49

ОЛЕКСАНДЕР С. БРИК

Сідляр Петро.

МОЇ ЖИТТЄВІ СТУДІЇ

Вінніпег 1956.

diasporiana.org.ua

Олександер Брик
— автор цієї книжки.

Всім тим, що жили й працювали для українського народу та його рідної Української Православної Церкви, за що вони терпіли та життя своє віддали й віддають,
— присвячує

Автор.

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Canada

Королева Єлисавета II.
— володарка Британської Спільноти народів.

ALEXANDER S. BRYK

MY LIFE EXPERIENCES

Winnipeg 1956

ОЛЕКСАНДЕР С. БРИК

МОЇ ЖИТТЄВІ СТУДІЇ

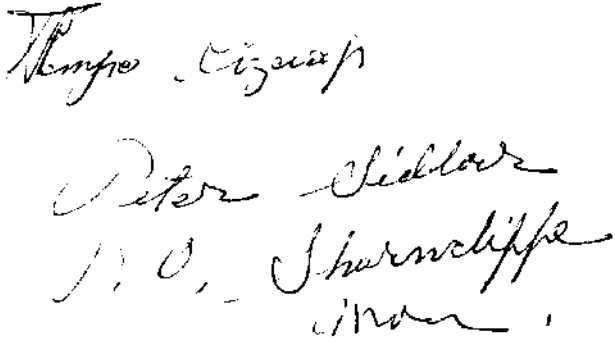

Вінніпеґ 1956

Copyright by A. S. Bryk

ВСТУПНЕ СЛОВО

Нарід складається з одиниць. Правдоподібно ми знали б краще історію нашого народу, якщо б мали більше записаних історій одиниць. Життя дуже визначних одиниць народу подають нам історики в їхніх біографіях. Звичайно, вони подають їхні життєписи дуже скорочено, а при тому, так би мовити, показують їх тільки "на сцені", в "святковому" вигляді. А подробиць будня визначної людини ми переважно ніколи не знаємо.

Однак нарід складається не з самих тільки історичних постатей. Таких постатей є серед народу стільки, що їх можна на пальцях порахувати. Всі ж решта — це люди, що для них придумали назву "сірої одиниці". Сірих одиниць рахують на мільйони, — залежно від того, скільки людей нараховує даний нарід. Хто не геній, той зараховується до сірих людей. — Ясна річ, що нарід не тримається на самих тільки геніях. Серед сірих людей є розтяжна скаля одиниць, що інколи вмирають як ці, що за життя не признані за геніїв; а є також "безіменні плугатарі", що хоч не є агрономами суспільної ниви, але зате є вони простими невтомними орачами, без яких не було б хліба насушного навіть для геніїв. — Розуміється, таких одиниць з-поміж сірих людей історія не згадує, а тим самим історія не подає нам нічого про ці більші цеглини в фундаменті народу. Однак свого часу ще В. Дорошенко правильно завважив, що справа з споминами стоїть у нас дуже слабо. І дійсно, мемуаристична література в нас дуже вбога. Навіть історичні постаті нашого народу дуже мало оставили по собі спогадів. А щодо сірої людини, то тут не тільки не маємо споминів, а навіть не маємо сміливости подумати про це, щоб сіра людина могла писати спомини, — бож, мовляв, нащо ці спомини?

В інших народів, що їхня політична доля щасливіша за нашу, а разом з тим можливості культурного розвитку більш сприятливі, справа споминів сірих людей має права громадянства. У них ніхто не дивується, коли людина не є ні політиком, ні вченим, ні визначним військовиком, ні письменником, а є звичайною собі людиною, а проте пише спомини. Згадати б тут хоч би й Німеччину по 2-ій світовій війні, де масово появляються спомини людей, прізвища яких досі не були відомі не тільки у світовому, але й всенародньому маштабі.

Коли йдеться про нас, українців, то я переконаний, що ледве чи знайдеться ще десь якийсь інший нарід, в якого сірі одиниці часто виконують ці непосильні завдання, які в

щасливіших народів належать до покликаних до цього визначних одиниць. Коли треба якесь важливе завдання виконати, а немає спеціяльно покликаної до цього особи, то за це завдання силою факту мусить братися пересічна людина. Інакше бути й не може. Коли на фронті заб'ють офіцера в даному відділі, і більш офіцера немає, то його обов'язки бере на себе один з простих вояків. Так воно часто буває у праці на нашій національно-суспільній, політичній, військовій, культурній і церковній нивах. Сірі люди тут часто робили й роблять таку роботу, яку мали б робити тільки визначні одиниці; сірі люди цю роботу виконують, і вмирають безіменними героями праці для свого народу. І тому я вважаю, що ці сірі одиниці можуть, мають право, а навіть обов'язок про цю свою працю та пов'язане з нею своє життя дещо сказати.

Виходячи з становища людського взагалі, хочу нав'язати тут до слів одного французького письменника, який сказав, що якби ми перешукали кишені кожної людини, то знайшли б там рукописи його недрукованих творів. — Певно, я так далеко не посунуся в своїх твердженнях. Однак погоджуся з цим письменником постільки, що багато сірих людей, навіть напівписьменних, соромливо ховає від очей загалу якийсь свій спомин, оповідання чи віршик, і вірить що може таки він колись буде надрукований; а водночас розум каже йому, що ця надія марна; більше того, така людина скоріш вмерла б, ніж призналася, що вона пише. — Так, кожна людська істота має внутрішню потребу висказатися, писати, залишити по собі написане; і кожна людська істота має щось сказати.

***

Щодо мене особисто, то я тут можу повторити за письменниками давнішого часу, які мали звичай давати на своїх творах напис: "Співаю собі і музам", — цебто вони в першу чергу хотіли висказати зміст своєї душі для самих себе. І я свої спомини в першу чергу писав сам для себе. Я хотів хоч частину того багажу, що назбирався протягом мого життя в моїй пам'яті й записках, викласти на папір і так залишити "в живих" по собі хоч частинку себе на землі. Щож, ніхто з нас не хоче вмирати безслідно. Це не хиба, ні чеснота людини, — це закон природи. Дальше, в цій книзі я хотів хоч свій приблизний духовий образ оставити своєму синові. Це не батьківський заповіт, ані поучення, як князь Мономах оставив був своїм дітям, — ні, це тільки загальний образ батька, що має залишитися перед очима сина. Коли син захоче, він зможе колинебудь порівняти себе зо мною. А що він при порівнянні знайде, схожість чи різницю, різницю на краще чи на гірше, це вже його справа. Розуміється, мені колись у гробі легше лежалося б, якщо б син мене зрозумів і в кращих умовинах, ніж я, ішов до тих родинних, національних, релігійних і людських ідеалів, до

яких я йшов самотужки, напомацки, в трудних життєвих обставинах.

Якщо б це було нескромністю з мого боку, то хай мені буде дозволено сподіватися, що може хоч деякі з моїх думок будуть будуючими теж і для нашого загалу; а в тому випадку я можу з чистим сумлінням сказати, що при писанні кермувався доброю волею, доброю вірою і бажанням добра нашому обездоленому народові.

***

Мій життєвий шлях і життєві переживання — це накопичення життєвих трагедій. Коли, після цілоденної праці на хліб щоденний, а згодом у праці за професією, я по ночах почав списувати помітніші факти свого життя, то передо мною ступнево назбиралася висока купа записаних паперів. При пов'язуванні їх у суцільність вони перейшли півтори тисячі сторінок машинопису, і мали перевищити 2,500 сторінок. А однак це була б тільки скорочена форма споминів. І з того скорочення я зробив ще дальше скорочення, призначивши до друку тільки п'яту частину. Довелося подавати окремі факти, часто віддалені один від одного своїм змістом, у трохи відірваному порядку, а це не могло не відбитися на тяглості й укладі книжки. Це наслідки скорочення. Однак моя книжка — це не повість і не науковий твір, у яких автор мусить строго пильнувати його побудови. Мені йшлося про факти.

При операції скорочування я був змушений опустити й такі факти, які вважав і вважаю за важливі для утривалення їх на папері. Потішав себе надією, що може Бог допоможе, і я ще матиму трохи сили й часу дещо з опущеного видати окремими публікаціями. Маю тут на увазі особливо такі факти, як українські народні збройні зриви проти большевиків безпосередньо по приході большевиків до влади, чого свідком мені довелося бути. Ці самооборонні зриви мають у собі іноді таких цікавих, майже казкових ватажків-селян, що про них народ склав дивні легенди, наче про Кармелюка і Довбуша, а однак ці легенди не відійшли від дійсности. На жаль, тому що ці народні герої нації боролися самотужки, спонтанно і не походили з освічених верств, а також не належали до певних окреслених, "канонічних" наших політичних партій, то й імена їхні життя покрило в нас пилюкою забуття. Про деяких з них я хотів би написати.

Мене, як купця, не могла не вабити до себе така тема, як початки історії українського купецтва в Канаді. Ця дуже важлива сторінка історії українців у Канаді і досі не знайшла собі автора. А шкода! Опрацював був я її хоч елементарно — подав короткий нарис, але мусів опустити, бо це побільшило б мою книжку принаймні на дальших 100 сторінок. А при тому може для ширшого загалу ця тема не була б така цікава, як для професійних купців та істо-

риків. — І тут я потішаю себе думкою, що може мені вдасться видати книжечку на цю тему окремою публікацією.

При скорочуванні споминів довелося мені "сконфіскувати" значну кількість матеріялу з мого особистого життя, щоб вистачило більше місця на питання, що відносяться до загальних справ. Деякі з тих загальних питань, як ось церковне, впорівень до матеріялу з мого життя зайняли неспівмірно багато місця. Одначе в таких випадках, коли я мав перед собою якісь документи, що тепер являють собою вже книжкову рідкість і ширшим колам читачів вони недоступні, то я вважав за потрібне використати нагоду і відсвіжити їх та удоступнити загалові. Тому саме я подав ширші витяги з книги "Берестейська унія" Ліковського і з 13 Артикулів Берестейської унії. Я тут зважав на живу потребу нашого загалу, зайво не зв'язуючись справою пропорції кількости того чи іншого матеріялу.

Це саме відноситься до голоду в Україні в 1921—1922 роках, який у нас став загалом чомусь призабутим злочином большевицької Москви по відношенні до нашого народу. Безперечно, штучно викликаний Москвою голод в Україні 1933 р. перед тим і після того не має собі рівного щодо жаху й кількости жертв, але все таки цим найбільшим понурим образом страхіття ми не повинні навіки прислонити забуттям теж і інших злочинів Москви, доконаних ще за часів Леніна і Троцького. — Друга половина 1956 р. принесла нам сподівану несподіванку: новий диктатор Советського Союзу, Микита Хрущов, наказав осудити Сталіна по смерти. Не виключена річ, що в потребі Хрущов звалить вину на самого тільки Сталіна теж і за голод в Україні 1933 року. І в такому випадку ми маємо доказ, що Ленін і Троцький в 1921—1922 рр. не були кращі за Сталіна, бо також організували в Україні штучний голод, з тією самою метою — винищувати український нарід.

Зокрема присвятив я більше місця жидівській справі в Україні, особливо за 1917—1918 років. Я переконаний, що якби вияснити причини деяких взаємних жалів між українцями й жидами, то багато непорозумінь були б вияснені для добра обох народів, що їхня доля така подібна. На цю тему треба писати без порівняння більше, ніж було досі написано. А зокрема тут в Канаді, як і взагалі поза межами України, треба пам'ятати, що українці з жидами живуть в рівній площині, як емігранти чи як громадяни в однаковій ситуації, з однаковими правами та обов'язками, і не діють тут ці причини, які діяли в Україні чи діяли б у Ізраїлі. Тож було б нерозумно й недоцільно викликати опирі минулого — з далеких часів і з далеких країн, що належать до історичних пережитків. А це тим більше, коли ці опирі це тільки звичайні привиди непорозуміння, невирозуміння й непорозуміння. Тепер нові часи і нові люди. Життя обом цим народам диктує конечність жити в добрих стосунках те-

пер і в майбутньому в їх рідних країнах і поза їхніми межами — для їх таки власного добра.

**
*

На обкладинці зображений мій життєвий шлях. Зо світу темряви, нужди, смерти, плачу й жаху нужденний робітник прямує до мрії свого життя — до свободи духа й тіла, до світла правди, справедливости, просвіти й добробуту, — все це символізує Статуя Свободи в Америці. Дійшов я до Статуї Свободи, і до всього того, що вона собою символізує. Шлях до Свободи і шлях під її життєдайним промінням — це мій життєвий шлях.

Український народ у Галичині в системі примусової унії з Римом став темним, затурканим, обдертим. У цій тьмі і злиднях було суджено народитися й мені. У цій тодішній країні темряви і римсько-католицького гніту мене заскочила московсько-австрійська війна — моя місцевість попала в обсяг фронту. Це було пекло на землі! У втечі в світ за хочі захопила мене большевицька революція, коли п'ята частина світу, московська імперія з поневоленими нею країнами, вкривалася горами трупів, шуміла вогнями і сплівала морем крови. Врешті настав ніби "мир" — большевики закріпили свою владу, і так я опинився в царстві червоного сатани — в Совєтському Союзі, з якого Господь допоміг мені вирватися в Канаду, дякуючи моєму братові Теодорові.

Перебування в московсько-большевицькій фронтовій смузі. Арешт німцями над Чорним морем під замітом дезерції з австрійського війська і загроза розстрілу. Білогвардійський кулеметний вогонь по нас, безборонних мирних людях і одчайна втеча крізь ріку — притоку Дніпра, коли я не вмів пливати. Занедужання чумою в Бахчисараї, коли видужував тільки один на тисячу хворих. Білогвардійський арешт у Криму під замітом шпіонажу чи участи в партизанці, і так знову загроза неминучого розстрілу. Дворазове занедужання тифом, коли ця пошесть косила тисячі людей, і видужання серед маси покійників. Повільне конання з голоду на цвинтарищах масових жертв голодової смерти. Дальше, загроза смерти від кулі бандита і його катування нагайкою мого винужденого тіла та випущеного мене мене скривавленим і нагим. Постійна нужда, голод, холод, каторжна праця і загроза смерти від кулі чекістів. Кожен з тих випадків зокрема і всі вони разом — це ті обійми смерти, з яких Господь сподобив мене вирватися до життя в світі волі.

Прибувши в Канаду з тюрми народів, з СССР, я пережив такі самі тяжкі початки, як і більшість інших імігрантів у тих часах. Коли врешті я зайнявся торгівлею, то в цій галузі моєї праці дуже прикрі відносини так фатально відбилися на моєму організмі, що я це боляче відчуваю по нинішній день. Кінець-кінцем було мені суджено пережити ще

й таку велику трагедію, як передчасну втрату щирої дружини, а разом з тим також страждати ще й болем мого сина Тараса, що навіки втратив маму.

Не можу я рівнятися з біблійним Йовом, що силу його душі Господь випробовував посиланням всяких найбільших особистих терпінь; не можу я вжити такого вислову, як ужив поет, сказавши, що він "терпів за мільйони" свого народу; одначе я, кров з крови і кість з кости свого народу, так само як і ви, не міг одночасно в більшій чи меншій мірі не боліти болем свого народу-мученика в неволі. — Мені здається, що я знаю, що це таке тяжке т е р п і н н я.

**
*

Мене, селянського хлопця, місцева пансько-католицька система ще від колиски назначила була на батрака можновладців цього світу, як на батраків вона протягом пару століть готовила майже ввесь наш нарід; тож призначуючи наймитом чужих панів нашого краю, лиха доля не дала мені здобувати ширшої освіти в школі. Поневолювачі нашого народу вважали, що нам не треба дати чогось більше, крім уміння писати й читати. Кожному наїздникові, що поневолює наш нарід, залежить на тому, щоб цей нарід був темний.

Тож я ніколи не опускав нагоди, щоб доповнювати свою освіту всякими курсами, самоосвітою. — А одначе справжньою моєю школою було саме життя й переживання. Так, життєвий досвід — це власне мої ж и т т є в і с т у д і ї. Не гімназії та університети, а колючками й камінням всипаний вибоїстий шлях життя — холод, голод, подих смерти, мандрівка з торбою за плечима, арешти, лікарні — доми масової смерти, повні "пролетарії" нічлігарні, фабрики, заводи, шахти й важкі земляні роботи, праця на безлюдних пустирях прерій, крамниця, рисковні торговельні трансакції, національні й церковні організації — безліч різних людей і ситуацій, це мої студії. Це многогранне, суворе, але цікаве життя, повне химерних несподіванок, треба було сприймати таким, яким воно було, йти йому назустріч і виробляти про нього свій власний осуд, витягати з нього висновки і врешті самостійно виробляти собі власний образ життя — не такого, яким воно є, а такого, яким я хотів би його бачити. В такому протиставленні: життя і я, я щомога старався допомагати собі книжкою, пресою, досвідом. Тому, що грошей у мене не було, за свої студії я мусів платити своєму життю власною шкірою. А професор-життя було невблагане до мене — свого студента. — Воно не подарувало ні одного хибного кроку, ні одної життєвої помилки. За все мусів солоно платити грішми, коли їх мав, а як не мав, то платив натурою — власною шкірою, потом, своїм здоров'ям. Тож мої життєві студії обійшлися мені дуже дорого.

Думаю, що якби я затратив стільки часу й енергії на

систематичну шкільну освіту в нормальних обставинах життя, а особливо в таких як у Канаді, мої життєві осяги були б значно більші, ніж вони є тепер. Одне певне: я ніколи не зупинявся на "точці замерзання", не спочивав на лаврах. У мене була і є внутрішня потреба йти все дальше.

***

Даючи написаний "альбом" образків свого життя і висловлюючи ширше чи вужче свої думки про деякі речі, які мені найбільше лежали й лежать на серці, я свідомий того, що мої погляди на деякі речі не завжди будуть покриватися з поглядами деяких інших людей. А втім, як кажуть, "скільки на світі умів, стільки різних поглядів на справу". І якщо б усі люди думали однаковово, і я думав так само, то ясна річ що мені не було б сенсу повтяряти ці самі думки в цій ось книжці. Одначе я разом з тим ні трохи не сумнівавюся, що серед читачів знайдеться якесь число людей, думки яких можуть бути хоч приблизно споріднені з моїми.

Життя й події, які тут описую, сучасні нам, живі. Все це, так би мовити, "свіжо мальоване", тож і не всього можна було торкатися пером, коли йдеться про певні факти й особи. Коли ж ідеться про певні наболілі загальні питання, я тут висказувався так, як думаю, як думати вже мабуть не перестану, — "старого дуба зломиш, але не нагнеш". Вкладаючи значні власні кошти у видання книжки, без виглядів на їх зворот, я можу мати тільки це самовинагородження, що мав змогу говорити "правду в очі". Я вважав і вважаю, що нещастя науки й мистецтва взагалі, а в нас зокрема, лежить в тому, що автори, залежні від видавців, в більшій чи меншій мірі не можуть писати так, як думають та відчувають. — Я постійно мав в думці слова мислителя Дідро, який сказав: "Пишіть так, наче б крім вас не було на світі більш нікого". Це значить: коли ви пишете в добрій вірі, маєте добру волю і не маєте на меті когось несправедливо скривдити, то висловлюйте свої думки сміло, не зважаючи на майбутніх критиків.

До кожного питання я намагався підходити з старими засадами: "не насміхатися, не ненавидіти, але пізнавати".

Автор.

Вінніпег,
1 квітня 1956 р.

1

ПАЛАТИ І СТРІХИ НАД ЦІСАРСЬКИМ ШЛЯХОМ

Моє рідне село Колодіївку ви знайдете на докладній карті Західньої України. На великій землі займає воно маленьке місце за 7 кілометрів від повітового міста Скалата і 25 км. від Тернополя. До Тернополя кам'яною лентою тягнеться шосе, зване "цісарською дорогою". Сумнівно, чи коли їхав нею який цісар. "Цісарська дорога", це була традиційна назва головних шосейних доріг.

На цьому шосе, ніби на стяжці, була записана доля місцевого українського населення, — його національне, соціяльне й економічне поневолення. Не один з наших мріяв про посаду сторожа на "цісарському шляху". Однак цю вимріяну посаду давали тільки римо-католикам, цебто полякам. Це було велике щастя для бідняків, коли іноді кликали їх на короткий час товкти каміння на шосе. За кубометер натовченого каміння платили по 50 ґрейцарів, тобто по півринського. Коли зима змилосердиться над бідним народом, і замете кучугурами шлях, тоді була нагода попрацювати по пару днів при вирівнюванні вибоїв; жінкам платили по 25 ґрейцарів, а чоловікам по 35. Це називається — "заробляли на сіль до оселедця".

Кострубате шосе підкидало возами, ніби чортівська дорога, наче б печінки відривало. Тож селяни нерадо ним їздили. Красувалося воно як ознака цивілізації, але без ширшого вжитку. Селяни, як і тисячу літ тому, воліли їздити немощеними доріжками, що обабіч притулилися до шосе. В ці бокові доріжки напровесні стікала вода і там ставала така грязюка, що коні грузли по черева, а вози по маточини, — підводи пливли, а не котилися. За боковими доріжками обабіч шляху двома валами тягнулися високі насипи ровів; там були стежки для пішаків. У кілометрових відступах були розставлені білі кам'яні стовпчики, що надавали дорозі урядового вигляду. По обох боках шосе чергувалися високі телеграфні стовпи; приватних телефонів у нас ніхто не знав. А коли одного року з Тернополя, через Скалат, провели до фільварку Полупанівки телефонічні проводи, то це сталося в нашій околиці голосною подією.

Бувши малими, ставали ми з побожною увагою біля те-

леграфного стовпа, слухали як таємно бренить дріт, і шепотіли: "Телеграма йде..."

Перед нашим селом по обох боках дороги стояли високі тополі. Знали вони напам'ять понурі часи кріпаччини, бо пам'ятали її. Це були дійсно історичні тополі, — просто гріх було б рубати їх. На вершечках густо висіли воронячі гнізда, і в них тополі були наче у велетенських чорних коронах. Скільки шуму-гаму було там, коли навесні хлопці скидали ці гнізда з яйцями чи воронятами! Жаль було бідних ворін, сльози тиснулися на очі, але це співчуття, як ознаку слабого характеру, треба було здушувати в собі, і "по-геройськи" скидати гнізда. Так було тут заведено. А тополі височенні. Вилізеш, глянеш униз — голова кружиться. Дехто там і наложив своєю буйною головою.

З Підволочиськ, крізь Тернопіль і Золочів, йшла залізна дорога на Львів. З тією лінією були сполучені наші Бірки Великі. Залізниця — це здобуток цивілізації, але наші селяни нею майже не користувалися, бо не мали грошей. От одною стороною біжить потяг, а другою стороною босячком "по-апостольськи" манджає собі в дорогу наш селянин. Подивитися збоку — ніби дикун, цивілізації цурається... Ні, він радо сів би й поїхав би, але не має грошей на квиток. Пару старенських вагонів, що довозили невибагливих чи пак упосліджених пасажирів з Бірок Великих до головної лінії, тягнув старомодний паротяг, прозваний "п'єцом"; сам той потяг дістав назву "тарадайка".

Праворуч від шосе лініво плив потічок, що відмежовував селянські садиби від панських ґрунтів, а за потічком по панському боці непрохідною джунглею густі лози вкривали мочарі. Навесні це було співуче царство пташини, а в місячні ночі там кумкали зборища жабів, щось свистало, гупало, дивно верещало, наче якісь духи багон.

Крик жабів мав для нас своє значення, коли ми, діти, перекладали його на нашу мову; ось що жаби казали:

Кум-кума, позич полотна, —
Дитина вмерла — сорочки нема.

**
*

Маєстатичні тополі, свідки сивої давнини, залишилися в моїй пам'яті тому, що одного разу, полізши за гніздами на висоту коло 65 стіп, я ненароком ухопився за суху гилячку, — вона зломилася, і я полетів униз, але так само ненароком зачепився на гиляці. Сліпий припадок рішав тут про

смерть і життя, як звичайно. Тоді я вперше заглянув в очі смерти. Сталося це так блискавично, що я не мав часу злякатися. Жах огорнув мене вже тоді ,коли небезпека минула. Так часто буває. Тими історичними тополями був обсаджений "цісарський шлях"; висаджені були ними також довгі-предовгі межі, що розділяли панську й селянську землі. Ці межі правили за польові доріжки. Тополі росли й на ровах серед панських ланів; у провесняні розтопи в ці рови стікала вода.

Панські лани починалися під селом і тягнулися в безкраю далеч, кудись за обрії. За кілометри два від села перетинав їх великий дрімучий ліс — також панський. Селянські ґрунти ніби у хвості волоклися за панськими — затаїлися в западинах і долинах. Напровесні заливали їх запінені води розтопів, земля розкисала, і сійба опізнювалася.

За наших часів крізь панські лани було пробито нові дороги, висаджені деревами, що чергувалися: раз ясен, раз смерека; ці дороги звалися "алеї". Вони були дійсно чудові, ніби живцем перенесені з якихсь заморських країн.

Над шляхом, що зо Сакалата прямував у наше село, стояла велика хата економа панського фільварку в Колодіївці. Крім колодіївського, місцевий дідич мав ще три фільварки: в Панасівці, в Королівці і в урочищі "Під скалою", в лісі. Тим лісовим фільварком управляв лісничий, що походив з українців. Щоб утриматися на цій посаді, він до своїх не дуже признавався, братався з панами-ляхами і їздив до римо-католицького костела. Вряди-годи заходив він і до уніятської церкви і співав на хорах; голос мав густий, сильний, багатирський. Чинив він це, видно, з наказу панів, щоб позискати їм хлопські симпатії. — Вища політика вдаваної толеранції і штучної приязні. Пан хлопові тоді показував приязнь, коли хотів тугіше осідлати його.

За економовою хатою стояв панський дімок. Там жив панський касир-жид; крізь його пальці пересівалися видатки й прибутки всіх чотирьох фільварків. Ще дальше, бовваніла "гуральня" — темна, понура, прадавня, мов старосвітське замчище. Поруч з нею, в долині, була криниця з журавлем; високий стовп, на його вершку на осі поперечній дрюк з важкою каменюкою на кінці одної половини, а на кінці другої — тичка закінчена важким дерев'яним відром, що опускається в криницю, — все це у формі букви **Т.** Переводяться вже старосвітські скрипучі журавлі в Україні, заступають їх "барани", — корбою воду тягнуть.

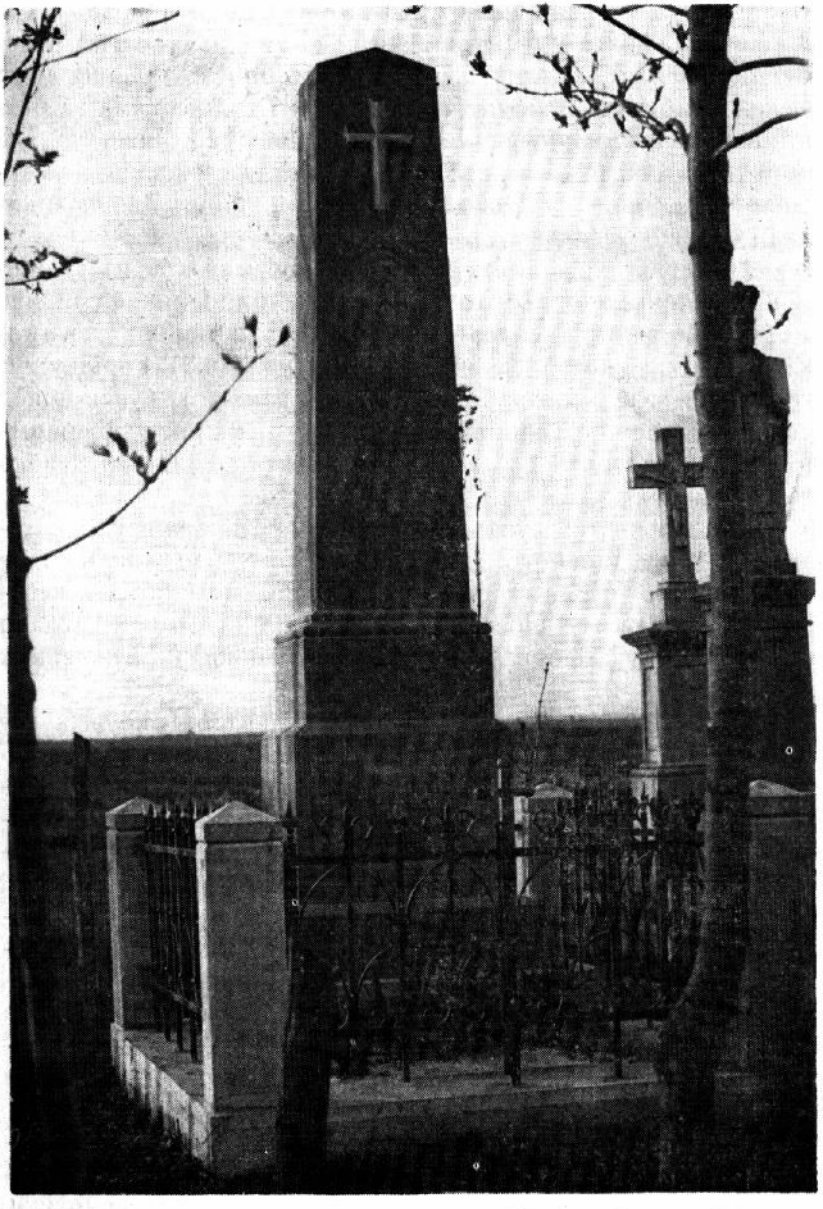

Пам'ятник на могилі авторового батька Семена Брика (†1921 р.)

в рідним селі Колодіївці, Україна; гроші на покриття коштів пам'ятника вислали з Канади всі його діти.

До журавля щодня приїздив двоколісним візком панський водовоз, набирав у пузату бочку води й розвозив її по домах панів і підпанків. Панські батраки мусіли самі собі воду носити. Вартість батрака падала просто з дня на день. Селян прибувало, а землі — ні. Сільська голота сама за безцін напрохалася в батраки. Нуждарів постійно більшало, але роботи на їхні руки в пана не прибувало, а навпаки — меншало: пан спроваджував хліборобські машини, і вони викидали батрака з фільварку.

Тут був також дімок головного фурмана (у нас: "фірман"), а крім нього було ще кількох підрядних фурманів. Під одним дахом з головним фурманом жив машиніст, а трохи дальше — управитель винокурні ("гуральні"). Горілку тут гнали переважно з бараболь, що ними пан засаджував понад сто моргів землі. Виробляли також ром. Винокурня працювала на експорт і постачала напитки для місцевого населення.

Ще дальше, красувалася розкішна резиденція управителя фільварку, що його величали титулом "пан жондца". За його палатою стояв старосвітський парк. Великий тік перетинало кострубате шосе. По його західній стороні стояло кільканадцять "форнальських" (батрацьких) нужденних хаток.

З південної і західньої сторони фільварок окружав високий пліт з лози, а з північної і східньої — рвучка, запінена річка, що глибоким коритом з шумом летіла з високих на кільканадцять стіп лотоків. Частина подвір'я східньої сторони обведена високим муром, попід яким тягнувся стрижений живопліт. У південно-східній частині огорожі була широка брама з двох половин — дерев'яна, червоного кольору, завершена аркою з великим написом: "Кто рано встає, тему Пан Буґ дає" (Хто рано встає, тому Господь Бог дає). Напис — ніби на глум, бо пан вставав пізно, а проте він не міг поскаржитися, що Бог не давав йому. Натомість батраків згонили наганячі вдосвіта — "ще чорти навкулачки не йшли", одначе вони жили в нужді.

Замітне місце у фільварку займала величезна конюшня, а в ній стояло коло сотні коней. Щороку військова комісія купувала в дідича коні по 350—750 ринських за штуку. Як правило, комісія не купувала селянських коней, бо вважала їх за нікудишні, хоч би часом вони були й кращі за панські. Але часом такого пишного стригуна "хлопського роду" селянинові вдавалося на час продажу поставити в

панській конюшні, комісія купувала його за "панського". Тоді економ за таємне посередництво діставав половину ціни. Отож, класові різниці між людьми перейшли й на коней. У затурканій довгою неволею душі селянина виробилося переконання, що панський кінь має в собі щось вищого за селянського, а навіть за самого селянина. Це ж п а н с ь к и й кінь, щось ніби кінь-"пан".

За свою важку працю від світання до смеркання в будень і свято, взимку і влітку, батрак діставав дуже мізерну платню: натурою річно — 12 центнерів зерна, 4 фури гиляк і фуру бараболиння на паливо. Він має право випасати на фільварку свою корову, яку тримав у хліві, званому "хлопською стайнею". Якщо не мав корови, йому давали по літрі молока на день. Отримував ще по 36 ринських на рік, і затрачував їх на купівлю одежі.

Батрак починав свою важку працю о 4 годині ранку і мов хробак рився в землі та гноєві до 8 години вечора взимку, а влітку ще довше.

Таке життя було на наших землях в Австро-угорській імперії, що величалася своєю "конституцією", — прозвали її "куцою конституцією".

Волівня і свинюшник були положені в формі букви А. Воли виконували найтяжчу працю: ними орали й возили гній на поле. Погоничами волів при оранці здебільшого бували хлопці-підлітки, яким платили по 15—20 грейцарів на день. Вони також починали свою працю о 9 годині ранку, а кінчали десь поза 8 годиною вечора. Воли були угорської породи сиві, з рогами вгору; спроваджували їх з Угорщини.

Між двома стайнями була обора. Батраки по коліна бродили в гноєві, в якому кишіла хробачня; вони накидали його на вози і волами вивозили на поле.

На північній стороні за фільварочним шосе було велике диво того часу — кіратова січкарня; в кірат запрягали пару волів, що робили кругом нього "гопак-колом", запаморочуючи свої кінські голови.

Мало хто з селян, навіть з багатших, мав січкарню, і то ручну; поки зріже околот соломи, то зблідне і дух у грудях заб'є; однак це ж не кінчалося на околотові — треба було різати кулі і зв'язки простої та м'ятої соломи.

За січкарнею був розлогий тік; тут стояла простора возівня, в якій ставили багато возів і саней. А дальше на

схід видніли два великі мурованi будинки — серце всього фільварку, — магазини на зерно. Поруч них красувалася стайня панських "цуґових" (виїздних) коней до бричок і під сідло. "Ясний пан" (дідич) особливо піклувався тією стайнею, бо ж він був у постійних роз'їздах. Головний кучер був відповідальний за ту стайню, так само як і за брички. Йому підлягали інші кучері, що возили панів і належали до упривілейованої верстви панських служаків.

Під одною кришею з "цуґовою" стайнею була велика кузня — одна на всі чотири фільварки. Тут справжнім диктатором був старший коваль. Сам нескорий до роботи, він просто дух вигонив із своїх учнів і челядників. Такий учень спочатку носив воду, чистив свинюшника, а вже згодом починав помагати в кузні, і по довгих митарствах ставав челядником. Але кількість місць для учнів була дуже обмежена.

Над кузнею була майстерня римаря з учнем і челядником. Тут шили шлеї, шори, кантари, нагаї, батоги і т. д. Коваль — носій техніки — втішався більшою славою за римаря.

Понижче кузні був пташиній двір; це простора площа, обснована дротяними сітками, де царювала всяка нетутешня птиця: індики, пантарки, пави, павичі, — різні дивні голоси й кольори. Сільська дітвора, призвичаєна бачити тільки курей, гусок і качок, залюбки приглядалася цій заморській птиці, що нагадувала якісь казкові створіння. Догляд за тією птицею належав до головної ключниці та її помічниць.

Ласувався тією птицею тільки сам "ясний пан"; тому що він постійно подорожував, птицю різали і висилали поштою до кожночасного його місця постою — до Львова, Відня чи Будапешту.

Двічі на день, крім свят, між Скалатом і фільварком курсувала панська поштова бричка.

Поблизу брами була контора адміністрації, а поруч неї "скарбова" кухня, в якій харчувалися учні майстрів і дехто з робітників, що були на мізерній місячній платні. Суботніми, недільними і взагалі святковими вечорами в цій кухні грали сільські музики, але танці були дозволені тільки "скарбовій" службі. Господарська молодь з села не мала права вступу.

Гордовита шляхта ніколи не переступала порога тієї

кухні, але батрацька злиднота витанцьовувалась досхочу. Скрипка, бас і бубон — це вся оркестра. "Ясний пан" тими танцями хотів надхнути своїх "білих невільників" до більшого запалу в важкій праці.

Крім дерев'яної червоної "хлопської" брами була друга — панська брама: біла, наче із слонової кости, вона нагадувала якийсь старогрецький храм. Від брами кам'яний пішоход прямував до палати й окружав її.

В панській двоповерховій палаті було 24 кімнати. З усіх чотирьох боків провадили до нутра палати різні сходи і східці. Під химерно вирізьбленим дашком була веранда. Коли "ясні панство" перебували дома, на веранді по вечорах у погідну літню пору бувало повно світла, людно й шумно; дідич і дідичка, мов богиня й божич, показувалися тоді своїм гостям.

На верху палати була надбудова у вигляді вежі костьола, але без хреста, — його місце заступав якийсь незрозумілий старовинний знак: може шляхетський герб чи якась прикраса, значення якої може не знав і сам "ясний пан".

Кругом палати пишалися клумби й квітники. Ближче річки регулярно вистроїлися ряди овочевих дерев; красувалася там чудова оранжерія, — в теплярнях узимку цвіли всякі дивні квіти. Наглядав за тим головний садівник.

Побіч палати була кухня зо славним на всю околицю кухарем, що був справжньою гордістю "ясного пана". З кухнею межувала пральня; в ній прали тільки панську білизну і висилали її до кожночасного постою пана, а калну так само отримували від нього поштою.

"Ясна пані", розуміється, була завжди нездужалива. "Ясний панич" перебував у невідлучному товаристві приватного вчителя — "пана професора" Шидловського. Мабуть, тільки дякуючи йому він спромігся закінчити гімназію.

"Ясний пан" Загурський мав славу багатющого дуки. Господарювати він умів. Відзначався фанатичним польським патріотизмом і залюбки займався політикою та суспільними справами. Одночасно був ревним покровителем римо-католицьких костьолів. Задумав він стати послом до Віденського парламенту, — попідплачував кого слід, і його "вибрали" послом. Така собі була "конституція".

"Ясний пан" у духовенства мав славу "дуже побожної" людини, але він поступав з селянами так, наче б не вірив,

що ці добровільні кріпаки мають душу. Ні, не міг він уявити собі, що в "хлопського бидла" є душа. За людину він уважав тільки пана і тільки пан, на його думку, мав душу.

Друга світова війна, а з нею большевицька навала позмітала з лиця землі польсько-панські февдальні фільварки, і їхній образ можна собі уявити з описів у книжках. Настали нові, державні фільварки, де ще гірше закріпощено наш народ.

***

По середині села Колодіївки на пагорбку стояла предковічна уніятська церковця. Правдоподібно вона пам'ятала ще часи нашої прабатьківської рідної Віри Православної. В кожному разі між народом збереглася понура пам'ять про це, як польські пани-католики віддавали наші церкви жидам в оренду. Коли наші ієрархи підступом, потаємно запродали нашу Українську Православну Церкву Римові, народ цілими століттями не здавав собі з того справи; народні маси надальше були переконані, що вони одної віри з рештою більшости народу Православної Віри. Щоб не зарано пробудити нас з тієї блаженної несвідомости, Рим дипломатично, до часу, дозволяв уніятських священикам виголошувати в церквах "І всіх вас п р а в о с л а в н и х християн". Рим ждав, поки його політика в нас закріпиться так сильно, що можна буде без страху заявити народові, що він уже перестав бути православним.

На південний схід від села був "старий цвинтар", а поруч з ним — новий. На землі своїх предків люди родилися, жили й умирали. Синів хоронили поруч батьків, а правнуків — поруч прадідів. Предкам віддавали релігійну честь, вірили не тільки в їхне загробне життя, але й у сходження на землю, трактували їх як вічно живих; так живі з мертвими становили одну нерозривну спільноту. Неписана історія предків у переказах передавалася з роду в рід.

Богослуження правилися церковно-слов'янською мовою з українською вимовою. Як мова, що вживалася тільки в церкві, вона звучала небуденно, урочисто, але не всі слова були в ній зрозумілі, тому трудно, а то й неможливо було схопити думку св. Письма. Ось, наприклад, слова: абиє, зіло, вину, паки і т. д. Таких слів було багато. В співі ця неясність мови була менш важна, бо тут і розговірна мова губиться в мелодіях, але при читанні св. Письма ця неясність не могла бути байдужою вірним.

Церква була душею села. Регулярне ходження до церкви було ніби вродженою потребою людини та її невід'ємливою частиною. Якщо б хто не ходив був до церкви, його вважали б за ненормального; на нього показували б пальцем і нишком відчували б перед ним якийсь страх, як перед істотою, що її опутала лиха сила ,і вона вже здібна на всі несподівані злочини. Але таких не бувало. Ніхто не міг уявити собі, що він міг би перестати ходити до церкви.

Храмове свято припадало в нас на св. Димитрія. Тоді село набирало святкового вигляду: хати були наново побілені, подвір'я заметені. В селі наставала метушня й гамір. З навколишніх сіл багато народу приходило на прощу, Служба Божа була довша й особливо урочиста. Під церквою мандрівні крамарі розташовувалися з своїм святковим крамом: іконками, хрестиками, цяцьками, дудочками, тарахкавками, цукерками, медівниками, — це просто казковий світ для бідної селянської дітвори, що бачила це все тільки раз до року.

З ініціятиви пароха о. Слюсара громада збудувала нову церкву, а парох за це був піднесений до сану каноніка.

По північно-західній стороні церкви стояло приходство: гарний парафіяльний дім і просторі господарські будинки: стодола, хліви, шопа і т. д. Панотець ("єгомость") тримав три постійних наймити і три наймички. Влітку в нього працювали сезонові робітники. Ґрунту мав 60 моргів. Як на священика, це вважалося замало, тому він отримував ще 200 ринських річної державної дотації.

Після відходу о. Слюсара на іншу парафію настав у нас настоятелем молодий целебс. Він, видно, дихав уже більш римським духом, бо замість "п р а в о с л а в н и х християн", як це за предковічною традицією виголошував був старий о. Слюсар, целебс став виголошувати "п р а в о в і р н и х християн". Це з місця викликало сильне ремствування серед селян. Але що ж було діяти? Вірні не мали жодного голосу в церковних справах. Католицька Церква в Австро-Угорщині була державною релігією, інакше кажучи — держава була римською, отже всякий спротив Ватиканові вважався б за спротив державній владі.

У південно-західній стороні села стояла школа, — з одного боку обгороджена муром, решта штахетами, а кругом рівненький чотирокутник акацій. При школі — гарний садочок; навесні учитель вчив школярів щеплювати моло-

ді овочеві деревця-щепи. Управителем школи, звичайно, був поляк і вчителька полька. Згодом став їм до помочі наш місцевий хлопець поляк Камінський, що закінчив учительську семінарію. Двокімнатна школа була замала, отже в жида Шльоми взяли в піднаєм під школу додаткову приватну кімнату.

На північ від церкви стояв шпихлір громадського уряду, в якому було в резерві коло 40 центнерів зерна; зерно випозичалося незаможним селянам, особливо на передніву, на 12 відсотків. За моїх часів магазинером був мій батько, що втішався опінією "бідного ,але амбітного".

По західній стороні церкви жив у безплатній квартирі дяк Кравець — людина добра, але слабого здоров'я. Його син одинак учився був у Тернопільській гімназії, але згодом залишив її і виїхав до Львова. По 2-ій світовій війні доля кинула його на скитання в Німеччину.

Під одним дахом з дяком містилася канцелярія громадського уряду, яку згодом перенесено до окремого будинку.

Дяк ("реєнтий") мав багатеньку крамницю мішаних товарів. Він умів торгувати. Крім неї були ще крамниці: "Склєп Кулка Рольнічего" (крамниця сільсько-господарського товариства), ще одна, приватна польська крамниця, а три інші — в жидівських руках. Розуміється, була також жидівська коршма, властиво — аж дві: одну, в центрі села, тримала Рося, а другу, над шосе, — Шулим. Чимало старших господарів ходили до коршми "послухати новинок", а верталися підпиті. Не цуралися коршми й парубки. Вміти випити — означало парубоцьку зрілість і молодецтво. Однак парубки не впивалися до нестями. Стримувала від цього парубоцька честь в очах старших і дівчат, а також обмаль гроша, — все разом. Коли хлопці випивши загулялися серед співів поза північ, часто наскакував жандарм і накладав по короні кари ("штрафу") гривною або день-два арешту в Скалаті.

В погідний святковий вечір далекі співи лунали над полями й лісами з кожного села. Рясно мерехтіли зорі, курилися серпанки туманів. Старшим струдженим селянам також не спалося. Вони виходили надвір, мов білі духи в полотняній одежі осідали на присьбах під хатами, слухали пісень молоді і згадували давні літа.

Як і кожне село, так і Колодіївка мала свою місцеву політику, пов'язану з життєвими інтересами селян, коли йшло-

ся про вибори до всяких урядів, у руках яких була доля селянина. На папері конституційний устрій держави давав право голосу всім громадянам. Але в практиці бував вибраний переважно той, хто мав у руках урядову силу чи гроші. А в нас мали її польські дідичі, урядовці, ксьондзи і т. п. Серед нашого народу вони вишукували собі підлизників,

— найбільший український поет; геній душі українського народу; борець за волю упосліджених народніх мас, цілої нації, її рідної віри, держави і самостійности духа. Його твори під назвою "Кобзар" стали національною евангелією українців.

В Колодіївці похрунилося кількох знатніших господарів. Вони намовляли голосувати за польськими кандидатами на послів до Віденського парламенту, а не за українськими ("русинами").

До політики вмішалася молодь і по-своєму, революційним шляхом, почала боротьбу з хрунями. На парубоцькому тайному заочному суді вночі в коморі Івана Зімака ("Бацівка") було видано вирок на хрунів: засуджено їх до публічної ганьби. Внаслідок того вироку, виконаного вночі, мешканці Колодіївки вранці побачили ось такі написи на стінах хрунівських будинків: "Антох С. — хрунь з довгим рилом", і "А. Л. — хрунь з довгим рилом". Написи були виконані дьогтем.

Приїхали жандарми, почали слідство, однак винних не викрили. Поважні, помірковані господарі з одного боку не любили таких "революційних" витівок молоді, а з другого — нишком раділи тією карою на запроданців. Голосно вони нібито бідкалися, що, мовляв, шкода таких статечних господарів. Хрунь чи не хрунь — кожному Бог дає інакший характер; не можуть бути всі однакові. Але така "оборона" викликала тільки регіт. "Революціонери" складалися з двох груп: старшої і молодшої. Я належав до молодшої, а вона й виконувала ці написи дьогтем.

В кожній хаті була комірка на продукти — тісна, з одним віконцем. Ці комірки ("гамборі") відограли помітну ролю в нашій "революційній" діяльності, бо в них по ночах відбувалися тайні засідання. Там таки "друкувалася" революційна література. Щоб селянам легше було читати, її, в кількох примірниках, "друкували" відручно. Ця затяжна робота часто припадала на мою долю. Були в нас і свої революційні поети. Між ними своїм талантом відзначалася моя ровесниця Юліянка Партика — донька заможних родичів. Мені назавжди запам'яталися уривки одного з її революційних віршів:

Було літо, було літо, а тепер зима —
Ой, мали ми гаразд добрий, а тепер нема.
Сніг засипав ліси-гори, потемніло все,
Потемнів наш руський нарід, і ярмо несе.
В чужих селах люди мудрі купи ся тримают,
А у нашій Колодіївці голоси продают.

За циґари і горівку та за ковбаси

Попродали наші хруні панам голоси.
Пани сидять і сміються: "Їж, Іване, пий, —
Даси голос свій за пана — сам будеш дурний."

Цей наш місцевий революційний рух ішов здолу, самотужки, а не згори, бо його ніхто з інтелігенції не організував. Не було в нас тут інтелігенції. Священик вважався тут урядовою особою, що нічого спільного з народом не мала, крім виконування своїх офіційних обов'язків. Як приналежний до духовного стану, що вважався за панський, свої інтереси він не міг узгіднити з народніми. Його церковні проповіді мали формальний характер, були одні й ті самі, мертві, та неодмінно зводилися до одних і тих самих погроз пеклом по смерти.

Загалом поляки мали для нас одну назву "русінуф-кабануф" (русинів-кабанів), але серед них вони вирізняли одиниць, приналежних до "пожондних русінуф" (порядних русинів). Наш молодий парох-целебс належав до "пожондних русінуф".

**
*

Як звичайно, були в нас свої будні і свята; були сумні і веселі дні. Взимку було багато вільного часу на розваги, танці й співи. Громадського будинку в нас не було. Молодь винаймала приватну хату і там влаштовувала свої гулі. Музики були в нас старосвітські — троїсті: скрипка, бубен і цимбали. Гучно-бучно грали ці музики!

Влітку відбувалися гулі з нагоди толоки. Коли якомусь господареві допомагали в праці добровільно, безплатною громадою, він ставив вечерю з чаркою і наймав музик. При світлі місяця молодь танцювала на оболоні, між вербами на березі ставка. Це був ніби танок тіней. Коли вечір був темний, танцювали в стодолі.

Найкращою нагодою погуляти було весілля. Справляли їх досить часто. Тільки Піст переривав весілля, а молодь, за предківським звичаєм, дуже строго дотримувалася посту. В зимові вечорі дівчата гуртами збиралися по хатах, пряли кужіль і пачіски, шили й вишивали, а при тому співали пісень. До них збиралися хлопці, розповідали всякі небилиці, жартували, співали, залицялися. Оце й були в е ч о р н и ц і. Було в нас, як кажуть, "хоч бідно, та весело".

Коли подумаю — терпіли ми нужду й пониження. А однак пригадую ці роки життя в рідному селі як наймиліші моїй душі. І не раз, не два почував я жаль до мачухи-

долі, що вирвала мене з рідного гнізда моїх предків і не дозволила навіть бути при ложі смерти батька, що відійшов у вічність на 64-му році свого трудящого життя.

На зміну австро-угорсько-польському гнітові, по першій світовій війні прийшла вже чисто польська кормига. Вона принесла з собою для наших нещасних селян всякі кари, податки, "закуції-контрибуції", безліч різних податків — грунтових, коминових, шарваркових, і їм же немає числа, тяганина з фурманкою по далеких дорогах в холоді й голоді. Все це підривало здоров'я селян, і вони вмирали "без часу". Мій батько замолоду служив "найяснішому цісареві" в австрійській армії — в піхотній частині в Чехії і вийшов в ранзі ефрейтора.

Моя мати Настя, як і більшість наших селянок, була жінкою чесною, вірною своєму чоловікові, господарські клопоти і працю двигала з батьком майже пополовині і всю свою душу вкладала у виховання дітей. Була вона на 10 років молодша за батька.

Всіх нас у родичів було шестеро - - в ось якій черзі: Теодор, Іван, Анна, я, Петро, Григорій і Микола.

Наша хата була збудована 1905 року, складалася з двох кімнат і комірчини. Як майже всі селянські хати того часу, була вона покрита соломою — "стріхою", звідси й патріотичний вислів: "рідна стріха", тобто предківське гніздо. Влітку ми, мужчини, по двох чергувалися на нічлігу в комірці, бо на вісім душ у двох кімнатах було трохи затісно.

На західній стороні подвір'я стояв новий будиночок-шопа, через стіну з якою був хлівець для корови-ялівки. Потім у нас було вже дві корови. Під цим таки спільним накриттям був і курник для двох-трьох десятків курей і качок. Поруч був невеличкий свинюшник — там кормилося кількоро свиней. Трохи дальше, на південь, стояла стодола; в ній складали ми тільки частину снопів; решту клали в стоги на тоці.

Молотили ми кожного дня, щоб скінчити молотьбу перед Великим Постом. Молотили ціпом одинцем, або в два ціпи. Появилися були вже в нас і ручні машини-молотарки, а заможніші селяни починали купляти й кіратові. Все таки найдешевшим засобом молочення був ціп.

У нас постійно була пара коней. Обробляли ними своє невеличке господарство, а позатим батько "ходив з кіньми" по інших — обробляв чужу землю, хто не мав коней,

щоб заробити збоку, бо сім'я велика, а своїх запасів обмаль.

Сини помагали в господарстві по старшинству, в такому порядку: найстарший коло коней, трохи молодший — коло корів, а ще молодший — коло свиней. Коли найстарший відходив від господарства, його місце займав найближчий за ним, і так черга пересувалася вгору на щабель вище.

Іван Франко (1856—1916)

— доктор філософії, геніяльний український поет і письменник; найбільший мислитель в українській літературі; визначний вчений і громадський діяч — пробудитель широких верств народу. Переслідуваний поляками, австрійцями і Ватиканом за "каменярську" працю серед обездоленого свого народу.

Землі в нас було 9 морґів. Вона лежала в семи різних кавалках. Господарка була в нас трипільна: озимина, ярина, паранина. Засівали ми один морґ конюшиною на пашу для худоби, морґ пшеницею, морґ житом, морґ ячменем і вівсом, морґ бараболями, а решта паринувала. З морґа збирали ми 50—75 мішків бараболь. Пшениці морґ давав 10—15 кіп (копа — 60 снопів). Пшениці було коло 100 кілограмів з копи, а жита трохи більше. Хліб пекли з разової житньої муки. Пшеницю частково продавали на видатки, а ча-

стину питлювали (мололи на білу муку) і тримали її про свято на локшини, вареники, пироги, калачі, мазурки, бапки, паски на Великдень тощо.

Таке безнадійне животіння було схоже на латання дір в одному й тому самому одязі, без надії купити новий.

Польська влада взагалі не журилася господарчим положенням селян і робітників у цілій Польщі, а на українських загарбаних землях то вже й поготів. Для українців доступ до міста був замкнений. Землі не прибувало, населення, не зважаючи на значну смертність, зростало; при родинно-господарчих поділах (коли син відділявся від батька) вузькі смужки поля ставали щораз вужчі, — ставало тісніше і тісніше. Куди було діватися? Про це влада не дбала.

Благословенною порою було літо. Не треба було журитися пашею для худоби. Коли я був малим пастушком, ми брали в піднаєм випас в урочищі "В поплавах". Поставили там курінь ("балаган"), в якому ховалися перед дощем. Граючись у пожежну сторожу, я з хлопцями спалив його.

У жнива й по жнивах худобу пасли на стерні. Пізно восени виганяли її "на жито" — це, що зійшло вже. В неділі й свята коней водили раненько "на росу", а потім — під полудень водили "на день", а після того — на ніч.

За нашою хатою був невеличкий овочевий садочок. Пам'ятаю, росла там дика груша, що займала місця за десять нормальних дерев, — стара-старезна; був переказ, що вона пам'ятає козацькі часи, коли то Богдан Хмельницький громив ляхів під Збаражем.

Від вулиці Басівки ми завели невеличкий городець; садили там городину, а частину виділили під розсадник овочевих деревець для власного садка, а решту відступали людям. Брат Іван був добрим знатоком щеплювання дичок. Були також овочеві дерева — 12 штук.

Від фронтової вулиці росли ясені, вишні, малини. Від сусіда по західній стороні також ясені при межі, а за стодолою був город; там садили бараболі і сіяли коноплі. Трохи конопель сіяли також у полі. Прядиво з конопель пряли взимку і кустарним способом ткали полотно. Була це праця важка, затяжна, бо тривала майже рік, поки врешті доходили до білого полотна. Грубі нитки-валовину на мішки, з пачісок, мусів був прясти і я; не раз діставав я від брата по пальцях, поки навчився орудувати веретеном.

На мокроватій низині, що межувала з потоком, ми садили капусту. З квашеної шаткованої капусти варили капусняк, головками варили й мочили в огірковому росолі на крижалки з гірчицею, квасили головками на голубці. Цілий круглий рік харчування йшло під знаком капусти, так що я її знелюбив, і аж у Канаді знову на зміну привчився їсти.

Над тихим, міленьким потоком, що відділював селянські городи від панських лозів, лежав сінокіс. Навесні сінокіс перемінявся в чудовий килим зелені й квіття. У лозах вечорами співали соловії, в потоці кумкали жаби.

Через потік була перекинута кладка, — там прали хуста. В люту зиму, коли потік замерзав, селяни прорубували лід і жінки ходили прати хуста "на ополонку". Страшна це була робота прати в льодоватій воді на морозному вітрі. Дійсно страшна, коли жінки в розпуці допускалися такої нечуваної в нас речі, що поверха надягали на себе штани. Не одна молода жінка, тяжко простудившись на ополонці, розпрощалася з тим суворим життям.

Влітку у всіх трьох потоках жінки мочили коноплі, а вода від того ставала гнилою.

Скрутно було в нас з грішми. Не було чим обігнати навіть дрібні видатки. Мій батько був змушений узяти позику в українській асекураційній спілці "Дністер" у Львові. Не знаю, як він надіявся її сплатити. Хіба що на якесь чудо надіявся. І дійсно він сплатив її чудом. Коли по першій світовій війні поляки окупували Західню Україну, їхня влада встановила закон, що всі передвоєнні довги мають бути сплачувані по номінальній вартості валюти, — таку суму, яку хто позичив. У той повоєнний час руїни і голоду харчі були дуже дорогі, а вартість гроша впала. Тому то й легше було сплатити передвоєнні довги.

***

За часів Австро-Угорщини шкільний примус обов'язував дітей від семи років життя. Родичі, що нехтували цей закон, були карані гривною. Перший рік навчання називався "штубою", а другий рік — "старший відділ". Раз на тиждень, по всіх лекціях, був катехизис для українських дітей і раз для польських.

Назагал дітвора не відчувала якоїсь внутрішньої потреби й охоти ходити до школи. Якби не суворий державний примус, ледве чи багато охочих знайшлося б. Разом зо всіми і я відчував нехіть до тієї брутальної школи, яка

абсолютно не рахувалася з душею дитини. Завданням її було зробити хлопів трохи грамотними: трошки читати, писати й рахувати. Вважали, що хлопові більше не треба, а навіть небезпечно вчитися. Темний хлоп покірніший.

Лід-ясенець на ставу манив нас більше, ніж школа, тому ми не раз втікали з лекцій. Але в тому випадку мій батько був рішучий; він тримався правила: "за одного битого дають десять небитих", і суворо карав мене. Він не дуже вірив у всяку "долю-недолю" народу, а вважав, що причиною нещастя є його темнота. Ясна річ, на таку батькову філософію я дивився як теля на нові ворота. Батьків прут успішно переганяв мене з кляси до кляси, а також з нижчих оцінок на вищі. Після гарячої "березової каші" я з "достаточно" перескочив на "добре". А звідси батьків прут підігнав мене на "дуже добре".

За найменший, навіть невинний переступ учитель карав немилосердно. "Пся креф! — люто кричав він. — Ходзьно тутай, псяюхо! Давай лапи, ґалґане!" і з усієї сили періщив прутом по долонях дітей.

На стіні висіли дві карти Галичини, — одна в українській мові, друга в польській. Була також карта Королівства Польського — тієї частини Польщі з Варшавою, що була під московською займанщиною. Назва "Україна" тут не згадувалася. В програмі навчання була натомість "Історія Русі Червоней" (історія Галичини). Крім биття по долонях, карали ще так: ставили на коліна і залишали в кляси по лекціях.

Зацікавився я читанням книжок зовсім випадково. Наш панотець-законовчитель ("катехит") за пильність в науці нагородив мене книжечкою — казкою про Петруся і Касю та розбійників. Там була змальована лицарськість Петруся. Вдруге я був нагороджений книжкою "Робінзон Крузо". По прочитанні тих книжок у мене розбудився нахил до читання.

В школі мені важко було переносити кари, одначе я бував караний. Як звичайно, в хлопців є звичка випробовувати свою силу. До войовничих вдач я не належав. Але коли на мене нападали, я мусів боротися; честь не дозволяла ухилятися. Коли вчитель заскакував нас на таких дуженнях, він однаково карав нас обох.

Час навчання був 6-річний, з програмою: чотири арифметичні дії і трохи дробів; трохи історії та географії Ав-

стрії, Польщі і Галицько-Волинського князівства. — Вся та історія це самі війни.

Після 6-річного навчання були ще "доповняючі курси" — два рази на тиждень; з грубої книги треба було вивчати пасічництво, садівництво і взагалі елементарні підстави сільськогосподарської культури. Старших це цікавило б, але юнаків смертельно зануджувало.

Селяни, навіть ті, що розуміли потребу науки, не могли визбутися погляду, що час проведений у школі, це свого роду "святкування". Тому по лекціях дітей змушували до праці. А втім, не було іншого виходу. Ми мусіли пасти худобу — кожен на власному полі. А це поле — така вузенька смужечка в двох межах, що не було де з худобою повернутися. Куди не ступить, то перейде межу і скубне з чужого колосків. Тоді починається крик, лемент, бійка, — це постійне явище на полі. Щоб уникнути кривавих самосудів, громада назначала таксаторів; це щось ніби "мировий суд". Вони оцінювали заподіяну худобою шкоду, яку треба було оплатити, а окремо винагородити таксаторів — по 50 ґрейцарів на особу; їх бувало по двох, отже разом — одного ринського.

***

Мірою того як хлопець підростав, ступнево змінявся рід його праці. Він переставав пасти худобу, а возив на поле гній. Потім брався за орання. Опісля починав жати. Женці-новички терпіли справжні тортури, — стерня, мов цвяхи, а тут треба ходити босими ногами. Взуття було задороге, а живе тіло... не коштує нічого. Увесь день, зігнувши спину, ловити серпом жмути стебел на спекоті, коли солоно-гіркий піт заливає очі, це праця тяжка. Ще трохи змужнівши, хлопець починав косити.

Такий примітивний спосіб праці ще й досі вимучує наш народ в сучасній московсько-большевицькій неволі.

***

Перед першою світовою війною Колодіївка таки діждалася своєї Читальні. Спочатку була вона в будинку громадського уряду, а потім у хаті війта Петра Ляховича. Читальня мала пересічно 50 членів. Річна вкладка — 50 ґрейцарів. До корінних членів належав також мій брат Іван. За його прикладом пішов і я, як наймолодший член Читальні. Мені, малолітньому, членську вкладку зменшено на 25 ґрейцарів. Незабаром позаписувалося багато моїх однолітків.

До передових членів Читальні належав Степан Поліщук і інші. Місцеві поляки вважали, що Читальня, освідомлюючи українців, стає загрозливою для їх полонізаційної політики на наших землях. Тому з вибухом першої світової війни вони, вдаючи австрійських патріотів, оскаржили перед владою передових членів Читальні у сповидній нелояльності до влади, і жандарми арештували їх. Степан Поліщук був замордований, а його сестра, після тортур, була звільнена — ледь душа в тілі.

Бувало, зайдеш до Читальні — там на поважній розмові сидять господарі; іноді хтось голосно читає, а потім вияснює слухачам прочитане — що таке: н а р і д, н а ц і я і т. д. Це були речі, про які ніхто тут досі не чував.

З Читальні ми позичали книжки й часописи додому. В зимові вечорі гуртове читання в родині в нас стало звичаєм. Надворі люта хуртовина, а в хаті затишно й тепло. Читає брат Іван. Коли він на вечерницях — читаю я, а всі слухають. Мама з сестрою прядуть, — тихо сюрчить веретено. Батько, прилігши втомлено на постелі, задумано пачить люльку. Молодші братчики принишкли на печі або під теплою грубою. Біля них сонно муркоче кіт. На стінах при гасовій лямпі бовваніють наші тіні, мов тіні предків, що слухають читання. Ми переносилися душами в світ книжок, жили разом з їхніми постатями, раділи й страждали разом з ними, плакали й сміялися.

Згодом рішили будувати окремий будинок для Читальні. На кого ж його записати? Одні радили — на Т-во "Просвіта" у Львові, інші — на Т-во ім. Качковського (москвофільське). Мій батько піддав думку записати на громаду, і всі погодилися. Однак до війни будинка вже не вспіли збудувати.

Наш парох не зволив ні разу переступити порога нашої Читальні. Та ніхто цього по ньому й не сподівався. Зате ж не можна не згадати "незлим тихим словом" нашого дяка Кравця — може тому, що він не був на уніятській теології. Він значно більше робив для національної справи, ніж дозволяло йому його слабке здоров'я. Між іншим, на Різдво він підготував Вертеп, прибуток з якого пішов на Читальню. Для цього він вибрав нас шістьох: Петра Ляховича, Гринька Ляховича, Михалка Чорного і мене. Обидва Ляховичі були трохи старші і співали вже в церковному хорі, отже з ними було менше мороки. Чотирьох переодягнулися за князів, п'ятий за Ірода, а шостий за жида.

На Різдво наші люди ставали особливо жертвенними. Обдаровуючи колядників, вважали, що дають не людям, а Богові. Знаючи це, ми старалися минати найбідніших — так, щоб вони й не помітили цього, наче б нам забракло часу. Ці щирі люди тягнулися б з останнього, а вони ж такі вбогі. Загально давали по 25 грейцарів. Навіть наш панотець не лишився позаду інших, і дав 25 грейцарів. Так зібралося 20 ринських.

Віншівка, що навчив нас тоді дяк Кравець, ще й досі осталася в моїй пам'яті:

Віншую вам нині, всі добрії люди:
Хай между нами всегда спокій буде,
Нехай кожної години і кожної днини
Бог благословить вас, а нужда хай загине.
Все будьте здорові разом з діточками,
Нехай смутку-горя не буде між нами.
Худібка і пчілка нехай ся ховають,
А град, огонь, туча нехай вас минають.
Нехай вам зародить жито і пшениця,
Всілякеє збіжжя, всіляка пашниця.
Дай Боже дочекати до Нового Року,
Від Нового Року — до Богоявлення,
Від Богоявлення — до ста літ,
Поки Всевишний назначив вам вік.

Заслуга дяка Кравця в тому, що він перший відновив у нас тоді традицію Вертепу, яка була заникла в нас уже так, що ніхто й не згадував її.

Найрадіснішим святом було в нас Різдво. Нікого з родини не сміло забракнути на Свят-Вечір, хіба що він був десь у дальшій дорозі. На Різдво наша родина в селі вирізнялася тим, що батько замість житнього чи пшеничного дідуха ставив на покутті вівсяного снопа. Нам було прикро перед людьми, що з-під звичаю виломлюємося, але батька годі було переконати. Він оправдувався тим, що овес — це також дар Божий; бідняки, як ось гуцули в горах, овес благословляють, бо він рятує їх від голоду. А вигідніший вівсяний дідух тим, що з нього не сипляться за комір остяки і він не так скоро обсипається. Долівку на Свят-Вечір у нас застелювали соломою. Вечеря, звичайно, пісна, на калачах мерехтять вогники свічок.

З колядою ходили в нас на третій день Різдва. Коли колядники йшли з дзвінком, це знак, що колядують на церкву.

Був у нас звичай питати господаря, чи дозволить заколядувати. Колядникам давали пересічно по 1—5 ґрейцарів.

Новий Рік святкували дуже урочисто. По знаках природи старалися вгадати майбутній урожай. Діти вранці ходили по хатах посівати. Обдаровували їх дарами Божими: пампушками, бубликами тощо і дуже рідко, по-новомодньому, грішми.

На Різдво, включаючи Новий Рік і Йордань, навіть з худобою обходилися краще, по-святковому. Як і Свят-Вечір, так і Йорданська вечеря починалася в нас з появою першої зірки. Вечеря пісна. На Йордань вранці ніхто не поважився б щось з'їсти, поки не напився свяченої води. Воду святили на ставу. Там звечора хлопці вирубували ополонку і два хрести з льоду, що діямантами мерехтіли на сонці.

Церква була переповнена по береги. Навіть немічні силкувалися звестися з ліжка, щоб освятити воду — може й востаннє. По св. Літургії з процесією йшли на став. З протилежного боку церкви стояв польський костьол. В поляків немає звичаю святити воду, тому вони з процесією приходили на нашу Йордань. Церковнослов'янське письмо наш настоятель переписував латинкою, і так польський ксьондз читав Євангелію.

Наші люди не буи вдоволені таким "вспулжицем", бо знали, до чого воно веде...

Увечорі діти ходили по селі щедрувати. Їх обдаровували тільки дарами Божими: передусім пирогами, а дальше — взагалі святковими булками. Мати старалася стримувати мене від колядування й щедрування на людях; мовляв, не знаю ж я, хто і як ті пироги пік; та й "жебрати" не годиться — може бідні люди останнє віддають, а потім хтось цим свині кормить. — Однак це не переконувало мене, бо ж я колядував не тому, щоб щось дістати, а тому, що це було Свято, і мати розуміла мене.

Водився у нас прадавній звичай, що хтось із сміливіших на Йордань швидко роздягався, скакав в ополонку і метко вискакував назад з льодоватої води та мерщій біг до хати Ляховича, як найближчої, обігрітися. Ця Йорданська купіль мала приносити кріпке здоров'я.

***

Одна з відгалужень гір Карпат тягнеться аж до нас — поза Скалатом, через Полупанівку і ,минаючи Колодіївку, несподівано обривається біля самих Жеребків, поблизу Колодіївки. Це сірі, непривітні звалища скель, місцями позна-

чені зеленими латочками моху і билинками. Влітку там стрибають вівці і важко спинаються по каменюках корови, вибируючи мізерну пашу. Коло Жеребків той кряж нагло, ніби з розгону, обірвався і врізався в масткий чорнозем та покрився буйним Чорним лісом. Це власність колодіївського дідича. Там випасалися його череди худоби й отари овець.

Симон Петлюра

— Головний Отаман Військ і Голова Директорії Української Народньої Республіки; вбитий московсько-большевицьким агентом Шварцбартом у Парижі 26 травня 1926 року.

Між ними була худоба нашого пароха, бо дідич, як казали, хвалив його як "учцівєго ксєндза і пожонднєго русіна".

В гірському кряжі, десь так на половині Полупанівки, в скалі була невеличка печера, а з неї витікала джерельна вода. Це місце звали Святою горою. На цій горі, високо над селом, стояла маленька предковічна церковця. На престольний празник (храмове свято) на Святу гору сходилися з ближчих і дальших околиць маси прочан. Припадало це на час колосіння жита — гарна пора на паломництво, і полями, як оком заглянеш, без кінця йдуть з усіх-усюдів процесії: мигоять на сонці золочені хрести, мають барвисті хоругви, далеко лунають побожні співи, і птахи співають у полях та лісах.

В джерелі на Святій горі, кажуть, цілюща вода, тож до неї везуть калік і хворих, щоб вона чудотворно уздоровила їх. Вони миються в цій воді, обтираються рушниками й пілочками та й залишають їх тут, щоб з ними недуга й неміч тут осталися. Валяються тут цілі купи того шмаття.

А молодь своє знає — шукає нагоди розважитися в гурті.

З однолітком Олексою Миколюком я гонив у ці гори пасти корови. Його батько мав там кусок ґрунту — саме в цій місцевості, що звалася Тодошковою Скалкою. Цікаво там було. Каменярі, що розбивали там камінь, попадали на дивні речі: старі людські кістяки, якісь ніби казанки з паленої глини, черепи і т. ін. Ніхто не знав, звідки все це взялося на вершку гори, глибоко в печерах і серед каміння. Та й ніхто тим не цікавився. Людські кості — значить, річ священна, і треба їх по-християнськи на цвинтарі поховати. Нагортали цих костей повні мішки і хоронили. — Можливо, що були це кості нехрищених доісторичних людей.

Крім Святої гори були в нас і нечисті, чортівські гори "Три кіпці", цебто три високі кургани, що стояли саме в тому місці, де сходилися границі ґрунтів трьох сумежних сіл — колодіївських і двох сусідніх. Місцеве повір'я говорило, що є такі дні, коли опівночі відьми на коцюбах чи на мітлах злітаються на вершки тих кіпців і одна з одною зводять бій. Коли б людина під той час туди попалася, то вже не вийшла б живою.

Відьму, казали, пізнати легко: вона має хвостика. Кожне село мало своїх відьом; мала їх і Колодіївка, і то аж трьох. Вистачило, щоб жінка мала якусь особливу поведінку чи якийсь природний знак на лиці, що його не вміли вияснити, і вже починали шептати, що вона відьма. А коли вже раз

причепили їй тавро відьми, то бідній жінці не позбутися його до смерти.

На межі колодіївських і дідичевих ґрунтів в одному місці в "Поплавах" також був курган. Зараз коло нього самітно стояла невеличка хата-ліп'янка в огорожі з лози. Влітку там жив панських пасічник, і туди вивозили з фільварку величезну пасіку. Недалеко звідтіля був фільварок Королівка; частина його ланів була під посівом, а решта становила випаси для табунів расових коней та іншої худоби.

На захід від Королівки чергувалися села: Маґдалівка, Теклівка, Митниця, Сороцьке, а дальше — повітове місто Теребовля, укороноване вежами старовинного замчища. І в Збаражі було старе замчище, яке обкурив своїми гарматами Богдан Хмельницький, коли там ляхи ставили опір.

Натомість Тернопіль мав трохи іншу пам'ятку — не національну, а чисто людську: там був великий дім для українських старців; це щедра фундація широкозвісного колись князя Острівського, з закладовим капіталом 40,000 ринських, — великий гріш на ті часи.

Скалатський повіт охоплював собою 72 села і кілька присілків Скалата. В самому Скалаті також був старий замок, що стояв по самій середині міста; зо старости його мури густо вкривалися тріщинами й ось-ось готові були розсипатися. Дідич-власник хотів розібрати його, але уряд не дозволив, бо це ж історична пам'ятка. Отже дідич поробив найконечніші забезпечення мурів, щоб вони не розвалилися. — Під мурами того замчища воювали татари, ляхи, козаки, а тепер тут господарював жид Розеншток.

**
*

Теодор був найстаршим з усіх братів у нашій родині. Йому добігав якраз 21 рік життя. По старшинству й вислузі для родини Теодорові припадало традиційне право заступити батька на господарстві. Саме тоді він виїхав у Німеччину ("до Пруса") на роботу. Звідтіля по трьох місяцях прислав батькові 150 ринських. Одначе батько, почуваючись трохи слабим, звелів Теодорові негайно вертатися і заступити його в господарстві. Теодор послухав і вернувся та якраз попав на несподівану мобілізацію до австрійської армії.

Рекрути — хлопці в призивному віці — були поділені на три категорії. Перша категорія — це, ті що їх відразу брали до війська, як цілком здатних. Друга категорія — це ті, що через якусь дрібну хибу в здоров'ї діставали відро-

чення на рік. Третя категорія — це рекрути з відрочennям на два роки, через поважнішу причину в здоров'ї.

Рекрутів першої категорії мобілізували на три роки до піхоти, кавалерії, артилерії, а рідше в морський флот. Коли рекрут першої групи був трохи слабшим, тоді його призначали до ляндверів (т. зв. "сині однострої"), цебто до прикордонників; у нас гарнізон прикордонників (пограничників) стояв у Золочеві; косим оком дивився народ на прикордонників, яких уважав за людей невеликої чести.

Рекрутів другої категорії вербували переважно до піхоти або до прикордонників. А рекрутів третьої категорії брали тільки до прикордонників, і то лише на два місяці.

Теодор мав косою задраснену ногу, і там був шрам. Брат використав той випадок. Він скаржився, що його це місце болить при найменшому доторкненні. На цій підставі йому вдалося дістати відрочення на рік. Теодор використав цю нагоду і потаємно виїхав у Канаду. Він не хотів безцільно тратити молодих літ у війську. Батько зрозумів його, і не противився, хоч йому було боляче розлучатися з Теодором, та роздобув для нього 200 долярів на подорож.

Виїхати потаємно з Австро-Угорщини було легко. Треба було дістатися в Німеччину, а звідтіля в Канаду. Кордон між Австрією і Німеччиною майже не був пильнований. От так собі для форми трохи наглядали за ним жандарми. Коли хто на кордоні вліз їм в руки (що рідко траплялося), того відразу брали до війська, якщо це був рекрут; коли ж це не був рекрут, його відпускали додому, — не арештовували нікого, хіба що це був спеціяльно пошукуваний злочинець. Не було тоді таких "сталінських границь", як тепер совєтська "залізна заслона".

Теодор щасливо дістався в Канаду. Впродовж двох років він прислав батькові 1,000 ринських.

Минуло два роки після виїзду Теодора в Канаду. Тоді трапився був дуже нещасливий випадок. Батько на одній "оказії" був напідпитку і сліпий припадок зробив так, що наслідки батькового похмілля були трагічні. Довідавшись про це, Теодор написав короткого листа, в якому холодно повідомив батька, що зрікається своєї спадщини, не буде жадати звороту присланих 1,000 ринських, і натякнув, щоб його повороту додому вже не очікували, та що з батьком він хоче припинити всякі зв'язки. — Бідний Теодор, і нещасний батько... Він не міг більш гірко відпокутувати того нещасливого випадку, що **йому трапився.**

Це щодо батька. Але з родиною Теодор ще не зривав зв'язків. Він листувався з братом Іваном, що був у війську, і до мене прислав пару листів. Іван з війська писав до Теодора, щоб той узяв мене в Канаду. Однак Теодор збув це мовчанкою, а потім від нього перестали приходити листи. Може так склалася в нього ситуація, — хто його знає. Але він був людиною дуже доброї волі. Мені назавжди прийшлося пожаліти, що доля не дозволила мені виїхати в Канаду перед першою світовою війною; якщо б був виїхав, то може уникнув би тієї страшної долі в Європі, що мені зготувала війна. А втім, хто його знає... — шляхи Провидіння незбагнені для людини.

***

Старших людей у нас шанували. Більше того, це був ніби релігійний культ старших. В присутності старшого молодші вели себе так, наче в присутності священика. Молодші при зустрічі зо старшими шанобливо скидали капелюх чи шапку і чемно поздоровляли їх привітом: "добрий день", "добрий ранок", "добрий вечір", а для кожного часу — "слава Ісусу Христу"; коли старший був за працею, його вітали побажанням "помагай Біг".

Церква діставала собі з родини вже готових віруючих членів, бо релігію прищеплювали їм дома їхні батьки й діди. Молитва в цьому родинно-релігійному вихованні стояла на такому ж важному місці, як і чесне життя. Кожного дня вранці й увечорі молилися. Діти, як правило, молилися навколішках, а дорослі — стоячи, смиренно склавши на грудях руки. Осінившись тричі хресним знаменем, пошепки (а діти, що вчились молитов, — голосно) проказували молитви в такому порядку: Отче наш, Царю Небесний, Яко Твоє єсть царство, Вірую, Богородице Дівo, Достойно, Десять заповідів Божих, П'ять заповідів церковних, Шість правд Віри, Сім святих Тайн, тричі Святий Боже, Сім головних гріхів: гордість, лакомство, безсоромність, заздрість, непоміркованість, гнів, лінивство. А при кінці молитви — Митареве: "Боже Милостивий", і тричі хрестилися.

Без молитви не вставали зо сну, не їли, не лягали спати. Як мусів бути час на дихання повітрям, так мусів бути час на молитву.

Так виховані батьками, ми не могли допуститися думки про будь-який непослух їхній волі.

Я знав, що батькові важко розлучатися з синами. Але

в мене зродилася невідклична постанова виїхати в світ. Дома мені було тісно. Тісні були наші вузенькі смужечки поля, що при частих поділах ґрунту ще вужчали. Тісно ми були обгороджені на селі практикою влади, що унеможливлювала відплив до міста. Тісно було в рамах "куцої" конституції. Тісно на душі й на тілі. Де ступиш — чужа земля, і ти зломив припис. Що скажеш — ти вже зломив букву закону. Просто не було чим дихати.

А як жити? Згідно наших одвічних патріярхальних звичаїв, я мав поступити, як і всі: дістати від батька свою спадщину з поділу землі (мені припав би один морґ!), одружитися, взяти за жінкою морґ-два приданого і так господарити. Коли Господь пошле дітей, їм уже припаде по четверті морґа. Отже, гірко бідувати, щораз побільшуючи число злидарів, на яких у панів ціна падала все нижче. Зав'язати світ і собі, і дівчині, і дітям дати життя на вічну біду.

Я все це бачив і не хотів погодитися з такою долею. Крім того, мене завжди вабила до себе воля, незнані світи і ці широкі простори, про які найбільше мріє та людина, що живе в тісноті.

Коли мати була по моїй стороні, то батько таки не хотів пустити мене "до Пруса" (в Німеччину) на роботу. І хоч була в мене, як і у всіх дітей, просто релігійна пошана до батька, то я побачив, що в даному випадку конечність ставить мене в положеня спротиву батьковій волі. Я рішив потаємно виїхати в Німеччину. Там зароблю грошей, а тоді виїду в Америку. Я ще раз написав до Теодора, щоб узяв мене до себе в Канаду. Відповіді не отримав. Можливо, після нещасливого випадку з батьком, ображений за родинну честь, Теодор рішив узагалі зірвати зв'язки зо своїм родом, — подумав я.

Одного чудового літнього дня пішов я до громадського уряду. Секретар громади Іван Гуменюк (його брат Михайло живе в Нью Йорку) написав мені прохання до цісарсько-королівського старости в Скалаті, щоб видав мені пашпорт в Німеччину. За труд серкетар узяв 50 ґрейцарів. Прохання було написане польською мовою, що була урядовою для місцевої адміністрації. Взявши в панотця копію метрики, я приложив її до прохання і пішов до Скалата. В старості прийняли моє прохання і звеліли ждати. Мені відоме було "жидівське з а р а з, а панське — п о ч е к а й", однак не було іншої ради, і я мусів терпеливо чекати. Час ішов, а відповіді з староства не було. Одного разу, коли ми з батьком зво-

зили гречку з поля, надійшла одна дівчина і, вказуючи на мене, трохи насмішливо спитала:

— Ну, і що — ваш "прусак" ще й досі не виїхав до Пруса?

Батько був сильно вдарений несподіванкою, але відповів спокійно, що нічого не знає. А по роботі, ввечорі, він бив мене... Йому було боляче, що я таюся перед ним. Люди знають наміри його сина, а він, рідний батько, не знає! Але що ж мені було діяти, коли батько противився моєму виїздові?

Нарешті зо староства надійшла відповідь: мені не видадуть пашпорта в Німеччину, бо, як 18-річний, я вже записаний у військовому уряді на призивній листі. Мені прислуговувало право відклику до цісарсько-королівського намісництва у Львові, а дальше — до військового міністерства у Відні. Я скористав з того права, але й звідтіля отримав відмовну відповідь. Всі ці урядові митарства забрали так багато часу, що дома заскочила мене перша світова війна.

2

СТРАЖНІК МИКИТА З КНУТОМ

Був рік Божий 1914.

На святої Анни в Скалаті того пам'ятного року, як і минулими роками, був престольний празник і разом роковий ярмарок. Народу з усіх-усюдів прибула тьма-тьменна: побожні прочани, ярмарковці, прошаки, каліки, духовні, вояки, мандрівні крамарі, музиканти, фокусники, обманці, злодії, авантурники, дівчурі-джиґуни, старі, молоді, діти, — і кого там не було!

Урочисті звуки церковних дзвонів, військові фанфари і боєві марші, старосвітські звуки катеринок (шарманок), лементи калік-прошаків, сміхи молоді, реклямові вигуки крамарів, гострі голоси жандармів, — все це було таке змішане і хаотичне, як і море сорокатих кольорів.

Пам'ятаю, сонце ген-ген звернуло з полудня, як ураз понад шумливим празниковим містом зловіще пролунав понурий рокіт барабанів: Війна!!!

Годинники на міських вежах повагом, як завжди, били годину п'яту.

***

Брат Іван в той час служив у 15. полку піхоти. Три бата-

льйони того полку, разом зо штабом, зо Львова перевели були до Тернополя і розташували в казармах Франца Йосифа. Четвертий батальйон стояв у Жовкві. Брат Іван служив у Тернополі. На великі свята і на жнива він приїжджав на відпустку ("урльоп") постійно. Одного разу я відвідав його в казармах, і він угощав мене військовим супом, що був дуже солоний.

Коли проголошено війну, Іван також був на відпустці, — жав з нами пшеницю в урочищі "на Заборівщині". — Місцевий переказ каже: колись тут було село, що його спалили татари, і з а б о р о н и л и будувати нове село, — від того назва "Заборівщина".

По обіді на поле вийшла мати і сказала, що в нас був сільський поліцейський і жандарм; вони звеліли Іванові негайно вернутися до свого полку. Почувши це, Іван здригнувся, мовчки поклав серп на недожатий сніп пшениці і так без одного слова пішов до села. Вечірнім потягом від'їхав до Тернополя. Бідний, — чула його душа нещастя; він загинув на війні...

А другого дня, по від'їзді Івана, у Колодіївці понуро зарокотав барабан — люди принишкли, насторожилися; поліцейський оповіщав про мобілізацію: всі ті, хто попередньо, будь-коли, відбував уже військову повинність, на протязі 24 годин мають явитися на збірні мобілізаційні пункти!

На станції Колодіївка вже появився такий довжезний потяг, якого тут ще не бувало — понад 25 вагонів і дуже багато платформ. Потяг ждав на мобілізованих. Сум і плач пішов над селами, полями й лісами...

У нашому селі, як і по інших селах, між поляками невидима рука густо розкинула польські патріотичні летючки, що взивали поляків масово добровольцями вступати до австрійської армії, щоб дістати в руки зброю, а тоді творити окрему польську армію, щоб битися за здобуття польському народові державної незалежности.

Ось зміст одної з таких летючок:

"Ойчизна з ґробу встає — патжце сен дзеці!
Кто здруф і кто може — нех до бою леці!"

І поляки, розуміється, відгукнулися на заклик. Видно, були вже заздалегідь до цього підготовані. З Колодіївки першими пішли два юнаки: Кароль Пентак і Петро Кордиш. За ними масово пішли інші. Між ними було чимало і наших "русінуф", що стали "полякамі ґрецко-католіцкеґо обжондку". Цих людей не було кому освідомити, що вони не

поляки, бо в народі хто був греко-католиком, той походив з українців. Але що ж було вдіяти, коли сам греко-католицький митрополит Андрей граф Шептицький тримав тих ополячених греко-католиків у переконанні, що вони "поляки", і закликав їх спеціяльним пастирським листом триматися польської мови і народности (Див. Митр. А. Шептицького "Ліст Пастерскі до Полякуф обжондку Грецко-Католіцкего"). Кого ж мали послухати ці несвідомі ополячені українці-уніяти, як не свого архипастиря А. Шептицького? Тож вони вірно трималися його ради і наказу, та й оставалися при поляках. А з вибухом війни вони добровільно йшли боронити Польщу...

Одночасно з патріотичною агітацією за творення польської армії поляки повели безпощадну нагінку на українців, шляхом провокації винищуючи наших свідоміших людей руками спантеличених австрійських жандармів. Була війна з Московщиною, отже найлегше було полякам оскаржувати українців у сповидному москвофільстві. Так почалося істеричне "полювання на відьми". Жертвами польської провокації впали у нашому селі свідомі українські патріоти — Поліщуки.

Тернопіль був обведений окопами, засіками з колючого дроту та барикадами з позрізуваних дерев. Але там було не більше чотирьох з половиною тисяч війська. Між народом пішли глухі вісті, що москалі згромадили на австрійській границі велетенські війська, що їм кінця-краю не видно, і австрійське командування в Тернополі не почувається певно, тому думає нишком вивтікати до Львова. Дехто вірив цьому, дехто ні, одначе голосно про це не було безпечно говорити. Одного дня австрійська армія таки справді почала поспішно евакуюватися з Тернополя. І так на відтинку 25 кілометрів: Грималів, Скалат, Бірки Великі не було ні слуху, ні духу австрійської армії. Говорили, що між оборонними спорудами в Тернополі нібито не було вже ні одного вояка.

Здавалося, що живемо в країні без жодної влади. Над нашими околицями стояла дивна тиша тривожного очікування перед невідомим.

Але живий про живе думає. Життя йшло своїм втертим порядком. Одного дня я орав в урочищі "На поплавцях". У полях тихо, безлюдно, наче все вимерло, тільки безтурботньо співає пташина і ясно світить сонце.

Враз я помітив на обрії якусь велику темну пляму. Ця густа маса щораз виразніше вирізувалася з обрійного сер-

панку сизої далини і ось уже видно, що вона рухається, і то скоро. Темна маса ближчає, розтягається, — підводи, є їх з десяток, на них густо майоріють постаті людей. Ось вони бистро проскочили через залізничний переїзд — із Скалата на Теребовлю, а там десь зникли на овиді. І знову тихо та безлюдно в полях. Було це австрійське військо у відступі з території австрійської держави? Можливо. Я сказав про це батькові. Що думав батько — не знаю, але він спокійно остеріг мене, щоб я не поширював "паніки".

Другого дня ми з батьком ще вдосвіта вийшли косити гречку з росою. В полях було чудово, але зловіща тиша і ніби порожнеча гнітила душу. Сонце вже ген-ген підійшло над панським лісом і над селом, як ось на овиді синього неба щось ніби загуло; гул сильнішав і перемінився в рев з гаркавими перебоями, ніби йшла перевантажена снопами величезна машина-молотарка. Це літак. Летів низько-низько понад шосе із Скалата на Тернопіль. Видно, він пильно оглядав шлях.

— Австрійський розвідчий аероплян, — спокійно вирішив батько, і знову взявся за роботу. Але, здається, його спокій був штучний.

— Та ж то російський аероплян! — сказав я. — Певно скоро покажеться їх військо.

Батько мовчав, наче б вдавав, що не чує.

Літак пролетів і більш не показався. Ми кінчали косовицю. Та ось дивимось — на шосе від Скалата із-за обрію виходять темні регулярні маси, посуваються в напрямі Колодіївки. Вони йдуть та йдуть — кінця їм не видно; це військо. Над ними такий самий безконечний ліс багнетів — високі й тонкі, як патики, не такі як австрійські — плоскі, схожі на ножі, а такі як довжелезні швайки.

— Москалі!!! Тату, дивіться!

— Ціла хмара насуває, — зідхнув батько. — А як же то наш Іван...

Ось перші ряди вже порівнялися з фігурою над шляхом, де починається панська земля, і вже вони тут, коло нас.

— Пан, єсть табачок? — заговорило кілька голосів одночасно. — Дай-ка закуріть, пожалуйста, — звертаються ввічливо.

Курити перед батьком я досі не поважувався, але тютюн у мене водився постійно, і я його вмить роздав солдатам.

Штаб розташувався в палаті дідича, а вояки розбрели-

ся по селі за хлібом, щоб "свої люді" дали їм щось "пакушать".

— І треба дати, — казав батько. — Хоч то військо ворога, але дати треба. Вони мобілізовані. І я був мобілізований. Може нашого Івана хтось нагодує...

Мама роздала ціле печиво хліба — 12 бохонців, по 5 кілограмів бохонець. І знову місила тісто, щоб собі було що їсти. До вечора в цілому селі не стало й дробишки хліба — все об'їли.

Ця частина армії становила дивізію Орлова. Нею командував якийсь "командір" Орлов. Казали, що він звелів, щоб відчинили йому нашу церкву; ввійшовши до неї, перехрестився і сказав:

— Красівий храм Божій; жалко, что уніятскій.

Коли солдати кинулися грабувати в дідича щонайкращі коні, Орлов видав суворий наказ, під загрозою воєнного суду, всі коні повернути власникові назад.

До нас зайшов один вояк, що говорив по-українськи так само, як і ми. Він вияснив, що його рідне село зараз тут недалеко за Волочиськами, на другому боці ріки Збруча.

Під вечір околицею струсонула громова артилерійська канонада. Москалі громили Тернопіль. Виявилося, що австрійське командування замаскувало там невеличкий гарнізон війська, щоб воно поставило москалям спротив.

А тим часом сірими хмарами без кінця насували московські орди, що залили майже всю Галичину, обложили могутню твердиню Перемишль і пішли на Карпати.

Паном життя і смерти в Колодіївці став московський жандарм ("стражнік") Микита, що за найменшу провину немилосердно сік своїм нагаєм ("кнутом") кожного без різниці. "Стражнік" Микита був дебелий і суворий. І кінь його був здоровенний та озвірілий.

Зайнявши Галичину, москалі почали тут розпоряджатися, наче в себе дома. Поділили її, на свій лад, на "губернії" з губернаторами на чолі. Бувши найближчою кордону, Тернопільщина силою факту стала першою губернією.

Так почалося звичайне воєнне лихоліття на окупованих землях, що стали тереном боротьби двох наїздників: московського й австрійського. Школи зачинено. Торгівля завмерла. Від заробітчан із заграниці допомога була відтята. Не чути співів, танців, музик. Темний смуток упав на край. На будинках і на плотах нашого села мало що не кожного дня появлялися щораз інші оповістки, розпорядження й на-

кази московської влади. Всі вони зводилися до одного: Дай!!!

Що австрійська армія не була приготована до війни, це бачив кожен наш селянин. Але що не була приготована й московська армія — це показалося трохи пізніше.

**
*

Велетенська московська армія була схожа до сірого океану, що з розгону залив порстори Галичини, вдарився об вал Карпат, відбився від них, і силою того удару нестримно покотився назад. Це залізні німецькі дивізії прийшли Австрії з допомогою, і об'єднані армії ступнево і невблагано відтискали московського велетня назад.

Біженці казали, що всюди, де москалі відступають, залишають мертве поле: руйнують мости, зрубують телеграфні стовпи, з димом пускають скирти соломи на фільварках — по ночах на обріях стоять заграви пожеж. А московські козаки, що літають на конях, як чорні демони, люто й безстрашно кидаються на залізні німецькі полки, прикриваючи відступ московської армії.

Лінія московського відступу почала наближатися до Колодіївки. Прийшов наказ копати окопи. Хто ж їх буде копати, коли всі здорові мужчини змобілізовані австрійцями? Москалі рішили: буде копати кожен, кого "кнут" московського "стражніка" зуміє пустити в рух праці. Під загрозою кнута пішли рити окопи старі, молодіж, підлітки і немічні. Як здоровий 18-літній юнак, я попав до тієї каторжної роботи один з перших. Ми копали рови й доли. Укріплювали їх стовбурами зрізаних молодих смерек. Обкладали міхами піску. Маскували зверху зеленою дерниною, щоб не помітив "ґерманєц". Передпілля окопів густо обсновували в 4—10 рядів колючого дроту. Наш гірський кряж — Свята гора, Чорний ліс і т. д. — мав тут стати одним з головних точок московського опору. Над нами стояли з кнутами в руках московські військові наганячі і били за всяку неувагу до праці. За те тільки, що я на пару хвилин розігнув спину і пожартував з дівчиною-сусідкою, наглядач люто пустив мені тичку в голову, але не влучив.

З наказів московського командування з усіх церков і костьолів зареквіровано дзвони на виріб зброї, і вже вони не скликали вірних на молитву. Сумно стало під небом нашого краю.

Московські солдати довірочно почали гомоніти, що

"всюду і всюду на високих постах в Росії єсть ґерманци-ізмєннікі", які потаємно поставили справу так, щоб москалі були змушені відступати. Опанований німецькими потаємними впливами царсько-московський уряд навмисне не висилає своїй армії зброї і видає дуже глупі, але підозрілі розпорядження.

Солдати в Колодіївці повторяли одну історійку, що, здається, була тоді поширена мало не по всій армії. Московський цар Микола II прибув на фронт (він часто бував на фронті) і питає, чи далеко "ґерманци". Головнокомандуючий ніби мав огірчено відповісти: "Ваше Імпєраторскоє Вєліче-

І. Котляревський (1769-1838) — перший український поет і письменник, що почав писати народньою мовою. Автор славної "Енеїди".

Гетьман Пав. Скоропадський — монарх Української Держави 1918 року; конструктивний державник, військовик, успувателъ Української Академії Наук, високих шкіл і т. д.

ство, ґерманци в трьох шаґах от Вас". — Це мав бути натяк на те, що цар був окружений тайними німецькими агентами.

Перед відступаючим московським фронтом сунули сірі маси заляканих біженців. Ці наші люди втікали з московським військом з різних причин. Одні мали досить австрійської куцої конституції, що служила польсько-шляхетській неволі; других звабила московська агітація, яка голосила серед убогого населення: "Зємлі в Росії много, — наш цар-ба-

тюшка даром роздайот". Були й такі, що співпрацювали з москалями, і боялися австрійської кари на шибениці.

Москалі стали на такому становищі: хто хоче разом з москалями евакуюватися, в того військо не буде реквірувати жодного майна. Отож, багато таких, що й не думали опускати своїх рідних осель, масово йшли до Скалата, щоб у московського "градоначальніка" дістати біженецькі папери; мовляв, вони "не бажають" оставатися під австрійцями. Ці папери обезпечували їх перед грабіжами московського війська. З тією самою метою узяв я в Скалаті біженецькі папери для нашої родини. Глянув батько на ці папери і поклав їх на підвіконниці в коморі. Не тішили вони його. Він і не думав рухатися з родинного гнізда, хіба що силою його вирвали б. Але покищо ці папери обезпечували його убоге майно перед грабунком окупанта.

Минали дні й тижні. А одного разу московські солдати заїхали в село й забрали на заріз всю худобу. В нас забрали обидві корови-кормительки, тільки півріччу теличку оставили на розплід. Мати ломила руки в розпуці і була наче з хреста знята. Плач і ридання стояли над селом. Чому ж батько не показав біженецьких паперів? Може вони врятували б корови! Ось чому: поклав був батько ці біженецькі папери в коморі та й забув за них, — отак вони "цікавили" його. Але він тільки рукою махнув: "Чи ті біженецькі папери що помогли б? Не думаю!"

І для себе я взяв біженецькі папери. Мені засіла в голові така думка: головне, аби вирватися з австрійських кордонів і дістатися заграницю, кудись до моря, а там знайду відкрите вікно в Америку чи в Канаду. А чи той шлях лежав через Московщину, Туреччину чи Китай — мені зовсім байдуже. Один з солдатів стільки наговорив мені про Чорне море і його порти та пароплави, що я зробив невідкличну постанову туди дістатися. Я тоді так уявляв, як міг уявляти 18-літній селянський хлопець, що ніде не бував, а хотів за всяку ціну вирватися в світ за очі. В уяві тоді все йшло як по маслі: дістануся до моря, дістануся на роботу на корабель, що йде в Америку, а там вискочу на беріг, і скінчено.

Під осінь окопи були готові. Село трохи розігнуло спину. У нашому селі стояла 45-та військова хлібопекарня. В кого стояли на квартирі пекарі, той хліба мав досить. У нашій хаті квартирувавсь "караул" — 6 вояків, що охороняв телефонічний зв'язок між штабами 18-го і 22-го корпусів. Перший стояв у селі Сорачко, а другий у с. Романівка —

між Волочиськами і Тернополем. — Пару років пізніше в цій Романівці хвилево перебував уряд і штаб УНР з Головним Отаманом Симоном Петлюрою на чолі. Оточений ворогами Штаб УНР в числі 200 чоловік ухопив зброю і пішов до протинаступу.

Взимку на фронті була тиша. Селяни мусіли відбувати військову повинність — довозили під фронт постачання. З фронту прибувало на зимівлю щораз більше війська, і на Свят-Вечір наше село було вже битком набите солдатами. Місцеві поляки принишкли, а деякі до своїх і признаватися не хотіли. Зарозумілі на велетенські простори своєї держави і великі маси її населення, москалі дивилися на поляків як на щось дуже мізерне, дрібненьке, коли називали їх не поляками, а "полячішками".

На Різдво прибув до Колодіївки гвардійський полк: люди-велетні, самі вибрані, як дуби. Дивувалися в нас люди, де вони такі повиростали. Десятьох таких великанів стояло в нас на квартирі. На Свят-Вечір мати зварила їм макітру куті, макітру вареників з капустою, макітру голубців та узвару, — вони ж християни. З'їли вони все, хрестилися і зворушено дякували. — А мати напевно думала про нашого Івана: може його десь чужі люди в ворожій стороні на Свят-Вечір накормлять... Але вона не сміла при москалях згадувати про сина в австрійській армії, а тільки нишком втирала сльози.

***

Навесні 1916 р. московська влада проголосила мобілізацію здібних до праці молодих хлопців, по 25 душ з кожного села. Всіх нас з Скалатського повіту змобілізували 500 хлопців. Під масовим протинаступом москалів австрійсько-німецькі війська мусіли над рікою Стрипою трохи податися. Москалі думали там закріпитися і тому повезли нас туди на фронтові роботи; ми опинилися в розпорядженні одної саперної "роти".

Прибувши над Стрипу, ми побачили, що тут нещодавно були німці. Вони побудували прекрасні бараки — вигідні, світлі, розмальовані білою фарбою, чистенькі. Валялися ту бляшанки з консерв і порожні пляшки з рому й коняку. Москалі, яким у війську "водка" була суворо заборонена, тільки слинку ковтали.

Бій тут, видно, був дійсно зажертий — билися до зубів за кожну п'ядь землі. Земля була дослівно виорана артилерією і гранатами, а свіжих могил були цілі цвинтарі.

Всіх нас поділили на відділи по 25 робітників, на чолі зо старшим, що був назначений з-поміж наших.

Нашим завданням було розбирати здобуті австрійсько-німецькі окопи: засипати рови й бліндажі, усувати дротяні засіки і т. п. Робота важка. Щовечора, вистроївши нас у маршеві колони, давали команду: "Запєвай, ребята!" І ми, потомлені, мусіли співати все одну й ту саму завчену московську пісню, з українською вимовою:

Ой, там в городє да случілася война,
Ой, там убілі молодого козака;
Ой, схоронілі при широкой долінє,
Да й посаділі червоную каліну...

Спочатку в нас виходило дико, а потім навіть не зле. "Молодци — харашо поют", прихвалювали солдати наш примусовий спів.

Потім нас перекинули на інший відтинок над Стрипою. Тут недавній бій був, видно, ще більш зажертий. Майже всі будинки в селі були порозвалювані. Село обезлюднене. Тільки дві вдови з дітьми якимсь чудом остались тут, і лишилися живі.

Робота каторжна, а дисципліна драконська. Літо минуло. Навколишні ліси пожовкли. Синє небо стало холодне. Ми були смертельно вимучені. Руки і ноги вже не боліли, а просто крутили з болю, наче поперебивані. Кожен з нас був схожий на кістяка, з якого обсипаються перегнилі латки лахів.

Ми, колодіївці, — Петро Козяр, я та ще пару хлопців, змовилися і одної ночі втекли з табору. Втеча з-під фронту, та ще й у місячну ніч, була небезпечна; пару разів ми попадали в руки "караулів", але нас рятували невеличкі хабарі. Кожен солдат рад був трохи підлататися при нагоді.

**
*

Прибувши додому, я застав нову суматоху: москалі мобілізують новий набір прифронтових робітників. Між них попав і мій брат Петро. Хоч і вищий ростом за мене, він був на два роки молодший і зовсім небувалий у світі. Чи дасть він собі раду серед воєнного лихоліття? Пішов я до "стражніка", щоб мене записав на місце Петра. Поглянув на мене "стражнік" з многозначною усмішкою і погодився. Він сказав, що коли на попередній роботі я був "старшим", то й тепер дам собі раду. А на попередній роботі, над Стрипою я був назначений у нашому відділі помічником військового

"табельщика", тобто здавав йому звіт зо стану нашої групи: хто хворий, кому яка робота призначена і т. д. А той "табельщик" той звіт передавав дальше, але вже з усіх відділів разом.

А многозначно усміхнувся той "стражнік" тому, що, мабуть, догадувався про мою втечу, але чомусь подивився на це крізь пальці. Може тому, що в селі його трохи "водкою" власкали.

Нас знову погнали на роботу. Теребовля, Бучач, Монастириська, Підгайці, — всюди шосе повибиване, наче збомбоване. Ліворуч від підгаєцького шосе, в долині, видніє село, високий димар "гуральні", а на вершку димаря бузько вже звив гніздо. Перед селом розкинувся молодий гай, а попід гаєм темним вужем в'ється лінія свіжих окопів. У селі мертвецька тиша — ні живої душі: навіть не було від кого довідатися, як як це село називається.

Москалі розташували нас у кількох хатах, що серед руїн оціліли; збивали нас, як оселедців у бочку, наказом: "все вмєстє", тобто хлопці й дівчата разом. Надворі було зимно, вікна й двері в хатах повибивані. Ми розпалили в грубі на цілу ніч, а вночі мало не погоріли разом з хатою.

Ранесенько сніданок "на коліні", і ще не вспіли скінчити, вже падає команда: "стройсь", і на роботу на шосе "шагом маррш!!!"

На нашу вимогу, що хати без вікон і дверей — нам зимно спати, і треба хати трохи відремонтувати, солдат спитав, хто з нас "плотнік" (столяр). Семен Козяр визвався перший, а я за ним, і ще кількох. Ніхто з нас на столярці не розумівся, але треба було рятуватися від праці на шосе. А втім, позабивати дошками вікна — не велика штука, хоч єдиним нашим знаряддям була одна тупа сокира.

І тут були сліди лютого бою за кожну п'ядь нашої землі. Шукаючи матеріялу на ремонт хатів, ми з Козярем пішли в гай; там земля була густо покалічена стрілецькими долами, ровами, вирвами і густо вкрита свіжими могилками вояків. На хрестиках з кострубатого, необтесаного дерева з корою були дерев'яні таблички, а на них — чорні написи: ім'я і прізвище вояка, дата смерти і часом ще деякі інформації. Але на тому цвинтарі ми знайшли масу могилок з ось такими табличками на хрестах:

УКРАЇНСЬКИЙ СІЧОВИЙ СТРІЛЕЦЬ
ПОГИБ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ
В БОРОТЬБІ З МОСКАЛЯМИ

І було подане ймення, прізвище і дата смерти стрільця. Як видно, фронт тримали тут майже самі Українські Січові Стрільці, бо в гаю переважно стрілецькі могили.

Ось така була моя перша зустріч з Українськими Січовими Стрільцями.

Наше "маркірування" при столярці скоро скінчилося. Нас погнали до гурту на шосе. Робота, звичайно, важка. Заціпив я зуби і чекав нагоди, щоб якось висмикнутися. І нагода прийшла. Довідався я, що Войтко Плескан з Колодіївки вкрутився на роботу до 67-го вільно-наємного воєнного транспорту при 43-му саперному полку. Дістає він по 30 рублів на місяць. Робота його значно легша, ніж на шосе в люту зиму.

Я зв'язався з Войтком і дякуючи йому був прийнятий до транспорту. З села, де були стрілецькі могили (вже в Канаді я довідався, що це було село Семенівці) наш транспорт перенесли в село Ковалівку на фільварок. Безпосереднім моїм начальником був "прапорщік" (хорунжий) Андрей Андрєєвіч (його імення та батькове), прізвища якого я не знав. Начальником всієї нашої транспортної частини був полковник Ніколай Ніколаєвіч Смірнов.

У Фільварку в батрацьких хатах мов оселедці в бочках були стиснені кіргізи, що їх з Сибіру гнали разом з армією на фронтові роботи. Це були добрі люди, яких ще не вспіла зіпсувати цивілізація. Але вони були брудні, їли сире кінське м'ясо, а в їхніх тісних житлах був сморід. Тут було також багато полонених з австрійської армії, між ними й українці. Всі вони працювали на шосе. Пунктом постачання для полонених чи кіргізів завідувала сестра милосердя. Знаючи, видно, з гіркого досвіду неписаний закон у московському війську: "нє украдьош — нє будє імєть", ця справжня сестра милосердя скоро помітила серед робітників-українців зовсім протилежний закон: "не твоє — не руш". А тому, що я працював у транспорті і вона знала мене, то й доручила привозити на її пункт провіянт: хліб, цукор і т. д.

Цивільне населення і військо вже досить дошкульно голодувало. Коли везу повен віз провіянту, накритого брезентом, важко було обігнатися від голодних солдатів і цивільних: дай, або продай, — благають. Продати — ні, але дати — інша річ; мені часто доводилося збоку докормлювати наших робітників.

***

Робота в транспорті —— це постійні поїздки; сидячи

нерухомо на возі, можна легко простудитися, і мене це не минуло. Одного дня я почував себе погано — біль голови, ломить кості, і я без сил звалився на ліжко та й заснув. Вночі збудили, щоб відвезти на станцію до Бучача військового шорника й коваля — родом з Києва; вони їхали додому "в отпуск" (на відпустку). Я їх завіз, але перемерз ще гірше, і почував себе зовсім зле.

Мене відвезли до полевого госпиталя, що був у тютюновій фабриці в Монастириськах. Всі поверхи там були переповнені пораненими; їх доглядали досить добре. Але солдати не ранені, а просто з різними недомаганнями здоров'я,

Св. Володимир Великий
— монарх соборної України; прийняв з усією Україною православну віру з Візантії (Греції) 988 р.; святий угодник Божий в Українській Православній Церкві.

лежали на брудних і твердих нарах у пивниці. Лайка, сопух, бруд, голод і холод робили моє животіння там нестерпним. Свою доскуку я розважав писанням листів до родин неписьменних вояків. З московською розговірною мовою я вже сяк-так давав собі раду.

Пацієнти в пивниці рішили запротестувати перед головним лікарем проти того, що раненим на поверхах дають

кращі харчі, ніж хворим у пивниці. Протест був грізний і мав виразно революційний характер. Його наслідок був несподіваний: ще того самого вечора розбурхані пацієнти в пивниці замість разового хліба дістали білий, і то більші пайки. "Наша бєроть, ребята!" побідно загула пивниця. Але другого дня вранці прийшов наказ усім пивничним пацієнтам явитися на "етапному пункті"; там усіх розділили по військових частинах, до якої хто належав, і повідсилали їх туди, не зважаючи на це, що не всі були здорові.

Мене, як цивільного робітника, без конвою відпустили до транспортної частини. В пивниці я пролежав тільки два тижні, і зовсім не почувався здоровим. На ногах появилися рани, що дуже докучали. На цій підставі я дістав від полковника Смірнова місяць відпустки. Довідавшись про це, решта людей з транспортної частини — родом із Східньої України, почали голосно ремстувати: "Ми русскіє, і нам дают только по двє нєдєлі отпуска, а он австрієц — і получіл целий месяц".

Ще того самого дня я вирушив у дорогу. Підводою, потягом, пішки — врешті добився додому. Тут я потішався тим, що, дякуючи моїй примусові праці в транспорті, наша родина була звільнена від усяких данин і воєнних тягарів.

***

Назад до транспортної частини я вернувся саме на той час, коли до армії прийшов наказ складати присягу на вірність Тимчасовому Урядові ("Врємєнное Правітєльство"), бо цар Микола II був усунений з престола. На чолі нового, вже республіканського уряду, став Керенський (тепер живе в США). Присягали тільки московські громадяни, військові й цивільні, а громадян Австро-Угорщини присяга не обов'язувала. — По всіх частинах був проголошений наказ, що монархістичний титул офіцерів "ваше благородіє" касується, а замість нього вводиться слово "господін". З того часу до Ковалівки почали приїжджати з Московщини всякі політичні агітатори. Солдатів скликали на мітінґи. Ніхто з нас досі не міг би був уявити собі вояків на мітінґу. І самим воякам було це дивно, а проте мітінґи відбувалися.

А мені судилося проголошення республіканського устрою відзначити тим, що дістав нагаєм по плечах. У стайні, де я одної ночі дижурив, було дуже зимно й темно. Я рискнув розложити невеличкий вогонь. Мені стало тепленько, зморив сон, і я задрімав. Так мене заскочив прапорщик,

оперезав нагаєм по плечах і соковито по-солдатськи "виругав". Нагайка і лайка в московській армії були такою щоденною справою, що її вважали навіть за "добру монету", впорівень до інших, значно суворіших кар. Одначе я, непризвичаєний до нагая і лайки, цю кару дуже болюче взяв собі до серця. А прапорщик, видно, не вважав це моє "воєнне хрищення" за серйозне і згадував його з добродушною усмішкою. Все таки, мовляв, я був винен, бо ж міг спалити тоді стайню.

Незабаром я зголосився до полковника Смірнова по звільнення зо служби. Він неохоче вислухав моє прохання, бо я ще закоротко служив у частині і часто звільнявся. — Однак звільнення я дістав і повернувся додому.

Під той час у зоні московської окупації залишався вже тільки Скалат і ряд навколишніх сіл, а між ними й Колодіївка. Решта опинилася в руках австрійсько-німецьких армій. Врешті прийшов мент, коли три дні і три ночі через наші околиці одною густою масою відступала московська армія всяких родів зброї. Четвертої ночі в околиці стало тихо. Тільки над близькими селами, Магдалівкою та іншими, темне небо раз-у-раз розвиднялося світлами прожекторів. Ця тиша була така дивна, що сон з очей зганяла більше, ніж гарматня канонада. Вдосвіта несподівано, мов нічний привид, показався в Колодіївці невеличкий, швидкий загін московського війська. Хтось із наших сусідів поважився спитати: "Де тепер фронт?" Один з вояків у передньому ряді муркнув коротко: "Да какой тебе "фронт!" — Значить, фронту вже не було, чи як?

Загін зник так швидко, як і появився. Потім виявилося, що це були чехи. Мобілізовані до австрійської армії, вони перейшли на московську сторону до "братів-слов'ян", бо смертельно ненавиділи німців, які століттями намагалися змести чехів з лиця землі. Тому чехи з давніх-давен почали надіятися на московську потугу, як на єдиного оборонця слов'ян. Але тепер, по другій світовій війні, попавши в залежність від Москви, вони гірко розчарувалися, бо Москва прямує до того, щоб з чехів поробити москалів. Ось яке московське "слов'янство".

За першої світової війни довірливі чехи ще не знали справжнього обличчя Москви, тому служили їй дуже вірно. Вони добровільно зголошувалися до найбільш небезпечної служби. І в даному випадку це був чеський загін, що

виконував фронтову розвідчу службу на залізниці, в напрямі сільця Поплави.

***

Майже вся та частина Західньої України, що до війни була під австро-угорською займанщиною, знову опинилася в австрійських руках. Для нашого населення це означало поворот до австрійсько-римської держави і польсько-шляхетського гніту, де кожне село мало бути трактоване як стайня. А для мене особисто таке життя означало б животіння на припоні. Незабаром тісні кордони щільно позамикають, і пропаде єдина нагода вихопитися в широкий світ.

3

ІДЕМО ДАЛЬШЕ І ДАЛЬШЕ

А покищо хоч одна границя порвана на шматки, — шлях до Чорного моря відкритий. Про всякий випадок і папери в кишені є: біженецька перепустка з 1915 р. від скалатського "градоначальніка". Шлях вільний, можна рушати. Доля родини Поліщуків, найсвідоміших патріотів у селі, темною тінню впала на село. Коли австрійці перед відступом мордували їх, на донос поляків, підозріваючи наших кращих людей у сприянню москалям, то що ж буде тепер, коли австрійці вертаються назад, оп'янілі побідою, а поляки перехвалюються нишком, що вони заведуть тут свою владу над "кабанами-русінами".

Вирушило з села нас кількох на одній підводі. Погоничем був один з старших колодіївців Іван Дручик. Він віз наші клунки, а ми, молодші, йшли пішки.

Світає.

Навколо мертва тиша. Тільки вряди-годи гавкне собака, — це знак, що там десь у туманах є людська оселя. Ми простували коротшими польовими дорожинами. Ось Заборівщина — тут ще колодіївська земля; ми ще дома. А тут уже Полупанівка, — ми за межами рідного села. Раз-у-раз оглядаємося на нещасну Колодіївку, що остається полякам напоталу.

Вийшли на високий горб. Зараз спустимося вниз, і Колодіївка зникне нам з очей. Ми вже на самому верху горба. Іван Дручик зупинив коней. І ми стали. Іван Дручик сказав:

— Хлопці... Вклякнімо тут і змовимо молитву "Отче

наш". І перехрестимось три рази... Бог один знає, що і як воно буде...

Ми повклякали на землі. Наше село видно як на долоні. Повклякали лицем до села.

"Отче наш, іже єси на небесіх..."

Над селом сходило наше сонце. Золочені хрести на банях церкви замерехтіли і мінили краплини роси на траві.

Мовчки позводилися з клячання і рушили вперед.

**
*

Минули Полупанівку. Минули інші села. Кілометрів зо двадцять проверстали в напрямі Волочиськ. За Волочиськами стали. Тут недалеко станція Сатанів. Зупинимось на попас. Це вже подальше від фронту. Здалеку майорюють у Сатаної обриси щогли польової радіостанції. Значить, там стоїть штаб одної з московських військових частин. У штабі ми довідались, що фронт розтягається тепер попід Скалатом. А Скалат стоїть у вогні.

— Хлопці, — сказав Іван Дручик, — бачите: кругом жнива! Хлопи на фронті ,а баби самі жнуть і косять... Не буде гріху, коли станемо й поможемо. Не зашкодить, як по пару грейцарів заробимо.

Паслухали Дручика, стали на жнива, напеклися на спекоті і трохи запаслися грошем. Бачу, Іван Дручик і компанія не гарячаться запускатися в простір. Отут, де взяли коси в руки, так і вросли в землю. Якщо б Іван Дручик і решта захотіли вертатися додому, я б зовсім не здивувався. Взагалі дивно, чого вони вирвалися з Колодіївки!

Ми обидва з Петром Стециком розпрощалися з ними і рушили дальше. Їхали на платформі вантажного потяга. Доїхали до Проскурова, а звідтіля — до Вінниці. Перейшовши зо станції через міст, побачили відчинену церкву і зайшли помолитися.

Дальше, ми зупинялися в Жмиренці, у Хвастові і в кожному місті по дорозі на Київ.

Нарешті ми в Києві — "матері городів руських", як каже літописець. На станції повно вантажних потягів з пораненими фронтовиками. І на платформах стоять нари, а на нарах — ранені, просто під голим небом. На станції повно солдатні. Їдуть на фронт і з фронту. Багато з них по дорозі на фронт попали сюди через "помилку", — багато тут дезертирів. Сям-там видно товпу вояків, а серед них ораторствує цивільний агітатор. А там, дивись, великоміський

"пацан"-малиш обвантажився пропагандивними брошурами, голосно реклямує їх.Брошури направлені проти усуненого з престола царя Миколи II і проти придворного любимця — монаха Ґрішки Распутіна:

"Ґрішка-манах в серих штанах, царя обманул, царіцу є...л! 25 копеєк! Налєтай, покупай — ееей!"

Підходить до малого вуличника офіцер:

— Пареньок, — каже спокійно, — і зачєм такіє непрілічниє слова?...

Вуличник нібито недочув, спитав лукаво, що "господін офіцер" зволив сказати, і тоді загорланив ще голосніше ці самі "революційні" слова.

Грошей у мене було обмаль, але я оце вперше почув про якогось Ґрішку Распутіна. Своєю реклямою таки спокусив мене вуличник, і я купив брошурку. Там писало, що босяк і обманець Ґрішка Распутін опутав царську сім'ю як нібито "святий чудотворець", став ченцем і фактичним володарем держави як "чорний дух Росії", яку запродав німецьким шпигунам. Він звів царицю і сіяв моральне спустошення серед аристократок, які не могли опертися "святому" мужеві. Коли врешті заговірники-патріоти на чолі з князем Юсуповим забили його, то царська сім'я готовилася вже дати наказ Церкві проголосити "шарлатана" Ґрішку Распутіна святим.

Ось що писали в цій брошурі.

Чи ж би таке могло бути?

**
*

І Петро Стецик, видно, не мав великої охоти їхати далеко. Ми розсталися з ним. Натомість пристав до мене молодий мандрівний робітник Миколай. Намовив мене поїхати на лісові роботи на станцію Орша. Керівником тих робіт був українець — полонений з австрійської армії.

Подивився я на ту роботу і назад вернувся до Києва. Зо мною вернувся Миколай. Він рішив коротко:

— Єдем дальше!

Мене вабили до себе великі простори і незнані краї. На південь України я рвався, над Чорне море.

Їдемо. По дорозі зупиняємось у кожному більшому місті. Миколай любить мандрувати. Кремечуг, Знаменка, Сенельниково — минаємо і їдемо дальше. Нарешті — Катеринослав (тепер Дніпропетровськ).

Тут такі великі простори! Навколо селяни багаті, наче

дідичі. Над Катеринославом цілий ряд фабричних коминів. На одному з ливарних заводів, казали, працювало 5—7 тисяч робітників. Воєнний час — роботи повно. Але Микола тримається засади: "лови момент". На завод і зимою вспієш. Тепер жнива, чоловіки на фронті, є нагода заробити в економії. Час гарячий — по 7 рублів платять за день на жнивах.

Поблизу Софіївського заводу (він виробляв сільськогосподарське знаряддя), де була також станція, ми попали на велику й багату економію. Власником її німець. Економія в мальовничій балці. Прекрасні будинки, навколо все висаджене деревами — рай та й годі.

Танцюристи з Школи Василя Авраменка. "Запорожець".

Стали на поденну роботу. Вона більш поплатна, А тут почалася злива. Цілими днями дощ цідить, як з цебра. З поденної роботи нічого не вийшло. А стати на місячну платню, — це значить за 90 рублів, — шкода часу.

Попробували щастя в другого поміщика. Тут проміняли шило на швайку. Він скупий, кормить "кандьором"-похльобкою. У попереднього поміщика принаймні кормили добре і було багато гарних дівчат-полтавочок — веселіше час сходив. Змовилися ми одного разу і зробили бунт: занесли "кандьор" у кориті в коридор і поставили під дверми поміщикової кімнати

— Єдем дальше, — сказав Миколай.

Так ми опинилися в місті Олександрівську на Запоріжжі. Попали ми туди тоді, коли в будинку "Учредітєльного Собранія" шумно відбувався мітінг. В кожному місті відбувалося багато мітінгів. Миколай запевнював мене, що в державі тепер нараховується 36 різних політичних партій. Можливо, їх було ще більше.

Ми зайшли на той мітінг. Я ще ніколи не бачив мітінгу "36 партій". Там по черзі говорило багато промовців, а часом старалися говорити по кількох одночасно. Вони кричали. Я не міг виробити собі поняття, до якої хто партії належав. Але большевицька партія була така голосна і так гостро вміла себе вирізнити серед інших, що її гасла покривали ввесь шум і гам:

"Далой паґони і афіцеров! Воля і рівність. Земля без викупу селянам, а фабрики робітникам! Незалежність поневоленим народам! Геть з цензурою!..."

Деякі партії видимо намагалися наслідувати большевиків, і так тягнулися за ними в хвості.

В залі гліт'но, задуха, правдивий ярмарок. Поважні люди в окулярах в запалі промови виробляли такі рухи, як у цирку.

Враз хтось вигукнув:

"Да здравствует Государ Імпєратор Всєросійскій!!!"

"Уррра!!!"

"Пррроооч!!!"

"Смєрть!!!"

Безладний клекіт і рев товпи. Шуя із залі наперла на монархістичного оратора і його прибічників, вибила з їхніх рук царського портрета, що закреслив лук угорі і впав додолу. Якийсь спітнілий здоровило розіпхнув товпу, появився на трибуні і заревів, наче в єрихонську трубу:

"Пролєтарі всєх стран со-є-ді-няяясь!!'

Із залі хтось намагався шпурнути в нього кріслом. Крісло стримали кілька пар рук, почали змагатися.

"Бєй!!!"

Хтось пронизливо свиснув. Почалася кривава бійка. Большевики, здається, були підготовані до неї — привели в залю шайку хуліганів з ножами.

Ми з трудом, але завчасу, вихопилися на вулицю.

— Єдєм дальше, — сказав Миколай.

І ми поїхали, як звичайно, на платформі.

З Олександрівська проїхали верстов зо сто. Тут Мелі-

тополь — центральна точка Таврії (адміністративно: "Таврическая губернія"). Мелітополь — повітове місто ("уездний город"). На станції тут величезні зернові магазини ("амбарі"). Елеватори з возів підбирають зерно і несуть у магазин.

Мало де видно в Мелітополі фабричний комин. Усе тут наставлене на продукцію хліба. Млинів тут кілька. Великі млини. Серед них фабрика сільськогосподарчого інвентаря братів Классенів відразу кидалася в очі, ніби опинилася в невластивому місці.

Таврія — безмежна рівнина, скільки оком глянеш: ніде ні пагорбка, ні скалочки. А в далекій синяві великих просторів ледве мріють селища, хуторі, економії.

— Єдем дальше, — каже Миколай.

І ми знову на "площадці" (платформа) потяга.

Простори соняшні ,небо голубе, від моря подихає прохолодою.

На другій платформі грає "гармошка" і безтурботньо співає гурт молодих робітників:

Прощай деревня, прощай Каказ —
Прощай девчонка в послєдній раз...

На плятформі я познайомився з увічливим пасажиром. Розмовляє по-українськи. Це вчитель з Полтавщини. Їхав, здається, до Симферополя в Криму. Він радить нам найнятися за "грузчиків" (вантажників). Робота важка, але поплатна.

Миколай спротивився. "Робота дурака любить", сказав. Він знає вантажників: що заробиш — пропий з ними, а не проп'єш, то ножем під ребро дістанеш.

— Можливо. Це не виключена річ, — не заперечив учитель. — Ви могли б тоді попробувати щастя на лиманах, на Сиваші. Там збирають сіль.

Ми послухали і попробували того соляного промислу. Надто "солоний" він нам показався.

— Повертаємо в протилежну сторону, — каже Миколай.

Сіли на платформу, поїхали.

Висіли на станції Риково. Вантажники працюють коло товарних вагонів. Питаємо, чи не можна б і нам коло них. Вони розглядають нас, розпитують: хто ми, звідки? А потім: "с удовольствієм", кажуть. Ставайте, працюйте, коли охота.

Розглянулися ми по тій роботі — щось воно не дуже...

— Єдем дальше, — каже Миколай.

Любив я їхати дальше і дальше. Але щось мені здаєть-

ся, що Миколай не дуже палиться до роботи в місті. Його на село тягне. Видно, він закоренілий син землі і просторів.

Тим разом ми вже не поїхали, а пішли. Економія недалеко. Німецька. Прийняли нас на нічліг. Погостили, але роботи для нас не було. Всі місця зайняті. Шкода, — а така хороша економія.

Пройшли ми верстов зо двадцять і стали на роботу в німецькій економії Герта. У нього два великі млини. Він заготовляє для держави муку. Яків Яковлевич Герт прийняв нас з охотою. В економії працює багато з австрійської армії: 9 українців зо Львова і 14 чехів. Крім того, наємні 3 москалі, а між ними машиніст.

Миколай нарешті попав на свою улюблену роботу коло коней. Він навіть спав у конюшні. Замешкав я в одній кімнаті з українцями-львов'янами братами Руснаками. Моє зайняття: возити з магазинів зерно до млина і муку на станцію.

***

Найближчим селом коло економії Герта був Мастополь; це стара назва, а по-новому в урядовій адміністрації воно фігурувало як Петрівка. Це селище мало 1500 дворів. Кожної неділі там відбувався базар, на який з цілої околиці зганяли худобу на продаж. З економії туди тільки 7 верстов дороги, отже ми запрягали коні в "дорошку" і цілим товариством їздили до Мастополя погуляти.

Поблизу Мастополя було селище Павлівка — також коло 1500 дворів. У селах коло кожної хати була криниця, але в тих криницях вода солонкувата, пригожа тільки для худоби. Тільки за селом було по дві криниці прісної питної води.

Прісна питна вода, це була, мабуть, найболючіша справа Таврії. Вона стала предметом великих трудів, нещасть, а навіть легенд тієї "медом і молоком опливаючої" землі.

Одна з легенд каже, що колись у Мастополі була криниця, з якої випливала питна вода такими великими джерелами, що розходилася густо розгалуженими ріками та широко й далеко розпливалася по всій Таврії. Було це за тих часів, коли набігала на Україну хижа орда кримських татар. Коли москалі підбили Україну, вони великими силами вирушили на Крим проти татар. Тоді то татари навіки знищили мастопольську криницю, щоб москалі в степах Таврії погинули зо спраги.

Звичайно, коли люди не мають такої дійсности, якою хотіли б жити, то живуть привидами легенд.

**
*

Платив нам Герт по 90 рублів на місяць, на його харчах. Харчі — масло, сало, яйця, молоко, хліб (тільки білий) тут були дуже дешеві. Подаж був більший, ніж попит.

На якийсь час Герт призначив мене до помочі конюхові. Коней у нього було дуже багато. З табунами коней мені доводилося постійно перебувати в поблизьких, але безлюдних степах, — ні до кого й слова промовити.

Населення Таврії в своїй основній масі українське. Чимало тут нащадків козаків. Вони сильно прив'язані до своєї народности і прадідної Православної Віри, яка в них становила єдність з українською національністю.

З суспільного погляду заслуговує на увагу факт, що тутешне населення було визволене з оков соціяльних пересудів, як це буває на "новій землі". Колонізуючи ці безлюдні степи, кожен знав, що приходив сюди без нічого. Хто був чесний і працьовитий, той дороблявся. І всі це пам'ятали. Тут не питали, к и м ти був і х т о ти, а тільки — я к и й ти є. Ось ми прибули сюди як бродяги "без дому, без лому", а проте кожен з нас міг без труду одружитися з донькою багатих батьків, якщо б припасти їй і батькам довподоби. Тут дивилися на л ю д и н у, а не на її походження, маєток і т. д. Маєток — річ набута.

В літню пору з усіх кінців України приходило на роботу багато сезонових заробітчан і тоді було людно, гамірно, весело.

Не було тут "ясних панів". Поміщик Яків Яковлевич Герт, що міг був закупити з десяток колодіївських "ясних панів" Загурських і в довги не заліз би, був людиною доброю і культурною. До робітників він звертався через **ви.** Не завважить робітник Герта, то Герт завважить робітника і перший до нього привітається.

Герт "не дурак був випити", любив пограти в карти і мав "серця тяготение" до жіночої краси. Ці слабості коштували йому дорого, і з двох економій у нього осталася вже тільки одна.

Чисте виноградне вино продавалося тут просто за безцін, і робітники пили його, як воду. Ще дома від фронтових вояків навчився я був карточної гри "в очко" (чи "двадцять одно"). Хоча карта мені звичайно везла, але моє зацікавлення картами батька дуже журило. Він суворо дорі-

кав мені, що стаю "махабундою" (босилом), і господаря з мене не буде.

Тут такого янгола-хоронителя, як батько, не було. Кожен жив згідно з думкою пісні:

Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю.

А одначе і тут невидиме око пильнувало нашої міри; коли, бувало, заграємося поза північ, чийсь палець постукає у вікно і почується голос: "Довольно, ребята!" (Досить, хлопці!), і ми гру припиняли. Це опікунчий палець і голос доброго Якова Яковлевича.

Воду з криниці я тягнув для худоби конем. Загалом, як на ті часи, господарка тут була досить механізована. Сіяли сівалками, збіжжя косили косарками (жниваркам), а траву "лобогрійками"; косарка косить траву, а за покосом робітник вилами розкидає її, нагріваючи собі лоба, щоб успіти за машиною.

Власник сорока десятин плодовитої землі тут рахувався незаможним господарем. Середнє господарство — це пара сотень десятин. Стати власником такого господарства не було надто трудно. Вистачило невеличкого задатку, а решту можна було сплачувати до "Земства" невеликими ратами.

Цікава річ: населення Таврії що більш заможним ставало, то менше виявляло душевного прив'язання до своїх матеріяльних дібр, вважаючи, що багатство служить людині, а не людина багатству.

Національна окремішність українців від москалів у Таврії мала стихійний характер: москалі — це були "кацапи". Але ця стихійно-природня окремішність не була виявлена в державницько-самостійницьких формах. Це був національний цільник-сирівець, що дрімав в очікуванні свого пробудження.

4

ВЛАДА ЗАГУБЛЕНА В ПРОСТОРІ

Від повітового міста Мелітополя до економії Герта 70 верстов, а до найближчої станції Риково 15 верстов. Це ще рахувалося досить близько.

Населення Таврії вже давненько довідалося, що большевики здобули в державі владу, однак вони ще довго не показувалися в цій околиці. Причиною цього були завели-

кі простори Таврії, що їх при тодішніх засобах зв'язку не можна було опанувати відразу.

Все ж таки кожен знав, що большевики не забули про Таврію.

Першими, звичайно, показувалися посіпаки чрезвичайної комісії, що скорочено називалася Чрезвичайкою, а ще коротше — Чека, тому її посіпаки називалися чекістами. Чека, скупана в крові своїх жертв, щоб нібито якось затерти в людській пам'яті сліди за собою, з бігом часу по черзі змінює свої назви на ГПУ, НКВД, МВД і т. д. Але все це одна й та сама кривава Чека.

Одного зимового дня чекісти таки появилися в економії Герта. Було їх двох. Одягнені в шкуряні півшубки, озброєні великими наганами, — це їх улюблена зброя. Вони забрали з конюшні Герта пару щонайкращих коней і від'їхали до Мелітополя. Герт тільки очі з дива витріщив. Відколи він жив, не бачив такого випадку, щоб можна було щось узяти, не заплатити за нього, і все таки... не називатися злодієм. Він цього не міг зрозуміти.

Коли війська Української Держави з її монархом Павлом Скоропадським опанували Таврію, Герт віднайшов свої улюблені коні, але це вже тільки кінські кістяки, так чекісти їх загонили.

Загальний погляд на большевиків серед мас населення був такий, що це жуліки й босяки. Мовляв, чесна людина до тих "слуг Антихриста" не пристане.

Большевики проголосили 8-годинний день праці. Одначе Герт дальше тримався традиційного 12-годинного робочого дня. Правда, економія — це не фабрика, і тут не завжди можливо точно регулювати години. Але з другого боку, де ви знайдете такого робітника, якому б давали 8-годинний день праці, а він відмовився б від нього і волів за ті гроші працювати 12 годин, тобто добровільно жертвував по 4 години на день?

Робітники скликали мітінг і вибрали делегатів до повітової влади, щоб вияснити: чому мусять працювати в Герта по 12 годин на день, коли законом встановлено по 8 годин? Більшість серед робітників становили полонені чехи та українці зо Львова, тому делегатами вибрали одного українця — мене, і одного чеха.

Ми приїхали до Мелітополя, але жодних справ ми тут не полагодили, бо серед большевиків вкинулася паніка: Київ у німецьких руках! На Крим машерують німецькі й україн-

ські полки. Большевики вдарили насполох. Вони втікали з Таврії на Крим, щоб заховатися за Перекопський перешийок, на якому наспіх будували укріплення. Як їм було спішно, свідчить факт, що робітникам при будові укріплень за 8-годинний робочий день платили по 30 рублів, щоб їх заохотити. Навіть як на революційний час, це були великі гроші. Одночасно вони для пропаганди хотіли показатися, що ввели 8-годинний робочий день і краще за всіх оплачують робітника. Крім того, всі місцеві представництва совєтської влади т. зв. Совєти (Ради) дістали наказ виплатити кожному зареєстрованому робітникові одноразове "добавочное" (бонус).

Вернувся я на Гертову економію, щоб здати робітникам звіт з моєї безуспішної делегатури до Мелітополя. Кожен з робітників був у страху, що коли прийдуть німці, Герт почне суворо розправлятися з ними за домагання 8-годинного дня праці. Дехто з робітників навіть утік з економії. Серед такої паніки і мене охопив страх. Я прикинувся хворим. Думав, що коли прийдуть німці, то Герт не звелить таки катувати хвору людину. Ледве я ліг, як прийшов Гертів наглядач і спитав, чого я вилігуюся.

— Больной (хворий), — кажу.

А він: — Здєсь не богодельня. Работать нужно! (Тут не притулок. Треба працювати!).

Щастя моє, що я не був хворий насправді. Треба було встати і піти до праці. Почув Гертів "приказчік"-німець, що німецька армія близько, і вже готов навіть хворих гонити на роботу. А що буде потім, коли німці прийдуть? Вони ж звідси за 75 верстов!

Пішов я до Герта за зворотом паперів і виплатою залеглостей. А він питає:

— Почему ви нє остайотєсь на работє?

Він може думав, що сповідатимусь перед ним з "провини" за участь у домаганні 8-годинного дня праці і проситиму прощення, щоб не скаржив мене перед німцями як нібито "революціонера". Я відповів, що просто хочу відійти, це все. І він розрахувався зо мною. Миколаєві жаль було розлучатися з кіньми, а мені з хорошою Марусею, до знайомства з якою я ще не залицявся до жодної дівчини. Герт не знав, мабуть, що я тримався не його економії, а одної з його прекрасних робітниць, тієї Марусі, родом з Кахівки.

— Єдем дальше, — сказав Миколай.

Вийшовши від Герта, за хвилин 15 ми були вже на станції Олексіївка. До неї саме наближався ешалон німецького війська, а на буферах кожного вагона стояло по двох вояків в уніформах українських гайдамаків.

Хто кому помагав воювати: німці українцям чи українці німцям — ми тут не знали.

На годину 10-ту вечора ми пішки добилися до Мастополя. Зайшли там до Семена — полоненого, родом з Коломиї. Він жив з одною місцевою вдовицею. В мене було 1,000 рублів ощадностей, отже було за що жити.

Спомин про Марусю не давав мені спокою. В Герта ця неприступна дівчина з великими карими, як ніч, очима не мала в своєму погляді для мене нічого іншого, крім холодного призирства. Я старався відплачуватись тим самим. А одначе тільки вона мене тримала на прив'язі в Гертовому фільварку. Якби не вона, я б уже давно подався був у дальшу мандрівку. А тим часом ми уникали одне одного, наче вороги.

Україна — Крим
— Санаторія "Золотий Пляж", де розкошують большевицькі достойники.

Врешті я набрався відваги і признався їй у своїх почуваннях. Я думав, що після того вона з погордою відійде від мене. Однак Маруся дивно глянула мені в очі, а потім зломано опустила голівку і була тиха, як покутниця.

Відходячи від Герта, я не мав нагоди зустрінутися з нею. Але її великі темні очі постійно висіли передо мною в повітрі. І ось одної темної ночі я пішов до економії Герта. Там стяли німецькі вояки. На щастя, люті Гертові собаки знали мене, а німецьку варту мені вдалося виминути. Коли злегка постукав у вікно кухні, де Маруся спала, фіранка заворушилася — мене хтось спостерігав у темряві і, видно, розпізнавав, бо вікно нишком відчинилося; я обережно проліз до кухні і вікно за мною зачинилося.

***

Після того я кожної ночі відвідував Марусю. Підстерегла це "горнічная" (покоївка) і донесла Гертові, а той спитав хлопців у млині, чому я бурлакую; краще б мені було вернутися до нього на роботу. — І я вернувся.

Як і раніш, Герт платив мені по 90 рублів на місяць. Я возив на станцію муку, що Герт продавав німецькій армії; іноді помагав ковалеві і механікові, коли він ремонтував газогенератора, що ним заступили паровика, і бував "смазчіком" (наоливлював машини).

Моє життя нарешті поплило нормальним руслом. — Але біда не спала.

Одного соняшного літнього дня, коли я був у дуже гарному настрою, до економії Герта приїхався диліжанс, повен німецьких вояків. Їхній старшина вичитав зо списка прізвища всіх полонених українців з австрійської армії (їх тоді в Герта було вже тільки 4), і моє прізвище між ними; дав нам усім п'ятьом 10 хвилин часу, щоб зібрати свої лахи, а потім посадили нас на диліжанс і під конвоєм повезли на станцію Риково. Там загнали до вагона і приставили варту. На пероні станції вештається багато всякого народу. Дехто показує на наш вагон пальцем і каже сусідові:

"Шпіонів арештували".

З вагона перевели нас у станційний льох. Тут нам заявили, що ми... "дезертири з австрійської армії". Іван Русин що найкраще зо всіх володів німецькою мовою, ясно, як на долоні, викладав йому, що ми не дезертири, але його докази були безуспішні.

Увечорі з Симферополя надійшов пасажирський потяг, густо обставлений німецькою вартою з наїженими багнетами. Нас під конвоєм завели до вагона і коло півночі доставили до Мелітополя. А там ми з дива стали, як укопані: проти нас п'ятьох арештованих вийшов німецький конвой...

30 осіб! Можливо, вони очікували з п'ятсот арештованих, а нас було тільки п'ятьох — годі вгадати, але це факт, що п'ятьох арештованих провадив конвой з тридцяти вояків.

В Мелітополі нас замкнули в лагері, де вже було коло 500 арештованих — самі полонені з австрійської армії. Більшість з них самі зголосили до німецької Корпскоманди, щоб їх відправили додому чи до австрійської армії, але німці їх арештували.

Третього дня один з офіцерів повідомив нас офіційно, що штаб має нас за дезертирів з австрійської армії, і відповідно до того буде з нами поступати.

Дальше, офіцер говорив так: нас мав би чекати воєнний суд, але тому що шеф штабу є великим християнином, він дає нам можливість спокутувати нашу вину перед нашою батьківщиною Австрією шляхом чесної праці у шахтах Німеччини.

Так трактували німці австрійських громадян...

А в Німеччині, казали, був такий голод, що собак і котів їли — це нам було відомо. — І ось з півтисячної маси полонених озвалися рішучі голоси протесту, що в Німеччину ми відмовляємося їхати.

"Побачимо!" люто погрозив офіцер крізь затиснені зуби.

Четвертого дня видали нам по фунтові хліба, по півфунта ковбаси і по 20 цигарок на особу. З лагера на станцію вивели нас під сильним конвоєм. Озвірілі жандарми рясно обсипали нас лайкою "фарфлюхте швайнерайн".

Одначе ми не поїхали туди, куди мали їхати. На станції виявилося, що на залізничній лінії перерваний рух. Між арештованими скоро поширилася вістка, що в околиці Гуляйполя один учитель зорганізував з полонених-неповоротців партизанський загін до боротьби з німцями. Цей загін перервав залізничну лінію. — Очевидно, тут мова про партизанський загін анархіста Махна — "гуляйпільського батька".

Відвели нас назад до табору. За ніч поладять залізницю і повезуть нас о 6 годині ранку.

Комендантом табору арештованих полонених був німецький цугсфюрер — поляк з Сілезії (Шлеська). Як кожен поляк, він органічно ненавидів німців. Від нього я довідався, що "дезертирів" перед німцями зробив з нас Гертів машиніст-москаль. Його гуляща дружина майже на очах зраджувала його з одним військовополоненим "австрійцем"

(нашим земляком), і тому він загорівся смертельною ненавистю до всіх полонених австрійців, і ми стали першими жертвами його пімсти.

Комендант-поляк сказав, під секретом, що на воєнний суд повезуть нас до Катеринослава.

— Як ви думаєте: що нас там чекає? — спитав я.

— Що? Не знаю... Я вам раджу рятуватися, — сказав пошепки. — Голий дощу не повинен боятися...

***

Увечорі кільком нам удалося вихопитися з лагера. Замішавшись у товпу прохожих, під ослоною сумерків ми подалися в Міський сад. Полкова оркестра гриміла там бравурні марші. В тіні дерев лямпіони розсівали в зелені таємний просвіт; приглушено шуміла публіка, чути здушені шепоти по кущах і лавочках, а над тим усім у синьому небі мерехтіли сліпуче-ясні зорі чарівного півдня України.

Але... все це не для нас. Ми опинилися тут, щоб спасати своє життя.

Втекли ми з лагера цілком випадково, при нагоді, покористувавшись хвилевою неувагою вартових, хоч до втечі ми не були приготовані; ми навіть не вспіли взяти своїх клунків.

— Нам треба вернутися по клунки, — сказав один. Всі погодилися. Я спротивився, але мене не послухали. Ми вернулися за своїми клунками. Пробираючись у лагер, хтось із нас через необережність наробив підозрілого шереху, і варта вмить опинилася на ногах: замиготіли сліпучі ліхтарки, почалася перевірка. Однак ми вже лежали на нарах — ніби спали.

Цілу ніч варта була так гостро насторожена, що про втечу не було мови. А вранці пролунала різка команда: "Ааавф!!!" (вставай). Всі спросоння позривалися на ноги. Лагер ожив. Була година 5-та ранку. О 6-ій годині вимарш на станцію, і на Катеринослав. Мої очі випадково зустрілися з очима коменданта-поляка. Він значуче похитав головою, а в його погляді було сумовите співчуття.

Я зрозумів. Швидко спакував собі ручного вузлика з білизною, а валізку з важчими речами подарував землякові Василеві зо Львова. Приготовившись, я шепнув до своїх учорашніх товаришів утечі: "Спасайсь!" Серед загальної виїздної метушні трьом з них удалося непомітно відхилити задні двері, виховзнутися надвір і перелізти через огоро-

жу 2 метри висотою. Сторожа була там уночі, але вранці її забирали звідтіля. Саме в той час вартовий з фронтових дверей з лайкою влетів у середину будинку, щоб розборонити двох полонених, що зчепилися до бійки. Користаючи з того, я блискавкою шугнув крізь фронтові двері надвір і зник у густому тумані, змішаному з сутінками досвітка. Трьох своїх товаришів утечі я наздогнав поблизу передмістя. Ось ми вскочимо в місто, прийдемо на базар і там змішаємося з шумливою товпою "толкушки". Ми бігли підтюпцем, в руках мали клунки, і наш вигляд не сподобався собаці, що раптом зчинив галасливий гавкіт. Почувши це, прожогом вигналася з хати стара розпатлана жидівка і заверещала насполох:

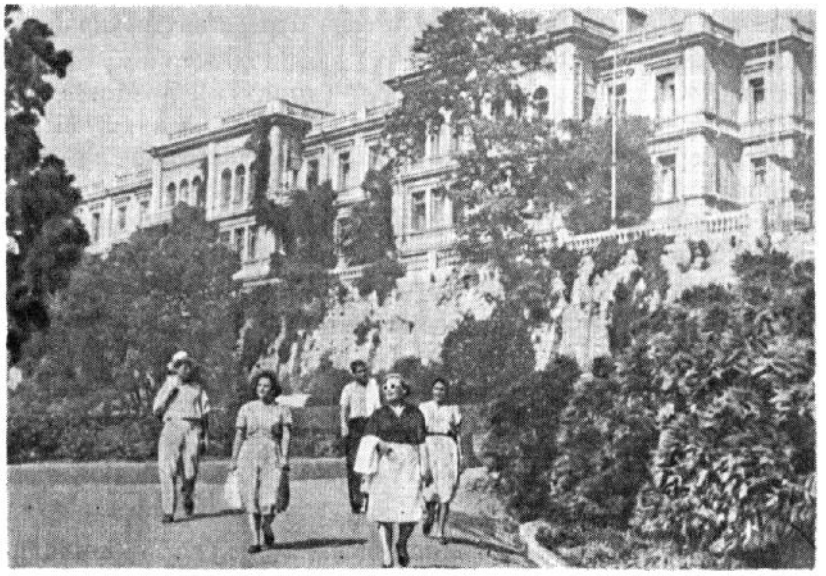

Україна — Крим, Левадія

— один з бувших царських літніх двірців. — Тут був довершений ганебний Ялтанський договір 1945 р. між СССР, США і В. Британією, яким було віддано напоталу червоній Москві Україну та майже половину Европи. — Тут розкошують на відпочинках московсько-большевицькі вожаки з родинами.

"Утікайте, утікайте — ви вори! Всьо равно вас спаймают!" (ви злодії, — вас однаково зловлять).

На її крик вигнався з тієї ж хати німецький вояк — у спідній білизні, з шаблею наголо, і пронизливо засюрчав у свисток — раз, другий, третій.

Тривога!!!

Десь недалеко гостро відповів йому інший свисток — раз, другий, третій.

Тривога!!!

Ми гналися вулицею щодуху; базар уже ось-ось... І з розгону грудь-у-грудь налетіли на поліцейського. В губах свисток, в руках револьвер.

"Рукі ввєрх!" прицілився до нас з револьвера. Ми підняли руки вгору, поліцейський пильно обшукав нас усіх — зброї нема, і він заспокоївся, звелів опустити руки.

"Партизани?" спитав підзорливо, конвоюючи нас до арешту. Ми заперечили. Він, видно, взяв нас за махнівських чи большевицьких партизан.

З черги ми опинились в руках дижурного поліційного арешту. По його мові й рисах можна було пізнати українця.

Надійшов комендант арешту, звелів дижурному обшукати нас. Опісля почався "допрос" (допит). Я розповів, що всі ми тут з "Галіції" (Галичини), з такої то й такої місцевости. Вертаємось додому. Собака, як звичайно при незнайомих, наробив гавкоту, хотів нас покусати; ми стали втікати, а стара жидівка вибігла й наробила крику, що вкинуло в паніку німецького вояка і поліцейського.

Комендант поліційної станиці враз пильно-пильно глянув мені в очі і спитав, чи ми дійсно з Тернопільщини, Скалатського повіту, з села Колодіївки.

Я ще раз підтвердив.

— А знаєте-лі ви там по сасєдству дєрєвню Романовку? — питає.

— Романівку? — кажу. — Хто ж би її не знав! Я маю тітку в Романівці. — І почав докладно описувати село Романівку та називати прізвища деяких людей. У поліцейського не осталося найменшого сумніву, що ми говоримо правду.

А тепер заговорив він. Бувши на фронті під Скалатом, він мав там "харошую бабйонку". Це вогонь, не жінка! Тепер мало таких на світі, — з жалем зідхнув своїми могутніми грудьми. Він урочисто обіцяв їй ніколи її не забувати. І ось він напише до неї листа, а ми передамо.

Він скоро справився з листом, вручив його нам, і ми вийшли з арешту на волю. — Що тепер нам діяти з волею?

5

ВТЕЧА З ВОРОГОМ ВІД ВОРОГА

Довго клигали ми пішки. Коло 11-ої години ночі доклигали до станції Якимівки, непомітно втиснулися до вантажного вагона і приїхали на станцію Олексіївку. Там стояв відділ українського війська — Гайдамаків. Ми рішили вступити до українського війська. Елегантний гайдамацький старшина прийняв нас дуже ввічливо, однак з жалем сказав, що не може полагодити нашої справи, бо кандидати в Гайдамаки мусять мати призначення з Києва.

Подякувавши за інформації, ми вийшли. Треба мати призначення аж з Києва! "Де Рим — де Крим, де кум — де коровай". Десять разів може змінитися влада, поки до Києва добредеш!

За Олексіївкою — півстанок Чагарі, а там уже Сиваш — границя Української Держави з Кримом. Це штучна границя. Провели її німці, щоб Крим загарбати собі — смачний кусочок України.

Пішки, потаємно, ми відвідали нашого земляка Семена в Мастополі. Бачилися з тим Гертовим машиністом, що видав був нас німцям і вдавали, що не маємо на нього жодного підозрення в зраді; щоб він трохи припізнився з другим доносом, ми попросили його постаратися для нас за роботу в Герта, і він обіцяв нам. Тим самим він не мусів спішитися з доносом, бо ще був час — ми й так мали бути в його руках у Герта.

Тим часом, зійшовши з машиністових очей, ми відразу зникли з Мастополя, затираючи за собою сліди заплутаним маршрутом між станціями Риково і Сокологорне; звичайно — пішки і польовими стежками та дорожинами.

В дальшій дорозі ми стали на жнива в одній економії. Вона мала два обличчя: перше, солідні будинки, наймодерніша машинерія, всюди зразковий порядок і чистота, аж лиснить; а друге, там був нечуваний визиск робітника: харч — пожалься Боже, а платня — "як кіт наплакав". Шість рублів на день жертвує нам ощадний власник тієї зразкової економії! І то ще за яку працю: цілий Божий день треба кидати важкі снопи з мажари (віз) на платформу машини. Власником економії був німець.

Важко було в нього заробити мізерний гріш, а вирвати потім свій заробіток так трудно, як собаці з зубів.

Від того "зразкового господаря"-німця ми перейшли на роботу до іншої економії. Її власник не був чужинцем, а свій чоловік, отже його називали "мужиком". Дійсно він був селянином, але його господарство являло собою велику економію (фільварок). Працював там наш земляк — полонений Лука, що звів був дружину Гертового машиніста і заховався в цю глушу перед його пімстою чи може — щоб відчепитися від тієї розпусної московки, що сама кидалася йому на шию; та не тільки йому. Застав я тут і Марусю, що перейшла сюди від Герта.

Наша зустріч була — що й казати... Ми без надуми стали тут на роботу. Платня — 90 рублів на місяць і добрий харч.

Тут ми зажили безжурним життям. Економія стояла на стороні, в затишку, подальше від поля бою. Ми навіть не знали тут, хто наступає, а хто відступає на фронті.

Наш господар, як казали: "рускій мужік" (він був українець), мав панські замашки, а одначе вони були благородні: любив вигоду, мав свою "дачу" (відпочинкову оселю) в Геніческу над Озівським морем, а при тому не забував, що його робітники — теж люди. — Не завжди справджується приказка: "зроби з Івана пана". Німців він не любив просто органічно, і коли довідався, що вони нас пошукують, звелів своїй службі попереджувати нас перед кожною появою німецьких вояків — щоб ми ховалися.

По якомусь часі німці стали показуватися щораз частіше. Не була це польова жандармерія, а табор і відділи вояків, що вряди-годи йшли з фронту в запілля. Транспорти були навантажені зерном, мукою, грисом, шкурями, цукром, тютюном, а навіть соломою та плодючою таврійською землею. Таких транспортів ставало щораз більше і густішали колони вояків. У нас складалося враження, що німці нишком відступають на свій "фатерлянд" (батьківщина), або, може, ввесь важкий табор з фронту перекидають у глибоке запілля, щоб у наглій потребі бути готовими до швидкого відступу.

Між місцевим населенням пішли вістки, що большевики з Таврії відступили на Крим і укріпилися там до оборони. Боронитися там вигідно: з трьох боків вода обливає півострів, а з материком він сполучений тільки вузьким перешийком, що перетятий Перекопом, через який перекинуто міст, але він замінований, а за мостом — большевицькі

укріплення. Передні большевицькі частини стоять у бойовому поготівлі назовні перед Перекопом, від сторони Таврії.

Дивна річ: між народом поширилася чутка, що до Криму скорим маршем наближаються не німецькі, а українські війська, і вони будуть атакувати большевиків у Криму.

Невже ці українські частини отак просто полізуть на підмінований міст і на сильні большевицькі укріплення з далекобійними морськими гарматами? Одні вірили, а другі

Україна — Крим
— вид на місто Бахчисарай.

ні. Большевикам вистачить зірвати міни на мості, і ворог буде похоронений у воді. — А одначе українці спритним маневром з бравурою таки зуміли перескочити міст і бурею злетіли на большевицькі карки в окопах у Криму. Говорили, що Крим був узятий так блискавично, що цього ніхто не сподівався. Взяли його "петлюрівці" (військо Української Народньої Республіки).

Робітники й робітниці економії цікаві були побачити, що це за такі "петлюрівці" (гетьманських гайдамаків уже бачили), але вони не показалися в економії; говорили, що вони йшли тільки по більших шляхах.

В економії було тихо-глухо. Восени впала на нас пошесть "іспанки", що звалила з ніг 10 робітників, а між ними й мене. Наш господар викликав з Ново-Григоріевської Земської лікарні лікаря; він поробив деякі заходи, а найголовніше — остерігав, щоб не виходити надвір. Один з робітників не послухав, вийшов, і до трьох днів переставився на той світ. Не витримав і мій другий друг Альоша.

Смертельно переляканий, я в розпуці благав Господа Бога, щоб затримав мене при житті. Врешті мій організм таки поборов недугу.

За той час у світі, видно, багато дечого змінилося. Говорили, що з півдня наступають "червоні" (большевики), а з півночі "білі" (московські протибольшевицькі війська, звані теж "білогвардійцями").

Мені не сиділося на місці. Я вступив на шлях наймита, і бачив, що коли з нього не зійду, то він до самої могили буде тримати мене наймитом. — А тим часом світ такий великий, я молодий, і може десь краща доля чекає на мене.

Розпрощався я з економією і подався до Мелітополя. Там найперше зайшов на базар — може побачу кого з нашої братії бурлаків, розвідаю: що і як. На базарі народ шумить — купують, продають, міняють, крадуть. А посеред базару стоїть столик. Кругом нього — кілька кремезних молодих типів. Вони з азартом вибирають карти, згортають у кишені гроші або викидають їх на столик — виграють і програють. Кругом них стовпилася маса народу.

За столиком з почервонілими очима стоїть сердитого вигляду чолов'яга і фанатично вигукує:

"Крррасна виграє, чорррна програє!!!"

Молоді типи знай тягнуть карту — виграють і програють.

"Налітай! Налітай! Крррасна виграє!..." фанатично горлає чолов'яга з почервонілими очима.

Давай, попробую щастя. Підходжу до столика.

— На скільки йдеш? — питає червоноокий.

— На 50 рублів, — кажу. Але рублів у мене немає, тож кладу 50 українських гривень.

Червоноокий бистро тасує карти.

— Бачиш там жирового туза (хрестового аса)? — питає суворо. — Чи пізнаєш його? Ну, дивись добре!

В такому порядку, як висвітлив мені, поклав карти в низ очками на стіл, не змінюючи їх розположення.

— Ну, де тепер туз?

Я пильно стежив за ним, — навіть уночі намацаю, де він лежить. Відкриваю... — це не туз, а дев'ятка! — Як же я міг помилитися? Мої очі виразно бачили, де він поклав туза. Не міг же туз у дев'ятку перемінитися!

Давай ще раз! Тепер уже не дам зівака. Кладу на стіл 40-рублівку "керенку" (гроші Тимчасового уряду Керенського), і... програв!

Україна — Крим
— дорога на гору Ай-Петра.

Аж після того в очах мені прояснилося, що маю діло з шахраями. Але що ж, було каяття, та не було вороття.

Розтринькавши всі гроші, не міг я в світ вирушати "голий, як турецький святий". Треба було стати на роботу, щоб трохи підлататися. Найвигідніше було б назад вернутися до попереднього господаря. Однак в робітників так не водилося. Коли ти вже раз покинув дане місце праці, то потім робітнича честь не веліла вертатися. Треба було

йти хоч і на гірше місце, але на інше. І я поступив згідно з тутешнім робітничим звичаєм.

Найнявся я в родини, що належала до секти, званої тут "малаконами". Що це за секта — я не цікавився, і не знав, у чому полягає її теологія. Знаю тільки, що вони не їдять м'яса, і цього звичаю додержуються дуже строго. Худобу вони тримали, але тільки на вовну, на молоко і на збут. Мешкали вони в землянці, бо нещодавно почали годарювати. Були дуже працьовиті і докладали всіх зусиль, щоб розвинути своє господарство.

Недовго я працював у тих чесних, побожних і трудящих людей. У мене появилася цинга (шкорбут). Працювати не міг, а лежати на дарованому хлібі не хотів, тому то я одного дня — "за свою суму і далі посунув". Шкода було своєю хворою особою обтяжувати добрих людей, яким ще самим може затяжко жилося.

За кілька верстов попав я на економію москаля. "Приказчиком" був там Ванька з Орловської губернії, з яким я був познайомився ще раніше. Я відверто сказав йому, в чому справа: працювати хочу, але покищо не можу.

— На нарах місця є досить, — відповів Ванька. — Лягай і відпочивай до часу. А цингу як не зчистиш синім каменем, то не позбудешся її нічим.

Синього каменя вживали за трійло на зернових галапасів. Я розтирав його на порошок, обсипав ними погнилі ясла, і так по довгому часі виграся з цинги. Але мої зуби вона знищила раз назавжди. В Канаді доктор Закус на Селкирк авеню у Вінніпегу зробив мені з ними порядок, — я мусів позбутися зубів.

"Де тонко, там і рветься": цинга не дозволяла мені як слід пережовувати харч, і в мене почалися затяжні шлункові болі. Однак по якомусь часі я вже якось наполовину з бідою міг працювати. Через два місяці з економії москаля я перейшов на недалеку економію німців — братів Классенів, що мали в Мелітополі фабрику хліборобського інвентаря.

Таврія була в той час у руках білогвардійців, а Крим, казали, також. В нашій околиці білогвардійська влада була вдень, а партизанська вночі; це були партизани анархіста Махна. На тачанках його кулеметів були написи: спереду — "не доженеш", а позаду: "не втечеш". Загони Махна появлялися і зникали в степах, як духи. Сильно далися вони

взнаки білогвардійцям. Махно був проти в с я к о ї влади взагалі — української чи чужої, без ріжниці, як звичайно анархіст.

Крім Махна, в степах Таврії появилися всякі інші партизанські "окремі" групи. Почалася якась війна всіх проти всіх, людина людині стала вовком. Ніхто не знав, чия настала влада. По ночах на ту чи іншу економію вриваються озброєні типи і починають жорстоку різню і грабіж. Большевицький клич "грабуй награбоване" почав здійснюватися кожним тим, хто не мав Бога в серці, але мав зброю.

Вряди-годи в економії Классенів показувалися елегантні "золотопогонники" (білогвардійці), то знову наскакували махнівці: хлопці рослі, очайдушні, добре зодягнені й озброєні до зубів: через плечі кулеметна стрічка з набоями, обвішані гранатами, по пару револьверів у кожного, а вершники ще й при шаблях. Бистрі сильні коні вихром носили їх по безкраїх степах Таврії. Їздили вони на тачанках з кулеметами-"максимами". Загін Махна в пригожих обставинах зростав до 5,000 бійців; то знову, під сильним натиском добраармії (добровольча армія — білогвардійці) раптом зникав, наче провалювався крізь землю, — розпорошувався по селищах і хуторах, кожен одинцем, зданий на власний сприт і щастя. Селяни переважно сприяли їм, хоч білогвардійці карали смертю кожного, хто сприяв махнівцям. Знову ж махнівці розправлялися тільки з поміщиками і білогвардійцями, а селян не зачіпали. Одним з кличів Махна був такий: "що твоє — то моє, а що моє — то не твоє".

Ватажком большевицького партизанського загону в нашій околиці був селянин з Мастополя — бувший фельдфебель царської армії Зубков. Його загін був зорганізований на зразок Махнового.

По ночах до економії Классенів часто налітали білогвардійці на перевірку робітників. Кожного робітника вони підозрівали в прихильності до Махна чи до большевиків. Це не тому, що може всі робітники такими були, а тому, що в голові білогвардійців, видно, не могло поміститися, щоб робітникам могли не відповідати большевицькі революційні гасла. Така нерозумна тактика провадила до того, що білогвардійці нехотячи вмовлювати в робітників, що вони нібито мусять бути большевиками.

Але траплялися в нас і такі випадки, що дехто з робітників вступав до білогвардійців. Був між нами один полтавчанин, що дуже обожав Махна і одного разу сказав, що йде до його загону. Він пішов і оказався в... білогвардійцях. Взагалі трудно було збагнути, яким хто духом дише.

***

Білогвардійці відступали перед натиском большевиків. Классени виїхали з економії. Їхнім управителем і уповноваженим став німець-коваль. Прочуваючи прихід большевиків, він не приказував, а просив нас, щоб ми працювали. Робітники жартували: раз наймитові пощастило стати паном, але тоді, як панів били.

Большевицький фронт наближався. Властиво це не був регулярний фронт, а щось в роді партизанки. Покажеться большевицький роз'їзд в 20—30 шабель або такий же білогвардійський, і дальше тиша. То знову, говорили, на залізниці появився большевицький "панцирний" потяг: це звичайна вантажна платформа, обложена мішками з піском і тюками пресованого сіна, з яких стирчать дула кулеметів чи гарматок. Звичайно командував таким "панцирником" якийсь робітник-революціонер, що вмів добре горлати на мітінгах, або рідше молодик-студент, що ніколи досі на очі не бачив гармати.

Вишколені воєнні спеціялісти не хотіли вступати до большевиків. А втім, большевики без перебору винищували їх.

Вдень і вночі відступали білогвардійські відділи перед масовим натиском большевиків. З початком осінніх холодів у мене на ногах відкрилися старі рани — ще з московсько-австрійського фронту, коли я не мав змоги вилікувати їх в Монастириськах.

Часто-густо серед ночі на економію Классенів налітав відділ білогвардійської кінноти з криком "паднімайсь"! (вставай). Зганяли всіх на ноги і жадали коней, паші, підвід та всякої всячини. А коли хто поїде з ними, то часто, бувало, налетять на білогвардійців большевицькі кіннотчики з шаблями наголо, зав'язували бій, у якому мирні погоничі гинули ні за цапову душу.

Так минула зима. А одного весняного ранку прийшла звістка, що большевики захопили сусідню Петропавлівку. Це властиво два сумежні села: Петрівка і Павлівка. Большевицький загін Зубкова напав на 11 білогвадійців у Петро-

павлівці; десять з них утекли, а одинадцятого місцевий швець наздогнав на городі і молотком розбив йому голову. Коли білогвардієць відзискав притомність, його нагим пекли на вогні серед села, на очах чоловіків, жінок і дітей, і так замучили на смерть.

Зубков, мавши 250 партизанів, легко дав собі раду з одинадцятьма білогвардійцями. Але коли дістав від большевицького штабу наказ іти на фронт на Перекоп, де білогвардійці згромадили більші сили, Зубкову це було не під смак, і він відмовився, відповівши, що большевики проголосили с в о б о д у, отже він поступає так, як йому подобається. Тоді більшевики прислали загін в силі 800 бійців під командуванням Дубенка і змусили загін зубковців піддатися, а сам Зубков утік — казали, що до Махна.

Україна — Крим

— надбережна; один з кращих видів з моря.

З приходом большевиків усі робітники на економії Классена перебралися з робітничої казарми до дому управителя і розташувалися в його горницях. Мені з другим попалася також непогана кімната, — нарешті ми мали м'яку й чисту постіль.

Від большевицької влади прийшов наказ, що відтепер економія Классена має підлягати Зкомнезамові, інакше ка-

жучи, він став "совхозом" (совєтським хозяйством), по українськи: "радгоспом" (радянським господарством). До цього новоспеченого совхозу Зкомнезам (Земельний комітет незаможників, — прозваний насмішливо: "Зком-злиднів") прислав багато робітників-кацапів; деякі з них були з червоними бородами. Більшість з них, прибувши зо своїх лісів і пісків, не мали зеленого поняття про господарство.

Не зважаючи на те, що майже всі місцеві Классенові робітники розмовляли виключно московською мовою, гейби не вважаючи її за чужу, то все таки вони рахували себе чимсь окремим від москалів; так між кацапами і "хахлами" почалася непримирима і просто зоологічна ворожнеча.

Українці переголосували кацапів, і вибрали головою совхозного комітету свого, і цей обов'язок припав на мою особу. Натомість москалеві уступили становище секретаря. Окремо від голови совхозного комітету був голова совхозу. Був ним німець Теодор з Гальбштадту, що був недалеко за Мелітополем. Кацапи сильно ремствували, що "австрійця" (тобто мене) вибрали головою совкомітету, тоді як, мовляв, "русскіх" є тут досить. Теодор, як німець, звичайно волів "австрійця".

Покінчили ми весняні роботи, а большевицький Совєт усе зволікав з виплатою грошей. Врешті совєтський фронт під натиском білогвардійців відсунувся з наших околиць, Совєт утік, і так ми наробилися "ні за опухлого душу". А працювали ми щиро. Робітники совхозу міркували так: збеpемо зерно, оплатимо податок, залишимо деяку суму грошей на ремонт інвентаря, а решгою поділимося. Адже брати Классени оплачували були робітників, платили податок, і ще самі начисто мали добрий прибуток. Робітники вважали, що коли вони працюють самі, то їхній прибуток буде ще більший. — Ніхто тоді не сподівався того, що крім податку держава буде забирати ще й чистий прибуток, а робітникам платитме за каторжну працю без порівняння менше, ніж поміщик.

**
*

Білогвардійці, перегрупувавши свої сили, повели твердий протинаступ на большевиків. Тепер красноармійці (красная армія — большевицьке військо) вже не втікали панічно, як бувало раніше. Вони зорганізували плановий відступ, але відступ "татарський", щоб оставити по собі дике поле. В селян забирали всі запаси паші й харчів. Навал-

тажували їх на селянські підводи і гнали їх перед відступаючим фронтом. Кривава Чека день і ніч розстрілювала всіх видніших людей, запідозрених хоч би в найменшій неприхильності до большевиків. Наш совхоз, як і всі інші, дістав наказ евакуюватися з усім рухомим майном.

Ми мусіли вантажити на мажари всі запаси муки, крупи, зерна і т. д. Робітники везли з собою коші яєць, а в койцях — кури й гуси, що знімали страшенний крик. Високо на мішках лежали матераци й подушки. Череди товару, табуни коней, отари овець посувалися шляхами з ревом, іржанням, блеянням. Був наказ тягнути з валкою важкого паровика від машини-молотарки.

При тому відступі виявилося, що большевики — це не звичайні собі порозкидувані окремі банди без взаємного зв'язку, на зразок банди Зубкова, як ми їх собі раніш уявляли в глуші економії; виїхавши на ширші шляхи, ми переконалися, що "красная армія" — це велетенські орди — під одним твердим командуванням. Нагани чекістів тримали в цих ордах несамовиту дисципліну. Відвагу тут заступав страх перед кулею в потилицю. Але, звичайно, не бракувало між ними й очайдушних фанатиків.

Вряди-годи проженеться повз нашу валку красноармійський розвідуальний роз'їзд: панцирне авто з кулеметами, а в авті два-три бійці. На бігу спитають: хто ви? звідкіля? чи бачили де білогвардійців? — і гналися дальше.

На березі Дніпра коло Кахівки при перевозі поромом громадилися щораз більші орди красноармійців, і пором не вспівав їх перевозити. Коли прийшла тривожна вістка, що білогвардійці вже ось-ось появляться тут, аж тепер на большевиків упала паніка. Після жахливого терору Чека їм уже не сподіватися від білогвардійців помилування. Тільки нагани чекістів сяк-так втримували порядок серед розбурханих панікою мас червоноармійців. А одночасно був виразний наказ: військо перевозиться перше, а цивільних — в кінці. Інакше кажучи, большевики напризволяще оставляли ті великі маси цивільного населення, яке вони силою тягнули з собою. Коли почнеться густа перестрілка між большевиками й білогвардійцями через Дніпро, ми тут на березі будемо наставлені на большевицькі кулі.

Та ось большевики дали наказ, щоб цивільні валки їхали берегом Дніпра до Нікополя — там буде перевіз. А туди ж понад два дні такої повільної їзди. І ми поїхали.

Два дні й дві ночі ми їхали без відпочинку, під червоноармійським конвоєм. Коні й люди були смертельно зморені. Тож одного вечора наші конвоїри, самі, видно, потомлені, дали наказ на постій. Ми зупинилися на березі якоїсь притоки Дніпра. Дівчата стали варити вечерю — в сумерках палахкотіли таборові вогнища. Красноармійці мали вісті, що білогвардійці ще далеко. Чоловіки різали кури й гуси, а дівчата пекли їх на вогні. По вечері настала велика тиша, тільки ласкаве небо півдня України рясно мерехтіло сліпучими зорями. Хто не був висланий на чати, той заснув кріпким сном, — а я також. Як довго спав — не знаю. Враз хтось сильно штовхнув мене і спросоння я почув своє ймення: "Олександер!" У темряві ночі з короткими перервами клекотів кулемет, кулі рясно завивали над нашими головами. Люди з мажарів у паніці кинулися до річки. Вхопивши свою сумку, женуся за ними, в бігу закидаючи сумку на плечі, прожогом кидаюся в воду. Я не сплю, але не знаю, що властиво діється — мене понесла загальна паніка. Пливати я не вмів, отже як мені вдалося в одежі й з сумкою переплисти річку, я й досі не маю поняття. Десь на середині річки мені мимохідь врізався в пам'ять образок: мій друг Миколай з Києва розпучливо борикається з водою, намагаючись втримати на поверхні свою дівчину, що не вміє пливати. Одною рукою тримає її, а другою борикається з важкою сумкою, щоб скинути її з плечей. Неймовірним зусиллям він зриває її з себе й кидає в воду разом з паперами й гріхами; звільнений від важкого баласту, він уже з меншим трудом бреде з дівчиною до берега. А на протилежному березі, з якого ми повтікали, щораз ближче і гостріше тарахкотять кулемети; кулі залізним дощем плюскотять по воді і зловіще виють понад наші голови. Всі ми бігли щодуху від берега, падали до землі, зривались, знову бігли. Врешті добігли до високого жита і загубилися в ньому.

В житах ми трохи передихнули, опам'яталися з переляку. Аж тоді німець Теодор, голова совхозу, пригадав собі, що з переполоху спросоння зовсім забувся, куди й чого летить стрімголов, а свою 6-річну донечку оставив напризволяще на мажарі на протилежному березі річки. Як не вхаменали Теодора не вертатися, він не послухав. Він же батько! А подруге, чого ж йому боятися? Хто на нього може поскаржитися за якусь кривду? А що його назначили большевики головою колхозу, то сам цар мусів би той наказ виконати, якби влада приказала.

І Теодор вернувся за своєю донечкою. Але білогвардійці розстріляли його там на очах його дитини.

Він ніколи не був большевиком. А серце мав таке добре, що йому й мухи жаль було забити. — Бідний добрий Теодор!

***

Перепливши вночі доплив Дніпра, ми опинилися на дуже великій косі, з якої вдень на другий беріг рибалки пере-

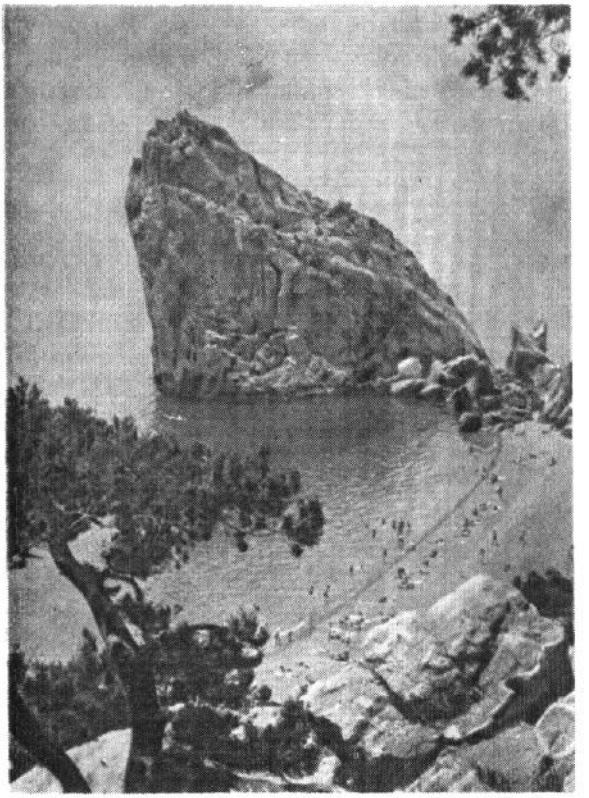

Україна — Крим
— Скала-Дива.

везли нас через Дніпро на херсонський беріг. Там на високій кручі знімалися вгору поважні мури Безюківського манастиря. Храми, масивні будівлі чернечих обителів, просторі численні господарчі будинки — все це величаве, урочисте, сильне, обвіяне давниною.

Біля манастира був басейн, по середині басейна високий

хрест, а з-під хреста скапувала вода. Монахи проголосили ту воду за священно-цілющу, яка мала лікувати недужих. Тож за мирного часу сюди приходила маса паломників із-ціляти своє немічне тіло з недуг. Монахи не надуживали прочан, бо встановлена ними оплата від особи за вживання цілющої води не була дуже велика.

Манастир був власником коло 35,000 десятин землі. Як розповідали селяни, на манастирських землях стояли селища й хутори мало не цілого повіту. Старші селяни, з якими ми розмовляли, щиро обурювалися на безбожних большевиків, що посміли цілющу воду проголосити за звичайний обман побожних ченців, коли прилюдно відкопали труби, якими ця вода пливла в басейни з річки. — Так підкопували віру в Бога...

На Херсонщині була пора косовиці. Большевицьке військо вже втекло, а білогвардійське ще не прийшло. По дорозі я пристав до гурта красноармійських дезертирів. Вони скористали з хвилевої паніки в большевицьких рядах при переправі через Дніпро, і дали ногам знати. В їхньому гурті я зайшов аж до колонії Новополтавки, повз яку залізниця проходить до Миколаєва, а недалеко звідси, коло Кривого Рога, залізний шлях іде до Кременчуга. Колонія Новополтавка така зразкова, що подібної досі мені не доводилося бачити. Тут гарні, солідні й чисті будинки. Всюди зразковий порядок. Модерна машинерія. А по середині колонії — банк! Це вже щось неймовірне... Але моє здивування зросло ще більше, коли в полі на косарках я побачив загорілі на сонці обличчя з семітськими рисами. Виявилося, що це була чисто жидівська колонія. Жиди займалися хліборобством і самі працювали. Бачив я це перший раз на житті.

В Новополтавці я з кількома червоноармійцями-дезертирами став на роботу — під умовою, що не буду мати діла з "лобогрійкою", бо я помітив, що збіжжя було дуже буйне, і косовиця була б понад мої сили.

Жиди давали нам нормальну платню, добре з нами обходилися і так само добре харчували. Правда, сала і свинячого м'яса вони не вживали, бо їм їхня релігія забороняє, але в сабаш вони нормально по-господарськи кормили і поїли худобу, тоді як по містах у цей день жиди й за холодну воду не бралися, бо навіть хліба вкроїти вважалося гріхом.

Між червоноармійцями-дезертирами знайшов я собі

доброго друга з Полтавщини. Зараз таки по першому тижні ми рішили кинути працю в Новополтавці, бо вона не поплачувалася — вартість гроша падала з дня на день, а працедавці ніде не підносили "зарплати" (заробітної платні).

6

В КРАЇНІ ЗАБУТИХ ХАНІВ

З другом полтавчанином ми рішили зайнятися спекуляцією, бо інакше прожити важко. З одного боку гроша трудно заробити, а з другого — він став майже безвартісним папірцем, коли треба що купити за нього.

Місто має ще деякі запаси товарів. Село має ще запаси хліба. Але до міста не довозять хліба, а до села — товарів широкого вжитку. Тут вільне місце для спекулянта-посередника.

Купили ми в Новополтавці по пудові муки, завезли до Кременчуга, продали по 400 рублів за пуд, за ці гроші накупили махорки-"крупки" (відомі совєтські "коришки"), продали її в Новополтавці і знову купили муки. Діло йде! Та ось за другим разом у Кременчузі один красноармієць перехопив мене з мукою і змусив продати йому по дуже низькій "твердій" (урядовій) ціні. Я стратив, і купив менше махорки. Але в потязі нам відібрали махорку. Ми були зруйновані. Їхали наче "купці з Бару, що везуть за собою хмару". Хмарний був настрій... А ще до того по дорозі в Новополтавку потяг ледь волочеться. Стане на півстанку чи станції і залізничники питають дальшу станцію: "Какая у вас власть?" Їм відповідають: "Без власті!" І потяг їде дальше. Так повторяється багато разів. Аж на одній станції ми попали на загін Махна. Він сам особисто перевіряв усіх пасажирів потяга, і молодих чоловіків вербував до свого загону. Судилось мені стати перед лицем того грізного, непоказного на зріст ватажка анархістів. Оглянувши мене, коротко рішив: "В пехотний атряд", тобто змобілізував мене в піхоту. Опісля взяв мій документ і на відвороті наскісь прописав: "Начальніку запасних частей прінять подателя" (Начальникові запасних частин прийняти вручителя записки). Значить, я мав зголоситися до коменданта резерви Махнових банд. Махно пояснив мені, в якому селі маю зголоситися.

Коли під вечір я доклигав до того села і спитав, де тут начальник запасних частин армії Махна, селяни відповіли:

"Та тут були якісь голодранці, але сам чорт не розбере, куди вони щезли".

Звичайно, не міг же я здоганяти махнівців, щоб віддатися їм в руки, отже вважав себе за вільного. По кількох днях мандрівки надкнувся я на такого самого анархістичного отаманчика Шпака, здається — Махнового свояка, і ледве уникнув його мобілізації. Але на станції Новоукраїнка я мав щастя, коли якийсь людяний білогвардійський старшина вирвав мене з рук своїх вояків, які хотіли розстріляти мене, підозріваючи в мені... "шпіона". Це були білогвардійські контррозвідчики.

В Новоукраїнці пережив я несамовиту ніч боїв білогвардійців з большевиками. Крутився по широких степах "кругом і навколо", і врешті попав у самий центр вогню.

Врешті, по довшій блуканині мені вдалося "на зайця" причепитися на потяг і дістатися в Крим. Увечорі сів на потяг в Новоолексіївці, а через три дні був уже в Джанкой у Криму. З міста Джанкой поїхав до Керча, де була фабрика славних на ввесь світ цигарок "месексуді". З Керча подався до Симферополя. Ішов пішки. По дорозі ледве вирвався з рук білогвардійського відділу для боротьби з "зеленими". Вони підозрівали, що я, мандруючи пішки з сумкою на плечах ,один з "зелених". "Зеленими" називали большевицьких партизанів, що ними аж кишіли ліси й гори Криму.

В Симферополі я став на роботу при направі шосе. Було там багато робітників і трохи робітниць з Полтавщини. Мешкали в казармах — хлопці з дівчатами разом, і тут буйно процвітала "вільна любов". З кожного погляду не подобалася мені тут праця, і я подався до Алушти. Дорога між мальовничими лісистими горами була чудова. Над шосе часто попадалися заїздні доми з харчівнями.

Алушта — містечко невеличке, але чудове і зразково чисте, курортне. Лагідне підсоння манило сюди не тільки багатих курортників, але й босяків, які настільки розніжнювалися в тому божественному кліматі, що навіть красти лінувалися, воліючи вилігуватися, потопаючи в філософії лінивства. А крали тоді, коли їм загрожувала голодна смерть. Поліція зробила собі просто спорт з виловлювання тих ледащугів, відсилаючи їх до Севастополя до в'язниці.

В Алушті дві найбільші плантації винограду називалися: одна — Токманова, а друга — Молоткова, з однойменними "винними підвалами" при них. В одній з них я став на роботу. Її власником був грек. Спочатку я працював за містом на плантації і жив у робітничій казармі. Серед робітників був учитель з Дону. Він хворував сухотами і по вечорах мовчки дивився на великого місяця.

Згодом мене перевели в підвал працювати при виробі вин. Там була єдина штука — втримати міру в питтю вина.

Харчів у Криму — по горло. Але мануфактура помітно вичерпувалася і тому вартість гроша падала з дня на день, одначе платні нам не підносили. Тоді один з робітників, дебелий і добрячий студент медицини Петро, зорганізував мітінг з вимогою піднести платню, бо інакше робітники вийдуть на штрайк.

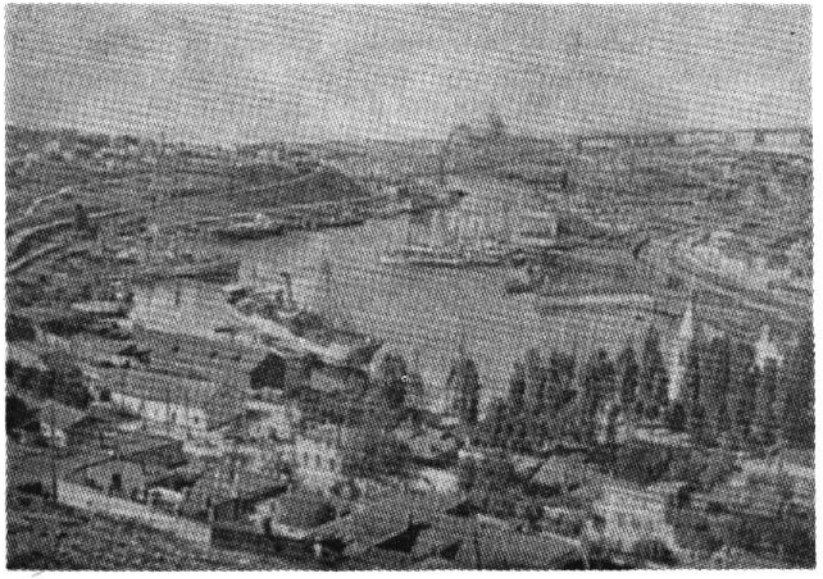

Україна Крим. Севастопільська затока
— найкраща в Україні; шириною 1 км., довжиною 7 км; глибиною 10—20 мтр.

У відповідь на це управитель винарні погрозливо заявив:

"К вашему свєдєнію: в настаящій мамєнт законом Добровольческой Армії забастофкі строго васпрещаются; в случаю сапратівлєнія потребуєтся пулємйот!" (До вашого відома: тепер законом Добровольчої Армії всі штрайки су-

воро забороняються; у випадку спротиву буде вжитий кулемет).

Якщо кому не подобаються умови праці, він може лишити її.

Оце тобі "віз і перевіз"! — Я рішив покищо остатися.

***

В листопаді в Криму ще так тепло, що в Алушті люди купаються. В околиці того міста береги низькі, а плесо моря дуже мілке, так що й діти хлюпаються в воді. Пливати я не вмів, отже не йшов у плесо, а вода приходила до мене: ляжу на піску й чекаю, поки буде прибій моря; море припливе, хвиля перевалиться через мене і знову відпливе, а я лежу і жду на черговий приплив води.

В Алушті, коли я перший раз пішов купатися, вразив мене такий образок: на піску лежать собі голісенькі жінки й чоловіки — без купальних одягів, а просто в "Адамових строях" — так, як мати народила!

Признаюся, такої розпусти я ще не бачив. Я рішив, що це краса природи, тепле сонце й тепла вода довели до затрати сорому. Мене виховали в Колодіївці в такому дусі, що дивитися на нагих жінок — це смертельний гріх, і я ніколи не підходив близько до тих "нудистів". — Потім виявилося, що це були зовсім чесні люди, і дуже хотіли повдягатися в купальні строї, але вони не мали їх, бо навіть старого лаха трудно було вже дістати. Я мусів бути виразумілим для них, бо й сам купався в "Адамовому строї". У нас в Колодіївці ніхто ніколи не купався в купальній одежі. Але була та різниця, що в нас чоловіки купалися окремо, а жінки окремо; в Алушті натомість — разом жінки й чоловіки. Як не прикро мені було за тих людей, але ще прикріше стало за себе, коли мені стало ясно, що непомітно я призвичаївся до таких сцен і зовсім не звертав на них уваги, наче в Африці серед негрів. Правда, я сильно боявся, щоб часом через такі сценки не стати неморальним, але якось Вища Сила таки зберегла мене в своїй опіці.

За 45 верстов від Алушти на побережжі Чорного моря лежить місто Ялта. Коли я побачив його вперше здалеку, мені видалося, що це якийсь казковий привид, сон чи велетенський чудовий образ на фоні обріїв. Кругом води, на горах ліси, під горами й на узбочах — стилеві дачі, квітучі городи, розкішні сади, — все залите морем південного сонця і віддзеркалюється в плесі моря, наче дивний привид в ма-

гічному люстрі. Готелі стоять над самим морем, і хвилі постійно б'ють об мури стін. Деякі готелі стоять у морі на могутніх стовпах, і люди живуть між небом та водою.

В Ялті три потуги підписали ганебний договір, віддавши майже половину населення Європи напоталу червоному московському Політбюрові на терпіння і голодову смерть.

***

Алушта чудова, як казка. І люди добрі. Однак "піснею солов'я не накормиш". Ціни прожитку з дня на день так круто скакали вгору, а заробіток не підносився, що я мусів розпрощатися з красою, а пошукати собі хліба. Вчитель-сухітник з Дону порадив мені піти на риболовлю; там заробляють грошей — мов сміття. І я дістався на ці "рибні промисли" на малому рибацькому острівці між Чорним та Озівським морями.

Кожен підприємець має там свою ватагу рибаків з 25—30 чоловік; на чолі ватаги стоїть отаман. Підприємець — це власник рибальні, тобто будинку з рибацьким приладдям: волокушами (сітками), дубами (човнами) та іншою снастю. Господар зобов'язаний кормити свою ватагу, але не дає їм жодної платні; коли наловлять риби і продадуть, то певна частина прибутку йде в кишеню господаря, а рештою діляться рибалки.

Я почав учитися рибальського ремесла. Почав з того, що на березі разом з іншими стояв "у козлах", тобто держав канат (шнур), до якого прив'язана волокуша. Отаман дає знак, і ми тягнемо канатом сітку до берега. Сітку проти течії закидали в море найбільш досвідчені рибалки.

Саме тоді, коли я прибув на острівець, риба вже перейшла з Озівського мілкого моря, де вона літувала, в глибоке Чорне море на зимівлю.

А одначе не було доброї погоди, і риба не ловилася. Отаман постійно поглядав на море, чи вже не появилися бува оселедці. Але їх чомусь не було. Від постійного очікування й бажання отаманові іноді починало ввижатися, що він уже примітив у морі оселедці. Тоді він несподівано будив нас серед ночі, — ми виїздили на море, але дарма: привозили два-три диліжани (вози) оселедців, тобто принаймні один диліжан на особу оселедців, москаликів і т. п.

Одної ночі, випливши до коси в Кубанському проливі, ми з отаманом мало не потонули; в ялику (човен) виявилася тріщина, і посеред заливу в нього стала напливати вода.

Зо всіх сил став я вичерпувати її чоботом, і так ми ледве допливли до берега. Перемокли до нитки, але риби не наловили.

Але бувало й там щастя. Одного разу наша ватага витащила з моря аж 75 диліжанів камси. Заробіток нівроку, але це рідко коли там буває.

Отаманом нашої ватаги був полтавчанин Улас Самчук (звичайно, не той наш відомий письменник!), а його заступником - - один москаль. Улас Самчук був славним риболовцем, але рідко коли бував тверезий, і в таких випадках його заступав москаль. Була в отамана донька-одиначка. А він дуже часто запрохав мене до себе й сердечно приймав. Спокуса одружитися й закінчити своє скитання була в мене тоді дуже велика. Але я не рішався тому, щоб потім не дорікали мені, що прийняли в свою сім'ю бездомного бурлаку. А насправді мене стримувала така причина, про яку я сам ледве знав: щось шептало мені, що мене жде інша доля, і я мушу йти їй назустріч.

Так ось така то була ця приватницька "буржуазна" риболовля. Але не було таких чудасій, про які я вже в Канаді вичитав в одній большевицькій газеті, що "риба ушла" (втекла)... Не наловили большевики риби, бо вона, бачите, "втекла" з Совєтського Союзу! То знову совєтський міністер Мікоян заявив, що за царату 1913 р. було зловлено тільки один мільйон тон риби, а в СССР 1953 р. зловили два з половиною мільйони тон. — Але що з того, коли за царату рибою були закидані всі ринки і була вона дуже дешевим харчем бідняків, а в СССР вона належить до невиданих люксусів. Значить, цифрами кормить товариш Мікоян нещасне населення СССР.

Наша риболовля закінчилася значно краще, ніж почалася. Осінній сезон закінчився. Через зиму треба було ждати на весняний риболовський сезон, коли риба з зимівлі в Чорному морі буде вертатися на літо в Озівське море. Рибалки розбрилися — хто куди. Я на зимівлю подався через протоку на Кубанський беріг і став на роботу в господарстві. Кормили там дуже добре. Господар був загорілим мисливцем. Підеш на "охоту" (полювання) і придвигає з півсотні диких качок. А дикої пташини аж кишіло в очеретах приток Кубанщини. М'ясо качки має риб'ячий запах. Щоб усунути його, качку закопують на пару годин у сиру землю.

Найбільшим моїм нещастям у господаря були два бугайці, якими я двічі на тиждень привозив прісну воду з

озера. Ці бугайці були дуже вперті, не хотіли мене слухати і бунтувалися так "революційно", що я попадав у несамовиту ласію і серйозно боявся, що колинебудь попаду в шал. Одного разу вони так вивели мене з рівноваги, що на мить у мене появилася натура бугайця, — я вгатив його вилами проміж роги, бугаєць брикнув на землю — ані дриґнув. Я забив його! Втікши з хліва, я дві години провештався по господарстві з почуттям душегубця, а коли вернувся назад до хліва, моя жертва... їла сінце при жолобі! Значить, на щастя, бугаєць був тільки зімлів.

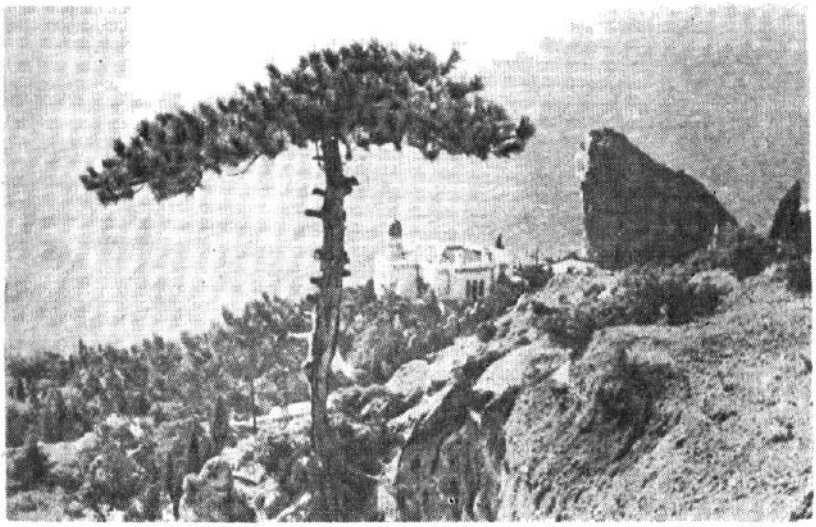

Україна — Крим

Друга пригода була трохи гірша. Невідома рука на кузні написала: "Власть совєтам, денгі нє кадетам, земля мужікам, гібєль буржуям!" (Влада совєтам, гроші не кадетам (конституційні демократи), земля селянам, смерть буржуям). Кубань була в руках білогвардійців. Одного разу на хутір наскочили кубанські козаки, побачили той большевицький напис і з місця арештували мене. Мені грозив розстріл. З трудом вирвав мене господар з їхніх рук, поручившись за мене, що я нічого спільного з большевиками не маю.

Мріяв я побувати на легендарному Кавказі, але не мав можливости. Моє знання Кубанщини обмежується тільки до околиць Тамані. На Кубанщині живуть козаки та інше населення. Зокрема я завважив там багато старовірів (старо-

обрядців). Чим вони відрізняються від православних, у мене й досі немає поняття. Я помітив тільки, що вони забороняють іншим людям пити з тієї "кружки" (кварти), з якої самі п'ють.

Посперечавшись з господарем за якусь дрібницю, я рішив відійти від нього. Щасливо, хоч і з великим риском, перейшов через пролив і знову опинився в Криму, зупинившись у "ночлежні" (нічліговий дім) у Керчі. До кращих нічлігових домів належали ці, в яких затримувалися на "мертвий сезон" робітники, а в гірших зупинялися "блатні" (злодії, волоцюги, всяке шумовиння). У спільній кімнаті кожен мав для себе окрему "койку" (ліжко). Якщо хто занедужав, сусіди доглядали його.

Мій сусід по "койці" захворів тифом. Тиф паношився тоді по всій Україні. Тифозний сусід так і лежав тут — його нікуди не забирали, наче б нас хотіли призвичаїти до тифу. Розуміється, ми ані жадали усунення його, ані самі не втікали, а вважали за свій обов'язок опікуватися ним.

Тут я познайомився з одним киівцем. Він був "барахольщиком" (ганделесом) — забезцін купляв усяку поношену одіж і з добрим баришем перепродував на "толкушці" (базарі). Щиро намовляв він і мене до того гиндлю, але я ніяк не міг перемогти в собі обридження до старих лахів (може з покійників і хворих!), тому й не взявся за це дуже поплатне діло.

Добрячий торгівець дав мені іншу пораду — стати водовозом. У Керчі немає водопроводів. Воду довозять водовози — на тиждень 20 копійок від сім'ї. Кожен водовоз має свій "участок" (дільницю). Такий "участок" можна відкупити за 300—400 рублів.

Або можна відкрити чайню, — стій собі за прилавком, продавай чай і загортай гроші. Заробив на чайні, тоді купуй ресторан. Заробив на ресторані — купляй гостинницю (готель).

Сон зганяли мені з очей ті чарівні перспективи, що мені змальовував "барахольщик", але я не мав грошей на початок. А втім, якби й були гроші, то ледве чи в таку революційну суматоху був би глузд започатковувати підприємство. Сьогодні заробиш, а завтра відберуть і то часом з головою разом. Та й гроші тепер щораз то інші. Сам "барахольщик" що заробляв, то відразу проїдав і пропивав, щоб не пропало, — що з'їси і вип'єш, то знаєш, що твоє.

Своїм "домом на колесах", тобто потягом — звичайно,

"на зайця" (без квитка) — подався я до Джанкой, ближче до Перекопу. Це прифронтова смуга. Білогвардійці, переважно мобілізовані, готовилися до оборони перед наступом большевиків від материка, але їхній настрій був безнадійний. До мене, як до "австрійця", вони відносилися з довір'ям, бо знали, що бувші австрійські громадяни загалом неприязно відносилися до большевицької голоти.

В Джанкой я захворів тифом і зліг у місцевій лікарні, що називалася "Земская Больніца". В моїй кімнаті лежали тифозні білогвардійці, а між ними кубанські й донські козаки. З невидимою силою гарячки вони боронилися, як леви, і їх пасками прив'язували до ліжок — так вони кидали-

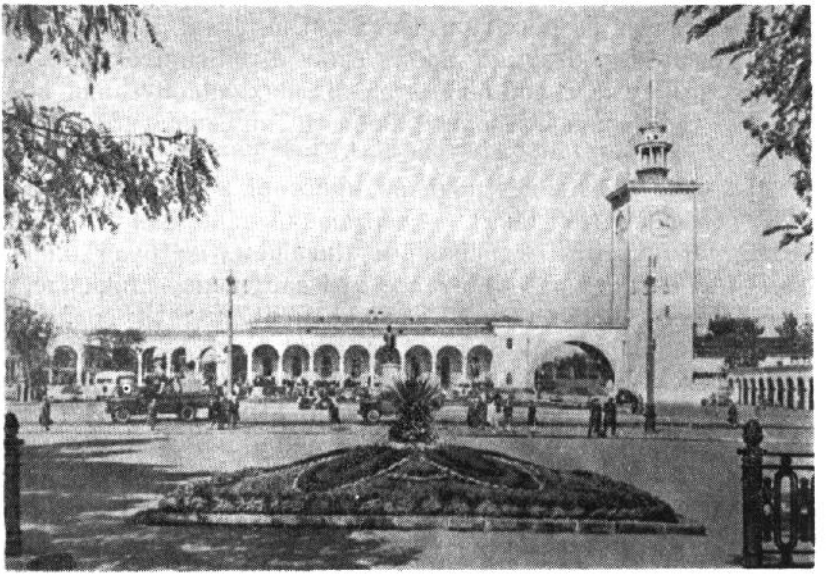

Крим — Україна. Сімферопіль — станція 1917 р.
Автор, як бездомний і безробітний тоді, шукаючи праці, почував там на цементовій долівці.

ся. Однак ні один з них не витримав. — Мною оволодів жах — та ж і мене це саме чекає...

Я, худенький хрущ впорівень до тих козаків-велетнів, переборов свій тиф, і одного дня вийшов за браму лікарні. — Що ж діяти тепер?

***

Прекрасні німецькі колонії тут то там стояли на мальовничому краєвиді Криму, мов на картині. Але в повітрі висів

понурий настрій. У Криму було тільки кілька білогвардійських дивізій. Покищо вони трималися, бо головні большевицькі сили були ув'язані в зажертих боях з українською та польською арміями десь аж на далекій Волині й Поділлі. Але що буде, коли большевики побідно скінчать там і кинуть величезні орди на Крим? — У Криму панувала тиха, затаєна паніка, немов якась небезпечна духова пошесть.

Большевики стали фронтом перед "горлом" Перекопського перешийка і відтяли Кримський півострів від Таврії, куди я вже не міг дістатися. Після тифу сили до праці в мене не було. Перебував я два тижні в одного господаря — напував худобу, підстеляв хліви тощо, а до тяжкої роботи він мене не силував, бачучи мій мізерний вигляд. Очунявши трохи, став на роботу в недалекій цегельні. Її власником був удівець. Він безумно любив своїх дітей-сиріток, але разом з тим дуже суворо вимагав від них виконування обов'язків, тримаючись засади: "люби дитину як душу, а тряси її як грушу".

На південь від цегельні, на просторі 20 десятин землі, був "пітовнік" (посадка) — державний заповідник. Серед безводного степу, над соляним Сивашем, це була благословенна оаза. Через війну все тут запущене, здичавіле, а одначе після праці тут у зеленій прохолоді я знаходив справжній відпочинок для тіла й душі.

З цегельні я перейшов до хлібороба на жнива. Роботу починали о 4 год. ранку, а кінчали о 11 год. вечора. Косили "лобогрійкою", молотили киратовою машиною, — робота важка й затяжна. Зате кормили дуже добре. Кіпчена шинка ("окорок") та інші роди м'ясива, сир з сметаною, молоко, кава з сметаною — всього доволі. Особливо добре харчували німецькі колоністи. Поробиш від світання до смеркання, 19 годин, і ніби мертвий падаєш на 4-годинний сон. Господарі працювали так само важко, — ще важче. Тільки тією невсипущою працею вони дороблялися, а потім большевицька босота за те називала їх "кулаками" (куркулями) і ставила "под стєнку" на розстріл, як буржуїв-"кровопійців".

Мої господарі прийняли мене на роботу зовсім випадково, бо звичайно вони не наймали робітників, а працювали самі. Не так давно прийшли вони на ту землю з голими руками, цілою родиною гірко працювали по 18—19 годин на добу, і так стали заможними. А через ту заможність большевики їх потім знищили, як і багатьох інших.

Побув я в того господаря тиждень і побачив, що не витримаю на такій важкій роботі. Коли я відходив, господар сказав: "Уходіш? Ну, понятно... Да разве кто відал австрійца рабочево?" (Відходиш? Ну, розуміється... Та й чи бачив хто з австрійця робітника?)

Цей насміх вник мене до живого. Я відповів спокійно, але з притиском, натякаючи на поміщиків (яким він, зрештою, не був):

— Слушай, хазяїн: такіх гаспод, как ти, в Рассії єсть около трьох міліоноф. Єслі-би я должен бил для каждаво патрудітса хатя па адной нєдєлі, как для тебя, у меня-би жізні нє хватіло" (Слухай, господарю, таких панів, як ти, в Росії є коло трьох мільйонів. Якщо б я мусів на кожного попрацювати хоч по тижневі, то в мене не вистачило б життя).

І знову опинився я на станції Джанкой. Очікуючи потяга, там зібралося багато всякої "пролетарії" зо всіх кінців України. Все це люди молоді, самі "безпрізорниє", як їх називали, тобто бездомні. Тримаючись засади: "голий дощу не боїться", вони не журилися нічим, і мали безжурний настрій, мовляв: "дасть Бог день — дасть Бог піщу". Вся ця бурлацька братія заробітчан розташувалася на траві в затінку дерев поблизу станції і безтурботньо гаморила. Були тут хлопці і дівчата. І я до них присусідився.

На станції Джанкой повно білогвардійців. В ресторані і ждальні першої кляси згромадилася сама офіцерська верхівка. Був тут штаб кримського білогвардійського головнокомандування, що його очолював під той час ген. Слащов. Про нього говорили, що свої стратегічні здібності і добрий військовий вишкіл він поєднав з тверезим розумом, зимною кров'ю, сильною волею і підступною хитрістю москаля. Всі ці свої властивості він пустив у рух у своїй ненависті до большевиків. Його тактикою кермувала засада, що найкраща оборона — це наступ. Військові сили Слащова були мізерні, але він постійно наступав. Большевики завжди знали, що кожної хвилини в портах (Одеса, Миколаїв, Новоросійськ, Маріюпіль, Таганріг та інші, що були в руках червоних) появиться очайдушний десант Слащова, але де саме він появиться — вони не знали і не могли в цій точці згромадити більших сил. Тому Слащов завжди заскакував їх у паніці. Більше того, він висаджував свої десанти десь на дикому безлюдному побережжі, робив бли-

скавичний рейд у запілля ворога, і таким чином його малі сили в очах большевиків ніби двоїлися-троїлися.

За наших часів большевицька армія величезна, а одначе головна сила большевиків лежить не внутрі СССР, а назовні — в т. зв. п'ятій колоні, що розкладає їхніх противників. Так само було в революцію в Криму. Большевики просто наводнили острів шпигунами й диверсантами. Ген. Слащов знав це і тому свої десанти підготовляв у такій великій таємниці, що тільки він сам один знав, в якій точці будуть большевики заатаковані.

Очікуючи на потяга в Джанкой, ми були саме свідками формування одного з численних десантів. Білогвардійці тихо і справно завантажувалися на потяги, що мали відійти до Севастополя. В той час навколо станції появились якісь цивільні люди. Один з них наближався до нас. "Тссс... Сищик!" (шпіцель) шепнула одна з дівчат. Він підійшов, почав з нами розмову — мовляв, він також шукає роботи. Але на людях він, видно, вмів пізнаватися, коли всіх нас вмить проглянув наскрізь — переконався, що совєтських шпигунів тут немає, і спокійно відійшов.

Битком набитий військом потяг готовий до відходу. На пероні заметушилися хвацькі офіцери. Паротяг шумів, дихтів густою парою. З будинку виходить штаб — з десяток генералів окружив Слащова, що йде бадьорим твердим кроком у шапці-кубанці (хоч літня пора). В той час підбігає до Слащова старшина-молодик, — він, видно, ще непрактичний в десантах, — виструнчується й питає:

— Скажіте, пожалуйста, Ваше Прєвосходітєлство, ґдє висадім?... (він думає: десант).

Генерал Слащов різко і їдко відповів:

— Єслі-би мая шапка знала а чом думаєт ґалава, я-би єйо сейчас сбросіл! (Якщо б моя шапка знала, про що думає голова, я б її зараз скинув).

Потяг рушив на Севастопіль, де десантна частина завантажилася на кораблі, і ще того самого дня Слащов зробив несподіваний десант на березі і коло села Новогригорієвки.

***

У відтятому большевиками Криму була велика опалова скрута. Білогвардійці мусіли урухомлювати вугільну шахту поблизу гори Ай-Петра. Від першого півстанка біля шахти почали проводити вузькоторівку в напрямі Севас-

тополя. Назва того нового підприємства була: "Управління Бешуйстройкі".

Я направився туди на роботу. Поперше, там дуже добре платили. Подруге, я мав уже досить праці на селі. На хліборобських заробітчан робітники дивилися як на звичайних панських наймитів. За справжніх робітників, за пролетарів, уважали себе тільки ті, хто працював на виробництві й будівництві, але не на селі. Моєю ж амбіцією було стати справжнім робітником, що має свої точно окреслені години праці й належить до офіційно чи неофіційно організованої багатотисячної армії праці, відчуваючи в ній свою гордість і силу, що "не дасть собі в кашу наплювати", як казали робітники. Правда, на селі харчів було досхочу, а праця за селом наражувала на недоїдання, одначе це не стримало мене від бажання стати справжнім робітників, а не наймитом.

Україна — Крим. Ялта.

Вузькоторову лінію Управа Бешуйстройки прокладала долиною вздовж вузького каменистого потока. Мене призначили на земляні роботи — вирівнювати шлях під залізницю. Подружив я там з чорноморцем Василем Письменним з Миколаєва. Сильний, гарно збудований, він відзначався прекрасними і благородними рисами лиця. Був щирий,

шляхетний, відважний, роботящий, не пив, не курив. Маючи такі цінні властивості духа, Василь Письменний, мандруючи без дому — без лому по широких степах Чорноморщини, міг сказати про себе словами старовинного мудреця: "Все своє з собою несу" (в голові).

Я тихо подивляв і заздрив йому його характеру та взяв його собі за зразок до наслідування.

Робітники тут були різних національностей: українці, москалі, лотиші, поляки, литовці т. і. На нашому "участку" (ланці) один з робітників, у гарному військовому одязі, вирізнявся тим, що був фанатичним ненависником жіноцтва. Побачить жінку чи почує слово про жінок, відразу попадає в сказину, просто біситься.

Самі ми собі тут старалися за харчі, самі варили і самі мусіли пильнувати, щоб нас не ошукували при виплаті грошей, що в Управі Бешуйстройки спочатку траплялося досить часто. Інженерами працювали тут білогвардійці в цивільній одежі. Кожен з робітників при "виїмці" (розкопуванні пагорбів) мав свою ділянку.

Василь був амбітним робітником, і ніколи не залишав своєї ділянки на другий день недокінченою. В критичних моментах він допомагав і мені. Одного разу в суботу нам довелося кінчати наші норми під вечір, коли вже пролунав з церкви вечірній дзвін. Вийнятково важку норму ми закінчили і, смертельно потомлені, могли почуватися гордо, але настрій у нас був понурий: ми ж працювали після вечірнього дзвона, і тому верталися додому в сумерках наче злодії — святоборці, не проронивши один до одного ні слова.

А другого дня, в неділю, я занедужав на чуму (холеру). Коли я помітив перші її признаки — нехіть до їжі, мене дуже млоїло, почалися воніти й болі шлунка, то сльози покотилися мені з очей.

Моя господиня була дуже віруюча, як і всі тутешні селяни. Вона стала напувати мене свяченою водою і молитися за мене. Вірила, що це допоможе. Крім того, згідно з засадою: "на Бога надію май, але рук не покладай", вона взялася за лікування, сильно натираючи мене нафтою.

Хоч була неділя, в той воєнний час начальник контори підприємства, білогвардійський полковник Самоцвєтов, був у кацелярії. Мій друг Василь Письменний звернувся до нього з проханням за підводою, щоб відвезти мене до лікарні. Полковник Самоцвєтов сильно обурився: "Сєводня воскрє-

сеніє, празнік... Нужно Богу малітса і атдихать!" (Сьогодні неділя, свято. Треба молитися Богу й відпочивати).

Він не дав мені підводи, бо в свято гріх було займатися підводами. — Почувши про такий поступок полковника, моя побожна господиня тільки нишком зідхнула до Бога. Адже вона в свято навіть худобу свою кормила й поїла, щоб вона не терпіла голоду й спраги.

Полковникове нелюдське відношення до хворого робітника блискавкою рознеслося по околиці. Про це постаралися затаєні большевицькі агітатори. Ясна річ, робили вони це не з любови до хворого робітника, але з ненависти до "буржуїв"-білогвардійців.

Лежав я в шіпчині на жмінці соломи, мов худоба; мені було дуже холодно. Василь найняв підводу на мій кошт. Селянин зажадав аж 5,000 рублів! Це не так за труд, як за риск: адже він сам може заразитися від мене чумою і померти!

Василь їхав зо мною і давав мені пити. Мене мучила спрага й корчили судороги. Друг Василь не боявся, що може заразитися, бо він мій друг. В Бахчисараї мене не прийняли до лікарні, а звеліли відвезти за місто в бараки для зачумлених. Там прийшла 16-та критична година занедужання — я стратив притомність. Як довго був у безпам'яті, не знаю. Коли ж відзискав свідомість, головний лікар сказав: "Будет жів — дайте єму ванну" (Буде жити — дайте йому купіль).

Дві сестри без жодного сорому роздягнули мене, мов немовля, і занесли до купелі, а потім знову поклали в ліжко.

В бараках не лікували, а просто відокремлювали від здорового населення. На сто зачумлених одужував один, а решта гинула. Трупів масово вантажним автом, наче мішки, вивозили за місто й закопували.

Холера в мене минулася, однак я був так ослаблений, що ледве тримався на ногах, тому й зволікав з відходом з бараку. Тоді сестра енергійно зібрала мої речі, винесла з бараку й поклала за плотом на вулиці; вигнала мене. Я насилу доволікся до Бахчисараю, що вже рясно миготів вечірніми світлами. Присилував я себе дещо перекусити в каварні, що її тримав татарин, переспав у сусідній нічлігарні, а другого дня вранці був у дорозі до Бешуйстройки.

Сонце вже клонилося до заходу, коли я, смертельно знеможений, опинився перед брамою величавого манастиря. Золочені хрести сліпуче мерехтіли в вечірньому сонці, наче горіли в полум'ї. На деревах хор птахів співав вечірні пісні.

На високій брамі були ікони святих угодників Божих. Кругом — урочиста тиша і подих вічности. — Добре тут, спокійно...

Сів я під брамою відпочити. А незабаром одна з проїзжих підвід взяла мене й завезла по дорозі на місце моєї праці.

***

В нашій групі робітників були також лотиші. Один з них, Дрейман, був магазинером на будівництві. Це була людина лагідної вдачі, розумна, культурна в повному значенні того слова і дуже сердечна. Він запросив мене до себе на Свят-Вечір. Ми там розмовляли, співали, грали в карти. Зо всіми робітниками був у дуже дружніх відносинах, а з деякими були в нього просто побратимчі стосунки. Всі його любили й шанували. Він, мабуть, і сам не здавав собі з того справи, що фактично став неофіційним провідником робітників. Коли прийшли большевики, Дрейман добровольцем зголосився до Чорноморського флоту і був прийнятий як... капітан судна! Виїжджаючи далеко в заморські краї, він часто подавав нам про себе звістки, а при тому не забував згадати й про мене.

Аж тоді мені розкрилися очі, що це за такі "побратимчі" стосунки були в нього з деякими робітниками: очевидно, було це одне з замаскованих большевицьких агентурних гнізд під білогвардійцями. На таких дійсно ідейних та гуманних одиницях, як Дрейман, хитро-злочинна большевицька верхівка робила добрий "гешефт", зручно висуваючи їх на перші лінії своєї пропаганди. А потім такі наївні в своїй ідейності й людяності дреймани перші стали жертвенними козлами большевицького терору.

На будівництві Бешуйстройки, що була під керівництвом білогвардійців, не зважаючи на окремі випадки такої поведінки, як Самоцвєтова зо мною, загалом усе було основане на добрій волі, без кар, без примусу й на взаємних порозуміннях між робітниками та підприємством, — все так, як у найдемократичнішій країні. Добра це була тактика, щоб не давати большевицьким агітаторам козирів у руки; на жаль, ця зміна курсу прийшла запізно. Зрештою, таке людяне трактування робітника було тільки в деяких місцевостях. А загально в Криму білогвардійське командування поводилося з широкими верствами населення брутально і своєвільно. Тому селяни й робітники масово співпрацювали з большевицькими партизанами, очікуюи від них визволен-

ня від білогвардійського режиму. Врешті дійшло до того, що білогвардійська влада була вдень, а влада "зельоних" (партизанів) уночі, коли білогвардійці не сміли показуватися поза мури своїх будинків.

Одне з більших гнізд большевицьких партизанів було за Керчинським перешийком, у каменоломах, що мали десятки входів і виходів. Тим загоном командував комісар жид-швець. Партизани в білий день робили рейди в околицю по 20 і більше кілометрів. Було їх кількасот чоловік. Одного разу задумували вони захопити Брянський завод, де було 3,000 робітників — усі збольшевичені. Завод захопи-

Україна — Крим. Севастопіль, вул. Леніна. Надбережна і парк.

Цей будинок до приходу большевиків був осідком дипломатичних іноземних представництв. Тут автор був змушений дістати папери польського громадянства, щоб рятуватися перед білогвардійським арештом. Щоб не показати бідноти мешканців, большевики, фотографуючи це місце, обезлюднили його.

ти вдалося, але не вдалося його втримати. Робітники, що мали стати по стороні партизанів, з якихсь невідомих причин затримали нейтралітет. З великими жертвами відступив загін до каменоломів, але там його окружили від моря й від суші. Хоробро бився він з великими білогвардійськими силами, що ввели в бій морські гармати, але партизани не витримали й порозбігалися одинцем під ослоною ночі.

Жида-комісара зловили. Коли його вішали, трохи перегнилий шнурок обірвався. Присутній на екзекуції білогвардійський генерал, шануючи стару традицію, заявив, що вдруге вішати не можна. Шнурок обірвався, значить сама доля дає засудженому помилування. - - Почувши це, один з роз'ярених офіцерів підступив до комісара і на власну руку пустив йому кулю в лоб.

Після таких вчинків білогвардійці дедалі збільшували свій терор. Звичайно, добре вишколені партизани, шпигуни й диверсанти терпіли найменше, бо вони вміли затирати за собою сліди. Найбільше терпіло невинне населення, — через найменше підозрення чи злобний донос на особистому тлі білогвардійці безпощадно розправлялися з невинними жертвами. Ясна річ, серед них попадалися й винуваті.

Большевицький провід наче зумисне змайстрував катастрофу керченських партизанів, щоб мати "героїв", творити про них пісні й легенди, що вони негайно й почали робити. А спровоковані большевиками білогвардійські відплатні репресії серед населення вербували червоним симпатиків.

Одної літньої днини Управа Бешуйстройки перевела мене до міста Джанкой, звідки білогвардійці задумали будувати залізницю в напрямі Перекопу, під фронт. Працювали там переважно полонені красноармійці. Робота в їхніх руках ішла дуже пиняво. Серед них була маса тайних большевицьких агітаторів, що намовляли до саботажів, лінивих темпів праці тощо. Через кілька днів після приїзду до Джанкой я був свідком, як білогвардійська контррозвідка на очах робітників і большевицьких полонених вішала одного з большевицьких агітаторів. Він був блідий-блідий, не промовив ні одного слова, не пручався, тільки з німим докором поглянув на того білогвардійського вояка, якому він довірився, а той зрадив його. І вояк той стояв блідий, як смерть.

Це були страшні часи з їх жорстоким законом: "око за око, зуб за зуб". — Але в революцію була хоч двостороння боротьба, а після приходу до влади большевики вже ось понад 30 років безкарно мордують маси населення, і немає кому помстити їхніх жертв.

Одного разу в Джанкой пішов я на затилки міста, щоб дещо купити в крамничках. Іду і здалеку бачу перед собою на пішоході велетенського вояка. На ньому якась дивна

форма, — не білогвардійська (білогвардійці мали англійські і французькі форми, що їх прислала Антанта) і не зовсім большевицька. Підходжу ближче до того великана, а він висить на гиляці на яких 10 цалів від землі. На грудях і на плечах у нього висять таблички з написами: "За ізмєну родінє" (за зраду батьківщини). Лице його посиніло, очі висадились наверха. Кругом ні душі, а дерева рядом уздовж пішохода тихо шумлять.

Оце один з повішених білогвардійцями. Може був це шпигун, агітатор чи диверсант, а може просто жертва непорозуміння. Відомо: "де рубають дрова, там тріски летять".

Такою "тріскою" одного разу я мало сам не став. Одного літнього ранку в неділю в тому селі, де ми стояли на квартирах (там було 230 робітників), я пішов трохи пройтися. Проходив якраз повз одну хату в центрі села, де стояла "рота" (чота) білогвардійців, приналежних до частин для боротьби з партизанами.

Варта негайно арештувала мене й "прапорщик" (хорунжий) почав допит. Перш за все він запитав мене, чому я, молодий, не служу в війську, не захищаю Росію. Я пояснив йому, що я не росіянин, отже не бачу підстав для того, щоб мішатися у справи чужого народу. Я ж чужинець.

Розлючений "прапорщик" свою злість виявив тим, що кинув на стіл мої папери і сказав, що він не може нічого розібрати в них.

— А ви грамотний, ґаспадін прапорщік? (Чи ви письменний, пане хорунжий?) — запитав я його, вражений зневагою. Моя поведінка видалася йому нечувано смілою, і це для нього було доказом, що я нібито "дихаю революційним духом". А дальше це для нього стало підставою для того, щоб вислати мене до Симферополя під воєнний суд, а коротше — на гиляку.

Щастя моє, що друг Василь якимсь чудом пронюхав, що я попав у пащу контррозвідки. Він повідомив інженера Умнікова на Бешуйстройці, а той з трудом вирвав мене з пастки, і по-дружньому порадив мені бути "тише води і нижче трави".

Білогвардійська контррозвідка була так налякана большевицькими агентами (а їх було чимало), що вони вже просто свою тінь почали лапати.

В конторі воєнно-будівельного підприємства порадили мені обезпечитися чужинецькими паперами, тоді я буду під опікою своєї держави.

Я поїхав у Севастопіль до австрійського консуля, але він з видимим жалем поінформував мене, що я вже перестав бути австрійським громадянином, бо Галичина тепер попала під Польщу враз з усією Західньою Україною: Волинню, Поліссям, Холмщиною і Підляшшям, а тим самим я автоматично став польським громадянином.

Мені і в голову ніколи не приходило, що гірка доля так наругається надо мною, що я сам мусітиму просити про папери польської державної приналежности. А тим часом я таки докотився до того...

В польському консуляті високий мужчина пронизливими очима змірив мене з ніг до голови. Хоч польську мову я знав досить добре, бо в школі нас вчили були за Австрії по-польськи, я заговорив до консуля по-українськи. Видно, він не дуже добре розуміє, бо трохи плутає, і тому перейшов на московську мову, якою говорить наче родовитий москаль.

Очікуючи на обіцяні документи, я мав досить часу на оглядини Севастополя. Було тут людно й шумно. Життя кипіло. Всюди було повно товарів широкого вжитку, а навть предметів люксусу. Все це від моря постачали американці. Чорний ринок буйно процвітав, ресторани повні їстива, питва, публіки й музики. До театрів їхала та йшла елегантна товариська еліта, вечорами по парках гриміла полкова музика. — Це був наче один великий передсмертний баль перед приходом большевицької орди, смерти, плачу й скреготу зубів.

Я знову вернувся на роботу на Бешуйстройку, і знову попливли сірі, одноманітні дні праці при землі, де людина почувається ніби великим хробаком, при невідступній думці: "з землі вийшов єси і в землю підеш".

***

На Крим упала вістка, що большевики розбили польські та "петлюрівські" (українські) війська, замирилися з Польщею і всі свої сили кинули проти білогвардійців: на Крим іде велетенська большевицька армія; самої кінноти на чолі з Будьонним іде сто тисяч. Одночасно білогвардійці почали по цілому Криму ширити вісті про страшні большевицькі звірства над мирним населенням. Однак народні маси загалом були настроєні проти білогвардійців; і тому що їх не любили, то й не вірили їхній пропаганді. Крим у большевицькі звірства повірив аж тоді, коли ввійшли туди

большевики і почали масовий терор. Я ще працював на будові залізниці, як білогвардійці одного дня нагло почали відступати від Перекопу в напрямі Севастополя. Населення не було здивоване, бо білогвардійці вже від довшого часу ступнево підготовляли до того населення. Вони говорили про "планомірне скорочення фронту, спричинене морозами", про "тактичне перегрупування сили" і т. п., але населення правильно розуміло факт, що "білогвардійська пісенька вже проспівана". Відчувши послаблення білогвардійців, большевицькі партизани стали дошкульніше їх шарпати з усіх боків.

Ті частини білогвардійців, що були дальше від моря і не вспіли відступити на кораблі, пішли в ліси й гори як білі партизани.

Україна — Крим. Бахчисарай.
Фрагмент стародавнього дворця колишніх татарських ханів.

Одного дня в село Беа-Сали, де ми працювали на залізниці, прийшла звістка, що "красная армія" (червона армія) в силі 60,000 бійців уже вступила в Крим, захопила Бахчисарай і скорим маршем посувається вперед. За нею йде друга армія, а за другою — третя. На Крим насувала тьма-тьменна большевиків, лявіною стираючи місцеві залоги білогвардійців, що їх називали не інакше, як тільки

"белогвардєйскіє банди". В і й с ь к о м були вони так довго, поки не програли, а коли програли, стали для ворога "бандами".

Дійшовши до Севастополя, большевики бачили з берега, як останні пароплави з білогвардійцями відпливали, і зуби заціплювали з безсилої люті. Вони не могли досягнути їх з берега тридюймовими гарматами, а далекобійних вони не мали. Стояли ці морські гармати тут на березі, але білогвардійці позабирали від них замки.

Крим перемінився в один великий воєнний большевицький табор.

Вранці, другого дня після приходу большевиків, вибрався я пішки з Беа-Сали до Бахчисараю. Вздовж шляху рови були завалені возами, скринями, муніцією, кулеметами, гранатами, гвинтівками. Все це у відступі кидали по дорозі білогвардійці, щоб легше було втікати.

Молодість — молодістю... Ніколи досі я не стріляв. Давай, думаю, постріляю трохи. Пробую по черзі гвинтівки, попав на одну заряджену і вистрілив — луна пішла горами; вистрілив другий раз, третій... Мене огорнув якийсь воєнний настрій, і я знову почав шукати зарядженої гвинтівки. Але раптом нагадався, що можуть над'їхати большевики, візьмуть мене за білогвардійського партизана і "вкокошать" на місці.

З Бахчисараю я подався на Севастополь. Большевики влаштовували там велику маніфестацію; щоб надати їй якогось сенсу, вони відкопали понад тридцять трупів — жертв білогвардійських розстрілів, і майже цілий день носили їх по місті. При тому виступало безліч ораторів, що з піною на устах накидались на білогвардійців, петлюрівців, гетьманців, французів, американців, англійців — на всіх і вся, тавруючи їх носіями капіталізму та імперіялізму.

Відкопали большевики в Севастополі 32 жертви білогвардійського терору... А відкопати б так у тому самому місті всі жертви большевицького терору — їх будуть там десятки тисяч!

Робітники на будові залізниці загалом зраділи приходові большевиків. Большевики видавали себе за владу пролетаріяту, і робітники вірили, бо ще не знали справжнього обличчя комуністичної партії, яка несла робітникам найбільшу в світі неволю.

Але розчарування прийшло скоріше, ніж можна було передбачувати самим ворогам большевизму. Бо ось большевицька влада видала наказ: усім робітникам оставатися на місцях — без права самовільного відходу від праці! Дальше, час відпочинку був значно коротший, ніж за білогвардійців. - Темно стало на душі робітника. А тут ще прийшли сірі, одноманітні осінні дні в полях; настали ночі темні, понурі; хмари низько повисли над розкислою землею, безустанку цідили слотяні дощі.

**
*

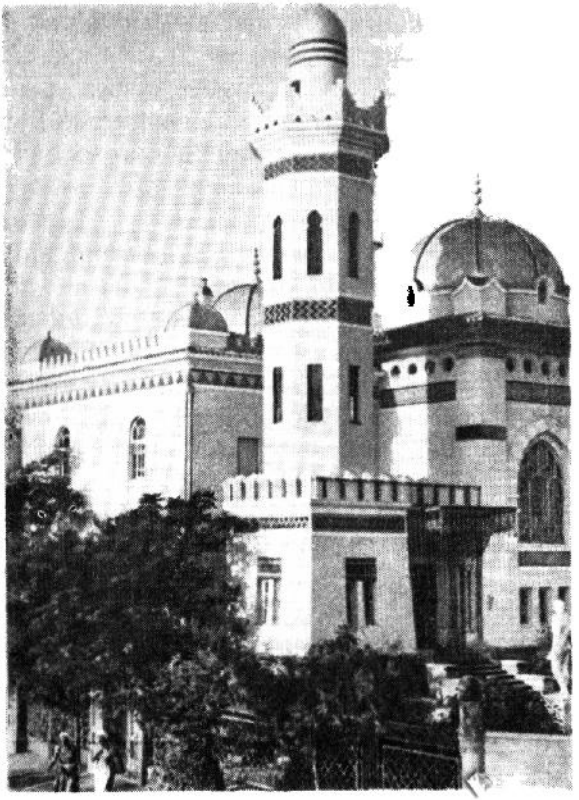

Україна — Крим
— Санаторія в м. Феодосії.

Робітники і службовики на будові залізниці вважали мене за "австрійця". Їм здавалося, що я, як "австрієць", буду краще, більш справедливо й безсторонньо захищати їхні інтереси, ніж "рускій челавєк" (москаль). Інженер Ша-

дрин, людина безпартійна і бувший службовець ще з білогвардійських часів — перший сказав на виборах:

— В ліце товаріща Брика будем іметь харошєво прєдсєдателя Рабочкома (В особі товариша Б. будемо мати доброго голову робітничого комітету).

І робітники вибрали мене головою Робочкому. — Я був свідомий своїх обов'язків. Завданням голови Робочкому — захищати робітників перед працедавцем. Тому що працедавцем став тепер большевицький уряд, бо він перебрав усі приватні підприємства, то моїм завданням було захищати інтереси робітників перед... большевицьким урядом. У випадку конфлікту між робітниками й урядом мені треба було виступати проти уряду, а я вже вспів збагнути, чим це пахне. Тож не одушевлявся я своїм "чином", хоч одночасно не міг в душі не гордитися довір'ям робітників до моєї особи та становищем голови близько трьохсот робітників і службовців.

Перша річ, яку я мусів виконати, це домагатися від уряду, щоб робітникам дали такий самий час відпочинку, як вони мали за буржуазної (білогвардійської) влади, а також запротестувати проти обниження тієї платничої ставки, яку ми мали під білогвардійським режимом. Дальше, щоб наші нужденні харчі змінили на кращі та дали можливість набути якусь одежину, бо всі ми були обдерті. Жалі й скарги з боку робітників на нових советських вельможів посипались як з рукава.

Як совєтські партійні вельможі відносилися до робітників, може посвідчити ось хоч би такий дрібний факт. Одного разу влада прислала на залізницю нового десятника-комуніста. Йому треба було ліжка. Пішов він між робітників, вибрав собі щонайкраще ліжко в одного робітника-грека і забрав собі. Робітник-грек прийшов до мене на скаргу, що не має на чому спати. Я став ув обороні покривдженого робітника, але інженер Шадрин, бувший командир полку, не міг виступати проти десятника-партійця, і збув мене тим, що, мовляв, десятник приїхав службово, і службово... взяв собі ліжко!

Я відповів з притиском :

— Нет і бить не может нікакой разніци — кто в чьом нуждаєтса. Пусть із Москви пріедєт сам Ленін і, не імея собствєнной койкі, он должен спрасіть: пазваляют-лі єму спать на чужой, а не захвачівать єйо без разрєшєнія (Немає

і бути не може жодної різниці — хто чого потребує. Хай з Москви приїде сам Ленін, то, не маючи свого власного ліжка, він повинен спитати, чи дозволять йому спати на чужому, а не забирати його без дозволу).

Інженер відповів бундючно:

— Єслі вам любопитно узнать, пачему так случілось, ви должни спрасіть мєня пісьменно (Якщо вам цікаво знати, чому так сталося, ви повинні спитати мене на письмі).

Отож, за старим московським "священним" бюрократичним звичаєм, большевицький достойник заслонився паперовим параваном. Оті "бумаґі" (папери) — це справжній "залізний параван" бюрократії, що за "залізною заслоною" СССР почався разом з большевицькою владою.

Поблизу контори був "Особий отдєл", тобто той відділ поліції, що мав право арештовувати, але не розстрілювати. Розстріли належали до властивої Чрезвичайки. Начальником "Особого отдєла" був кремезний поляк Ямпольський, з яким я був добре знайомий. Коли я розповів, у чому справа, він звелів партійцеві-десятському негайно звернути робітникові заграбоване ліжко. — Цей мій перший успіх відразу набрав розголосу серед робітників — мовляв, дивись — який боєвий голова Робочкому з того "австрійця": вміє обстояти права робітників. — Одначе цей мій успіх був разом і неуспіхом, бо партійці, розуміється, відразу насторожилися й напевно записали мене на "чорну дошку".

В нашій бригаді був гурток ідейних робітників-комуністів, які ще за білогвардійського режиму провадили тут конспіративну большевицьку роботу. Одушевлені моєю обороною робітничих інтересів, вони щиро заропонували мені вступити в комуністичну партію, тоді я матиму ще більші можливості захищати інтереси трудящих.

З таких наївних місцевих робітників, старих комуністів, складалася місцева комуністична ячейка. Вона рішила зміцнятися і повести боротьбу проти всяких бюрократів, що почали кривдити робітника. З тією ціллю вони щораз більше наполягали на мене, щоб я вступив у партію, тут у їхній ком'ячейці, бо інакше ці бюрократи нас пожеруть. — Старі комуністи-робітники місцевої ком'ячейки задумали провадити "класову боротьбу" проти большевицьких можновладців в обороні робітництва.

Траса будови залізниці була поділена на три секції і

кожна секція мала свій власний Робочком. Представники всіх трьох Робочкомів з'їхалися в Бахчисараї на вибори Президії, як найвищого органу Робочкомів. Збори відбулися в конторі Управи Бешуйстройки, члени якої також стали до виборів, а був це в 90 відсотках персонал адміністративного апарату. Тих бюрократів популярно називали "гаспадін-інтеліґенція". Нічого дивного, що вони вибрали головою Президії Робочкомів свою людину — інженера Миколая Миколаєвича Самоцвєтова, бувшого царського і білогвардійського полковника. Нещодавно він був такий "побожний", що вважав за гріх шукати в неділю підводу, щоб завезти мене до лікарні, а тепер перейшов на службу до большевиків. А зрештою, він, як інженер, остався на старому місці, і нікуди не переходив, як і ми всі. Вважаючи, очевидно, що в московській імперії змінився тільки уряд, але не змінилася сама московська імперія, він служив їй дальше так вірно, як і раніше.

Касиром Президії вибрали матроса — ідейного анархіста, а секретарем — мене. Подякувавши за вибір, я заявив, що в мене немає освітніх кваліфікацій на становище секретаря Президії, бо російської граматики ніколи й на очі не бачив, отже не вмію правильно писати.

Інженер Самоцвєтов заспокоїв мене:

— Нічєво, дєло тєпєр нє в ґраматікє. А впрочєм, будєт нужно — поможєм (Нічого, тепер справа не в граматиці. А зрештою, буде треба, поможемо).

Коли я заявив, що не мав діла з московською граматикою, збори зрозуміли, що я не мав діла з жодною граматикою (звідки їм знати, що я вчився по-польськи?), і почали мені бити браво. Неграмотність в очах зборів була найкращим свідоцтвом пролетарського походження.

Інженер Самоцвєтов (безперечно, потайний монархіст), бачучи, що заслонив Президію, якої став головою, фігуркою "темного" робітника, і той робітник стане безвільною забавкою в його руках, хитро-облесливо сказав:

— Вам, таваріщ секретар, как нєімущєму і нуждающємуся, палаґаєтся казьонная квартірка. Вам нємєдлєнно атвєдут єйо. У нєкоторих ґраждан імєются ізлішніє комнати. Їм скажут атступіть — і без разґавора!... (Вам, товаришу секретарю, як тому, що не має і потребує, належиться державне помешкання. Вам негайно приділять його. В деяких громадян є лишні кімнати. Їм звелять — і без балачки!...).

Так ось у проводі Президії Робочкомів у Бахчисараї стала кумпанія несогірша: затаєний білогвардієць полковник Самоцвєтов, матрос-анархіст і я — "людина з буржуазними забобонами і симпатик Петлюри".

***

Самоцвєтов не помилився. Час ішов, а я дійсно майже не встрявав у справи Робочкомів і тим самим фактично майже не мав обов'язків. Але сталося це не тому, що може я став повільним знаряддям у руках хитрого Самоцвєтова, а тому, що справа з харчами гіршала з дня на день. Від постійного недоїдання я щораз більш вибивався з сил. Мене почала огортати байдужість до всього на світі.

Крим — м. Ялта
— найкраща закутина України; парк з південною рістнею, 1955 р.

Минали місяці за місяцями, кожного дня уряд обіцював скоре покращання умовин життя, а тим часом вони все гіршали. Урядові приділи харчів по твердих цінах у крамницях були вже такі, що "забагато, щоб умерти, а замало, щоб жити". На чорному ринку ціни зростали до таких розмірів, що я вже й мріяти не міг, щоб взагалі можна було щось купити; за хліб жадали одежі та іншої мануфактури, якої в мене не було. А ще пізніше стало неможливо дістати харчів ні за гроші, ні на обмін.

Тодішню жахливу примару голоду на півдні України

ось так описує совєтський журналіст Макотинський ("Комуніст", ч. 192/764, 1921):

"Товариш урожай пройшов мимо півдня України, і Одеська, Миколаївська губернії та Запоріжжя під загрозою остаточного вимирання цієї зими. Нема ані насіння, ані харчів.

Мірою того, як наближатися залізницею до Чорного моря, все менше і менше пестять зір копиці пишних ланів Київщини та Поділля, все частіш зустрічаються великі обшари або, в кращому випадку, ріденькі купки куцого врожаю Південної України.

Під'їжджаючи до станції Одеса-Головна, потяг обгинає майже півколом місто Одесу, що так багато натерпілося від голоду.

Зруйнування... Руїни, спустошення на місці колись таких масивних позаміських складів, касарень, літніх осель, заводських та фабричних пакгавзів. Зруйновані в процесі громадянської війни капітальні будівлі сумно маячать камінними кістяками, де немає найменшої дерев'яної стружки, — все, що було дерев'яне, населення зужило на паливо. 1921 і 1922 роки були не лише голодні, але й холодні ще й безводні — за недостачею палива водотяг працював кепсько. Одеса жорстоко голодувала з вимиранням і з пошестями, і лише пізньою весною, з влаштуванням різними допомоговими комітетами достатньої кількости харчевих пунктів, трохи поправилась і, замість колишніх жахливих вуличних, власне вуличних, сцен голоду, тепер лише стоять величезні черги до харчевих пунктів та в посилковій конторі АРА і часто тягнуться Люстдорського дорогою до цвинтарів похоронні вози: догоряє виснажена зимовим голодом біднота.

З Одеси прямую катером в Очаків, на правому березі Дніпрово-Бузького лиману. Тут, мірою того, як зближаємося до устя Дніпра, Буга та Інгула, мимоволі охоплює душу жах: тут саме пекло голоду, ці місця, де не лише по селах, але й по передмістях з'їдали дітей, де охоплені голодовою психозою люди полювали на "жирне живе" (себто на не досить виснажених людей).

В Очакові, на три чверти зруйнованім голодним населенням, яке зовсім не мало палива, зустрічаю члена Виконкому, т. С.

— Майже вимерло місто з голоду, — каже він, — а в околиці... — він лише махнув рукою.

— А далі як? — питаю про новий урожай.

— Самі і три місяці не прогодуємось, про засів уже нема зовсім чого казати; коли допомога не надійде, то решта, що живе, вимре. Тепер уже на 1923 рік сил голодувати не вистане. А от сіно вродило, та яка з того користь, коли товару й худоби немає, повиздихувала майже вся. Так і скажіть усім ,так і напишіть, коли доведеться. По інших губерніях уродило! Та взагалі, здається, по цілій РСФСР, лише крайній південь України та ще Запоріжжя залишені на 1923 рік із неврожаєм та загрозою цілковитого незасіву.

***

На шляху до Миколаєва видно по обох боках людожерні місця. Врожай по інших губерніях уже зібрано, звезено, почасти вже й обмолочено, а тут майже не видно скирт хліба. Лиш де-не-де крізь темно-зелені стоги промайне на селянському дворі невеличка купка пшеничних снопів, та на бурому тлі незасіяної площі — пасмо рідкої, мізерної кукурудзи. Що не встигло вимерзнути — вигоряє.

Миколаїв — порт. Величезний рейд, колись переповнений заморськими велетнями пароплавами, тепер зовсім пустий.

Портовий кольос-елеватор, механічне приладдя для розвантажування, пакгавзи, низка хлібних комор — усе тихе, мовчазне, замкнене й бездіяльне.

Порт, колись цілу добу повний безнастанного руху й гамору кількох тисяч робітників-вантажників, спить як зачарований. Мертво. І лише в'їжджаючи в саме місто, яскраво відчуваєш наслідки перебутого населенням жаху голоду.

Колись веселе, велике, промислово-фабричне місто, все затоплене в садках, тепер — зовсім оголене, сади вирубані на паливо. Ані деревця, ані кущика на тротуарах і навіть за містом.

Помітне оживлення базарного життя: місто лише починає прокидатися, але якось кволо, немічно, непевно, з неспокоєм заглядаючи в невеселе, знову, мабуть, голодне майбутнє. Що й казати, що голодне, коли не надійде допомога.

***

І коли в позаміській Одесі, Миколаєві, Очакові та околицях дуже помітні наслідки перебутого страхіття, то Херсон, на тридцять відсотків фізично вимерлий із голоду та його наслідків, виявляє картину повного догорання, яке

тяжко надається до опису пером. Що не встигло вмерти зимою та на весну, те доходить од виснаження тепер.

Все, що залишилося фізично й духово живе, що не впало жертвою голоду та пошестей, тікає, тікає, не оглядаючись на північ, на захід, аби подалі від нещасної мачухи-батьківщини, подалі від узбережжя Дніпрового лиману. Навіть у згаслих од терпінь очах іще живих херсонців видно панічний жах перед майбутньою їх долею. "А що, коли не доломожуть, коли не дадуть завчасу харчів та насіння на озимину? Аджеж у нас знову все посохло".

Херсон... затишне чистеньке колись місто, де найбільш незаможне населення майже ніколи не знало чорного хліба, де життя було дешевше, аніж у якому іншому місті в Україні, колись надміру багате на хліб, огородину та садовину, це місто скидається тепер більш на цвинтар: більшість тротуарів та мощених вулиць заросла травою, рідкі перехожі неначе на цвинтарі з засмученими обличчями, з повільними рухами виснажених людей, плентаються з кошиками та торбинками помголовських[1]) і, дуже рідко, куплених харчів... 95% крамниць та магазинів зачинені. Не видно однак оживлення."

Інший совєтський журналіст, М. Ленау описує голодове лихоліття Миколаївщини ("Харк. Коммуніст", ч. 160/752):

"Велику трагедію переживає тепер плугатар нещасної Миколаївщини. Жнива не загорами. Наливається колос, через тиждень-два буде в селянина хліб, але сьогодні перебуває він нестерпні муки. Саме тепер голод на селі лютує з подвійною жорстокістю.

Лежать селяни, попухлі з голоду і з сумом дивляться на дозріваючий хліб.

Засіяти ще засіяли, але хто буде жати?

Деякі селяни, що перебилися якось цієї зими, відірвали від уст останні крихти та годували виснажену худобу... Весна принесла годівлю для худоби. Вона одужала, набрала сил. Велика була радість селянина, який зберіг худобу для праці в полі. Але хоч худобу і врятовано, землю засіяно, але як себе і дітей урятувати до кінця жнив?

І веде селянин худобу на різню, кидає її в ненажерливу пащу ринкові.

— Урвався терпець, — заявляє селянин.

— Сили більше нема, — каже він, показуючи розпухле тіло.

---

[1]) Помголовський — від скороченого Помголов, тобто "Поміч голодаючим".

— Діти мруть. Шкода худоби, та дітей ще більше.

Так кажуть найкращі господарі, що зберегли живий інвентар.

З повітів напливає багато повідомлень про продаж урожаю на пні, про заставу врожаю на нечувано глитайських умовах.

Селяни, що нічого не засіяли, дійшли до останнього: заставляють хати, або навіть зовсім продають їх, продають баштани й т. п."

Той же Ленау ("Харк. Коммуніст", ч. 176/768) описує голод на Херсонщині: "Поля між Миколаєм та Херсоном дуже неоднаково виглядають. На великому просторі тягнуться вздовж і поперек синьо-горохового кольору пасма. Це не засіяні поля, що позаростали ріпаками.

— Багато ріпакового масла буде в цьому році, — каже мій товариш подорожі, який стоїть біля вікна і з нудьгою поглядає на опустілі поля.

— А гарна травиця, — кидає другий. — Не ореш, не сієш, а жнеш.

— Реп'яхи, одно слово, — відгризається мій товариш, кидаючи лихий вигляд у бік мого сусіда.

***

Херсон на тих, хто знали його в дні розквіту, викликає гнітюче враження. Населення страшенно залякане голодовою хуртовиною. П'ятдесят відсотків кваліфікованого пролетаріяту та трудової інтеліґенції вимерли. На обличчях живих застигло тавро розпачі та глибокого песимізму.

Рештки робітників з кожним днем декласуються. Одиниці-інтеліґенти кидаються в містицизм. Пригноблюючо впливає Херсон на свіжу людину. Херсон — зразок міської культури, що вимирає у з'язку з занепадом сільського господарства.

Не краще стоїть справа і в повіті. Вся сільська біднота — аж до одного вимерла. Урожай цього року покриє потреби населення найдалі до початку січня (1923). А далі?... Примара голоду лякає рештки ще живого населення. Одна думка про можливість голодового страхіття, з рубанням та варенням дітей, доводить людей до божевілля. Не диво, що після цього, думки в усіх і в кожного скупчені на одній точці: зібрати трохи мізерних харчевих припасів на зиму. Аби пережити — от у що впирається думка.

Найбільш енергійні "ловлять момент". Повним цвітом

розцвіла проституція. За старих часів Херсон називали "невінчаним містом". Тепер про Херсон можна сказати: місто проституції, звироднення... Передбачаючи поворот голоду, найбільш збагатілі непмани[1]) заздалегідь залишають місто".

Голод над Озівським морем також описує совєтський журналіст Арефьев ("По голодному краю", "Коммуніст", 12 грудня 1922):

"Висловлюючись фігурально, костиста рука голоду й досі ще простягнена над приозівським краєм.

Урожай був добрий, але засіяно дуже мало, й ця зима буде дуже тяжка. Ціни в Маріюполі, загалом беручи, нижчі за харківські, за виїмком... риби. Як воно не дивно, але тут, на самому березі моря, вона дорожча, аніж у Харкові. Пояснюється це тим, що Харків дістає рибу, головним чином, з Каспія та Ростова, де умови рибальства цілком відмінні. Для місцевого обивателя ціна на рибу зависока і приступна лише для вибранців; для рибалки ж ціна занадто мала, бо не окупить йому знаряддя для вловів. Рибалка, звичайно, здебільшого годується рибою, тим більше, що влови риби часто не знаходять збуту, але для багатьох осіб, що працюють біля "рибної справи", майстрових і навіть більш кваліфікованих робітників рибної контори — вона є приступнішою розкішшю. Інші продукти, як я уже зазначив, дешевші, ніж у Харкові, але закупна спроможність тутешнього населення значно нижча.

Населення перебивається тим, що "один продає другому свої речі" — цей клясичний вислів із донесення одного губернатора цілком можна прикласти до Маріюполя. Жебрацтво та голод виступають тут так яскраво, як, мабуть, ніде інде.

Надзвичайно велика кількість безпритульних дітей. Вони туляться в базарних рундуках, по руїнах будинків. У цих закутках малі дівчата часто стають жертвами вуличних волоцюг.

Відділ наробраза періодично збирає їх та розміщує по дитячих домах, де вони можуть одержувати досить нужденні харчі, які сяк-так вистарчають для вимог організму. Але діти систематично втікають з цих притулків. Тяжко зрозуміти, чим приваблює дітей голодне існування на вулиці. Але це факт.

---

[1]) Від НЕП — Новая Економическая Політіка.

З дитячих притулків мені пощастило оглянути розподільчий пункт ім. тов. Фрунзе. Він геть чисто переповнений. У кімнаті, розрахованій на 15, а найбільше до 20 дітей, спить їх аж 64, по четверо на ліжку.

І в Центральному Музеї Маріюпільського повіту жахливий 1921-22 рік залишив свої сліди: збірка зразків сурогатного хліба та колекція з поля людожерства — напівз'їджена голівка дівчини, напівз'їджена людська печінка, людські ноги, заготовлені на холодець і т. п."

Цитований уже вище совєтський журналіст М. Ленау наводить іронічно ось такий образок з голодового жаху в Криму ("По чорноморському побережжі", "Коммунист", 1 листопада, 1922):

"На пароплаві якийсь непман з першої кляси, під час подорожньої щирої розмови в колі "своїх", насміхаючись із совєтської влади (звичайно у формі алєгорії, щоб не зрозуміли, випадково, присутні при цьому "червоні"), якогось висловився:

— Національне питання в Криму вирішене блискуче.

Співрозмовники загострили вуха:

— Як саме воно вирішене?

— Дуже просто. Всі татари повимирали з голоду. Курултай опинивсь у ще скрутнішому положенні, аніж "Учреділка": його виборці опинилися у "землевідділі".

— Ха-ха-ха! — задоволено зарохкотіли свинячі пики."

Вільний світ, хоч і сам був зруйнований та виснажений першою світовою війною, як міг старався допомогти нещасному населенню України. Зокрема з допомогою голодаючій дітворі прийшли Міжнародня Унія Допомоги Дітям, Міжнародній Червоний Хрест та Нансенівський Комітет. Однак ця допомога була каплею в морі.

Невідлучними товаришами голоду стали пошестні недуги. Вже 1921 р. вони викосили в південній Україні великі маси населення, але 1922 р. різні епідемії набрали неймовірних розмірів. Інформаційний Бюлетень Нансенівського Комітету подає, що 1922 р. від січня до червня включно в губерніях Запорізькій, Донецькій, Катеринославській, Миколаєвській і Одеській померло на поворотний тиф 124,171 чоловіка, на плямистий тиф 142,413, а на сипний тиф 28,576 людей. Інформація Нансена від листопада 1922 р. свідчить, що епідемічні недуги занесли в Україну москалі, що в числі 400,000

душ втекли в 1921—1922 роках в Україну, щоб рятуватися від голоду, що охопив околиці Волги.

Наведені статистикою цифри жертв — це також капля в морі. Цифри зібрані переважно згрубша, найбільше — з міст і то, так би мовити, з головних вулиць. Масових безіменних жертв по глухих далеких селищах і хуторах, по лісах і дорогах ніхто не рахував.

Вищенаведені свідчення совєтських журналістів у совєтській пресі все таки, оглядаючись на цензуру, не могли показати голодового страхіття в такій повноті, в якій воно було в дійсності, хоч, зрештою, і того, що написано, вистачає, щоб мати хоч приблизне уявлення про той несамовитий голод.

Але все, що вони описали, описали тільки оком журналіста, описали поверха. Однак не описали вони нутра душі людини, що жила в тому пеклі і терпіла його.

***

В Севастополі зібрали тринадцять вагонів одежі, а точніше — лахміття. Чекісти поздирали ту одежу з "розкуркулених заможників", з жертв голоду і пошестних недуг та з постріляних жертв Чрезвичайки. Десять вагонів того дряння відправили на Донбас для шахтарів, а три вагони призначили для всіх 900 робітників Бешуйстройки. Лахміття перечислили робітники Бешуйстройки і зложили в магазині. Вони сказали, що нарахували 1,400 штук одежі, і я підписав, не перераховуючи її. Касир-матрос замкнув магазин і запломбував двері. Але перед тим інж. Самоцвєтов, видно, потай від мене звелів ще раз перерахувати і виявив, що в магазині було тільки 1,200 штук одежі, в той час як я, повірivши робітникам-рахівникам, підписав, що є 1,400 штук. Значить, в магазині 200 штук "бракує", згідно з підписаним мною списком, і за цей "брак" маю відповідати я. Інж. Самоцвєтов, старий бюрократ, заявив: "Дєло по дєлам", а суд — "по форме", і доніс на мене в Чрезвичайку, що я нібито "пустив наліво" (вкрав) 200 штук одежі, бо ж сам я підписав, що має бути 1,400 штук, а в магазині нараховується тільки 1,200.

Чека арештувла мене і почала докладне слідство. За крадіж державного майна грозить розстріл. На своє оправдання я сказав, що сам я одежі не рахував, а повірив тим робітникам, що рахували, і тому підписав, що одежі є стільки, скільки вони сказали. Допитувані робітники призналися, що не можуть відповідати за точність своїх рахунків. Поперше,

Митрополит Липківський

— рукоположений на Первоієрарха Української Автокефальної Православної Церкви, старохристиянським чином — через положення рук духовенства — на Соборі в Києві 11 жовтня 1921 р. Основоположник і перший Голова УАПЦеркви та її першої незалежної Ієрархії, висвяченої 1921 р. в Україні. — Зо всією Ієрархією замучений москалями в терорі до 1930 р.

вони дуже голодні, і з голоду їм помутилося в голові. По-друге, вони, неписьменні люди, не призвичаєні рахувати до таких високих цифр, як сотні і тисячі, отже могли помилитися. Вони ж наперед просили в канцелярії, щоб їх звільнити від обов'язку рахування, — це не їхнє діло.

При тому Чрезвичайка точно перевірила моє минуле, щоб довідатися, чи є вже за мною якісь кримінальні переступи, і вона таких не знайшла. — Мене звільнили.

Самоцвєтов виявився дуже непрактичною людиною. Коли я підписав рахунок на 1,400 штук одежі, повіривши робітникам, а фактично було 1,200 штук, то з формального боку, "чорне по білому", 200 штук "бракувало". Це була для Чрезвичайки підстава всіх нас з Президії Робочкомів та Управи Бешуйстройки постріляти. Чрезвичайка не мала звички робити докладного слідства, коли мала "вину" чорне на білому, а тим більше, коли б нас хотіла позбутися. Тим разом одначе Чрезвичайка вийнятково зробила докладне і сумлінне слідство, бо, правдоподібно, хотіла наш персонал покищо ощадити. Нащо? Може мала його під пильною обсерваціею, щоб "розкрити" якусь цікавішу й більшу аферу політичного та всесоюзного значення, яка нібито мала б зосереджуватися в Управі Бешуйстройки.

А щодо мене, то я переконався, що Самоцвєтов хоче позбутися мене з Президії Робочкомів, і шукає причини, щоб зробили це навіть за допомогою кулі Чрезвичайки, коли зробив на мене донос. В Президії Робочкомів і Управі Бешуйстройки сиділи майже самі старі царсько-московські бюрократи, інтеліґенція, "свої люди", і я, простий робітник, та ще й "австрієць", був їм тут сіллю в оці. — Тож я сам почав шукати нагоди, щоб усунутися з того кубла, але мусів це зробити так, щоб влада не запідозрила мене в уникненні виконувати державні обов'язки, бо за те мені грозив би розстріл.

А тим часом прийшло совєтське державне свято 1-го травня. Заповідалася велика маніфестація. Шахтарі і залізничники з тієї нагоди мали зробити дар для населення Криму — прислати кілька вагонів вугілля. Одночасно, в програмі святкування, мала бути здана в користування наша закінчена залізниця, по якій потяг мав уперше зробити свій курс.

Ось потяга пускають в рух. Вагони йдуть якось з підскоками, ніби по вибоях, а місцями вискакують з рейок. Ро-

бітники негайно справляють ці нерівні місця. Святкування 1-го травня припадало саме на Великдень, а з нас ніхто з самого ранку не мав нічого в устах; з голоду жовкло в очах, ноги в'яло підгиналися. Головний інженер Самоцвєтов підійшов до мене і почав благальним голосом просити, щоб я хоч щонебудь роздобув де на селі перекусити. Він ще відучора нічого не їв. І його сім'я нічого не їла. Йому треба пускати в рух потяга, бігати, рухатися, а він же падає з ніг... Нещасний Самоцвєтов. В тій хвилині я зовсім забув про його донос на мене. Але дістати харчів я не міг, і сам валився з ніг.

Вину за голод совєтський уряд, згідно своєї впертої тактики, звернув на замаскованих ворогів большевизму, і під тією притичиною Чрезвичайка за короткий час розстріляла в Криму 120 тисяч населення. Сталося це в той час, коли самі урядові совєтські газети писали, що голод спричинила посуха і неврожай. Не писали тільки, що влада пограбувала в хліборобів насіння, і вони не мали чим обсіяти землі. Але найголовнішим фактом лишається той, що совєтська влада навіть пальцем не кивнула для того, щоб прийти з допомогою тим областям, що їх навістила стихія голодової смерти. Влада могла доставити їм харчі з тих областей, де голоду не було. Однак вона цього не хотіла зробити. Чому?! Бо голод був союзником большевиків при закріплюванні їхньої влади; голод обезсилював народ і робив його нездібним ставити спротив тоді, коли широкі верстви населення, включаючи й недавніх масових симпатиків большевизму, побачили справжнє обличчя нової влади в життєвій практиці.

Щодо одежі, то її з Бахчисараю відправили робітникам на залізницю, розділили на три частини — по одній для кожної секції, та зложили в секційних магазинах. Магазинером нашої секції в Беа-Сали був партієць товариш Коган — людина довірена комуністичної верхівки. Він холоднокровно бабрався в тих лахах, і його ні трохи не вражали плями засохлої крови жертв, порозстрілюваних чекістами.

Товариш Коган закликав мене до магазину і в приявності інженера Самоцвєтова сказав:

— Таваріщ Брик, вам наверно панадобітса хорошенькая шінєль! (вам напевно придасться гарненька шинеля) — і він дав мені довжелезну матроську шинелю з доброго сукна чорного кольору. Місцевий кравець перешив мені її на коротке пальто, але без гудзиків, бо їх не можна було ніде купити. Місцеві чекісти і Політотдел (політичний відділ) дістали ще кращі дарунки. Натомість робітникам дістались самі найгір-

ші лахи. Побачили робітники на кожному з лідерів нову, кращу одіж, і вислали до Управи Бешуйстройки делегацію з протестом — мовляв, бюровий персонал розбазарив щонайкращу одіж.

Делегацію прийняв інженер Самоцвєтов. Він з офіційним виглядом заявив, що на складі другої секції Бешуйстройки все в порядку. Магазини в Бахчисараї були опечатувані. Касир тримає ключі в касі під замком. Одіж до Бея-Сали була видана під наглядом спеціяльної комісії і довіреного представника робітників — товариша Брика. Після видачі одежі робітникам магазинер з Беа-Сали надіслав листу з розписками робітників, і кількість підписів погоджується з кількістю розданої одежі. Крім того, справу роздачі одежі в Беа-Сали строго перевірила спеціяльна контрольна комісія з Симферополя, і знайшла все в найкращому порядку. Всі папери вислані до Симферополя і затверджені там як правильні.

"Закляті в козли" тією складною канцелярською процедурою, делегати вернулися з нічим.

А врешті, робітникам було вже не до одежі. Вони десятками розпухали з голоду і їх моментально кудись відвозили. Коли ми питали владу, куди до них писати в разі потреби, нам відповіли, що листування з ними покищо... заборонено. Було ясно: їх відокремлювали десь, щоб вони там сконали. Комісар місцевої комуністичної ячейки спочатку переконуваннями й погрозами вербував серед робітництва членів у партію. А тепер масова голодова смерть довела до того, що кожен був готов записатися в партію, аби тільки прийняли, бо партійцям видавали подвійний пайок хліба. Правда, цей хліб був так само хробачливий та якийсь ніби не з муки, але все таки це подвійна пайка.

Серед опанованих голодовим чадом робітників письменні і спритніші типи потворили цілі неофіційні бюра, в яких масово продукувалися заяви про вступ до партії. Такі "специ" за відповідною оплатою складали для робітників цілі видумані історії про сповидні заслуги даного робітника-клієнта для большевиків у революцію, а робітники гарячково ці заяви підписували, майже без пам'яті. Їм, мабуть, увижалося, що коли підпише, то хліб негайно появиться тут перед ним. — Комячейка ці заяви збирала, але жодні харчі не надходили, і робітників розпухало щораз більше, влада негайно їх підбирала і вони зникали навіки.

Я ледве-ледве тримався на ногах і ходив, як сновида.

А одного дня й сам незчувся, як мене звалило з ніг. Того таки дня зайшов до мене з комячейки товариш Бабенко — старий большевик — заводський робітник, покритий шрамами з "громадянської війни" (революції). Він приніс мені трохи холодного супу і пару бараболин. При тому він не таївся з своїм обуренням на верхівку-бюрократію. Ось робітники воювали, кров свою проливали, а тут тобі появилися такі типи, мовляв: "на безлюдді і Хома дворянин", пролізають у партію, на верхи, і ось до чого довели... Робітники мусять боротися. Для того треба молодих, розбитних, письменних людей, щоб знали де і як постояти за пролетарів... І якщо я за робітниками, то мені треба це сказати ясно ось тут, — він подав мені папірець про прийняття в партію. Бо невже ж отак-о по-бабському погибати в берлозі?! — показав на мене грізно, з докором і насміхом.

Я подумав, наскільки я ще міг думати, і думка товариша Бабенка видалася мені незаперечною істиною. Під готовою заявою я поклав свій підпис. — А Бабенко, щира, проста людина, щодня приносив мені щось їсти (я переконаний, що собі від уст відривав) і дякуючи йому я став на ноги.

Моя справа пішла кудись "вище", а по якомусь часі надійшла відмовна відповідь. Вона дуже здивувала місцеву ком'ячейку, яка намовила й ручалася за мене. Значить, це був вислів недовір'я не тільки до мене, але й до ком'ячейки. Верхівка заспокоїла ком'ячейку тим, що я, мовляв, "людина з буржуазними предразсудкамі" (забобонами) і нічим не виявив своєї ворожости до петлюрівщини. Тільки на особливу рекомендацію ком'ячейки в Беа-Сали мене зачислено в "сочувствующіє члєни партії". Довідавшись про моє "повищення", мене вирекласи моя дівчина.

Згодом багатьох членів тієї ком'ячейки виарештовано і знищено. Може така доля чекала б і мене, якби я був прийнятий у партію та став членом місцевої ком'ячейки. Аж потім стало мені ясно, що ці робітники-комуністи були наївними дітьми, коли думали от в такий собі простий спосіб повести боротьбу проти вищих партійних бюрократів.

Бачучи, що тепер навіть сам лютий ворог комунізму готов записатися в партію, щоб не вмерти з голоду, партія перед масовим напливом кандидатів замкнула свої ряди, а тих, що вже вступили, почала "пересівати через густе сито". З одного боку, щоб в її ряди не проникли "буржуазні прихвостні", а з другого — щоб не витворилося забагато совєт-

ської партійної шляхти, бо тоді свою здобич їм треба було б ділити на більше частин.

***

Будова залізниці була закінчена. Разом з тим закінчилася моя праця в Робочкомі. Якраз у тому часі влада організувала 4-місячний курс будівельних десятників. Тому, що большевики майже поголовно винищували інтелігенцію, а під категорію інтелігенції були підтягнені всякі фахівці, то Совєтський Союз залишився майже без фахівців. Отож, влада на скору руку почала їх вишколювати на всяких скорочених курсах.

В Беа-Сали стояла красноармійська залога охорони залізниці перед білогвардійськими партизанами. З тієї залоги сорок бійців записалися на згаданий курс будівельних десятників. Десять робітників з нашої секції, а між ними і я, також записалися на той курс, що його зорганізувала Управа Бешуйстройки в Бахчисараї. Курс притягав до себе курсантів не тільки тим, що давав професійне знання, але й тим, що було безплатне навчання і повне удержання.

Навчання відбувалося від 4-ої по обіді до 9-ої год. вечора. Дореволюційна 5-та година ранку за большевиків стала восьмою годиною ранку; восьма година вечора стала одинадцятою вечора, і так далі. Це тому, щоб люди йшли раніше спати. По-старому 9-та година вечора, а по-новому вже 12-та година ночі, отже пора спати, бо вранці треба встати о 6-ій годині, що по-старому значить о 3-ій ночі. Таким чином люди по вечорах не мали змоги збиратися в товариствах і провадити всякі розмови. Дальше, менше потребували світла й опалу, — тому час посунути на 3 години вперед.

Квартири приділяв у місті Жілком (житловий комітет). Приділили мені квартиру брудну, знищену, тісну і без води. Пішов я в Жілком, там подивилися на мене — я фіґурка непоказна: без партійного квитка ,обдертий, нужденний, — чого ж з такими падькатися? Мені приділили ще гірше помешкання. Коли я відмовився від нього, мені дали ще гірше. Бачу, йдеться до того, що не дадуть жодного. Дарма вияснюю, що як курсант я мушу мати таке помешкання, де були б потрібні умовини для науки. Та що там для них значить "курсант"!

Починаю грозити Політвідділом, — це трохи помагає: мені дають уже кращу квартиру. Тоді ще нічого не платили за помешкання. Коли в чий дім Жілком призначив кварти-

ранта, власник дому не мав права вимагати жодної плати, — її завели були вже пізніше. Я жив у багатого татарина. Він мав дві жінки: одна татарка, а друга "руська" (в ті часи тут "руськими" називали українців, москалів і білорусів, — якої вона була національности — не знаю). Царсько-московські закони дозволяли мусулманам мати по кілька жінок.

Вчитися було майже неможливо. Було дуже холодно, а опалу не було. А ще гірше нещастя — голод. Нам видавали фунт хліба на 4 дні. Цукру не видавали, — ми пили кип'яток без цукру. М'яса не бачили ні дробишки. А бувало так, що минав цілий тиждень, а нам не видавали хліба. Все таки навіть такі умовини нашого життя були значно кращі, ніж життя робітника; робітник сам собі мусів старатися за хар-

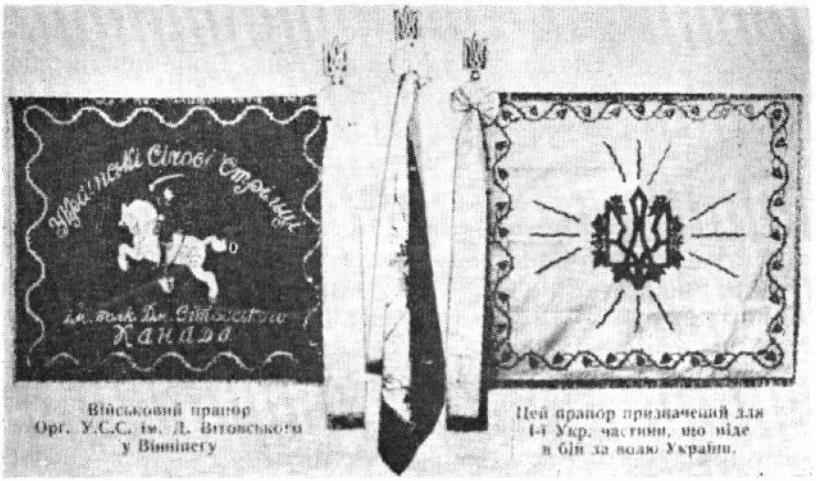

Обидві сторони прапора Тва "Українські Січові Стрільці ім. Д. Вітовського" у Вінніпеґу.

Цей прапор уфундований за пожертви громадянства; тепер він знаходиться в когось у Вінніпеґу, і всі заходи, щоб віддати його на збереження в український музей, покищо безуспішні.

чі, а їх уже й за великі гроші трудно було дістати. А звідки ж у робітника можуть бути великі гроші?

Крім четверті фунта хліба на день, і то не завжди, ми раз на день діставали пару ложок "супу" — це мутна водиця, вивар з брукви, але брукви в ній не було. За тим треба було жити цілий день.

В Управі Бешуйстройки працювали 52 інженери. Найкращі з них викладали в нас на курсах. Предметів було 5: полі-

тичний вишкіл (марксизм-ленінізм), московська мова, будівництво, фізика, математика, економія. — Крім слухання викладів ми мусіли працювати в Управі Бешуйстройки, щоб відробити державі за наше утримання.

Обмертвілі з голоду курсанти сиділи на викладах сонні, безвладно посхилювані на лавки. Один з наших професорів помітив, що його виклад ледве чи хто чує, і сказав:

— Что-ж, таваріщі: я к вам барабаню да барабаню, но викак-то не особєнно абращаєтє вніманіє! Да... я атлічно знаю, что ви ґалодни... Да і я нє сит, — нічєво нє падєлаєм... (Що ж, товариші: я до вас тарабаню і тарабаню, але ви якось не дуже звертаєте увагу! Так... я дуже добре знаю, що ви голодні... Але і я не ситий, — нічого не вдіємо...).

Було нас на одній квартирі чотирьох курсантів, а в тому числі поляк Ґавецький з Гродненщини. Доробивши ключа до комори Управи Бешуйстройки, він одного разу вкрав 10-фунтовий бохонець хліба. Ми накинулися на нього і відразу з'їли. Ґавецькому, а нам також — як втаємниченим, грозила б куля, якщо б Ґавецького зловили на крадіжі. Але ми виходили з того заложення, що Ґавецького можуть приловити, а можуть і не приловити, а без його допомоги збоку нам певно загрожувала б смерть.

Начальником Управи Бешуйстройки був інженер Н. Н. Босенко. Коли курсантів змушували до праці в Управі — коло коней, на кухні, в канцелярії, — Босенко запровадив мене до відділу книговодства і представив отому "великому цабе" — самому головному бухгалтерові. Цей "сам" уважно подивився на мене і сказав:

"Са врємєнєм, каґда падучітєсь, с вас будєт харошій бухгалтер" (Згодом, коли підучитесь, з вас буде добрий бухгалтер).

Подумав я собі: доводилося мені справлятися якось зо всякими роботами, то чому ж би не попробувати ще й бухґалтерії?

Якщо в тому відділі було щось дійсно цікавого, то це хіба двоє караїмів — брат і сестра. Вона вирізнялася дивною східньою красою, а її брат — подивугідними здібностями рахувати в пам'яті, а зокрема множити великі числа. Коли йому треба було помножити, наприклад, 748,273 на 791,582, він не потребував паперу й олівця, а вмить множив у пам'яті.

Інж. Босенко спочатку був єдиним "паном і господарем" в Управі Бешуйстройки. Але згодом з Петрограду (потім — Ленінград) прислали партійця, що став політичним головою Управи. Його титулували комісарем. Він став тут фактичним диктатором.

Прибувши в Управу, він скликав нас усіх і виголосив промову, в якій, між іншим, сказав таке:

"Нічєво, нічєво, таваріщі... В скором врємені дагонім і пєрєгонім даже Амєріку. Ми пастроїм такую машіну, что єслі будєт нужен дождь, ми будєм дождь прітягівать. Ето лофко — нєт? А в случає — даждя будєт слішком много, дадім нєсколько пушечних вистрєлоф па тучам, і тучі разойдутса. Лофко — нєт?" (Нічого, нічого, товариші... Ми незабаром наздоженем і переженем Америку. Ми збудуємо таку машину, що коли буде потрібний дощ, будемо дощ притягати. Це лепсько — ні? А в випадку - - дощу буде забагато, вистрілимо кілька разів у хмари, і хмари розійдуться. Лепсько — ні?)

По цій балачці ми відразу пізнали ціну комісареві, — він повторяв ту самісеньку небилицю, що її до зануди товкли пересічні вуличні агітатори — всі на одне копито.

А в той час не тільки селяни, але й чимало недовіркуватої інтелігенції вірили, що вже наступив предсказаний св. Євангелією прихід Антихриста в подобі Леніна. Всі страшні стихії: голод, посуха, пошесті — це кара Божа на людей за поруганння храмів Божих, за зневагу Віри Православної.

З Управи Бешуйстройки перевели мене на працю у Воєнкомат (Військовий комісаріят). Там вже працювало кількох курсантів. Ми займалися регістрацією коней. Серед сталих урядовців було двоє дівчат: одна жидівочка (за офіційною совєтською термінологією, навіть в українській мові, — "єврейка") і одна "руська" (невідомо якої національности) — гарненька і дуже мила. З "єврейкою" я трохи проводив свій парубоцький час, але в дуже пристойній формі. Я був такий виснажений голодом, що мені був світ немилий.

В той час відбувалися довго очікувані вибори до волосних, повітових і губерніяльних Ревкомів (революційних комітетів). Багато людей надіялося, що може після тих виборів життя якось покращає. — За совєтським шаблоном, перед виборами відбувалася галаслива агітація. Під крик тієї агітації на подвір'ях Чрезвичайки по ночах серед шуму і гаркоту моторів вантажних авт густо лунали постріли че-

кістських наганів, — там масово мордували всіх запідозрених у контрреволюції.

Вибори відбувалися під пильним оком Чрезвичайки. На "вибори" зігнали нас усіх шляхом примусу. Мітінґ відбувався в магазині Бешуйстройки. Комісар Управи Бешуйстройки вже мав готову листу кандидатів на членів бахчисарайського Ревкому.

Про людське око, що "вибори" нібито демократичні, всевладний комісар запитав присутніх, може ще хто має якусь іншу листу кандидатів. Звичайно, він був переконаний, що іншої листи ніхто не поважиться виставляти. Але яке ж було його здивування, коли йому сказали, що така листа є. Одначе він зберіг непорушний спокій, і запропонував найперше переголосувати на його листу. Всі його кандидати були членами місцевої комуністичної ячейки.

Після своєї промови з нагоди приїзду, комісар, видно, спохватився. Він побачив, що попав до установи, де було понад 50 інженерів — людей з академічною освітою. Тому рішив мало говорити і триматися гордого вигляду, щоб не зрадити свого браку освіти. Тож і на мітінґу він говорив мало, тримався офіційно, холодно, з вибачливою усмішкою.

За комуністичних кандидатів піднесли руки коло трьох відсотків виборців. Значить, 97 відсотків були проти. Аж тоді "вилізло шило з мішка", — комісар показав себе комісарем: він почав страшно лаятися — "матюкатися трьохетажними" та озвіріло з піною на устах тупотіти ногами.

В ту мить, ніби на знак режисера, ввійшов комуніст-жид — секретар бахчисарайського парткома (партійного комітету) і заговорив м'яким, лагідним тоном, промовляючи до розсудку та почувань публіки:

— Таваріщі, у нас севодня вибори. Ізбіраєм два представітеля в Ревком. Слєдовательно... (Товариші, у нас сьогодні вибори. Вибираємо двох представників до Ревкому. Отож...).

Комісар Управи Бешуйстроки враз перебив його і розповів, що сталося: виборці мають другу листу кандидатів. Секретар парткома прикинувся здивованим, і спитав, чи листа виборців була в виборчій комісії на перевірці. Комісар Бешуйстройки, вдаючи наївного, відповів, що він має до виборців довір'я, то їхньої листи на перевірку не давав. Секретар парткома рішуче заявив, що виборча комісія мусить раніш перевірити листу, а поки цього не сталося, сьогодніш-

ні вибори відбувалися незгідно з процедурою, і вони неважні. — Він забрав виборчі листи під пахву і вийшов.

Потім виявилося, що комісар Бешуйстройки навмисне не подав списка голосуючих на затвердження, щоб, на випадок провалу комуністичних кандидатів, була "законна" причина уневажнити вибори, а секретар парткома стояв під дверми і вичікував моменту, коли він має ввійти в залю на інтервенцію.

Виборча комісія зробила чистку в списку голосуючих, позбавляючи права голосу всіх громадян з буржуазним минулим. Четвертого дня відбувся другий виборчий мітінґ, і стероризовані виборці вже не осмілилися виставляти листу своїх кандидатів. Мітінгом проводив комісар дистансії Бешуйстройки. На почаку він вичитав тих осіб, що їх позбавлено права голосування, — першим був вичитаний інж. Н. Н. Босенко. Другий список вичитав Олександер Шадрин.

Тризуб
— герб України за часів Української Народньої Республіки.

Тризуб
— на монетах князя Володимира Великого.

Був вичитаний і третій список. Всі, позбавлені права голосу, негайно опускали залю, а більшість з них — інтеліґенція. Це "неблаґонадьожний" (непевний) елемент. І ряди виборців прорідли так, аж світилося. А тоді на порядок зборів було поставлено дві точки: 1. відчитання листи кандидатів і 2. голосування. Серед виборців увесь час панувала дивна тиша. Секретар райпарткома (районний партійний комітет) зачитав список кандидатів: член компартії (комуністичної партії) товариш Сорокин і товариш... Олександер Брик. — Розумію: мене, безпартійного, поставлено для того, щоб робітникам "пустити пиль в очі" — мовляв, і безпартійних

вибираємо. — До речі, партія постаралася назначити кандидатів до Ревкому з міста, бо на селах в районі Бахчисараю жили переважно татари, і була небезпека, що мало хто з "руських" буде вибраний.

Голосували всі присутні. Хто стримався б від голосування, був би запідозрений в контрреволюції. Робітники знали мене добре, тому я одержав більше голосів, ніж Сорокин, що стояв дальше від робітництва. Так ось волею сліпого припадку я став першим делегатом Ревкому.

Ще того самого дня здибав мене комісар Управи Бешуйстройки, заговорив про те, про се, а потім питає:

— Таваріщ Брик, севодня вечєром будет заседаніе районнаво Рєвкома. Ви пайдьотє туда самі ілі вместо вас пайдьот товаріщ Сарокін? (Товаришу Брик, сьогодні ввечорі буде засідання районного Ревкому. Ви підете туди самі чи за вас піде товариш Сорокин?).

Знаю, що це не питання з цікавости, а наказ, тож і кажу:

— Пусть ідьот таваріщ Сарокін (Хай іде тов. Сорокин).

— Да, ето харашо. Так должно бить пастаянно, таваріщ Брик! — рішив комісар.

Коротко і ясно: мене вибрали в делегати, але я не маю права ходити на засідання, бо я непартійний; на засідання ходитиме тільки комуніст Сорокин.

***

В селі Беа-Сали, як і по всіх більших оселях, була станиця чекістів. Їхнім начальником був поляк Ямпольський. Другий за рангою старшиною був Парфйонов, а третього не пам'ятаю. Одного вечора всі три вони зробили виправу на білогвардійських партизан глибоко в гори Ай-Петра. Відважні були. Вертаючись, по дорозі заїхали до одного татарина на весілля. Татарин, видно, приховав був на чорну годину трохи харчів, бо чекісти здорово попоїли собі й попили. А коли вирушили додому, по дорозі напали на них білогвардійські "зелені". Парафйонов із ще одним чекістом щасливо вихопилися з пастки, а Ямпольського партизани схопили і замучили в страшний спосіб. Після того Парфйонов кудись зник з Беа-Сали.

Та ось одного разу в Бахчисараї мені прийшов наказ явитися в Чека. Коли я — ні живий, ні мертвий — прийшов туди, в кабінеті побачив того самого Парфйонова. Він ніби зрадів нашій зустрічі і сердечно привітався. Потім став розпитувати, як мені живеться. При тому почав із співчуттям

говорити, як то мені доводилося в минулому, як синові селянського незаможника, гірко бідувати і бути пониженим буржуазією, гірш собаки. А тепер (чи мені відомо?) ця сама буржуазія, оказується, звила собі гадюче гніздо в Управі Бешуйстройки.

Після того чутливого вступу Парфйонов "просто з мосту" запропонував мені стати в Управі Бешуйстройки сексотом (секретний сотрудник Чека). Я дістану револьвер і тільки він один, Парфйонов, буде знати, що я служу совєтській владі через викривання затаєних контрреволюціонерів. Більш почесного завдання, сказав він, отримати не можна. Я працюю в бюрах — там переважно самі бувші буржуї, і мені треба мати розкриті вуха й очі на всі їхні слова й поведінку, тай повідомляти Парфйонова.

Не поважившись відмовитися прямо, бо я знав, чим це пахне, пробую викручуватися "кругом і навколо":

— Яким же способом, — питаю наївно, — я можу довідатися, чи дана людина дійсно замішана в змову проти держави або — що в неї затаєні думки проти совєтського ладу?

— Очєнь просто: надо научітса чітать в душе челавєка, — сказав Парфйонов (треба навчитися читати в людській душі).

— А вдруґ я ашібусь, і чєлавєка унічтожат, а он послє акажетса нєвінаватим (Ану ж я помилюся, і людину знищать, а потім виявиться, що вона невинна?) — питаю безнадійним голосом — переконаний, що він уже проглянув мою вдавану наївність, тому й рішаю більш не ставити таких питань.

Парфйонов з тим самим спокоєм відповів:

— Савєтская власть нє унічтожает тех, кто нє вінават. А впрочем, в такіх случаях секрєтний сатруднік нічєм нє рісkует (Совєтська влада не знищує невинних. А зрештою, в таких випадках секретний співробітник нічим не ризикує).

Я зрозумів. Це означає: арештують не того, хто дійсно винний, а навпаки: той мусить бути винуватим, кого арештують — хоч би й безпідставно. А коли після розстрілу він виявиться невинним, тоді сексот за це не відповідає. Сексота карають тільки тоді, коли він не донесе владі на винного.

Звичайно, не питаючись про мою згоду, Парфйонов заявив мені, що до трьох-чотирьох днів я буду вписаний у книгу сексотів і тоді відбудеться акт формального приречення.

Помітивши моє пригноблення, Парфйонов узявся поті-

шати менс — мовляв, я згодом призвичаюся, а "прівичка — вторая натура" (призвичаєння, це друга вдача).

На прощання він побажав мені, щоб я скоро відзначився в своїй новій "почесній" службі і дістав повищення. — Яке повищення сексота — здогадатися не трудно: це значать, із сексота авансувати на справжнього чекіста.

***

Якщо в мене була якась можливість, то це — рішитися ніколи не заходити до Парфйонова. І я рішився без надуми, бо це було легко. Але як утекти з його лабет — це вже трудніше питання. Що я був би придумав — мені трудно сказати. Але вихід з положення підсунув мені сліпий припадок.

Другого дня після відвідин у Парфйонова мене викликав голова профспілки (професійної спілки) будівельних робітників Єрмаков — петроградський робітник. Від нього я дістав наказ негайно їхати в район збирати "продналог" (продовольственний налог — хліборобський податок).

Після страшної примусової пропозиції чекіста Парфйонова я попав "з-під ринви на дощ". Так звана "викачка продналога" (випомповування податку), коли від знищених голодом селян влада "викачувала под мётьолку" (під мітлу) все до останнього зеренця, могла відстрашити навіть найбільш закам'янілу людину. Крім того, селяни в одчаю боронилися до зубів і часто немилосердно розправлялися з інспекторами продналогу. По дорогах вони робили на них засідки, ловили і вбивали, а часто мучили — розпорювали животи, насипали в них зерна і зашивали. Легко можна було також попасти в руки білогвардійських партизанів.

Помітивши переляк і сум в моїх очах, Єрмаков намагався підбадьорити мене виглядами на рятунок від голодової погибелі.

— Пасматрі в зеркало! Ведь ти хадящій скелет, — а там на хлебах васкреснеш (Глянь у дзеркало! Адже ти ходячий кістяк, — а там на хлібах воскреснеш).

Разом зо мною поїхав був курсант Євременко — родом з Москви. Він мав закінчених 7 класів гімназії, а його батько до революції був дуже багатою людиною. Розуміється, Євременко таївся з цим.

Того самого дня ми з Євременком дістали наказ явитися в канцелярії Бахчисарайського райпродкому (районний продовольственний комітет — районний комітет постачання), що його головою був севастопільський комуніст Шер-

стяков. Його заступницею була молода жидівка — жінка просто сліпучої орієнтальної краси.

Діставши від Шерстякова потрібні папери, ми отримали наказ явитися в Чека. Застали ми там за бюрком велетня в матроській формі. Один наган у нього в кабурі, другий стирчить у кишені, третій на столі, а четвертий в шухляді. Чекіст перш за все звелів нам мати відкриті очі на діяльність контрреволюціонерів. Запевнив також, що в місцевості, до якої нас спрямовано, немає "зелених", бо там рівнина, немає ліса, а це терен не для партизанів. Крім того, за двадцять кілометрів звідтіля лежить Севастопіль, а в ньому стоїть багато красноармійського війська в надбережних казармах.

Перед від'їздом мені слід було попрощатися з одною загадковою молодою жінкою. В сусідстві наших Курсів була школа, а в її директора працювала домашньою робітницею гарненька і випещена московка. Кожен уже з першого погляду пізнавав, що вона, як курсанти говорили, так надається до чорної роботи, "як віл до карити".

Здобув я її взаємність не дуже скоро, а все ж таки скоріше, ніж повне довір'я. Якщо мені було даним щось про неї довідатися, то хіба лиш те, що в неї було багато дорогоцінностів. А хто вона була — я так і не довідався; з тим вона таїлася, наче з якимсь смертельним гріхом. Та й зо своїми скарбами дуже таїлася. Бо якби довідалися чекісти чи бандити, вони їх забрали б разом з її виплеканою голівкою. Видно, це якась столична аристократка замаскувалася в кухні вчителя.

Досить частенько вона підкормлювала мене то ріденьким борщиком, то якоюсь юшечкою, то перецідженим узваром. Від того ситий не будеш, але сяк-так голод можна було хоч на часок зацитькати. Ці мої походеньки були дуже рисковні. Наприклад, одного разу вчитель з дружиною вертались з міста ввечорі раніше, ніж вона сподівалася; другого виходу не було, і я, щоб не зустрітися з ними, вискочив з поверха крізь вікно, дошкульно потовкшись. Вона страх боялася, щоб її господарі не запідозрили її в потаємних зустрічах з мужчиною.

Так ось, хоч та загадкова жінка подобалася мені, то все таки її харчева поміч тут відогравала велику ролю, і я використовував ту нагоду згідно з приказкою: "вовка ноги кормлять". Можу сміло сказати, що вона врятувала мене від повного упадку з ніг. А мій друг Євременко вже ледве міг устати.

Одначе господарі моєї сусідки були якраз дома, і я не міг зайти на прощання. В очах господарів я старався зберігати їй якнайкращу опінію.

**
*

Населення місцевости, до якої мене спрямовано, по селах було переважно татарське. По хуторах жили хлібороби іншого етнічного походження, з українцями включно. Німецьких колоній було мало.

Прибувши в районовий центр, я відразу проголосив наказ здавати продналог. Однак селяни не здавали. Була посуха, неврожай — селяни не мали харчів. Я переконував, грозив, благав, —— все, як горохом об стіну. Врешті в розпуці я заявив їм:

— Не здасте продналогу, то копаєте для мене гріб!

— Ми тебе сюди не кликали, — говорили селяни. — Не здамо продналогу, то буде для тебе одного гріб. А коли віддамо останнє від своїх уст, то буде нам усім гріб з голоду.

А час ішов... І ось одного дня від севастопільського упродкомісара, чеченця (з вигляду й поведінки схожий на Сталіна), прийшла погроза: якщо своєчасно не зберу продналогу, поліція на кожну ніч замикатиме мене в арешті, а вдень буду дальше працювати, — тоді напевно буду краще старатися. Одночасно в район прибув кінний загін красноармійців в силі 30 шабель. Командир скликав селян на сходку і при всій громаді як не зареве громовим голосом:

— Таваріщ Брик нє дєйствует, как слєдует! Он нє прінімает указаних мєр протів злостних нєплатєльщікоф! Таваріщ Брик нє сумєл ілі атказиваєтса врєзоніт крєстьян, чтоби сдавалі продналог! А знаєт-лі он какую участь гатовіт крєстьянам своїм добродушієм? Вот нам: карятєльний атряд! (Тов. Б. не діє належно. Він не стосує вказаних засобів проти злісних неплатників. Тов. Б. не зумів чи відмовляється опам'ятати селян, щоб здавали продналог. А чи знає він, яку долю готовить він селянам через свою добродушність? Ось вам: карний загін!") — махнув він рукою на красноармійців. "Брррик!!!" заревів він таким несамовитим голосом, що всі затаїли дух у грудях. І почав мене лаяти так страшно і такими гидкими словами, аж з рота йому "дим ішов", як сатані.

Коли сходка розійшлася, командир з усмішкою сказав мені, щоб я не противився, — цього "театру" вимагала тактика перед селянами. Покищо з карною акцією він стрима-

ється, а потім буде видно... Загін стояв тиждень у селі, і від'їхав. Поки карний відділ стояв у районі, селяни хоч трохи зсипали продналог; коли ж він від'їхав — справа стала на мертвій точці.

Я знову до них: "Ви мені гріб копаєте!" А вони: "Не дамо, бо не маємо".

Не зібрав я продналогу на термін, не зібрав і поза терміном. Тож по двох тижнях нервового напруження до району прибула виїздна сесія революційного воєнного окружного суду. - Реввоєнсуд. На лаві підсудних посадили п'ятьох се-

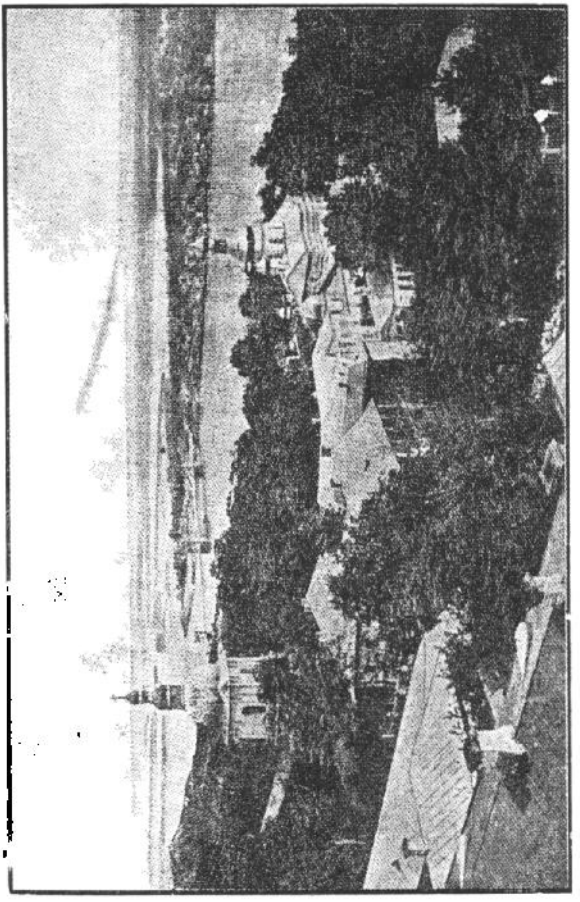

Київ. — Видубицький манастир.

лян — самих німців. Будинок, у якому засідав суд, окружили карним загоном у 20 шабель. По обох сторонах лави підсудних стояло по двох кавалеристів - - наструнко, з голими шаблями вгору.

Гробову тишу в залі нагло прорізав пронизливий крик-команда: "Встать — суд ідьот!" Всі встали, суд ввійшов і іменем Російської Федеративної Совєтської Соціялістичної Республіки проголосив підсудним вирок: "Рєввоєнтрібунал прігаварів: 6 мєсяцеф прінудітєльних работ і конфіскація 75 працент імущества двіжімаво і нєдвіжімаво (Революційний військовий трибунал присудив: 6 місяців примусових робіт і конфіската 75 відсотків майна рухомого і нерухомого). Засуджених селян під конвоєм просто з суду погнали на тяжку примусову роботу, а вирок, на острах для всіх, появився друком у місцевих газетах. Одночасно з їхніх господарств забирали три четверті всього: землі, корів, коней, гусей, подушок, меблів, кухонного посуду і т. д.

На місцевих селян впала тривога. Кожен знав, що його неминуче чекає та сама жорстока кара, бо ж продналогу не здасть, тому що не має, — посуха, неврожай!

***

Влада повідомила всіх нас, що наші обов'язки покищо закінчені. Бо властиво продналог збирали карні відділи і реввоєнтрибунали. Нам, інспекторам, залишилася тільки списувати зсипаний продналог чи сконфісковане майно.

Коли я явився в канцелярії у Севастополі, комісар Зубоєдов відмовився виплатити мені платню. Він заявив, що за роботу я на селі безплатно харчувався в селян. — А чи мав я право, як державний урядовець, харчуватися за рахунок селян? Коли селяни мене кормили, то це їх добра воля. Але вони могли мене не кормити, і як не мав би права домагатися. Чи в такому випадку мав я вмерти з голоду? Значить, комісар Зубоєдов уважав, що селяни мусіли мене кормити, щоб ощадити державі грошей; інакше кажучи, він змушував до грабунку кожного урядовця, що їхав на село — мовляв: грабуй собі харчі, бо однаково не дістанеш грошей на прохарчування.

Другого дня Зубоєдова не було в канцелярії. Його заступник, за протекцією симпатичної секретарки, що до мене дуже добре відносилася, виплатив мені зарплату(заробітню платню). Одночасно я дістав посвідку на безплатний проїзд із Севастополя в Мелітополь.

Так розставався я з "українською Рів'єрою" — прекрасним Кримом, що становить собою "морські легені" України, її вікно в широкий світ, а разом з тим — велику природню твердиню. За старих добрих часів, дореволюційних, повстав

висказ: "Хто з'їв у Криму шашлика, той поїде скоштувати цебурека". Тут виражено матеріяльні розкоші Криму за давніших часів. Але теж підсвідомо висказано чарівну красу того південного півострова, — що коли хто раз там побуває, то потім, де б він не був, його тягне туди назад якась дивна сила, наче закоханого юнака до якоїсь орієнтальної казкової красуні.

Кажуть, що в 3-му столітті відбувалася мандрівка ґотів від сторони Повисля в напрямі Подніпров'я; вони позалишали свої сліди і в Криму — наприклад, погребища в Ґудзуфі, Сук-Су і т. д. Бачив я старе цвинтарище в селі Беа-Сали: нагробні почорнілі камені на горі майже зовсім повгрузали в землю, ховаючи під мохом свої таємничі написи. Інженери Бешуйстройки говорили, що це ґотське цвинтарище. — Буйна молодь із села Беа-Сали в місячні вечорі громадно виводила там свої традиційні ігрища, залицяння, співи, танки. Коли було дивитися знизу, то вони там на горі під місяцем видавалися тінями давніх невідомих людей, що в ясну ніч виходять з могил.

Був Крим цвітучою грецькою колонією. Потім його панами стали татари. Це була могутня Кримська Орда, що стала лютим горем України, - - ціла славна доба Козаччини записана думами, плачем, кров'ю і славою в боротьбі з хижою татарвою. А одначе не мали хитрі хани татарські мудрости, коли не бачили, що вся їхня могучість завдячувалася ослоні з боку України. Коли Москва опанувала Україну і так відкрила собі вільний шлях на Крим, вона майже одним сильним ударом раз назавжди розбила силу Кримської Орди й окупувала Крим. Лишилися татарські селяни, лишилися мечети з високими мінаретами і лишилася ханська столиця Бахчисарай, але став він звичайним провінційним містечком московської імперії.

Колоністи різних народів переселювалися на Крим, але українці серед тих етнічних груп зайняли перше місце, А щодо татарського населення, то воно так змаліло, що по 2-ій світовій війні большевики без труду зібрали їх усіх і вивезли з Криму, а Крим офіційно включили до ляльковоі "Української Соціялістичної Радянської Республіки". Цікавий дарунок, — "дарувати" Україні ту частину землі, де українці становлять більшість населення! А втім, з практичного боку взявши, Крим належить до України, а Україна опанована Московщиною.

Крим має 28,000 квадратових кілометрів. Згідно совєтської статистики з 1938 р., якщо їй вірити, там було 1,100,000 населення. Українці більшістю заселювали північну частину Криму, займаючись хліборобством.

Під сонцем півдня Крим вкривають плантації високоякісного тютюну, винограду, баштанів, сади, городи, курорти. Колись це був рай на землі, а тепер... плач і скрегіт зубів. Тільки совєтська партійна верхівка розкошує там у бувших царських і магнатських палатах .

Севастопіль — отой замок у дверях Криму — ще 1918 року засвідчив був свою вірність Українській Народній Республіці і він очікує часу, щоб знову на своїх кораблях і в порті вивісити жовтоблакитні прапори.

Історичні пам'ятки Криму оповиті легендами й переказами. Наприклад, в околиці Беа-Сали ми ходили оглядати печери у високій і стрімкій, як стіна, скалі. Три поверхи було тих печер — поверх від поверха на кільканадцять, а то й на кількадесят стіп. — Розповідають, що колись на Крим напали вороги — козаки чи турки, — і татарське населення масово поховалося в найбільшу печеру. Щоб вигнати звідтіля татар, вороги розложили перед печерами вогонь. Тисяча втікачів погибла від диму, але не вийшла з печери. Тому татари прозвали її Тисячоголовою печерою. Взявши з собою світло, ми рачки полізли в ту печеру і побачили там масу людських черепів, з дитячими включно.

В кожній з менших печер було видовбане підвищення — значить, камінне ліжко. Тут, видно, спали колись ченці, не застеляючи його. На самому верху гори була велетенська скеля, а в ній видовбана маленька церковця. — Дивні діла Твої, Господи! Яка велика віра в Тебе давала давнім людям оту незбагнену силу до таких надлюдських подвигів. — Місцеве населення твердило, що тут мешкали ченці, а вчені вважали, що це була в'язниця.

Оглядали ми також в околиці Беа-Сали бувший осідок провідника кримських караїмів. Цей осідок був на вершку гори, де стояла стрімка прямовисна стіна велетенської скелі, а в ній повидовбувані келії, печери, входи і виходи. До тієї дивної резиденції в скалі провадили дві дороги. Ми ввійшли тією, що провадила з півночі. Обидва входи були замкнені масивними, залізом окутими брамами.

Сторожем цієї резиденції був чоловік з Волині. Його

чорноока донька була нашою провідницею. Вона показувала нам келії для давніх засуджених на смерть. У кожній такій келії смертника збоку було видовбане кам'яне корито; по середині кожної поздовжньої стіни корита були діри, в які закладали залізну штабу, що притискала катованого в кориті. Під час мук катованого поливали водою, щоб постійно тримати його при пам'яті та змушувати до свідомого відчування болю. В стіні камери був отвір, крізь який тіло замученого викидали надвір на пожертя хижим звірям.

Наша провідниця, чорноока волинянка, розповідала нам один переказ. — У начальника караїмів (вона називала його "ханом", думаючи, що в давньому Криму всі начальники мусіли називатися ханами) була вродлива донька. Вона залюбилася потаємно, проти волі батька, і знала, що її очікує смерть з рук ката. Щоб уникнути цього, вона отруїлася сама. Уникаючи розголосу, батько звелів її поховати зо всіми належними їй станові почестями, вдавано вважаючи її смерть за природню.

Москаль Євгеній Марков у книжці "Очерки Крима" 1866 р. писав так: "У тих гірських мандрівках відзискуєш свою молодість, охороняєш перед виснажливим впливом життєвих турбот своє тіло, своє серце. Хто дихає Кримом, той дихає радістю життя, поезії, довголіттям. Поспішайте у Крим, хто може і кому ще не пізно". — Так... але не тепер!

Цей таки Марков українських поселенців у Криму тільки раз назвав "українцями", а загалом він має для них назву "хахли" чи "малороси", однак ніколи не називає їх "русскіми", отже не вважає їх за москалів. Ось його порівняння між москалями та українцями в Криму за тих часів — 1866 року:

"Села наших (москалів — О.Б.) хліборобських губерній здалеку виглядають, як якась купа гною. Хліви, подвір'я, шопи — все це зливається в однім тоні. Натомість в українському ("малоросійському") селі кожна хата видна сама собою; вона виразно кидається увічі — ясна, весела, а всі стіни чисто побілені, вікна помальовані. Особливо там ясно й весело, коли в садибах цвітуть сади й квітники. Хата в українця ("малороса"), сказати б, немов у чистенькій сорочці. Долівка, ганок і лавки — все дбайливо вимите. Дахи хаток покриті соломою, зо стріхами, а сам дах чистенький, акуратний. - - Це не наша (московська хата — О.Б.) — як купа гною, а в цілості — як нечесана голова. В справжніх україн-

ських ("малоросійських") селах тільки зрідка біля виходу не можна здибати півсадочка, тобто квітника, що їх називають р о ж а м и. Біля хати — садиба й овочевий садок та інші дерева — тополі, тощо, — все це свідчить про любов до плекання й до природи.

Вітряки (вітряні млини), без яких не можна уявити волів, оживляють степи і дають багато поезії. Українські ("малоросійські") села заселені в кілька тисяч мешканців кожне. Домики священиків такі милі, чепурні, і продумані... Біля церкви конче мусить бути садочок і квітник.

Самі люди миролюбні й чисті. Парубки одягаються в величні "казакіни" з овечої шкури та в пишні смушеві шапки набакир, і так живо нагадують вони собою своїх войовничих предків-козаків. Сиві вуса в старших ще збільшують той подих козаччини.

Мені дуже сподобався їхній милий звичай, у старих і молодих, випускати комір білої сорочки. Отак дивишся на них і прикро згадуєш ті важкі, довгі по п'яти тулупи і стоячі шапки наших міщан (москалів — О.Б.)...

Для чистоти українець ("хохол") дуже акуратно підстригає вуса, бороду й волосся на голові". — Дальше каже Марков, що українці зодягаються в ясну одіж домашнього виробу. В зносинах з людьми українці добродушні. На їхніх базарах усе можна купити, всього доволі."

Про москалів Марков каже ось що: "У засиджених і в залежаних кутках розмножуються таргани й блощиці, без яких справді не обійдеться ні одна московська ("русска") хата. Московській ("русскій") людині без такого звичного гнізда інакше ломешкання могло б показатися неприємним".

В кімнаті москаля, каже Марков, все лежить у різних місцях, ніщо не має там свого постійного місця. Дерги, якими накриваються, перетягають з місця на місце, бо ж властиво постійного місця для спання не мають. А в українців — порядок і чистота.

Українські пісні поетичніші за московські, а їхні села більш мальовничі. Свою мистецьку перевагу над москалями завдячують тому, що вони живуть на мальовничому півдні, а москалі на суворій півночі. На півдні більше тепла, буйности, зелені й цвіту — більше природи. Марков каже, що українка і гарніша, і більш чутлива на красу, ніж московка. Це тому, що в Україні ("середній Росії"), каже він, більше природи, отже й більше краси, а краса й природа — одно-

значні. Тому москаль Марков з жалем опускає Україну, бо вона для нього "мила кормителька". — Ось чому москалі поневолюють Україну. Але прийде така грізна пора для них в Україні, що вони її таки опустять, і може тим разом навіть без жалю.

7

З ТОРБОЮ НА ПЛЕЧАХ

За старих добрих часів Марков закликав людей поспішати в Крим, а за большевицьких часів кожен, хто ще не був розстріляний і не сконав з голоду, мусів поспішати з Криму, і то чим подальше.

Мав я з Севастополя посвідку на безплатний проїзд до Мелітополя з Таврії. На станції при вході на перон довелося довго вистояти в обов'язковій черзі. А коли потяг нарешті приволікся, мене випустили на перон з посвідкою на безплатний проїзд. Однак при поновній перевірці квитків у потязі мою посвідку знехтували і зажадали заплати за проїзд. У мене було обмаль грошей, отже чекісти арештували мене і змусили відробити три дні на залізній дорозі в Сімферополі. Жодні оправдання, що я їду у Севастопіль з наказу влади, не помогли. Я мусів платити за подорож так, наче б їздив собі на прогульку. А коли відмовився заплатити, мене покарали примусовою роботою. З Сімферополя я повернув в Бахчисарай, місце мого осідку.

Тут, у Бахчисараї, я довідався, що на виїзд з Криму треба мати дозвіл від влади. Хоч з Криму пароплавами виїхало 60 тисяч білогвардійців, то все таки большевики вважали, що коли Крим так довго боронився перед ними, то тут мусить бути багато непевного елементу, і вони рішили "пересіяти його через густе сито". Тому й замкнули населення в Криму, не дозволяючи виїжджати поза його межі.

Пропуски видавав товариш Сорокин у Ревкомі, що містився, поскільки пригадую собі, у "Гранд Готелі". Під натиском влади я був змушений неофіційно уступити тому Сорокинові своє місце в Ревкомі, до якого мене вибрали робітники. Використовуючи свої старі зв'язки з ним, я дістав від нього пропуск на виїзд з Криму. І для свого товариша по курсах Гавецького дістав дозвіл на виїзд. І так, другого дня вранці ми опинилися вже в Мелітополі.

З Криму ми з Гавецьким везли по пудові (40 ф.) солі. Переговоривши з красноармійцями, ми дісталися на військовий потяг; за це мали дати бійцям хабаря на махорку. Бідолашний народ оті красноармійці! Контролери вагонів по дорозі виганяли нас з військових вагонів, а вояки знову заохочували їхати, — хотіли заробити собі на махорку.

В Знаменці ми таки мусіли висісти з військового потяга і цивільним доволіклися на Київщину. А тут аж роїлося від голодаючих: нуждарів, виснажених, міняйлів, спекулянтів, — просто розминутися годі. Були тут голодаючі з Криму і Донбасу, а найбільше —— москалів з Поволжжя, де також був голод.

Подорож із Знаменки на Христинівку була важка. То потяга немає взагалі, то він нарешті появиться, але вщерть переповнений; то він надовго запізнився; то врешті кажуть, що на цій лінії чекісти роблять облаву на людей, і треба переждати, поки ця небезпека скінчиться. День їдемо, а два стоїмо, — десь там міст зірваний (чи не партизани?), то палива нема або паротяг зіпсутий.

Одного разу ми причепилися на "дачний" (літниськовий) потяг, що тепер возив за місто робітників. П'ять-шість розклекотаних вагонів і "самоварчик"-паротяг полчихує, всередині битком набитий робітниками і назовні обліплений людьми, мов мурашками, — ось потяг! Двері у вагонах попідпирані натовпом пасажирів — годі відчинити, а я стою на слизьких східцях, учепившись голими руками за залізні ручки. Зима люта, вітер з морозом проїдає тіло до костей, морозить кров, руки примерзають до заліза, терпнуть, знечулюються — відчуваю, що ось-ось пущуся і полечу під колеса, і починаю кричати щосили. Де там! Вюга надворі гуде, паротяг попчихує, потяг женеться — тільки старі вагоники перекиди йдуть по рейках. Мені нараз майнула думка, що тут мені буде й клямка, але враз потяг почав звільняти скорість і незабаром зупинився на станції. Слава Тобі Господи! Задубілий з морозу, я просто зсунувся із східців ні живий, ні мертвий. Пойди той потяг ще одну станцію довше — я був би пострадав своє життя. Але, видно, просто ще не судилося розпрощатися зо світом.

На кожній станції і півстанку маси голодаючих: старі, молоді, діти, жінки, чоловіки, світські, духовні, селяни, міщани, робітники, бувші вояки в красноармійських формах, обдерті і в цілішій одежі, з порожніми торбами і з якимись

речами в клунках. Вони сиділи, стояли, а найбільш покотом лежали на заболочених долівках вокзалів, на перонах, кругом станції — всюди. Слизить всюди бруд, прикрий сопух забиває носа, купами на них кишить куска, що висмоктує з тих живих трупів останню краплину крови. —— Образ нужди і розпуки. Здавалося, що бачиш перед собою євангельських прокажених, і всі вони, видно, мали надію на Боже змилування, що таки не погинуть.

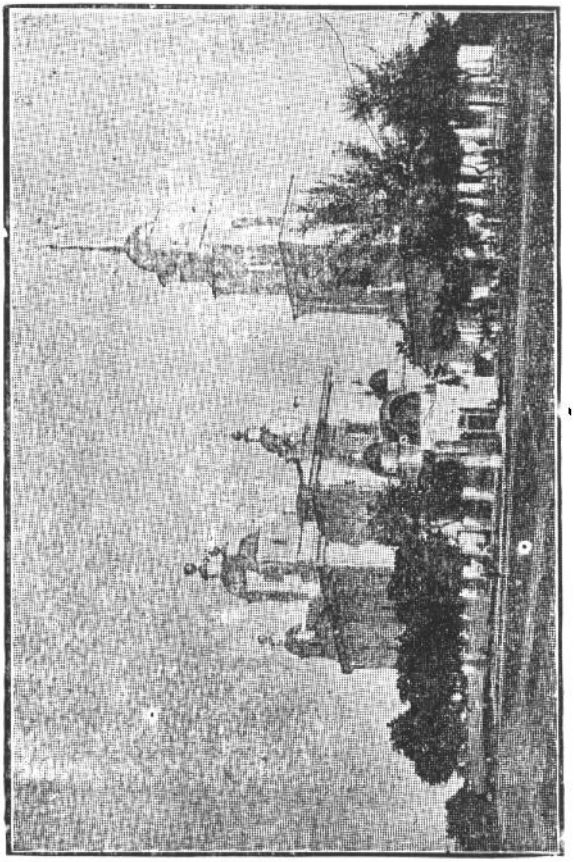

Київ. — Святомихайлівський манастир.

Всю надію покладав я на той пуд солі, що віз з Криму. Там говорили, що за пуд солі на Київщині дають аж п'ять пудів муки. Гей, п'ять пудів муки! Та ж тоді я вернувся з тим скарбом назад у Крим, на "толкушку", а там і одежі мені за неї надають — одягнуся, як франт Іванович, і грошенят **нагорну, як сміття!**

Та не так воно склалося, як гадалося. На Київщині за

пуд солі давали пуд муки — голова за голову. А тим часом у мріях я так уже зжився з тими п'ятьма пудами, що тепер наче дійсно стратив 4 пуди муки. — Скоро ми з Ґавецьким проміняли сіль на хліб і так само скоро з'їли той хліб. Після того кожен з нас став "голий, як турецький святий".

І з тими порожніми мішечками з солі пішли пішки від хати до хати, від села до села — "надаріте, як ласка ваша"! Навіть не зогляділися, як поставали прошаками. В одному селі Ґавецький з виснаження звалився з ніг і не міг дальше йти. Селяни заопікувалися ним там, а я пішов дальше...

В дорозі стоваришувався я з одним голодаючим з Маріюполя. Як на виснажену людину, ішов він аж надто бадьорим кроком, бо мав свою ціль, що тримала його на силах.

— Ви маєте щастя, що здибалися зо мною, — сказав він. — Я іду до найближчого містечка і там стану мірошником у млині. Муки там мені не буде бракувати, і я вас коло себе влаштую, — вам також муки не буде бракувати.

Я подякував йому зо щирої душі; надія на працю в млині додала мені сил, і я так само почав іти бадьоріше.

Недалеко містечка питаю його, звідки йому таке щастя, що він дістав працю мірошника в млині. А він каже:

— Це сталося просто: довідався я, що в цьому містечку є млин і рішив собі піти туди та й стати мірошником. Це ж не велика штука бути мірошником.

— А чи приймуть вас там? — питаю.

— Чому ж би не мали прийняти, коли я хочу стати мірошником!

Бачу я, що йому гейби бракувало одної клепки в голові і розпрощався я з ним.

***

Коли я мандрував був з химерним маріюпольцем до того його млина-привида, я відчував щораз більше ослаблення, - мене обдавало раз холодом, раз жаром. З трудом добився до "околодочної" лікарні, а звідтіля був відісланий на станцію до вагона, де вже було 350 хворих. Одні вагони були битком набиті недужими, і привозили все нових. Плечі-в-плечі поспиралися вони безсило один об одного, і так кожен мав опертя. Привели нову партію хворих, а їх нікуди примістити. "Подвінься!!!" гукає чекіст. Посунувся перший скраю, за ним другий, третій, і на мене черга посунутися. "Подвінься!!!" (посунься) з черги я гукаю на свого сусіда спереду, бо на мене натискає задній. Але передній сусід об-

перся об мої плечі і не думає посуватися. Тоді до вагона вскочив чекіст і давай гатити кулаками мого впертого сусіда. Але він таки не посунувся, а безвладно обсунувся головою на брудну підлогу. Він давно був мертвий, і чекіст немилосердно бив покійника п'ястуками.

Захід сонця вже розкинув вогнисті пасма на білій пелені снігів, коли на станції почувся жвавий рух, заскрипів під ногами мороз, застукотіли буфори об буфори — потяг з хворими рушив на Умань. Там примістили нас у лікарні, що називалася "Третяя совєтская больніца" — колишній дім якогось багатія. Хворі валялися покотом на підлогах кімнат, застелених тільки... брудом. Глітно тут було, неприємна задуха, чоловіки лежали вперемішку з жінками, щільно спресовані один до одного. Моєю безпосередньою сусідкою була молоденька дівчина з Поволжжя. Її звалив з ніг голод. Долівку завалили хворими так тісно, що коли хто обертався на другий бік, то весь ряд, немов на команду, мусів обертатися також.

Куски ("насікомі") було тут цілі купи — хоч лопатою згортай. Було тут тих гидких створінь "до вибору й кольору". Найсоружніші були дородні куски білі, як тіло трупа. Сказав би, що це не куска, а грудочки безкровного тіла відривалися від хворих і висмоктували кров з недужих та голодаючих, наче большевицька партія.

Один забобонний москаль, голодаючий з Поволжжя, переповідав пророкування свого діда; слабким голосом говорив він, що на світі буде все більше і більше куски. Люди будуть все меншати, а куска буде більшати. І куска стане така, як людина, а людина — як куска. Серйозно!

Кормили нас "похльобкою" — пісним супом з гнилої бруквн. Хліба з нас ніхто і на очі не бачив. Лікарі приходили до пацієнта тільки в двох випадках: щоб переконатися, чи він вижив, і виписати його з лікарні, або - - чи він сконав, і треба копати для нього яму. Люди тут одужували і вмирали без помочі лікарів. — У мене була сильна простуда через оту їзду на східцях потяга і голодове ослаблення. Лікар прийняв мене до лікарні на чотири тижні; за чотири тижні я мав або вмерти, або видужати. Впродовж чотирьох тижнів я не вмер, отже мене виписали, а точніш — вигнали з лікарні. Дебелий санітар цупко вхопив мене за руку, щоб я не впав, і вивів за браму. З плачем і стогоном доклигав я до брудної нічлігарні. Її власник скинув із себе всяку відпові-

дальність за вигоди в ній. Там був натовп усяких людей, цілі муравлища куски, і паношилися всякі недуги. Знайшов я купця на свій старий годинник німецької марки, і мав чим заплатити за нічліг. Але незабаром я захворів тифом і ледь здужав доволоктися до т. зв. Першої совєтської лікарні. Кормили нас там "болюнчиком", тобто мутною тепленькою водицею. В цій лікарні був припис давати тифозним по шматочку хліба на день. Однак мало хто його діставав. Це тому, що тут було розпорядження: коли хворий має гарячку, то йому "хлєб не палагаєтса" (хліб не належиться); коли ж гарячка миналася, то пацієнта вигонили з лікарні, бо, мовляв, інші очікують на вільне місце.

Після подужання я попросив санітарів, щоб дозволили хоч пару днів перебути під дахом лікарні. Вони позволили. Я допомагав їм у дечому, а вони давали мені по шматочку хліба, а спав я всюди по куточках, щоб не нариватися на очі начальству. Врешті санітари запропонували мені постійну працю в лікарні — носити трупів. Хоч коло трупів спокійніша робота, ніж з живими, але я відмовився, — нерви збунтувалися.

І взагалі я не міг переносити тих диких сцен, коли санітари вигонили з лікарні хворих. Так було й зо мною. Ледве проминула гарячка, як прийшли два санітари і кажуть: "Вихаді!" Я просив, благав: "Не можу встати... Я слабий, на ногах не встою... Я чужинець... Куди ж я піду?..." "Вихаді бєз разґавора" кричать погрозливо, беруть за руки, за ноги, і виносять на вулицю. Кожного дня по кілька разів з кожної залі чути суворі накази "вихаді бєз разґавора" і благання та крик розпуки людей, що були ще слабі, а їх кулаками виштовхували або виносили на вулицю чужого міста.

**
*

По виході з совєтської "лікарні" я попав у совєтську нічлігарню; з-під ринви — на дощ! Ту нічлігарню ("ночлєжний дом") тримав старий жид. Санітарна комісія нею не цікавилася. Натомість часто-густо забігали до неї чекісти. Значить, большевицьку владу цікавило не здоров'я громадян, а тільки їхньої "благонадьожности" (лояльности).

Нічлігарня — це одна простора кімната, наче казарма. Збурилась у ній маса всякого бродячого народу. Коли дивишся на цю різношерстну товпу, бачиш, що тут насправді здійснилося большевицьке гасло "пролєтарії всєх стран, соєдіняйтесь!" (пролетарі всіх країн, єднайтеся). Єдналися тут

біда з нуждою, хвороба з недугою, сльози з кров'ю. В темряві ночі, а часом і в білу днину, на очах усіх, безсоромно "єдналися" тут чоловіки з жінками, часто — з підлітками. Інколи "єдналися" в темноті напомацки, коли то вперше в житті сходилися і зараз таки навіки розходилися, навіть не бачивши одне одного, як хто виглядав, бо ж було темно. — Можна тут було наслухатися й надивитися на тому смітнику життя...

Тут в нічлігарні "пролетарії" змовлялися перед "нальотами" на вози "дядьків" (селян) на базарі, щоб красти харчі. Ці нальоти не були легкою справою. Навчені досвідом селяни дуже вважали, щоб міські "жуліки" (батяри) не потягнули з воза продуктів, привезених на продаж. Селянин сам по собі від уст їх відривав, щоб продати на конечні видатки, а особливо на податок. А податки ж бо ці були — дай Боже витримати! Босяки, прозвані "льотчиками" (літунами) наче тіні снувалися між возами і, так і дивись, уже щось потягнули з дядькового воза. Кмітливе око "дядька" спостерегло крадіжку, і вже починається звичайна історія: гурма оскаженілих з люті "дядьків" женеться за "льотчиками". "Дядьки" грізно трясуть пужалнами, люшнями, колами. "Дядьки" тяжко, по-селянськи, вгупані в кожухи, і їм трудно наздогнати метких "льотчиків", зодягнених по-літньому. Але як лиш доженуть — розправляться жорстоко: тут таки на місці б'ють до смерти. — Роз'ярені стали селяни большевицькими "продналогами" і взагалі совєтським пеклом. Вони казали: хотіли міські босяки революції і большевизму — тепер мають! Хай же з голоду гинуть! Босяки навели на селян большевизм, знищили їхні господарства, а тепер до того самого селянина ще й красти з воза приходять? Бий їх!!! — Правильно міркували селяни про босяків, правильно розуміли своє трагічне положення під большевиками, але... Але вони призабули дещо з недавньої революції, як то вони самі явно і нишком надіялися, що большевики між ними панську землю розділять... А тепер побачили, що большевики обманули їх. Але ж і оті міські "босяки", по суті ж пролетарі, були такі самі обмануті большевиками. Всі були обмануті, і вину за большевизм звертали одні на одних.

А з другого боку народні маси були б щиро здивовані й обурені, якби їх обвинувачував хто в запровадженні большевизму. Хіба ж це вони придумали большевизм? Придумала його большевицька верхівка! А хто була ця верхівка? Пройдисвіти з усього світу: бельгійці, французи, німці, поляки,

жиди, лотиші, не бракувало навіть американців. Усі вони, наче ворони на жир, злетілися на криваву большевицьку революцію, і самі її розпалювали. Навіть Джан Рід пригнався з Сполучених Штатів Америки і під надхненням диму й крови написав свою голосну брошуру "Десять днів потрясення світом". Правдоподібно він мав потрясення мозку, коли писав ту плюгаву брошурку. Не говорячи вже про москалів, очолених Леніним, чимало української інтелігенції підтримало большевиків у революцію. В Україні була тоді значна кількість галичан — бувших австрійських полонених, і вони в показній масі приєдналися до большевиків, частково в революцію, а частково по революції — бо не мали куди дівати-ся. З Галичини походив, наприклад, Порайко —— голова Подільського Губревкому (губерніяльний революційний комітет). Таких порайків було більше на різних вищих і нижчих становищах, серед маси інших національностей. Але коли йдеться про найвищий провід большевизму, то кожен, хто тим цікавився, знає, що в своїй більшості не складався він з людей місцевого слов'янського походження, — більшість у ньому становили не москалі, не українці, білоруси і т. д., а люди інших рас. Багато з них зодягнулися в московські, а дехто (хоч рідко) і в українські чи польські прізвища, але слов'янами вони не були.

І це міжнароднє збіговище проводу мало також до помочі собі міжнародніх посіпак, що сліпо слухали свого "хазяїна"-проводу. Найвірнішими посіпаками того проводу-Політбюра (політичне бюро) були збройні китайські частини. Це були не люди, а бездушні слухняні машини. Скаже йому начальник навіть рідну маму застрелити — він застрелить, і оком не зморгне. Поставить його большевицький комісар коло кулемета і звелить стреляти на когось — китаєць буде стреляти, як машина; з усіх сторін його окружать наступаючі вояки, а він не піддається, поки не відірвуть його від кулемета. Коли його питають, чому так уперто бився, китаєць каже: "Так мнє хазяїн (провід) сказал! Мой хазяїн харош челавєк: он дайот мнє кушать, адєвает мєня, денгі плотіт, і я должен работать для нєво" (Так звелів мені мій господар. Мій господар (большевицьке начальство) добра людина: він кормить мене, зодягає, платить гроші, і я повинен для нього працювати).

Друге місце по китайцях займали лотиші. Коли такий лотиш стоїть на варті — пригляньтесь йому, бувало: його лице непорушне, ніби мертва маска, ані ворухнеться — на-

че камінний ідол. Попробуйте втекти, коли він пильнує вас у большевицькій катівні! Він і рідного брата не випустить.

Ось на таких виконавцях спиралися всі основні накази щодо терору, що його посіяло Політбюро.

А народні маси, особливо робітники і прошарки сільської злидноти, щиро й оправдано бажали соціяльної та економічної справедливости, якої за царсько-московського ре-

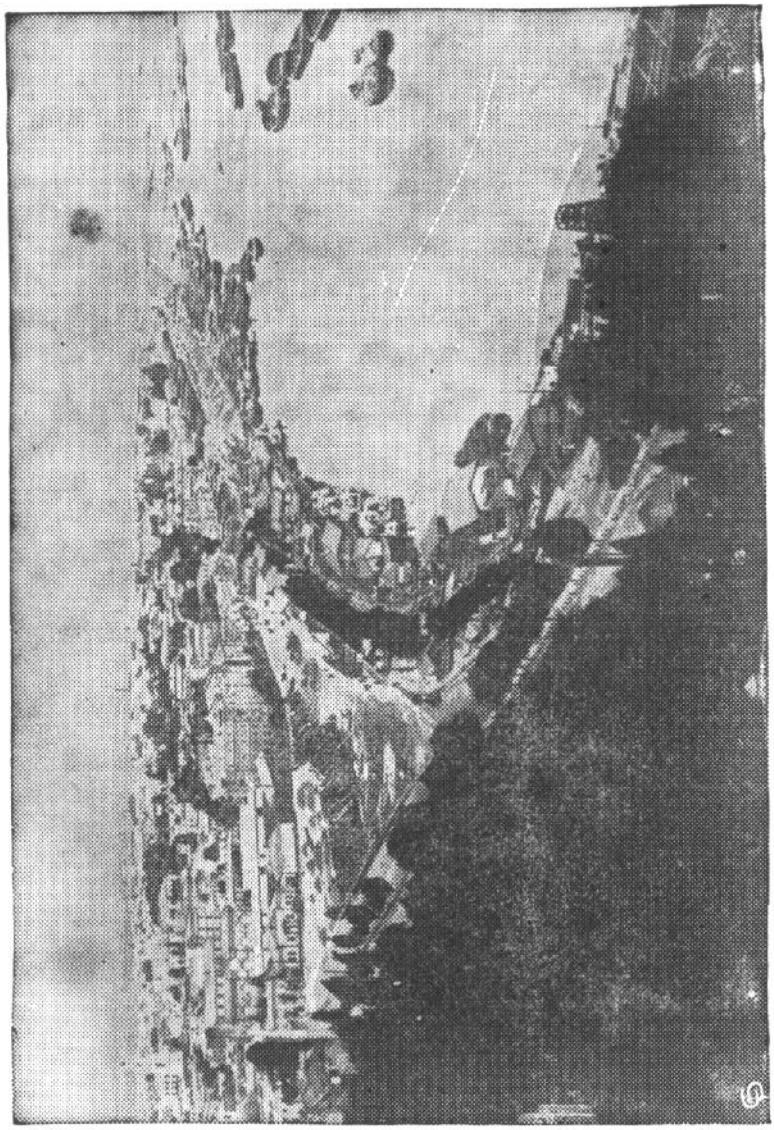

Київ — "Мати руських городів" (українських міст).

жиму не було; і ніхто не цікавився чисто людськими правами упосліджених нижчих суспільних верств: ні уряд, ні Церква. І коли появилися большевицькі агітатори, що заговорили про їхні права, народ масово за них ухопився, — це зрозуміла річ. Якщо б ця ініціятива оборони людських прав упосліджених верств народу була вийшла від уряду чи Церкви, тоді большевицькі агітатори були б не мали до народу жодного доступу. — І так большевики розколихали маси. Але ці маси більше чинили шуму, ніж в дійсності робили революцію. Маси були знейтралізовані, — вони стали тією мутною водою, в якій большевики зловили свою партійну рибку. Так збаламученням використавши народ, большевики поневолили його далеко гірше, ніж царський режим. — Большевики зробили свій нечестивий "гешефт" на нужді й темноті народу, в якій цупко тримав був його царський февдальний режим - на жаль, з Церквою включно.

Той старий режим і Церква дуже боялися, щоб часом народ не мав своєї власної думки на різні життєві справи, тому його думку здушували, виховували безкритичних автоматів. І ці автомати так само безкритично потім прийняли облудну большевицьку пропаганду, обернувшись вістрям проти старого режиму й Церкви. Якщо б народні маси були виховані в людській свободі, вони напевно не були б так безкритично приймали облудно-наївні лозунги большевиків, не повірили б у грушки на вербі.

***

Побувши трохи в нічлігарні, я вирушив на села, щоб прохарчуватися. За нічлігом треба було звертатися до місцевих комнезамів (комітет незаможників). До кожної чужої людини відносилися дуже підзорливо, щоб була не допомогти якомусь контрреволюціонерові. Тому я пустився на хихитрощі. Зараз таки в першому селі я показав у комнезамі свою посвідку, що я працював інспектором продналогу. На ній було написано, що з Севастополя я їду в Мелітополь, — вона була видана мені на "безплатний" проїзд потягом. Голова комнезаму зовсім не скумекав, що "інспектором" я був примусово і що моя робота вже скінчена, а тепер я звичайний волокита. Він не знав також, де там той Мелітополь, до якого я їхав, — видно, думав, що це місто десь в околицях Уманя і що я їду по службі. Отож цей неписьменний селянин став передо мною "навитяжку" (наструнко) і скомандував своєму підвладному:

"Товариш десятник! Немедлено представить товаришу продінспектору-галичану ночлег!"

От і маєш тобі: "галичану"! Я тому для нього "галичан", що, як "начальство", я все таки звернувся до нього українською мовою. — Десятник запровдив мене до засібного господаря — чи пак до того ,що колись був засібним, і я став на нічліг. Довідавшись від десятника, що я нібито урядова "шишка", господарі прийняли мене з нетаєною неприязню. Коли ж у розмові я по щирості розповів усе про себе, їхнє відношення відразу змінилося. Вони почали вгощати мене вечерею, а я признався, що в моїй одежі повно куски. Господиня трохи збентежилася, але старалася не показати того по собі. Вона звеліла мені змити голову гарячою водою, а всю мою одіж запакувала в мішок, змочила водою і всунула в гарячу піч після печення хліба. — Слав я до десятої години ранку, потім пообідав, дістав на дорогу кусок хліба, подякував за щиру гостину і рушив дальше на села, — як у пісні співають:

За плечима торбина
Ще й латана свитина, —
Гей, гей, та й дочумакувавсь!...

У місті вже вичерпалися старі, дореволюційні запаси одежі. На селі вичерпалися запаси хліба. А одначе місто мусіло рятуватися від голоду, а село мусіло чимсь прикрити своє наге тіло. Міщани скидали з себе останню сорочку, щоб за неї накормити дітей. Селяни відривали собі від уст шматок хліба, щоб проміняти його на старі лахи і прикрити ними наге тіло своїх дітей. Так процвітала вимінна торгівля. Міщани масово рушили на села. Несли з собою все, що хто мав. У кого не було одежі, той ніс дзеркало, образи, а там ось один "дедушка Федот", з борідкою "клинком", несе... попугая в клітці. Носить його цілий день по літній жарі, безнадійно шукає такого селянина, що злакомився б на нього і дав трохи хліба. З трудом і плачем нарешті знаходить такого милосердного дивака, що згодився дати за "попку" кусок хліба, — дідусь глянь на свого "попку" в клітці, а пташечка тільки ноженята витягнула — жари не витримала...

Шляхи, польові дорожини, стежки, хуторі й села повні були тих міських голодаючих: голодранців, спекулянтів, міняйлів, прошаків, босяків. Вони навколішки перед селянами падали — жебрали, гиндлювали, крали... А там десь, кажуть, на хуторі, такі голодаючі застали саму дівчину в ха-

ті, зв'язали її, заткали уста і знасилували всі три по черзі. На ціле життя знеславили господарську доньку, — бліда, як смерть, вона соромиться людям на очі показатися.

Страх надоїдають голодаючі селяним! Одні виходять, другі входять — двері ввесь день не зачинаються! Селяни добродушні, розуміють, що з добра ніхто не пішов би жебрати. Але є й такі, що кажуть: "Нехай-но і ті міські "господа" (панки) трохи біди покоштують, — не все ж їм розкошувати... Перше було не приступай до них з голими руками, а тепер, бач, прийшли, вклонилися самі..."

Таким, як я, волокитам, на села над "большаками" (більші шляхи) не було чого йти. Великими шляхами масово йшли міські міняйли з товаром, і придорожні села були призвичаєні обов'язково діставати якийсь товар за кусок хліба. А тому що в мене жодного товару не було, то й годі мені було до тих сіл заходити. Я рішив податися польовими дорожинами і стежками подальше від великих шляхів — у далекі села, глибоко закинуті в поля й ліси. Там було менше міняйлів, тож і легше було прошакові дістати кусок хліба. Правда, селяни там попадалися менше заможні, але ці бідніші скоріш були готові порятувати голодного, ніж багатші. Бо найчастіш воно так буває, що "ситий голодного не розуміє".

Як голодний, бездомний волокита, я переживав терпіння не тільки фізичні, але й моральні. Ото приволочуся надвечір до села, дивлюся — прядуться сизі димки з коминів, кожна сім'я до вечері лаштується по цілоденній праці. Зберуться за столом усі свої, рідні, під власним дахом. А я — приблуда світовий без дому — без лому. Моєю найбільшою мрією було так само засісти в родинному колі у власній хаті... І тому велика спокуса опанувала мене одного разу на Київщині. Ночував я в селянина, що мав дві доньки. Обидві — гарні чорнявки. Довго ввечорі розмовляли ми всі разом. Повз мою увагу не пройшло господареве зацікавлення моєю особою. Я розповідав про себе все, що він бажав знати. А питань ставив він значно більше, ніж це потрібно для заспокоєння звичайної цікавости. Правда, я був більш зацікавлений його гарненькими доньками, ніж розмовою з старшими; мені було приємно, що обидві вони виявляли прихильність до мене. Значить, відносилися до мене як до гідної людини, а не як до волоцюги. Врешті господар більш виразно приступив до справи і сказав, що йому б уже пора й зятя мати... — Почувши це, я втік від тієї спокуси, наче

від зла, бо якби був хоч трохи рішився обдумати справу, то напевно рішився б був одружитися. Всі розумові й почуттєві дані за тим промовляли. Тільки якась внутрішня невідома сліпа сила спротивилася тому. В дорозі став я собі роздумувати, чи поступив розважно. І відповів сам собі: я поступив розважно; бо хіба ж можна в совєтській системі засновувати родинне гніздо? Коли бідуєш сам, то ще сяк-так, але наражувати на нужду й неволю майбутніх потомків — це вже гріх. Коли я сам, і мене знищить Чрезвичайка, то закінчиться тим, що на світі одною людиною стане менше. А коли б мене знищили як чоловіка дружини й батька дітей, то по мені осталося б терпіння в їхніх серцях та їхнє понуре майбутнє.

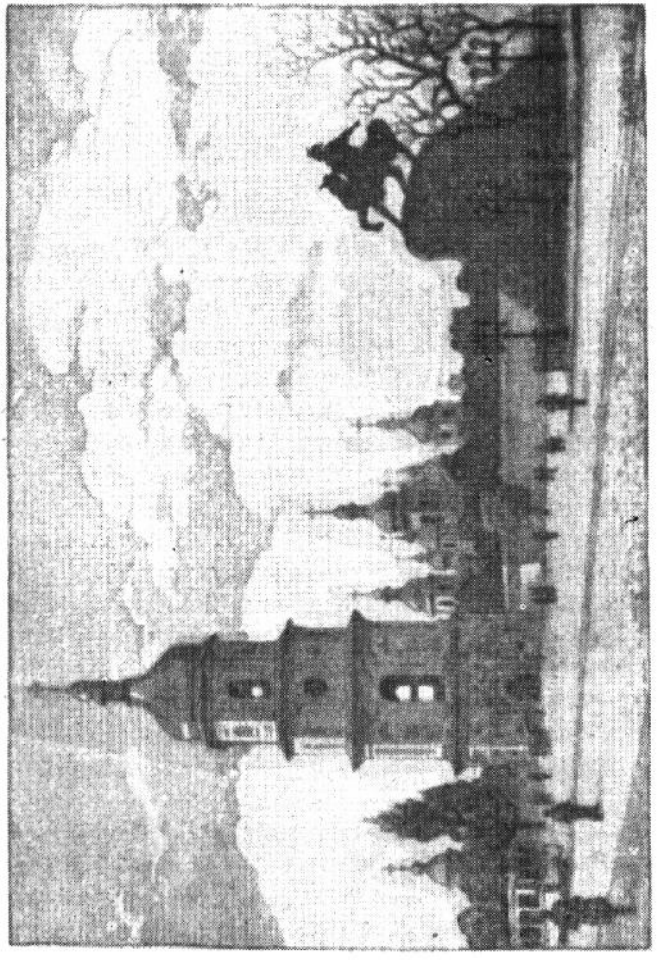

Собор св. Софії в Києві
— з 1037 року; знищений московсько-большевицькими завойниками в 2-ій світовій війні.

Минав я міста, містечка, села й хутори. Палкою обганявся від собак, але не міг обігнатися від рою гірких думок, що я — голодний волокита. В одному місці пощастило мені стати на роботу — на довший час. Я радів, що трохи відпочину, наберу сил. Прийняла мене одна молодичка. В неї троє дрібних діточок, а чоловік загинув на війні, — їй треба робітника на ціле літо. Молоденька вона ще і гожа — "кров з молоком".

До роботи взявся я вже з першого дня, а вночі, знеможений і докраю виснажений хворобами та голодом, спав мертвецьким сном. Другої ночі так само навіть гармати не розбудили б мене. Третього дня вранці молоденька господиня сказала з докором: "Кріпко ви спите". А під час снідання вона рішуче заявила, що я довше не можу оставатися в її хаті, мушу відійти! Скільки я не переконував її, що в неї знайдеться багато роботи на мої руки і що дармо хліба не їстиму, це не помогло. — І я з жалем мусів відійти. Я розумів молодицю, але вона не хотіла зрозуміти мене: я ж був дуже обезсилений недугами й голодом...

***

Мандруючи отак, як кажуть, "без компаса й без вітрил", добився я до міста Гайсина. Гарне це місто. І настрій його населення був гарний, очевидно — перед революцією. В місті вулиці широкі, чисті, ясні, а перехрестя вулиць просторі. Наче в дзеркалі виразилася тут вдача українців: світла, погожа, чиста, широкоглядна. — За містом стояли великі масиви двоі триповерхових казарм. Тепер вони порожні, трохи сплюндровані.

З Гайсина доклигав я до Тульчина, а по дорозі з Тульчина заскочили мене Великодні свята. Населення Поділля ще не відчувало було так дошкульно приходу большевицької влади, як на інших землях України. Тож тутешні люди святкували Великдень — як завжди. Може просто старалися вдавати, що покищо нічого особливого не сталося. Від села до села гудуть великодні дзвони, народ прибраний посвятковому, — все це залишки "старих добрих часів".

Тільки я, мов який покутник, обдертий і виснажений вештався тут бездомним волокитою, а моя мати в цей день напевно десь там згадувала мене і заливалася гіркими сльозами.

Зайшов я так аж у Немирів. Містечко гарненьке і, як на ті часи, навіть досить чисте. Вся торгівля, як звичайно, в

руках жидів. Серед інших міст і містечок Немирів вирізнявся тим, що тут на базарній площі стояв просторий будинок, і селяни мали змогу під дахом продавати свої продукти. Будинок той був поставлений коштом місцевої княгині, що була справжньою опікункою селян. Коло містечка була її економія: величаві палати, солідні господарські будинки, чудові алеї, пишний парк, а дальше — просторі левади зо стадами породистої худоби.

Княгиня, як її згадувало місце населення, була дуже людяна, щиросердечна, прохання кожного селянина вислухувала зо співчуттям і нікому не відмовляла помочі. Слава про її доброту розходилася далеко по всій Україні та поза її межами, ніби про добру королеву з казки. Ще бувши в лазареті в Монастирських 1916 р., чував я від одного солдата про ангельське серце тієї княгині. Під час війни вона оснувала була свою приватну лікарню для ранених фронтовиків. Кожному, після його одужання, давала взуття, одіж і грошеву допомогу.

Княгиня була вдова і мала дві доньки. Через свою доброту вона в революційну хуртовину не захотіла своїх селян залишати напризволяще, і тому осталася на місці, в своєму фільварку, хоч і мала змогу виїхати. Вона, видно, міркувала так: чого ж їй утікати, коли вона нічого злого нікому не зробила? Але вона помилилася, коли по собі міряла людей. Бо ось одного дня нагрянув до Немирова т. зв. 3-ій совєтський полк, з самих горлорізів, що вславився за революції нечуваними звірствами в боротьбі з частинами Української Народньої Республіки та в знущаннях над безборонним населенням України. Цей полк горлорізів дощенту пограбував містечко, "пустив у розход" (помордував) чимало його мешканців, а серед них розстріляв і княгиню з доньками. Селяни, наражуючись на велику небезпеку, вислали до Чрезвичайки просити для княгині і її доньок помилування. Звичайно, це не помогло. Большевики роз'ярено заявили, що "контрєвалюцію нужно істрєбіть" (ворогів революції треба знищити). Палату княгині пограбовано, а вже значно пізніше влаштовано в ньому "дом отдиха для рабочіх" (робітничий дім відпочинку), звичайно — для партійців.

Провівши Великдень коло Немирова в одних стареньких людей, я знову пустився в невідому путь. Тим разом пішов великою дорогою — старим чумацьким шляхом, що з Вінниці йшов на Одесу й Крим. Шлях широкий, по обох

боках зелені смуги муравн, і вздовж обсаджений грубезними, предковічними, кріслатими липами.

Починаючи від Гайсина, на Поділлі тягнеться пасмо лісів, здебільшого менших, але іноді бувають і більші. Під їхнім покровом тоді постійно рейдували загони українських повстанців.

Врешті опинився я в Вінниці. На східній стороні міста, поблизу станції, відразу кидався в очі масив будинків суперфосфатного заводу. Саме місто, отак собі, — як багато інших провінційних міст. Здається, що найвищим будинком був там готель "Савой". Від станції до міста ходили трамваї — як на ті часи це неабияке досягнення управи міста. Розуміється, це набуток старого режиму. — Вінниця лежить на західніх окраїнах Совєтського Союзу, отже при зв'язках із Заходом воно одне з перших кидається чужинцям увічі. Тому большевики, як звичайно, на показ причепурили його трохи. У готелі "Савой" містився цукротрест. Закордонні торговельні представники часто приїжджали купувати цукор. Вони зупинялися в готелі "Савой", висотою в 5 чи 7 поверхів, а большевики мали нагоду повеличатися "совєтськими висотними зданнями" (хмародерами, хмарочосами) перед чужинцями, які так часто здобутки старо режиму вважають за "совєтське досягнення".

Через Вінницю пропливає ріка Бог. Від станції тягнеться головна вулиця, перейменована большевиками на "проспект Леніна". Всі інші вулиці — бічні, миршавенькі. У Вінниці були військові казарми й базар; кругом базару — домики, схожі на комірки, шіпчини та хлівці. В них процвітала обмінна торгівля. В околиці базару багато дрібних харчівень і нічлігарень; вони сірі, дрантиві, убогі. Тут густе скупчення пролетарського елементу. Я власне зупинився в одному з таких "облуплених" нічлігових домів. Його власником був, розуміється, жид. Уся торгівля тут була в жидівських руках, як і майже вся торгівля світу, тому що жиди вміють торгувати. Вони родовиті торгівці.

За проспектом Леніна, на північній стороні, близько центра міста стоїть один великий будинок, — видно, колишня простора резиденція якогось вельможі. Було там пару десятків кімнат, а під цілим домом — величезний підвал. Садиба обведена високим муром. — Можливо, колись там було людно й весело, коли господар-хлібосол гостинно приймав своїх гостей. А тепер у брамі з наїженими штиками стоїть большевицький караул. Дім став понурим. У ньо-

му рішається доля тисячів людей, а в підвалі масово катують людей. Там міститься кривава Чека.

Вийшовши з Вінниці, я вирушив у цьому напрямі, де вузька смуга лісів на обріях зливається з далекою синявою. Головний шлях ("большак") простував на Гайсин. Повернувши зо шляху вбік, я ввійшов у ліс, пройшов пару верстов вузькою лісовою дорожиною і опинився в селі Шендерівці; Шендерівка — гарне село. Своєю південною стороною прилягає до ліса, що в тому місці має назву "Шендерівська дача" (літнище). Село положене над річкою, є там став і кучеряві верби над ставом.

Попоївши в Шендерівці, я рушив у дальшу дорогу. Куди і як довго ще буду мандрувати — у мене не було жодного поняття. Не виходив я вже на головний шлях, а занурився в зелену гущавину ліса, щоб відпочити. Була рання українська весна — просто божественна пора року. Вздовж лісової дорожини був викопаний рів, над ровом насип-вал, на ньому густий живопліт ліщини. У водомиях, на низинах, місцями ще лежить сніг, але на насипі вже буйно зеленіла перша травичка, густо поперетикана ніжними фіялками. Нагнувши верхи двох кущів ліщини, я зв'язав їх, зробив собі зелене ложе з віття і ліг на ньому. В зеленому просвіті лісового царства стояла храмова тиша, тільки високо вгорі урочисто співали хори птахів. Зелений просвіт обкаджений фиміямом весняних квітів, ласкаво гріє лагідне сонце Поділля, і я заснув "багатирським сном".

Проснувся тоді, як сонце клонилося до заходу, і над лісом темнозеленими крилами повисла тінь вечора. Лісову тишу нарушив далекий лункий тупіт кінських копит, — мабуть, він вибив мене зо сну. Підвівши голову, крізь густе гилля ліщини я помітив, що повз мене дорожиною на всю витяжку прогнався конем красноармієць. Трохи збентежений пізньою порою, я рвучко схопився на ноги і подався дорожиною в ліс. Не довго йшов, і надкнувся на загороду лісового побережника. Біля загороди стоїть дідусь, сивий як голуб, — йому літ під сімдесят, якщо не більше. Побачивши цього патріярха сім'ї лісовиків, я не мав сумніву, що мою присутність у лісі він покмітив по дусі — ще раніш, ніж побачив мене, і постійно мав мене на оці. Я привітався; довідався, що він мешкає в цій загороді, і поцікавився, що це за красноармієць і чому він так гнався конем, ніби на фронті. — Дідусь беззвучно всміхнувся в сиву бороду і сказав, що большевицькі бійці дуже хоробрі перед мирними

селянами при "викачці продналогу", але як у лісі пронюхає "зелених" (партизанів), то втікає, як тхір. Бистре око красноармійця карного загону завважило було мене, як я спав над ровом, і боєць узяв мене за повстанця, тому й так утікав. — Так міркував дідусь.

Це мене розсмішило: ага, добре це знати, — є такі, що й мене бояться! Але й, бачу, сам дідусь узяв мене за одного з "зелених", тому так сміло говорить проти большевиків. Розбалакався я з дідусем, розказав дещо про себе — хто я, звідки. Тоді він порадив мені зійти трохи набік з дорожини, піти лісом он туди навскісь, а там уже попаду на лісову оселю, в якій живе один галичанин — дуже хороша людина. Туди з верства дороги — не більше.

Я подався в тому напрямі і перед самим заходом сонця був уже на місці.

8

БІЛИЙ НЕВІЛЬНИК

Перед революцією тут було лісництво і осідок управителя навколишніх лісів. А тепер ліс із поміщицького став державним. Панського управителя вже тут немає. Війна й революція залишили на лісництві глибокі сліди безпощадної руїни. В бувшому домі управителя всі кілька кімнат сплюндровані, вікна вийняті з рамами, дверей немає, стіни облуплені. Такий самий жалюгідний вигляд контори.

Тут жив той галичанин, до якого спрямував мене дідусь із побережникової загороди. — Дім був 4-кімнатний. Три кімнати стояли порожні. Новий житель вікна й двері позабивав дошками, щоб узимку не задував вітер зо снігом. Сяк-так він зміг упорядкувати лиш одну кімнату, але й тут майже не було жодного хатнього устаткування. Властиво це була тільки кухня, що правила разом і за спальню, і за вітальню, і за канцелярію.

Теперішній господар — це був українець з тієї частини Лемківщини, що ближче Кракова. Тому в його мові було чимало польських домішок. Називався він Степан Сардига. Взяв собі за дружину господарську дівчину з сусіднього села, з Луки Малої, і була в них донечка-підліток. — Прийняли вони мене так сердечно, мов рідного. Коли я, погостившись та переночувавши, по звичці знову став збиратися дальше в невідому путь, він сказав зо щирого серця:

"Куди ж ви підете? От лишайтеся тутки і будемо якось разом калатати біду". Його дружина переконано підтвердила йому.

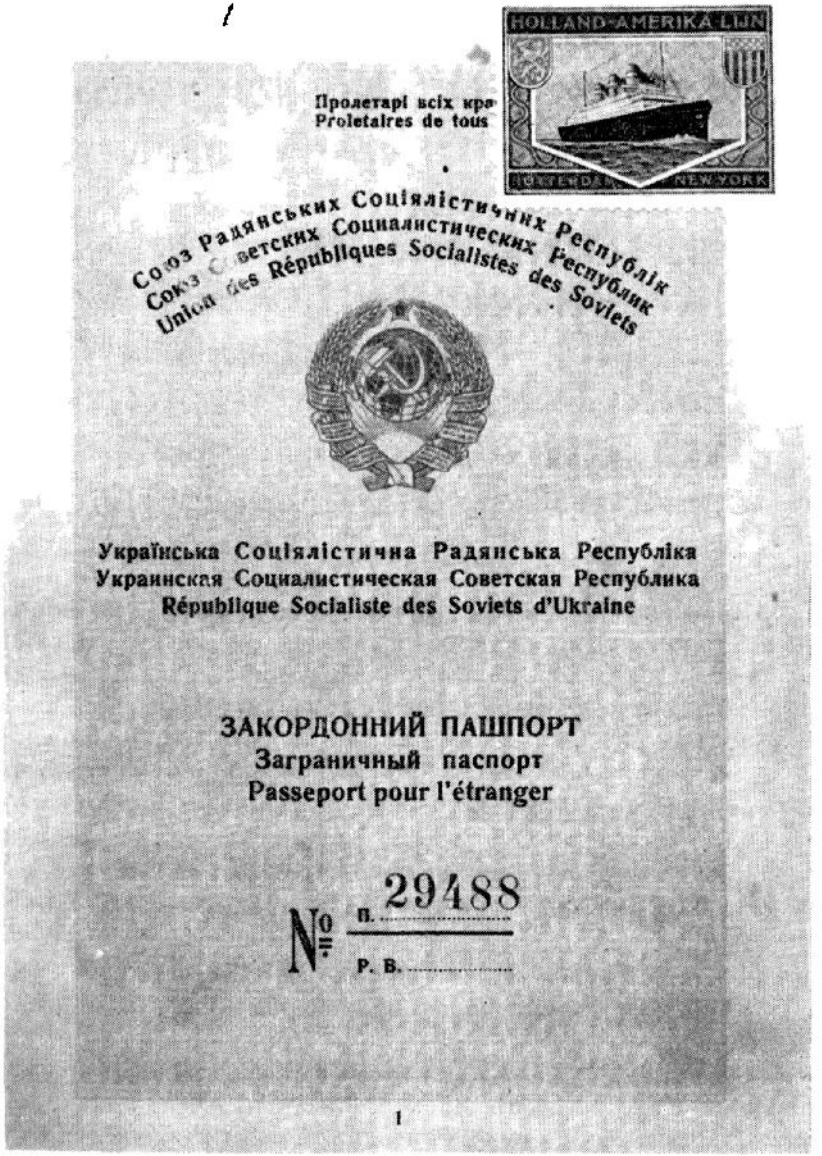

Авторів закордонний пашпорт
— виданий йому як бувшому совєтському громадянинові 1926 р. в СССР, для виїзду в Канаду. — Заголовна сторінка.

І так, в цій лісовій глуші, за 10 верстов від містечка Вороновиці, я знайшов собі притулок — перестав бути волочащим прошаком. За це я був їм дуже вдячний. Дійсно, "подвійно дає той, хто дає відразу".

Мій добродій Степан Сардига мав за собою звичайну історію: з австрійської армії попав у московський полон. Тут його заскочила революція. Дома він був сільським злидняком без виглядів на краще. Польська шляхта залляла йому гарячого сала за шкіру так дошкульно, що він рішив не вертатися під Польщу, а втім, він і не мав до чого вертатися додому. А тепер він працював у вороновицькій цукроварні. Цукроварня заготовляла для себе опалове дерево, і Степан Сардига працював доглядачем лісорубки. Як на бездомного полоненого і совєтські обставини, він був засібною людиною: у нього була корова, з десяток курей і город. Для свого вжитку він садив турецький тютюн. Його дружина була дуже ввічлива і вродлива. До того ж відзначалася погідним і жартівливим настроєм. Харчування було тут невибагливе, але достатнє, як кажуть: "клоччя, вовна — аби кишка повна". Опинившись в оточенні добрих сердець, під гостинним дахом, на харчах, я почувався як "кум королю і сват міністру".

По скінченні заготівлі дров Степан вернувся на роботу до вороновицької цукровані, за два кілометри звідси, і влаштував там мене — помічником у майстерні. Моїм завданням було "димати", тобто крутити піддувайло, щоб розжарювати вугілля в ковальському горні. Вороновицька і сусідня степанівська цукроварні до революції були приватною власністю. А тепер большевики націоналізували (удержавнили) їх без викупу, отже просто заграбували разом з поміщицькими плантаціями буряків. Навколишні селяни також садили багато буряків. Меласою і відпадками з буряків селяни кормили худобу. Діставали цей корм по дуже дешевій ціні.

Незабаром вороновицька цукроварня була "заморожена" (припинена). Заплатили нам не грішми, а цукром, — я дістав 30 фунтів. — Управителем фільварку, де плантували буряки, був поляк Балаценко. Дякуючи Степановій протекції, він назначив мене бригадиром на бурякових плантаціях. А позатим ми з Степаном потаємно гнали самогонку з меласи, а часом і з цукру. Цей побічний дохід властиво був нашим майже єдиним доходом. Бо з заробітків на цу-

кроварні ніхто з нас утриматися не міг. Самогонку на селі міняли на муку і сяк-так перебивалися з дня на день.

Настала зима. Число голодних прошаків помітно зменшилося. Частково допоміг тут цьоголітній збір хліба, а частково, може, гіркий досвід: як хто може в Совєтському Союзі жебрати, коли немає в кого, бо вже всі поставали жебраками!

Коло Різдва, завдяки Степановим старанням, управа лісів у Вінниці, на чолі якої стояв старший жид, Йойриш, дуже сердечна людина, прийняла мене на посаду при заготівлі дров для армії. Лісорубка охоплювала собою 50 десятин ліса. На цю ділянку призначили мене десятником. Я мав пильнувати нарубані дрова і видавати їх під розписку для армії. Моя ділянка ліса була на горбі, з якого було видно навколишні села й поля, сюди доносився далекий гавкіт собак, а часом і піяння півнів, тож я не почувався відрізаним від світу. В лісі лежав глибокий сніг, що химерною білою різьбою обсипав гилля дерев, і ліс був наче в казці. Сірників не було. Селяни послуговувалися кресалами. Добувати вогонь кресалом мені було незручно — я до крови збивав пальці, тому в мене на ділянці був "вічний вогонь"; він горів цілий день і жарів уночі, а вранці я заставав жар і роздмухував полум'я наново.

Постійна праця і чесний заробіток привернули мені почуття власної людської гідности. Я перестав бути прошаком і Степановим годованцем. Харчувався я майже виключно хлібом, рідко попадався мені шматочок сала. Я жарив його на рожні над вогнем і споживав в якомусь ніби набожному настрої голодної людини, а потім запивав льодоватою водою з недалекого потічка. Хліб, сало й тютюн привозили мені селяни. Купуючи, з урядового дозволу, хмиз у лісі, вони вимагали від мене всяких уступок — то грубшого хмизу, то з іншої деревини, і за уступки "підмазували" мене пайками харчів. Без їхньої допомоги я не зміг би жити. Наприклад, прийняли мене на роботу, а платню обіцяли дати аж за місяць. Їх зовсім не цікавило, за що я буду цілий місяць жити.

Мавши спеціяльне завдання в лісі — завідування військовим опаловим деревом, я був незалежний від місцевих побережників. Все таки з одним із них я мав клопіт. Це був побережник Антін з одним оком. Друге йому ще замолоду вибили в якійсь бійці. Він став настирливо намовляти мене, щоб я крав нарубані військові дрова, а він потаємно про-

даватиме селянам за "п'ятьорки" (золоті царські 5-рублеві монети). На його підмову я не міг датися, перш за все, тому, що тут ішлося про крадіж, отже про злочин. Правда, я міг сам не красти, а тільки крізь пальці дивитися на його крадіж. Але в тому випадку і морально, і перед законом я однаково був би відповідальний за своє потурання його крадіжі. Якщо б справа викрилася, одноокий Антін пішов би на Сибір перший, а я за ним. А в гіршому випадку загрожувала б куля в потилицю. Я знав, що через мою відмову побережник Антін затаїв у серці злобу до мене. Але приступив він до свого нечистого діла ще раніше, ніж я сподівався.

Одної ночі була метелиця. Позавівало всі дороги і стежки, понадувало кучуруги снігу. Коли вранці я вийшов на ділянку, то завважив, що від сторони поля, в південному кутку, бракувало дров на яких сім підвід. В тому місці я ще був не видавав красноармійцям дров, отже покраща зробила таку свіжу познаку, ніби на живому вирізану. Мені мороз пішов поза шкірою. Якщо б так, не дай Боже, якраз тепер нагрянула контроля, — я пропав! Того самого дня приїхало 16 красноармійських підвід за дровами. Я звелів їм набирати власне в тому місці, де сталася покраща, щоб хоч трохи затерти сліди, мовляв, тут порожнє місце, бо армія брала дрова.

Степан був тієї ж думки, що і я: дрова вкрав лісник. Але що ж, не зловив за руку — не кажи: злодій! Однак поза самою крадіжжю в лісника правдоподібно була ще гірша думка — щоб влада цю крадіж викрила, не знайшла властивих злодіїв, і мене арештувала. Так побережник Антін позбувся б мене з ліса і помстився б на мені, що я не пристав до його злодійської спілки. Ось чого власне я найбільше й боявся.

***

Прийшла весна — чарівна українська весна. По вечорах у кущах калини виспівували соловейки, а над Поділлям стояв великий місяць. Удень різними пташніми голосами співав увесь ліс, а десь у лузі кувала зозуля, в полях підпадьомками перепели. За лісом, як оком заглянеш — хвилює зелене море збіжжя.

Степан ще взимку придбав був "Кобзаря" і я прочитав його від "дошки до дошки". В лісі часу в мене було доволі, і навесні сідав я на пеньку та й читав. "Кобзар" одночасно

став для мене й ніби підручником історії України. Поминаючи ті вірші, що відносилися до цілого народу, мене сильно хвилювали також і ті, що ніби відносилися до моєї особистої долі. Зокрема моя увага була прикована до цих стрічок:

В неволі виріс між чужими
І неоплаканий своїми
В неволі плачучи умру
І все з собою заберу, —
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій несвоїй землі.

Від тих слів ставало страшно на душі. З землі вийшов і в землю підеш... Звичайним хробаком риєшся в отій куряві землі, носиш у своїй душі цілий світ — думи, плани, мрії, — що видаються тобі таким великим... Упродовж цілого свого життя дбайливо складаєш у свою душу коштовний життєвий досвід, твориш свою книгу мудрости... А прийде смерть і разом з тим усім забере тебе в землю, як марного черв'яка, і сліду по тобі не лишиться на землі, так наче б тебе й ніколи не бувало...

Степан став на роботу в степанівській цукроварні і перейшов на іншу квартиру. Виїхала й Ольга (її звали Ольгою). Під час голоду вона втекла з Одеси на Поділля і тут по селах заробляла шиттям. Була весела, дотепна й сміливa. Вона перша розкрила передо мною всі тайни жіночости й зробила з мене зрілого мужчину. При тому вперто наполягала, щоб іти в Загс (уряд цивільного шлюбу) розписатися. Потім ми виїхали б в Одесу, а там її брат-партієць займає високе урядове становище, отже й мене влаштує. Одначе я залякався, — шлюб, як на мій молодий вік, видався мені надто відповідальним кроком, щоб можна було так без надуми на нього рішитися. — І Ольга виїхала. Я остався самітником у лісі.

Одного дня я пішов до Вінниці на "толкушку" і купив собі трохи одежі: пару старої військової білизни, старі штани німецького фасону — з "рівчаками", захисного кольору френч з французького чи англійського вояка, а також лискучі хромові чобітки. Так моя особа почала скидатися на якогось чужоземного офіцера, але без погонів. Тепер моє попереднє лахміття, яке я ще вважав був за щось краще, видавалося мені осоружним і я дивувався собі, як міг

досі носити його на собі. А тепер ось у цьому "військовому" я був схожий на якусь урядову особу, що зовсім оправдувала назву лісового десятника.

Але мій райдужний настрій затьмарила одна прикра подія. Одної ночі була злива — земля розкисла, на ній позатиралися всі попередні сліди коліс. Однак на цій свіжій поверхні тим виразніше виступала свіжа, досвітня, мабуть, колія воза. Якась підвода, видно, нещодавно заїхала на ділянку, набрала хуру дров і від'їхала. Значить, нова покраж. Я пішов слідом свіжої, глибокої колії коліс і побачив, що віз затримувався під хатою одноокого побережника Антона. Сумніву не було: це Антін знову крав дрова. І то крав їх тоді, коли влада списала всю решту дров, щоб спродати купцям-жидам, а моя служба мала скінчитися. Отож, тепер кожен кубометер дров був на обліку у влади і я був за нього відповідальний.

Зайшов я в хату до одноокого Антона і розповів про цей випадок. Згадав також про зимову покражу дров. При тому підкреслив, що не жаль мені дров, а свого життя, — мене ж можуть погнати на каторгу за це, що не впильнував. Можуть також посудити в крадіжі. Я спитав Антона без обиняків: нащо він напосідається на моє життя? Крадучи військові дрова, він копає мені могилу! Коли йому хочеться красти, хай нарубає собі в тому лісі, який він пильнує сам. Але Антін боїться за свою шкуру, і воліє красти на моїй ділянці, щоб відповідав я, а не він. Це ж безсовісно!

Одноокий Антін мав дуже недобре лице. Коли він слухав моїх слів, його лице в люті стало просто страшне. І він зашипів:

— Погоді, голубчик, ти єщо нас попомніш!... (Пожди, голубе, ти ще нас попам'ятаєш).

Почувши ту погрозу, я перервав розмову і вийшов з хати.

З того часу мені все здавалося, що де б я не поступився в лісі, за мною хтось слідкує, ніби невловима тінь. Не бачив я її ні разу, але, як кажуть, просто "через кравата" відчував подих її присутности. Та все ж я старався розумом переконати себе, що це привиди страху, навіяного погрозою одноокого Антона. Однак я прийшов до хати і знову ніби нюхом відчув тут недавню присутність чужої особи. Все лежало в порядку на своєму місці, як я оставив, а проте хтось тут ніби був... Аж ось кинулося мені в очі, що

бракує одного яйця! Хтось тут був, видно, голодний, але нічого не взяв, крім яйця...

Минали дні й тижні, але я зовсім не забув про той підозрілий випадок, хоч його гострота в моїй пам'яті почала потрохи затиратися. Врешті одного літнього погідного дня мені було суджено переконатися, хто за мною слідкував, мов тінь.

Ішов я стежкою з ділянки додому на обід. Бачу, поперечною стежкою пересікла мені дорогу гарна молодиця. Йде вона, видно, з села Нікіфоровець і скорочує собі дороги лісом навпростець. Ледве зникла вона мені з-перед очей, як враз у кущах лісову тишу розтяв несамовитий жіночий крик жаху й розпуки. "Чи не звір який?" думаю. Але раптом мені прийшов цілком інший здогад... Повагом, обережно починаю наближатися в тому напрямі — це ж недалечко, і крик втято обірвався, але за кущами чути якесь важке сопіння. Враз суха гилка лунко тріснула в мене під ногою, я зупинився і завмер на мить в очікуванні. Не було сумніву: хтось гвалтував ту молодицю (потім виявилося, що цього злочину допустився бандит Микита Дебанчук). Нагло почув я з-за куща прикрий, подразнений і задиханий голос: "Ей!" Рвучко оглянувшись, я побачив його. Молодий, сильної будови, високого росту, чорний, як циган. Очі чорні, лице темне, спалене сонцем і вітром; кашкет на голові шкуряний — чорний; шкуряна тужурка — чорна, і штани шкуряні, запущені в холяви — також чорні. Ввесь він чорний, як демон! Напоготові тримає гвинтівку, а на одній руці висить у нього ремінний нагай.

— Ви таваріщ Брик? — запитав мене діловим тоном.

— Я.

— Ви десятскій на участкє Шендеровськой дачі?

— Я.

Тоді він наблизився до мене так, що дулом гвинтівки торкнувся об мої груди, а тоді різко й голосно скомандував: "Садісь і раздевайсь!" (сідай і роздягайсь). Я став проситися, що я бідний чужинець, нетутешній... "Малчать! Знаєм, хто ви такіє! Раздевайсь, а то застрелю, как сабаку!" (Мовчати. Знаємо, хто ви такі. Роздягайся, а то застрелю, як пса). Коли я вже був тільки в підштанцях, він скомандував: "Паварачівайсь!" (обернись). Я думав, що він хоче пустити мені кулю в потилицю, і почав проситися: "Дружіще..." (друже). А він осатаніло заревів:

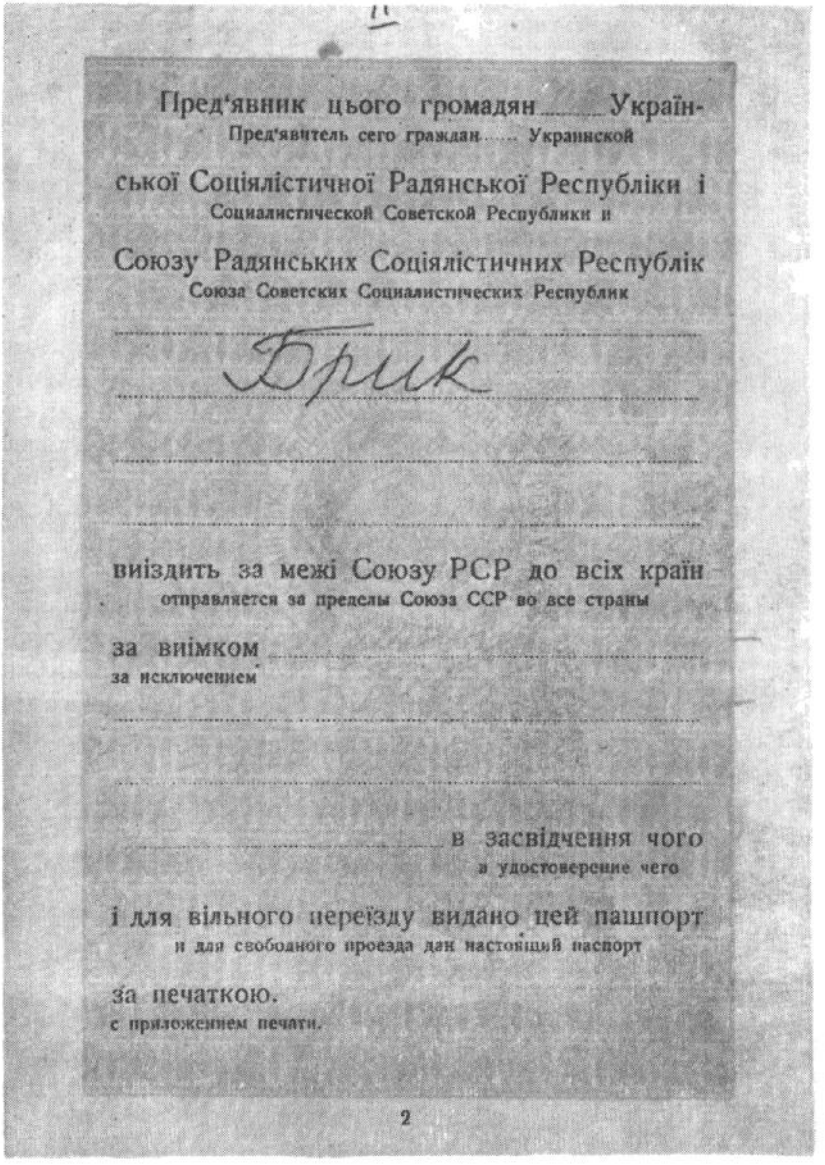

Пред'явник цього громадян..... Україн-
Пред'явитель сего граждан..... Украинской

ської Соціялістичної Радянської Республіки і
Социалистической Советской Республики и

Союзу Радянських Соціялістичних Республік
Союза Советских Социалистических Республик

Брик

виїздить за межі Союзу РСР до всіх країн
отправляется за пределы Союза ССР во все страны

за виїмком .....
за исключением

..... в засвідчення чого
в удостоверение чего

і для вільного переїзду видано цей пашпорт
и для свободного проезда дан настоящий паспорт

за печаткою.
с приложением печати.

2

2-га сторінка совєтського закордонного пашпорта
— виданого авторові 1926 р. в СССР, для виїзду в Канаду. Через брак доброго чорнила в Міністерстві УССР (наслідок 10-річного "досягнення" СССР), написи майже нечитні.

"Паварачівайсь! Дам тебє 25 нагаєк!" (Обернись. Дам тобі 25 нагаїв). А дальше звелів: "Считай нагайкі" (Рахуй нагаї). Він вдарив — я вистогнав: "раз". Він другий раз — я вистогнав: "два". І пішло: три, чотири, п'ять, шість...

"Сколько тепер — сем?" спитав мене діловим тоном.

"Сем..." вистогнав я крізь плач. А тоді пішло: вісім, дев'ять, десять... На двадцять третьому ударі я ще раз осмілився в розпуці благати: "Довольно, дружіще..." (Досить, друже...). Моя скарга на біль була ніби признанням для сили його ударів. Це признаня, видно, підлестило йому, бо на 23-ій нагайці він зупинився і скомандував грізно: "Паднімайсь! Ступай! Іді, но не бєгі!" (Вставай. Рушай. Іди, але не біжи). Біля мене лежала моя табачниця з тютюном, що випала з кишені. Я простягнув руку, щоб узяти її. Не про тютюн мені йшлося, — якщо б він дозволив узяти табачницю, то це був би знак, що в нього можна б також і свій портфель з грішми й з документами випросити. Найбільш на документах мені залежало. — Але бандит гаркнув: "Остав, гаварят тебе!"

Згідно його наказу, я рушив уперед повільною ходою. Так зійшов у долинку. Тоді він крикнув до мене. Я зупинився й обернувся. Він стояв оподаль на горбочку. Вся моя одіж була в нього на руках. Навіть мої онучі з чобіт звисали з його рук. "Сматрі, нікаму не заявляй, а то застрелю!" гукнув мені наздогін. Бачучи, що його обидві руки зайняті одежею, я пустився бігом що духу в тілі. Напроти мене йде худоба, жене її пастушок об'їздника. Побачивши мене майже нагого, налякався й пустився навтікача, а я за ним. Догнав його і тоді він пізнав мене. В об'їздника під лісом я столувався і там була моя попередня драптива одіж. Пастушок виніс мені ці лахи на узлісся і я прикрив ними своє посічене тіло. Після того подався до вороновицької цукроварні. Туди було півгодини ходи лісом і та дорога була дуже страшною для мене.

Ось така була моя зустріч з жорстоким бандитом Микитою Дебанчуком, якого нацькував на мене побережник — одноокий Антін. — Батько Микити Дебанчука в сусідньому селі Гайщині мав 40 десятин землі і був зразковим господарем. Большевики так "розкуркулювали" ту родину, що батька забили, а землю сконфіскували. Молодий Микита, що перед тим був чесним господарським сином, впав у фурію і при якійсь дрібній суперечці застрілив рідного

дядька й тітку, а після того пішов у бандити й став одним з найгрізніших горлорізів ув околиці.

***

Коли я повідомив у вороновицькій цукроварні про напад на мене, ГПУ (Чрезвичайка) вдарило на тривогу, зарядило строге поготівля, навіть виставлено кулемети, так ніби поліція вперше почула про голосного бандита Микиту Дебанчука. Все це подабало на якусь комедію. Дальше, я зголосився в ліскомі (лісовий комітет) у Вороновиці. Культурним референтом вороновицького ліскому, він же об'їзний вороновицького ліса, був Ващук із Станиславова. Говорили, що за часів Західньо-Української Народньої Республіки він був комендантом поліції в Станиславові. Ващук був людиною справедливою, прямою, енергійною і твердою. Він пішов зо мною в поліцію і там, між іншим, говорив:

"Це нечувана річ, щоб бідного, бездомного чужинця так донага обдерти! Цей бандит Дебанчук дійсно мусить бути звироднілим типом! Але з того виходить, що всі ми, лісні робітники, не можемо бути певні свого життя! Поскільки поліція нас інформує, немає такого контрреволюціонера, щоб ГПУ не знищило його, — то яким же чудом-дивом кримінальні злочинці безкарно гуляють собі під носом поліції?" — говорив він їдко; натяк був ясний: поліція жорстоко винищувала політичних ворогів уряду, при тому розправлялася й з невинним населенням, а на бандитів дивиться крізь пальці.

По Вороновицькому районі блискавкою розійшлася вістка про бандитський напад на мене. Багато людей співчувало мені. Але найбільше співчуття виявили вороновицькі купці-жиди. Окружили мене на базарі, щось пошварготали між собою, часто згадуючи слова "бандіт Дебанчук", а врешті один з них запросив мене до себе додому. Моє здивування було таке саме велике, як і зворушення. Коли я запитав їх, чому вони виявили для мене стільки доброго серця, батько родини — старий жид з довгою білою, патріярхальною бородою — вияснив це мені. — В єврейських священних книгах, говорив він, стоїть написано, що жодній бідній людині не можна відмовити помочі. Ця поміч часом може бути незначна: накормити, дати пару дрібних грошів чи якусь іншу дрібницю, коли бачиш, що бідний потребує, але дати конче треба! Так написано в старих єврейських божественних книгах, і все це треба виконувати.

Тоді Бог ніколи такого єврея не забуде, — Він сторицею винагородить його. — Якого бідного треба порятувати? Кожного! Навіть такого, що збіднів через п'янство, — допомогти йому треба. Хоч дрібну лепту дати, але конче дати треба. Так написано в старих священних книгах, а через ці книги говорить сам Бог.

З-поміж наших найбільше співчував мені побережник вороновицького ліса, що його садиба була на узліссі над ставом, поблизу степанівської цукроварні. Була це людина загально шанована й дуже побожна. Побачивши мене на цукроварні після нападу, він щиро бідкався з сльозами на очах: "О, Господеньку Боже! Яка ж то може бути страшна людина без серця той бандит! Подумати тільки: взяв і обдер до ниточки бідну людину з чужих сторін і пустив голісеньку, як мати народила... Та ж сказано в Священному Писанні: "Возлюби вразів твоїх!" О, людоньки, як кажуть, "не злізе Бог з неба кием бити", то вони ні за що Бога мають. О, Боже, Боже..."

Де не ступив кроком, з ким не говорив, переказували мені, ця добра, побожна людина ніколи не пропустила нагоди пожаліти мене, і я був йому невимовно вдячний. Бо хай це буде тільки поміч словами, але в біді це дуже велика моральна підтримка.

Врешті прийшов кінець бандитові Микиті Дебанчукові, що в білий день нападав на купців по шляхах, розправлявся з кожним, за чию голову йому заплатили, насилував кожну жінку, що йому подобалася. Чрезвичайка (ГПУ) зловила двох братів з його банди. Їх обіцяли випустити на волю під умовою, що вони знищать Дебанчука. І вони знищили. Один з них підстеріг, як на лісовій галяві Дебанчук лежав і читав книжку, тримаючи напоготові гвинтівку. Один з братів підступно вистрелив до нього із засідки і поклав трупом. Після того ці обидва брати, бувші бандити, були прийняті на службу чекістами. Це не перший і не останній раз бандити переходили до чекістів, а знову чекісти переходили до бандитів. Що ж, жодної моральної границі між одними й другими властиво немає.

Жиди закупили були в уряду всі ці тріски і хмиз, що остались в лісі після вирубу дерева для армії. Після бандитського нападу на мене жиди рішили ці тріски подарувати мені. Тому що мені було небезпечно показуватися в лісі, вони самі спродали селянам ці тріски і вручили мені за

них досить значну суму грошей, хоч за них уже дуже мало чого можна було на базарі купити.

За ці гроші я виклопотав собі документи. За оголошення пропавших треба було платити, а бандит всі документи в мене заграбував.

***

Початок літа був у повному розгарі. Після закінчення роботи в лісі, передчасно перерваної бандитським нападом на мене, я остався безробітнім. У своїх нужденних лахах ішов я шукати роботи. Мій вигляд був такий, як співали в старій пісні:

На козаку шапка-бирка:
Зверху дірка,
Травою підшита,
Вітром підбита.

Приблукав я до Вінниці. З групою дев'ятьох інших безробітніх удалося мені дістати роботу на вінницькому суперфосфатному заводі. Умовини праці були нижче критики, але ніхто нічого іншого вже й не сподівався по совєтській владі. Прийняли на роботу не тут на місці, а на виїзд, на суперфосфатні шахти над Збручем, у селі Джурові. До села Дунаївців доїхали вантажним потягом, а звідтіля до Джурова манджали пішки. По дорозі зустріли циганку. Причепилася до нас — поворожити хоче, дай десять копійок, і будеш знати свою долю. Ми реготалися. Кожен і так знав, яка доля чекає його в Совєтському Союзі, — добра не жди, це відомо. А одначе немає такої людини, що на дні душі не була б забобонною. І мої товариші ворожили ніби жартом, але кожен нишком напевно вірив у ворожбу. Тягнуло й мене, але щоб переламати в собі забобон, я принципово відмовився ворожити. Але, видно, моїх товаришів зацікавило, що за пташку вони між собою мають у моїй особі, тому один з них, також ніби на жарт, дав за мене циганці 10 копійок, хай щось скаже про мене. Взяла циганка мою долоню, дивиться на неї і каже: "Ти, голубчик, будіш єщо в армії... А потом поєдіш дальоко-дальоко за морє і будєш очінь багатий".

— Ну, кажу їй, — бреши, але й міру знай.

Їхав з нами один партієць-комуніст, висланий на становище нового завідуючого суперфосфатної шахти в Джурові. З дунаївської станції до Джурова наші клунки везла підвода, а ми йшли пішки. З нами також ішов партієць —

директор шахти. Коли ми наближалися до ліса, через який треба було переходити, партієць скинув із себе тужурку і вигукнув: "Вот красота в лесу, таваріщі!" З тими словами він швидко випередив нас і скоро зник у лісовій гущавині. Наздогнали ми його аж у Джурові. Тут ми довідалися про сприт партійця. Лякаючись у лісі наскоку українських партизанів (він казав: "петлюрівських банд"), директор залишив свої партійні документи і велику суму грошей заводу в тужурці на возі, а сам пішов "гол, як сокол", з руками в кишенях. Якщо б його приловили партизани, він прикинувся б звичайним собі робітником — без грошей, навіть без документів.

Пролетарська братія нашого гурту вже поневчасі жалілa, що не забрала з його тужурки тієї великої суми грошей і не пішла по лісі врозтіч — хто куди.

Добування суперфосфату в Джурові відбувалося через пробивання норів у горі. Ще того самого дня вийшов я на вершок гори й дивився на протилежний беріг недалекого Збруча, — там десь у синяві обріїв у Західній Україні була моя рідна Колодіївка... Серце моє стиснулося болем і жалем... — Після того ніколи більше я вже не був так близько свого рідного гнізда — священної оселі моїх предків.

Ще того самого дня дістали ми по фунтові хліба і по два фунти кукурудзяної муки на особу. З муки ми варили лемішку. А другого дня — гайда, хлопці, на роботу. Робота йшла круглу добу — на три зміни, по 8 годин кожна. Шахтарам платили не за час праці, а за норму. Отже це була акордова робота. Влада встановила для робітника обо'язкову норму роботи, яку він мусів виконати. Якщо він виконає її, то дістає такий пайок харчів (тільки хліб і кукурудзяна мука), що якийсь час може втриматися при житті, не згине відразу. Норма не була примусова. Хто не виробив, того не карали. Але він карав самого себе. Йому так зменшували скупий пайок харчів, що в короткому часі загрожувала голодова смерть. Отож, кожен зо шкіри вилазив, щоб виробити свою норму.

Я записався на другу шихту, тобто на цю, що починалася о 8-ій годині ранку. Прибувши з партнером на місце праці, ми побачили, що попередня зміна (шихта) не виконала своєї норми. Я зробив з того такий висновок, що норму виробити ледве чи можливо. Однак мій партнер був трохи кращої думки. Він сказав, що може робітники попередньої шихти дуже ліниві люди.

Твердо взялися ми за роботу, щоб виробити норму. Працювали безперебійно, без відпочинків; використовували при тому ввесь наш попередній досвід при того роду праці (я мав досвід з Бешуйстройки). — Скінчивши нашу шихту, ми були певні, що виробили більш, ніж норму. Це ж битих 8 годин упертої праці, — на обід ми затратили лиш кілька хвилин. Бо і який це "обід"! Наші руки стали кострубаті від мозолів, з них стікала кров. Але коли ми взялися вимірювати вислід нашої праці, то (який жах!) показалося, що ми не дотягнули до норми! Перед нами стала чорна стіна безнадійности...

Робота була каторжна. Треба було примітивним способом розбивати каменюки на пару стіп глибини, щоб добути з-під них суперфосфат. Каменюки й суперфосфат треба було вивозити вагонетками. Рейки не були справні. Вагонетки коливалися на них, ішли затоки, вискакували з вантажем. Щоб втримати вагонетку на рейках, її треба було до певної міри нести в повітрі. Руки вмлівали від того пересування вагонеток на "чортівській залізниці". Там була тільки одна пара рейок, по яких вивозили груз із шахти і по них таки назад пхали порожні вагонетки. Як розминутися? Щоб пропустити вагонетки з вантажем, треба було порожні вагонетки пускати "під укос", тобто вивертати з рейок набік. Тяжка була з тим вовтузня.

Задушлива копіть і трійливий чад з гасових ліхтариків густо накопичувалися в норах, давили дух у грудях забійників, затроювали кров у жилах, роз'їдали очі. — Довго після того лікував я свої очі та й досі без окулярів майже не бачу буков.

Отак большевики започатковували рабську систему праці, що її потім легалізували під назвою "стахановщини" і "соцзмагання".

Після тридневої роботи, в суботу, пішли ми в контору по свою зарплату. Та яке ж було наше розчарування й жаль, коли нам не дали зароблені платні, а ще звеліли з власної кишені доплатити владі! За що? Завідуючий контори пояснив: за те, що ніхто з нас не виробив установленої урядом норми, отже своєю працею ми не заробили навіть на щоденний пайок — фунт хліба і два фунти кукурудзяної муки. Цей пайок коштує дорожче, ніж наша праця, тож кожен з нас ту різницю мусить урядові звернути грішми з власної кишені. — Це було щось таке неймовірне, що якби хто мені розповідав, а я сам того не пережив, то ледве чи повірив би йому.

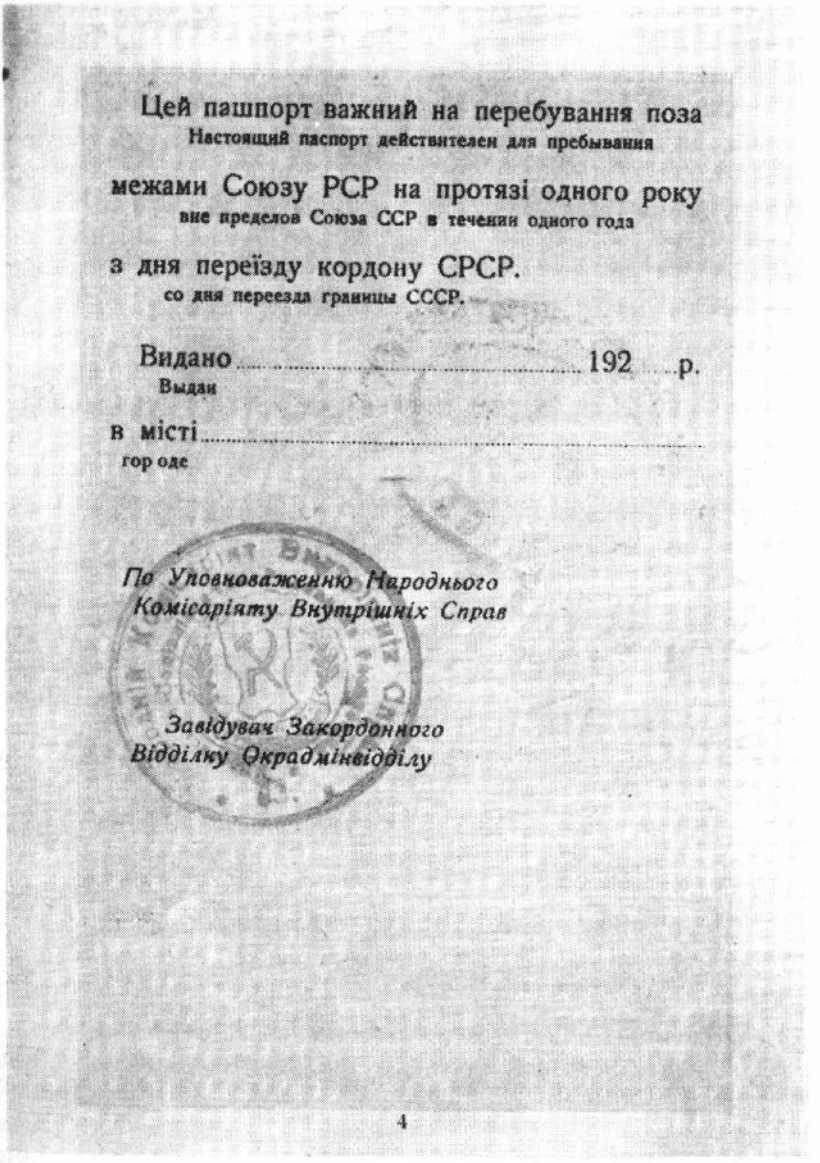

4-та сторінка авторового закордонного пашпорта — виданого в СССР 1926 р. — Печатка Комісаріяту (Міністерства) Внутрішніх Справ Української Радянської Соціялістичної Республіки з столицею в Харкові, 1926 р.

Робітники були смертельно обурені, але мусіли мовчати, щоб влада не оскаржила їх у контрреволюції. Кожен з нас почав нишком утікати — хто куди. Я вирвався звідтіля з моїм другом Михайлом — родом із Західньої України. Він порятував мене був позикою грошей, коли нас змусили на шахті доплачувати до власної роботи. Простували ми на Вінницю. Три дні були в дорозі і майже нічого не їли. На перший день мали ще по сухому шматку хліба, а потім уже збирали у траві квасець (щавель) — одне слово, паслися. Перед самим Баром посідали над трактом спочити. Виснаження і змучення підкосило нам ноги — до міста вже не мали сили доклигати.

Бар, типове провінційне містечко в Україні, за большевиків був дуже запущений. Якщо большевики започаткували яке "совєтське будівництво", то це хіба допри (скорочена назва совєтської тюрми) і станиці Чрезвичайки. — Врешті таки півночи долізли ми до Бару. На передмісті посідали на старих, порослих мохом дубах під плотом. За старого режиму хтось привіз їх на будову, а тепер усе завмерло. Коло нас зібралися місцеві парубки. Я спитав їх, чи не можна б тут де заробити трохи гроша — хоч на потяг, бо ми з другом без копійки. Все, що мали, віддали на шахті в доплату владі за роботу. Ніхто з них на те нічого не відповів. Лиш один зідхнув і понуро сказав: "Нема тепер ніде життя". Інші підтакнули йому. Парубки почастували нас совєтською махоркою. Ослабленому Михайлові від диму стало недобре; він пожовк, як віск, і заявив, що дальше не може йти. Я ледве вмовив у нього, що не слід отак здатися, хляпнути на дорозі і сконати по-собачому під плотом. Помоцювавшись з собою, з моєю допомогою він якось звівся і ледве-ледве плентав ногами. Польовою доріжкою ми вийшли в поля. На ниві працює хлібороб. Питаємо, чи далеко тут якесь село, щоб можна було шматочок хліба дістати. Селянин огірчено відповів:

— Дивно, знайшли церкву — де Богу молитися! Ви ж, видно, бувалі хлопці, і знаєте, що з села вже й мишаки під мітлу повимітали, а не то зерно, і все кудись до міст повивозили! Куди ж воно в містах дівається?! До міста ідіть! Нам з села також уже треба буде йти до міста за хлібом — он воно як!

Недалечко перед нами ліс — наче великий зелений острів у морі сонця. Коли б нам доволіктися до ліса! Наближаємося — в лісі веселий гамір, перегуки, луна йде, го-

мін. Дивно, наче не наш світ... Це сільська молодь, а молодь і в пеклі знайде нагоду для розваги. В лісі хлопці з дівчатами черешні зривають. Скільки тут черешень! Жовті, червоні, чорні — рясно, як обліпив гиляки, — просто листя за ними не видно. Один одного з Михайлом ми напоминали: "Уважай на голодний жолудок, щоб не заслаб!" і обидва в той же час цілими жменями запихали в рот черешні — разом з листочками, з коріньчиками. Вибагливішими стали аж тоді, коли наситили перший голод. А потім полягали на траві серед квіття в лагідному зеленому затінку й поснули, а над нами співали птахи.

**
*

Мандруючи від села до села, добилися до дивного колхозу, якого ми ще досі не бачили. Це так звана "Комуна імені Джана Ріда". Нам сказали, що сюди приїхали наші люди з Америки й оснували тут "комуну". З багатої Америки вони понавозили сюди всякого добра й модерну хліборобську машинерію. Тутешні люди дивилися на ці американські чудадива, й очам своїм не вірили, що таке добро може на світі бути. Тих наших земляків з Америки приїхало душ з півсотні. Між ними я знайшов свого земляка з Тернопільщини, з села Жеребків, поблизу Колодіївки, — він називається Чайка. Почув я від нього, що комуністичні агітатори дуже захвалювали життя в Советському Союзі, нібито воно значно краще за американське, і тому деяка кількість наших людей з Америки приїхала до СССР. Більшість тих людей — родом з Західньої України, але деяка кількість була й з наддніпрянців. Все, що мали в Америці, вони попродали або привезли сюди. Але деякі з них були обережніші. І товариш Чайка був обережніший. Він приїхав до СССР тільки на пробу. Поперше, його дружина з дітьми покищо осталася в Америці. Залишив він з нею більшу частину свого майна, і в тому його "щастя в нещасті". Бо, прибувши до Советського Союзу, він відразу пронюхав, що попав у халепу. Тому й не поспішався включати в колектив це своє майно, що привіз з собою. Певно, деяку частину він таки мусів здати в комуну, і це майно вже треба запити водою. Ясна річ, що він рішив вертатися в Америку і вже має поворотній квиток. Це єдина потіха, що має змогу вирватися звідси. Одне його дуже турбує: в Америці йому "очей хоч у собаки позичай" — соромно буде людям в очі глянути, що здурна дався обманути агітаторам.

Але не всі були такі "щасливі в нещастю", як Чайка, бо не всі були такі обережні. Значна більшість з них вивезла з собою своїх жінок, дітей і все своє майно та вирекласи американського громадянства; так зірвала за собою всі мости повороту.

Багато з них не заходили зо мною і з Михайлом у розмову. Вони були мовчазні, понурі. Звичайно, були між ними сексоти Чрезвичайки. Хто був надто необережний зо своїм невдоволенням, того вже арештували, і доля його невідома.

Комуна Джана Ріда містилася в бувшій поміщицькій економії, в околицях Вінниці. Бувші поміщицькі будинки, піднищені революцією, вони поладили, а худобу і домашню птицю закупили за свої гроші в місцевих селян. Вантажне авто ("трок") у них американське. Сільськогосподарча машинерія — американська. Одіж на них, уже сильно приношена, також американська. Все в них американське. Коли ця одіж цілком подереться, їм доведеться за доляри купувати старі лахи на "толкушці" (вони казали: "на маркетах") у Вінниці.

Впорівень до тутешніх колхозів чи совхозів, комуна Джана Ріда господарювала ще не найгірше, дякуючи привезеним з Америки запасам. Але ці запаси скоро вичерпувалися, і комуна падала просто на очах. Серед маси огірчених комунарів було кількох, що затялися і не показували по собі жодного пригноблення; були вони фанатики, чи боялися Чрезвичайки, чи може соромилися за себе або хотіли спокутувати свою помилку — трудно вгадати. Вони були скриті і тягнули своє ярмо без слова нарікання та протесту.

Призвичаївшись в Америці до демократичного способу життя, ці нещасні люди намагалися й тут жити за своїм призвичаєнням. Проявилося це в тому, що вони завели тут справедливий розподіл праці. Старалися влаштувати комуну так, щоб не було одним краще, а другим гірше, але всім однаково.

Жаль і прикро було дивитися на жіноцтво. Видно, що ці жінки, хоч і робітниці, в Америці були призвичаєні до іншого життя, ніж тут. За велику розкіш тут вони мусіли вважати такі страви, як борщ і капусняк. Обдерті й задрипані, цілий день мусіли працювати коло худоби й домашньої птиці, а їхні немовлята були в яслях комуни: матері не мали часу й права доглядати їх. Сміливіші голосно проклинали день і годину, коли вони сюди приїхали.

В комуні Джана Ріда прийняли мене з Михайлом на роботу на таких самих умовах, на яких працювали тут усі, це значить: за роботу не платили нічого. Єдиною платою було безплатне харчування. Мали ми також право діставати тютюн та одіж, але одежі тут не було і не у всіх була на неї надія. Зате ж по пайці совєтської махорки ми таки діставали. Тутешні жінки прали й латали нам білизну. Ми з Михайлом мали тільки по одній подертій сорочці. Нас записали на очікуваний приділ одежі, — хто знає, може врешті й пришлють скривавлені лахи з помордованих чекістами жертв.

Після суперфосфатних шахт, у комуні Джана Ріда ми почувалися добре вже хоч би тому, що мали хоч щонебудь перекусити. Але, як кажуть, "біда не ходить лісом, а тудою, де люди живуть".

Одного дня голова комуни повідомив нас, що в комуні стисло обмежена кількість робочих місць. Нас прийняли були, бо ще було кілька вільних місць. Однак тепер їдуть сюди з Америки нові комунарі, що були членами-основоположниками цієї комуни. Їм належиться тут першість, отже ми мусимо опустити комуну. Він радив нам попробувати щастя в іншій такій самій "американській" комуні на Херсонщині, — може там є вільні місця.

***

Була в мене думка дістатися на Донбас. У совєтській системі й там годі було сподіватися добра. Одначе там робітників велика маса і робітник у важкій індустрії серед такої маси пролетаріяту почувається дійсним робітником. — По дорозі вступив я в село Гайщину до Степана. Він не радив мені відриватися від сільських околиць і йти в індустріяльні центри на непевну долю. Між селом і містом така різниця, що, як каже приказка: "поки товстий схудне, то худий здохне". Коли прийде голод, то на селі кусок редьки дістанеш, а в місті й того не буде. Була б інша справа, якби я став там штатним (сталим) робітником. Але дістатися в штатні робітники — це дуже довга й трудна справа, і часом так буває, що "поки сонце зійде, — роса очі виїсть". Покищо я не можу надіятися на Донбасі стати нічим іншим, як поденним робітником. А доля поденного робітника в таких великих промисловах центрах дуже незавидна. Сьогодні працює, а завтра ні, — на вулиці опинишся. А якоїсь помочі безробітнім тут ніде немає, — отже пропадай, як пес під плотом.

Степан переконав мене. Другого дня він влаштував мене

на поденну роботу, на т. зв. "робочому дворі" степанівської цукроварні. На тому робочому дворі працювало по 10—20 поденних робітників, переважно з навколишніх селян. Завідуючим двора був жид — хитрий, меткий і точний. Кожного дня присутність робітників на роботі перевіряв "табельщик" — також жид, Ейзінштоф, людина дуже добра, дотепна й вирозуміла. Щоб там не сталося, він потішить, скаже-прикаже і сипле жартами, як з рукава. Він дійсно по-філософськи дивився на життя.

На поденній роботі за 8-годинний день праці платили нам по 95 копійок. Працюючи по 6 днів на тиждень, на місяць ми отримували по 24 рублі і 70 копійок.

Тут таки на цукроварні була харчівня; хоч і нужденно, але все таки їсти давали тут по три рази на день. За це півголодне харчування платили по твердій (державній) ціні, а однак воно коштувало 25 рублів місячно. Значить, за найнужденніше під сонцем харчування влада встановила більшу місячну оплату, ніж поденний робітник міг за місяць заробити! А звідки ж тоді взяти грошей на всі інші видатки? Чим заплатити за квартиру? В що зодягнутися? Хіба проси Бога, щоб зіслав на твоє наге тіло тваринну шерсть!

Нагадай у конторі про підвищення платні, а вони відповідають одне й те саме: "Нельзя! Фінотдел не разрєшает" (Не вільно. Фінвідділ (фінансовий відділ) не дозволяє). — Правда, тепер, кажуть, піднесли робітникам зарплату, але що з того, коли відповідно піднесли й ціни на товари.

На "робочому дворі", як поденний робітник, я безнадійно загруз у гній, коло якого працював; був виснажений недоживленням, обдертий і не бачив перед собою жодного виходу. Дістатися в штатні робітники, де була трошечки вища платня, я не мав уже надії. Мої заходи в голови завкому (завідуючого комітету) товариша Булаєнка, щоб дістати якусь поплатнішу працю, не мали жодного успіху. Булаєнко сам робітник — майстер на цукроварні, але доля інших робітників тепер його, совєтську шишку, вже не цікавила. Вийшло так: "зроби з Івана пана".

Потоваришував я тут з іншим поденним робітником Клєвцовим, родом з Юзівки на Донбасі. Клєвцов — бувший красноармієць, але над ним збиткуються так само, як і над кожним поденним робітником. Хороший він парняга, але і на Донбасі, видно, "меду не лижуть", коли він волів шукати кусок хліба тут на Поділлі. Кажуть, що сита людина стає безрогою, але ще гірше з голодною людиною — вона стає ди-

кою звіриною. І в нас був такий настрій, що — "голий дощу не боїться". Безнадійно добиваючись кращих умовин праці, ми страшенно лаялися в завкомі. Завжди, коли я здоровкався з донбасцем Альошею Клєвцовим, він відповідав: "Вот даждались ми, братец, розтаку його мать! Да, дожілса наш брат пролетарій..."

***

Надходила осінь — золота осінь України. Осінь у золотистій шаті листя, в сизих кадилах туманів, під журливим крюканням журавлів. Синє небо опускалося над землею нижче й нижче. Мою душу бездомного самітника огортала дивна туга за чимсь утраченим, чого ніколи й не мав...

На плантаціях цукроварні почалася заготівля буряків. З робочого двору мене перевели до тяжкої праці при заводській кухні — рубати дрова, довозити продукти, доглядати свиней і корів, носити воду тощо. Одночасно, по довгих торгах і лайці в завкомі, товариш Булаєнко погодився, щоб мене прийняли на поденну працю на заводі. Булаєнко направив мене до третього помічника директора цукроварні, тобто до Яновського, жида з походження. Яновський, людина дуже добра, дав свою згоду і направив мене дальше — до товариша Цібельмана, також жида, що був начальником технічно-персонального відділу. Цібельман назначив мене робітником на нічну зміну. Я мав варити чай для тих робітників, що починали свою роботу о 12 годині ночі. Чай робітники пили без хліба, бо не мали його, а цукор дозволялося тільки жовтий. Ясна річ, я почав їм солодити чай білим цукром.

На кухні працював я вдень 12 годин і на заводі вночі других 8 годин. Законом нібито заборонялося працювати більше восьми годин (на робочому дворі ми працювали по 12—14 годин, а записували по вісім), одначе на папері все було в порядку, бо завод і кухня мали цілком окремі платничі листи. По суті, кухня жодної листи не мала. Разом працював я по 20 годин на добу. І тільки це дало мені змогу сяк-так прохарчуватися і придбати трохи старої одежини. Я був постійно невиспаний ,і якби один з робітників не будив мене, я ледве чи зміг би по трьох з половиною годинах спання вставати своєчасно на роботу.

Кухнею завідувала одна жінка, Балаценко (її чоловіка, адміністратора вороновицької цукроварні, в дорозі забили чекісти з степанівської цукроварні, щоб пограбувати; ці че-

кісти після того втекли до бандитів), а в неї були дві доньки. Відносилася ця жінка до мене так щиро, як до рідного сина, а її доньки — як до брата.

На двох роботах — разом по 20 годин на добу — я витримав через літо, осінь і зиму. Потім побачив, що не видержу. Я почав падати з ніг. — Навесні мене формально вписали на листу сезонових робітників заводу. Там була надія на трошечки легші умовини життя. Це означало: пару рублів на місяць набавки, півметра дров і безплатне помешкання у Вороновиці. З Вороновиці було мені задалеко ходити до Степанівки, тому я замешкав тут таки на заводі, в робітника-молдаванина Петра Бача. Мешкав він у просторій кімнаті в підвалі одного масивного будинку. Було там високо одне маленьке віконце, що його скупий світ не міг прояснити вічних сутінків у цій живій могилі. По сірих стінах підвалу стікали патьоки вологости. Санітарна комісія заборонила там мешкати сімейним людям, натомість самітники не мали законних перешкод. Дивним-дивом тому сильному, як дуб, молдаванинові сирість не шкодила. Я натомість почав її відразу відчувати в своєму тілі. Звичайно, кожен з нас сам собі варив харч, бо в столівці було задорого.

Врешті, по довгих стараннях, удалося мені дістати житло в робітничому гуртожитку при цукроварні, в якому кількість місць була обмежена. Для кожного була окрема "койка" (польове ліжко) і сінник (матерац з мішків). Постіль, покривало і т. п. треба було мати своє. Роздобувши собі старенького мішечка, випхав його соломою, і подушечка готова — я почувався на вершку щастя.

Восени в нашу околицю прибули великі карні загони ГПУ, щоб прочистити вороновицький і гайсинський ліси з партизанських і розбишацьких ватаг. Зліквідували вони тут найсильнішу ватагу славного місцевого партизанського ватажка Грушки. Молодий, присадкуватий, коренастий, кучерявий, він був хитрий, як лис. Походив з околиці Вороновиці, і знав усі ходи-переходи, наче свою кишеню. Він був такий обережний, що навіть його найближчі люди не знали, де він ночує. Багато чекістських агентів розсилалося по околиці, прикидаючись робітникам, жебраками, подорожніми, бандитами і партизанськими зв'язковими десь аж з Київщини, щоб підступом убити Грушку. Але їм не вдавалося. Тоді чекісти видали об'яву, що хто доставить їм Грушку живого чи мертвого, той дістане 1,000 рублів золотом нагороди, і якщо він чимсь провинився перед владою, всі провини йому

Le présent passeport est valable à l'étranger pour un an depuis le jour du passage de l' Union des Républiques Socialistes des Soviets à l'étranger de la frontière de l' U.R.S.S.

Délivré ..... 192 .....

à .....

Підпис власника
Signature du porteur } .....

5

5 та сторінка авторового совєтського закордонного пашпорта з 1926 р.

Поруч 2-ох круглих совєтських печаток, 3-тя подовгаста, — печатка Канадського Еміграційного Уряду від 16. 12. 1926 р. — На знимці вигляд автора "відкормленого" на большевицькому пайку - - українським загарбованим хлібом.

будуть подаровані. Злакомившись на це, два брати з загону Грушки зрадили чекістам місце його постою, і в запеклому бою Грушка був схоплений. При тому сталася рідкісна річ: командир чекістів і Грушка вистрілили один до одного одночасно, й командир чекістів упав трупом, а сильно раненого Грушку чекісти зловили. Після довшого лікування його поставили на ноги. Тоді Грушка зумів якось викрасти з кабінету плащ, капелюх та палку лікаря й без перешкод вийшов з в'язничної лікарні. Два пости пропустили його, взявши за лікаря, аж третій, останній, зацікавився ним і затримав. Незабаром "тройка" Чека засудила Грушку до розстрілу і засуд негайно виконано. Навколишнє селянство нишком щиро оплакувало його, бо він був тут їхнім єдиним месником над большевицькими катами. До речі, большевики ніколи не називали партизанів Грушки "партизанами", а звичайними "бандитами", вперто й послідовно призвичаюючи населення до того, щоб і воно вживало тільки слова "бандит" для кожного, хто збройно портиставиться т. зв. "законній владі" большевиків.

Загалом партизанські загони не трималися шендерівського, гайсинського і вороновицького лісів, бо вони були замалі. Натомість тут загніздилися невеликі розбишацькі банди. Трудно було справлятися з ними тому, що вдень вони були собі мирними селянами, а вночі виходили на розбої. До таких власне належала банда Дебанчука. Після того, як його було підступом убито, ця банда діяла дальше. Між іншим, вони напосілися також на Ващука, що був об'їздним вороновицького ліса. Тому що він не був з ними в спілці крадіжі дров, вони хотіли позбутися його. Він мав щастя, коли перша скритовбивча куля бандита в лісі не влучила його. Але Ващук, бувший поручник Української Галицької Армії, не належав до боягузів. Він твердо рішив відплатитися бандитам за зухвале посягання на його життя. Завдяки його енергійній акції виявилося, що всі місцеві побережники і деякі об'їздні були в спілці з бандою Дебанчука. А моя одіж, з якої був роздягнув мене Дебанчук, знайшлася на перехованні в того вороновицького побережника, що так сердечно співчував мені після Дебанчукового нападу на мене. Люди в околиці тільки зідхали важко: "Шкода — така побожна людина, і так злигався з бандитами".

Разом було арештовано майже всіх побережників і 15 членів банди з-поміж навколишніх селян. Всю одіж, що

Дебанчук у мене пограбував, поліція мені звернула. При тому разом з бандитами я сам мало не помандрував на Сибір. Чекіст Стороженко вважав, що я вже давно мусів підозрівати побережників у зв'язках з бандитами. Чому ж я не доніс про це поліції?

Той чекіст Стороженко — сам бувший бандит, що

Олександер Брик, 1929 р.,
— автор, в два роки по приїзді в Канаду; подано для порівняння зо знимкою, на закордонному паспорті, з СССР.

пєрейшов до чекістів на службу. Безперечно, в Чека йому вигідніше, бо тут може досхочу мордувати людей і чинить це під охороною советських "законів". Чому я не доніс на побережника Антона, коли підозрівав його в зв'язках з бандою Дебанчука? Дивний чекіст Стороженко! З одного боку, бандити напосідалися на мене, а з другого — на мене завзялися чекісти. Було мені скаржити бандитів перед чекістами чи чекістів — перед бандитами, то в обох випадках моя доля однакова.

Що чекісти напосідались на мене — про це в таємниці розповів мені сам чекіст. Це був 25-річний жид, що на протязі якогось часу мешкав зо мною в одній кімнаті на цукроварні. Чрезвичайка доручила цій молодій людині слідкувати за мною, чи не маю зв'язків з затаєними петлюрівцями. Одного разу вночі він довго не міг заснути, довірочно розбалакався, тоді й проговорився.

Він часто не може спати (в нього, видно, хвороблива безсонниця) і має потребу виговоритися. Таким чином він розказав про себе більше, ніж мені вільно було знати. — З вибухом большевицької революції йому було 17 років. Тоді він пристав до большевиків. Незабаром був назначений членом "тройки" Чека при одній з красноармійських дивізій. Де тільки дивізія зупинялася, "тройка" мордувала всіх, кого вважала за контрреволюціонера. Приречених на смерть було так багато, що йому, тоді ще юнакові, руки мліли від постійного катування й мордування. Руки витримали, але "слабі" нерви заломилися. Тепер він не може спати — особливо, в місячну ніч. Мусить мати коло себе якусь людину і мусить говорити про все, що було... Пару разів партія вважала його за цілком божевільного, і висилала на лікування. Чи це поможе? У нього організм молодий, здоровий, ось він усе переборює — але на як довго? З одного боку партія ніби лікує, а з другого — йому не дають спокою: все мусить за кимсь слідкувати... Це недобре!

Довідавшись від того бувшого чекіста-ката, який тепер у ролі сексота був ніби на відпочинку, що мене мають на оці, я вішив ніде не мешкати поза цукроварнею. Хай мене постійно не спускають з очей і бачать, що я ні з ким не маю підозрілих, довірочних зв'язків. Але при тому й не можна було зовсім уникати людей, бо запідозрили б у затаюванні якихсь контрреволюційних думок.

Недовго я мешкав з нервовохворим чекістом. Його кудись забрали від мене, а потім він зник з цукроварні. Чека

правдоподібно довідалася, що він у приступі більшого нервового розстрою зраджує деякі її тайни. В таких випадках чекіст приречений на кулю в потилицю.

***

Моя сезонова праця на виробництві цукру, на нічній зміні, закінчилася разом з сезоном. Залишилася мені тільки одна з робіт — при кухні. Працював я там, як віл, від 8 год. год. ранку до 8 год. вечора, тобто 12 годин на добу. За це платили мені по 29 рублів на місяць. З того 25 рублів місячно я мусів віддавати на саму їдальню. Оставалося мені 4 рублі; на цю остачу, поза столівкою, чекали ще: квартира, прання, курення, одіж, парубоцькі розривки, організаційні вкладки, пожертви, позики для держави — все це примусове, і т.д. На ці видатки залишалося мені тільки 4 рублі. Отже понад п'ять шостих свого заробітку я віддавав на нужденне харчування в їдальні, після якого кожен був постійно голодний. Якщо б я працював лише по 8 годин на день, то заробляв би був тільки несповна 20 рублів, отже мені місячної платні не вистачило б на оплачення мізерної харчівні. Працюючи 12 годин, я міг її оплатити, але мені з того оставалося тільки 4 рублі решти. Що ці 4 рублі були варті по урядовій ціні? Я міг ними оплатити близько 4 дні харчування в їдальні. Це по твердій ціні. Значить, мені оставалася дуже мала мізерія на всі інші видатки. На ринку за цю мізерію по твердій ціні я не міг купити нічого; в кооперативних крамницях не було жодних товарів. А на "чорному ринку" я за 4 рублі навіть гудзиків не купив би.

Моя чужоземна "військова" одіж, що її відібрали від бандитів, перегнила в землі, де була схована побережником, і розлізалася в пальцях, як мокрий папір. Так я залишився в тих лахах, які давно вже був викинув, потім, після нападу на мене, знову натягнув їх на себе і ходив у них досі. Мої штани подерлися на такі шматки, що тільки пояс тримався на очкурі. Полатати не мав чим; не було латок. В білий день зо свічкою годі було латку знайти. Тому кожну свіжу діру я стягав нитками і згодом так стягнув обидві штанки, що вони стали вузенькими дудочками, що щільно обтягали ноги, ніби ногавиці бричесів. Так натягнені на мені, ці штани тріщали за кожним порухом тіла, і я здалеку минав жінок, щоб часом при них не сталася катастрофа зо штанами. Дівчата ніяк не могли зрозуміти, чому я став такий соромливий, і втікаю від них десятими дорогами. Ба-

чучи цю мою дивну соромливість, вони так роззухвалилися, що зробили собі з того іграшку: не раз, бувало, з реготом пускаються бігти за мною, а я, тримаючись за очкур штанів руками, втікаю від них подальше. Тепер це схоже на жарт, але тоді мені було далеко не до жартів. Я ж був молодий. Мене вабили дівчата, жарти, веселість, але — "є риба в воді, тільки їсти її годі".

В такому трудному положенні прийшли мені з допомогою кухарі в їдальні, де я працював. Двічі на день вони давали мені їсти. Правда, був я постійно півголодний, але мав змогу кожного місяця защадити ці гроші, якими мав би оплачувати харчівню. Працюючи по 20 годин на добу і користаючи з потаємної допомоги кухарів, за півроку я мав змогу защадити трохи гроша і пішов до Вінниці на базар, де перепродували стару одежу. Купив я там старі чоботи, стару "фуражку" (кашкет), дві пари старенької білизни і стару солдатську шинелю, за яку заплатив 16 рублів, тобто віддав за неї своїх три з половиною тижні праці по 8 год. денно. В шинелі було повно куски, яку я мусів пильно визбирувати й "пускати на пашу". Так розжився я таких лахів, які в нас у Колодіївці жінки віддавали мандрівним онучарям-жидам за голки, шпильки, соду й перець.

Продавалися на базарі ще й такі розкоші, як шкуряні куртки. Рідко вони попадалися, були приношені, але були, тільки дуже дорогі. Крім совєтських комісарів і взагалі різних партійних тузів, мало хто мав шкуряну куртку. На степанівський цукроварні було їх тільки дві і то на "грубших рибах". "Кожанная тужурка" (шкуряна куртка) була чисто совєтською ознакою елеганції і разом з тим якоїсь ніби вищости людини, що її носила на собі. Вона була мрією кожної молодої людини — ну, і моєю мрією. Якраз попав я на базарі на одну шкуряну куртку, від якої вже й очей відірвати не міг. Була вона якраз такого фасону, як носили вищі совєтські достойники: довша від пересічних, з більшим коміром і з дуже м'якої лискучої шкурки. Покищо не купив її ніхто, мабуть, тому, що вона була на людину низького росту. Не витримав я і купив. З болем серця витрусив усі свої ощадності — 32 рублі, і мав вимріяну шкуряну куртку. Була вона зовсім нова, не ношена ще.

Ще того самого вечора, вернувшись на цукроварню, я одягнувся в шинелю і пішов у заводський клюб. А через два тижні одягнувсь у шкуряну куртку. Це великий риск з моєї сторони, бо всі споглядали на мене скоса і заздрісно:

звідки я взяв таку дорогу одежу? Кожен знав, що з моїх заробітків навіть вижити було трудно, а тут раптом — шкуряна "комісарська тужурка!" А може в мене є якісь побічні потаємні прибутки, наприклад, — оплата за якийсь протисовєтський шпіонаж? Так, того роду оскарження бували звичайним явищем, а однак я рішив одягнутися в шкуряну куртку. Кінець-кінцем міг же я мати якісь давніші ощадності, адже я ввесь час працював і мав на це докази. За 2-3 роки праці міг заощадити на шкуряну куртку.

Перестав я тепер утікати від дівчат і став бувальцем у клюбі. Заводський клюб був перероблений з бувшого магазина. З головного приміщення, де не було стелі, зробили театральну залю, розмалювавши стіни й дах. Стіни були густо обвішані портретами совєтських вождів і крикливими лозунгами (кличами). Там грали в шахи і шашки, куняли над урядово-партійними, коротко кажучи: "казьонними", газетами, переважно московськими: "Правда", "Ізвестія", "Комуніст", "Красная звєзда", "Труд" та інші. Всі на одне копито, всі "казьонні", нудні і всі на такому ж сірожовтому пакунковому папері. Читаєш і здається, що ці газети писала не жива людина, а машина-автомат. Пару газет приходило й в українській мові. З Вінниці надсилали "Червоний рай" і з Харкова якусь — не пам'ятаю. Газети в українській мові видавали, мов на глум, на ще біднішому папері і ще з біднішим змістом, ніж московські. Майже ніхто тут не читав газет в українській мові, а для багатьох стали вони предметом нетаєних кпин, мовляв: "така мова", "така газета"! Були тут вороги українства. Але й напевно були потайні українські патріоти. Та що ж, Чека тільки пильнує нишком, хто там воліє читати українською, а не московською мовою, і він уже попадає на чорну дошку як "замаскований петлюрівець". Тож ніби для провокації були присилані ці большевицькі газетки українською мовою.

Управителькою клюбу (тут говорили "клуб") була молода вдовичка. Її чоловіка вбили "зелені" (партизани). Після неї настав був "художник" (мистець-маляр), — видно, дуже культурна людина, непризвичаєний до грубого, неотесаного большевицького середовища. Одіж на ньому потерта — "остатки розкоші" з давніших добрих часів. Лице в нього шляхетне і бліде, аж прозоре, немов у святого. Зміст книжок, що були в клюбі, він знав майже напам'ять і тому був добрим дорадником у виборі лектури. А втім,

може він і не мусів їх ніколи читати, а відгадував по авторах і наголовках. Бо ж були тут тільки пропагандивні большевицькі брошурки. А цілу бібліотеку попередніх власників заводу большевики знищили. Були тут класичні твори московських дореволюційних письменників, а також переклади світових письменників, і багато старовинних книжок. Одного дня, за наказом вищого начальства, всю цю дорогоцінну бібліотеку й архів завантажили на селянські возидрабиняки, возами вивезли поза мури заводу в чисте поле і спалили. — На попелі "буржуазного" минулого большевики, мабуть рішили почати історію культури від себе, починаючи з азбуки — як кажуть москалі: "начінай сначала" (починай від початку).

На глум і на терпіння робітникам виставили большевики в клюбі пляшкове пиво на продаж. Було воно таке дороге, що навіть непомірковані пияки, що видають останній гріш, рідко коли могли пити його, бо не мали за що. Тож кожен тільки замріяно зідхав до того пива і ковтав слинку. Тільки найбільші смільчаки відважувалися грати на пиво в шахи чи в шашки, і кожен аж дрижав — не дай Боже, як програє! Горілка "риковка" (назва з того часу, як головою уряду був Риков) також була дуже дорога. — До речі, на ринку втерся був звичай говорити: "Коли був Риков (головою уряду), то ціна була така то й така, і товар був такий то й такий". Це зразок советсько-народнього "календаря".

По вечорах у клюбі бувало людно й гамірно. Пролетарська братія збиралася сюди на сходини, там таки вислухувала різних політичних промов. Дуже рідко бували й просвітні доповіді, що їх читали лікарі, економісти і т. д., всі в большевицькому дусі. Лікар говорить доповідь і густо пересипає її всякими висказами Леніна, Маркса й Енґельса, що нічого спільного з медициною не мають. Але вони мусіли це робити. Вряди-годи робітничий аматорський гурток давав вистави й концерти. Найбільше вбилася мені втямки п'єса "Сині блюзи" (робітнича одіж - - комбінезони). Обдерті советські нуждарі хоч на сцені одягалися в справжні робітничі комбінезони і плели якісь там пропагандивні теревені, як кажуть: "сім верст до небес, та все лісом". Публіка, під ослоною темряви в залі, позіхала й дрімала.

Одного разу в клюбі відбулася дебата на тему релігії,

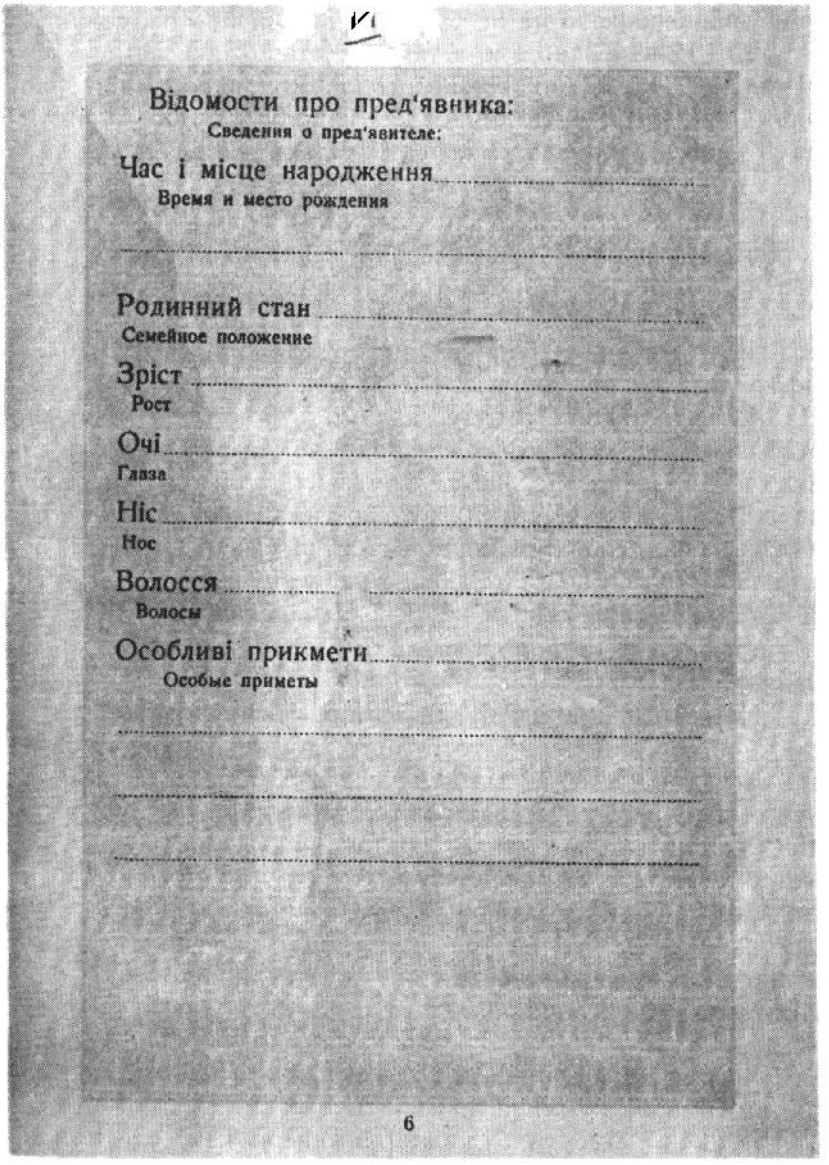

6-та сторінка авторового совєтського закордонного пашпорта з 1926 р.

Через брак доброго чорнила в міністерстві УССР написи невидні. — 7-ма сторінка пашпорта, тут не подана, це французький переклад 6-ої стор.

Безбожницьку сторону заступав вишколений агітатор-атеїст з наросвіти (народньої освіти). Говорили, що це бувший священик, але це не було певне. Він був озброєний у Старий і Новий Заповіти, а також у староєврейські священні книги. Сухим, монотонним голосом урядовця він говорив, що "релігія — це опіюм для народу", а Бог — видумка буржуазії, щоб затуманювати бідний народ та зробити його податливим для послуху".

Противну сторону мали заступати польський ксьондз, жидівський рабін і православний священик. Однак перші два не появилися. Прибув тільки православний священик і безстрашно змагався з безбожником. Він доказував, що релігія — це єдина і найпевніша основа людських чеснот. Без релігії людина дичавіє. Ще не було випадку, щоб релігія нанесла людині шкоду, натомість маємо докази, що безбожництво веде мораль народу до упадку. Чи ж для людства шкідливе це, що релігія вчить: "Люби ближнього свого"? Чи ж не віра в Бога стала тим дзеркалом, у якому кожен бачить своє сумління? — Але що ж, ці "дебати" були влаштовувані не для вільного переконування, а для того, щоб легше було викрити ворогів большевизму.

Адміністратор вороновицької цукроварні поляк Балаценко, як було сказано, погиб від кулі місцевих чекістів, що нишком займалися бандитизмом. Погиб він на своєму службовому становищі, тому його дружина-вдова дістала від місцевої влади, як відшкодування, концесію на приватну столівку, але по твердих цінах. Ця родовита "пані з панів", силою випадку стала "товаришкою" Балаценко. Очевидно, багатьом на її місці було б тяжко з тим примиритися. Але справа не в затраті титулу, а в чомусь гіршому: переміневшись з пані на товаришку, вона виявилася цілком непідготованою до практичного життя. Розуміється, вчилася вона колись у школі, однак її наука стояла поза межами справжнього життя. Завчені в школі речі стали зайвими за большевизму, і треба їй було перевчатися. Шкільні теорії, що їх вона не вміла примінити в практиці, наче плутали їй розсудок. Вміють будівничі інженери накреслити план будинка, але не вміють мурувати його, — для того треба простого муляра.

Товаришка Балаценко безумовно вчилася в школі математики. Може вчилася великих чисел, дробів, процентів і т. д., але все це на папері, без зв'язку з предметами, які

треба рахувати. Коли ж її довелося рахувати продукти, видатки, прибутки і т. д., вона стала безрадною, так наче б ніколи й у школі не бувала. І знайшлися люди, які це побачили й несумлінно використали. Службовці їдальні — це була кліка комуністів, і вони направо й наліво "лапошили" товаришку Балаценко. Видно було, що скоро з торбами її пустять. А вона навіть не знала, чому її їдальня хилиться до упадку, коли їй здавалося, що на папері все йде дуже складно. Побачив я, що їдальню властиво заложила кліка комуністів і зробила з товаришки Балаценко підставну фігурку, щоб мати концесію на приватне підприємство й добрі зиски. А вона була щиро переконана, що це її власне підприємство. Дуже сердечно вона до мене відносилася, тому я старався віддячитися їй "тим самим кінцем", і звернув їй увагу на те, що службовий персонал у неї на очах розбазарює її їдальню. Сама чесна й прямолінійна, вона й інших за таких мала. Тому відповіла мені: "Не може бути". Мало того, вона комусь сказала, що я розпускаю безпідставну паніку, і комуністична кліка насторожилася; їх заскочило це, що водонос і дроворуб з кухні, "глухий і сліпий", звичайна, темна людина, зацікавився їхніми темними і окладними махінаціями.

Наслідок того був такий: одного дня кухарка здивувалася, що я ще й досі працюю при кухні. Я думав, що вона жартує, але вона говорила поважно: — вже тиждень тому мене звільнили з роботи! Звільнили й нічого мені не сказали: працюй собі, а коли прийде до заплати, то вони покажуть чорне по білому: ти ж був звільнений з роботи! Наробив я тарараму на весь завод: як то, часи царя Ніколки повертаються чи як? Це ж нечуване знущання над робітником! Я ж у Харків піду! В Москву до самого Леніна піду! — Знав я сам, що це пуста балачка, бо крук крукові ока не виколе, але податися я не хотів. І мене покищо затримали при кухні, але не зо страху перед моїми дитячими погрозами, а дякуючи товаришці Балаценко. Бачила вона, що комуністична кліка незабаром і її позбудеться зо столівки, тому хотіла по собі оставити добру славу серед простих робітників. Я ж натомість до зубів боровся не за що інше, як за той обід і вечерю, що безплатно діставав нишком від кухарів.

У той час несподівано прийшов наказ, щоб їдальню від товаришки Балаценко перебрала заводська кооператива,

заснована на паях робітників. Робітники мали діставати в ній товари широкого вжитку по знижених цінах. Годі сперечатися за це — діставали б чи не діставали б робітники товари по знижених цінах, бо товарів зовсім не було. Завідуючим кооперативи був москаль Корольов, отже він автоматично став і завідуючим кухні. Але на кухні він розумівся так, як вовк на зорях. Заявивши, що не має часу привчати коло кухні якогось новичка, він затримав мене як робітника з деякою практикою в тому ділі. Побачивши, що Корольов зовсім не розуміється на кухонній справі, я відчув під ногами твердіший грунт, бо ж Корольов повинен знати, що я для нього необхідна особа. Перша інструкція, яку я від нього отримав, звучала: "Сматрі, чтоби ніхто не варавал прадуктов" (Уважай, щоб ніхто не крав харчів).

На цукроварні часто-густо бували всякі партійці. Партійці вищого ступеня діставали безплатне і краще харчування в столівці, а партійці нижчого ступеня мусіли платити за харч, і то за гірший. Кожен з тих нижчих партійців наперед оплачував певну кількість обідів і діставав відповідну кількість квитків. Копії квитків я передавав разом з грішми Корольову. Одного разу Корольов, бувши на похміллі, всі отримані квитки шпурнув у піч, а гроші, сто рублів, сховав у кишеню. Він думав: той забитий робітник при кухні чорта й два розуміється на таких канцелярських справах, як квити, — на що вони і куди мають іти. Жулік і злодій був той Корольов на всі боки. Однак він був відомий партієць і мав опінію большевика-фанатика. Значить, міг безпечно красти. Хто доніс би на Корольова, той сам попав би у в'язницю, але не Корольов. Він знав це. І кожен це знав. Зрештою, корольовами є всі большевицькі партійці: "злодій на злодієві їде і злодієм поганяє". — На кухонних відпадках кормилися два кабани. Кожного дня цікавилися робітники здоров'ячком тих кабанів. Ось підростуть вони, вгодуються, їх заколять і робітникам у їдальню подадуть вимріяне м'ясце. Якраз! Одного дня пішла поголоска, що кабани кудись зникли, але невідомо куди... Я знав — куди: Корольов одного разу закликав з Вороновиці кабаника-баришника, нишком продав кабани і сховав гроші в кишеню. Звичайно, його можна було скаржити, але результат був наперед відомий: слідство виявить, що Корольов "невинен", а свідка тяжко покарають за те, що "очорнює" заслуженого комуніста.

Одначе робітники почали ремствувати. Ремствували во-

ни на Корольова не безпосередньо, а посередньо — почерез мене, мовляв: він доглядав свиней, тож він повинен знати, куди свині поділися. Вони надіялися, що я, зачеплений до живого, буду боронити свою честь і розкрию махінації Корольова. Так робітники попхнуть мене в перший вогонь боротьби з ним. А проводив тут робітниками один спритний одесит, що конче хотів дістатися до кухні на роботу. Він, видно, міркував собі так: викажу я на Корольова, а Корольов, як упривілейований партієць, має досить сили для того, щоб знищити мене, а тоді він, одесит, дістанеться на моє місце, бо вже наперед пообіцяв робітникам дуже добрий харч, коли виберуть його робітником кооперативної їдальні.

Не маючи сили боротися з Корольовим і не хотячи слухати наївних і провокативних нарікань робітників, я волів сам усунутися з кухні, — хай побачать, яким "свинячим" м'ясом накормить їх балакун-одесит з Корольовим! В одному хитрий одесит не помилявся: що я свою "комісарську" шкуряну куртку купив з кухні. В дійсності так було, що якби я з-під поли не діставав був від кухарів два рази на день дарованого харчу, то куртки був би не купив. Але купив я її не за продані кабани, як горланив одесит, а за жебранину. І так моя елегантна куртка дорого мені обійшлася. Вона викликала заздрість у робітників. Заздрість у свою чергу викликала всякі підозрення, і так я був змушений уступитися з кухні, втративши безплатне харчування.

***

Опинився я знову поденним робітником робочого двору; знову праця в гноєві від світання до смеркання; знову нестерпний голод. Заробляв я на день 95 копійок. На місяць 22 рублі і 80 копійок. А за сталий харч треба платити 25 рублів! А ще ж на інші видатки треба. Отож, треба було день іти в їдальню, а день не йти. Тому я зовсім не ходив. Сам собі варив чай без цукру і жив за шматочком хліба. Пачка цигарок, 25 штук, коштувала 25 копійок; якби за свій денний заробіток я хотів купити 4 пачки найдешевших цигарок, мені ще бракнуло б 5 копійок. Розуміється, курив я осоружну совєтську махорку, а цигарки тільки "про свято", десь коло дівчини чи взагалі в товаристві, і то пакну пару разів, здушу й заховаю. Та часом для фасону недбало викину недокурок.

Гроші треба було мати в запасі на різні урядові здир-

ства. Приїде в клюб агітатор, розмалює в промові, як там голодають нещасні робітники-штрайкарі в Англії, що їх душать капіталісти, і совєтські робітники, що ніколи не знають безробіття, повинні їм допомогти відстоювати робітничі права, — треба зробити для них грошеву збірку: хто — за? хто проти? Всі підняли вгору руки: за! Скажи проти, підеш "до білих медведів". Кожен це знає. І тому дають усі. Хто не має, той позичить і дасть. Таким чином в СССР для англійських штрайкарів було зібрано 6 мільйонів рублів. Дістали їх штрайкарі чи білорукі комуністичні агітатори за кордоном — цим ніхто не цікавився, бо не було вільно та й не було сенсу, — дати однаково треба було. — Аж потім, вирвавшись із совєтського пекла, я побачив, що англійський безробітній живе багато краще, ніж найліпше ситуований совєтський робітник у Москві.

Серед таких сірих совєтських буднів, де людина отупіє так, що її не здивує навіть чудо, від краю до краю прорізала Совєтський Союз вістка: Ленін умер!

На коротку мить усі затаїли в грудях дух і людей огорнув якийсь ніби забобонний настрій очікування — здавалося, що серед дивної тиші враз потрясеться в своїх основах Совєтський Союз і завалиться, або взагалі станеться щось неймовірне. В кожному разі — буде переміна.

Але... не сталося нічого, — "з великої хмари — малий дощ", як звичайно. На цукроварню прийшов урядовий циркуляр з наказом: товариш Ленін умер, всі трудящі СССР приступають до будови пам'ятника вождеві пролетаріяту, і робітники степанівської цукроварні також мають включитися в це почесне діло.

Пам'ятником Ленінові мала бути тут не його статуя, а тільки данина в праці для Совєтського Союзу. В степанівській економії стояла стара машина-молотарка, непридатна до вжитку. Бракувало їй осів і коліс. Робітники на свій кошт відремонтують її, здадуть у користування совєтському господарству — оце й буде "пам'ятник" Ленінові. Агітатор поставив пропозицію, щоб кожен робітник пожертвував на ремонт машини з дня й четвертини заробітку. Хто — за? Піднеслася більшість рук, але не всі. Навіть деякі комуністи стрималися. Хто — проти? Звичайно — ніхто... Агітатор зробив з того висновок: — всі робітники степанівського заводу добровільно, одноголосно й з великим одушевленням пожертвували по одному з четвертю дневі праці для своєї соціялістичної батьківщини на пошану Леніна.

Молотарка була така стара, що довелося робити майже нову машину. Однак її відремонтували. З одного боку намалювали совєтський герб: серп і молот, а з другого — портрет Леніна, і "пам'ятник" готовий. На цукроварні було 400 робітників і в усіх них було разом заграбовано 5,000 годин безплатної праці на ремонт старої машини-молотарки. — Здирав Ленін шкуру з робітника за життя, здер ще й по смерти.

Кинули були большевики в революцію клич: "старое разрушім — новое пастроїм" (старе зруйнуємо — нове збудуємо). В результаті почали латати старорежимну поломану машину. А з новим Бог спіху не давав. Рішено було, наприклад, поставити на цукроварні гучномовець, почерез Київ сполучений з Москвою. По довгих канцелярських процедурах нарешті купили стовпи. Треба було збити їх клямрами, і збивали їх коло двох років, та й не збили. Виїхав я в Канаду, а радіопередачі так і не діждався, — звичайно, нічого на тому не втратив. Совєтські гучномовці тепер кричать по всіх містах СССР. Вони передають тільки це, що потрібне владі, щоб населення слухало. Мало хто в СССР має радіоапарат, а коли й має, то він приспосіблений тільки до місцевих пропагандивних радіостанцій. Значить, совєтський радіослухач по-невільницьки прикований тільки до урядових радіопередач. Навіть в етері поневолили людину.

На цукроварні сют-тут скликали робітничі мітінги. Просто замучували ними спрацьованого робітника. Треба обговорити справу якогось, хоч би й найдрібнішого, обладнання цукроварні, вже й мітінг скликають: технічний персонал передає справу на публічне обговорення. Робітники розуміються, як вовк на зорах, на якихсь там інженерських спорудах, тож і нудяться смертельно та позіхають, коли технік викладає їм справу. А все кінчається, як звичайно, о д н о г о л о с н и м ухваленням проєкту, хоч робітники не мають найменшого поняття про цю справу, яку ухвалюють; не цікавляться нею, але мусять ухвалювати. Хто не піднесе руки — за, той "ворог народу", по суті ж — ворог партії.

На одному з таких гучних мітінгів одноголосно і з "ентузіязмом" було ухвалено змінити на заводі якусь там трубу. Що це за труба, в якому місці і нащо — ніхто з робітників не мав "нікаково понятія насчот паніманія" (жодного поняття щодо розуміння), і нікого це не цікавило. Кожен

пильнував тільки, щоб своєчасно разом з усіми вспіти піднести "з ентузіязмом" руку під час одноголосного ухвалення.

З тією трубою справа була складна. Совєтські специ приїхали на завод, щоб його переробити. Стара буржуазна система мусіла бути усунена. Представили вони свій план на мітінгу, і робітники схвалили його, бо мусіли, а втім — їм було це байдуже. Усунули совєтські інженери з машин буржуазну трубу, а заложили совєтську і від'їхали. Директор Яновський, жид і партієць, мовчки на це дивився і не противився, бо ж переіначення труби було наказане вищою владою. Але Яновський не мав довір'я до совєтської "техніки". Тому нишком звелів одному з довірених майстрів про всякий випадок приховати "буржуазну" трубу. Коли специтехніки від'їхали, машини пойшли трохи й зупинилися. Яновський власне це й передбачував; тоді він звелів нишком назад заложити "буржуазну" трубу, і машини знову рушили.

Та що й говорити, коли сама совєтська влада своїм "спецам" не дуже довір'яла. Управитель Подільського цукротресту їздив за фахівцями у Францію і в Німеччину. А там інженери поставили їм такі умови: безплатне помешкання, один до півтора процента прибутку від випродукованого цукру, відповідна платня і невмішування робітничого совєтського профсоюзу (по суті ж — партії) з його комуністичними спецами в технічні справи виробництва. Ясна річ, большевики не погодилися на ці вимоги вільних інженерів Заходу, бо їм треба білих рабів, а не вільних працівників. Очевидно, закордонні спеціялісти знали совєтську засаду: "человек должен работать по спасобнасті, а палучать па патребнасті" (людина повинна працювати за своєю спроможністю, а отримувати згідно своєї потреби). Однак вони, мабуть, розуміли також, що "спроможність" працювати в СССР означає тягнути ярмо до відказу, поки душа в тілі. Що ж до "потреби" людини, то компартія вважає, що білий раб не має, чи не повинен мати, жодних потреб. Життєві потреби — це "буржуазна видумка". І гроші — буржуазна видумка, — говорили большевики в революцію. Большевицьку державу уявляли собі без грошей. Хто може, той працює, але кожен безплатно буде діставати все, що йому буде потрібне. Большевики вважали, що людині в 20-му сторіччі так мало потрібно, як і за печерної доби: прикрити наге тіло в поясі, напитися води й часом щонебудь пере-

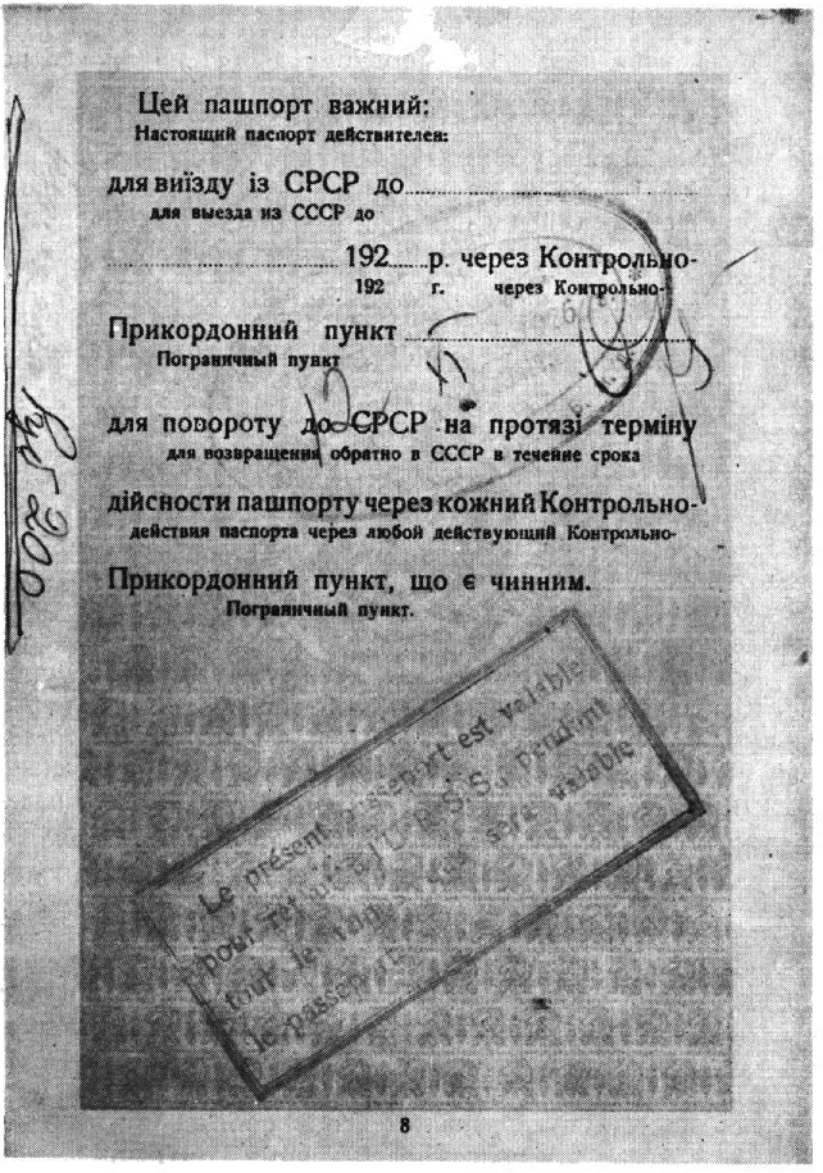

8-ма сторінка авторового закордонного пашпорта з 1926 р.
На правому маргінесі урядова помітка чорнилом: "Изыскано Руб. 200" ("Стягнено" (напис облинян) 200 рубліи", — урядово: 100 дол., цебто тепер 400 руб.).

кусити. А такі потреби, мовляв, легко буде й без грошей заспокоїти.

**
*

Була літня пора. На "робочому дворі" ми рилися по коліна в гноєві від ранньої до вечірньої зорі. Одного разу завідуючий робочим двором Шнайдер звелів мені перейти на тиждень до клюбу замітати. Замітати було легше, ніж викидати гній, — але не в тому справа; поперше, большевики всюди хвасталися, що в них нібито свобода й вибір праці. А завідуючий Шнайдер зовсім не питав мене, чи я бажаю замітати. Подруге, хоч замітання — робота легка, то роля замітайла була тут з давніх-давен така, як тієї ганчірки до затикання дір. Дійсно, коли начальник хотів над кимсь морально познущатися, то давав йому заняття замітайла.

Нічого не відповів я Шнайдерові. Він уважав це за зрозумілу річ, що його наказ я прийняв з покорою. В той час деякі робітники подивилися на мене зо співчуттям, а деякі з насміхом, мовляв: з а м і т а й л о ! Не було сумніву, що управитель Шнайдер рішив мене принизити в очах робітників. З якою метою? Він мав, видно, якусь внутрішню потребу знущатися над усіми робітниками, і з черги завзявся на мене. Але коли він мав свою потребу нападати на мене, то я мав ще більш оправдану потребу боронитися. Присівся я ввечорі, написав на управителя скаргу — що він безпідставно придирається до робітників, а останньо я впав його жертвою, і заніс до місцевої комячейки. Я знав, що справи з Шнайдером не виграю. Шнайдер належав до місцевих комуністичних тузів. Мені добре було відомо, кого й перед ким я скаржу, — крук крукові ока не виколе. Секретар комячейки, прочитавши мою заяву, непристойно залаявся на Шнайдера і зробив мені докір, що я раніш про це не заявив йому. Я відповів, що Шнайдерове знущання над робітниками настільки всім відоме, що про нього "горобці на вербі цвірінькають", отже я мав підстави здогадуватися, що комячейка знає про це.

Подав я заяву вранці, а до вечора вістка про це рознеслася по всій цукроварні. Дехто з робітників співчував мені не в біді, а в нерозважності — що я комуніста скаржу перед комуністами. У відповідь на це я заявив, що в мене є ще можливість шукати справедливости в самому Харкові (тодішня столиця лялькового "уряду" України). Я дійсно був рішений стукати хоч би й до Харкова, хоч розум говорив мені, що справи не виграю. — Товариш Булаєнко

голова завкому, перший повів на мене наступ. Він мав сказати, як мені донесли, що я не є карним робітником, бо, замість виконувати накази начальства і здисципліновано працювати, зайво затрачую час на нишпорення по різних законах і забагато цікавлюся тим, що владі вільно, а чого не вільно. В товариша Брика, говорив він, виходить так, що "яйце мудріше за курку".

В очікуванні на вислід моєї заяви-скарги я пішов на беріг ставка. Прозоре плесо води було спокійне, в ньому свобідно й миготливо гралися сріблисті рибки, і я зовсім поважно задумався над тим, що мені краще було б,якби я був отакою собі маленькою рибкою. Всміхнувшись до тієї дитячої думки, я почув кроки за собою, — оглянувся: до мене наближався урядник із завкому. Він завів зо мною приватну розмову про те, що мені краще було б полагодити справу зо Шнайдером, щоб були "вовки ситі й кози цілі". Цей урядовець переконаний, що якби я зайшов до голови завкому, товариша Булаєнка, то він усе як слід полагодив би. Нерозважно може кожен поступити, товариш Шнайдер також, і може він кається, але мені треба зрозуміти, що йому, начальникові, просто незручно першому йти й перепрохати робітника. Але товариш Булаєнко все це якось полагодив би, мені слід зайти до нього. Звичайно, він, урядник, не може запевнювати, бо це тільки його приватна думка...

Мені видалося, що голова завкому Булаєнко просто підіслав до мене того урядовця. Булаєнко прийняв мене привітно, довго розмовляв зо мною і при тому натякав, щоб я не робив нічого необдуманого (щоб не скаржив у Харкові?) і що людина (Шнайдер?) часто сама жаліє того, що іноді зробить. — Мені стало ясно: Булаєнко став мировим посередником між мною і своїм партійним товаришем Шнайдером. У висліді я знову став на роботу в робочому дворі, але замітайлом не став. Управитель двору Шнайдер призначив мене до помочі старим залізничним робітникам ремонтувати залізну дорогу. Так я опинився на роботі в чудових полях і лісах Поділля.

З першого погляду здавалося б, що я виграв справу, партія уступила, і був правопорядок. Ні, це був тільки збіг обставин, коли смерть Леніна викликала серед місцевих партійців непевність щодо того, як там буде в центрі: хто буде новим володарем? Можливо, той новий диктатор прийшле на цукроварню своїх особистих протегованих, а старий

персонал усуне, а може й зліквідує. Для того він шукатиме за формальними причинами, буде дошукуватися недотягнень, помилок, зловживань, прогулів і т. д. А на цукроварні кожен партієць мав за собою більші чи менші гріхи на сумлінні. Як довго при владі стояли ті люди, що назначили свій персонал до цукроварні, так довго їхні махінації минались безкарно, але коли в центрі змінилися при владі люди, то на якийсь час становище стає непевним.

Ось чому якраз під час зміни влади місцеві партійці спочатку трошки принишкли і старалися не дуже задиратися з робітниками. — Так я собі міркував. І може мав рацію постільки, що партійці за скаргу на комуніста Шнайдера покищо не сплавили мене. Але з другого боку, вони й не подарували мені моєї сміливости. Бо коли я вийшов на залізницю, один з робітників сказав: "Відіш, Брик, ти тоже на ссильную папал!" (Бачиш, Б., ти також попав на заслання), і він страшно залаявся. Від нього я довідався, що на залізницю послали його за кару через якусь там недогоду начальникові цукроварні.

Робітник тут мусів виробити визначену норму. Більше виробити дозволялося, але менше — ні. По цілих днях ми мусіли возити пісок, каміння й землю. Тачки були нові, величезні, ніби призначені для якихсь велетнів. Порожню тачку було трудно зрушити, а коло повної я напружував усі свої сили так, що на руках відразу повискакували мозолі, як сливи, полопали, немов шкіру тупим ножем покраяв. Увечорі я звалився на землю, сховав голову між коліна і заридав тихо: "Мамо моя рідна, якби ти знала..."

Лице залізнодорожного майстра, що йому підлягали тут місцеві "каторжники", було суворе, опалене в полях на сонці й вітрі, немов витесане, але десь у глибині його сталевих очей світилася затаєна, заборонена совєтською владою, доброта...

Одного разу, коли кожен з нас став уже живим кістяком, майстер приїхав на залізницю і почав лаяти нас: он тамтих пеньків не треба було корчувати, - це тільки страта часу, а в нас ще стільки роботи; і насипів не треба занишроко насипати, — треба ощаджувати матеріял, і т. д. Значить, він докоряв нам за виконання тієї роботи, що була найтяжча і спиняла вироблення норми залізничного відтинка. — Отож, він ніби лаяв нас на це, що задаємо собі лишню роботу і тому не посуваємося скоро вперед. А по суті це

була його політика, щоб ми могли легше виробляти свою норму.

Минуло пару тижнів, і я був зломаний тілом та духом. Я був приголомшений, смертельно прибитий втомою, наче в якомусь хворобливому півсні. В перших днях і тижнях дошкульно відчувався голод, а потім я почав захлявати; вже й голод відчувався менше. Тягнув я свою працю мовчки, механічно, неспроможний до жодного спротиву. Часом приходила думка: отак, зломаний до землі, одного дня звалюся з ніг, як охлялий кінь, і сконаю...

Так минуло кілька місяців. Ком'ячейка, мабуть, не мала ні одної скарги від дорожного майстра на мене. Не виключена річ, що партійці випитували його про мою поведінку — чи бунтуюся я на роботі. Знаючи добре, хоч і мовчазне, відношення до мене суворого на вид майстра, я підозрівав, що він мусів навіть хвалити мене як зразкового робітника. Значить, партія мала підстави вважати мене за приборканого. Завдяки тому майстрові (він називався Возняк) мені дали працю при складі будівельного дерева. Безпосередньо підлягав я директорові деревного заводу — полякові Малиновському. До мене належали обов'язки: приймати дерево, кермувати сортуванням і видачею. Урядував я в примітивній, мов шопа, конторі. Якщо б мою посаду посів комуніст, він напевно отримував би платню урядовця 7-ої категорії ("розряду"). Мені натомість, як непартійному, давали платню чорноробочого найнижчої категорії. Коли Возняк звернув адміністрації цукроварні увагу, що чорноробочий не сидить у конторі за рахунками, вони відповідали, що я — звичайний сторож, а моя контора — не контора, а будка-сторожівка.

Моя категорія звичайного чорноробочого була 4-та. Я старався про піднесення мене хоч до 5-ої категорії, бо з тим приходило підвищення на пару рублів платні. В цій справі я звернувся до завкому, що з одного боку мав захищати інтереси робітників перед державою, а з другого — інтереси держави перед робітниками. Завком натякнув, що він не проти цього, але адміністрація заводу противиться, отже — "рада б дівка замуж вийти, та матуся не велять". Тоді я передав справу до РКК (рабоче-крестьянскій конфлікт — робітничо-селянський конфлікт). Незабаром на дошці оповісток РКК появилася, поруч інших, ще й така оповістка:

"А. Брык требует повысшения розряда зарплаты с 4-го

на 5-тый" (А. Б. домагається підвишки заробітньої платні з 4-ої категорії на 5-ту). Кожен з робітників мав право прочитати оповістку й обсудити: варт товариш Брик тієї підвишки чи не варт. А йшлося тут про підвишку на 2 рублі на місяць, за які я міг купити 8 пачок цигарок по 25 штук кожна. Отак зав'язався в мене з Совєтським Союзом бій за... 2 рублі! Було це "стріляння з гармат по горобцях", але що ж — обіцювали большевики в революцію соловейка на гиляці, а тепер доводилося битися з ними за горобця в жмені.

РКК став по моїй стороні (бо це його нічого не коштувало!), і передав свій протокол до адміністрації цукрокомбінату, де могли піти мені на уступку або передати справу на розгляд вищій владі. — До управи адміністрації входили два партійці: бухгалтер — жид Дубицький, адміністратор — українець Турчинський і безпартійний директор цукрокомбінату — поляк Малиновський, визначний інженер та тілом і духом аристократ у справжньому розумінні того слова. Мені було вже відомо, що Дубицький стоїть за мною, Турчинський — рішуче проти, а Малиновсккий — загадка для мене. Я не знав його, ні він мене. Тому одного разу я рішився підійти до нього просто на подвір'ї і представити йому себе та свою справу. Він сказав тепло:

— Не тревожтєсь, мой друг, — всьо будет харашо" (Не хвилюйтесь, мій друже, — все буде гаразд).

Значно пізніше від одного писарчука з адміністрації я довідався про тверду розмову між директором Віктором Петровичем Малиновським та адміністратором Турчинським у моїй справі. Турчинський заявив, що в бюджеті не передбачені жодні підвишки, бо обмаль грошей (2 рублі на місяць!), і він пропонує взагалі зліквідувати місце моєї праці, якщо я впиратимуся при підвищці. Малиновський погрозив тим, що передасть мою справу на розгляд у Вінницю. — Малиновський, це був рідкісний людяний поляк, крім Гавецького, якого я зустрічав у житті. Але щоб не перебільшувати моєї особистої справи, треба мати на увазі, що вона стала тільки одною з нагод для ідеологічних порахунків між фанатичним партійцем Турчинським і непартійним, потайним ворогом большевизму Малиновським.

"Турчинський велика шишка, — говорили робітники, — з мотикою на сонце не підеш!"

9-та сторінка авторового совєтського закордонного пашпорта з 1926 р.

— Переїздна віза через Латвію на час від 11 до 25 листопада 1926 р. (Еміграційна процедура продовжила авторів побут у цій державі).

"Не треба йти на сонце, — говорив я, — досить буде піти в Харків до товариша Петровського" (голова лялькового уряду т. зв. "Української Радянської Соціялістичної Республіки").

"Язиком піти легко, — недовірливо говорили. — Куди робітникові з постолами в квашу? Колись казали: Бог високо, а цар далеко. Де ж би робітник міг аж у Харкові до дверей справедливости стукати!"

"Побачимо!" — відповідав я затято. І в ту мить я був певен, що буду добиватися в Харкові до самого Петровського.

"Пішки піду! На жебраному хлібі піду з палкою від села до села. І з жебрачою торбою на плечах буду стукати до кабінету Петровського: хай пролетарський уряд побачить, до чого довели пролетаря всякі тутешні тузи, які забули, що живуть не за царя Ніколки, а в пролетарській державі трудящих. Товариш Петровський пригадає їм це!"

Я був певен, що між тими зацікавленими, і навіть співчуваючими, що мене випитували, були також підіслані агенти Турчинського. — Хай будуть і чують! Хай скажуть йому, — мені однаково...

Справа починала набирати розголосу; як звичайно, пішли всякі сплетні, робили з голки вола. Тут у глуші люди були ласі на сенсації. Вони мусіли їх мати, як собака кістку до гризення, щоб заспокоїти голод. Одні баїли, що Турчинський напосівся на мене, щоб спровокувати Малиновського і послати того "великого пана з панів" туди, де Макар телят не пас, і мене разом з ним. І Турчинський напевно це зробить. Інші шептали, що Дубицький хоче використати мою особу для того, щоб скрутити в'язи Турчинському, який уже згубив міру в своїй владі. До того ж, хто знає, чи часом Турчинський не затаєний петлюрівець і антисеміт, — бо ж пішов проти жида Дубицького. — Були ще й інші балачки.

Через тиждень після того, як Турчинський рішуче був відмовився піднести мені платню з 4-ої на 5-ту категорію, всупереч Малиновському і Дубицькому, одного дня він несподівано покликав мене до себе і повідомив, що підносить мені бажану платню. Крім того, мені буде виплачена вся залеглість 2-рублевої додачі за минулі місяці - від часу, коли я склав заяву про підвишку. Ця залеглість становила 29 рублів. І я цю суму негайно отримав. Ці гроші — ціла місячна платня! — мені наче з неба впали. Поганенькі ро-

бочі черевики коштували 16 рублів. Доложи мені ще 3 рублі ,і я матиму аж дві пари черевик. Я багач!

Та це тільки теоретичні калькуляції. На жодні черевики я собі позволити не міг. У першу чергу мушу хоч на протязі місяця кожного дня ходити в їдальню. Бо я вже здавна перестав туди заходити, а жив за шматком хліба й чаєм без цукру, до якого вживав печених цукрових буряків. А тим часом на нужденну платню робітника голодними пащами наставлялося щораз більше всяких дір. Перш за все — місячна вкладка до профсоюзу (профспілка — трейдюніон) по 50 копійок, отже півдня праці. А потім незліченні датки: на допомогу штрайкуючим, на "пам'ятники" всяким вождям і вождикам "пролетаріяту", що вмирали з якоюсь подивугідною і підозрілою скорістю і частотою, на помдет (помощ детям — допомога дітям, що їхні батьки загинули в рядах большевицької революції чи були знищені Чекою), на воздухофлот (воздушний флот — летунство) і т. д. і т. д. Большевицька пропаганда до зануди горлала, що капіталістичні імперіялісти готуються до удару на батьківщину пролетаріяту, — "спиться, не спиться, а все мені Грицько сниться"! Не було жодного мітінґу без того, щоб агітатори не закликали бути готовим на захист Совєтського Союзу, і немилосердно здирали складки на зброю. Робітники, як звичайно, ухвалювали ці здирства "одноголосно й з ентузіязмом". Ухвалюючи "одноголосно і з ентузіязмом" складку на мопр (допомога світовій пролетарській революції), робітники ще висилали свої "одушевлені привіти" пролетаріятові буржуазних країн. — Якби так той світовий пролетаріят знав...

***

Була в мене постійна думка податися на Донбас. Тут у полях на заводі робітник — не робітник, а затурканий селюх, над яким не збиткується тільки той, хто не хоче. У відкритому полі стоїш, як билина, на очах чекістів, що шукають кістки до гризення — жертви в будь-кому, бо з того вони живуть. А на Донбасі тисячі роібтників — згубишся, як пісчинка в морі. І станеш там справжнім р о б і т н и к о м, з яким партійні "приказчики" хоч сяк-так мусять числитися.

Але за що поїхати на Донбас? Поскільки в революцію большевики небагато уваги звертали на пасажирський рух, і можна було подорожувати "на зайця", то тепер вони про-

сто подуріли на точці оплати за проїзд потягом. Всюди була якась несамовита контроля — хоч у миш перекинься, то без квитка не проскочиш. А квитки на потяг були просто підозріло дорогі. Ледве чи міг бути який сумнів, що большевики встановили такі високі оплати для замороження руху населення, — білих невільників треба було прикувати до одного місця праці.

Я почав потрохи складати гроші на проїзд залізницею. Як "залізний фонд" на цю справу, я відложив тих 29 рублів, що дістав як залеглу підвишку платні.

В той час ремонт залізниці закінчився, будівельне дерево перестало приходити на склад, і я, як технічний керівник складу, став тепер зайвою тут особою. Осталася ще мала мізерія дерева, але з нею вже давав собі раду сам дорожний майстер Возняк, а мене понизили до ролі сторожа і в зв'язку з тим з 29 рублів мою платню обтяли до 24 рублів. Мені щомісяця бракувало одного рубля, щоб могти оплатити нужденний харч у їдальні. На інші потреби у мене не оставалося б ні копійки. Моя голодівка ще збільшилася, хоч перед тим здавалося, що дальше вже немає куди. Я побачив, що можливості витерпіти зло в людини дуже широкі, наче б дані їй для того, щоб її терпіння могли збільшуватися до найдальших меж.

Сторожем зо мною працював молодий демобілізований красноармієць, що опісля служив також у військових частинах ГПУ (Чека). Попрацювавши сторожем, він рішив, що з праці рук у "країні пролетаріяту" не виживеш, і згинеш, як руда миш. Тому він подав заяву про бажання вступити в комуністичну партію і був прийнятий. Партія вислала його на пару місяців в Одесу на агіткурси і він повернувся на Вінниччину вишколеним агітатором, хоч з освітою в нього було "ні бе, ні ме, ні кукуріку". "Вот сматрі, тепєр мнє жіть стало лучше!" (Ось дивись, тепер мені жити стало краще), — сказав він повчально, і радив мені подати заяву на руки секретаря місцевої ком'ячейки, Русаковського, а тоді напевно я не буду животіти нещасним чорноробом у гноєві і в землі, засуджений на голодове конання й пониження з боку першого попавшого партійця. Аби тільки пролізти в партію, а партія, щоб зберегти свою повагу, вже не дозволять на те, щоб її член був звичайним чорноробом, і дасть якусь гонорову посаду з вищою платнею. Провід партії буде примірювати не посаду до здібностів партійця, лиш штучно роздуватиме ці його "здібності" відпо-

відно до значення його посади. В той час партійці, оте нове "дворянство" (шляхта), дуже щільно зімкнули свої ряди, і легше верблюдові пролізти крізь вушко голки, як чорноробові було дістатися в кастові ряди комуністів-партійців. Коли ще приймали кого з пролетаріяту, то це мусіли бути винятково меткі одиниці і добрі балакуни, що добре вміли масам "пускать пиль в глаза" (куряву в очі).

Мій товариш по праці, що із сторожа вибився на партійця, намовляючи мене вступити в партію, кінець-кінцем запитав, чи знаю я, яка доля мене чекає в ролі сірого чорноробa?

Це було питання, над яким я задумувався від довшого часу. В австрійсько-польській кормизі з її февдально-кастовою системою життя моє було — наче звіря в клітці звіринця. Я не бачив можливости виплисти на ширші води, вийти в люди. Тому залишив свої рідні сторони, щоб вирватися в широкий світ, до сонця, на волю. Думав, що коли праця мені не страшна, я доб'юся чогось, а саме головне — здобуду освіту і стану повновартісною л ю д и н о ю, до якої будуть відноситися без усяких класових та інших упереджень, що так гнітили мою душу в австрійсько-польській неволі.

В 1921 році була проголошена в СССР репатріяція для чужинців. Я міг був виїхати на рідні землі під Польщею, але ніхто з моїх знайомих земляків туди не вертався. Рік 1921, зараз по війні і революції, був вистачально страшний для того, щоб утікати з Совєтського Союзу. Особливо був він несамовитим для тих, що, як я, мали нещастя перебувати тоді в Криму. Вищенаведені описи жахливих картин голодової стихії на Чорноморщині стинають кров у жилах. А одначе голод у Криму був значно більший, ніж на Чорноморщині. Совєтська пропаганда всі нещастя того часу пояснювала як наслідки недавньої війни і революції. Але коли держава затягне свої повоєнні й пореволюційні рани, тоді "жіть станет лучше, жіть станет веселей", як це пізніше обіцював був Сталін. І на здоровий розсудок загал думав, що дійсно на свіжих руїнах війни і революції покищо не може бути добра, це ж зрозуміла річ; але згодом мирне працьовите життя все наладить, поставить на нормальні тори. Отож, нібито не було чого впадати в паніку. Що мене чекало в СССР, я ще тоді не знав. Але чого мені надіятися по поляках, та ще й оп'янілих недавньою перемогою у війні, я вже знав. Якщо б навіть я був переконаний, що в Польщі

живеться добре і що навіть там не переслідують українців, то ще й тоді було б питання, чи вертатися мені, — амбіція не дозволила б: люди подумали б, що я не вмів у світі влаштуватися. Довго всі, із Західньої України, що творили свій розкиданий гурток, надумувалися, що нам діяти. Так і пройшла репатріяція. А після неї стало відомо, що хто не репатріювався, той автоматично став совєтським громадянином. Став ним і я. Наслідок того був такий, що з імлистих верховин мрій про це, щоб стати освіченою людиною і побачити широкий світ, я опинився дослівно в гноєві по коліна, в який часто з безсилля падав руками, і був прикований до того гною, бо навіть на переїзд до більших міст не мав грошей. Опинився я серед тих молодців, про яких писав Іван Франко, що —

"...Їх мрії, як вітер, життя рознесе
І розтопче своїми ногами".

Мій товариш по праці, коли ми були сторожами, товариш П., що потім для хліба пішов у партію, мав дуже хорошу молоденьку дружину С., що до мене дуже добре відносилася, — може тому, що її чоловік любив хильнути оковитої і рідко коли бував дома. Звичайно, молода жінка сама нудилася. Одного разу вони запросили мене в гостину. Правду кажучи, світ мені був немилий і не до товариських балачок мені було. Але я пішов до них просто тому, щоб задармо наїстися й випити. Шукати "дурниці" було тоді звичайним явищем, але замало було таких, що наставляли б ту "дурницю".

Застав я у своїх друзів секретаря ком'ячейки Русаковського. Тримався він тут натягнуто й звисока, щоб показати, яку честь він зробив товаришеві П., зволивши переступити його низькі пороги. А по суті він правдоподібно рішив залицятися до його вродливої дружини С. (Чи не за це він допоміг товаришеві П. дістатися в партію?).

Трохи підхмелений Русаковський півжартом сказав, що товариш П. рекомендує мене як кандидата в партію. Я відповів, що нічого про це не знаю. Він запитав більш серйозно: "Це хіба не означає, що ви не хотіли б бути партійним?" Він, мабуть, хоче знати мою думку про партію, а тим самим і про владу. Щоб відбити цю провокацію, я сказав: "Партія вважає, що недостойні люди не можуть бути в її рядах". "Правильно!" авторитетно потвердив Русаковський. "Значить, ви вважаєте себе недостойним... Часом

кажуть: завелика скромність є нескромністю. А я згоден з товаришем П. З вас був би добрий партійний, але..." І він перейшов у тон начальства та й став "вичитувати". В партію треба поступати не тому, щоб краще обезпечити своє життя, а тому, щоб служити ідеям партії та зміцнювати силу партії. А за своїх членів партія вже подбає сама. Дальше, він звернув мені увагу на це, що я не цікавився самою жовтневою революцією, яка відбувалася на моїх очах, а тепер не цікавлюся її здобутками, не проявляю жодної большевицької роботи. Партії це відомо. "Партія все знає!" сказав він з притиском. Бездіяльних людей партія не прийме в свої ряди.

Він, Русаковський, зовсім не міг би запевнити, чи партія прийняла б мене в свої члени, якщо б я подав заяву, а одначе він цілком погоджується з тов. С., що з мене був би "партійний — кругом двадцать пять". Але це залежить від мене самого. Треба взятися за якусь відповідальну роботу ширшого значення, щоб партія могла спостерігати, оцінити, випробувати, а тоді вона зможе вирішити сяк чи так.

А другого дня мені зовсім несподівано доручено збирати на мопр, тобто на фонд допомоги "борцям за світову революцію". Властиво ж це була допомога різним заколотникам-білоручкам, неробам, які, зловживаючи демократичними законами свободи, ширять просто кримінального типу заколоти у вільному світі.

Клітина мопру на степанівському заводі нараховувала 240 членів. Люди на заводі мінялися — приходили й відходили. Але на листі всі вони фігурували в числі 240 членів. Між ними фігурували й ті, що їх уже давно арештовано чи розстріляно як контрреволюціонерів. Головою місцевої клітини мопру був комуніст, що всю роботу здав на секретаря, а секретар чхав собі нишком на всю світову революцію. Секретар ком'ячейки запряг мене до збирання вкладок на мопр — звичайно, ввечорі, після цілоденної важкої праці; ця додаткова робота була неплатна. Кожен старався уникати плачення вкладок, але кожен знав, що це не помине його. Відмовлятися не смів ніхто, отже труднощів зо збіркою не було. Найголовнішою справою було упорядкувати членські списки — хто ще живе і є тут на місці, кого викреслити як мертвого, ув'язненого чи переміщеного. — При збірці вкладок часто відбувалися приблизно такі розмови:

"Дозвольте, товаришу, ваш внесок на мопр".

"На що?!"

"На мопр, кажу".
"На який моп?"
"Хіба ж вам, товаришу, не вияснювали?"
"Вияснювали ніби..."
"Ну й що?"
"Не ясно".
"Але ж ви — член?"
"Не знаю".
"У списках стоїть, що — член"!
"Ну, коли вже записали, то значить — член ніби..."

І він без торгу платив вкладку. Платив, бо мусів. Розуміється, раніш треба було опитувати його в справі категорії його праці, поденности чи штатности і т. д., бо від цього залежала висота вкладки. До адміністратора Турчинського я заходив три рази, поки цей загорілий партієць, "що аж на стіну лізе", рішився дати вкладку на світову революцію пролетаріяту. Все викручувався, як звичайно, — "нема дрібних".

За короткий час організація була оформлена. Список, після прочищення, виявив тільки 150 реальних членів, а не 240.

Був у мене знайомий молодий комуніст Стодольський, призначений на роботу в комсомолі. Був він більше щирий, ніж простодушний, трудно сказати. Одного разу бідкався передо мною: "За всяку ціну мушу чимсь відзначитися в партії, але — в голову заходжу, і не знаю — чим! А відзначитися мушу — кров з носа! Але чим? За що не візьмешся, то вже хтось почав..." "Школярів до мопру повписуйте!" кажу жартуючи. "Чому б дітвора не мала прийняти участи в революції світового пролетаріяту?" пожартував я, і потім з голови мені це вилетіло. Аж ось за кілька днів відбувся в клюбі мітінг, де ком'ячейка висловила публічне признання товаришеві Стодольському за його комуністичну відданість і винахідчивість — що він переконав шкільну дітвору в ідеалах світової революції, і дітвора "масово з ентузіязмом одноголосно ухвалила вступити в члени мопру — з половиною вкладки робітника". Отак "з посміхи стала потіха". А Стодольський звичайним способом, нікого не питаючи про згоду, повписував усіх дітей до мопру, і батьки мусіли платити за них вкладки. "Бачите, думав і таки придумав спосіб конструктивно відзначитися!" похвалився Стодольський. Щодо мене, то мені довелося нишком пожаліти свого несмачного жарту.

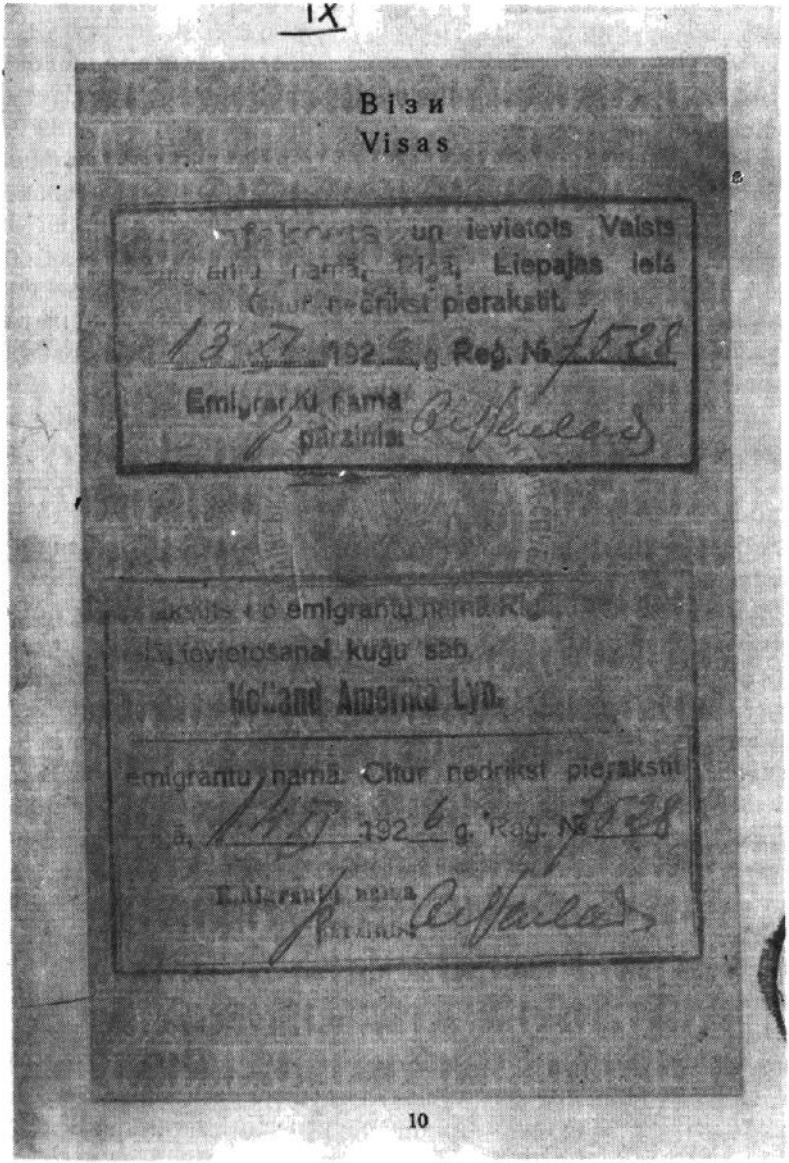

10-та стор. авторового пашпорта з 1926 р.
Візи з перебування в Ризі.

Вихопився з уст жарт, і я мимоволі допоміг Стодольському відзначитися. А для себе я не міг придумати ні одної кладки, по якій міг би з багна гною, злиднів і приниження вийти на якусь стежку, що повела б мене до куска хліба, а головне — до освіти. Тож і розпитував я, наслухував, рознюхував. Одного разу мені пощастило: від одного з членів вороновицького виконкому (виконавчого комітету) я довідався довірочно, що зо всіх цукроварень Вінниччини потребують одного кандидата з робітників на рабфак (робітничий факультет). Кандидат до рабфаку мусить знати всі 4 аритметичні дії і бути не старшим 36-ти років. За 4 роки студій кандидат має можливість отримати звання совєтського спеца (спеціяліста): агронома, хіміка, архітекта, лікаря (здається, за 5 років) і т. д. Нишком написавши заяву, я особисто склав її на руки заступника голови райвиконкому (райнового виконного комітету); заступник був моїм земляком (чи не зо Львова?), але до українців не признавався і говорив виключно московською мовою.

Пізнавши в моїй особі земляка, він скоса споглянув на мене і сухо запитав, чи я член партії. Я відповів, що ні. "Ну, ладно — вам саабщат: прінят ілі нєт", сказав, не дивлячись на мене. Бо що ж варт непартієць?

Повертався я з Вороновиці на завод, а передо мною стояв привид рабфаку: вчишся на державний кошт, маєш дах над головою, кормлять тебе, дають папір, олівці; на вакації ("канікули") дають тобі роботу по твоїй професії, щоб ти заробив собі гріш на одежину і на дрібні видатки; по закінченні студій виходиш агрономом, інженером, лікарем, і платня твоя вже не 4—5-го "розряду" (категорії), а принаймні 12—15. А головне, що ти о с в і ч е н а людина, а ще головніше: ти л ю д и н а !

Почав я ждати на відповідь з райвиконкому в справі рабфаку. А тим часом управа мопру дістала наказ скликати мітінґ для вибору редакційної колегії, що має видавати стінну газету мопру. В склад редакційної колегії вибрано три члени: партійця-москаля, що працював у майстерні, двох непартійних: мене та ще одного. Всі три ми були "грамотні" (письменні). Тепер я став перед питанням: про що і як писати? З тим питанням я звернувся до секретаря ком'ячейки. Замість відповіді він запитав мене, чи я вже бував коли редактором або кореспондентом (серйозно!). Коли я сказав, що — ні, він порадив мені переписувати статті з тих газет, що присилають до нашого клюбу, і містити їх у стін-

ній газетці. До речі, стінна газета видавалася в українській мові. Свою першу статтю про мопр я майже дослівно відписав з журналів, отже вона не могла викликати собою жодних застережень з боку начальства. Який глузд у тому: відписувати з газет, що лежать на столі, і вішати те саме на стіні? А просто: хай собі висить! Його ж і так ніхто не хоче читати — ні того, що на столі, ні того, що на стіні.

З обов'язку мусів читати її тільки секретар ком'ячейки Русаковський — партійний цензор. Він був би цілком вдоволений змістом статтей (відписаних з газет і журналів), якщо б ми вміли проявити більше... е н т у з і я з м у. Власне, йому здається, що е н т у з і я з м у замало; він це постійно підкреслював. Все таки Русаковський висловлював певність, що згодом у мене виробиться е н т у з і я з м, коли мене приймуть на рабфак. Він певний, що я буду прийнятий. Коли з рабфаку прийде до нього запитання, він дасть про мою особу якнайкращу опінію. — Почувши це запевнення Русаковського, я вже на яву бачив себе студентом рабфаку. Один клопіт був у мене: яку спеціяльність студій вибрати собі? Почав я радитися в цій справі спеца Драгомирецького, що мешкав у цьому таки гуртожитку по сусідстві зо мною. Це був гуртожиток, хоч і переповнений і брудний, все ж призначений для "середнього класу" совєтської соціяльної драбини. Тут мешкали урядовці, нижчої ранги специ і т. п. Я сам дивувався, як мене, чорнороба, прийняли сюди. Новоспечений спец-механік Драгомирецький був дуже ввічливий до мене, але подружитися я з ним не міг, бо він тримався на офіційній віддалі. Тим він підкреслював, що совєт — совєтизмом, але різниця між інтелігентом та чорноробом була, є і мусить бути. Отож, чорнороби в Совєтському Союзі в зносинах з інтелігенцією не повинні забувати, ким вони є. — Драгомирецький, довідавшись, що я вступаю на рабфак, помітно змінив свій холодний тон на більш товариський, бо мав перед собою людину, що за кілька років буде рівна йому соціяльним станом. Він порадив мені вибрати собі таку професію, до якої відчуваю замилування, тоді буде легше вчитися. Одначе я сам не знав, до чого маю замилування. Раз у мене здавалося, що маю замилування до інженерства, то знову — до медицини, і поетом бути мені всміхалася думка. Але справу вирішив секретар Русаковський: він сказав мені, що наш завод потребує спеца-хіміка і тому він вишле кандидата на хімію. Оце тобі й "замилування"!

Одного дня зустрівся я з новоспеченим комуністом П. Він признався мені під секретом, що ком'ячейка нашого заводу висилає його на... рабфак. Він і не дуже хоче їхати, бо ж у нього молода дружина — куди ж йому, одруженому, сідати на шкільну лавку! Але ж партія приказує, значить — треба їхати.

За серце стиснув мене тихий біль; однак мені вдалося втримати рівновагу духа, і я нічого не сказав про свою заяву в справі рабфаку. Натомість ще того самого дня пішов до секретаря Русаковського і дипломатично "подякував" за співчування моїй охоті вступити на рабфак. Однак, сказав, виявляється, що їде мій друг товариш П., отже для мене немає місця.

Русаковський пояснив, що це зрозуміла річ: товариш П. — партійний, тому він матиме більше виглядів на те, що його приймуть. А щодо мене, сказав він, я не можу бути прийнятий у партію, бо товариш Турчинський поставив рішучий спротив. Товариш Турчинський підозріває мене в петлюрівщині. Він, Русаковський, та інші, намагалися довести товаришеві Турчинському, що немає жодних підстав уважати мене за петлюрівця, але Турчинський твердо вперся і поставив на своєму, — "вот он такой хахол-галушка!" Дальше Русаковський говорив: "Турчінскій сказал, что всє галічане-петлюровци. Бить может, что таваріщ Турчінскій, сам украінец, убеждьон в свайом пазнанії друґіх украінцеф" (Можливо, що Т., сам українець, переконаний, що знає й інших українців). Русаковський закінчив такою порадою: "Вам, товаріщ Брик, астайотса даказать ашібочность мнєнія таваріща Турчінскаво путьом бальшевітской работи. Сєводня кое-кто висказивает мнєніє а вас, а са врємєнєм ви палучітє ваможность висказивать мнєніє а ньом" (Вам, товаришу Б., залишається довести помилковість думки товариша Турчинського шляхом большевицької роботи. Сьогодні дехто висловлює свою думку про вас, а згодом ви матимете можливість висказати свою думку про нього).

Мені стало ясно: українець Турчинський підозірав мене в петлюрівщині, а жид Русаковський підозрівав у петлюрівщині Турчинського.

Я знову дипломатично подякував Русаковському за всі його старання й клопоти у зв'язку з моєю особою і додав, що вся справа влегшується тим, що я ж властиво не пода-

вав жодної заяви про прийняття в партію, отже хай товариш Турчинський буде спокійний.

"Увідім, - - сказал слепой!" многозначно закінчив Русаковський з загадочною усмішкою. Була це комусь погроза, але кому: мені? Турчинському? нам обом? чи нікому? Годі було вгадати. А втім, мені важко думати: я такий розбитий, голодний, знищений...

Ще того самого дня до мене явився управитель робочого двору, партієць Шнайдер, з наказом вибратись з гуртожитка советських відповідальних робітників (інтеліґенції). "Ета квартіра не для вас. Ана дана вам па ашібке!" (Це помешкання не для вас. Воно було дане вам через помилку).

Пронюхав Шнайдер, що мої "акції падають униз", і пошукав нагоди познущатися надо мною. Це все за те, що я відмовився бути його замітайлом. Заявивши йому, що не розумію різниці між в і д п о в і д а л ь н и м і "невідповідальним робітником, я сказав, що на заводі всі робітники в і д п о в і д а л ь н і, бо відповідають за свою працю. Одні відповідають своїм мозком, а другі ось чим, — я показав йому потріскані мозолі на моїх руках. І я рішуче відмовився вибратися з квартири. Шнайдер відійшов з погрозою змусити мене до цього.

Я вийшов між робітників і наробив галасу, мовляв: товариш Шнайдер, мабуть, забувся, що часи царя Ніколки вже минулися, коли то робітник був "недостойний" мешкати в "господскій" квартирі. Коли в моїй квартирі має жити якийсь протегований Шнайдером спец, то так само добре можу там жити і я — чорнороб. На якій підставі товариш Шнайдер робить соціяльні різниці, що їх змела жовтнева революція? — Розбурхані робітники вповні зо мною погодилися, і це ще збільшило шум. Шнайдер хоче вигнати мене, трудящого чорнороба, з "панського" гуртожитка до гуртожитка чорноробів, де вже так глітно, що один одному стає на мозолі, і в бруді можна гречку сіяти. Робітничий гуртожиток називали "пролетарським манастирем", а інтеліґенція називала його "мертвим домом" Достоєвського (До речі, твори Ф. Достоєвського тільки тепер дозволили в СССР, а раніш вони були заборонені). — Пополудні, коли я вийшов на роботу, побачив підводу, що її прислав "смотрітєль двора" Шнайдер вивозити мої речі з квартири. Одначе начальник місцевої поліції відмовився силою врива-

тися до замкненого на ключ помешкання. В мене могли б "пропасти" якінебудь речі і начальник був би за це відповідальним, а він цього не бажає собі. Одначе мені здавалося, що в іншому випадку начальник поліції тов. Соловйов без пардону виломив би двері. Але він зо мною разом харчувався в одної вдови, де були дешевші і кращі обіди, ми часто з ним розмовляли й були, принаймні назверх, в добрих відносинах. Тож йому, мабуть, було неприємно ломитися в мою квартиру. — І так Шнайдер покищо дав мені спокій. Але я був певний, що він шукає іншої нагоди помститися.

А тим часом на цукроварні трапилася нова сенсація, що відсунула в тінь усі попередні. — Одного зимового дня, коли за хуртовиною світу Божого не було видно, на степанівський завод чудом-дивом добилася пара голодаючих: чоловік і жінка. Вони мали щастя, що по дорозі не розлучилися. По селах комнезами на нічлігу розділяли чоловіка з жінкою, кликали чекістів і ці вночі кожного окремо допитували; часто-густо чоловіка арештують, а жінка втече, чи навпаки. — Прибувші голодаючі щасливо добилися разом, були смертельно виснажені, і ледве очуняли. Обоє, видно, були дуже інтелігентні та щиро віддані одне одному. На заводі він дістав посаду касира, обоє були люблені і шановані всіми людьми доброї волі. Але підірване голодом і, видно, суворими переходами революції його здоров'я не витримало; він незабаром умер. Його дружина, не оглядаючись на бурю й натиск воюючого атеїзму, на насміхи й погрози комуністів, справила йому християнський похорон, за православним обрядом. Другого дня по смерти касира, нам — заводським нічним і денним сторожам — дали до помочі гурт інших робітників, щоб обставити всі входи й виходи, брами й хвіртки заводу, і не впустити церковної похоронної процесії на подвір'я заводу. Вранці під мурами заводу показалася досить велика церковна похоронна процесія. Влада рішила, що цукроварня — д е р ж а в н е підприємство, а Церква відділена від держави, отже церковна процесія "не має права входити на територію заводу". Тож місцеві друзі касира, наражуючись на великий риск перед владою, віддали останню послугу своєму товаришеві по службі, і винесли домовину з тілом з квартири за браму, до процесії, що складалася з вороновицьких міщан. — Навіть дехто з місцевих атеїстів не міг зрозуміти: що злого

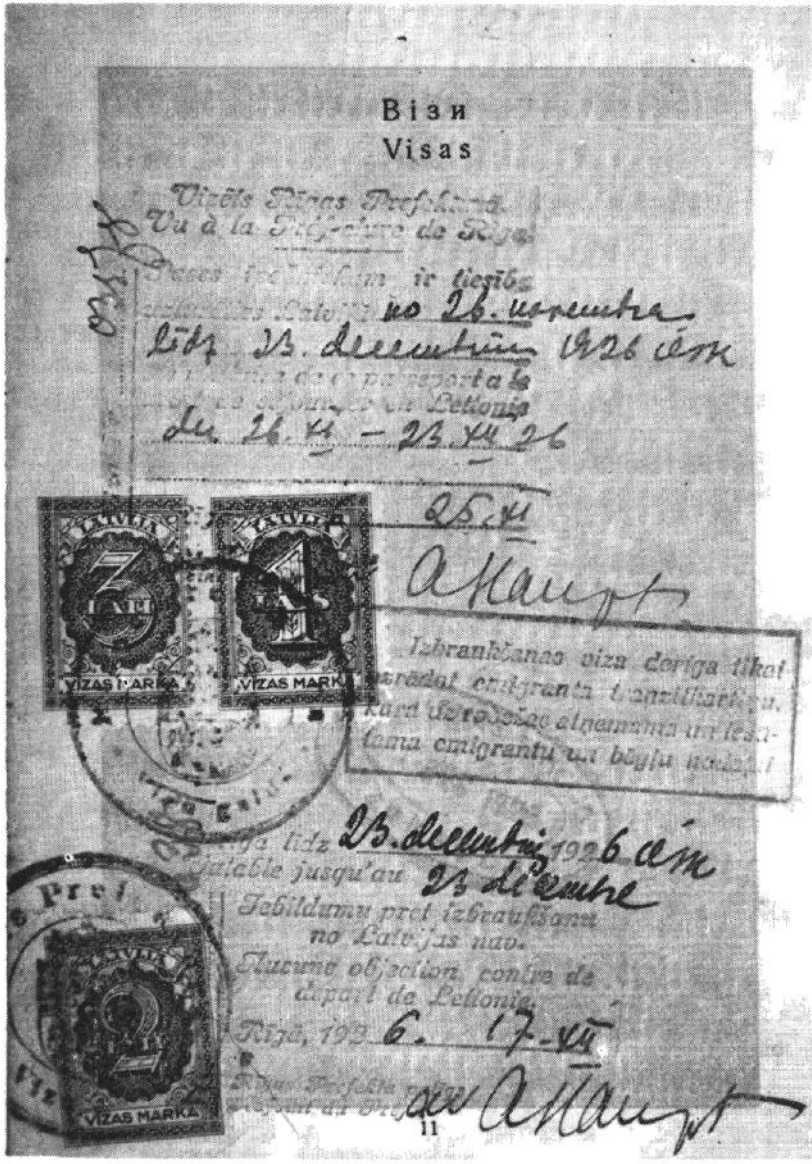

11-та стор. авторового совєтськ. закорд. пашпорта з 1926 р.
Продовження побуту в Ризі до 17. 12. 1926 р.

сталося б цукроварні, якщо б на її територію вступила похоронна процесія?

9

ПЕРЕД ШПАРКОЮ В ЗАЛІЗНІЙ ЗАСЛОНІ

Своє листування з рідною в Колодіївці я припинив десь під кінець 1922 р. Справа не в тому, що поштова оплата дуже дорога, і часто буває, що не вистачає грошей на марки. Натомість гірше було з тим, що листи найчастіше пропадали. А ще гірше, в очах совєтської влади кожен був підозрілим, хто листувався з закордоном. Треба було здогадуватися, що й поляки не споглядали ласкавим оком на тих, хто отримував листи з совдепії. Отже моя рідня також могла бути загрожена. — В СССР листи за кордон і з-за кордону вважаються підозрілими в обох протилежних випадках: коли їхній автор висловлює дійсно якісь непевні думки, і тоді, коли там рішуче немає нічого непевного. Чекісти вважають, що немає такої людини, яка б не була вороже наставлена до большевизму. І коли в чиїх листах немає навіть натяку на ту ворожість, то це знак, що автор вміє дуже добре маскуватися, а тим самим він ще небезпечніший ворог большевизму, ніж явний контрреволюціонер.

Був у нас майстер-німець, добрий фахівець і щирий друг усім добрим людям. Він був постійно увічливим до людей, ретельний у праці і непорушно спокійний. Його рідня жила у Франції і він листувався з нею. Тому чекісти дуже часто вночі вривалися в його тиху нужденну квартиру і в обшуках перевертали все догори ногами, щоб знайти якісь докази його "контрреволюційно-шпигунських зв'язків із закордоном". Тоді зо страху дрижали всі його друзі, щоб бува не схопили їх, і йому також співчували. А механік-німець зберігав непорушний спокій — чекістів вітав і прощав так само ввічливо, як і всіх.

Та цивільна відвага німця щодо листування вплинула й на мене. Ось я вистерігався політики, але латку петлюрівця мені пришито раз назавжди і бачу, що її вже нічим не змию з себе. Бо коли я украінець, значить, — я "петлюрівець". А це тим більше, що "все галічане — петлюровци". Що ж я ще маю до страчення? Голий дощу не боїться! Та й за становище не страшно, бо ж з пролетаря мене не ски-

нуть. Треба рискувати! Он майстер-німець листувався з Францією, а тепер, дивись, уже й документи на виїзд до Франції дістав. За нього рідня за кордоном постаралася. Хто забагато ризикує, той програє, але хто зовсім не ризикує, той програє. Зрештою, я ж сіра, непомітна особа, яких мільйони в СССР, а не якась видна фігура, що на ній зосереджені очі влади. — Так підбадьорував я себе. Але розум говорив інакше. Чим для великого чекіста є велика слідкована людина, тим для малого чекіста є мала підозріла людина, — вона для нього також уявляється "великим ворогом".

Врешті одного дня наш майстер-німець таки дістав дозвіл на виїзд і виїхав. Правда, я не знаходив такої людини, яка б запевнила, що він доїде до Франції; мовляв, "по дорозі усе може статися". Це значить, замість до Франції його можуть повезти "до білих медведів" (на Сибір). — Та як би там не було, він рішився. Німці кажуть: "головна річ — рішитися". І тому я рішився діяти в тому ж напрямі: старатися про виїзд за кордон. Не зважаючи на страх, рішення діяти в окресленому напрямі дало мені ясну мету і тим самим я відчув твердий ґрунт під ногами. Це додало мені надії і сил. Якщо мені не вдасться виїхати за кордон, я можу опинитися в небезпеці, а коли вдасться — буду вільний. Коли б не рискувати зовсім — я однаково засуджений на повільне конання в СССР, а то й на нагле знищення, що могло прийти в кожну мить.

Дістав я шматок паперу (зверніть увагу на той тандитний сірий папір, на якому ще й досі приходять листи з СССР!) і написав додому лист, рівнож осібну листівку до брата Теодора в Канаді, щоб мене забрав до Канади. Адреси до брата Теодора я не мав. Писати, що в СССР кожна хвилина життя — це пекло, і що від того — візьме чи не візьме він до себе — залежить моє життя або смерть, я не міг, бо був би знищений. Мені залишилося просити Бога, щоб Теодор був уже якось поінформований про пекельні відносити в СССР, а тоді він напевно зрозуміє, що мусить діяти негайно. Ну, й треба було просити Бога, щоб надхнув його серце милосердям до мене. Але якщо б він, не дай Боже, був збаламучений червоною пропагандою в Канаді, що в СССР нібито "рай на землі", а я хочу виїхати лиш тому, що став "контрреволюціонером", тоді він не відізветься на мій лист, і я пропав навіки...

Теодорову адресу я десь мав записану на шматку па-

перу, але загубив. Тому листа до нього долучив до того листа, що посилав у Колодіївку до родини з проханням, щоб вислали його в Канаду. Зробивши цей перший крок, я вже принаймні мав на що ждати, чогось сподіватися. Хоч непевність (як воно все скінчиться) мене мучила, а однак на душі стало мені легше.

Намірившись на виїзд, я рішив у тому напрямі покласти всі свої зусилля, а одначе я ні на мить не забував, що мій намір може не вдатися. Це означало, що в такому випадку я мав би сказати: "не тратьте, куме, сили — спускайтеся на дно". Я хотів жити при всіх обставинах і рятувався на всі боки. Тому "на всякий пожарний случай", рішив обезпечуватися в резервовому напрямі: по-муравлиному щадив копійку по копійці на виїзд на Донбас. Знав я, що меду там не лижуть, але мені здавалося, що з двох зол — Донбас може бути трохи меншим злом, ніж степанівська цукроварня. Донбас, — один з центрів пролетаріяту, і я хотів потонути в його масі. Цікавило мене також, як той гордий і свободолюбний пролетаріят, що повалив царат, носить тепер нові, большевицькі окови. І ще я потішався блідою надією, що таки з тисячами індустріяльного робітництва, зосередженого в одному центрі, большевики хоч крихітку більше рахуються, ніж з поденним робітником, що бабрається в гноєві десь у глуші провінції, де гніздо чекістських і партійних шершенів видається більшим за число робітників, — більше босів, ніж трудящих.

Одного весняного дня покликали мене в контору: прийшов лист з Канади! Я не буду описувати своїх почувань, що я тоді пережив. Хто сам пережив таку ситуацію, той і без слів зрозуміє. Хто не переживав, то слова тут не поможуть.

Брат Теодор пише, що в Канаду взяти мене не відмовляється, але це залежатиме від стану мого здоров'я. Це мене схвилювало. Я так погано себе почував, що за стан свого здоров'я зовсім не міг ручатися. — Брат пише, що висилає мені в листі два доляри, але по них і слід простиг — це наслідок совєтської "цензури".

Написав я братові Теодорові відповідь. Почав писати, розписався — і пішів, і пішов, і пішов... Лист вийшов довжелезний. Написав одну сторінку, другу і на третій спохватився, а лист не був скінчений. Уже знав я, що не вишлю його, а проте писав дальше і дальше... Описав усе своє горе. Виписався, одвів душу, і знищив листа. Чергові листи

писав коротші. Кожного з них пильно простудіював, стараючись стати в становище совєтського цензора. Ось тут я написав, що "маю в що зодягнутися". Це цензорові буде подобатися, мовляв — хвалить Совєтський Союз, бо пише, що є одіж. А тут я написав, що моя одіж дуже старенька. Я скреслив слово "дуже" і лишив просто: "одіж старенька". А чи не подумає цензор: чому я пишу, що одіж "старенька"? Значить, представляє Совєтський Союз як нужденний, а це вже пахне контрреволюцією. Тоді скреслюю слово "старенька". В слід за тим, нема чого писати про одіж. І я викреслюю пару рядків листа, що пов'язані з одіжжю. А тепер цензорові залишається поставити питання: чому я стільки викреслив з листа, — може понаписував контрреволюційних думок, і налякався? Дійсно! Отож, беру й нищу листа. Кінець-кінцем я написав коротко: жив-здоров, чого й тобі бажаю; дякую за пам'ять і за добрі бажання; жду відповіді, — твій брат і такий то, і кінець.

Після отримання листа від брата з Канади я не мав сумніву, що чекісти значно загострили нагляд надо мною, і рішив бути обережним — нижче трави, тихше води. А проте я, висилаючи листа за кордон, кожен раз мусів бути приготованим на це, що мій лист застрягне в Чека, а так само й братів, і я ще й опинюся в небезпеці.

Під той час одноманітністю животіння на заводі сколихнула смерть секретаря мопру. Він хворів туберкульозом, лікувався в Ялті. Там санаторія була виключно для партійців. Секретар мопру дбайливо і вперто лікувався, він дуже не хотів умирати, а проте вмер і його поховали з большевицьким парадом. Відколи Україна стала християнською, околиця Вороновиці, мабуть, оце вперше бачила такий дивний похорон: ні священика, ні хрестів, ні церковного хору — лиш одна домовина, окружена товпою людей, над якою маяв червоний прапор з емблемою — серпом і молотом. Над могилою агітатори знайшли нагоду для своїх визубрених напам'ять промов — всі на одне копито, і обов'язково "палких". На могилі не поставили хреста, а тільки тимчасового стовпчика з написом; згодом мали придбати пам'ятника.

Коли ми верталися з Вороновиці з похорону на завод, вже сутеніло. Йшов я одинцем, щоб не встрягати в зайві розмови з різними типами. Та ось над землею нависла чорна хмара і світ цілком померкнув — стало темно, як у пеклі. Хмара роздувається, опускається нижче, обрії далеко і

близько тихо спалахують заграваами — хмара ось-ось вибухне громами. Я не йду, а біжу. Наздогнав мене канцелярист Колідо — український поляк, що вже й говорити та думати по-польськи забув. Він хоче щось сказати мені, але дуже задиханий, духу злапати не може. Падають зрідка перші краплі дощу. Колідо починає говорити пошепки, але зривається буря — реве і свище, тоді Колідо висказує мені довірочну таємницю криком, а я її ледве чую. Він каже, що до мене прийшов з Канади якийсь важливий лист. Він лежить у канцелярії, чекає на цензуру, але він, Колідо, рішив вручити його мені без цензури. Ми зайшли в контору і я дістав того листа. Брат Теодор прислав мені копію шифкарти і 100 долярів на еміграційні видатки. Гроші і копія шифкарти прислані через Голляндсько-Американську Лінію.

Другого дня зустрівши мене Дімітрієв, запитав таким тоном, наче б приловив мене на контрреволюції: "Ну, і чтоже: удіраеш к індіянам?" (Ну і що: втікаеш до індіян?). — Я подумав, наївний, як дитина, той добрий Колідо! Він думав, що в нього, звичайного канцеляриста, міг би опинитися лист із закордону, не бувши перед тим у Чека! А тут ось і Дімітрієв уже про нього знає... Колідо, видно, міркував собі так: коли на цензурі не вийняли з листа 100 долярів, то це знак, що лист не був на цензурі. А тим часом Чека побачила, що гроші переслала Голляндсько-Американська Лінія, і тут був завеликий риск красти гроші — це ж бо міжнародня справа!

А тон мови Дімітрієва мені не сподобався. Нас із Західньої України, з-під бувшої австрійської займанщини, на заводі було десятьох, і всім Дімітрієв залляв гарячого сала за шкіру. Завжди і всюди він остерігав владу: "Не вєртє галічанам". Як мені сказали, він на кожному кроці підставляв мені ногу, коли я намагався здобути собі кращі умовини праці. Промовець він був блискучий. Перемолочений на мерву машиною революції, він одного дня приклигав у дрантивій селянській одежині на завод і тут "для дешевшого прокормленія" ловив собі рибу на вудочку ,і був такий покірний і тихесенький — хоч до рани приложи. А в той час він бистро розглядався і рознюхував ситуацію. Скоро він побачив, що крім директора Малиновського, з вищою освітою, він тут єдина особа з гімназійною едукацією. І спостеріг, що своїми промовами він робить враження. Так з найнижчого канцелярського щабля він дуже бистро спинався по урядовій драбині. Де треба було знаменитого промовця, туди висилали Дімітрієва.

І так "поріс він салом", знав собі ціну. Двері партії стояли перед ним відкриті настіж. Він став у тих дверях і, видно, завагався: що тут робити? І чомусь не рішився вступити в партію. А партійцям це й на руку: дивіться, мовляв, у нас і безпартійні займають відповідальні пости та йдуть за нами, — "демократія"! Кожен знав, що Дімітрієв — це бувший Дмитренко, що вирікся своєї української національности, свого прізвища й мови (говорив виключно по-московськи). Був він галичанин, і сумнівно, чи й попереднє його прізвище Дмитренко було правдиве. А тепер той тип виразно погрозливими тоном говорить про мій намір виїхати в Канаду! — Коли чужий пес вкусить, то біль відчувається менше, ніж від укушення свого пса.

Коли моє животіння часом ставало таким нестерпним, що я попадав в одчай, тоді виймав копію своєї шифкарти і дивився в неї, наче в чародійний образок, і вона додавала мені життєвої наснаги.

HOLLAND AMERICA LINE

Ja No. 19564

Bryk, Alexander. Age 28.

ADDRESS: P.O. Waronowitza, okrug Winnitza,
Stepanowski Saharny Zavod, Ukrainian U.S.S.R.
Have made a contract Theo. Bryk Rotterdam-Halifax.
Third class Kharkoff 162.50 full.
Halifax-Beausejour, Man. 25.00.
Payment to passenger(s) at Moscow $100.00.
(No good for transportation)

Цікава рекляма! Заплатив брат за мою шифкарту 165 долярів і 50 центів, а вже моя особа записана по великих центрах світу: в Канаді, США, Голляндії, в Москві! І тепер уже, може, ця міжнародня корабельна спілка буде пам'ятати про мене -- як там воно зо мною, бо ж коли б я не виїхав із СССР, спілка втратить парусот долярів заробітку. -- Свідомість того, що я тепер перебуваю ніби на очах зацікавленої міжнародньої спілки, подекуди дає мені почуття безпечности. Якби чекісти мене схопили, може таки ця міжнародня спілка коли запитала б совєтську владу: -- що сталося зо мною? Розуміється, совєтська влада відповіла б, що я вмер, або допустився якогось кримінального злочину, і мене посадили у в'язницю. — Але може совєтська влада не захоче через таку сіру людину, як я, мати цього роду

міжнародні пересправи, і махне на мене рукою: хай собі їде!

Після отримання від брата грошей і копії шифкарти, з Москви я одержав листа:

РУССКО-КАНАДСКО-АМЕРИКАНСКОЕ ПАССАЖИРСКОЕ ОБЩЕСТВО (РУСКАН), Москва, Варварка, Старый Гостинный Двор, помещ. 66.

Москва, 18 августа 1926 г.

Гр. А. Брык,

Согласно приказа Holland-America Line прилагаем Р. 189.64. Указанная сумма получилась из 100 долларов.....

Участники общества: Союзфлот, Канадиян Пасифик Релуэй, Кунард, Голланд-Америка Линия, Роялл Мейл и др.

У прилозі до листа було три копії квитанцій. Пішов я з тим до Вороновиці на пошту. Там підписав копії і вручив поштареві, а він поклав передо мною залакований пакет з грішми. В пристутності поштаря я їх перечислив, — було 189 рублів і 64 копійки. Поштар, селянин з околиці Вороновиці, нахилився до мене і нишком шепнув: "Ви щасливий..."

Так ось від брата я дістав 189 руб. і 64 копійки. Своїх грошей я мав 30 руб. Разом: 219 руб. 64 коп. А тим часом за закордонний пашпорт у фінвідділі треба було заплатити 200 руб. Оставалося мені 19 руб. 64 коп. на оплачення всіх совєтських здирств: помдет, мопр, воздухофлот і т. д. і т. д. А крім того, всякі поїздки, хабарі урядовцям, подорож до Москви на власний кошт, дещо купити на дорогу, — мені ще багато грошей не вистачить! Дехто з робітників дораджував зібрати пожертви на підписну листу. На це треба було мати згоду адміністрації заводу. Кожен підписувався на певну суму пожертви, адміністрація відтягала ці гроші при виплаті і вручала збірщикові. Одначе я не пішов на це. Поперше, я не вірив, що адміністрація дозволить мені на збірку. Подруге, я не хотів надуживати милосердя нещасних робітників. Потрете, амбіція стримувала мене від жебранини. Я написав до брата в Канаду, що в мене замало грошей на подорож, і просив прислати мені ще парудесят долярів. — Час ішов, а вістки від брата не було. А тим часом в СССР зростало воєнне напруження. Совєтська пропаганда на всі голоси трубила, що Польща, за підшептом за-

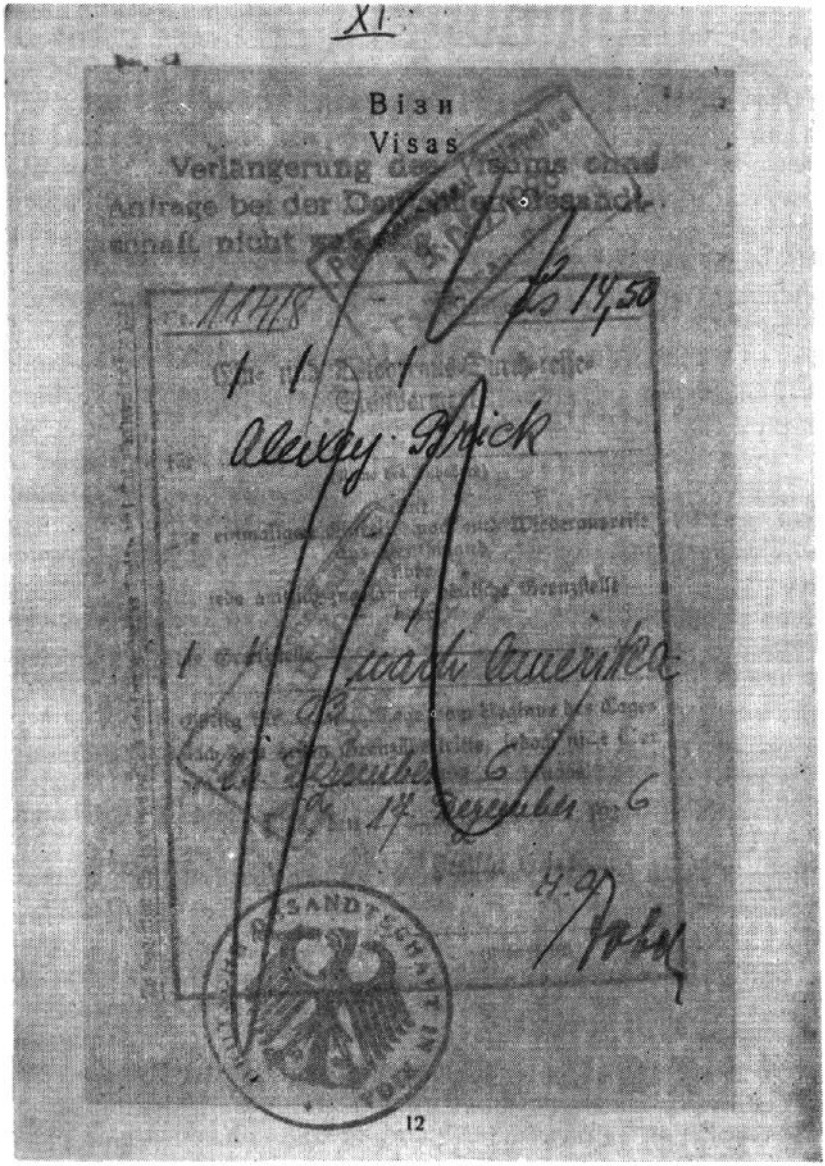

12-та стор. авторового советськ. закорд. пашпорта з 1926 р.
Віза на проїзд через Німеччину, 17—18 грудня 1926 р.

хідніх імперіялістів, провокує СССР до війни. Врешті, як гріб з ясного неба, грянула звістка, що на польсько-совєтському кордоні почалася перестрілка і від польських куль загинуло кілька совєтських вояків. Совєтський Союз сколихнувся, почалися масові мітінґи й демонстрації, — народ готов до війни! Кожен "з ентузіязмом" підбадьорував свій уряд до виступу проти Польщі, бо надіявся, що може під час війни вдасться позбутися большевицької влади. — Мої друзі нишком радили мені приспішити виїзд, бо коли вибухне війна, тоді з виїздом — пиши пропало! Я негайно пішов до Вінниці і через Рускан, що містився на проспекті Леніна (колишній Бульвар) вислав до брата телеграму в справі грошей.

А тим часом воєнна гарячка зростала. Мітінґ був скликаний і в нас на заводі. Агітатори пригадували, як то віроломна Польща забила на кордоні совєтського кур'єра, а ще раніше — вислала на совєтську територію "петлюрівські банди" (Видно, тут мова про героїчний Зимовий похід військ УНР). Влада зігнала на мітінґ усіх, хто міг ходити, кожному почепили червону стрічку і похід чвірками рушив до Вороновиці. Попереду несли червоний прапор, а нам звеліли співати. "Повстаньте гнані і голодні, робітники усіх країв..." Перед бувшим поміщицьким палацом (здається — О. Ф. Можайського) була збита трибуна, на яку виступали промовці, що з піною на устах накидалися на "версальського байстрюка — Польщу, на ляхов-авантурніков і дізерсантов". В кожного промовця була та сама тема, ті самі слова й вислови, тільки інший голос. Трохи відрізнявся голова Вороновицького райвинкому — кремезний матрос. Він грозив Польщі п'ястуком. Потім почав показувати пальцем на зібраних і кричати, що ось тут, між нами, напевно є потайні шпіони! Панські шпіони! І вони донесуть капіталістам про наш мітінґ... Але хай доносять! Хай донесуть, що ввесь совєтський народ зо зброєю в руках відстоїть країну соціялізму! "Таваріщі! Кто с намі протів міравих капіталістіческіх паджігателей вайни?!" (Товариші, хто з нами проти світових капіталістичних паліїв війни?). У відповідь на його грімкий заклик піднісся ліс рук — кожен підніс руку, а дехто спохвату дві. Попробуй не піднести!

Здавалося, що війна вибухне сьогодні-завтра. Все йшло до того, що з шифкартою в кишені я міг остатися в СССР. На дусі підніс мене один молдаванин. Він сказав, що коли не дістану від брата грошей, то він (сказав потихенько) по-

зичить мені 30 рублів. Це всі його ощадності. Він вірить, що я людина чесна, і пришлю йому довг з Канади. Ощаджував він ці 30 рублів цілий рік, жив тільки хлібом і бруквою, а одягався так, що його лахи — лата на латі, і він був схожий на циркового кловна. Не дуже я вірив обіцянкам, — кажуть бо: "обіцянка-цяцянка, а дурному радість". Тому подав другу телеграму до брата. А тут почали ходити поголоски, що уряд має намір проголосити загальну мобілізацію.

Нарешті 8-го жовтня 1926 р. дістаю від Рускана відповідь. Пишуть мені, що телеграма дійшла тільки до Лондону і дальше її не пустили, бо я подав братів адрес: Юно, Канада, а в телеграфному адресарі місцевість Юно не фігурує. Отже Рускан із Лондона послав до брата звичайного листа з повідомленням, що мені бракує 60 долярів. — Потім я довідався, що моя перша телеграма застрягла в Києві. Звідтіля не послали до Юно в Канаду, бо побачили, що місцевість Юно не фігурує в телеграфічній книзі.

Минали дні за днями — всі однаково сірі, безбарвні, тваринні. Настала глуха осінь. На заводі почався виробничий сезон. І тут трапилася несподіванка: з третьої категорії поденного робітника на робочому дворі мене піднесли до четвертої і разом з тим мене переведено в штатні робітники на заводі. Тут нарешті я попав у касту справжніх р о б і т н и к і в і вперше став віч-на-віч з продукцією цукру. Цукор згори великою трубою сиплеться на підлогу — ще гарячий, а я тачкою відвозив його на це місце, де він отворами в підлозі сипався вниз, під підлогу, в мішки.

Одного дня перед обідом на заводі зчинився рух — мене пошукував заводський кур'єр (білорус з Гродненщини). Він прибіг задиханий і гарячково проголосив, що на пошті є для мене якийсь дуже "екстренний пакет", густо оштемпльований лаком і дуже важний — аж з Америки! Мені, як стій, звеліли кидати роботу і бігти у Вороновицю. — Там на пошті урядник передав мені пакета з грішми від брата Теодора: він прислав мені 60 долярів — в одному банкноті 50 дол., в другому 10.

Дістався грошеве поповнення, я почав свої еміграційні кроки з того, що взявся виробляти пашпорт у Вінниці. Порадницею в тому була мені одна молодичка з околиці Вороновиці. Вона вже третій рік оббиває пороги урядів у справі виїзду в Канаду , і ще не виїхала. Дякуючи тим митарствам вона знає в канцеляріях всі входи й переходи: до

кого перше підійти, кому і як хабаря дати і т. д. Чоловік молодички вже виїхав у Канаду і влаштувався в фабриці ніклю. Він із Західньої України. Бувши в Українській Галицькій Армії на Великій Україні, тут одружився, оставив молоду дружину з дитятком і виїхав у Канаду, а тепер забирає їх до себе. Хлопці в Українській Галицькій Армії були чепурні, елеганти, з жінками, будь це й селянки, поводилися так, наче з панями в сальонах, тож і дівчата горнулися до них. І не один наш "австрієць" тут одружився. — Спершу я пішов в "Іностранний отдєл". Працював там українець зо Львова чи з Львівщини. Моя порадниця-молодиця заздалегідь попередила мене, що він кожному старається полагодити справу, але хабарів не бере. Звичайно, заробляє він мало (бо не партійний), отже живе бідно, і добре було б запросити його на обід.

Цей мій земляк поінформував, що для урухомлення справи пашпорта мушу насамперед принести п'ять "справок" (посвідчень): 1. від завкому цукроварні, 2. від Степанівської сільради (сільської ради), 3. від поліції, 4. від Вороновицького райвиконкому, 5. від суду. — До тих паперів треба долучити 200 рублів (7-місячна платня!) за пашпорт і все це здати до фінвідділу.

Годі описувати всі "ходження по митарствах" совєтських канцелярій, поки я дістав усі ті "справки". Це була б окрема книга. Коли врешті справа дійшла до суду і там перевірили, що мій "блат" був чистий, та й видали папірець, я з трудом міг повірити, що в мене в руках є всі п'ять справок. Чека тільки тим і займається, що в своїх актах пильно описує кожного мешканця СССР і ставить собі за мету пришити йому якусь "латку", то не трудно уявити собі, як важко дістати від неї "справку". В такому випадку мається враження, що Чека йде проти самої себе, ніби чорне по білому заперечує рацію свого існування, коли мусить признатися, що не має застережень супроти даного громадянина. Трапляється це так рідко, як непорочні народини. Здається мені, що совєтська влада, ввесь час трактуючи мене як чужинця, може воліла мене просто позбутися як небажаного елементу.

Діставши останню посвідку, я зголосився до фінвідділу, що в кожному районі являє собою той центр, у який річками з усіх-усюдів спливають гроші. Масивна брама зачинена. Могильна тиша. При брамі — будка, також зачинена. В ній замасковане віконце-вовчок, а в ньому пильне око

"часового" (вартового) непомітно стежить за кожним, хто підходить до брами. А тоді дає якийсь потаємний сигнал, і озброєні до зубів чекісти появляються в брамі, наче з-під землі. Фінвідділ — це немов якась страшна казкова, заворожена твердиня чародія, що її стережуть нечисті духи. — Стояв я довгенько перед брамою, а біля мене зібралася громадка інших інтересантів, аж врешті чекісти впустили нас. Там я віддав свої справки і 200 рублів на закордонний пашпорт. Квинтації з оплат за пашпорт, на помдєт, мопр, воздухофлот, профспілку і т. д. я передав у "Іностранний отдєл". Там обіцяли мені видати пашпорт за 15 днів. Одначе минали дні й тижні, а пашпорта не видавали. Пояснювали, що на перешкоді стоять якісь загадкові "вищі справи"... - - Моя порадниця, молодиця з Вінниччини, сказала: "Та які там у біса "вищі справи"! Вони хабаря хотять, ось і все! Суніть їм "куку в руку", і всі ті вищі справи відразу стануть нижчими!" Згідно поради молодиці, поклав я в конверт 5 долярів і непомітно підкинув начальникові "Закордонного відділу" на стіл. Він прикинувся, що нічого не не помічає, і напомацки змів їх у кишеню непомітним рухом, як фокусник у цирку. Наслідки хабаря були просто чародійні: справу пашпорта тут урухомили відразу в моїй присутності.

З черги мені треба було дістати скреслення з призивної листи у воєнкоматі (військовий відділ). Там мені сказали, що вони мусять перевірити, чи я дійсно їду в Канаду, чи немає перешкод і т. д. Справа перевірки має піти аж у Москву! Як це довго потриває — не знати... У воєнкоматі військових ідолів є з десяток. Всі такі важні, що — не підступай! А сам начальник у всій славі своїй сидить наче маршал. — У такому положенні застав мене у воєнкоматі молодий жидок — кур'єр Рускана. Він шепнув мені: "Ви дайте тому начальникові зо два доляри, і побачите — він відразу стане людиною". При тому кур'єр значуще моргнув до начальника, і начальник відразу зробив ласкавий вигляд. Два доляри хабаря передав йому від мене кур'єр. Вони, видно, знайомі. А в найближчий четвер начальник полагодив мою справу: скреслив мене з військових списків і видав відповідне посвідчення. — Всі мої "хождения по муках" у Вінниці були закінчені. Лишалося ждати на пашпорт. Через днів десять мене викликали в "Іностранний отдєл". Не був уже там начальником мій щирий земляк із Львівщини. Він кудись зник, наче під землю провалився. Тільки в СССР так нагло бозна куди зникають

люди. Одна Чека це знає. Дарма він, сердечний, був такий обережний, що навіть на обід свого часу боявся йти зо мною в ресторан. Боявся показуватись прилюдно з тим, хто їде за кордон. І ця обережність не помогла йому бідному... "Іностранний отдєл" очолював тепер кремезний чолов'яга в шапці-будьонці (така спічаста, як стара австрійська каска) з великою 5-кутною червоною зіркою, і з наганом при боці, — чекіст! Пашпорт для мене лежав готовий — його ще виробив був мій земляк, коли був тут начальником, і новий, понурий начальник майже мовчки вручив мені його. Закордонні пашпорти за тих часів виготовлялися в Харкові. Для мене виставлений він був у грудні 1926 р. Мій земляк мав, мабуть, приятелів у Харкові і дякуючи цьому так скоро виробив мені пашпорта. Число його: 29488, це значить, що стільки осіб випустила влада з СССР до грудня 1926 р. До речі, оббиваючи "високі пороги" совєтських канцелярій у справі виїзду, я завважив, що за кордон виїжджали майже виключно жиди. Вони мали за кордоном, зокрема ж в Америці, багато рідні; вони мали гроші і добрі зв'язки в СССР, були меткі, і тому їм легше вдавалося діставати дозволи на виїзд. Розуміється, видавали теж пашпорти і для державних службовців для виїзду за кордон в державних справах. А щодо нас, справа представлялася безнадійно.

***

Минула осінь, зима минула (я дістав пашпорт), зазеленіло чудова весна. А віза для мене як не надходила, так не надходила. Оплативши все, що тільки веліли мені оплатити, я був кожного дня наставлений на виїзд, а Бог спіху не давав — візи не було. У всіх бюрах говорили, що повинна б бути, а чому не було — ніхто не знав. Справа візи була оповита якоюсь таємницею і недосказаними півсловами, що я мав усі підстави прийти до висновку: тут потаємно діє невидима рука... Звичайно — Чека! Значить, сталося це, чого я найбільш боявся, чого з дня на день очікував і вже майже зжився з думкою, що Чека в останній хвилині не випустить мене. — А покищо всі незчисленні здирства-оплати і хабарі так вихолостили мене з гроша, що я вже надщербив навіть той залізний фонд, що був призначений на подорож у Москву, звідки починала бути дійсною моя шифкарта. Так я мусів знову піти на роботу. Отак воно: мій брат, робітник у капіталістичній Канаді, присилає мені гроші, бо я у "пролетарській державі" не мав змоги заробити на подорож, хоч працював по 12—20 годин на добу!

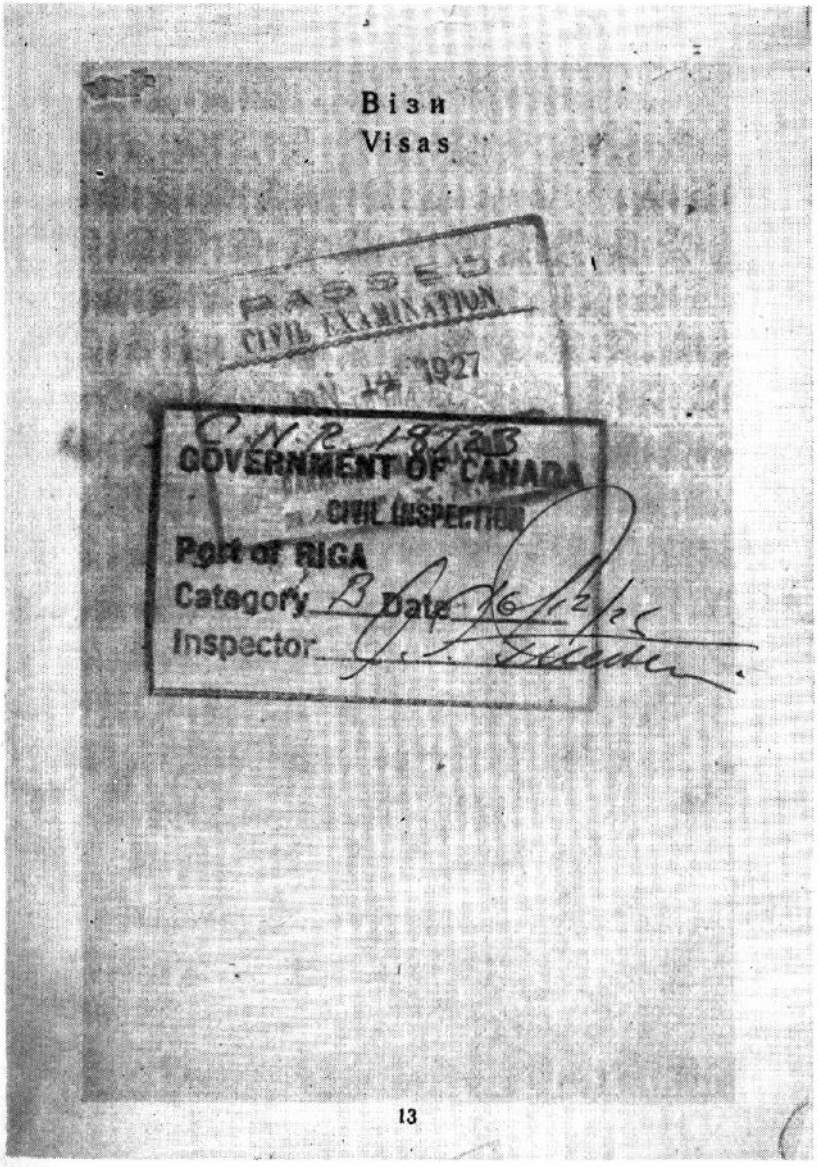

13-та стор. авторового совєтсь. закорд. пашпорта з 1926 р. — Більший штемпель 18723 — Цивільного Інспектора CNR від 16. 12. 1926 року, порт Рига. Тільки на підставі цього штемпля від CNR британський консуль видав авторові візу на в'їзд у Канаду. — Горішня печатка уряду в Галіфаксі 14. 1. 1927 р.

Одного разу прийшло повідомлення, що за чотири дні я маю бути готовий до виїзду. Але візи я ще не мав на руках. На тих чотири дні я вже звільнився з роботи, щоб спакуватися і полагодити місцеві орудки. Прийшов четвертий день — завтра вранці їду. Аж тепер я раптом ніби розморозився і відчув усю ту втому, що нагромадилася в мені. Пильніше приглянувся собі в дзеркалі — а там не людина, а руїна молодої людини. Таким привидом нужди я й утривалився навіки на фотокартці на паспорті, дарма що до фотознимки я хоч трохи причепурився.

Пару тижнів перед виїздом жив я в будинку бувшого, дореволюційного управителя заводу. На партері (по-тамтешньому: І. поверх) була школа семирічка, а на поверсі під час літніх вакацій мешкали студенти рабфаку. В одній спільній кімнаті разом з хлопцями мешкала одна студентка. Їй відмовилися дати окрему кімнату. — Перед виїздом я опустив цей будинок, щоб робітники, яким там було дуже тісно, не нарікали: він уже не працює, а місце в гуртожитку займає! На тих пару днів я перейшов на житло до своєї знайомої. Ввечорі, напередодні виїзду, я купив пляшку "риковки" і запросив пару своїх найближчих друзів. З ними прийшов один незапрошений, Висоцький, — дуже гарна людина, і також приніс пляшку горілки. Ми були самі свої, всі одного духа, але язики нам трохи розв'язалися аж тоді, коли ми похмелилися. Друзі потішали мене тим, що в "буржуазній" країні мені хіба не буде гірше, ніж тут. Серед смутку ми старалися жартувати. В той час несподівано ввійшов "смотрітель двора" С. Я подав йому чарку горілки. Він випив, подякував і спитав: "В катором часу завтра атходіт поєзд із Варановіці?) Я відповів: "В пять часов утра" (О 5 год. ранку). — І "смотрітель" вийшов.

Вранці о 4 годині до мене постукав заводський кучер і сказав, що на мене жде бричка, щоб відвезти мене на станцію. Хто прислав? "Смотрітель" С. Він не мусів цього робити, і навіть може матиме неприємності, що заводською бричкою возить робітника, а однак він рискнув зробити це на власну руку. Ну, і пізнай тепер людину...

Поклав я на бричку свій невеличкий клунок. Шкуряну тужурку я продав за 30 рублів комуністові Стодольському. Він ще задовго до виїзду просив мене, щоб я нікому не продавав її, тільки йому. Стару шинелю продав за 15 рублів, а брезентову накидку за 5 рублів, — разом 50 руб.

До відходу потяга ще 45 хвилин. Надійшла моя знайома

молодиця з синочком, — по трьох роках зусиль їй нарешті вдалося дістати дозвіл на виїзд до чоловіка в Канаду. Допомогли їй хабарі. Чоловік присилав з Канади гроші, і вона підмазувала всі колеса совєтської бюрократичної машини. Молодицю до Вінниці проводить її приятелька.

Нарешті відходить потяг. Молодиця хреститься і хрестить хлопчика. Мені ніяково, і я хрещуся — я ж християнин... Стою при вікні, дивлюся в тому напрямі, де за обріями в синяві пливе ріка Збруч, а за Збручем — моя рідна Колодіївка; вона ще ніколи не видавалася мені так близько положеною, як тепер...

**
*

У Вінниці ми вступили до Рускана по інструкції: куди дальше їхати? Урядовці не знають. З Москви обіцяли прислати візи за 4 дні, тому з Вінниці сказали нам бути готовими до виїзду. Час минув, віз не прислали, значить — нам ще не треба було вирушати! — Як же так? Я ж лишив роботу на заводі! Визбувся квартири, попродав свої лахи, — мені ніяк не можна вертатися назад на завод; я ж позривав усі мости за собою! Але що це обходить начальника Рускана? Він взагалі звелів би нам вийти за двері, але він же взяв хабаря! Тому урядовці пускають в рух телефони — штурмують Рускана в Москві. А покищо ми у Вінниці вже й заночували. Не маючи грошей на вигідний готель, ми пішли в брудну бічну вуличку до нужденної нічлігарні. Там розташувалися в невеличкій кімнатці з одним "сокирної роботи" ліжком, на якому лягло нас четверо: я — посередині, обидві молодиці по боках, а хлопчик у ногах. Емігрантка та її приятелька все говорили, сплакували і знову говорили. Раз заклиналися, що вже більше не побачаться, то знову присягалися, що ще зустрінуться. Але що ніколи не забудуть одна одної — обидві вірили свято. — Я скоро заснув мертвецьким сном.

У вікнах досвіток показав своє сіре лице, а ми вже снідали, чим Бог послав. Обидві молодиці знову розмовляли, знову поплакували і починали сердечно сперечатися: одна не вірила, що ще колись вони зустрінуться, а друга запевнювала, що певно побачаться колись; а потім ролі мінялися: недовіркувата починала вірити в зустріч, а та, що вірила, починала сумніватися. — Врешті вони таки мусіли розлучитися.

Вінницький Рускан телефонічно виторгував для нас у Москві це, що хоч про наші візи ще не було звістки, то про всякий випадок нам дозволили їхати в Москву. І ми негайно

вирушили. Услужний кур'єр Рускана якимись "чорними ходами" за хабаря роздобув нам залізничні квитки (без того мусіли б замовляти їх кілька днів наперед, бо кількість квитків була обмежена), і виїхали з Вінниці. Вагони третьої кляси — це великі незугарні скрині — розталапані й брудні. Внизу лавка і вгорі лавка — такі широкі, як для велетнів. Пасажири спали на верхніх і нижніх лавках. Кожен клав свій клунок під голову, однак інколи розтинався в тиші крик: "Лови злодія" — це знак, що хтось крізь сон відрухово мацнувся за клунок, не знайшов його в себе під головою, а тоді вже дійсно будився і зчиняв крик. Я поклав під голову валізу з лози, але знав, що її "урки" тільки тоді не вкрадуть, коли вона їм не сподобається.

По революції це був перший потяг зо справжніми скляними вікнами, бо це кур'єрський потяг. А звичайні особові потяги ще й досі, на дев'ятому році большевицької влади, мали вікна наглухо позабивані дошками, — носили на собі рани війни і революції. За дня приїхали ми до Києва. Перший раз я побачив Київ у 1917 р., але тоді мій непосидючий сопутник Миколай зараз таки потягнув мене з міста: "їдемо дальше!" — і я не мав змоги ближче познайомитися з предвічною "матір'ю городів руських", як називає Київ наш літописець. По нинішній день жалію прогавленої нагоди. А тепер ось скорий потяг у Києві зупинився на короткий час, і женеться дальше. Мені доводиться задовольнитися оглядинням древньої столиці України крізь вікно вагона. — Справді найменше бачимо і знаємо це, біля чого близько пробуваємо!

Потяг байдуже минав міста, містечка, села, хутори, поля, ліси, ріки. Я ввесь час стояв біля вікна. Он там гурт дівчат з піснями йде з поля. Біда їм чорна, але вони співають. А там орачі повагом ідуть за плугом — крають землю, як і їхні прапредки краяли. А тут доріжкою попід самий потяг селянин везе хуру хмизу. Все таке близьке, рідне, як і там — у далекій Колодіївці.

Коли ми переїжджали через етнографічну границю між Україною і Московщиною, на землю вже впали густі сумерки осінньої ночі на той час, як я переступив поріг моєї батьківщини. А коли вранці розсунулася заслона ночі і сонце освітило краєвид, замість українських білих хаток у вишневих садочках я побачив темні й убогі "хіжіни-лепушкі", а кругом них голо — ні деревця, наче на пустині. Вигляд понурий, ніби після пожежі. Все тут примітивне, "допотопне". Здається, що тут люди живуть тисячу років назад.

За пару днів наш "експрес" таки добився до Москви і зупинився, коли не помилюся, на Брянській станції (а втім, можливо, я помішав назви 4-ох станцій Москви). Кожен з нас ще з Вінниці мав на грудях зелену стяжку — знак спілки Американсько-Голляндської Лінії. По тих знаках розпізнав нас на станції висланий агент московського Рускана і завів нас до еміграційного готелю, — це понурий, брудний будинок, на зразок маломістечкових нічлігаренъ, але великих розмірів. З того "готелю" я негайно вийшов на місто, відшукав базар і там знайшов дешевеньку їдальню. Заспокоївши голод, вертаюся до "готелю", щоб цілком віддатися відпочинкові. Стомлений я був, чи краще висловитись, як каже народ, я "знебувся". — Вранці нас направили до Рускана. Довго вичікували ми на зупинці на трамвай, а коли він надійшов, то був обліплений пасажирами, як мурашками. З боєм удалося мені здобути місце на східцях і поїхати висячи. Рускан був у триповерховому будинку, на 3-му поверсі; там працювало коло 10 урядовців. Один з них запитав мене, чи маю я якісь папери, що давали б мені право на в'їзд у Канаду. Я відповів здивовано: "Жодних!" "Ну, то як же ви їдете за кордон без паперів?" у свою чергу здивувався урядовець. Я відповів, що досі виконував усі інструкції Рускана і вважаю, що Рускан знає, з якими паперами я їду за кордон. — Урядовець відійшов, поговорив з іншим, вернувся і сказав, що мені потрібна канадська віза; в Москві її немає; урядовець не знає, де моя віза. Може завтра він розвідає і скаже мені. Але й другого дня в Рускані не могли мені нічого сказати про візу. Чому? Найчорніші здогади обсіли мою душу, і в моїй уяві ставала понура примара Чека...

Справа з візою затягалася в безконечність. Чому мене затягнули аж у Москву, щоб тут сказати, що для мене немає візи? Коли одного разу я приглянувся собі в брудному дзеркалі в "готелі", то побачив не людину, а тінь якоїсь примари — так з'їла мене гриза. — Треба було думати, як прожити в столиці п'ятої частини світу. Для цього мені треба було знайомитися з Москвою, — але не з тією Москвою, що лежить навколо Кремля і Красної площі, а з тією, що животіє подальше — поза бортом життя. Треба було пізнати таємницю життя нуждарів, щоб і самому їхнім способом якось утриматися. Грошей у мене оставало ще менше, ніж надій на виїзд за кордон.

Недалеко нашого "готелю" був базар. Тут громадилися чорнороби, грачі, мантії, жуліки, одне слово — "пролета-

рія". Кругом базару стояли убогі крамнички й харчівні, в яких кормилися ті люди, що жили на дні совєтського класового суспільства. Спитав я одного "пролетарія", котра найдешевша, і зайшов до неї. Думаю: хоч раз за всі рази наїмся! Поставили передо мною борщ — жирний, забілений сметаною. Ну, й "ухну ж" я того борщу! Вхопив ложку-дві, сьорбнув ще раз, і ложка сама випала з рук... Що це за смак?! Мороз пішов мені поза шкірою, — чи не людське м'ясо, борони Боже?... В середині мені стало млосно, ніби я напився несвіжого топленого сала. А в борщі пливає кусок м'яса в кулак завбільшки, і все забезцін, коли м'ясо таке дороге! Нутро почало мені перевертатися, — чую, що з мене стане зараз рвати, і я чимдуж скрутив цигарку і просто проковтнув дим. Мене обдавало жаром і наперемін обливав смертельний холодний піт, — я почувався людоїдом... Поруч мене дебелий кацап оплітав такий самий борщ. Питаю його, чому тут дають так багато м'яса по дешевій ціні, хоч харчі дуже дорогі? А він облизався смаковито й каже, що це м'ясо — це "самая настоящая канятіна". — Слава Богу, що хоч не людське! А проте на звук слова "конятина" в шлунку мені бурилося, і я безперебійно ковтав дим з цигарки. Поклавши на стіл 45 копійок за борщ, якого я майже не їв, я прожогом вилетів з харчівні. — Наш старий звичай не їсти конячого м'яса був так закорінений, що мав якусь ніби релігійну силу.

Роком мені видалася ця ніч у "готелі". Ввесь час відчував я в себе в середині коняче стерво; рої блощиць їдко накидалися на мене, немов мушва на падлину; розхитані нерви в кожному скрипі дверей вчували прихід чекістів... Змордований тими терпіннями й нічними привидами, наче після тортур, я заснував тоді, коли в заплакані осінні вікна заглянув сірий, хмарний ранок. Вранці посьорбав я "чаю" — мутної водиці без цукру і без хліба; в москвинів щоранку пити чай, це така конечність, як у побожних людей молитися Богу. Опісля 7 кілометрів пустився пішки до Рускана. Навкучилося безнадійно вичікувати на трамвай, а потім воювати за місце на східцях та ще й платити за це. Москвичі такі ж насуплені й непривітні, як і сама Москва, тому це дуже неприємна річ розпитувати їх за дорогу, і я рішив іти по трамвайній лінії, нікого не питаючи. По дорозі я оглядав Москву. Вулиці, якими я мандрував, широкі, але будинки здебільшого тільки двоповерхові. Тільки в самому центрі міста вони вищали в кілька поверхів. Там містяться всякі центральні

установи червоної московської імперії. В них стільки понурости, скільки нужденности в тих бувших крамницях там по бічних вулицях, де вікна й двері наглухо позабивані дошками. — Дійшовши до Красної площі, яку перетинали трамвайні рейки (здається — дві пари), я повернув на південь. По правій стороні Красної площі тягнеться мур вищий росту високої людини. За тим муром — Кремль. По західній стороні також, мабуть, колись була площа, але большевики призначили її на цвинтарище для визначних комуністичних вожаків, звичайно, тільки для тих, кого щасливим збігом обставин не натаврували як "ворога народу" і не розстріляли. Хто був натомість підступно отруєний, того ховали тут, наче б він умер своєю смертю. Спереду, від східньої сторони, побудували величавий мавзолей для одного косоокого трупа потвори в людському тілі, що обернула в один велетенський концтабір цілу п'яту частину світу! — Вхід і вихід мавзолею пильно охороняє красноармійський "караул" — стоять нерухомо бійці на варті, ніби закам'янілі в статуї. Проходящим заборонено там зупинятися; коли йдеш, проходь мерщій і не оглядайся. Тільки у визначені для того дні можна відвідувати мавзолей Леніна. Тоді охорону збільшують. Ту вулицю, якою я проходив, перетинали дві брами: одна, більша, для проїжджих, а друга, менша, для прохожих. Куди провадили ці брами, я не знав, — думав, що за ними дальше продовжується вулиця. Але коли ввійшов у браму, раптом ніби з муру вилонився чекіст і гаркнув грізно: "Пропуск!" Я вмить повернувся на одній нозі й чимдуж подався назад, а за мною доносилося непривітне й погрозливе бурмотання чекіста. Ці брами провадили до середини Кремля.

На цей раз в Рускані мені пощастило: я отримав усі потрібні на виїзд папери. Тримав їх у руках і на мент здавалося мені, що я вже не потребую їх — такий я був вимучений, безсилий. Крім того, після всього я був певний, що однаково ще щось вирветься, що триматиме мене тут дальше.

Слідуючого дня перед сумерком вечора ми взяли таксі і вирушили на станцію (за 10 кілометрів від "готелю"), з якої потяг іде на Ригу. Їхало нас четверо: молодиця з Вінниччини з хлопчиком, я і ще один емігрант. За таксі заплатили 7 рублів — тиждень заробітку чорноробочого! Потяг був міжнародній. Не знаю, що було в інших вагонах, але пасажирських було тільки два. В одному, першої кляси, комфортному, їхали якісь закордонні дипломати. В другому, третьої

кляси, розташувалися емігранти, — зайняли з піввагона; більше покищо не могло прорватися крізь совєтську залізну заслону. Кожен з нас сидів так насторожено, тихо, що, здавалося, чути як трава росте. Всі були певні, що в кожну мить може, як з-під землі, появитися постать чекіста і почується його "машиновий" наказ: "Гражданін, слєдуйтє за мной!" (Громадянине, йдіть за мною!) До кого це буде сказано? Кожен про себе нишком думав, що власне до нього...

Напружена мовчанка ставала нестерпною, підозрілою, болісною. Раптом двері вагону відчинилися — всі здригнули... Але це надійшов повожатий потяга. Щоб перервати гнітючу мовчанку (до мовчазних пасажирів я не поважувався озватися, як і вони до мене), я спитав його, в якій порі будемо в Ризі. Він сказав: на кордоні Латвії потяг буде приблизно над ранком, а в Ризі — вранці. Після того пасажири мовчки, крадьки, часто позирали на годинники. Минула година. Знову тиша, кожен чує стукіт власного серця. І ось потяг помітно звільняє хід. Він зупинився. Кругом чисте поле. До вагону ввійшли двоє людей в офіцерських формах. Тоді потяг знову рушив, але вже повільніше. Один з тих двох, в офіцерській формі (це певно лотишські прикордонні функціонери), заговорив до нас незрозумілою мовою. Пасажири переглянулися між собою, — ніхто не розуміє. Тоді він озвався до нас чистою московською мовою: "Гаспада, пожалуйста — предявітє ваші паспорти, аткройтє багаж: сундукі, карзінкі, чємадани — пакажітє ваші вєщі!" (Будь ласка, панство, пред'явіть ваші пашпорти, відкрийте багаж: скриньки, коші, валізи — покажіть ваші речі). — Все це він у нас оглянув побіжно. Знав, видно, що без пашпорта навіть чародій не висмикнеться з Совєтського Союзу, і совєтські громадяни голі, як турецькі святі, тож і зайво перевіряти.

На самому кордоні СССР і Латвії потяг зупинився. Нам звеліли з речами виходити з вагона до "таможні" (митниці). Ми повисідали. Тут, мабуть, знову перевірятимуть лотиші. Ця гранична станція — в чистому полі. На землі густа ніч. Митниця, це шопа на півсотні людей. Два грубі стовпи, наче сохи в клуні, підпирають її стелю. Огріває її піч-"тєплушка", що дихає жаром, чадом і димком та файтає багровими відблисками на сіру обшалівку стін. Одна-єдина гасова лямпа-блимавка тьмаво липає в сутінках, як вовк за горою. Живі люди тут перемінилися в мовчазні тіні. А за

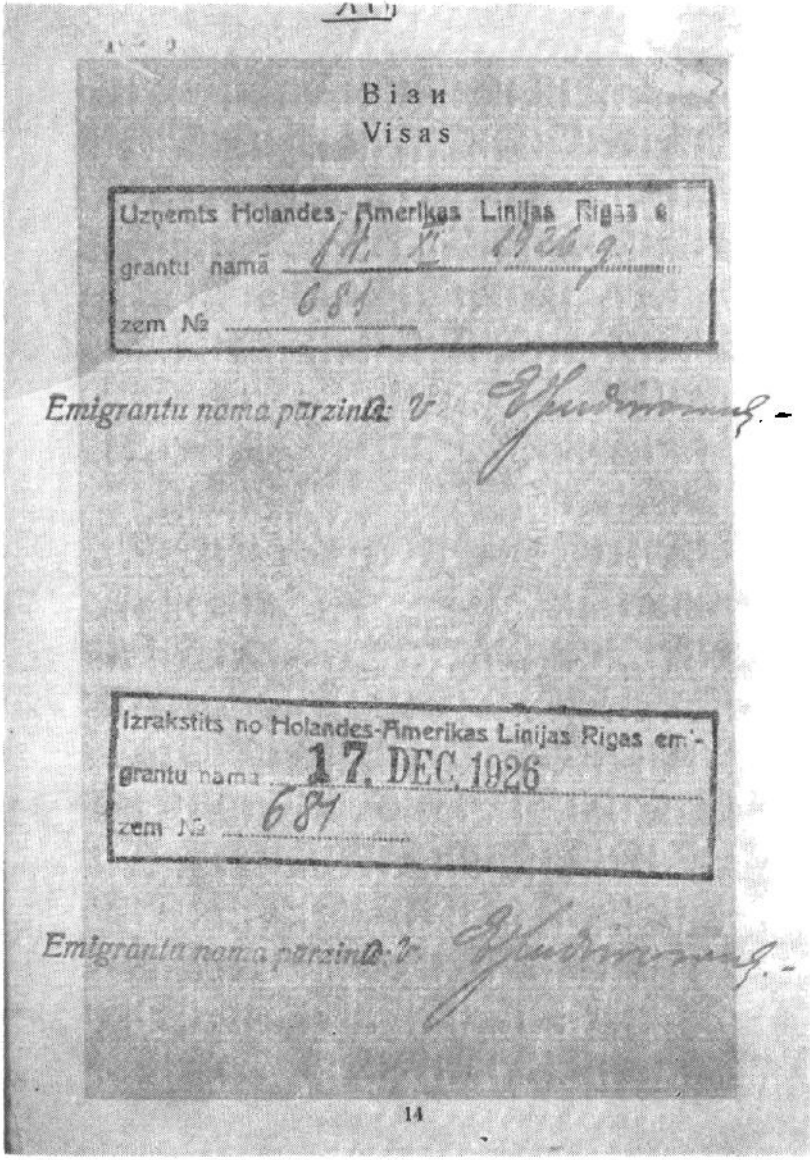

14-та стор. авторового совѣтськ. закордонного пашпорта.
Візи з побуту в Ризі.

бараком густа темрява глибокої осінньої ночі в полях і лісах. — І раптом мені забило дух у грудях, — в бараці появилися... чекісти!

Грошей було в мене — "як кіт наплакав". А одначе я видавав не рахуючи, і коли чекіст запитає мене, скільки точно везу з собою грошей, я не зміг би сказати. Тому вийму портфель і починаю перевіряти. В ту мить наче з-під землі вискочив коло мене чекіст, рвучко шарпнув від мене портфель і люто закричав: "Что ти іщеш? Что ти хочеш скрить?!" Хапливо рвучкими руками він числив мої гроші, рився в паперах, розкидав речі з клунка, щодо рубчика обмацував мою одіж, і враз із криком визвірився на мене: "Ето что такое!!!" — він знайшов у мене збірку старих грошей: миколаєвських (царських), керенок (з часів республіканського уряду Керенського), українських гривень і карбованців, — я їх тримав на пам'ятку. Чекіст ухопив цю колекцію старих грошей і кудись побіг, — мабуть порадитися старшого, чи я бува не якийсь міжнародній шпигун. З одним годинникарем, у якого за всяку ціну рішили знайти золото, якого він не мав, і зо мною, через ту збірку старих грошей, чекісти найбільше вовтузилися. Нарешті почувся пронизливий крик чекіста: "Все вихаді!" Не задержали нікого. Всі ми блискавично ринули до вагону, кожен навипередки старався втиснутися в темний куток і стати непомітним. Потяг на всіх парах рванувся з місця, наче вгадав настрій пасажирів — щоб якнайскоріше втекти з кордону СССР.

Кордон переїхали, — християни хрестилися; жидівський рабін тихо шепотів молитву; дехто плакав із зворушення. Вже далеко були ми від кордону СССР, в Латвії, і розум говорив, що ми вже безпечні, а мені (і, мабуть, усім здається, що, так і жди, вскочить чекіст і закричить: "Все вихаді!"

Над ранком ми були вже в Ризі.

***

Управителем контори Голляндсько-Американської Лінії в Ризі був московський білогвардійський емігрант, бувший царський капітан, німець з походження. Він звелів примістити нас в еміграційному готелі, що не належав до першокласних, але для нас, бувших "совєтських людей", він показався невиданим комфортом. Сам вирвавшись з большевицьких обіймів смерти в революцію, управитель контори дивився на нас із співчуттям і з нетаєним подивом, що ми

по десять років ще мали силу витерпіти в тому царстві сатани. Кожному з нас він допомагав, чим тільки міг.

Третього дня в конторі прочитали листу всіх емігрантів, але свого прізвища між ними я не почув... Ясна річ, мусить же бути якась нова перешкода! "Не валнуйтесь, — звернувся до мене еміграційний агент, — Вам нужно задєржатса нєсколько днєй. Пусть другіє єдут, — ви їх даганітє в Роттердамє" (Не хвилюйтеся. Вам треба кілька днів затриматися. Хай інші їдуть, — ви наздоженете їх в Роттердамі).

Я подумав: чи не надумалися чекісти в СССР, що мене не слід було випускати, і тепер дали наказ затримати мене до їхнього розпорядження? Мої здогади були тим більш тривожні, що в конторі не могли вияснити мені, чому мене затримано. На мої настирливі домагання вони сказали, що на дозвіл виїзду в Канаду мені треба буде ждати не менше двох-трьох тижнів. Тож я мав час оглянути Ригу. Дивлюся і не можу очам повірити, що все, що тут є, — це не злуда: в крамницях повно харчів і всяких товарів — все таке розкішне і неймовірно дешеве! Зайшов я до крамниці з одежею. Її власником — жид Рабінович. Купив я собі костюмчик дешевенький, але чепурний, а до того — сорочку і дві краватки. Все це коштує 12 долярів. Одягнений по-європейськи, я вже не був наражений на здивовані шепоти поза моїми плечима: "Дивись, совєт пішов!" Постать "совєта" тут пов'язана з його брудними лахами, окремою поведінкою і властивим поглядом очей.

Щоб даром не згаїти часу, я рішив стати на роботу й заощадити трохи гроша. Пішов я на надбережну, до порту й запитав робітників про заробітки. Не зважаючи на мою европейську одіж, вони таки пізнали в мені "совєта", — може й узяли за якогось агітатора, бо один з них глузливо запитав по-московськи: "Ви аткуда — не із совдепії-лі?" (Ви звідки — чи не з совєтів?). Я відповів йому, що із СССР їду в Канаду. Робітник пояснив мені, що в Латвії робітник грішми заробляє тричі стільки, що в СССР. Крім того він тут за свої гроші може купити все, що хоче і то по значно нижчій ціні, ніж у СССР. А в СССР конечних речей не купиш за жодні гроші, бо їх немає! Чи не так? Я сказав, що так. — Щодо роботи, вони сказали, що тут не дозволяється працювати проїжджим. Однак я маю нагоду комунебудь допомагати в хвилевій принагідній роботі, якої всюди тут досить, і заробити собі.

Одначе я роздумався. Коли місцеві закони принципово забороняють проїжджим працювати, то сумління не дозволяє мені обходити ці закони боками. Крім того, мені вже й не до роботи було. В мою душу закралася певність, що мене затримали тут через тайний наказ Чека з СССР, і я змушений ждати, поки чекісти приїдуть і заберуть мене "на родіну". Я не бачив іншого виходу, як утікати звідси в Литву і там просити про азиль. Звірюся з тим молодому і меткому юнакові Штукінові, що їхав до США, і я здружився з ним. Штукін старався запевнити мене, що мій страх перед Чека безпідставний в цій країні, адже в готелі багато людей жде на дозвіл в'їзду в Канаду, не тільки я. Дехто жде ще довше. Замість марнувати час на сумніви, краще б мені купити самоучка і вивчати англійську мову. Крім того, до Риги приїде канадський інспектор CNR, що перевірятиме кожного емігранта. Ось, каже він, був такий випадок: одного кандидата на виїзд канадська інспекція спитала, за скільки часу він видоїв би корову, а кандидат відповів, що за 15 хвилин. І інспектор відкинув його, мовляв: хай з таким повільним темпом доїть собі корови в Європі. В Канаді треба доїти на секунди! — А може бути багато інших питань, — треба розпитати, кого про що питав інспектор. Треба вивчати питання й відповіді, — може якраз мені попадеться таке саме питання. Всі екзаменатори мають певне обмежене число своїх улюблених питань.

Мій друг Штукін був жид. Він у подробицях знав усю виїздову ситуацію. В еміграційному готелі переважно були жиди з різних країв, а найбільше з СССР. В Ризі вони почувалися, як дома. Тут був комітет опіки над жидами, що вирвалися з СССР. Добрий Штукін сам не знав, що, замість потішити мене, піддав мені ще більші підстави до страху. — Я спитав управителя контори, що станеться зо мною, якщо канадський інспектор відкине мене на комісії: чи тоді мене відішлють до СССР? Управитель пояснив, що в такому випадку відбудеться друга комісія — в Данціґу. Якщо б мені не пощастило там, тоді відбудеться третя, і остання, комісія — в Берліні. А що буде, коли й у Берліні не пощастить? Він запевнив мене, що пощастить. Звідки та певність? Управитель так потішає! А коли не пощастить? Очевидно, тоді мене завернуть до СССР, але управителеві це не може протиснутися крізь уста.

Значить, мені треба було зробити все можливе, щоб успішно пройти через канадську комісію. За допомогою

Штукіна (йому 18—20 років) я почав вивчати всі можливі питання інспектора і приготовляти відповіді на них. Одночасно я оглядав місто й передмістя Риги: всюди краса, добробут, порядок, вдоволення... Якісь там два мільйони лотишів, що не мають ні Шевченка, ні козаків, ні героїв, ні мучеників, ні скорботних дум, ні 44 мільйонів населення, — мають свою державу! Треба було Великій Британії мати під своєю контролею Балтійське море, і вона не допустила Совєтів до окупації його побережжя, допомігши Естонії, Латвії й Литві стати самостійними державами, оце і все! Без жертв, без пропаганди, без героїзму — звичайний політичний бизнес. Так воно було, так є і так буде...

Такі чудові тут дороги, а по них густо йдуть двоколесники. Робітничі родини мають свої однородинні домики — в квітах, з травничками; скільки тут барв і сонця!

Користаючи з дозвілля, я написав багато листів. З Колодіївки відписав мені брат Григорій. Він писав, що отримав від Теодора з Канади листа, з якого видно, що в Канаду йому, і так само братові Петрові, ледве чи можливо буде дістатися. Теодор не подає надії... Батько оставив Григорієві тільки морґ землі, отже він не має за що їхати в Канаду, бо продавати цей останній морґ не рішався. А дома також уже немає можливости сидіти — ґрунт обсувається з-під ніг. Григорій уважав мене за щасливого, що їду в Канаду... Цей безнадійний лист, повний тихого одчаю, додав мені енергії: хай тут кров з носа, а в Канаду дістатися мушу! Це ж єдиний спосіб допомогти виїхати братам.

Повчили мене, що на комісії можуть запитати мене, хто мені прислав запотребування (афідевіт) на виїзд у Канаду. Аж тепер я прийшов до голови по розум, що властиво я не знав, хто мені підписав це запотребування. Правда, згадував був Теодор у листі про мою тітку Марію Стецик, але чи це вона підписала — я цим не поцікавився. Тому я негайно написав до Теодора, щоб телеґрафічно повідомив мене, хто підписав мені запотребування; крім того, щоб прислав грошей на покриття коштів прожитку, спричинених опізненням виїзду. Як Божого змилування з дня на день ждав я відповіді — вона не надходила, а тут одного дня прийшло нам повідомлення: ставати перед канадською комісією. — За порадою одного урядовця, примостився я під дверми кабінету комісії і підслухував, про що інспектор випитує еміґрантів. — Це вже, мабуть, таємниця сердечного управителя контори, що мене викликали останньо-

го, і за той час я мав нагоду вивчати процедуру комісійної перевірки. Я знав, що Канада потребує робітників, а не панків-білоручок. Хоч я був робітником, але рішив надати собі ще більш "робітничого" вигляду. Тому переодягнувся в совєтські лахи, пару днів не голився і не вмивався. Коло інспекторового стола став вайлувато, згорблено, ніби від плуга й лопати ніколи спини не розгинав. Ось наша розмова: "Ім'я й призвіще?" "Олександер Брик". "Хто оплатив дорогу в Канаду?" "Мій брат Теодор Брик". "Де він працює?" "Форман на Канадській Національній Залізниці". "Хто прислав запотребування в Канаду?"" Я без надуми відповів: "Марія Стецик". Він споглянув у папери, — згоджується! — Пізніше я довідався, що в паперах стояло: "М. Стецик", що означало: "Майк Стецик" — син моєї тітки-вдови. Але інспектор не міг знати, що це М. означає: Марія чи Майк. — Інспекція пройшла щасливо. І тепер я довідався, що нам видадуть канадські візи. На основі інспекторової опінії видавав їх нам британський консуль (канадських еміграційних представництв за кордоном тоді ще не було). Консуль був суворий і розмовляв по-німецьки. В очікуванні на консуля кількоро нетерплячих литовських емігрантів накурили в уборній. Консуль цього не любив, і люто лаявся: "Фарфлюхте швайнерай!" (Проклята свинота). Після того, замість видавати візи, раніш зробив слідство, щоб викрити курців. Однак це накурення ніяк не вплинуло на видачу віз, — це були дві окремі справи.

Після отримання візи, що видавалися о год. 8—9 вечора, я вперше відчув повне відпруження нервів. Про це свідчив спокійний глибокий сон, — я ліг досить рано і спав допізна вранці. Перед обідом в конторі ми отримали всі подорожні папери. Хоч я був молодий, то одначе серед решти емігрантів я виявився найстаршим, тому управитель контори довірив мені всі їхні папери, щоб пред'являти їх на кордонах владі. Німецької мови я не знав, але услужний Штукін визвався допомогти мені: він знає жидівську мову, а ця схожа на німецьку. На дорогу в мене осталося тільки п'ять долярів. Управитель контори тільки головою похитав: це рішуче замало! Я мушу дуже вважати на видатки, бо дорога ще така далека... Заборгувався я прожитком у корабельній спілці на 60 долярів. Дехто з моїх знайомих побоювався, що через той борг мене не візьмуть на пароплав. Це мене засмутило. Час від'їзду настав, а Теодор ще не вспів надіслати мені грошей. В конторі звеліли мені під-

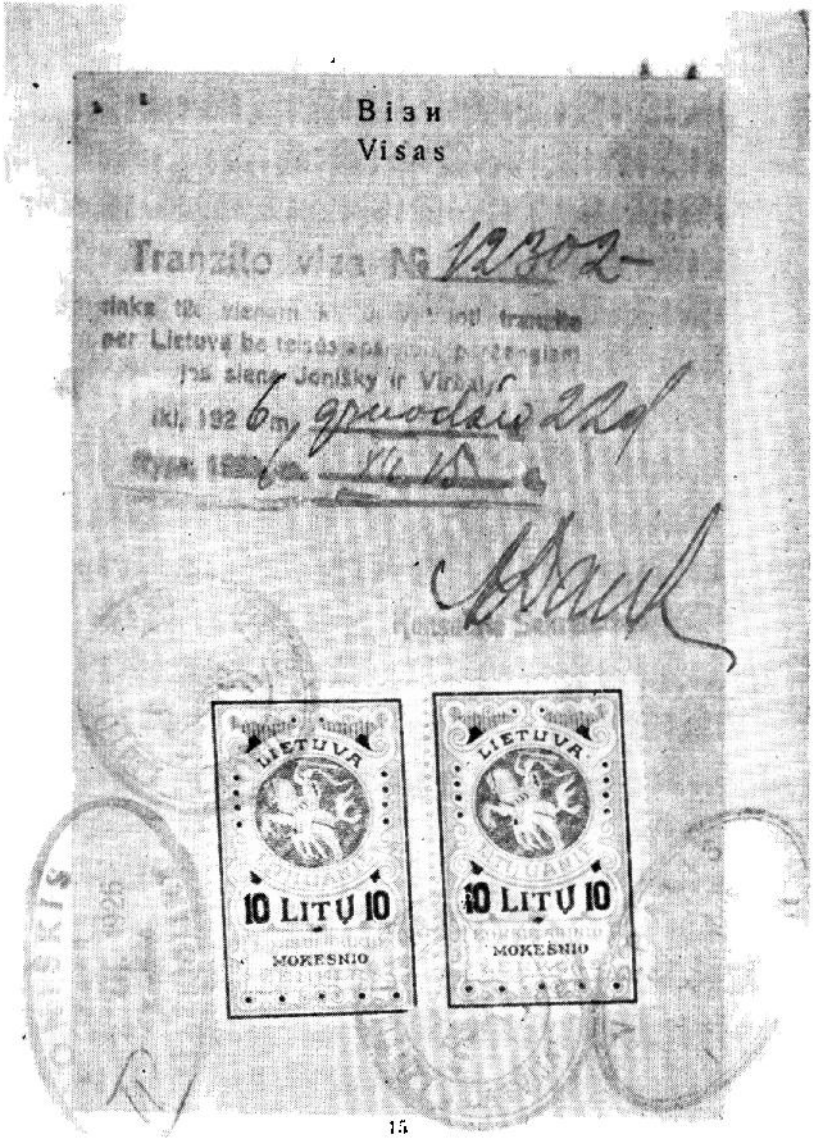

15-та стор. авторового совєтськ. закорд. пашпорта з 1926 р.
Візи переїзду через Литву, виставлені 22. 12. 1926 р.

писати зобов'язання, що ці гроші я заплачу в Канаді, коли зароблю. Дійсно, яке велике довір'я до людини у вільному світі! — Перед від'їздом управитель контори просив написати з Канади, як я влаштувався. Звичайно, я обіцяв, але... не написав. Скільки то людей при розлуці обіцяє писати! А потім — новий край, нові обставини, нові знайомі, а минуле відпливає далеко... А коли згадаєш по літах, забуті старі друзі стають перед очима душі мов живі, і жаль стає...

Було вже далеко по обіді, як ми свою европейську валюту, хто яку мав, в еміграційному банку виміняли на американські гроші. Банк був по середині станції; столик не обгороджений. Метка панночка, що добре говорила по-московськи, вимінювала швидко, без запитів, без підписів.

Опісля ми розташувалися у вагоні третьої кляси і потяг незабаром був на литовській границі. Литовський граничний урядовець говорив по-московськи, наче москаль. На німецькому кордоні документи перевіряв пузатий, вусатий німець. "Но шпрах дойче" — безрадно розвів я руками. Але він відразу перейшов на ломану московську мову. Може був у московському полоні, і навчився. А може жив у Литві, що до 1-ої світової війни була під московською окупацією. — Коло 12—2 год. ночі ми були в Берліні. І там очікував нас агент корабельної спілки. Потяг рушає дальше за дві години, отже він не радив нам віддалятися від станції. Пішли ми гуртками до міста, але недалеко. Після Києва і Москви, Берлін уночі зробив на мене велике враження: що за урочиста повага, маєстатна велич і багатство серед різнобарвного мерехтливого моря світел, неонів, рефлекторів! Все — мов у мрії чи в казці. Дві години мигнули так скоро, як у сні, і наш потяг рушив на Бельгію, а дальше на Голляндію, і прибув до Роттердаму; кожному українцеві тепер відоме це місто, тому що большевицький агент підступно замордував там вождя Організації Українських Націоналістів — полковника Євгена Коновальця. Всюди, куди не глянь, озера, канали, потоки, а між тим усім розложився Роттердам. Каналами — отими "водяними вулицями" — попід високими мостами серед старовинних будинків міста пливуть собі човни і менші пароплави. — З міста поромом нас перевезли на острівець — власність Голляндсько-Американської Лінії. Кругом острова дивною огорожею густо стирчали корабельні щогли: високі, середні й маленькі. Тут одні з найбільших у світі корабельні майстерні, а в них працює кілька тисяч робітників. Тут таки стоять двоповерхо-

ві еміграційні доми, в яких нас приміщено. Прожиткові умовини були добрі, а вряди-годи давали нам навіть таку лакомінку в Європі, як помаранчі.

В Роттердамі пробували ми 17 днів. За той час брат двома наворотами, по 30 долярів, покрив мою заборгованість у корабельній спілці. Я був тоді загорілим курцем, на цигарки грошей не було, курити хотілося нестерпно. З Штукіним покупляли ми собі малесенькі люлечки, в які вміщалася тільки крихітка тютюну; тютюн найдешевший, запах поганющий. І Штукін так бідував, дарма що його батько, говорив він, у США має маленьку фабричку, вартости 30 тисяч долярів, а працює в ній парудесят робітників. Штукін планував кінчати в США вищу школу. Щоб хоч трохи заімпонувати йому, я без надуми заявив, що їду в Канаду з наміром заложити ресторан у Вінніпегу. Маючи на думці свою працю при кухні на цукроварні в СССР, я сказав, що вже маю практику в реставраторській бранжі.

Надійшов день від'їзду. Ще за дня вступили ми на поміст пароплава й підшукали собі відповідну кабіну, подальше від шуму моторів. Увечорі пароплав відчалював від берега при рясних світлах порту. Сотні людей вилягли на надбережну прощати своїх близьких у далеку непевну дорогу. Я знав, що там не було ні одної душі, що прощала б мене. А проте я мав враження, що вони прощають не кожного зокрема, а всіх пасажирів, і я собі з помосту махав їм рукою на прощання. — Харчування на пароплаві було достатнє, отже не було потреби докуповувати харчі. Хто мав гроші, той купував собі всякі ласощі, але я не міг собі на це позволити.

Третього дня на води Атлантійського океану хмарами впала густа мряка. Буря сколихнула водами. В білу днину повиснув півсумерк і навіть на близьку віддаль не можна було нічого бачити. В цій темряві пароплав важко борикався з розгойданими бурунами. Тривожні сигнали раз-у-раз прорізували розгнузданий хаос води, просторів і вітру. Від цих тривожних гудків поза шкірою проходила дрож. Пароплав щоразу більше перекидався з боку на бік. Хвилі збурилися неймовірно високо; здавалося, вони ось-ось заллють поміст пароплава. Моряки метко розтягали кругом палуби шнуровану сітку, як огорожу, щоб, коли вода хлине на поміст, не позмивала пасажирів ув океан. Жах у пасажирів ішов в парі з цікавістю, тому вони стояли на помості і приглядалися ошалілому океанові. Четвертого дня

мене зв'ялило ослаблення. Проте я рішив не подарувати сніданку, і зайшов до їдальні; там снідав тільки один пасажир — осамітнений скандинавець. Всіх інших звалила з ніг морська хвороба. Дармо очікувала їх цього дня обслуга ресторану, — не появився з них ніхто. Мої зусилля перебороти нехіть до їжі нічого не помогли; я відчував приступ морської хвороби. Без снідання вернувся в кабіну і повалився на ліжко, немов підрізаний. А пароплав усе однаково гойдався, наче постійно летів у бездонне провалля, і дико шаліла буря. Рвоти пасажирів доводили мене до ще більшої млости, і я не звівся на обід, щоб не наразитися й собі на такі немилі прояви морської недуги. Під вечір я став почуватися трохи краще; це знак, що організм починає потрохи призвичаюватися до плавби.

Минуло ще пару днів, ми були десь на середині океану, і вимучені, наче випощені аскети, почали показуватися в їдальні. — І попливли одноманітні дні морської подорожі сірого, вбогого робітника в кабіні третьої кляси.

10

"ЧОМУ ВИ ВТЕКЛИ З СССР?"

На пароплаві познайомився я з чехом. Він їхав до США. Називався, здається, Странський. Походив з Тешинського Шлеська. Говорив до мене мішаниною чеської і польської мови. Вже пару днів були ми з ним знайомі, і він ні разу не питав мене, звідки я їду, хоч, видно, знав, що їду з СССР. Однак нічого про СССР не згадував. Це мене подекуди дивувало. Я був би перший завів про це розмову, якби не був хворий морською недугою. У мене була непереможна потреба з кожним говорити про СССР. Аж одного дня, коли я стояв осторонь, спостерігаючи сильветку пароплава, що плив нам назустріч, він несподівано появився біля мене і ще більше несподівано запитав: "Скажіть мені, чому ви втекли з СССР?" Його питання видалося мені наче довірочним. Я відповів, що з СССР не втік, а виїхав легально. Мене брат спроваджує в Канаду. Він дивно й вирозуміло всміхнувся, наче б мав перед собою дитину.

"Коли хто звідкись виїжджає, бо вважає, що йому там зле живеться чи грозить небезпека, і він не має наміру туди вертатися, той утікає звідтіля. Це його щастя, що він випадково дістав формальний дозвіл, бо не міг утекти без

дозволу, не грає тут ролі", сказав чех. Йому, видно, чомусь дуже залежало на тому, щоб я розповів усю правду, як є в СССР. І я розповів. Це був перший мій слухач і ніби перший "читач" тих моїх спогадів, які ще не були написані. Мій слухач вислухавши розповідь про мої переживання в СССР, сказав з докором і ображено: "Не може бути!" І після того він уникав зустрічі зо мною.

**
*

На безмежній водній пустині океану, в одноманітному сірому часі, між безоднею вод і неба, я мав нагоду відтворити все пережите і зібрати його в цілісний образ життя країни, з якої я їхав. Я почував себе людиною, що вирвалася з обіймів смерти. Поняття про СССР, усі спогади про нього пов'язалися в мене навіки з терміном "в обіймах смерти". Минали роки, і врешті слова "з обіймів смерти", що невідступно приросли до мене, збудніли до тієї міри, що я не рішився заголовити ними оці спогади. Я хотів пощадити читача, який після двох перших світових воєн має аж надто цього типу наголовків. Тому свої спогади я заголовив інакше, — зробив це для читачів і для своєї свідомости. Але мої почування завжди заголовлюватимуть цю книгу, для самих себе, словами: "З обіймів смерти".

**
*

Якби мене хто спитав, яким символом я заступив би назву СССР, я відповів би: ЧЕКА! Совєтському Союзові надав би назву ЧЕКА, і ця назва замикала б у собі всю суть того царства сатани.

Чрезвичайка (Чека) була зорганізована 19 листопада 1917 р. З того часу большевики рішили рік-річно 19-го листопада святкувати день Чека. За моїх часів — у тих околицях, де я працював — день Чека урочисто відзначали у вузькому крузі чекістів і партійців. По суті це було свято жорстокости й смерти.

Перше свято Чека в Москві було дуже урочисте. Після параду на Красній площі урочистість продовжувалася в будинку Совєта. Промовляли тоді самі лідери большевизму. Калінін і Ворошилов у своїх промовах високо підносили заслуги Чека. Бухарін у своїй промові підкреслив, що Чека довершила найбільшого діла за наших часів, бо вона змінила на краще обличчя "нашого народу", відібравши йому добродушність і прищепивши йому чимало вже совєтських рисів характеру. І за це від комуністичної пар-

тії належиться Чрезвичайці велика подяка. — Промова Бухаріна викликала серед присутніх ентузіязм; всі втирали сльози зворушення. Партія вручила Чрезвичайці пропам'ятні символічні дарунки: величезний меч, револьвер і панцерне авто. Коли на трибуні появився тодішній шеф Чека Менжинський, його привітали бурею оплесків. Заявивши, що довго говорити не буде, він сказав, що Чека не витрачує лишніх слів, — вміти мовчати, це найбільша чеснота. І він зійшов з трибуни.

Менжинський ніби погрозив, а ніби повчив чи порадив членам Політбюра... мовчати. Видно, замало мовчали, коли всі вони, що так славословили криваву Чрезвичайку на першому її "святі", згодом були тією ж таки Чрезвичайкою знищені, — "хто мечем воює, від меча загине". Сам Бухарін та багато інших високих партійних достойників були пізніше розстріляні Чекою.

***

Творцем і надхненником Чека був Ленін — тип з лисим, труп'ячим черепом, у якому варилися сатанські думки, ніби несамовиті чари в казані відьми. За моїх часів у Криму було приблизно мільйон населення. З того числа впродовж пару днів кривавий большевицький посіпака з Угорщини Беля Кун звелів розстріляти 120,000 чоловіка. Від початку по кінець так званої громадянської війни Чека розстріляла: 25 єпископів, 1,215 священиків, 6,575 професорів, 8,800 лікарів, 54,850 офіцерів, 260,000 вояків, 344,250 інтелігенції, 815,000 селян, 192,000 робітників, 58,500 поліцейських і жандармів, 19,850 урядовців.

На Луб'янці, від самого перенесення централі Чека з Петербурга (пізніше Ленінград), було 2,500 чекістів.

Зломивши під Крутами геройський опір 300 українських юнаків, Муравйов з 6000 озвірілих матросів зайняв Київ і звідси телеграфував до Леніна: "Я зо своєю армією починаю здобувати світ". Він знав, що Київ — це брама до Европи. Коли Муравйов наступав на Одесу, білогвардійці 28 січня 1918 р. просили про перемир'я. У відповідь на це Муравйов повів газову атаку. В здобутій Одесі виголосив таку промову: "Ми знищили сотні генералів і тисячі білогвардійців. Так ми помстилися. Вогнем і мечем ми встановимо совєтську владу. Здобуваючи місто, я знищив палати, церкви, попів і монахів — нікого не пощадив. Ми могли стримати маси від нищення, але не зробили того, бо наше гасло: бути безпощадним!

Виїхав я з СССР не тільки тому, що був переляканий тим, що вже там сталося, але й цим, що там мало статися. Вгадати щораз то понуріше майбутнє не було трудно, бо з дня на день ставало гірше. Від часу совєтської револю-

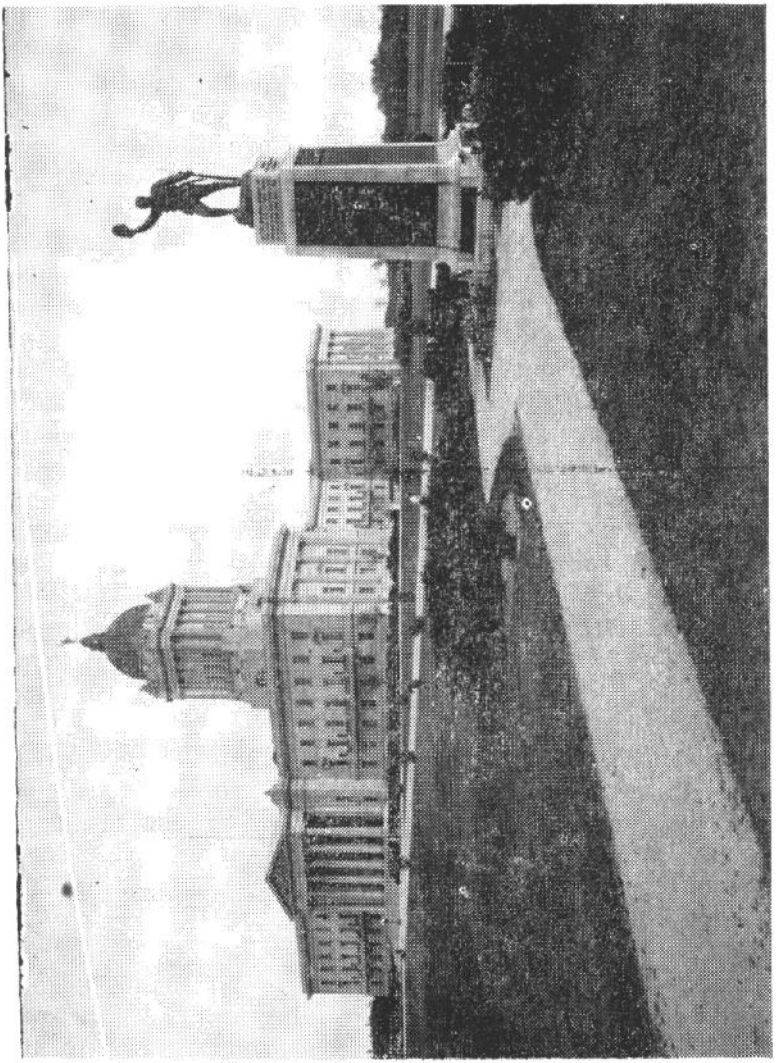

Манітобський парламент

ції, яку я пережив, аж по наші дні, в СССР уже нічого гіршого не сталося і не може статися над це, що довершилося тоді, за моїх часів: найстрашніше сталося в революцію, а це - прихід большевиків до влади. Це найстрашніша по-

дія, бо вона стала причиною всього того зла, що большевики заподіяли і ще можуть заподіяти.

Життя в СССР — це життя на дряговині. Людина не може мати сталих засад. Нині має владу один диктатор з іншими засадами і винищує всіх тих громадян, що вчора трималися засад попереднього диктатора. Такі вчені, як Деборін, Покровський і т. д., що були улюбленцями Леніна, були переслідувані Сталіним. Правда, історик Покровський умів жити, бо допасувався був до Леніна, але й умів умерти, бо вмер ще перед тиранією Сталіна. Сталінові осталося тільки переслідувати його теорії та учнів. Зате ж філософа Деборіна Сталін послав під кулі Чека.

Та й засад одного й того самого диктатора громадянин СССР не може триматися. Бо гумор, настрій і політика диктатора міняються, і щоб показати це, він знищує і своїх учорашніх однодумців, щоб за свою політику звалити на них вину. Ось під крилами Леніна зріс Ґубельман-Ярославський, що, як гонитель Церкви в СССР, гідний назви новітнього Савла. Аж до самої 2-ої світової війни під опікунчими крилами Сталіна подвизався той большевицький Савл, але коли під час війни Сталінові треба було зробити політичне потягнення — буцімто він привертає свободу віри, Ґубельман-Ярославський став йому невигідним і мусів "щезнути".

Міняється в СССР диктатор, приходить новий партійний апарат, а старий винищується. І виходить так: коли когось призначують на видне становище, то тим самим його вже ставлять на приціл кулі чекіста.

Здавалося б тоді, що в СССР має рацію приказка: "найліпший чин — як нічим". Мовляв, хто маленька сіра особа, той непомітний для кулі чекіста, — добре там бути маленьким. Не дуже! Адже в 1933 р. Сталін виморив штучним голодом сім мільйонів українських селян. А тисячі жертв у масових гробах Вінниці з 1937—1939 років? Адже ж усі вони — сірі люди! Більшість з них старші селяни в свитках. А при відступі большевиків із Західньої України перед німцями в 1942 р. майже в кожному селі були жертви розстрілу. А втім, це саме явище бачимо від 1917 р. по наші часи в цілому СССР і його сателітах. Оті 20 мільйонів білих невільників на советських каторгах, де більшість становлять українці, це ж переважно ті сірі люди — селяни й робітники. Інтелігенція там у меншості, і серед неї більшістю — низові працюючі інтелігенти.

Немає сумніву, що в усіх большевицьких звірствах, почавши з 1917 р., Сталін побив рекорд. Іронією долі була тут повна ліквідація большевицької верхівки, доконана руками "залізного наркома" Єжова — найкривавішого шефа Чека, особливо від 1935 р.

Ось "грамота" тих проводирів, що самі по горах трупів запровадили большевицьку владу кривавими руками Чека, а потім з наказу Сталіна самі від кулі Чека погибли:

Члени політичного бюра (політбюра)

Розстріляні: Ю. Зіновєв, Л. Каменєв, Н. Бухарін, А. Риков, Ю. Сокольніков. Вбитий агентом ГПУ: Лев Троцький. Покінчив самогубством: М. Томський.

Народні комісари (наркоми) і члени центральних комітетів (ЦК) партії

Розстріляні: І. Смірнов, І. Смілга, Л. Серебряніков, Г. Євдокімов, М. Богуславський, Н. Углянов, А. Белобородов, І. Родзутак, В. Ромінадзе, Н. Ягода, Бубнов, Ейке, Арбузов, Шумський, Ф. Ходяєв, В. Осінський, І. Петровський, К. Сухомлін, В. Затонський, Л. Кавтарадзе, В. Коссіор, С. Коссіор, Г. Ломов, Н. Криленко, Постишев, Чубар, Сольц, Яковлев, А. Енукідзе, Л. Карахін, Б. Мдівані, А. Розенгольц, І. Райнгольд, Преображенський, Мейлавк, Мілютин, Ю. Сафаров, Г. Гринько, М. Чернов, Антипов, Сулимов, Уншліхт.

Отруєні: Х. Раковський, К. Радек, С. Орджонікідзе.

Покінчили самогубством: В. Ромінадзе, М. Скрипник, А. Кандіян, І. Гамарник, І. Ходаєв, П. Любченко, Т. Червяков.

Маршали і генерали

Розстріляні: Тугачевський, Корк, Ейдеман, Примаков, Левандовський, Якір, Уборевич, Фельдман, Путна, Шмідт, Кузьмичов, Каширин, Дубенко, Блюхер, Смолин, Озолин, Коцюбинський, Геккер, Куйбишев, Хрипин, Мезіс, Бокіс, Алкніс, Белов, Єгоров, Савицький, Великанов, Горбачов, Сухоруков, Ткачов, Померанцев, Апсе і багато інших.

Адмірали і віцеадмірали

Розстріляні: Орлов, Сивков, Лудрі, Коянов, Іванов, Вікторов, Муклевич, Киреєв, Дученов, Смирнов-Свердловський.

Члени комінтерну

Зліквідовані: О. Стасова, Беля Кун, Реммеле, Валець-

кий, Брандт, Бородин, Бомбаль, Нейман, П'ятницький, М. Еберлейн, Варський.

Члени дипломатичного корпусу

Розстріляні: Юренєв, Подольський, Давтіян, Асмус, Бекядіян, Антонов-Овсєєнко, Аросієв, Бродовський, Якубович, Розенберг, Островський, Аренс, Тихменєв.

Визначні чекісти

Розстріляні: Агранов, Балицький, Павкер, Заковський, Дерібас, Миронов, Петерс, Прокофієв, Мессінг, Трілісер, Слуцький, Молчанов, Леплевський, Лаціс і багато інших.

Письменники, артисти, історики

Розстріляні, зліквідовані, самогубці: Н. Гумильов, Б. Пильняк, Боровський, Аничев, Кіршон, Третяков, Авербах, Кроткий, С. Далин, Єрмилов, Ердман, Лебединський, Н. Клікієв, Стеклов, Ройков, І. Бабель, Невський, Б. Ясенський, Сельвинський, Фрідлянд, Лапинський, Парасов-Родійонов, Мандельштам, Зейдель, Пйонтковський, Гронський, Лукиянов, М. Кольцов, П. Васильєв, Безіменський, І. Катаєв, І. Макаров, Махнин, Г. Серебрякова, Амаглобелі, Рафальський, Меєргольд, Селивановський, Хвильовий, Лядов, Аркадин, Н. Сац, Маяковський, Кузнєцов, А. Соболь, Єсенін, В. П'яст і ін.

Одинокими з Політбюра осталися: Сталін, Ворошилов, Молотов, Андрєєв.

В число зліквідованих тут не враховано десятків тисяч місцевих комуністичних провідників меншого значення і багато засланих.

Вищенаведені жертви сталінського терору — це комуністи. Тому в їх числі не названо понад 150 українських письменників, численних учених і мистців, що знищені Сталіним, бо вони комуністами не були, а боролися проти комунізму, як ось жорстоко зліквідований цвіт української культури — Спілка Визволення України, на чолі з Єфремовим.

Засланців у концентраційних таборах 1936 року було 6,500,000, а до 1945 року Сталін їх число підніс до цифри 15,000,000.

Виконавши з наказу Сталіна таке криваве діло, Єжов згодом сам поліг від кулі чекістів, з наказу Сталіна.

Як подавала антикомуністична французька преса, з осо-

бистого наказу Сталіна було розстріляно: 8 членів Політбюра, 61 членів ЦК ВКП(б), 51 маршалів, генаралів та адміралів, 13 чільних дипломатів, 12 провідників комінтерну, 46 письменників і мистців .

Після Сталінової чистки за терору Єжова наслідки цього у вищому командному складі були такі:

Було всіх	Зліквідовано	Осталися
5 маршалів	3	2
15 командармів (командуючих арміями)	13	2
85 комкорів (командуючих корпусами)	57	28
195 комдівів (команд. дивізіями)	110	65
406 комбригів (команд. бригадами)	220	186

Партійну верхівку в Україні, в числі 95 чоловіка, всю зліквідовано. Всіх 12 членів "уряду" України розстріляно. З 17 членів Президії верховної ради УРСР 13 розстріляно. В Україні із 357 членів ЦК КП(б)У тільки 12 осталися в живих, а решту зліквідовано. Не менше 80 відсотків секретарів обкомів (обласних комітетів), горкомів (міських комітетів), райкомів (районових комітетів) партії в Україні, а також голов обласних ісполкомів (виконних комітетів), горсоветів (міських рад) та райісполкомів (районних виконних комітетів) було арештовано, розстріляно чи вислано на довголітню каторгу.

Коли йдеться про увесь СССР, то й тут доля бувших соратників Леніна з часів революції була невесела. Вислід трикратної сталінської чистки по 1938 р. був такий: із 13 членів Політбюра осталося 7, а 6 розстріляно; із 140 членів ЦК ВКП(б) осталося 15, а 125 розстріляно; із 11 секретарів ЦК партії всіх одинадцяти "союзних республік" СССР осталося 2, а 9 розстріляно; із 6 секретарів крайкомів (краєвих комітетів) партії всіх розстріляно; із 30 секретарів обкомів партії 26 розстріляно; із 16 секретарів обкомів автономних республік розстріляні всі; із 87 секретарів горкомів партії (міста з понад 100,000 населення) 81 розстріляно; із 18 членів совнаркому (советський народній комісаріят) 14 розстріляно.

За 1935—1936 роки було усунено з партії коло 270,000 членів. "Усунено" — це значить розстріляно чи вислано на досмертні каторги. — Все це комуністи, що самі стали жертвами... комунізму!

Але цифри жертв не-комуністів зростають у мільйони. Щоб мати приблизне уявлення про кількість жертв єжов-

щини за Сталінового терору в цілому СССР з його близько 200 мільйонами населення, вистачить порівняти відношення жертв до населення в деяких окремих країнах. І так, в Азербейджані 1938 р. на 3,200,000 всього населення було замордовано 120,000. У Вірменії на 1,200,000 населення замордовано 52,000 осіб. У Грузії на 3,540,000 мешканців розстріляно 130,000 душ. У Північному Кавказі на 11 мільйонів населення було за одним махом замордовано 422,000 осіб.

Ясна річ, що відношенням жертв до числа населення Україна стоїть далеко попереду всіх інших країн.

Почавши від першого шефа Чека, Уріцького (ще в Петрограді) — почерез Дзержинського, Менжинського, Ягоду, Єжова, а скінчивши на Берії, всі вони не повмирали власною смертю. Одного Уріцького вбив замаховець-жид. Дзержинський умер у загадкових обставинах, про які знало тільки Політбюро. А решта всі очевидячки погинули від кулі Чека. Єжов радив Сталінові так: "Коли хочеш, щоб боялися тебе твої противники, то відрубуй голови своїм колегам". — Одне слово: "бий свого, щоб чужий боявся!" —

І Сталін рясно стинав голови. В Самій Москві руками Єжова він зліквідував 90 відсотків міністрів. Наприклад, у комісаріяті залізниць після чистки стало порожньо, — остався тільки Каганович. Вся команда Чека в Москві разом з її шефом Полонським була зліквідована. Всесоюзний науковий інститут залізничного транспорту був замкнутий. Всі головніші працівники наркомату (народнього комісаріяту) земельних справ і совєтського господарства були розстріляні. Народній комісар (міністер) фінансів Гринько і всесоюзного банку Калманович — обидва арештовані. Професори і студенти високих шкіл у всіх містах, з Москвою на чолі, були масово арештовані, висилані на каторги, розстрілювані.

Сталін за часів Єжова мав 300,000 чекістів, що були перевантажені акцією мордування. Про темпо винищування населення говорять цифри. Дагин, що керував кривавою екзекуцією на Північному Кавказі, у своєму рапорті ч. 120-а від 10 серпня 1937 р. повідомляв Єжова, що арештовано вже три відсотки населення (80,000), але чистка продовжується. Почалася вона 31 липня 1937 р., і за перших 6 годин арештовано 30,000 осіб. На протязі 10 днів арештовано 120 тисяч. Це переважно селяни й робітники. В'язниці були битком набиті. Махачкалинська тюрма, розрахована на 1,500 вязнів, мусіла помістити 5,000 арештованих. Ірозненська

в'язниця, розрахована на 2,000 чоловіка, мусіла прийняти 7,000 жертв. У владикавказьку тюрму містоти 2,000 людей запроторено 4,000 арештованих. Але й за таких умов тюрем не вистачило. Тому 50,000 жертв загнали в перехідні концтабори. Санітарні умовини були нижче тваринних, тому вкинулися масові пошестні недуги, навіть холера (чума), — гинули маси людей. Большевики не дбали, бо це їм ощаджувало кулі.

***

Окремо слід віднотувати мучеництво духовенства. На цьому місці обмежуся до єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, що їх помордували большевики:

Митр. Василь Липківський, митр. Микола Борецький, єпископ Олександер Червінський (Вінниця), архиєп. Олександер Ярошенко (Харків), архиєп. Степан Орлик (Житомир), архиєп. Констянтин Кротевич (Полтава), архиєп. Іван Павловський (Чернігів), архиєп. Йосиф Оксіюк (Кам'янець Подільський), архиєп. Констянтин Малюшкевич (Умань), архиєп. Феодосій Сергіїв (Бердичів), єп. Григорій Стороженко (Січеслав), єп. Антоній Гриневич (Одеса), єп. Филип Бучило (Миколаїв), єп. Юхим Калішевський (Черкаси), єп. Володимир Дахівник-Дахівський (Переяслав), єп. Володимир Бжозньовський (Біла Церква), єп. Конон Бей (Богуслав), єп. Юрій Жевченко (Сквира), єп. Яків Чулаївський (Тараща), єп. Микола Ширяй (Ніжин), єп. Петро Ромоданів (Лохвиця), єп. Микола Карабіневич (Могилів), єп. Юрій Тесленко (Гайсин), єп. Володимир Самборський (Канів), єп. Марко Грушевський (Остер), єп. Михаїл Маляревський (Васильків), єп. Григорій Мазалевський (Конотоп), єп. Юрій Прокопович (Балта), єп. Микола Пивоварів (Немирів), єп. Максим Задвірняк (Проскурів), архиєп. Міховський (Золотоноша), єп. Петро Тарновський (Київ).

Крім того, большевики замордували понад 2,000 українських православних священиків. — Большевики руйнували і грабували святині. Гірка доля судилася таким храмам, як Святомихайлівському манастиреві, Десятинній церкві в Києві, соборам у Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі, Херсоні, Кам'янці Подільському і по інших містах; зо знищенням цих храмів понищено пам'ятки української культури неоці-

нимої вартости. Конфіскація церковних речей почалася ще за часів т. зв. військового комунізму (1917—1922 рр.). Грабунок церков доконувався під кермою організації Компомгол (Комітет помочі голодаючим). Ясна річ, голодаючі з того жодної помочі не мали. При грабунку багато цінних речей було розкрадено. Згідно оголошених, у часі грабунку, скупих офіційних даних, у Києво-Печерській Лаврі забрано: 2,417 штук брилянтів (від півтора до 9 каратів кожен), 1,106 яхонтів, 41 яхонтів (смарагдів), 10 низків перел, 500 золотих і срібних, оздоблених перлами і дорогоцінними камінями, предметів, та 18 штук оздоблених перлами і самоцвітами ризів.

В московсько-царській імперії найбільше дорогоцінностів мала Олександро-Невська Лавра під Петербургом, бо вона була під спеціяльною опікою московських імператорів. Її багатства були незчисленні. Тож і можна собі уявити скарби Києво-Печерської Лаври, коли вона щодо багатства займала друге місце по згаданій Олександро-Невській Лаврі! І все це большевики пограбували. — Дякуючи лише частково оголошеним даним, знаємо, що в Софійському соборі в Києві, між іншим, забрано: 2 митрополичі золоті, оздоблені діямантами і дорогоцінностями, митри, а кожна з них була оцінена на півмільйона рублів (250,000 долярів золотом), 9 напрестольних срібних плах (по 24 кілограми кожна), кілька платинових плах, густо оздоблену брилянтами і самоцвітами лямпаду із золота й платини вагою 13 кілограміз і золоту лямпаду обсипану 247 брилянтами і 327 перлами. — З військового собору в Новочеркаському заграбовано: 13 кілограмів золота, 336 кгр. срібла, 5 митр з дорогоцінним камінням, 1 золоту чашу і срібну Дароносицю вагою 16 кгр. — подаровану царем Петром І., з його підписом і з датою. — Із старого військового собору в Старочеркаському забрано: Царські врата і двері з притворів, вилиті зо срібла вагою коло 500 кгр. — З православних церков Одеси забрано коло 2,000 кгр. срібла, а з синагог — понад 3 центнери срібла (понад 300 фунтів). — З Благовіщенського собору в Харкові забрано понад півтонни срібла. — В Полтаві забрано з церков: 500 клг. срібла, 15 каратів брилянтів, 100 кгр. дорогоцінного каміння. — В Кременчузі забрано з церков: 400 кгр. золота, 245 кгр. срібла і 78 штук дорогоцінних каменів. — В Бахмуті: понад 1 центнер срібла і 8 кгр. старих українських гривень на суму 1,185 золотих рублів. — Увесь той грабунок був доконаний впродовж 1922 р. Тут

Empire State Building в Нью Йорку

— 1250 стіп висотою, 86 поверхів. Знак стрілка під самим верхом — це помітка олівцем авторового сина Тараса, щоб поінформувати маму у Вінніпегу, з якої висоти він з батьком оглядав Нью Йорк 1948 р.

подано далеко не все, а визбирано тільки коротенькі уривки тих даних, що часом принагідно продералися на денне світло в совєтських публікаціях.

Ці грабунки церков за 1921—1922 рр. большевики мотивували тим, що народ голодує, а багаті церкви не дають народові помочі. Одначе це тільки облудна притока до грабунку. Бо коли в 1922—1929 рр. був заведений НЕП (Нова економічна політика), тобто була дозволена приватна торгівля і промисловість, народ почав багатіти, держава діставала регулярні податки і заповнила ними свою скарбницю, отже не повинна мати господарчої причини до грабування церков. А одначе большевики надальше їх грабували й нищили, вишукуючи для цього різні причини. Ось, наприклад, казали, що потреба "соціялістичної реконструкції міста" вимагає поширити таку то вулицю, і якраз це випадає та вулиця чи площа, де є церква, і її руйнують. На селі знайдуть кількох босяків і пару заляканих одиниць, змусять їх підписатися, і тоді кажуть, що "на бажання парафіян" церкву треба віддати під клюб комсомолові (комуністичний союз молоді) або управі громади під магазин на зерно чи буряки. Тому що своїм стилем церква непригожа для цього, її розбирають, перебудовуючи на магазин, клюб, тощо, і цінна стара архітектурна пам'ятка гине. Дуже багато пропало таких архітектурних скарбів. Як це робилося, покаже один типовий приклад: у Ростові на Дону був вірменський собор у чудовому стилі ампір 19-го століття, побудований за проєктом відомого архітекта Старова. Собор передали комсомолові на клюб. Тому його верхню частину розібрали і перебудували, так знищивши архітектурну цінність. В Аксайській станиці камінна церква була в прекрасному стилі українського барокко 18 століття. Казали, що вона була побудована за планом Растрелі. Там була чудотворна ікона Матері Божої Аксайської. Большевики знищили її дощенту. По селах знищили дуже багато чудових трибанних церков у стилі українського барокко.

Не є цей розділ призначений на статистику знищення церков і духовенства, бо, поперше, повної статистики немає, а подруге, я хотів подати тільки приклади того, що тим більше діється загально у всесоюзному маштабі.

***

Большевицька пропаганда прославляє СССР як "рай трудящих — робітників і селян". — Треба сказати, що на

вершку трудящих стоять білі невільники в таборах примусової праці — на каторгах. Невільника змушують там працювати до повного вичерпання сил, поки він не сконає. Кормлять його так, що владі не залежить на тому — зможе він жити за тим харчем чи ні, і не платять йому. Ось числові дані зростання тих таборів смерти і невільничої праці: 1922 рік — 6,000 душ, 1927 р. — 140,000 душ, 1930 р. — 1,500,000 душ, 1932 р. — 2,500,000 душ, 1936 р. — 6,500,000 душ, 1945 р. — 15,000,000 душ. Ці білі невільники в 20-му столітті — це символічна тернова корона всього пролетаріяту в СССР.

В дійсності ввесь Совєтський Союз — це один велетенський концентраційний табор невільничої праці. Не тільки фактично, але й на папері робітник не має свободи, — про це говорять совєтські закони. Совєтський народній комісаріят (совнарком) постановою від 20 грудня 1938 р. увів "Трудові книжки" для робітників. У трудовій книжці працедавець (держава) вписує всі дані про прийняття на роботу, про переміщення в роботі і т. д. Все це нормується постановами, що поміщені в Трудовій книжці робітника. Наведу тут тільки дві постанови: "Параграф 6. — Робітники і службовці, що стають на роботу, зобов'язані пред'являти адміністрації підприємства (установи) Трудову книжку. Адміністрація може приймати на роботу робітників і службовців тільки на пред'явленням Трудової книжки". "Параграф 9. — Трудова книжка зберігається в адміністрації підприємства (установи), а при звільненні видається йому на руки". — Власне йдеться про це, що Трудову книжку адміністрація робітникові видавати не хоче. На це треба мати причини державного, а не особистого порядку. Постанови Пленума верховного суду СССР від 31 грудня 1938 р. "Про судову практику по громадянських трудових справах", а також з наказу прокурора СССР від 31 грудня 1931 р., ч. 1922, відносяться дуже суворо до всяких вимог робітників (див. "Совєтське трудове право". Юридичне видання НКЮ СССР, Москва 1939)). Президія Верховного совєта СССР 27 червня 1940 р. видала декрет: "Про перехід на 8-годинний день праці, на 7-дневний тиждень роботи і про заборону робітникам самовільно опускати підприємства й установи". На основі цього декрету кожне спізнення на роботу карається в'язницею від 2 до 4 місяців, а кожне відставання в роботі — 6-місячним ув'язненням.

Пункт 14-ий статті 58-ої карного кодекса СССР за спізнення на роботу дає право судити як за "саботаж, тобто за контрреволюційну діяльність, при застосуванні навіть найвищого виміру кари" (розстріл). — Ясна річ, у тих невільничих законах усе це замасковано, сказано "делікатно", але практика застосування тих законів без порівняння понуріша. Бож практика покликала до життя ці "закони", а не навпаки.

Наприклад, у "законах" не говориться про поліційний нагляд над робітниками на роботі, а в практиці це життя робітника являється одним постійним "домашнім арештом". Ось під час війни, коли большевики відступили з певних теренів, у картотеці одного виробництва знайдено таке: "Сачук Іван Павлович. 22 роки. Шофер. Безпартійний. Багато читає, особливо твори Маркса й Леніна. Старається з ніким не заходити в розмови. **Звернути увагу**", — ці останні слова підкреслені червоним олівцем. На основі згаданої особистої поведінки робітник стає підозрілим для Чека. — На кожному підприємстві Чека провадить таку політично-поліційну картотеку для всіх робітників.

Як винагороджується робітника, а як його наганячів-чекістів, показує така табличка: начальник районового Чека, найнижчої адміністративної одиниці, отримує на місяць 1,200 рублів; старший районовий уповноважений по справах Чека — 960 руб., секретар районового Чека — 600 руб. Через кожних три роки кожен з них дістає в додачу 10 відсотків від висоти платні. Всю одежу з білизною чекісти дістають безплатно. Доходового податку не платять. Мають свої окремі крамниці (як і партійні), в яких купують по дешевших цінах кращі продукти і товари без обмежень.

Натомість робітнича сметанка, і то в місті Москві, дістає максимально 400 руб. на місяць, платить податки і т. д., але з такою "високою" платнею робітників у СССР небагато і дістали вони її недавно. Щодо колгоспника, то в 1955 р. колгоспник пересічно не міг заробити більше 400 фунтів (4 центнери) зерна і 100 руб. на круглий рік на особу, працюючи від світання до смеркання, часто й до півночі, як про це свідчать листи з Західньої України, що перейшли через совєтську цензуру.

Які ж прожиткові умовини совєтського робітника — отого білого раба? Відповідь на це дає така табличка:

1 кілограм	ціна		
	1913 р.	**1940 р.**	**1950 р.**
житній разовий хліб	7 копійок	1 рубель	1.70 руб.
пшоно	10 коп.	3 руб.	3.90 руб.
масло	35 коп.	15.65 руб.	25 руб.
м'ясо	35 коп.	14 руб.	18 руб.

В 1913 р. (за царату) робітник заробляв пересічно 25 рублів на місяць, а за Совєтів у 1940—1950 рр. у 5–10 разів більше. А в скільки разів зросли ціни! І вони не знижуються, а все йдуть угору. Крім того, навіть за такі горендальні ціни робітник не все, не завжди і не в кожній кількості може купити. Стоїть у черзі за хлібом ще вдосвіта, поки діждався черги — хліб розкупили, і він голодний іде на роботу.

Швеція — це ж не Канада і не США, а пересічна собі европейська держава. Порівняймо прожиткові умовини її робітника з совєтськими:

	Швеція	**СССР**
взуття	35 корон	400 рублів
сорочка	12 к.	80 р.
пальто	140 к.	450 р.
капелюх	25 к.	110 р.
костюм щоденний	160 к.	400 р.
костюм святковий	220 к.	1,300 руб.
всього разом	592 кор.	2,580 руб.
денний заробіток	**16 кор.**	**20 руб.**

Скільки годин треба в СССР робітникові працювати на 1 кгр. (2 фунти) харчів?

1923 р.	**1953 р.**
хліб — 2.42 годин	4.30 годин
м'ясо — 11.2 год.	15.48 год.
молоко — 1.5 год.	3.42 год.
цукор — 3.51 год.	3.35 год.

Нічого дивного, що совєтські трудящі маси живуть впроголодь.

	СССР	**США**
річно м'яса на особу	32.4 фунти	153.2 фун.
річно масла на особу	5.4 фун.	10.5 фун.

Тож совєтська хліборобська делегація на чолі з Мацкевичем в США 1955 р. не могла затаїти того факту, що американський фармер живе в 20 разів краще за совєтського колхозника.

В СССР уряд при примусовому викупі зерна платить колхозам за 1 кілограм пшениці 7 копійок, а сам продає 1 кгр. найдешевшої якости білого хліба по 1 руб. 70 коп.

Департамент праці США 1955 р. зібрав офіційні совєтські дані, зробив облік і показав, що робітник у Москві мусить працювати 16 разів довше, ніж робітник у Нью Йорку, щоб міг купити це, що може купити американський робітник. А совєтські дані ще надто "рожеві"!

Нужденний стан населення СССР виразився у народньому (забороненому) фолкльорі. Ось пісенька з 2-ої світової війни, що постала у підсовєтській Україні на прикордонні з Західньою Україною:

Сидить баба на рядні і считає труднодні, —
Ні корови, ні свині — тільки Сталін на стіні,
Ще й показує рукою: "Їдьте в Польшу за мукою".

(Польщею тут названо Зах. Україну, що була під Польщею).

Розуміється, що така нечувана нужда не сприяє приростові населення в СССР. Наприклад: москалів у 1923 р. було 70 мільйонів, а в 1955 р. — 90 мільйонів. За 33 роки прибуло їх 20 мільйонів. Це становить коло 600 тисяч душ річного приросту. Додаймо, що при політиці винародовлення чимало не-москалів кожного року приписується, щоразу нових, до москалів. Натомість річний приріст американців (в США — 163 мільйони населення) становить (разом з імігрантами) 2,800,000 тисяч.

Робітник і колгоспник (колгоспник — примусовий наймит у державному совєтському хліборобстві) в СССР трактується як найнижчий раб у якомусь найбільш відсталому, дикому кастовому суспільстві. Ось він у крамниці для пролетарів (рабів) не дістав хліба. Мусить іти на роботу голодний. Випадково бачить крамницю повну харчів. Заходить, хоче купити хліба. Там довідується, що це крамниця для "відповідальних робітників" (цебто для партійної касти), отже він мусить забиратися геть з її високих порогів. І каже в крамниці трудар, під адресою партійних можновладців: "Ну, что-же... кушайте сєбє на здоров'є, а ми (робітники) ґаладаєм..." — Почули це продавці "пан-

ської" крамниці, донесли поліції, і ось нещасного робітника судять по статті 74 на 5 років тюрми за невдоволення совєтською владою. А коли б попав під злий гумор влади, то дістав би й 10 років по 59 параграфі.

Чому большевики тепер так розпинаються за мир? Бо вони під час війни бояться найбільше своїх таки громадян, які можуть сказати словами І. Франка:

А хто ненавидить кайдани,
Тому війна не страшна.

Але була б це війна населення СССР з большевицькою тиранією.

Як за большевицької революції робітники й селяни уявляли собі майбутню господарчу структуру СССР? Так, як вони розуміли большевицкий клич: "Земля без викупу селянам; фабрики й заводи — робітникам". Народ надіявся, що велика землевласність буде скасована і поділена між селян, що будуть мати власні приватні господарства, як мали досі, але значно побільшені. Робітники ж уявляли, що кожен завод чи фабрика одного індивідуального власника-капіталіста перейде на власність цих робітників, що в цьому заводі працювали; завод чи фабрика перейде наче на кооперативну систему, де уділовцем буде кожен член місцевої робітничої профспілки. Отож, крім нормальної місячної заробітньої платні він матиме ще й окремий дохід з розподілу чистого зиску з продукції. Так само думали робітники удержавлених фільварків. Якщо б хто тоді думав інакше, цього вважали б за смішного, за недотепу, або й за контрреволюціонера, що підриває довір'я до большевиків. — Одначе большевицька верхівка все це розуміла інакше, ніж селянські й робітничі маси. Виявилося це аж тоді, коли большевики всю власність проголосили державною, отже завели державний капіталізм. Державною власністю стали навіть самі селяни й робітники, що тепер являються для большевиків звичайним живим інвентарем, частиною державного майна. Отож, сталося це, чого не могли собі бажати ні селяни, ні робітники, і не за це вони воювали в революцію. Коротко кажучи, большевицький провід обманув народні маси.

За большевицької революції робітники й селяни уявляли собі, що уряд буде в їхніх руках, цебто — народ буде вільними голосами вибирати своїх представників до уряду, і будуть там правити не пани, а робітники й селяни. Отак

ірсто від плуга й молота підуть у посли й міністри. Вони зовсім серйозно так собі це уявляли, бож народ казки зважав за дійсність, а в казці сказано: "Я не вмію ні читати, ні писати, — хотять мене за короля взяти". Бо, мовляв, я й без освіти дотепний. Що менше освіти має, то "більше все він знає". Таке міркування народу, що було наслідком його старорежимної безпросвітности, демагогічно використали большевики, коли підбурили його до масового винищування "непотрібної" інтелігенції, мовляв: "влада народові".

А в результаті большевики обсадили уряд своєю партією, відсунувши народ від будь-якого впливу на владу. З кого складаються найвищі органи влади "країни пролетаріяту" — СССР, видно з нижчеподаних даних за 1950 р. про склад Совєта Союзу і Совєта Національностей. Ось їхні "народні" депутати, що походять з

Членів Політбюро, Оргбюро і службовиків ЦК ВУП (б)	34
Голов Верховних советів і Советів міністрів союзних та автономних республік і їхніх заступників	85
Міністрів союзних і автономних республік	33
Міністрів державної безпеки союзних і автономних республік та обласних управлінь МҐБ (міністерство внутрішньої безпеки)	25
Міністрів внутрішніх справ союзних і автономних республік та начальників обласних управлінь МВД (міністерство внутрішніх справ)	12
Прокурорів союзних республік УССР і БССР	2
Секретарів ЦК компартії союзних республік	53
Секретарів краєвих, обласних і окружних комітетів компартії	137
Голов краєвих і обласних ісполкомів (виконкомів)	78
Секретарів міських комітетів компартії	28
Секретарів районових комітетів компартії і голов ісполкомів	62
Відповідальних функціонерів апарату ЦК ВКП(б) і ЦК республіканських компартій	27
Слухачів Вищої партійної школи при ЦК ВКП(б)	9
Секретарів ЦК комсомолу союзних республік і рівних їм осіб	11
Відповідальних службовиків профсоюзів	11

Секретарів редакцій газет, працівників політвідділів МТС (машинотракторні станиці) і воєнкоматів 10
Військових 43
Начальників залізниць 6
Директорів промислових трестів і об'єднань 7
Директорів заводів, фабрик і шахт 18
Майстрів, відзначених робітників і робітниць 111
Директорів совхозів, МТС і т. д. 15
Голов сєльсовєтів (сільрад) 12
Голов колхозів (колгоспів) 145
Колхозників (колгоспників) 17

Такий склад "парламенту" країни "пролетаріяту" — СССР. На 1,316 депутатів тільки 111 "майстрів, робітників і робітниць", звичайно — "відзначених", що небагато спільного з робітництвом мають; це стаханівці — каста серед простих робітників і прислужники партії. А тих 17 колгоспників — це також не прості селяни, а всякі наганячі, бригадири і т. п. сільська знать, що заступила давніх панських економів, гайдуків, тощо. Всі решта 1,188 — це совєтські пани! І нікого з них народ не вибирає депутатами; Політбюро саме їх назначує, а народ на приказ тільки потакує.

Примітивний гін людини до панування над іншими повною парою жене большевицьких партійних можновладців до перетворення себе в панівну клясу. Ще в 1928—1931 рр. "Малая Совєтская Енциклопедия" писала:

"П а ш п о р т н а система була дуже важливим засобом уярмлення і гніту в поліційній державі. Пашпортна система існувала в дореволюційній (царській) Росії. Особливо важка для трудових мас, пашпортна система незручна також для громадянського руху в буржуазних державах, які вже касують чи полегшують її. С о в є т с ь к е п р а в о н е з н а є п а ш п о р т н о ї с и с т е м и".

"П о г о н и — нараменні відзнаки, заведені в арміях деяких держав... Скасовані (в СССР) жовтневою революцією як символ класового гніту в армії."

"О ф і ц е р и — в буржуазних арміях упривілейована група панівних людей..." і т. д.

Та ось Сталін з а в і в і о ф і ц е р і в, і п о г о н и, і м і н і с т р і в, і сам утитулував себе м а р ш а л о м, а потім г е н е р а л і с с і м у с о м, та обвішався, мов божок, блискучими погонами, відзнаками і т. д. Большевицька партія завела в себе класово-буржуазну систему, і ще таку

несамовиту, якої не знає тепер ні одна буржуазна держава, а також найсуворішу в світі пашпортизацію.

Питання: Чому ж тоді большевики в революцію розстрілювали офіцерів і міністрів? Чому з живим тілом вирізували з рамен погони офіцерам? Чому Сталін, відходячи з цього світу, залишив по собі 30,000,000 замордованих і 20,000,000 запроторених в жахливі концтабори, з яких мало хто виходить живим? А це тому, щоб царських панів замінили новітні большевицькі пани — без порівняння гірші. А народ як був упосліджений, так і ним залишився, тільки в без порівняння гіршій неволі і нужді та терорі, ніж був за февдальної кріпаччини, — так ніби в революцію народні маси проливали кров за це, щоб свого попереднього пана змінити на іншого — ще гіршого.

Такі то народні "здобутки революції".

11

ОБНОВЛЕНІ ЛЮДИ НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

З пароплава висіли ми в Галіфаксі. — Як довго люди вважають американський континент за "нову землю", так довго кожен імігрант, причалюючи до його берегів, буде мати почуття схожі на Колюмбові: що це за та нова земля? які тут люди? що мене тут чекає?

В порті обходилися з нами добре і достатньо харчували. В митному уряді перевірили наш багаж. При тому урядовець ломаною московською мовою запитав, скільки в мене грошей. Я знав: приписи вимагали, щоб імігрант мав не менше 25 долярів про запас. У мене було несповна три. Я рішив це "три" вимовити так невиразно, щоб можна було зрозуміти це як ніби "три", ніби "тридцять", — може не звелять показувати грошей. Одначе урядовець-жид ще раз переспитав мене, і я мусів сказати виразно: "три". По суті ж я і цілих трьох долярів не мав. Урядовець офіційним тоном запитав, чи відома мені інструкція корабельної спілки, що кожен імігрант мусить мати з собою не менше 25 дол.? Так, відома! Я розповів про свою матеріяльну ситуацію. Чи міг я, вложивши парусот долярів і стільки труду, відмовлятися від приїзду в Канаду через брак 25 дол. на непередбачені видатки? А однак я був свідомий того, що імміграційний припис зломив? Якщо за крадіж голки гріх такий самий, що за крадіж вола, то й кара за зломання при-

пису про конечність посідання 25 дол. буде така сама, як і за нелегальний приїзд у Канаду, а ця кара — виселення з Канади до СССР! — Мені зробилося слабо...

Довгенько мені вияснювали й дорікали, а врешті — спитавши, чи мені видали досить харчів на дальшу подорож, — відпустили. Всі ми повсідали до вагона потяга CNR, що з вітром на змаг погнався по безмежних просторах канадського континенту. Кілька вагонів були призначені виключно для "новоприбулих", а в інших їхали канадці, тобто "староприбулі" і тутешні уродженці. Вагони були ще старої конструкції: — в них були розкладні лежанки, на яких можна було вигідно виспатися й відпочити.

Я потішав себе надією, що може у всій Канаді така лагідна зима, як в околиці Галіфаксу і в Нью Бронсвик. Однак що дальше гнався потяг, то зима ставала суворішою. Ніхто з нас, "новоприбулих", не міг тоді подумати, що Канада така незмірно велика і має всі роди клімату. Чимало імігрантів, що мали запотребування на захід, до праці на фермах, всупереч приписам висідали на сході Канади — в Монтреалі, в Торонто — всюди, де хто мав знайомих і міг вигідніше влаштуватися.

В Торонто зима ще гостріша. На станції я дещо купив, дав доляра, а дістав 25 центів решти. Потім виявилося, що це була безвартісна в Канаді французька монета. Як на мої мізерні засоби, втрата 25 центів — це був великий удар по мені, бо 25 центів були четвертиною мого капіталу.

По дорозі до Вінніпегу краєвид — це ліси лісів, кущі, безконечні озера, гори — все оповите мрякою зими і далечі, все велитенське, суворе, дике, первісне, і я почувався загубленою в просторі порошиною, що її несе буревій і десь кине, — де? Їдеш днями й ночами, а так рідко коли за вікнами вагонів бачиш людей. Така велична безлюдна тиша, — стає моторошно, і хочеться кричати. Але хто ж почує твій звук!

Канада — країна майже така сама, як ціла Европа, в 30 разів більша за Велику Британію, вдвічі — за Індію, 18 разів — за Німеччину, більша за США, третє місце займає по СССР і Китаєві щодо величини. 13,000 миль має океанічного і великоозерного побережжя. Займає вона положення на 20-ох ступенях географічної ширини, тобто в тій полосі землі, де людина з природи речі призначена осягати найбільшу енергію тіла й духа. — Канада має тепер, 1956 р., 16 мільйонів населення.

З невичерпних природніх багатств, що дрімають у надрах Канади, ледве заторкнено їхню поверхню. Канадці глибоко люблять свою країну, дарма що істерично не кричать про цю свою любов. А люблять її значно більше, ніж навіть їм це здається.

Далекобіжний трансконтинентальний потяг вистукував колесами по рейках металічний ритм, а великий простір наче б зачарував його на місці, — кінця-краю не видно Канаді...

Вінніпеґ. Потяг під'їхав під перон. Тут центр Манітоби й неофіційна столиця канадських українців. На станції вийшов нам назустріч агент корабельної спілки. Він заявив,

В. Гавриляк
— перший на заході Канади посадник українського роду — в Едмонтоні, понад 200,000 мешканців.

М. Старчевський
на сході Канади посадник українського роду в м. Оттаві і посол до федерального парламенту.

що коли в мене немає 25 долярів, то мені не треба було приїжджати в Канаду. Як же я міг на це поважитися? Він провів мене із станції CNR на станцію CPR, звідки я мав їхати до Босежур. На станціях вигідно на чистеньких лавках сидять пасажири — гарно зодягнені, ситі, вдоволені, усміхнені. Станції світлі, чисті, теплі, тихі. Згадав я совєтських пасажирів — залякані лиця, лахи, бруд, стовковище, на станціях

лайка й арешти поліції, плюваки, плач і прокльони — брррр!

Дивишся й очам не віриш. 48 років тому тут у безлюдних преріях стояли дві-три хатини, а тепер тут наче з-під землі вискочило велике місто — Вінніпег. Розкішні крамниці, багатство, рух кипить, і всі ці люди не мусять з собою носити жодних документів! У мене їх повна кишеня. Зизом споглядаю я на поліцію і не можу погодитися з фактом, що вона не підходить до мене, не жадає тих документів, не випитує: хто я? звідки? куди їду? Від часу до часу підходжу до дижурного і показую квиток до Босежур. Дижурний щось говорить по-англійськи, крутить головою — "но", ще немає потягу до Босежур.

Приїхав я до того містечка увечорі. Босежур, 36 миль на схід від Вінніпегу, має 1,500 мешканців, а 1927 р. їх було значно менше! Українців там мешкало відносно багато. — Висів я на маленькій станції; кругом біло, мороз тріщить, навколо мертва тиша. Мене стиснуло за серце, — ніхто не вийшов мене зустрічати... Мою душу зморозив темний, льодоватий подих самоти й гробової порожнечі у безкраїх просторах. Мабуть, людина не варт тут нічого, коли навіть свояки не поцікавилися мною, не вийшли назустріч...

Босежур, закинутий у безмежні прерії, покритий білим снігом, погрузився в тиші великої ночі, наче обезлюднений. — Завтра Йордань. Десь там у Колодіївці лаштуються воду святити: багато людей, радість, співи, — а я тут... Сльози здавили мене за горло. — Куди ж іти? Грошей у мене немає. Вечір пізній. Я тут чужий... Зовсім чужий... Вийшов я з корзинкою надвір, бачу: де-не-де мерехтять у вікнах світла. Іду на одне з тих світел, заходжу — це крамниця. Розпитую про Марію Стецик. Не розуміють мене. Шукаю другої крамниці — не знають. Я змерз на сіль, зубами дзвоню, сльози з очей пливуть. У третій крамниці (її тримав українець, як тут тоді говорили: "галишен") питав я вже за братом Михайло Стециком. Один старший чоловік зацікавився мною, питає: хто я? звідки? ким мені приходиться Майк Стецик? Я пояснив, що це мій двоюрідний брат. Незнайомий повчив мене: "Це твій к а з и н. Ти так і кажи: казин"! Я знаю твого казина Майка. Він файний хлоп. Але він тут не жиє. Ти от зайди до мого г а в з а. Куди ж ти тепер підеш? Твій к а з и н буде тут за пару день".

Зайшли ми до нього до хати. Мені сказали тут, що треба зателефонувати на пошту до Брокенгед, а звідтіля вони

вже повідомлять Майка Стецика про мій приїзд. Тому що в мене не було грошей, один з незнайомих визвався оплатити за мене телефон. "Майк добрий хлопець, він зверне мені ці гроші", сказав він. — І так вони повідомили Майка.

Хата цих поселенців була вся дерев'яна, чисто помальована, світла. По середині найбільшої кімнати стояв залізний огрівач, що його звали перекрученим словом "байшток"; в ньому постійно палахкотів вогонь. — Другого дня вранці господар запропонував мені йти з ним до грекокатолицької церкви на Водосвяття. Церковця так само дерев'яна, помальована і в ній був такий самий "байшток". Це для мене новина. В Європі (тут кажуть: "у старім краю") у церквах не палили. По Богослуженні господар запросив мене на обід. "Ти їж! Я знаю, в старому краю ти м'яса не мав". Прикро мені слухати, нібито я в "старому краю" нічого не їв, не мав, не бачив, і тут до мене відносяться, як до нещасного немовлятка. Але що ж, говорить він це зо щирого серця. А щодо м'яса то він таки правий, що й казати! По обіді господар ніби сам до себе висловив надію, що Майк Стецик якось уже з ним розрахується за це, що я в нього перебуду пару днів. — І потім Стецик дійсно дав йому хуру дров на паливо. — До Стециків на ферму з Босежур 15 миль. Хіба ж це такий світ? Піду пішки! — Господар зжахнувся: "Що ти!? Дитина! Видно, канадийської зими не знаєш... Милю-дві пройдеш і задубієш. Тут не такі, як ти, і не так убрані, і замерзають".

По обіді під хату заїхали парокінними саньми два молоді подорожні, що видалися мені якимись мисливцями з країни вічних снігів — так були зодягнені. Один з них — Михайло (Майк) Стецик, а другий — його сусід по фермі, німець Трап; його брат (пару років тому вмер) був послом до провінційного манітобського парламенту. Трап привіз на продаж корови, а Михайло з ним присівся. Завів мене до крамниці кремезного Немирівського, жида з України, що говорив так само по-англійськи, як і по-українськи, а також по-німецьки, по-московськи і по-польськи. Не полінувався навчитися! В його крамниці Михайло купив мені сукняні черевики, грубий робочий светер, вовняні панчохи, дві пари теплої білизни, зимову шапку, теплий синій "джекет" — фуфайку, робочий комбінезон і ще дещо. — Я переодягнувся по-канадськи.

На ферму Стециків ми приїхали пізно ввечорі. Моя тітка, Марія Стецик, очікувала нас з вечерею. Приїхала вона

в Канаду з першими поселенцями. Чотири роки тому її чоловік умер, а одинокий син Михайло ще не одружений. Дивиться тітка на мене, всміхається крізь сльози, торкається моєї руки, — їй мабуть, здається, що торкається своєї рідної землі; і допитується, чи я дійсно приїхав просто з "старого краю". Коли я сказав, що я вже років десять тому виїхав з рідних сторін, вона розчаровано спохмурніла. А все ж таки тут, за великою водою, моє перебування в СССР видавалося їй, мабуть, дуже близьким рідної стріхи, і це її видимо піднесло на дусі. Я для неї таки був обвіяний свіжим димом рідної стріхи. Тітка разом турбувалася, що я змерз, зголоднів і набідився, про все розпитувала і про себе розповідала. Все це похапцем, уривками, вперемішку. Врешті одне про одного ми нічого не довідалися, а була вже пізня ніч, надворі ревіла сніжна буря. — Наговоримося досхочу завтра, післязавтра; часу в нас досить.

Набідувалася в початках гірко моя тітка. Їй соромно було б комусь там у Колодіївці признатися, що до "такої" Канади виїхала. Ото, ніби яка "жебрачка", бувало, купить мішок муки, і хочеться, щоб її на якнайдовше вистачило. Навіть найбідніший господар у Колодіївці насміявся б... А тут хотілося також скоріш випорожнити того мішечка, щоб дитині сорочину з нього пошити. А ці он поля: колись тут шумів темний ліс — ні приступу до нього! Руками звалили його, руками корчували пеньки і виривали коріння, що густою сіткою попереплітало землю. До зубів треба було змагатися з тією землею, поки вона допустила до себе леміш плуга. Волами його тягнули, руками тягнули, — легше тепер на цілу готову "фарму" заробити, ніж тоді було кілька "фітів" (стіп) землі зрити під управу. — Бувало всяко... І все подолалося, тепер уже й добре, але жити нема коли...

Тітчина ферма охоплює 160 акрів землі, що її перерізує річка. Кругом дрімучий ліс. І все це тепер тітчине. А в Колодіївці ж то навіть хмизу з панського ліса трудно було дістати! Четверо коней — мов звірі, і десятеро корів. Та й корови які! На фермі трактор і авто; не кожна ферма за тих часів мала такі машини. — Хата тепла, опалу досить, м'ясива досхочу; але тут усе свіже люблять. Трохи постаріється м'ясо, його ніхто їсти не хоче. Худоби досить: ялівок, телят, свиней, — ріж, коли і їж. Курей тут табуни; ніхто їх не числить — не дуже важна річ. Кожного ранку на снідання яєшниця з салом чи ковбаска жарена, масла скільки хочеш,

Достойний Михайло Григорчук
— перший українець на становищі провінціяльного міністра Юстиції — в Манітобі, від 1955 р.

кава зо сметанкою, булочки... Ех, люди, подумав я, чи міг би хто в Совєтському Союзі хоч уявити собі таке життя? Але ви не можете уявити собі дійсної нужди в Совєтському Союзі... Трудно ситому уявити собі нужду. Але й у краю нужди стає трудно уявити собі дійсне обличчя добробуту.

Аж тепер я побачив, як ні за цапову душу пропало моїх десять років у Совєтському Союзі. За той час у Канаді я вже дещо придбав би собі...

Кожного ранку коло 9-ої години Михайло виходив до ліса рубати дрова, переважно дубину й тополю (тут кажуть перекручено: "папля"). Складав їх у "корти" (чвертки) і готовив на продаж. Як гостя та ще й вимученого в совєтському пеклі, мене не допускали до роботи; одначе, щоб даром не їсти хліба, я гонив худобу на водопій до річки на ополонку, а потім ішов до Михайла в ліс. Тут ми мали нагоду наговоритися. Я розповідав йому про життя в СССР, а він мені -- про життя в Канаді. Я був захоплений Канадою. Правду кажучи, хоч я знав, що тут добре, але не міг собі уявити, що аж так добре тут живеться. Почувши це, Михайло якось ніби здивовано подивився на мене, і я це помітив. "Не є тут так дуже зле і не є аж так дуже добре", сказав байдужим тоном. "Працювати треба, як і всюди. А з праці рук великого майна не доробишся". Щодо страхіть у Совєтському Союзі — він мені ніколи не заперечував. Але одного разу він сказав таким самим обайдужілим тоном: "Якщо б там фактинчо було аж так дуже зле, я вірю, що люди зробили б революцію". Переконував я його, що революцію там зробити годі. Михайло слухав, потакував рухом голови і назагал мало виявляв зацікавлення життям у Совєтському Союзі. Мені видалося, що може я забагато говорив про одне й те саме, і це нудило того молодого хлопця.

З ферми почав я вивчати Канаду. Перш за все мене цікавили ціни на хліб, сало і м'ясо. Це Михайла здивувало. Він ще не чув, щоб хтось тим цікавився. Я пояснив: "Якщо хліб, м'ясо й сало тут не дорогі, то, значить — можна жити. Це ж найдорожчі, основні продукти". Він сказав: "У Канаді солонина ніпочім, бо "фету" (жиру) тут ніхто не хоче їсти. Не смакує. Тут мають ріжне м'ясо і все друге, ліпше, — нащо їм вживати солонину?" — Я тільки зідхнув, згадавши минуле...

***

В тітки пробув я дві неділі. Життя в тих добрих людей (уже років десять як вони відійшли у вічність) пройшло мені, наче в Бога за дверми. Брат Теодор прислав мені листа з 20-ма долярами на подорож, щоб я приїхав до Вінніпегу, і там, по 15-ох роках розлуки, ми зустрілися. В особі Федора, крім давньої доброти, не було майже нічого з колодіївського хлопця. Змінився його настрій та вигляд (а може це я так змінився?), і був він тепер наче якась елегантна, офіційна особа, нездібна до жодних зворушень, але дуже-дуже добра. Дійсно, він став ще шляхетнішим, ніж був. — Зупинилися ми в готелі "Оксидентал". Тужить він за рідним краєм? Він нічого не показував по собі. Мені дивно, що ніби лиш для ока він поставив пару питань про рідний край і про нашу сім'ю, а позатим "старий край" наче б не цікавив його. А може він чомусь тільки вдавав байдужого? Не знаю. Але він дуже добрий. Найперше я спитав, що він думає в справі спровадження в Канаду братів: Петра, Григорія й Миколи? Теодор сказав, що життя в Канаді гіршає з дня на день. Канада не має куди збути свої хліборобські продукти та фабричні вироби. Починається надпродукція і застій, а з ним — безробіття. Починається "депресія" (криза). Чи я знаю, що це таке "депресія"? Це неприємна справа. Теодор знає, що нашим братам під Польщею живеться "не з медом". Одначе виривати когось з рідного гнізда на непевне — це не жарт. Тут один німець спровадив свого приятеля в Канаду, а той приятель (чи роботи не знайшов, чи була дуже тяжка робота — невідомо) кляв того німця на чому світ стоїть, а потім на руках собі жили поперерізував... Може просто мав слабеньку вдачу. Власне біда в тому, що коли ми посилаємо до рідного краю гроші, їм там думається, наче б ми ці гроші зривали з дерева, мов листя. І вони думають: чому вони так у Канаді так слабо ці гроші зривають і чому такі скупі? Ось приїдемо в Канаду і самі собі назриваємо повні мішки! Тому так рвуться в Канаду. Отож біда не в тому, що тут може зле (тут не зле), а біда в тому, що назагал наші сподіваються в Канаді грушок на вербі. А потім розчаровуються, і їм у Канаді починає показуватися гірше, ніж дома, хоч воно зовсім не так. Крім того, може бути й таке, що Теодор почне спроваджувати братів, почнуться витрати, а тут якраз його з роботи "злайдафують" (звільнять). Що тоді буде? А врешті, скажемо, спровадить їх у Канаду, а тут почнеться "депресія" (криза)? Тоді вони справедливо можуть спитати Теодора: на

що ж ти нас спроваджував? А в Колодіївці вони мають хоч свій дах і шматок хліба.

Не лицювало мені переконувати Теодора. Знає він Канаду краще, ніж я — "новоприбулий". Подруге, він дуже добрий, і боїться, щоб брати не попали в халепу. Я відповів Теодорові, що розумію його. Тому покищо вважаю за рисковне діло спроваджувати відразу всіх братів. Може краще по одному, почавши з найстаршого. Коли Теодор спровадив мене, то тепер мій обов'язок спровадити Петра; потім спільно спровадимо Григорія, а дальше — Миколу. Не міг би я ніколи добротою перевищити Теодора. Моє рішення випливало може з незнання Канади чи з молодечої зарозумілости, а може й з того, що я жив у Совєтах. Коротко кажучи, я ніяк не вірив, щоб молода людина, що виросла в біді і не боїться праці, при такій свободі, як у Канаді, могла не дати собі ради в житті. Ніяк не вірив я, щоб у такій країні, як Канади, можна було згинути з голоду молодій, здоровій, працьовитій людині, будь тут і найбільша криза. А коли не загрожує голод, то який же тут риск їхати в Канаду?

Але незабаром справа улегшувалася тим, що брати, як написали в листі, дістануть "афідевіти" від агентів корабельної спілки. Вони беруть за це по 10 дол. від особи. Отримавши таку новину, ми з Теодором тієї днини поїхали до Вінніпеґу, тут він вибрав з Canadian Bank of Commerce 600 дол. із своїх ощадностей і вислав кожному з братів по 200 дол.

З Вінніпеґу ми назад вернулися до Юно (там мешкав брат з родиною і я жив при них), 185 миль за Вінніпеґом.

І тут знову потягнулися довгим рядом сірі дні праці на залізниці. Морози тріскучі. Був я в групі 7-ох робітників, що пильнували шляху на 7-милевім відтинку. Озброєні ломами, шуфлями й "бігами" (джаганами), ми рубали грубий лід біля водотягів. Від того змагання з кучугурами снігу і з могутнім панцирем льоду вмлівали руки, заслонювало в очах, спина як перебита. Так день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем, на дикому відлюдді, без надії на зміну... Маючи сучасну дійсність таку саму порожню, як одноманітний час у безлюдному порожньому просторі, мої принагідні товариші по праці втікали в минуле. Засуджені обставинами на "монаше" життя на відлюдді, щоб вижитися, свою порожнечу виповнювали парубоцькими спогадами — як вони вільно й насильно зводили дівчат у "старому

краю", і ці свої спогади, в яких опоганювали свої жертви, обов'язково пересипали грубою лайкою, яку всі приймали за "добру монету". І що більше хто мав за собою таких жертв і соковитіше підсмачував лайкою свої брутальні спогади, з тим більшим подивом дивилися на нього товариші; в їхніх очах він виростав на "героя". Не виключена річ, що це бурлацьке товариство згодом починало навипередки видумувати різні "солоні" історії, бо в них уже надто багато їх набиралося.

А позатим безконечно тягнулися одні й ті самі історії про австрійське й польське військо. Майже не було такої розмови, що не починалися б словами: "Як я був у війську..." Безконечними рядами перед очима уяви пересувалися тут привиди лейтенантів, капралів, фельдфебелів, єфрейторів, цугсфюрерів — невідомих тут нікому, крім оповідача; і той оповідач розмальовува їх, розписував, все одне й те саме, надавав їм великої історичної вартости, жертвував на спомини для них багато хвилин свого життя, що так тут скоро минало.

— Ну, і як же вам там працюється з "вулівцями"? — з насміхом і зо співчуттям питали мене інші робітники, що часто збиралися в брата Теодора. "Вулівцями" прозивали вони бувших панських батраків, що в "старому краю" спали у хлівах разом з волами. І серед інших робітників панувало переконання, що на залізну дорогу попадають переважно "вулівці". — Це мене вразило, бож і я тепер став "вулівцем", тому що працюю на залізній дорозі.

По 48 годин на тиждень працювали ми і жоден "голидей" тоді ще не існував. Якби хто згадав тоді про платну відпустку, його назвали б божевільним самі робітники, не кажучи вже про працедавців.

Попавши в середовище, де за "нормальну" річ вважали сороміцькі розмови, лайку та сіро-скучні балачки про "військо", у вільних хвилинах я намагався шукати людей, серед яких можна було б заспокоїти голод духа, що травив тут душу немилосердно. Відчувалося спрагу на культуру, на сердечність, на збагачення свого знання. Але дарма, на тому дикому безлюдді мало було таких одиниць. А коли й були, то кожен замкнувся в собі, здушив у душі всю безпосередність і сердечність, наче б виявляти їх було ознакою слабости. Кожен пильнував себе, ніхто не звірювався другому і уникав звірювань інших, немилосердно піднімаючи на сміх чутливу людину: мовляв, від неї ще "шифою пах-

не", не обулася ще тут. Від цього механічного відношення на мене повіяло льодовато-могильним подихом, охопив одчай: здавалося, що я попав між "живих трупів". Чи ж не краще мені було б вернутися до совєтського пекла і там погибати з робітниками-друзями, ніж тут жити з бездушними змеханізованими людьми-машинами? — думав я в розпуці.

Якраз у такий час надійшов до мене лист з Москви від... ГПУ (Чека)! ГПУ писало, що хотіло б зв'язатися зо мною листовно, щоб я дав деякі додаткові інформації в справі нападу бандита на мене, що мав місце 5 літ тому. ГПУ знало, що справа Дебанчука була закінчена 5 літ тому. ГПУ не писало, яких точно інформацій про цю справу від мене бажає, отже залишалося звернути увагу тільки на слова, що ГПУ хоче зо мною "з в ' я з а т и с я. В мене не було сумніву, що лист походить від ІНО Чека (Иностранний отдел), тобто від Закордонного відділу Чека, що вербує людей до шпигунської і диверсантської п'ятої колони. Мені стало трохи моторошно, звідки вони взяли мою адресу, що загублена на далекій глуші безкраїх просторів Канади (я вже тоді не жив у брата Теодора в Юно). Мені почало ввижатися, що невидима тінь Чека пильнує мене на кожному кроці. Подер я листа і не сказав нікому й слова. Не було в мене на думці відписувати. Моєю турботою було змінити місце праці, змінити адресу, зашитися в такий куток, що про мене знав би тільки брат Теодор. Не боявся я тут, у вільній країні, кигтів ГПУ, але сама думка, що хтось за мною слідкує і висилає в Москву мою адресу та намагається втягнути в тенета темної роботи, — не належала до приємних.

***

Дорожним майстром (тут українсько-англійським жаргоном називали: "ровдмайстер") на нашому відтинку ("дивізії" від англ. дивижен) був англосаксонець Пітт. Бував він у брата Теодора і я удостоївся короткої розмови з ним. Він поставив мені неодмінно те саме питання, яке ставлять тут усім новоприбулим: "How do you like Canada?" Заздалегідь підготований до того "іспиту" Теодором, я дав ту саму неодмінну відповідь: "Good!" І ми обидва лишилися вдоволені. Більше не розмовляли, бо я не знав англійської мови. А втім, якби й знав, ми не мали б про що розмовляти. Як дорожний майстер, Пітт заробляв по 250 дол. на місяць.

Після Пітта дорожним майстром настав у нас українець Шах. На своєму відтинку він старався влаштовувати українців і поляків. З одного боку був тут сантімент до слов'ян, а з другого, правдоподібно, йому ніяково було б верходити над англосаксонцями, німцями і т. д. До своїх він був сміливіший, міг покричати і вмішуватися в такі справи, що й не конче мали щось спільного з роботою, — як звичайно "свій зо своїми". Але назагал був він непоганою людиною. На його місці хтось інший міг бути трохи кращим або й гіршим. — На місце Шаха прийшов Джордж Бравн, що був одночасно головою "юнії" (профспілки) на "екстра-ґенеку". В той час на залізниці були вже дві "юнії": одна — старша, з централею в США, друга — новостворена, канадська, настроєна "революційно". Перші, організаційні, збори канадської "юнії" відбулися в Риверс у Манітобі. Промови були виголошені в українській та англійській мовах, бо більшість робітників — українці, що не розуміли по-англійськи. Я другим з черги вписався на листу членів нової "юнії". Дорожний майстер Бравн у слід за своїми хліботавцями виступав проти нової "юнії", яку вважали за вияв якогось канадського сепаратизму та революційности. Коли Бравн через Теодора запитав мене, чому я вписався до канадської "юнії", я відповів, що я живу не в США, а в Канаді, і вважаю за звичайну річ, щоб моя грошева вкладка до "юнії" залишалася в Канаді. Мій крок не міг настроїти до мене прихильно дорожного майстра Бравна.

В початках червня того ж року в Канаду приїхали всі три наші брати. Теодор так само влаштував їх на залізниці. Коли на нашій "дивізії" почався "лайдаф" (англ.: лейд оф — звільнений з роботи), Бравн влаштував братів Григорія й Миколу на іншому відтинку залізниці, а мене й брата Петра по знайомству спрямував до фармера на жнива. Петро влаштувався в фармера чехословака, а я в англійця. Непокоїло мене незнання англійської мови, але я потішався тим: англійці так мало говорять, що їм мова майже непотрібна. Мій господар був релігійною людиною. Називаю його релігійним не тільки тому, що кожної неділі, без огляду на погоду, він ретельно відвідував свою "чирч" (церкву), але ще більш тому, що був дуже доброю людиною. Між навколишніми фармерами він відзначався тим, що вже мав авто (марки Форд) і машину-молотарку. Умова між нами була така: за погоди, тобто в молотьбу, він платитиме 5 дол., а в негоду по долярові на день за рубання дров та ора-

ку. Коні в нього величезні, мов звірі, — дивитися страшно. Певно вони мали мене за якусь велику муху, що її можна обмахувати хвостом, і вони виразно легковажили мене. Кінь нюхом відчує людину, що не вміє з ним обходитися. Найприкріша справа — запрягати конєй; віжки так мені плуталися, що я обмотаю ними коня, наче зв'яжу, і пуття вивести не можу. На новині, на корчунку, серед густих пеньків і каміння орати важко, та ще для такого "орача" як я. Плуг на ходу стукнеться об пеньок, перевернеться, я коміть головою злечу на землю, плуг перенсунеться повз мене і приси-

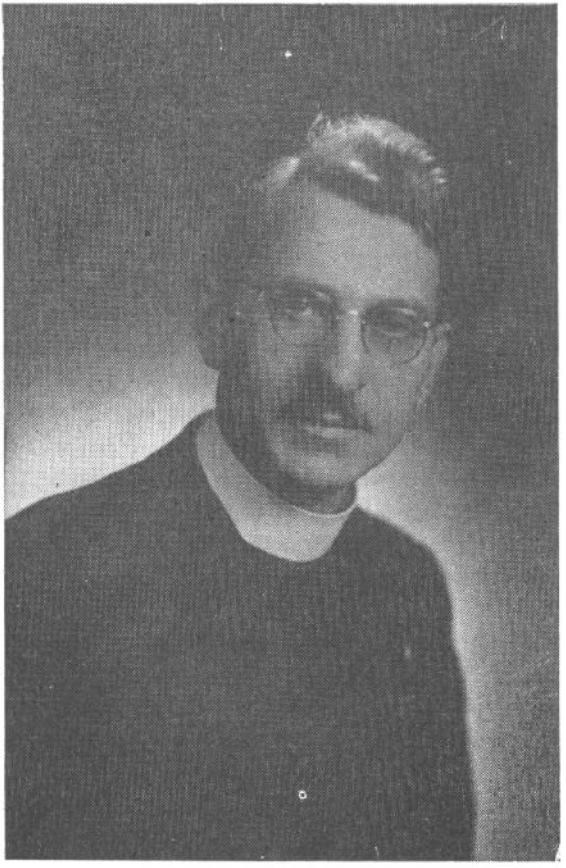

Митрофорний протоєрей о. д-р С. В. Савчук

— перший Адміністратор УГПЦеркви в Канаді. Тепер голова Президії Консисторії УГПЦК у Вінніпегу. Заступник голови Комітету Українців Канади від його заснування — до наших днів. Основоположник Колегії Св. Андрея у Вінніпегу і перший редактор "Вістника" (1924—1940).

пає мене землею, мов черв'яка. Не раз я плакав і то голосно, як дитина. А часом напереміну сміявся з того всього. Одна вигода — що ніхто не бачив.

Змолотивши в себе, господар пішов молотити по сусідах. В першого харчі були свіжі, добрі й достатні. Другий натомість рішив влаштовуватися трохи подешевше, і кормив нас "балонами" — меленим воловим м'ясом, і то все постаршечким, одне слово — дерев'яна січка та й годі. Що ж, Канада — "фрі контрі" (вільна країна); кожен влаштовується як вигідніше. Тож ми, робітники, собі так влаштовувалися: як нас кормлять, так будемо й працювати. І звільнили темпо роботи так, що за день і половини того не намолотили, що повинні б були. Не в тім'я був він битий, помітив це, і став кормити по-людськи. - - Вже перші приморозки скували землю і хмари над преріями трусили сніжком, як я, заробивши 95 дол., попрощався з фармером.

Коли я вернувся до Юно, всі ми, брати, рішили спровадити в Канаду нашу матір. Дорожний майстер запевнив, що за пару тижнів дістану на залізниці сталий "джаб" (роботу), а покищо я поїхав до Вінніпегу "людей повидати і себе показати". Наш агент виїхав до Саскачевану, і я не міг обговорити подробиць спровадження матері. Натомість у Holland America Line подав усі інформації: — до кого й куди мати має приїхати. Вінніпег заспокоїв мій голод на друковане слово. На тому місці, де тепер Winnipeg Musical Supply, була скромненька "Українська Книгарня". Не було тоді такої різноманітної української преси, що тепер, — перебирати не було в чому. Тоді, наприклад, ще "Новий Шлях" не існував. Купляв я це, що було, і тішився, що було воно.

Купую газети, бачу — якийсь чолов'яга пильно приглядається до мене, наче розпізнати хоче. "Чи не будете ви земляк?" питає. "Можливо", кажу. А він говорить про себе: оце приїхав із Саскачевану. Сам родом, як і я, з Західньої України. Прізвища він свого не сказав, а я не питав. Рад він мені, новоприбулому, як братові рідному. Хотілося б йому про "старий край" дещо довідатися, тому запрохає мене до себе на квартиру. Не люблю я з незнайомими людьми вештатися десь по закамарках приватних квартир, але він так наполегливо й сердечно запрохає, — відмовитися ніяково. Думаю: може він такий осамітнений бурлака, як і я, душі не має перед ким відвести. І ми пішли. Його кватира на одній з бічних вулиць від Мейн стріт, на Higgins avenue чи десь по сусідстві. Це пересічна, типова двоповерхова дерев'яна хата

старого стилю. Земляк постукав — двері відчинила старша жінка, і (це мене здивувало) замкнула їх за нами на замок. Хата тепла. На столі вмить появилася колода карт і три дебелі молодці, що не знайомляться і не звертають на мене уваги, наче б мене тут не було. Починають грати в карти. Земляк припрохає. Грають вони, каже земляк, не на великі гроші, а так собі по пару центів, щоб розігнати доскуку на чужині... А тут звідкись двоє вифранчених дівчаток появилося, очима зальотно стріляють, одна вже й на коліна до мене примощується, за шию рукою обіймає — "любов" хоч куди! Друга пиво на стіл ставить: пий! Не ласий я на пиво, та ще й на чуже, але не відмовляюся, — бачу, що попав між банду гультаїв. Поклав на стіл "кводра" (25 центів) за пиво, попивав з пляшки. А вони ахнули з дива: де ж би від земляка гроші за пиво брали! Однак я вперся заплатити. "Піду дістати щось трохи "гарячішого" за пиво", кажу.. "Не знаю тільки, чи банк ще відчинений. Останнього вечора карта мені не повезла, і я програв усі гроші. Оце думав вибрати з півсотні з банку, але якраз з земляком здибався..." Вони переглянулися, і земляк запевнив, що банки ще відчинені. Я попросив господиню приготовити гарячу вечерю і щоб, коли можна, були до горілки огірочки. Вони "сердечно" пообіцяли. А дівчині я сказав, що забавитися волію ввечорі, отже хай жде мене, я повернуся за півгодини, не пізніше. — Господиня відімкнула двері. Часописи я оставив там на доказ, що маю намір повернутися. Опинившись на вулиці, я зідхнув легше і в душі перехрестився; таким коштом вдалося мені вискочити з рук банди.

З Вінніпегу їду в Босежур до тітки. В той час, як я там був, наш агент приїхав з Саскачевану, і брати полагодили всі формальності в справі приїзду мами. Це була для мене радість, якої я не зазнав ще від часу свого життя в рідній Колодіївці.

***

На преріях тріскуча зима — дух у грудях забиває. Наша секція найгірша на цілу "дивізію"; робітники прозвали її "чортівськими долинами". Працював я в гурті 6-ох робітників. Над нами "форманом" був гібрид (мішанець індіянина і француза) з недалекого містечка Сан-Лязар. Вечорами, по роботі, по суботах їздили ми туди "мотор-карами" (дрезинами) по закуп харчів. Перемерзлі до костей і голодні, як вовки, ми перш за все прожогом влітали в готель на гарячу вечерю. Власник готеля за капарну вечерю дер з нас скіль-

ки йому не було шкода. Він знав, що робітники, закинуті на безлюдні прерії, заплатять, бо мусять. Він тут безконкуренційний. Жителі Сан-Лязар — майже самі гібриди. Найбільше цікавилися вони тютюном і гумброю (гумбру — самогонка). Були вбогі, відпочинок шанували більше за роботу, і жили наче птахи небесні, що не сіють і не жнуть, а Господь Бог кормить їх. Наука про "сім головних гріхів" не приймалася в них. Не могли зрозуміти її ні старі, ні молоді, а дівчата також.

Одного разу, навантаживши "баксами" ("бакс" — скринька) з харчами дрезину, пізно ввечорі верталися ми з Сен-Лязар до нашого постою на безлюдному півстанку на преріях. Ніч морозна, темносиня, на холодному небі рясно мерехтять зорі. І враз ми почули за спиною шум потяга, що дихнув у вуха. Я скрикнув: "Поїзд!" Старший робітник, що провадив дрезину, вмить натиснув на "брики" ("брейк" — гальма), але дрезина гналася по рейках; потяг з сильним шумом сапнув тут таки в нас за потилицею. "Трин!" ("трейн" — потяг) ревнув я з цілої сили. Підпитий робітник, що за першим разом з похмілля не попав на гальми, тим разом таки потрапив, — дрезина зупинилася. Ми ледве вспіли повискакувати й перекинути її в рів, як повз нас серед шуму і хмари іскор прогнався потяг. На цей раз п'янство минулося "насухо", — ми своє життя дістали назад немов задурно. — Після того я опам'ятував робітників не пити, але їх дразнили мої "проповіді", і я побачив, що починаю наживати ворогів. "Хто не курить і не п'є, того козою чути!" їдко насміхалися з мене. Єдиний вихід — не їздити з ними до Сен-Лязар. Один з робітників, Степан, погодився купувати для мене харчі. Робив він це не дуже радо, бо його бунтували проти мене: хай сам їздить, а не корчить з себе місіонера! Коли вони їхали до Сен-Лязар по харчі, а скоріш пити "гумбру" і бродяжити з "легенькими" гібридками, я не дармував на самоті в преріях: варив вечерю, грів воду, купався в балії, прав собі щоденну білизну (святкову висилав у Юно до братової).

Одного разу отримав я поштову картку з... Москви! Адреса на картці приватна: Москва, така то вулиця й номер дому; підписана невідома мені людина. Автор картки ввічливо просить написати йому щонебудь про жіночий рух у Канаді. Оскільки за першим разом лист мене збентежив, то тепер він розлютив. Я подер його на дрібні шматки. Не було сумніву, що хтось пильно стежить за моїм рухом по тих

дебрях і постачає чекістам мою щоразу то новішу адресу; я мав охоту злаяти того типа в Москві, але роздумався і рішив уперто мовчати. Бож навіть така відмовна відповідь на письмі для Чека вже означала б бажаний для них "зв'язок". — Коли я не відповів і на цього другого листа, вони дали мені спокій раз назавжди.

На цьому місці постою був хоч будь-який рух і життя: тут був залізничний півстанок, де з елеваторів завантажували у вагони пшеницю. Було кілька хат, а один з фармерів тримав пошту. Але згодом нас перевели на новий "тріт". Це була Богом і людьми забута дика пустеля. В понурому "шеку" ("шед" — шопа, повітка) застали ми там одного-єдиного осамітненого робітника, що коротав своє пустельниче життя на далекому відлюдді. В тій шопі примістили й нас. За милю звідси навпростець стоїть осамітнена ферма і там таки "бенк-гавз" — відділ банку на преріях. Через "формана"-гібрида вдалося мені дістати кімнатку на тій фермі, де й він мешкав з братаничем. — "Форман"-гібрид людина добра. Робітників трактує як людей, "має душу і дивиться в душу"; однак його секція занедбана, і то більше через брак пружистої організації роботи, що виникала з делікатности його душі", ніж з його вродженої безпорадности та неповного обзнайомлення з роботою. Хоч він старався полегшити робітникам труд, то через його безпорадність поставав на секції хаос, а це причинювало нам ще більше роботи. Через усе це дорожний майстер не любив "формана"-гібрида і давав йому це відчути на кожному кроці. "Форман" одначе вдавав, що між ними панують якнайкращі відносини. Я не тільки подивляв, але й збагнути не міг, звідки в тієї людини береться стільки святої терпеливости з непорушним спокоєм і з усміхом терпіти всі майстрові придирки, що з кожним днем ставали нестерпніші, а "форман" з кожним днем ставав ніби шляхетнішим.

Одного дня над преріями стояла така спека, як сліпуча бездимна пожежа неба. Ми дослівно смажилися живцем на цій спеці. А однак це була найбільш пригожа пора на нашу роботу. Бо коли випадуть дощі, то перемінювати "тайзи" (шпали), всипати їх "ґревелом" (шутром) і "затемпати" (втовкти) буде неможливо. Треба це робити насухо. — Тоді якраз, перед обідом, моторовою дрезиною пригнався дорожний майстер. У таку спеку він сподівався застати нас на ліниві дрімоті в "тул-гавзі". Побачивши нас за роботою, він потерпів невдачу, і це його ще більш розлютило. Він бо не

знайшов причини звільнити "формана" з роботи. Одначе він знайшов усякі інші причини, — "хто хоче пса вдарити, — кия знайде". Що більш він шукав придирок, то йому більше їх вбачалося; свого "гела" (сварку) він пересипав "гадемканням" (лайкою), а врешті, урочисто обіцявши всіх нас "сквитувати" (звільнити), він від'їхав.

"Формана"-гібрида ні на мить не опустив спокій і мила усмішка не зійшла з його доброго обличчя, а одначе в його лискучих очах, що були наче за імлою, вперше показалася тінь смутку. Мабуть він уважав, що дальше терпіти не то що не може, а не має потреби. Він поскаржився суперінтендентові (наші вимовляли: "супредент"). "Форман"-гібрид був масоном, а суперітендент — також. Скінчилося, очевидно, тим, що дорожний майстер мусів оставити "формана"-гібрида в спокою. Це "по-дружньому" порадив йому суперінтендент.

***

Не зважаючи на все, час минав невідхильно. За важкою одноманітною працею в порожнечі безкраїх просторів кожна хвилина, коли до неї приглядатися з годинником в руці, видавалася вічністю, — стрілки годинника наче переставали рухатися. А проте, коли оглянутися поза себе, то місяці майнули так скоро, як секунди. Взагалі тут наче не існувала міра часу. — І так я став заавансованим робітником. Перш за все це виявилося в тому, що я сам не зчувся, як старші робітники почали відноситися до мене як рівні до рівного. Дальше, мені дозволили займати "почесне" місце на переді дрезини; позаду сиділи новички, бо там немилосердно трясло. Дрезинами нас перекидали з одного місця праці на інше. Крім того, залізниця CNR призначила 60 мільйонів долярів на позиковий фонд для заавансованих робітників. Я і мої брати Петро та Микола позичили по 200 дол. і купили за ці гроші "бонди" (державні облігації), дохідні на 5 відсотків, — це була дуже висока процентова стопа прибутку. Урядовці залізниці, мавши кращу платню, інколи по 5,000 дол. льокували в "бонди". Так власник грошей змушував, щоб його гроші самі на нього "працювали". Щождо робітників, то виявилося, що зо всіх них на "дивізії" тільки нас троє братів купили бонди. Всі решта знехтували цю нагоду. З якоюсь затятою пасією трималися вони засади, що гріш не тільки можна, але й т р е б а заробляти виключно коштом мозолів на руках, так наче б вони самі на собі мстилися за те, що їм судилося бути р о б і т н и к а м и.

Серед наших імігрантів, мабуть, було чимало одиниць, що приїжджали в Канаду з твердою постановою надолужити це, що вони втратили в "старому краю" через нужду, а саме: заробивши гроша, самотужки здобувати освіту, не поривати звязків з культурним світом, не здичавіти, не здаватися обставинам простору, розпорошености, погоні за заробітком і бракові часу, що тут магічно кудись дівається. А проте машина обставин хапала робітника в триби і вимолочувала з нього всі його постанови так, що він і сам не зчується, як закинув свою постанову про освіту.

Одного разу побачив я в брата Теодора лист на столі, від "Дирекції Заочних Курсів Української Торговельної Школи". В листі з докором було написано: "Чи вже й Ви здезертирували?" Так, я сам бачив: машина обставин ухопила Теодора в свої триби так, що в нього вже й жити не було часу. Якщо б він запитав мене, як з тієї машини вирватися, я б не знав, що відповісти. Родинні обов'язки, складна система відповідальної праці і темпо тримали його життя обрахованим щодо секунди. І не було виходу. Це залежить не від одиниці, а від усієї суспільної машини, що її гвінтиком є кожна одиниця, і мусить до машини достосуватися, або машина розломить її і виплюне поза борт життя.

Як і багато інших, я також рішив обіруч цупко триматися друкованого слова. "Від дошки до дошки" прочитував я газети "Український Голос" і "Канадійського Фармера". Читав навіть "Робітничі Вісті", бо забавно було слухати, як червоні в цій газетці безлично розхвалювали большевиків. І ще дивніше було бачити, що були люди, які вірили їм на слово чести.

Діставши від Теодора інформації, я записався на згадані Курси. Всіх курсів було вісім, кожен коштував 4 дол. Програма була така:

КУРС І: Початки психології, Головні засади економії, Правила числення.

КУРС ІІ: Прикмети успішного купця, Як вмовити купування товарів, Практичні рахунки.

КУРС ІІІ: Фундаментальні засади підприємства, Як впливати на людину, Книговодство.

КУРС ІV: Крамниця, її значення й завдання, Техніка продажу, Купецьке діловодство.

КУРС V: Проблеми купця, Оборот товарів, Книговодство й обрахунок.

КУРС VI: Товарознавство, Купівля і зберігання товарів, Торговельне право.

КУРС VII: Покупці, їхня вдача і звички, Рекляма: оголошення, вистава й уклад крамниці, Планування на зріст продажу.

КУРС VIII: Практичні вказівки для купця: а) Готівка, кредит та інкасування боргів, б) Купецьке устаткування й обладнання, в) Кооперативна крамниця, г) Кінцеві вказівки: огляд різних родів підприємства, ґ) Важливі поради для крамарів мішаних товарів, д) Як починати підприємство.

Разом: 22 предмети в 384 викладах; кожен предмет популярно виложений на 16 картках машинового скрипта, розміром у 8x14 цалів.

Мої початки були трудні, бо не до всіх предметів я мав потрібну підготову. А коли й у дечому мав, то буря життя дуже чистенько вимела її з голови. Наприклад, на дроби — оті "щербаті рахунки" — я дивився як теля на нові ворота. Колись вивчав я їх в СССР у якомусь хворобливому голодовому півсні, а з того остався тільки неясний спогад. Треба було "зубрити" все наново з початку. І після цілоденної боротьби з суворою природою я "зубрив" по глухих ночах. Зо світу джаґана, лома, лопати, мозолів і лайки я переходив у світ чисел, психології, економії, і знаходив там заспокоєння душі, що неодмінно кінчалося сном над скриптами.

В такі ночі смертельної втоми мені докучав сумнів: чи не пориваюся з мотикою на сонце? І тільки оцінка в и з н а ч н о з психології на іспиті з І-го курсу так піднесла мене на дусі, що я ще знаходив у собі силу продовжувати навчання.

Друга трудність прийшла з непередбаченої сторони. Робітники довідалися про ці мої курси, і почувалися наче ображені. Бувший цуґсфюрер австрійської армії найбільше докучав мені. "Які то ще є темні люди на світі, що як у болото викидають гроші на якусь там "науку", що нікому непотрібна, а навіть нема такої н а у к и !" говорив він їдкоглузливо. "Скажіть ви: чи чули ви про таку науку як с и х о л ь о ґ і я? Я не чув, Богом клянуся! Тільки темна людина може повірити, що така "наука" ніби є. Знайшлися спритярі і "кивають" темного робітника — ех, глупота!"

Довго він "нагрівав" мою терпеливість їдким глузуванням, а врешті я вибухнув так, що злість мене самого на

Автор з 16-річним сином Тарасом в 1948 р.

— біля славної Статуї Свобода на острівці біля Нью Йорку. Статуя Свобода є символом свободи людини й народу в Америці, а теж і в світі.

шматки розносила. Я не говорив, а кричав: "Не забудь: з такими, як ти, я мучуся тільки до часу!... Я скоро відійду, але тобі тут на "екстра-ґенеку" буде "бакса"... Своєю глупотою ти прикував себе до нього навіки. Пам'ятай: віл твою "роботу" виконав би краще. Бакса тобі тут буде! З двох старих тайзів треба тобі поставити хрестика, прибити на них поломану шуфлю, біґу, кловбару і шпайгу, — нових тульсів ти не варт! Оце тобі "пам'ятник", щоб не забули, який тут лежить "герой праці" — худоба!..."

Якби він щиро не вважав був мене за ненормальну людину, забив би мене на місці. А ось він тільки реготався: "від кого чує, тому не дивує". Він вважав мене за людину, що дістала фікса-факса, і зробив собі з мене циркову потіху. Не ступив я кроку, щоб не почув за своїми плечима їдкої прозви: "Сихольоґія!" та злорадного хіхікання. Кінець-кінцем я входився в цій ситуації, як віл у ярмі. Але я був певен, що така наука як психологія таки існує, і що взагалі інші науки існують.

***

На нашій секції було зроблено цілий ряд переміщень. Одні дістали кращі місця, бо дали хабарі кому слід, — інші попали в гірші умовини, особливо ж члени канадської "юнії", а між ними був і я. Не міг я нарікати. Якби Теодор не був "форманом", я напевно не дістав би й такої роботи. — Перенесли мене на секцію до Ватчю. За приміщення правив мені старенький сіенарський вагон у далеких відкритих преріях. Внизу під колесами він був обкиданий землею, щоб не дуло з-під помосту. У вагоні стояв огрівач, біля вавагона лежала купа старих шпалів, що я різав на дрова. В огрівачі постійно горіло, а у вагоні світилися шпари. На преріях тиснули люті морози, вогнем смалив вітер. Інколи вночі зривалася осатаніла буря, кричала несамовито голосами потвор, ставало моторошно вночі на самоті в пустелі. Крізь шпари мене обсипало снігом, а перина, під якою я спав, видавалася звичайною ганчіркою. Вранці вода у вагоні була грубо замерзла, — вогонь в огрівачі був безсилим. Двері з вагону за ніч високо привалило кучугурою снігу, і шуфлею я мусів пробивати собі вихідний тунель. — Так віддижурив я до весни.

Одного чудового весняного дня вибрався я до Вінніпеґу. По дорозі вдалося мені купити "Західні Вісті" — католицьку газету з Едмонтону, що тепер виходить там таки як

"Українські Вісті". Їду, читаю. І тут заговорив до мене пасажир-священик. Потім я довідався, що це був о. Запаринюк, православний священик, що був на парафії, як що не помиляюся, в Мелвил чи Ґудові (Саскачеван). Він їде до Вінніпеґу. Завтра, в неділю, він правитиме тут Службу Божу і проповідуватиме в соборі св. Покрови. На проповіді буде говорити також про большевицькі страхіття. Діставши від нього адресу (ріг Борровс і Синклер), в неділю я поїхав на це Богослуження. В понеділок став я ходити по лікарях, — мені вже здавна, ще в СССР, догаряв шлунок. Лікарі, як це найчастіше буває, не в одне співали: один говорив, що в мене запалення шлунка, а другий — що запалення головної кишки. Вгадували собі. А що ж мали робити, коли не знали? Третій лікар був найзарадніший: він безапеляційно рішив, що в мене негаразд із сліпою кишкою. Він рішив вирізати мені її, заборонив курити і запевнив, що з недугою покінчено. Причини всіх захворінь шукали тоді майже виключно в сліпій кишці. І небагато було таких людей, що виходили від лікаря з сліпою кишкою; ці кишки так витинати, ніби нігті на пальцях. Без сліпої кишки я міг обійтися, але без куріння було трудніше. Довголітні курці знають, що "легко" кидати курити, коли вони по сто разів "кидають".

На залізницю вернувся я обвантажений ліками, скриптами, часолисами, забороною курення і безнадійністю. На залізній дорозі в глуші мене жде ось що: стати частиною землі, піску та знаряддя, змішатися з ними й разом погнити, а по моїх слідах пройде потяг з пасажирами, які зовсім не будуть цікавитися, хто цю залізницю будував. До того ж, шлунок мене болить, як і болів, і це ще збільшує мій понурий настрій. — Знову пустився я в мутне річище щоденної роботи на залізній дорозі. Інколи перед деким з робітників, а скоріш перед собою, я ставив питання: "Чи завжди так має бути? То який же сенс того животіння? Що дасть життя взаміну за ці терпіння? А головне: який же к і н е ц ь того всього? До чого ж, до якої точки я прямую? — Серед таких сумнівів одного разу я заявив дорожному майстрові, що мушу їхати в Торонто. Чого? До лікарів! У мене в шлунку ніби живий кіт зашитий... А чи ж Вінніпеґ уже остався без лікарів? Там є лікарі. Остаточно дорожний майстер не міг стримати мене від виїзду, однак він не може ручатися, що після повороту я тут зможу захопити роботу. — Що ж пораджу? Коли на залізній дорозі робота не може захопити

мене, то також не буде чуда, коли я не зможу "захопити" "екстра-ґенека".

Прибувши до Вінніпеґу, я довідався, що брат Григорій купив собі "бизнес" (підприємство). Властиво він став спільником половини підприємства. За половину заплатив 800 долярів; другої половини був власником попередній його господар Майк Ґнип. Підприємство — це споживча крамниця "ґровсері стор"), а наверху — "апстерс" — нічлігарня ("румінґ гавз") і їдальня ("бордінґ гавз"). Старенький дерев'яний будиночок, без пивниці, мабуть пам'ятає перші дні Вінніпеґу, і ледве тримається на ногах, — готов сісти. Прилавок по саму стелю загороджений решіткою, і покупці перед нею стоять мов арештанти.

Нічліжани за добу платили по 15 центів. За обід і вечерю — також 15 центів. Будинок не належить до власників підприємства, — вони мусять платити за нього 60 долярів на місяць піднаємного ("ренту").

Майк Ґнип пропонує мені відкупити в нього другу половину підприємства, також за 800 дол. На його думку, мені з Григорієм як з братом зручніше бути в спілці, ніж йому, чужій людині. Григорій не мав змоги відкупити ціле підприємство, бо йому не вистачило грошей, а він, Майк Ґнип, однаково мусить комусь відпродати свою половину. Не відкуплю я — відкупить другий, це ясно. Порадився я Григорія. Він, каже, не радив би мені влазити в це підприємство; воно не дуже добре йде. Не то що недобре, а навіть зле. Ледве кінці з кінцями зв'язують. Видно, докладати прийдеться... Подивився я: багато полиць порожніх, перед решіткою покупці — самий пролетаріят. У Ґригорія вигляд понурий. Сонце від вулиці крізь фронтове вікно жарить немилосердно. Наверху крики нічліжанів, а від їхнього руху ця "шопа" ходором ходить. І мишка сют-тут шугне під ногами. До цього підприємства якось причетна була ще одна жінка, дружина якогось "формана", яка при людях встрявала в справи далекі від підприємства, видимо шукаючи причини до сварки. Дійсно, мусить зле тут почуватися брат Григорій, коли не радить мені приставати до спілки. Одначе саме місце на підприємство показалося мені досить надійним. Але що ж, як кажуть, вигляд обманює людину.

З тим я й виїхав з Вінніпеґу в напрямі Торонто. Надворі йшла злива. Сказав би — небо перемінилося в океани, що виливалися на землю під ослоною темної ночі. Потяг йшов

коло 50 миль на годину. У вагоні було затишно, тепло, м'яко, кольорово. Я сам не зчувся як заснув. Як довго спав — не знаю. В сні чи на яву (я так відразу не міг спам'ятатися), мною раптом кинуло, я відчув гострий біль. Лежу біля лавки на стрімко похилій підлозі, а нижче моїх ніг бистро підпливає вода, — підноситься вище й вище. Ледве вспів зірватися на ноги, а мої стопи вже в воді, вагон перехилений. У потязі зчинилася суматоха, паніка, плач, крик, вереск — жах! Світла у вагоні погасли. Де напомацки ступлю — налечу на когось, а вода вже по коліна. У вагоні замиготіли електричні ліхтарки, залізничники метко прорізують дах у вагоні. Вода сягає до пояса. Кілька пасажирів зникли в отворі даху, я за ними — і по дахах вагонів дістався на насип тору. Тут було гліпно, крик, плач, прикази, стогони, темна ніч і злива. Всі вагони, крім багажового і поштового, стоять у воді і швидко тонуть, ось-ось уже, обриси дахів ледве бовваніють. Повз залізничної лінії, коло міста Содбори, пропливає якась річка чи озеро стоїть (не знаю), і через зливні дощі прибувша вода підмила насип лінії, внаслідок чого вагони злетіли у воду. — Окуляри я згубив, одяг пошарпаний, дощ з чола змиває кров. Два перші вагони вже зникли у воді. По дахах решти намагалася добитися до насипу якась згорблена постать. Шторм реве і верещить різними голосами.

За дві години прибув пасажирський потяг і забрав нас до міста Копріел. Тут розмістили нас у готелі Сіенара, а решту по приватних квартирах і негайно зробила лікарські оглядини. Другого дня місцеві газети подали кількість жертв катастрофи: п'ятеро дорослих і двоє дітей потонуло чи забиті і багато покалічених. Серед цих останніх я знайшов і своє прізвище. Так я вперше попав на сторінки преси.

Залізницею Сіпіара вирушив я в напрямі міста Содбори і висів перед ним у містечку Коністон. Там зайшов до новоприбулої, моєї сопутниці з Вінниччини. Її худенький чоловік працював у нікельному заводі. Сама вона вироблядла ковбаси і продавала в містечку. Жили вони в однородинному заводському домику поблизу завода. Трава навколо домика вигоріла від фабричного диму і газів; тут не було чим дихати. Але земляки були вдоволені. Про моє життябуття розпитували більше, ніж розповідали про себе. Сказав я, що шукаю якогось "бизнесу". Вони щиро радили мені відкрити крамницю в їхньому містечку. Вони вироблятимуть ковбаси, сальцесони, шинки, а я продаватиму. Це ж

золотий інтерес! Я відповів, що волів би більше місто. Наприклад, мій брат Григорій влаштувався у Вінніпеґу. Коли я розповів їм про його гаразди, сталася немила річ, що мене дуже засмутила. Молодиця (в якої що на умі, це й на язиці), сказала: "Коли вашому братові у Вінніпеґу не везе в бизнесі, то він вам не радить приступати до спілки. А чи він сам його хоче продати?" — Я щиро їй відповів, що не цікавився тим. — "А я вам кажу просто: він усе підприємство хоче перебрати в свої руки, тому й відбиває від того Ґнипа, чи як ви сказали, купців. Він із заздрости не хоче, щоб ви мали в тому бизнесі свою пайку". — Мені стало неприємно; її чоловік відразу це помітив, і значуче моргнув на неї оком. Як-не-як, Григорій мій брат, і в моїй присутності судять його! Це ж мій б р а т. Якщо б я вважав його за недоброго брата, то не впливав би на Теодора, щоб спровадив його в Канаду. Це здогади, чи правду сказала молодиця? Поживемо, — побачимо! Перебув я кілька днів у гостині, щиро розпрощався і виїхав до Торонта.

Там допитався я до свого товариша по праці Степана. Він розвозив товари клієнтам кооперативної крамниці. Його поведінка, як завжди, була коректна, елегантно зодягався, роз'їжджав власним автом, бував на забавах, мав дівчину (чи одну?) і не міг обігнатися від вірителів. Видатки були більші за прибутки, тому й з Вінніпеґу він нишком майнув до Торонто, щоб змитися з очей вірителів. Він уже не був спроможний поплатити своїх боргів. Степан давав мені пораду. — Тут є книгарня. Робітники тепер книжками цікавляться не більше, як книжки робітниками. Книгарня ледве животіє. Мені треба її купити. Масове безробіття почалося і робітники мають нагоду на дозвіллі збиратися в гурти. Їх можна було б занадити і там ніби читали б, а вони не читали б, тільки грали б собі в карти, в кого ще завалялося пару долярів, і "гумбру" можна з-під поли продавати на килішки. Це ж копальня золота! — Однак Степан відразу побачив, що "з того козла молока не буде", і перестав мене переконувати.

***

Я повернувся до Вінніпеґу з рішенням пристати з братом Григорієм до спілки. В непевних часах, серед чужих людей, — тільки з рідним братом можна безпечно входити в спілку. Співпраця, довір'я, взаємна допомога, чесність — все це найкраще між братами. Інколи краще з братом згубити, ніж з чужим знайти.

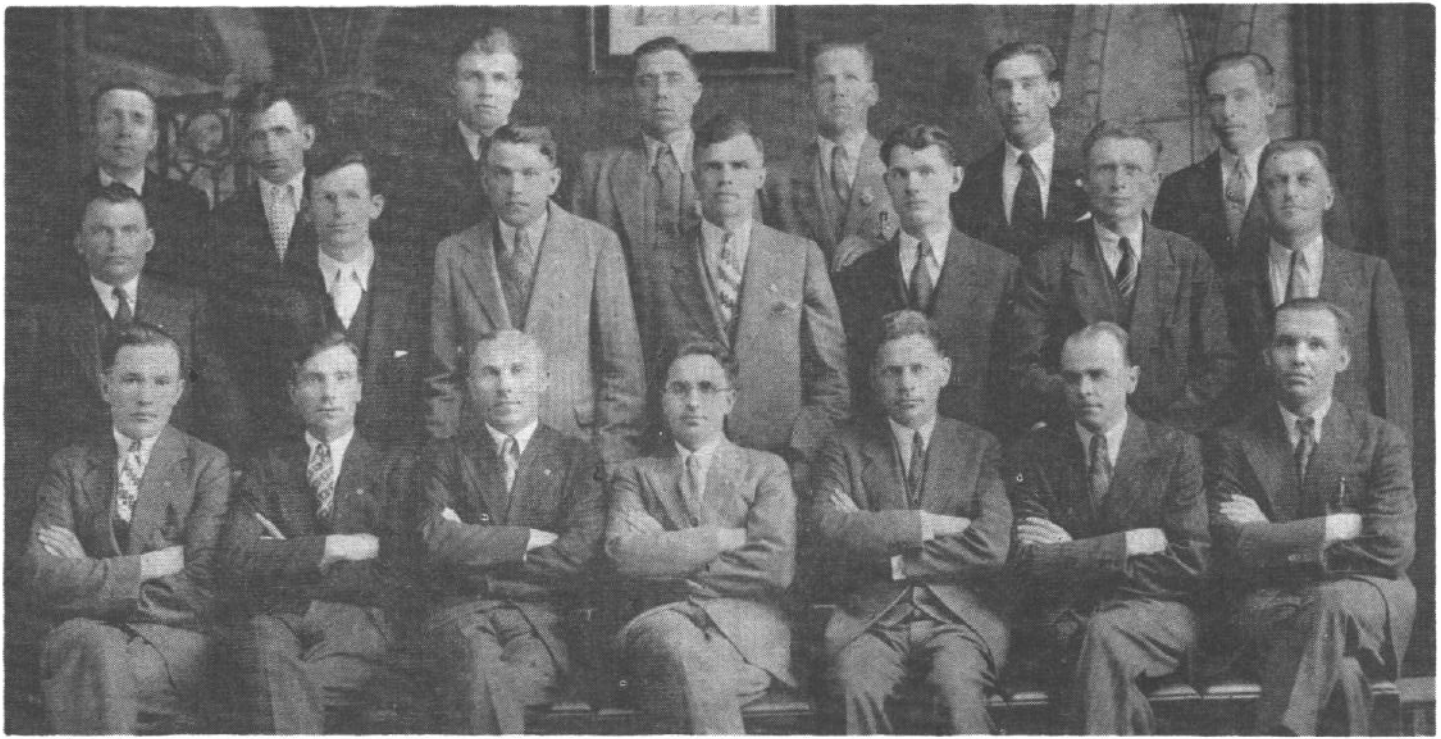

Т-во "Українські Січові Стрільці ім. полк. Д. Вітовського" у Вінніпеґу

зорганізоване 1935 р.; по середині першого ряду — автор, О. Брик, перший голова цього Товариства; в другому ряді перший праворуч авторів брат бл. п. Петро Брик.

В 1931-33 роках криза в Канаді вже досягнула свого вершка. Гроша було позичити дуже трудно, майже неможливо. Було в мене 500 дол. ощадностей (бо ж раніш я мусів був поплатити Тсодорові зобов'язання). Сто долярів оставив я собі на чорну годину, а 400 долярів міг пустити в оборот. Виторгував я в Майка Ґнипа його половину підприємства за 770 дол., на 30 дол. дешевше, ніж заплатив брат Григорій за свою половину. Бракувало мені 370 дол. Брат Григорій позичити мені не міг, бо мусів пускати свої гроші в торговельний оборот; це зрозуміла річ: гріш родить гроша. Тому позичив я грошей у братів Петра й Миколи. Вони — робітники, і не потребували грошей до торговельного обороту. Заключив я з Майком Ґнипом усну умову: всі зобовязання за половину крамниці (до гуртівень тощо) має поплатити він, а всі борги клієнтів заінкасую я до своєї каси.

Так я почав торгівлю.

Мені прикро, що вже на початку я вніс братові трохи неспокою в підприємство. Запропонував усунути решітку з-перед прилавка, рішив хоч для ока заповнити порожні полиці, забити дошками з скриньок вікно від бічної вулиці, щоб спека не нагріла нутра крамниці і т. д. Відомо: покупець найперше "їсть товар очима" — по зовнішньому вигляді судить його внутрішню вартість. Опісля ми зробили деякі реформи в їдальні й нічлігарні: більш практично порозставляли столи, дали кращу постіль до нічлігових кімнат і т. д. — Подвійний бохонець житнього хліба тоді коштував 5—6 центів (тепер коштує 22—24 центи), а 2 бушлі бараболь 25 центів. На скілки ж центів міг з'їсти столівник? Центушне було наше підприємство, але воно якось ішло. По рокові ми вже мали деякий прибуток. Як на наш мізерний закладовий капітал, кризу та убогий вигляд підприємства, ми просперували ще не найгірше. — Брат Григорій мешкав у підприєстві на партері. Мені оставалося замешкати на поверсі, але житло там не вабило мене, і я замешкав приватно на власний кошт.

Радів я, коли в імені нашого підприємства міг говорити: МИ, бо це надавало йому поваги корпорації. Коли Майк Ґнип, як сам говорив, мало цікавився підприємством, брат Григорій імовірно мусів часто сам заступати справи підприємства і, може через те ввійшло в нього звичку говорити в імені підприємства: Я. Наші "приятелі" постаралися цю звичайну невинну звичку використати проти нас,

і взяли мене на сміх, мовляв: я в цьому підприємстві — наше п'яте колесо у возі. Я надто брав собі до серця ці життєві дрібниці, і починав душевно терпіти. Працьовита, господарна, економна й практична дружина Григорія може й помічала ці мої терпіння, коли говорила, що такій, як я, самітній людині ледве чи є сенс займатися "бизнесом". У них інакше: у них родина, їм більше треба, а скільки треба самітній людині? Робітник відпрацював свої години, почистився, помився і пішов собі до дівчат, чи деінде, а в торгівлі треба працювати і без обідньої перерви, до ночі і в свято. — Чи мені того треба?

І я не раз призадумувався над її словами: чи мені того треба?

Виходило в нас забавне непорозуміння з братом Григорієм, коли він від імені підприємства говорив: **Я**, то мав, мабуть, на увазі тільки свою частину підприємства, а не мою. А я був схильний думати, що він промовляє і в імені моєї частини. Знову ж, коли я хотів розуміти так, що моє підприємство таке ж, як і його, він, мабуть, думав, що я заявляю претенсії на все підприємство, і тому заперечував мені права до підприємства як такого. Можливо, що мої нерви, поплутані життям в СССР, затратили цю межу, де кінчається жарт справи, а починається поважно. Спільники давали мені до зрозуміння, що справа не представляється так дуже трагічно, бо ж я маю повне право відійти. Я ж знову не розумів, як відійти: з своєю частиною підприємства чи без. Бачучи, що один одного ми якось невластиво розуміємо, а наша виміна думок ще заплутує справу, ми без спеціяльної умови рішили припинити дискусії. Перестали говорити, бо побачили, що слова тут почали шкодити. Так мовчки, як схимники, і працювали в одному підприємстві. Обмінювалися інформаціями зрідка і то виключно в біжучих торговельних справах. Коротко кажучи, розмовляли тільки цифрами. Я ходив до лікарів, вони зміцнювали мої нерви ліками, і так я старався витримати в тій цифрованій ситуації. — Однак Бог не без милости, а світ не без добрих людей. У нас знайшлися друзі, що допомгли нам розплутати загадку наших відносин. На моє бажання я вимагав організаційного суду згідно "партнершипу". На моєму боці став редактор "Українського Голосу" Мирослав Стечишин, по стороні брата Григорія став нотар Дмитро Ґерич, а посередині між нами — агроном Продан. Вони познайомилися з нашою нотаріяльною умовою і подали до нашого відома.

що ми з братом обидва... зовсім рівноправні спільники Якщо котрий з нас сумнівався б на майбутнє, то вдруге цю умову нам вияснить державний суд. Наші три арбітри вникали навіть у такі подробиці, що вияснили про конечність платити за квартиру до спільної каси, хто з нас мешкає в будинку підприємства, або опустити квартиру. За цю дружню пораду заплатили ми з братом по 149 долярів. Як на ті часи, це був кавалок гроша, а однак я думаю, що це не було дорого. Наука завжди коштує. До того ж, це була наука розумна й справедлива.

Дехто з найближчих до мене шукав способу розв'язати справу примусовим виселенням мене туди, звідки я приїхав, як нібито політично "підозрілу" людину. Ці, що на мене свідомо робили безпідставні доноси, самі либонь не знали того, що поступають по-большевицьки; бож тільки в СССР Чека вірить безпідставним доносам для того, щоб знищити невинну людину, і силою таких доносів тримається влада совєтського пекла. Ці мої найближчі цілком поважно зробили на мене "з-під поли" маленький доносик, і я без жартів мав труднощі з отриманням громадянства. Все ж таки я його дістав. Отак вспів я пізнати своїх "найближчих". Однак вони не вспіли пізнати Канади, бо не знали, що ця країна вважає за шкідливих тих людей, які роблять на своїх співгромадян несправедливі і безпідставні доноси, щоб знищити невинних людей; такою бо тактикою нечесних доносів вони мимоволі вводять совєтську чекістську систему, шкідливу для демократичної країни. Тут я зробив таке спостереження: серед спільноти, що довгими віками виховувалася в неволі, витворюється надто велика кількість рабських нечесних типів, що мають якусь внутрішню потребу бути донощиками. — Коротко кажучи, були такі "найближчі", що мене хотіли видвигнути перед світом як якусь таємничу міжнародню фігуру!

Час ішов, як завжди, і ми з братом Григорієм ще кілька місяців були в спілці. В крамниці, як звичайно, було веселенько, бо брат був музикант; застеливши газетою м'ясорубний блят, він часто сідав там і грав. Цим наша крамниця була оригінальна, бо на всю Канаду тільки тут покупці мали нагоду побачити продавця з цілої душі зайнятого музикою. Однак ми й дальше розмовляли майже тільки цифрами, бо обидва вважали, що може так воно буде краще. Брати, як відомо, що кормилися груддю одної матері, завжди повинні шукати якнайркащої розв'язки вза-

ємовідносин. Отож, брат Григорій запропонував покінчити зо спілкою і перейти на індивідуальні крамниці. Його рішення мало принциповий характер. У цьому рішенні не було нічого дивного, адже підприємства існують не тільки спільні, але й індивідуальні. Треба взяти до уваги, що обидва ми були виховані в "старому краю". А в нас там була приказка: "найкраща спілка — чоловік і жінка".

Брат Григорій дав мені прекрасні умови розв'язання спілки: якщо я йому захочу сплатити, то мусітиму дати 800 долярів, а якщо я хочу, щоб він сплатив, то він дасть мені 1,000 дол. Значить, давав мені добру нагоду, щоб я сплатив йому. Ця його прекрасна оферта, на жаль, не могла бути здійснена через непередбачену дрібницю. Я хотів зробити в умові одну невеличку клявзулю — щоб після розв'язання спілки він відкрив свою крамницю не ближче одного квар-

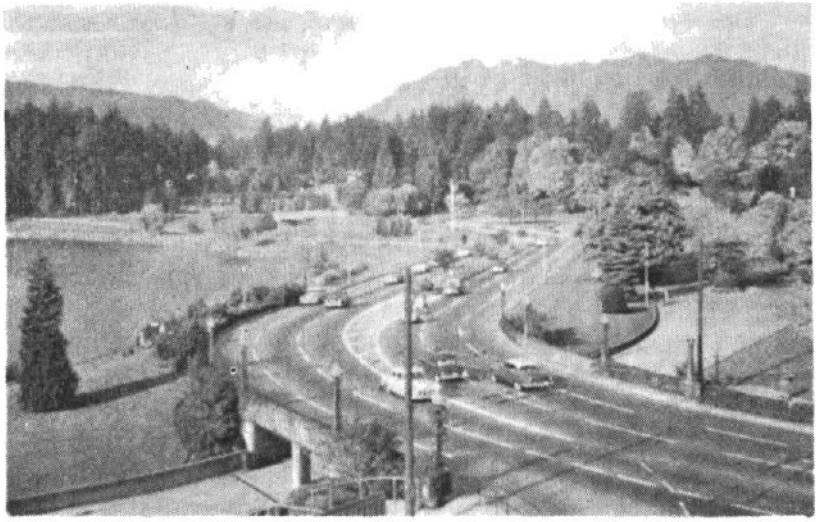

Вхід до Стенлі парку у Ванкувері, Б. К.
Парк, 1,000 акрів, це природний ліс.

тала від моєї. Однак йому таке застереження, мабуть, не відповідало. Розуміється, кожен у торгівлі має свої власні калькуляції, що сприяли б успіхові підприємства, і мені треба було бути вирозумілим для цього. Це звичайна річ. Все ж ми, як брати, справу вирішили згідливо: я пристав на це, щоб брат сплатив мені, і він сплатив 1,000 дол.

Правдоподібно, як виховані в дусі українського індивідуалізму, ми обидва з братом не надавалися до спілки.

Але брат при тому виявив постільки більше тверезого підходу до справи, що, видно, з самого початку не мав нахилу до спілки. Я натомість нерозсудливо пішов з мотикою на сонце — хотів спілки. А втім, як брата, так і мене грошеві засоби змушували до принаймні тимчасової спілки. І цю нерозсудливість, чи незадовільне знання людей, я відпокутував з процентами, — поніс більшу кару, ніж була моя вина: зо спілки вийшов із зломаними на все життя нервами. Правда, по адвокатах не маю причини їздити, але ходжу по лікарях. Досі мені приходиться жаліти, що послухав чужої людини, Майка Гнипа, який намовив мене до того підприємства, а не послухав щирої поради брата Григорія, який попереджував мене, що це підприємство не піде. — Таки воно краще було тут послухати поради рідного брата...

***

При точному розрахунку вийшло, що від брата я дістав 1,060 дол. Всіх разом під той час у мене нараховувалося 2,600 дол. Я вже був одружений. Мали ми синочка Тараса, що саме вчився рячкувати. Ясна річ, коли взяти до уваги видатки, зв'язані з одруженням, устаткуванням помешкання тощо, то мій "залізний капітал" з 2,600 дол. зредукувався до 2,000 дол. і показував тенденцію редукуватися дальше — може аж до зера. Треба було рятувати хоч те, що дасться. Тож ще того самого тижня, після розв'язання спілки, я взяв у піднаєм крамницю на 86 Дербі, недалеко нашого попереднього підприємства. Дивним збігом обставин мені попалася саме ця крамниця, що її, як говорив її власник, задумував був узяти в піднаєм мій брат, якщо б я був йому сплатив за старе підприємство. Ця крамниця була модерна: мурована, 4 кімнати, і також дві кімнати на поверсі, ванна, великі виставові вікна, з усім крамничним устаткуванням, ґараж і т. д. — все це за 60 дол. на місяць, з умовою на 5 літ. Одночасно мусів я відкупити ввесь товар, що там був, на суму 2,632 дол. У тому на 1,500 дол. було всякого барахла, — цю стару одіж попередній власник скуповував на ліцитації і перепродував. А решта, на 1,132 дол., це споживчі товари. Про заробіток на тому барахлі не було мови. Мені довелося тільки потішати дружину, що може не дуже багато на ньому втратимо. Йшлося бо про це, що власник і продав цю крамницю, щоб якось вилізти з того барахла, і якщо б не воно, ми напевно не дістали б цієї гарної крамниці. — Там же я з родиною й замешкав.

Першим моїм завданням було увести дружину в таємниці торговлі. Приїхала вона нещодавно з "старого краю" — без знання англійської мови, як і я. Освіта її була така, як і моя, коли я виходив був у широкий світ з рідної Колодіївки — цебто, майже жодна; навіть менша, ніж моя, бо коли австрійсько-польська влада в нас навчала селян лише стільки, щоб вони вміли сяк-так читати, писати й рахувати, то на хлопців при тому звертали трохи більшу увагу, бо готовили їх до війська; щождо сільських дівчат, то вони нічого спільного з військом не мали, отже влада вважала, що їм не дуже потрібне задовільне вміння читати й писати, і такими їх випускала в життя. Такими переважно вони приїжджали в Канаду. Ясна річ, з такою "підготовою" було їм нагло опинятися в торговельному середовищі, це справа зовсім не легка.

І так моя дружина жартливо почала величати мене своїм "професором", а я відповідав жартуючи, що в нас така "школа" : сліпий сліпого веде. Матері, дружині й господині, з численними обов'язками, не було легко від початку вивчати всі 4 аритметичні дії, гнучку тактику обходження з купцями, ціни товарів, оперувати регістром і т. д. Не мав я практики і в "учителюванні", тому не раз і мені діставалося від учениці за "неясний" виклад, а не раз учениці від мене за "неясне розуміння". Всяко бувало, але ми йшли вперед, не назад.

Часом, правда, щоб дальше скочити вперед, треба вернутися й назад, щоб узяти розгін до скоку. Так зробив і я, коли одного разу зо стратою спродав жидам усе своє барахло в крамниці. Справа його продажу була безнадійна, а тут ще воно псувало вигляд споживчої крамниці, — це наче ложка меду на бочку дьогтю. На місці старої одежі краще б понаставляти приличних пуделок миляного порошку, хоч би й порожніх. Я розумію, як боліло серце мою працьовиту дружину, коли я мусів з очевидною стратою продавати старе барахло. Наші люди з "старого краю" нас просміяли б за таку "торговлю", якби знали. Але вони не знали ні тут, ні тим більше в "старому краю". Наші люди — це люди фізичної праці: селяни й робітники. Кожен рік з посіву приносить жнива. Кожна випрацювана година приносить якийсь гріш. А тут ми ось цілий рік торгували, а в касі начисто прибутку нема. Стільки всього, що нічого не втратили і "даром" прожили (помешкання й харч). Тому зрозуміло, що непризвичаєна до мінливої долі в торгівлі

дружина сильно гризлася, а її гриза так чи інакше уділялася й мені. В таких життєвих випробуваннях я виробляв собі твердий ґрунт погляду, що торгівлі не можна міряти міркою хліборобської чи робітничої праці. Сорок днів і сорок ночей тут може бути потоп невдач і втрат, а на 41-ий день прийде зиск, що з надвишкою покриє всі невдачі. Тож справу тут треба міряти не тими невдачними сорокома днями, а тим щасливим сорок першим днем. А найбільшим успіхом тут є той, коли підприємець впродовж тих невдачних 40 днів витримав і не згинув. — Ясна річ, у хлібороба й робітника нема і навіть не може бути такого способу думання. І ці, що насвіжо приходять у торгівлю з хліборобства за тих 40 днів невдач часто схильні допуститися самогубства з розпуки, не чекаючи на 41-ий день успіху. Я напружував усю свою силу волі для того, щоб, наче індійський маг, свою трудящу й господарну дружину просто зачарувати в ту певність, що на другий рік ми таки вийдемо з чистим зиском, який можна буде руками помацати в касі.

Наша крамниця була в густому сусідстві жидівських крамниць. Отож, нашою найпершою проблемою було здобути покупців. Тепер молоде покоління зовсім інше, але за моїх часів не можна було мати більших надій на це, щоб жид був покупцем у нежидівській, а особливо в "нашій" крамниці. Я це знав. І знав, що це факт, з яким треба рахуватися, але не треба заламувати в розпуці рук. Треба всіми дозволеними способами виробити собі клієнтелію. Особливо треба тут поставити більшу ставку на фармерів, які приїздили з околиць до Вінніпеґу. Перший крок у напрямі приваблення покупців був такий: я купував м'ясо тільки свіже і продавав його по найнижчих цінах. На полті ("сайд") телятини ми заробляли смішно малу суму — 75 центів. Зате ж продавали м'ясо у відносно великій кількості — по 6—8 полтів на тиждень. А загалом з м'яса ми мали прибутку коло 6—8 долярів на тиждень.

Хоч мої обставини не дозволили мені згаданих Заочних Курсів Української Торговельної Школи закінчити комплетно (я закінчив тільки 6 курсів), то однак я рішив і з того, що пройшов, витягнути якусь практичну користь, а саме: знайти відповідь на питання, як притягнути покупців. Відповідь була така: зробити собі рекляму, відповідну до крамниці й покупців. — Купив я високоякісної марки ССМ двоколесник (ровер) за 32 дол. і виставив у вікні. Ін-

женер Брода зробив мені гарне оголошення: хто в цій крамниці купить товару хоч на 10 центів, той матиме право взяти участь у виграші цього двоколесника, якщо вгадає, скільки в цьому ось слоїку на виставі є зерен фасолі. Покупці, напівжартом, а напівповажно, пробували свого щастя, і по деякому часі стали масово бувати в крамниці. Аж чотири місяці тягнулися ці розгри, і врешті один жид-огородник таки виграв двоколесника. Це зробило деякий розголос крамниці, збільшило і призвичаїло до неї людей. За першою реклямою пішли інші. Одні були більш успішні, другі менше, але разом вони причинилися до розросту підприємства. — Наші планування в основному спиралися на калькуляціях досвіду: ми точно записували, скільки якого товару йде і який він приносить прибуток. При тому я поважно рахувався з тим, що менше дохідні товари мусять служити більше дохідним. Є деякі товари, на яких заробляється небагато, а часом і докладається, але їх треба тримати в крамниці, щоб покупець, коли питає за ними, не почув слова "немає". Він мусить бути певний, і другому сказати, що в цій крамниці є все з харчів, чого він тільки потребує. Бо прийде раз за якоюсь дрібницею за цента — не знайде її в крамниці, і другий раз не прийде купити за доляра.

Дальше, я не забував, що паном положення є покупець, а не продавець — там, де є конкуренція. Отож, покупцеві треба дати до зрозуміння, що наша крамниця є такою, де за його гріш служать йому, а не він нам, і ми якнайбільш ввічливо обслуговували покупців. Кажуть, що ввічливість нічого не коштує. Але в крамниці треба мати багато сили волі, щоб приємно всміхатися тоді, коли покупець через дрібницю виводить продавця з рівноваги, а тих же покупців щодня, щотижня, щороку буває так багато, кожен з окремою вдачею, своїми вимогами.

Я взяв собі тверду засаду бути обережним і стриманим з продажем на борг. Маючи необмежену можливість брати на борг, покупець часто забуває, що не зможе сплатити. До того ж ще інколи бували й такі, що не спішилися платити, коли й мали гроші. Отож, краще було продавати по найнижчих цінах за готівку, ніж по високих цінах на борг, бо правдою є, що "краще горобець у жмені, ніж соловейко на гиляці". А все таки трудно, та ледве й чи взагалі можливо, провадити підприємство абсолютно без кредитів. Коли я маю постійного покупця, що дав мені заробити десятки чи сотки долярів, то чому ж йому не дати на кіль-

ка чи кільнанадцять долярів на кредит? Якщо б так сталося, що вони пропали б, то в загальному за ввесь час я й так на ньому не стратив, а заробив.

Моя дружина, істота дуже добра й чутлива, у випадках боргування дивилася на справу більше серцем, ніж крізь окуляри купецької калькуляції. Тоді ж була криза. І коли хто прийде з просьбою поборгувати, вона майже ніколи не мала серця відмовити йому, не питаючи про можливість сплати. Не одного бідолаху ця добра жінка в часах кризи порятувала.

***

Свої перші 3,000 долярів ощадностей я рішив улькувати в два домики. Були вони вже в літах, але в часах безробіття ремонт коштував дуже дешево. Щодо льокати грошей звичайно бувають розбіжні думки. Так було і в цьому випадку. Як говорили, — брат Григорій був тут іншої думки, ніж я. І моя дружина почала вагатися. Хто ж може рискувати купівлею старих домиків, коли криза триває безнадійно, домики можуть упасти в ціні? На здоровий розсудок воно таки так і виглядало. Але в торгівлі крім калькуляції я кермувався змислом передчуття, — дальше ціна домів не змогла знижуватися. Пливучи так проти хвиль загального настрою, я дальші свої ощадності знову вльокував у два дальші домики, що вимагали ремонту і пристосування їх для льокаторів так, щоб їм вигідніше було мешкати, а водночас — щоб більше змістити осіб. У висліді я діставав на місяць 90 дол. прибутку з комірного, і якщо б з якихсь причин я був змушений вийти з торгівлі, то вже мав би з чого жити і то непогано. П'ятирічна умова піднайму з попереднім власником крамниці вигасла і я взяв у піднаєм крамницю, без жодних зайвих утруднень, в одного жида, якому не дуже добре велося в торгівлі, — також за 60 дол. на місяць, поблизу попередньої крамниці. Квартира була там менш пригожа, так що навіть влада міста робила мені деякі перепони, що їх усунув покійний Тарас Ферлей; натомість крамниця була ще більш репрезентативна, модерніша, на розі Доферін і Дербі.

Одначе для мене, як для людини, що стільки років провешталася бурлакою без родини, найбільшою радістю був мій синочок Тарасик. Торгівля, навіть у найгарячіших хвилинах, ніколи не сміла забрати нам того часу, що був призначений на виховання дитини. Краще придбати убоге май-

но, але виховати добру дитину, ніж придбати велике майно, але вивести негідну дитину. Не зважаючи на чужомовне оточення, нам удалося справу поставити так, що по-англійськи Тарасик почав говорити щойно коло 6-го року життя. Як довго він по цілих днях був при нас, треба було тримати його в атмосфері виключно рідної мови. Бо опісля він почне більшість свого часу проводити в школі, в нас буде менше нагоди впливати на нього. Але й навіть пізніше Тарасик дома розмовляв виключно своєю рідною мовою. Коли він інколи відзивався до мене хоч парома словами по-англійськи, я пояснював йому, що, на жаль, не розумію, що він говорить. І Тарасик силою факту мусів пильно вивчати всі потрібні українські слова, щоб могти "порозумітися" з татом, який інакше "не розуміє". Ходив він до Рідної Школи в перших роках при УНО (Українське Національне Об'єднання), вчився українських танків і музики (грав на скрипці). Коли Авраменко влаштував у Вінніпегу перший, небувалий досі, величавий український танковий виступ, наш Тарасик у цій славній групі належав до наймолодших танцюристів. Опісля, 11-го березня 1939 р. щоденник "Фрі Пресс" у Вінніпегу влаштував імпрезу з нагоди Кукінґ Скул; цей часопис писав про виступ Тараса Брика "ін Запрожец сорд денс". Там же виступав і славний танцюрист — син панства Лехових. Одного разу уніяти, влаштовуючи в Кенорі (150 миль від Вінніпегу) імпрезу, запросили на танковий виступ Тарасика. І він поїхав туди з мамою на власний кошт. — Були це ті часи в Канаді, коли було, як кажуть, "бідно, та весело". Відбувалися часті збори, відчити, курси, вечорниці, концерти, вистави, — і скільки на це з'їжджалося людей! Їхали старі й молоді. Їхали та йшли. Були ці зблизька і здалека. Були освічені й неосвічені. Всю душу свою вкладали в це. Скільки було тут хвилювання, нервів, одушевлення й радости; скільки було розмов перед тим і потім, і скільки спогадів було... Що не кажіть, але люди тепер не ті стали. З якою надією і сльозами радости на очах дивилися ми на наших дітей, що масово виступали на рідних наших імпрезах! І преса присвячувала дітям багато уваги. Ось зберіг я на спогад витинку з газети "Новий Шлях" від 20 грудня 1942 р. (і фото з надписом: "Тарас Брик") такого змісту:

"Повища знимка представляє нам маленького талановитого українського танцюриста, синочка свідомих та жертвенних українських громадян, А. С. — Є. Брик — власни-

ків гарної та модерної української крамниці в Вінніпеґу. Родичі Тараса докладають усіх зусиль, щоб виховати його якнайкраще. Маленький Тарасик має ледве чотири роки, а вже скінчив з великим успіхом Курс українських танків у школі нашого балетмайстра В. Авраменка — став здібним маленьким українським танцюристом, який своїми виступами і своїх, і чужих розвеселює. Часто малого Тарасика запрошують на свої підприємства анґлійці, щоб нарадуватись маленьким українським танцюристом, де тим самим маленький Тарасик вже змалку приносить славу нашому мистецтву. Зараз наш Тарасик має дев'ять рочків і є пильним учнем Р.Ш. при УНО — бере жваву участь у діточих виставах Р.Ш., в яких виявляє надзвичайну здібність та розвеселяє публику досхочу, учиться грати на скрипці і грає в діточій орхестрі УНО. Надіємось, що дбайливі і свідомі родичі виховають свойого здібного синочка собі на потіху, а Україні й Канаді на добро і славу — що допоможи їм Боже". — Ми тільки здогадувалися, що це пані Ситник порадувала нас цим благородним дописом.

***

Українських крамниць у той час було багато у Вінніпеґу. Їхні власники не були канадськими уродженцями, а в 99% походили з "старого краю". Були вони розпорошені серед моря наших іншомовних співгромадян і тому такі непомітні, так наче б їх зовсім не було. Але живий клич "в єдності — сила" об'єднав і наші крамниці. Ініціяторами були адвокат Якимищак і Криський (скорочення від Крижанівський), що був першим головою цієї першої спілки власників українських споживчих крамниць; секретарем був Дмитро Ґерич. Ця торговельна організація мала назву "Ланцюг". На наших перших більших зборах, сполучених з бенкетом, у залі "Просвіти", почесним гостем був ген. Капустянський. Наша організація стала на становищі, що матеріяльне збагачення має бути не ціллю самою по собі, а засобом до вищої мети — визволення України та духові вартості Батьківщини. Отож, не народ має служити грошеві, але гріш — народові. Купецька спілка "Ланцюг" випускала також свої публікації; в мене зберігся тільки один примірник під назвою "Народне Господарство", липень-серпень 1936, рік видання III, 449 Мейн стріт, кімната 7, Вінніпеґ. Перша стаття в ньому — під наголовком: "Наші завдання і наші сподівання", а остання: "Праця єдина з недолі нас вирве, — нумо ж

до праці, брати!" Тоді ж, 1936 р. був виданий "Діловий Провідник" (Business Guide"). Після того за редакцією А. Крисього вийшов "Професійний Торговельно-Промисловий Адресар". Збереглося також у мене число "Торговельно-Промислового Провідника" за лютий 1935 р. (рік. вид. III), а також "Адресар Народного Господарства" за грудень 1935 р. та інші видання. В них поміщений цікавий матеріял з піонерських часів торговельно-промислового руху українців у Канаді. На жаль, економія місця й часу не дає мені змоги ближче познайомити з тим рухом читачів, і ця вдячна тема ще жде свого автора. Це питання важливе тим більше, що згадані публікації не обмежувалися до самої тільки торгівлі, а містили також матеріяли з життя культурного, церковного і т. д.

На зміну заснованій 1923 р. купецькій спілці "Ланцюг" прийшла 1935 р. нова купецька організація у Вінніпегу: "Комюніти Стор Кіпер"; першим її головою був П. Шафранський, а секретарем М. Бреліс. Не була ця спілка надто міцною в своїх основах; справа не в тому, що кожен її член мусів набувати до своєї крамниці товари за її посередництвом, — це добра ідея, але біда в тому, що за ці товари треба було платити значно дорожче, ніж деінде. Крім того, спілка хотіла встановити неофіційний монополь цін у крамницях своїх членів. А тим часом я міг в інших гуртівнях той самий товар купити значно дешевше та дешевше продати. Нарікання, що надто дешево продаю, мене не переконували. Я стояв і стою за "фрі плей" (вільною конкуренцією) на ринку. Купецька спілка має рацію існування тоді, коли зможе постачати своїм членам доброякісні товари по такій низькій ціні, по якій індивідуальний купець сам дістати не зможе. І вона повинна влегшувати своїм членам продавати якнайкращі товари по якнайдешевших цінах. Бо нас, власників крамниць, як карних членів, кінець-кінцем можна було "в ім'я вищого обов'язку" зобов'язати до тих вимог спілки, але ми в свою чергу не могли змусити наших покупців "в ім'я вищого обовязку" платити нам такі високі ціни, яких ми собі бажали, бо ми окружені масою інших, конкуренційних крамниць. — На жаль, наші купці в більшості думали "по-старокраєвому", де українці жили збитою масою населення і в кооперативній системі безконкуренційно, принаймні по селах, могли диктувати ціни. А втім, ті ціни також були відносно низькі, а товари високоякісні.

Щодо мене, то в своїх гуртівнях я купував з обов'яз-

ку, хоч часто переплачував, але в крамниці застеріг собі вільну руку щодо цін роздрібного розпродажу. — У Вінніпеґу ще 1923 р. була заснована українська гуртівня Winnipeg Wholesale Grocery and Confectionery, з уділами 5,000 дол. Головними уділовцями були Манчуленко, Рильван, Манолий і Черневич. Решта були меншими уділовцями, між ними і я.

Кожночасні збори акціонерів ("шировців") цієї гуртівні відбувалися бурхливо. Як звичайно, були оскаржування в надужиттях, особисті порахунки, а одного разу в бійці вибито скляні двері з залі зборів.

Це спихало спілку до занепаду. Стара історія... Гуртівня згодом дісталась в одні руки і дякуючи цьому успішно просперує по нинішній день.

**
*

Коли я ще працював на залізниці, від робітників довідався про існування організації УВО (Українська Військова Організація) та про її конспіративний орган "Сурма". Я написав до редакції "Українського Голосу" у Вінніпеґу, щоб мені вислали адресу "Сурми". З "Українського Голосу" я дістав пару чисел "Сурми" та інформацію, що передплата на "Сурму" виносить 1 дол. на рік. Гроші треба прислати до "Укр. Голосу", а звідтіля вже їх вишлють по властивій адресі. Так я став передплатником "Сурми". Почерез її передплачування я став дійсним членом "Стрілецької Громади" в Канаді, з централею у Вінніпеґу. Впровадив мене туди покійний Рурик, що якийсь час був урядовцем "Нового Шляху". Запитав я його, який буде з мене член "Стрілецької Громади", коли тільки раз у житті тримав гвинтівку в руках, що знайшов був колись в рові в Криму? Рурик заспокоїв мене, що коли я щиро співчуваю українській стрілецькій ідеї та буду її підтримувати, то чого ж мені бракує до того, щоб стати членом "Стрілецької Громади"? На доказ того мені видали виказку (з важністю до 31 грудня 1931 року) і там у "словах "є членом — дійсним — прихильником" слово "прихильником" було перекреслене, а тим самим мене прийнято в дійсні члени. Виказку підписав голова Рубич і секретар (підпис нечиткий). На виказці стоїть гасло: НАША СИЛА В НАС САМИХ. Я завжди погоджувався й погоджуюся з тим гаслом. Моє життя з дитинства й досі на кожному кроці дало мені докази того, що моя сила в мені самому. Не міг я ніколи опертися на силу "ближніх". Тому й це гасло "Стрілецької Громади" життя

глибоко викарбувало мені в душі і на живій шкірі. — В "Стрілецькій Громаді" доля підкинула мене досить високо, бо аж у члени провірочної комісії. Нашого ворога тут у Канаді не було, був він далеко в Европі, але вояцька жилка була, отже ми воювали, розуміється, самі між собою. Внаслідок колотнечі наш "штаб" — голова Микола Урбанович, п. Микитюк і Степан (чи не Мурій?) — був революційно усунений. Коло 20 членів "Стрілецької Громади" вірно стояли при "штабі', і тому створили собі, як це водиться, окрему стрілецьку організацію. Тому що на фронт в окопи в мир-

Високопреосвященніший Владика Іларіон, Митрополит Вінніпеґу і всієї Канади

— вибраний Ієрархом УГПЦК Собором у Вінніпеґу 1951 року — Митр. Іларіон в світському житті: д-р Іван Огієнко, міністер Освіти і Віроісповідань Української Держави 1918 р., ректор Кам'янецького університету; Уповноважений уряду УНР, професор Варшавського університету, Архиепископ Холмсько-Підляшський, досмертний член Британського і Закордонного Біблійного Товариства в Лондоні — за переклад Біблії на українську мову, найвизначніший український славіст, відомий богослов, перекладач Богослужбових книг, історик Церкви і т. д.

ній країні ходити ми не мусіли і я не мав обов'язку командувати, і був з крови й кости цивілем, мене вибрали головою. Секретарем був п. Микитюк. Як бувший вояк УГА, він надавав нашій організації військового характеру. Одною з більших проблем у нас була назва нової організації. Я вважав, що коли в історії вже є готова назва "Українські Січові Стрільці", то нащо нам шукати ще іншої назви? Без сумніву, коли ми назвемо свою організацію "Українські Січові Стрільці, то це буде і поважно, і патріотично, і "мілітаристично". Секретар Микитюк погодився з тим, але додав, щоб ми були "Українські Січові Стрільці ім. полк. Вітовського". Таким чином і полк. Вітовського вшануємо, і свій престіж піднесемо. Було це в 1934 р. — Мали ми, як і годиться, свої членські грамоти і прапор: на одній стороні вгорі півкругом напис "Українські Січові Стрільці", а внизу: "Ім. полк. Дмитра Вітовського, Канада"; посередині: Архангел Михаїл на борзому коні боєвому, з готовою до удару шаблюкою в руках. На другій стороні прапора — тризуб.

При нагоді дозволю собі показати на денне світло пару пожовклих і забутих карток з архіву нашого Т-ва "Українські Січові Стрільці ім. Дмитра Вітовського" у Вінніпегу.

ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ
"ЧЕРВОНА КАЛИНА"

Львів, вул. Руська, ч. 18/III — телефон ч. 57—79 —
П.К.О. Варшава 152514
Випозичальня книжок і книгарня "Червоної Калини"
Золочів, вул. Колійова ч. 1.

Ч. 297/34 Львів, 11 квітня 1934.

Хвальна Урава
Українських Січових Стрільців ім. полк. Дм. Вітовського
у Вінніпегу.

Нині одержали ми Вашого листа з 4 грудня мин. р., а саме копію, бо оригінал не дійшов до наших рук.

Історію УСС (Укр. Січових Стрільців) ми вже давно мали під увагою, а навіть найшли автора з виробленим пером, який від кількох місяців працює над нею. Пише її А. Крезуб (Осип Думін), автор "Партизанів", численних публікацій у "Літ. Наук. Вістнику", "Літописі", наших Альманахах і автор останньої книжки "Нарис історії українсько-польської війни". Він одинокий може таку річ писати, бо

виробився на спеца в тій ділянці, крім цього здавна вже збирає матеріяли і він одинокий визнається в цілій тій добі.

Видання це задумали ми доволі скромно та коли дістали цього Вашого теплого і щирого листа, — розгорнемо крила ширше і доложимо всіх зусиль, щоби праця задумана була гідна нас і всіх тих, що до неї приложать не тільки серце, але й руку. Фінансова піддержка Ваша буде дійсно базою, на якій можна буде опертись і сміливо провести до кінця діло, не оглядаючись і на дешевість паперу, кількість світлин і авторський гонорар. Бо щоби видати порядну якусь книжку, треба в нинішних умовах все платити готівкою. Тоді виходить воно чи не на половину дешевше, солідніше і краще. Величина книжки більша, як "Листопадові Дні", форматом, а також краще зломана і зілюстрована. Докладно передбачити кількість сторінок, на разі важко, все ж таки вийде до яких 300 стор. друку і біля сотки ілюстрацій. (..... пропуск мій — О.Б.). Коли одержали Вашого листа, не счулися з радощів, бо зможемо цілу справу провести ударним порядком і дійсно на час, то є на початок двадцятьліття кинути її на книгарський ринок, а також світлини, про які згадуєте, само собою помістимо на вступі книжки в передмові від редакції. Тому, будь ласка, пришліть короткий начерк, а також ті світлини, які хочете, щоб були поміщені. —

Про поступи друку книжки будемо постійно Вас інформувати.

Остаємо з правдивою до Вас пошаною і стрілецьким привітом

За Управу і Редакцію Видавництва

"Червона Калина" (печатка).

Осип Навроцький (підпис).

***

Ч. 297/34 Львів, 11 квітня 1934.

Хвальна Управа УСС
у Вінніпегу.

Вашого листа з 13 березня цр. одержали. Одержали також двісті долярів. — Гроші ці зужили відразу на приготовання до друку історії, яка буде коштувати в цілості понад десять тисяч золотих, то є коло дві тисячі долярів. — Крім історії видаємо ще велкий альбом, де буде понад триста найкращих світлин та додатки артистичних рисунків.

Все це на дорогім папери, люксусово видане. Вийде також і співаник зовсім окремим випуском. Прелімінар на всі ті видавництва перейде яких пять тисяч долярів. Так що гроша нам треба якнайбільше і робимо заходи, щоб його видістати. — **Вам дякуємо щиро за піддержку, бо Ви перші відгукнулися і дійсно стали такби сказати ініціяторами цілої тої видавничої акції. А присилкою грошей Ви уможливили справу відразу рушити з місця та приспішити друк.**

...В кожному з тих видань, про які ми згадали, буде переднє слово від Видавництва, в якому буде згадане і під черкнено про щедрий дар, завдяки якому ці ювілейні видання появляються. Тут грубим друком буде згаданий окремо Шановний Голова Вашого Товариства (О. Брик. — авт.) та Ваше Товариство... Світлини, про які згадуєте, просимо якнайскорше прислати. Вони ввійдуть і до альбому та до інших наших видань...

Щодо прапору (для Т-ва УСС у Вінніпеґу — авт.), то можемо занятись тут на місци і ту справу горячо поручимо артист. Іванцеві, який робив проєкт відомого прапору УСС (Українських Січових Стрільців — авт.). В цій справі напишемо незабаром, тому що арт. Іванця нема покищо у Львові. - Але відразу мусимо зазначити, що у нас може виконати такий прапор мистецька робітня "Ук. Народ. Мистецтва", але його кошти були б великі, бо мусівби бути і шовк відповідний і дорогі гафти, а це все коштовне. Розвідаємо там, а також в "Доставі", яка робить прапори для церков, та подамо Вам, які булиб кошти.

Справу ціни книжки (Історія Укр. Січ. Стрільців — авт.), альбому і співаника зможемо подати щойно по тім, як врешті устійниться скількість сторінок, кліш і т. д. А зовсім точно зможемо подати щойно по закінченні друку. А до того ще досить далеко, бо то величезна праця, яка буде коштувати нас масу часу і енергії. — Тоді також поладнаємо справу повновласти для Вашого Товариства.

Ще раз дякуємо Вам за велику поміч і очікуючи присилки світлин, остаємо

Зі стрілецьким привітом

За Управу:

"Червона Калина" (печатка)
у Львові.

Осип Навроцький (підпис).

Ч. 356/34. Львів, 14 травня, 1934.

Хвальна Управа Товариства
Українських Січових Стрільців ім. полк. Дм. Вітовського
у Вінніпегу.

З нашою відповіддю в справі прапору (для Т-ва УСС у Вінніпегу — авт.) вийшло велике спізнення через те, що з тутешніх артистів, на нашу думку, може виконати стрілецький по духу проєкт прапору лише Січовий Стрілець, а тимчасом арт. Іванець не живе постійно у Львові, а в додатку в останнім місяці переїздив з місця на місце і ми не могли його відшукати. З дня на день очікували його приїзду і через те так справа припізнилася.

Отож арт. Іванець готов виготовити проєкт прапору і вже розпочав підготовчі студії передовсім в наших музеях. До часу Вашої відповіди проєкт повинен бути викінчений. П. Іванець заявив нам, що так від руки за годину чи за день не підіймається цеї праці, — але за тиждень-два зможе проєкт виконати.

П. Іванець утримується лише з малярства, збуваючи власні картини або виготовляючи ріжні замовлення для видавництв. Очевидно не має їх багато. Але у нас в краю є так, як у чужих народів, що артистам і письменникам за їх працю треба платити. Також і за виготовлення проєкту прапору треба буде заплатити 10—15 долярів.

...В найближчому часі має бути остаточно ухвалена програма обходів 20-ої річниці УСС. Тоді Вас повідомимо.

Зі стрілецьким привітом,
"Червона Калина" (печатка).
О. Навроцький (підпис).

***

"ЧЕРВОНА КАЛИНА"
вид. кооп. з о. п.
у Львові.

Ч. 571 ЧК. — Львів, 16 липня 1935.

Високоповажаний Пан
А. С. Брик
у Вінніпегу.

Маємо шану повідомити Вас, що друк Альбому УСС вже закінчений. Один примірник Альбому посилаємо Вам рівночасно окремим порученим пакетом.

Ціна одного примірника зол. 16. — Кошти порученої пересилки зол. 3.40,—, разом 19.40. Вас просимо продавати

один примірник за чотири доляри найбільше. Це дасть зол. 21. — ...На одній з перших сторінок Альбому Ювилейний Комітет помістив подяку між іншим також і Вам за поміч у виданні Альбому. А при кінці Альбому поміщена знимка Тов. "Укр. Січ. Стр." у Вінніпеґу та Ваша як голови Товариства — в розділі, в якому поміщені знимки УСС по війні (Косів, Тернопіль, Вінніпеґ). В другому накладі цей останній розділ буде значно поширений. Там будуть поміщені знимки гуртків УСС з ріжних місцевостей краю та еміграції, а крім того кілька карток самих портретів. З ріжних причин, а головно з браку готівки не було можливим вже тепер в тім першім накладі помістити більше портретів. Зрештою багато знимок прийшло вже по закінченні укладу Альбому. —

Друк Альбому, зглядно ціле його видання переводив Ювілейний Комітет УСС на чолі з полковником Андрієм Мельником. Той самий комітет завідує також справою видання Історії УСС. Отож власне Комітет вирішив, що насамперед має бути виданий Альбом, а щойно по нім Історія УСС. Над нею працює історик п. А. Крезуб (Осип Думін). Якраз викінчує останні розділи. Рівночасно цілий час працює у Львові окрема Історична Секція Комітету над Архівом УСС в Науковім Товаристві ім. Шевченка, вишукує і реєструє всі документи та акти і на їх основі доповнює поодинокі розділи Історії. Між іншим винайдено там точні поіменні списки всіх УСС і один такий список вже поміщено в Альбомі при кінці. — Правда, що через те припізниться друк Історії, але зате вона буде вірна і повна... Такий приміром друк Української Загальної Енцикльопедії тривав повних пять років! Останні зшитки мали появитися два роки, а появилися щойно перед кількома тижнями...

З правдивою до Вас пошаною
"Червона Калина" (печатка).
О. Навроцький (підпис).

***

Ч. 506/34. Львів, 18 липня 1934.

УПОВАЖНЕННЯ.—

Предявник цього Вп. А. С. Брик, Вінніпеґ, Ман., Канада, являється відпоручником Видавничої Кооперативи "Червона Калина" у Львові для продажі виданої "Червоною Калиною" Великої Історії Українських Січових Стрільців і має виключне право прода-

жі Історії на території цілої К а н а д и. "Червона Калина" не може продавати Історії прямо до Канади ані поодиноким особам ані книгарням, а всі замовлення обовязана спрямовувати до виконання п. А. С. Брикові. —

Львів, 18 липня 1934. —
"Червона Калина"
вид. кооп. з об. пор. (печатка),
у Львові.
О. Навроцький (підпис).
(Другий підпис нечиткий).

***

НАША СИЛА В НАС САМИХ!

(Емблема: Тризуб на кленовім листку)

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ

Ім. Полк. Дм. Вітовського

Число 28 Вінніпеґ, Ман., 19 травня 1934.

ПОВНОВЛАСТЬ

Підписані члени Управи Укр. Січ. Стрільців ім. полк. Д. Вітовського у Вінніпеґу заявляють отсим і ствердюють своїми власноручними підписами, що голова Т-ва п. А. С. Брик фінансує власними коштами видання історії У.С.С. у Львові і тим самим ввесь дохід з розпроданих книжок належиться виключно лише для А. С. Брика.

Підписані члени Управи зобовязуються помочи п. А. С. Брикові у розпродажі сеї історії, бо через фінансування сеї книжки буде поміщена в ній тепла згадка і про наше Т-во.

За Управу Укр. Січ. Стрільців:

М. Матвійчина — м. голова
О. Любчинський — скарбник
Д. Микитюк — писар.

***

Вложив я у видання згаданих книжок 400 дол., цебто понад 2,000 золотих. На яких дві третіх суми отримав книжки, а щодо решти вкладу отримав такого листа:

"Червона Калина"
вид. кооп. з о.п. Львів, 3 жовтня 1935.—
у Львові.

Високоповажний Пан
А. С. Брик
у Вінніпеґу. —

Спедиційна фірма Марґошес доставила нам вже раху-

нок коштів пересилки паки з Альбомами. Цей рахунок посилаємо Вам.—

В листі з 13 вересня цр. подали ми, що Вам належиться .....зол. 544.—.
Коли відчислимо тепер кошти пересилки ..... " 177.75.

то до вирівнання остане ще зол. 366.25.

За цю суму можемо вислати Вам ще відповідну скількість Альбомів, або може схочете заждати на появу Історії УСС. Чекаємо в цій справі на Вашу диспозицію. — ... Ви рахували собі, що належаться Вам відсотки 28 долярів, то їх собі легко відібєте.—...

З правдивою до Вас пошаною
"Червона Калина"
(Печатка й підписи).

Я написав, що підожду на Історію УСС, і терпеливо ждав до 2-ої світової війни, а по війні, розуміється, вже не жду, бо нема від кого ждати. Видно, сталося щось таке, що прислати не могли. Підходити до справи по-купецьки, — я стратив 100 дол. Підходити патріотично, — я їх пожертвував. Підходити по-філософськи, — я ощадив собі нервів; бо ж у кризу в Канаді розпродувати такі дорогі видання було ще трудніше, ніж безробітньому знайти роботу. А втім, якщо б я був кермувався справою чистого зиску, то напевно грошей у видання "Червоної Калини" я був би не вкладав.

Однак не заробити — це одна річ, а грубо доложити було в тих трудних часах — це друга річ. Написав до них мій адвокат, пригадав їм умову між нами. Відповідь прийшла, була витримана в такому стилі, що, мовляв: знай пана, — "судової дороги не боїмось"; і ще навчали, що такої поважної книжки не можна видати в такому короткому часі (а тоді як просили грошей, то й речинець короткий обіцювали!). — Що ж, вони мали рацію: "судової дороги" боятися їм не було підстав, бож, мабуть, здогадувалися, що позивати їх на суд не дозволить мені, як звичайно... національний обов'язок. Це такий чутливий нерв "національний обовязок", на якому вмілий грач може вигравати собі чародійні мелодії, не турбуючись цим — порветься чи не порветься той нерв.

***

Ідеологічні завдання Т-ва УСС у Вінніпегу не були ні гірші, ні кращі від усіх інших національних організацій: —

виховувати ідейних земляків для української визвольної справи. Ми влаштовували доповіді, вечерниці, вистави, концерти і всякі "оказії", щоб зібрати гроша і вислати в Україну на лекучі національні потреби. — Не знаю, в якій мірі ми вложили свою цеглину в національну справу, але фактом є, що ми мали ідею — мали чим жити. Прапор організації Українських Січових Стрільців ім. полк. Дмитра Вітовського я передав на збереження моєму заступникові, а він ще комусь там, і так він, розуміється, пропав. Дарма я перерив за ним, щоб віддати на збереження до якоїсь інституції, та слід по нашій праці оставити, але не вдалося. Щоб час не змів з лиця землі пам'яти про нашу організацію, 1952 р. написав я про нього, як сторінку до історії українців Канади, спогадову статтю; і прапора хотів увіковічнити світлиною. Однак моя готовість оплатити клішу не заохотила ні одного часописа, тільки "Канадійський Фармер" помістив був про це коротку інформацію. Так ось і попеліє пам'ять про нашу стрілецьку організацію...

В деяких інших народів багато громадян творять одну організацію. В нас цілком навпаки: одна людина творить багато організацій, тобто вона мусить належати до різних численних товариств, громад, спілок, гуртків, об'єднань і т. д. Вона мусить ділити себе на всі відтинки нашого життя, без можливости якоїсь спеціялізації громадської праці. Не можу сказати, що може моя особа була розпайована більше за інших. Торгівля є торгівлею. Я торгував, але й мусів з нею торгуватись за вільний час на громадські справи. Наприклад, був я членом стрілецьких організацій, купецьких, членом Інституту Просвіти у Вінніпегу і т. д., а ще також мав у кишені виказку (ч. 181) почесного члена читальні "Просвіти" в Новім Селі, Західня Україна, — куди посилав допомогу. Ясна річ, не тому я посилав їм скромну матеріяльну підмогу, щоб мене вибрали почесним членом, а навпаки: почесним членом вибрали мене за це, що я хоч трохи допомагав їм кількома долярами на рік. Військовики, духовні, вчені, мистці, революціонери, письменники, політики — кожен з них дає народові з себе талант, яким наділила його природа і який він віддає у суспільне ужиткування завдяки довголітнім студіям у школі. Що ж міг дати я? Міг заробити гріш і дати свою лепту там, де цього вимагала справа. Не було тут ні героїзму, ні слави, ні навіть думки про це. А було це безіменне плугатарство сірої людини. Не писаний "параграф обов'язку" збуджував

у нас любов до справи нашого народу в "старому краю", а навпаки: любов кликала до виконання обов'язку. Зміст листа, що його тут наведу, в такій чи іншій формі, був виписаний у душах більшости наших земляків, коли в огні і крові вставала до свого життя Закарпатська Україна:

Вінніпег, 21. 4. 1939.

Прем'єр д-р о. А. Волошин
в Хусті, Карпатська Україна.

Ваша Ексцеленціє!

Святий обов'язок вимагає від кожного українця чи українки, бажаючих визволення поневоленої Батьківщини, не тільки моральної, але й матеріяльної допомоги. А головне — в тяжкий час для новоствореної Карпатської Української Автономної Держави.

Прохаю прийняти невелику датку в сумі 50 дол., як одну цеглину на будову українського університету, де буде виховуватися наше молоде покоління.

Глибоко вірю, що заокеанські українці відгукнуться на Ваш заклик, і дадуть не тільки моральну, але й матеріяльну допомогу, що конче потрібна, а разом з тим являється виразом одностайности з Карпатською Україною, в якій започаткувалася відбудова Української Держави.

При Вашому правильному веденні державного устрою і при нашій щирій підтримці ми в найкоротшому часі осягнемо наш найвищий ідеал, цебто з'єднення всіх українських земель в одну велику незалежну соборну Українську Державу. Замає жовтосиній прапор над золотоверхим Києвом та городом князя Льва. Радісно задзвонять нам дзвони в Києво-Печерській Лаврі та в св. Юрі у Львові на знак воскресення незалежної Української Держави.

Бажаючи Вам якнайкращих успіхів у відбудові Української Держави,

З глибокою до Вас пошаною,

О. С. Брик.

Відповіді від президента тут не подаю, бо я, — розуміється, не отримав її; в короткім часі мадярські вандали завоювали Карпатську Україну. Відповідь напевно дуже втішила б мене і сповнила б гордістю. Але брак відповіді дає мені щось більше, ніж радість, бо — чисте сумління, що канцелярія президента держави, яка повстала та існувала на фронті, не стратила для мене дорогого часу на писання листів. — Але якби тепер так раптом повстала Українська

Держава, то хто знає, чи я не помолодшав би в запалі на близько двадцять років і знову не написав би до президента листа. Але холодна сивина, що припорошила снігом моє волосся і розсудок, ледве чи дозволила б мені такого листа вислати по адресі.

В такому самому запалі я міг зробити ще цікавіший крок. Було це так: ще десь коло 1934 р., мавши пару соток ощадностей, рішив я задаткувати хату, що продавалася оказійно дешево; в той час сказали мені, що видавництво "Червона Калина" закликає прийти йому з допомогою: прислати йому гроші, а воно вишле на цю суму рівновартну кількість книжок з опустом для кольпортажу. Це мені сподобалося. Нарешті раз підходять до справи практично: ви нам допоможіть, але й ми вам за це щось дамо. Я без надуми вислав 400 дол. Що там хата! Я тут національне діло підпоможу. І дійсно вислали мені на 300 дол. книжок, але опусту - - мабуть, через поспіх — забули дати. На решту 100 дол. книжок я ждав довго. Тепер уже перестав ждати, бож Львів у большевицьких руках. Можливо, книжки так добре розходилися, що для мене не вистачило. Раз, думав, зроблю "бизнес" на національному підприємстві, і не мав щастя. Значить, давати пожертви краще, — тут, так би мовити, немає страт. На все життя закарбувалася в мені народня приповідка: "з нерозумним не берись за діло, а з паном ніколи не братайся".

***

Мій перший крок до церкви в Канаді був спрямований до уніятської церкви в Босежур на Водосвяття зовсім принагідно. Ночував я по дорозі в українця уніятського віровизнання, він запропонував мені піти до церкви і я пішов. Другою церквою була православна — собор св. Покрови у Вінніпегу. Запропонував мені туди піти о. Запаринюк, якого я випадково зустрінув у потязі. Він сказав, що на проповіді говоритиме про большевицькі знущання над нашим народом. Мені було цікаво почути проповідь про ці знущання з уст людини, що сама тих знущань не пережила, - - зуміє вона змалювати дійсність такою, якою вона є, чи буде фантазувати? Я пішов до церкви і вперше почув св. Літургію в українській мові. Це зробило на мене таке враження, що я й забув, що прийшов передусім на проповідь. Священик дійсно говорив, що большевики знущаються над нашим народом. Я подумав собі: якби цей хороший священик

був самим св. Іваном Золотоустим, то він не зміг би представити слухачам дійсного сенсу слів "большевицькі знущання", і я, що був в СССР, не міг би цього зробити. Серед людей ситих, добре зодягнених і безпечних, що не пережили тих знущань, слово "знущання" хоч і зрозуміле, то все ж якесь ніби мертве. Вони не можуть відчути його до болю, і може дехто нишком думає собі, що може в тому таки є якоїсь трохи фантазії.

Високопреосвященніший Владика Михаїл (Хороший)
— Архиєпископ Торонто і східньої Канади, вибраний на Соборі УГПЦ, у Вінніпеґу 1951 р.

Перший крок може бути випадковим, але коли його повторити ще раз, він набирає сили традиції. Так було й зо мною. Пішов я ще пару разів до собору св. Покрови, і так я остався її парафіянином. Там я й шлюб брав і сина христив; син Недільну і Рідну школи закінчив у Соборі; похоронив там брата Петра, дружину і маму.

Чому я пішов до Української Греко-Православної Церкви в Канаді? Перш за все тому, що я ще в своїй рідній Колодіївці вважав себе за православного. Сам священик нас того вчив, коли виголошував у церкві: "Всіх вас п р а в о с л а в н и х християн". І мій батько, і все моє село так розуміло, що ми православні. Адже священик не виголошував: "Всіх вас католицьких християн"! На всяких тонкощах догмів і канонів, що розділяють уніятів від православних, я не розумівся, як і ніхто в Колодіївці з селян не мав про це поняття, відколи унія існує. Ми не могли думати, що є якісь у нас неправославні догми і канони. Натомість ми знали, що наші церкви й обряди різняться від римо-католицьких, тобто, як у нас казали, від польських. Коли я побував на Великій Україні, то побачив, що там церковні обряди назагал такі самі, як і наші. Я побачив, яка та православна Україна є величезна, так що частинка нашого уніятського населення, впорівень з цілою безмежною, могутньою православною Україною, видалася мені каплею в морі і ніби якоюсь сектою, чужою латочкою на її шаті. Знав я, що козаки були православні, і Шевченко був православний. Чого ж я маю відділятися вірою від цілости свого народу? В ім'я чого? Побачив я, що православні українці борються за незалежність своєї Церкви від усіх чужих центрів. І я вже настільки став національно свідомим, що признавав їм рацію. Коли так, то чому ж я не мав би стати разом з ними? Признавати рацію Українській Православній Церкві за її патріотизм, її боротьбу за незалежність від чужих, а одночасно якось безвільно триматися чужого Риму, це щось незрозуміле, невиправдане й несумлінне. Чи, наприклад, жиди поступили б так?

Ще одна, крім національної, чисто людська причина, хоч і менша від національної, але все таки дуже важлива, що також заважила на тому, чому я став членом Української Православної Церкви в Канаді. Я переконався, що в Канаді вірні існують не для Української Православної Церкви, а навпаки — Церква існує для вірних. Тут я вперше побачив, що провід Церкви трактує вірного як повновартісну л ю д и н у, а не як бездушного сліпого автомата; це пошана до людини, до кожної одиниці зокрема; увага Церкви до голосу її вірних; ота її християнська місія, що побудована на навченні й розумінні, а не на погрозах і карах, — все це припало мені до душі в Українській Православній Церкві в Канаді. Не розумівся я на тих догмах і канонах, які відрі-

зняють православну церкву від католицької, і коли я на них не розумівся, то й не вони рішали про моє приступлення до УПЦеркви в Канаді. Рішав тут український, по формі й по змісті, характер цієї Церкви, — український найперше тим, що ця Церква незалежна від чужих центрів і вже добігає тисяча літ від охрещення України князем Володиром Великим. А дальше, демократичні засади в її організації. Все це дає і охоту, і можливість працювати для неї. Кожен гріш і кожна хвилина праці, що вірні вкладають у Церкву, не стають власністю Риму, як це в католиків, а назавжди остаються в українських руках.

Величавий новий собор св. Покрови у Вінніпегу має не менше цікавих сторінок своєї багатої історії, ніж цеглин у своїх мурах. Коротеньку історію собору св. Покрови подав Гр. І. Блок у книжечці "Слово стало ділом", Вінніпег 1952 р., видану з нагоди відкриття новозбудованого собору. Початок його будування перервала затяжна економічна криза, а потім — роз'єднання серед парафіян. Запланований на собор всеканадського маштабу, він мав бути побудований за пожертви православних українців всієї Канади. І спочатку пожертви напливали з усіх-усюдів. Але потім настала криза. В соборній громаді, як це буває з діда-прадіда, почалися тертя. Внаслідок того всього пожертви з-поза Вінніпегу майже перестали напливати. Богослуження відбувалися в підвалі, а про верхню частину, звичайно, думали, але справа затягнулася на роки. І вже дехто був схильний погодитися з думкою, що ледве чи вдасться громаді собор докінчити. В 1947 р. приїхав у Канаду Митрополит д-р Іларіон (Огієнко) і був запрошений на священнонастоятеля собору. Цілком зрозуміло, Архиєрейські Богослуження в підвалі трохи нагадували Богослуження перших християн у катакомбах, але Владиці Митрополитові, як на 20-те століття, ці "катакомби" видалися незвичними й неоправданими, тому він почав впливати на громаду, щоб постаралася собор докінчити. А згодом ця його порада набрала характеру категоричної вимоги. В тому часі громада мала в касі 40,000 дол., але все ще були розбіжності — починати добудову собору чи ні. Не можу сказати, щоб я був за приступленням до викінчення собору за всяку ціну. Якщо є такі перешкоди, що їх годі людині усунути, то, очевидно, починати добудови не можна. Коли ж таких надлюдських перешкод немає, то чому ж зволікати?

Становище голови одних зборів дало мені можливість

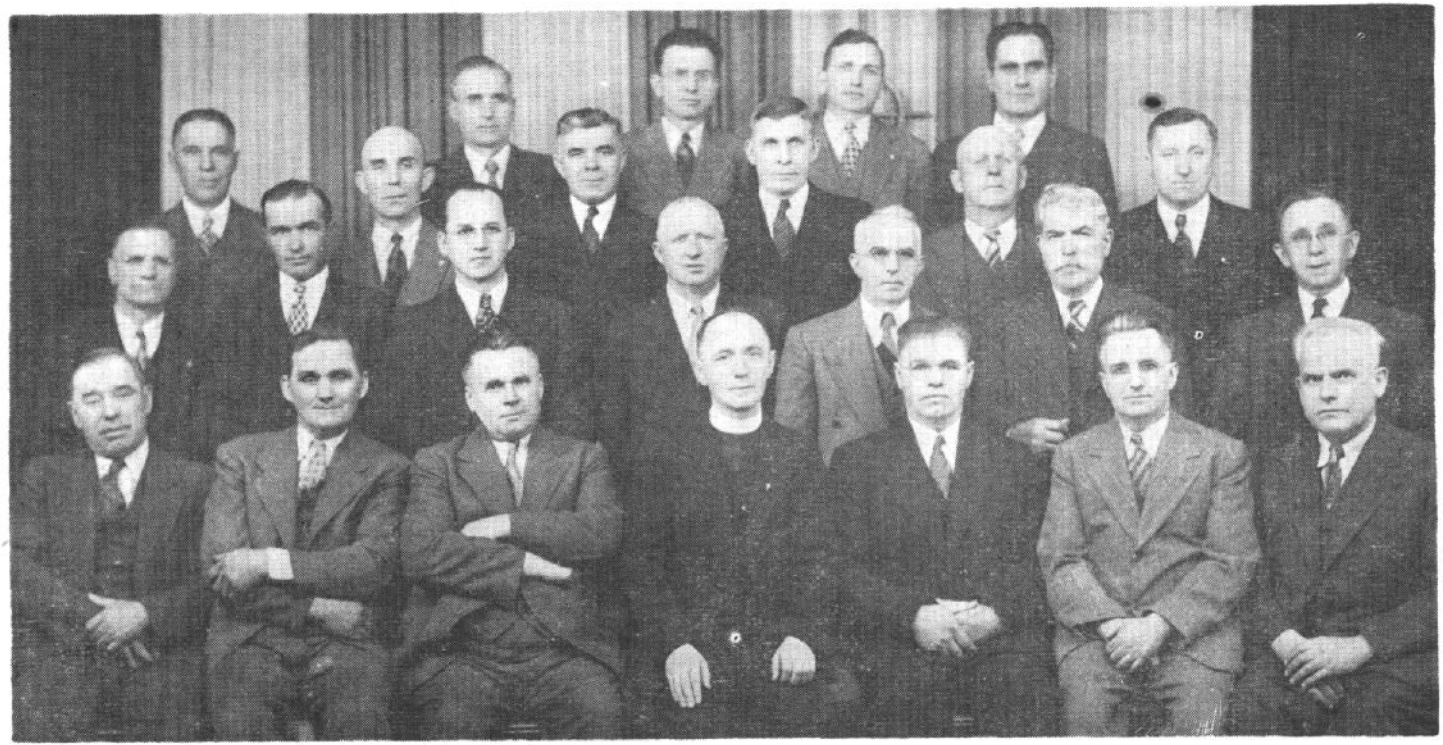

Управа і будівельний комітет українського православного собору св. Покрови у Вінніпеґу

В першому ряді другий праворуч — автор О. Брик.

глибше поцікавитися в опозиції щодо перешкод, які мали б стримувати будову. Про перешкоди постійно говорилося багато, але коли прийшлося конкректно вказати на них, то виявилося отаке диво: хоч річні збори громади двічі винесли постанову докінчити собор, то будівельний комітет цю постанову так легенько знехтував, наче б і не чував про неї. Можливо, будівельний комітет відчував якісь невідомі нікому "труднощі", отож, щоб від цих "труднощів" звільнити його, я, головуючи на цих зборах, запропонував будівельний комітет розв'язати, а доручити справу добудови управі соборної громади, щоб вона з весною конче приступила до праці. — Збори ухвалили цю пропозицію.

Так зрушено справу, яка стала на місці й поростала мохом тому тільки, що її було прийнято вважати за незрушиму. А крім того, коли були голоси **за,** то, ясна річ, конче мусіло бути хоч пару голосів **проти.** Часом люди самі невинні в тому, що не вміють відрізнити демократії від анархії. Але — кінець діло хвалить. Соборна громада стала "невеликою, але чесною", сильною, з'єднаною, готовою до великого діла. Про неї не дарма говорять, що це наче "жидівський кагал". А це вже вислів великого признання. Собор, що був запланований на пожертви всієї Канади, наче з-під землі виріс зусиллями одної невеличкої громади. Назовні соборна громада виявила подивугідну зцементованість та енергію, коли захищала свої права і навіть на якийсь час була усамостійнилась. Одначе внутрі вкинулася непримиримість один до одного серед провідних кол — "один пішов до ліса, а другий до біса". Повторилася частенька в нас історія... І плановані обрії собору на всеканадський маштаб все це звузило до меж одної громади. — Завжди воно так: коли в проводу тісна душа, то границі його володінь звужуються.

Кінець-кінцем за найбільший моральний успіх соборної громади треба вважати цей факт, коли вона з власної і невимушеної волі прийшла до переконання про доцільність приєднатися до всієї Української Православної Церкви під проводом Митрополита і Консисторії. Тим вона доказала, що демократична організаційна система не шкодить, але навпаки — зміцнює нашу Церкву, бо ці люди, які єднаються свідомо, активно, а не бездушно-механічно, являються сильними членами Церкви. Тут зовсім правильним показався погляд, що дійсно в і л ь н о ю є ця людина, яка з власної волі сама обмежує границі своєї свободи, коли цього ви-

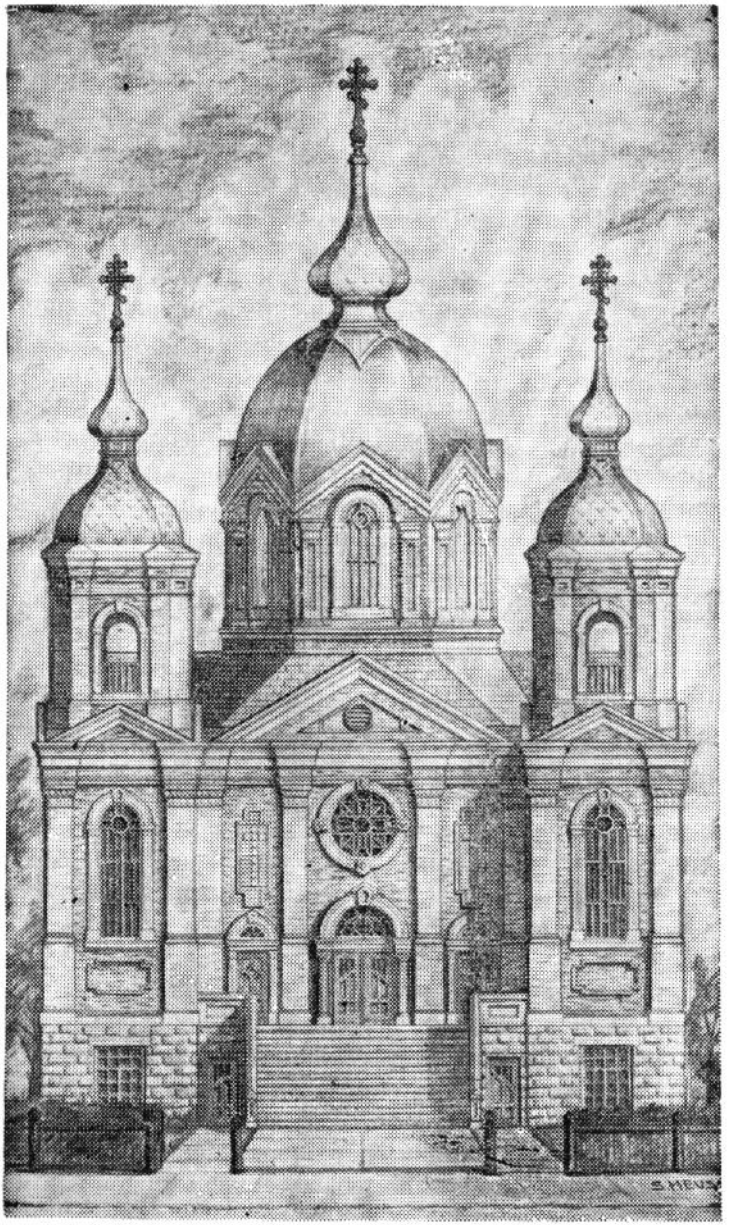

Український Православний Собор св. Покрови у Вінніпегу
(ріг Боррове і Сінклер), збудований в 1925—1952 рр.

магає добро і свобода загалу. Громада собору св. Покрови признала над собою юрисдикцію Проводу Української Греко-Православної Церкви в Канаді безпосередньо після того, як вона запросила на становище свого Первоієрарха Владику Митрополита д-ра Іларіона (Огієнка). Настоятель собору св. Покрови, протопресвітер і магістер богословія Григорій Метюк, усі свої здібності й високі чесноти віддав на службу всій нашій Церкві в Канаді.

Попрікають нас католики, що ми, світські люди, не визнаючись на церковних справах, по-демократичному беремо участь у керуванні організаційно-суспільною стороною Церкви. — Тим часом біда не в справі знання, бо церковні справи світська людина може вивчити і знати їх не гірш духовної особи. Крім того, між світськими бувають фахові богослови. Трудність полягає в чому іншому; історична Церква ні в теорії, ні в практиці не була наставлена на це, щоб рахуватися з національно-світським чинником. І відповідно до того Церква встановила й закріпила свої засади. В теорії ми цих засад не змінили, а в практиці хочемо, щоб Церква рахувалася з національно-світським чинником. Інакше кажучи, ставимо справу так, що Церква на папері може мати одне, а на ділі друге. Наприклад, з одного боку ми маємо церковну автокефалію, отже незалежність рідної Церкви від чужих. Це церковно-суспільна справа. Але з другого боку в нас є так зване молитовне єднання нашої автокефальної Церкви зо всіми іншими православними Церквами, творячи через це молитовне єднання одну Вселенську Православну Церкву Христову. Щоб показати це молитовне єднання, в нашій тут Церкві поминається всіх ієрархів всіх православних Церков, а в тому й цих, що нашої Церкви не признають, а також тих (як ось московська церковна ієрархія в СССР), що наставлені до нас вороже і про яких ми знаємо, що вони стоять на службі безбожної большевицької влади. А знову ж, щоб не поминати всіх, тільки частину, то треба пойменно назвати цих ієрархів, яких вважаємо за гідних цього. Коли ж їх поминати пойменно, то стаємо перед питанням: чому ж ці чужі ієрархи пойменно не поминають у себе нашого ієрарха, як рівні рівного? Бо в такому випадку так виходило б, що в нас чужого поминають, бо вважають його за "вищого", а він наших ієрархів пойменно не поминає в себе, бо вважає їх за "нижчих". Тому то, коли в нас у соборі св. Покрови на Богослуженнях поминався Царгородський патріярх, група парафіян 8-го

березня 1948 р. звернула на це громаді увагу, а мене уповноважили підписати в цій справі лист Управи церковної громади до Митрополита. Митрополит зрозумів громаду, що вона непокоїться, щоб поминання згаданого патріярха не було кимсь трактоване як нібито вираз залежности від нього, тому змінив форму того поминання, і тепер поминається загально в с і х ієрархів православної Церкви. З політичного й морального боку між тими в с і м и безперечно є такі (як ось московсько-большевицькі), що їх немає підстав поминати, але питання: як їх виключити з-поміж усіх? А поминати ж, згідно з засадою в с е л е н с ь к о с т и, ієрархів інших церков треба. Щоб відділити достойних, їх треба назвати пойменно. Технічно це не можливо, бо забрало б багато часу. Не поминати цілком, то це піде ніби всупереч історичним засадам Церкви, а тим часом ці засади обов'язують духовенство. — Таке ось відношення між теорією і практикою.

Значить, справа не в знанні чи незнанні церковних справ, а в тому: годимося ми чи не годимося з тими засадами, що історично почали вважатися за "недоторкані" з теоретичного погляду, а з суспільного зору не витримують критики життя? Вважати свою Церкву за автокефальну і соборноправну, а разом з тим вважати за непорушні ці засади, які рішуче суперечні з автокефальністю та соборноправністю, це значить заперечувати самому собі. — Не висловлюю тут думки ні в одну, ні в другу сторону, а тільки стверджую факт самосуперечности. Непослідовність тут ясна, і її раніш чи пізніш усунути треба, бо вона ставить у незручне положення і світських діячів Церкви, і духовенство. В такому незручному положенні опинився був і я в справі поминання Царгородського патріярха.

***

Вступаючи в торгівлю, я ніс з собою засаду: не я маю служити грошам, а гроші мають служити мені. Торгівля як діяльність сама по собі цікавить мене більше, ніж сам факт здобуття грошей. Але, ясна річ, прибутки самі собою являються показником успіху комерційної діяльности. Коли ж ідеться про гроші як такі, то вони потрібні мені, як і кожному, як оте "конечне зло", як засіб до життя. Метою життя є не гроші, а справи духові. І тут кожному відомо, що матеріяльна незалежність уможливлює і духову незалежність тим, хто з уродження відчуває її потребу. —

В совєтській кормизі для нікого немає незалежности слова. А у вільному світі вчені, письменники, мистці і взагалі мислителі не завжди можуть проявити свободу думки, щоб не наразитися своїм хлібодавцям, і коли хто опиниться в такому нещасливому положенні, то це значить, що він живцем закопує в землю свій талант. — Я не вчений, не письменник і не мислитель. Але я люблю свободу тіла й духа, маю потребу незалежности. Дає її матеріяльне обезпечення, незалежна професія. Але з другого боку, коли все своє життя затрачувати на здобування гроша на життя, — то коли ж жити? Коли в мене буде час на книжку, пресу, розмови, музику, подорожі, суспільні, церковні, родинні інтереси і т. д.? Коли я буду мати нагоду побачити світ сонця, зелень ліса, спів птахів? Значить: гріш треба мені заробити якнайбільший почерез найменшу затрату енергії та часу, щоб мати більше прозвілля для справ, що стоять понад торгівлею та грішми. Тим часом крамниця пожерала ввесь мій час від світання до смеркання. Мої доходи дедалі збільшувалися, але й щораз більше вимагали від мене часу. Я почав почуватися наче в золотій клітці. Ми обоє з дружиною ні кроком не могли відступити з крамниці від сходу до заходу сонця. Здати крамницю на чужі руки я не міг, бо це означало б і самому піти на "пенсію", і на "пенсію" відставити підприємство. — Одначе я почав шукати виходу з положення. А це було тим більш конечне, що мої нерви вже з трудом витримували цілий рій дрібничкових справ споживчої крамниці і коверзування та примхи покупців, що їх треба було приймати з милим усміхом. В пошукуванні за іншим родом торгівлі, як у нас казали — за іншою "бранжею", я вважав за вказане діяти однозгідно з дружиною. А тут у нас було таке відношення, як між Англією і США. Англія помірковано-консервативна, а США загонисто-поступові. Кажуть, що Канада між ними вибрала собі золоту середину. Моя покійна дружина, унаслідувавши вдачу українського хлібороба, що цупко тримається одного місця, не любила карколомних змін. Тому воліла "горобця у жмені, ніж соловейка на гиляці", — радила триматися того, що є; наші гроші зароблені цент по центові важкою і затяжною працею в крамниці, отже з нашого боку було б дуже нерозважно вкладати їх у такі підприемства, зокрема ж у нерухомості, на яких за одним махом можна стратити тисячі. Натомість у мене була схильність до риску. Правда, я не забував, що хто забагато рискує, той програє, але й вважав, що

хто зовсім не рискує, той не виграє більшої ставки. Не виключена річ, що може сполука цих двох наших світоглядів загалом давала добрі наслідки: дружининій обережності я додавав дозу риску, а до свого риску я брав від неї дозу обережности. Але часом ці обидві наші протилежності ніби якось нейтралізувалися, і у висліді не виходило нічого.

Кожне підприємство, навіть найбільше, не може мати двох г о л о в н и х управителів, а тільки одного. І коли дружина, будь вона й найкраща, претендує на рівноправне керівництво підприємства разом з чоловіком, тоді воно має двох "вождів", — такому підприємству загрожує безлад совєтського колхозу. — Правдиво кажуть, що "де десять господинів, там хата незаметена".

Так саме пропустили ми нагоду купити готель спілки CNR, що без посередників продавався за 85,000 долярів, при чому треба було тільки половину готівки. Скінчилося тим, що готель був проданий за 125 тисяч дол., згодом був перепроданий за 240 тисяч, а тепер може бути проданий за 300,000 дол. — Але загалом моя дружина мала довір'я до такого підприємства, як готель. Щодо мене, готельне підприємство викликало нехіть: пиво, всякі непевні люди на нічлігу і т. д. — все це хоч і легальне, але робило таке враження, наче б було нечистим. Особливо пиятика в пивній залі немило вражає мене. Не є я принциповим абстинентом, однак вигляд пиятики пригноблює мене. Все ж таки я зрадів, що дружина не має засадничих застережень хоч до цього роду підприємства, отже нарешті можна вийти з крамниці на ширші води. І я рішився купити великий готель. Думав я собі: безпосередньо з ним найбільше буде стикатись управитель, а не я. Мав я свого адвоката українця, і коли знайшов якийсь готель, то йшов до цього адвоката, а він або так якось недбало полагоджував справу, що конкуренти перехоплювали готель у свої руки, або відраджував мені купувати його. Моя дружина була дуже довірлива до всіх порад людей взагалі, а я зокрема дуже вірив адвокатові. Але все воно якось "складалося" так, що коли було щось добре на продаж, "приятелі" відраджували дружину від купівлі, а мій адвокат відраджував мене. Врешті я зробив такий висновок, що адвокат не хоче, щоб я купував готель. Як довго я купую і перепродую хати та сиджу в крамниці, так довго адвокат усе має щораз свіжішу справу й дохід. Коли б я купив готель, то для нього я вже був би "мертвим", з якого не здереш нічого.

Коли всі кращі нагоди купівлі готелю минулися, я рішив побудувати собі готель. На жаль, тут довелося мені вперше мати діло з "державою в державі", цебто з великими торговельними спілками. Коли я купив парцелю під готель, один з броварів запротестував на цій підставі, що,

Курси українознавства при Українськім Православнім Соборі Св. Покрови у Вінніпегу 1948 р., під високим патронатом Впреосв. Митрополита Іларіона і під проводом о. протопресв. Г. Метюка.

мовляв, недалеко є вже один готель, і до нього бровар постачає пиво, отже з моєї сторони була б конкуренція. Насправді ж сусідній готель був настільки далеко, що ні мені, ні йому не було підстав боятися конкуренції. Тоді я купив

другу парцелю, і все заповідалося гаразд. Аж раптом голова району (це було на Іст-Кілдонан) спротивився, мовляв — тут близько школа. Насправді ж школа була тут значно дальше, ніж у місті школи від готелю.

Ще перед тим я почав був планувати собі тютюнову гуртівню. Цей товар не псується. Не треба мати діла з багатьма дрібними клієнтами. Заробіток певний. Більше часу матиму на відпочинок та всі інші справи. Перший раз склав я заяву до Imperial Tobacco Company of Canada, Ltd. 1941 р., щоб назначили мене своїм розпродувачем-гуртівником тютюнових виробів. Мені відмовили, дарма що моя крамниця була велика й елегантна та в доброму пункті, на головній вулиці; сам будинок і устаткування коштували мене 30,000 долярів і то ще тоді по дешевій ціні, не враховуючи товарів. Другий раз подав я в цій самій справі заяву 1949 р. Знову відмовили. Розуміється, були й інші тютюнові спілки, в яких я міг би старатися про дозвіл на гуртівню, але ж усі вони були під неофіційною контролею згаданої спілки, як найсильнішої в той час, а ця спілка вже, видно, досить мала своїх гуртівень. І так не через якісь перешкоди з боку влади та її законів, а з боку фактичної сили фінансових потентантів я мав перешкоду.

Мені оставалося дальше триматися крамниці, де єдиною моєю підпорою була дружина. Була вона втомлена докраю і жаліла, що послухала адвоката, який так уперто відмовляв був нас від купування готелю, — тепер вона не мусіла б так тяжко працювати. Бачучи, що здоров'я її та моє під вантажем праці в крамниці підупадає на очах, я почав переконувати її, щоб вона оставила працю, — продамо крамницю, і я займуся перепродажем нерухомостей. Бо хоч крамниця належить до меншого зиску, але й збільшення прибутків у ній іде відносно пиняво, — "на п'ять грошів зисків і на п'ять грошів страт", говорив я. Мені було надзвичайно прикро, коли я мусів проти волі й бажання дружити купувати й продавати доми та ферми. А її це турбувало тим більше, що я майже систематично почав це робити, та ще й брав у банку на проценти позики на ці інтереси, щоб власних грошей не відтягати з крамничного обороту. Я купував і продавав ферму за фермою, дім за домом. Дружина тривожилася цим, що я може почав триматися засади: "якщо падати з коня, то з високого" — отже почав карколомно рискувати. Я й сам цього в собі побоювався, тому рішив пильно контролювати ступені свого риску. Мені зда-

валося, що я зменшу риск, коли куплю нерухомість, побачу хоч би й найменший заробіток — і відразу продам; отже, заробити по менше, але частіше. І так, позичу в банку гроші, куплю ферму за кілька тисяч, дають заробити "від руки" хоч 5 соток, і я продаю. Чого чекати? "Краще горобець у жмені, ніж соловейко на гиляці". Ця тактика певности давала й такі наслідки, як ось цей: купив я ферму, наскоро перепродав її з чистим заробітком в 10 тисяч доларів, а новий її власник терпеливо пождав рік і заробив на ній ще 8,000 дол., бо не боявся "риску". Та й сам я не бачив тут риску, бо ж попит на ферми після війни все зростав, хоч з другого боку чимало фермів уряд продавав з ліцитації за неплачення податків.

Приїхав я в Канаду в такому віці, коли людині вже трохи трудно вивчити чужу мову. Хоч "бровкен инґліш" (ломану англійщину), який я сяк-так опанував уже з перших тижнів свого життя в Канаді, давав мені можливість давати собі раду в крамниці, то одначе в складних операціях торгівлі нерухомостями, у всяких пересправах з банками, урядами і т. д. брак задовільного володіння англійською мовою був мені сильною перешкодою на шляху до успіху. Через це я мусів сполягатися на інших людей, а воно, як кажуть, "чужими руками тільки жар горнути добре". А де сам не ступиш, там бурян росте. Коли взяти до уваги, що в Канаду я приїхав з боргом (за подорож) з 400 дол. і починав свою торгівлю з парома сотками важко запрацьованого гроша і з дуже пошарпаним здоров'ям, то кінець-кінцем осягнути мені було капітал понад сотню тисяч доларів не було надто легко; це тим більше, що я попав у Канаду якраз під час нечуваної кризи.

Сумніву бути не може, що якби численні "приятелі", включаючи й декого з рідні, в очі й поза очі не зловживали були довір'ям моєї дружини своїми всякими "щирими" порадами і якби я мав був менше довір'я до свого адвоката, то був би добився більших успіхів. Всі вигляди були на це, щоб мій капітал, коло півмільйона, був принаймні подвоєний, а то й потроєний. Народня мудрість каже: "людей питай, але свій розум май"; цю мудрість у Канаді я зовсім зайво почав від азбуки й перевірив на власній шкірі, — в той час, коли ця мудрість в народу вже була готова, і мені треба було довірливо триматися її. Кінцевий образок представляється тим більш трагікомічно, що наші прошені, а ще більш непрошені дорадники не зуміли осягнути навіть та-

кого скромного фінансового позему, як наш. Дивна людина: як свято вірить вона в свою непомильність та в післанництво навчати інших, в той час як сама вона для себе така безпорадна, коли придивитися збоку...

***

Говориться про фахову й нефахову торгівлю. І говориться правильно. Але тут треба зробити одне застереження: купець із замилування, хоч і без торговельної освіти, зробить більші поступи в торгівлі, ніж комерсант теоретично вишколений, але без замилування. Одначе з другого боку такий невишколений аматор торгівлі мусить затратити чимало часу, щоб пройти школу на власній шкірі. Однак по його стороні є ця перевага, що його життєва наука, шляхом болючих досвідів, не йде "в ліс". Позатим і для того, хто має торговельну школу, і для того, хто цієї школи не має, в практичній торгівлі однаково розкривається все ця сама невідома перед тим царина, — царина людського характеру. Тут приходить випробування власного характеру, удосконалення його чи зіпсуття, пізнавання характерів інших людей, і взагалі — розкривання тайників людської душі. Не треба забувати, що гріш — лакома річ; він завжди відогравав важливу ролю в історії людства, а в наших зматеріялізованих часах він, на жаль, стає центром усього зла. І тут 30 срібняків Юди Іскаріотського стають наче вічним символом остороги над світом. Власне, треба пам'ятати, що торгівля — це одна з ланок чи не найбільшої "борні за життя". І в цій борні, на жаль, оця народня правда, що "кожен брат собі рад", навіть у дослівному розумінні, має тенденцію посуватися в безконечність поза межі дозволеного законами Божими, людськими та душевними. Інколи здається, що з цієї борні за існування, яка має місце в торгівлі, люди виходять скрайніми: або янголами, або дияволами, але ніколи чимсь посереднім.

Справа етики в торгівлі — це найбільш болюче її місце. Українці ще з рідного краю пам'ятають кооперативний клич: "Торгуймо без посередників!" Очевидно, жодна торгівля не може в тій чи іншій мірі обійтися без посередників у різних їх формах. У торгівлі нерухомостями посередком є агент. Скажіть мені, будь ласка, чи зустрічали ви такого агента, який сказав би: "Я маю на продаж хату, але я вам не раджу її купувати, бо вона за рік-два розвалиться"? Може такі агенти й бувають, але в торгівлі їх назвали б

"ненормальними". Мені особисто не доводилося такого агента зустрічати, хоч не заперечую, що винятки можуть бути. Але, як правило, агент хоче з а в с я к у ц і н у збути з зиском свій предмет продажі; що менше сам покупець визнається на справі, то більший успіх агента. Його

Митрополит Української Греко-Православної Церкви в Канаді Др. Іларіон Огієнко і Митрофорний Протопресвітер о. Гр. Метюк, мгр. Богословія

— настоятель Українського Православного Собору Св. Покрови у Вінніпегу й проф. Богословської Академії при Колегії св. Андрія в Вінніпегу. Заступник голови Президії Консисторії УГПЦ в Канаді, б. ректор і проф. Холмської Духовної Семинарії за Ключар Холмського Катедрального Собору у княжому місті Холмі на Святій Даниловій Горі.

зовсім не цікавить це, що може покупець купує дану річ за свої останні гроші, і коли потім ця річ виявиться безвартною, то він тратить усі свої гроші, а потім — хоч шнурок на шию. І все це тому, що він довірився агентові, який хоче заробити на непоінформованості покупця та на його довір'ї. І тут перед початкуючим комерсантом стають дві небезпеки: він повинен вистерігатися, щоб у запалі "бизнесу" самому не стати "торговельним ґанґстером". У першому випадку людина знищена матеріяльно, а в другому морально, бо здобуває гріш за кошт руїни своїх ближніх і за кошт затрати своїх чеснот, свого обличчя Божого.

Щоб уникнути несумлінности з боку агентів, я сам вивчав предмет моєї торгівлі. Коли агент пропонував мені якусь ферму, я ставив перед собою ряд питань. Найперше: чому власник продає її? Чи йому не виплачується? Чи не виплачується тому, що може він не вміє господарювати? А коли вміє, то може існують такі причини, яких не подолає і найкращий фармер, і тоді за неї не буде доброї ціни. Коли агент пропонує купити хату, також — питання: чому її продають? Може тому, щоб збути з рук, бо вона скоро завалиться. Отож треба вивчати якість матеріялу, вік хати, її стан, кошти її направи і т. д. Дальше: пізнати ціну дільниці міста, в якій хата знаходиться — радо там беруть у піднаєм хати чи ні; може там живе різне суспільне шумовиння, і не буде охочої чесної людини купити цю хати чи взяти в піднаєм. А може, згідно з кличем "свій до свого", тим радніше купить її там власне хтось із шумовиння, щоб попасти в своє середовище. Крім того, — як далеко хата від трамвайної зупиники, від крамниці, від школи? Чи задовжена вона і чому? Навіть такий факт, як це, чи не сталося в цій хаті якого злочину, також відограє дуже важливу ролю, бо ледве чи багато знайдеться таких, що захотять мешкати в ній. — Такі й тому подібні питання стають перед купцем, якщо не хоче він купувати наосліп. А тут, розуміється, агент майже з правила правдивих інформацій купцеві не дає, щоб заохотити його до купівлі.

Поминаючи моральну сторону, я прийшов до твердого висновку, що чесність у торгівлі поплачується і в матеріяльному відношенні. Нечесний що заробить на початку, то при кінці або стратить, або не дуже піде вперед. Натомість чесний чого не заробить на початку, то заробить під кінець, і випередить нечесного. Коли я купую хату, мушу

добре її пізнати у всіх відношеннях. Перепродуючи її, показую купцеві такою, як я її пізнав, не затаюючи нічого. Тоді він знає, на чому стоїть, і на ґрунті тієї дійсности сам собі має рішитися: вигідно йому її купити чи ні. Якщо він думає, що може йому й вигідно було б її купити, якщо б удалося потім якось піднести її вартість, моїм обовязком є поінформувати його: вдасться чи не вдасться йому цю вартість піднести; а коли може вдатися — то як? Може треба її переробити (і чи виплатиться це?), може почати там торгівлю і т. д. Я ні трохи не повинен вмовляти в людину, щоб купила цю хату, коли я бачу, що вона прогорить на тому ділі. Мені не треба забувати, що кожна річ якусь там вартість таки має і кожен товар знайде собі свого купця. Може треба пождати, поки власник зменшить ціну, і хата піде дешевше. А може треба пождати на такого купця, по якому я сам бачу, що він зуміє вийти на цьому інтересі добре. — Людина, хоч би й відійшла від мене, не купивши нічого, коли побачить і відчує, що я чесний купець, то я на ній уже заробив, бо вона зробить мені безплатну добру рекляму і придбає мені інших клієнтів; хтось з них напевно принесе мені прибуток. Що більше буде таких вдоволених мною клієнтів, то це знак, що моє підприємство дедалі розростається.

Безперечно, як довго існує торгівля, так довго буде конкуренція і заздрість. А як довго існує заздрість, так довго треба рахуватися з тим, що заздрісні люди й конкуренти навіть про найсумліннішого купця розпускають усякі "татарські вісті", оскаржуючи його навіть у спричиненні затьміння сонця. Не завжди купець може догодити й своїм клієнтам. Хоче він, наприклад, купити у вас хату і дає таку то ціну, а ви не можете за це віддати, бо вам не калькулюється, і тут уже часом маєте ворога готового. Він ставить перед вас питання: чому ви не віддали йому хати за таку то ціну? Значить, ви скупар, людина без серця, безідейний і т. д. Але ця сама людина не хоче зрозуміти, що в купця є певна границя калькуляції, поза яку він не може посунутися так, як торговець поштовими марками не може опустити ціни на марках, якщо не хоче доложити з своєї кишені. Коли купець одному клієнтові догодить, а іншому при найкращому своєму бажанні не догодить, — то як тоді міряти моральну вартість купця як л ю д и н и ? Єдиним тоді мірилом безсторонньої оцінки його моральної вартости може й повинна бути його суспільна вартість, — його вклад

у духові й матеріяльні надбання цього суспільства, до якого він належить, а в першу чергу — свого народу і його Церкви, культури і т. д.

Щоб у боротьбі за торговельне існування купець не затратив своїх моральних чеснот як людина, громадянин і член свого народу й Церкви, він повинен твердо пам'ятати, що гріш не є ц і л л ю самого по собі, а є тільки з а с о б о м до вищих, нематеріяльних цілей — для цілей релігійних і культурних. Для цього купець повинен постійно бути теж у зв'язках з тими середовищами, що не мають нічого спільного з купецтвом, а займаються релігією, наукою, мистецтвом і т. д. та повинен брати живу участь у їхніх інтересах. І час на це, хоч би й в обмеженій мірі, він мусить знайти.

***

В демократичній системі життя уряд не заводить державної торгівлі і старається не встановляти твердих цін. Вільна конкуренція цін ("фер плей") має силою факту довести до конкуренційного обнижування цін і до підвищення якости товарів між конкурентами. Дозволяючи на свободу цін і конкуренцію, демократичний уряд тим самим виявляє довір'я до громадян, — він не провадить по-поліційному за руку, так як чинять це диктаторські уряди в тоталітарних системах, де уряд не вірить у чесність людини, коли накладає на все тверді державні ціни, щоб с и л о ю з м у с и т и ї х д о ч е с н о с т и. Годі затаїти цей факт, що цим демократичним довір'ям уряду до громадян дуже багато підприємців зловживають. Ось вимовний приклад. В одному з моїх мурованих будинків у Вінніпеґу при головній вулиці вибухла пожежа. Цей будинок був у піднаймі і за ним наглядали піднаємці. Агент асекураційної спілки оцінив шкоди на 6,000 дол. Я ж уважав, що шкоди становлять приблизно 11,000 дол. Асекураційна спілка хоче виплатити не таку суму відшкодування, яку становить шкода, а таку, щоб вона була якнайменша. Я натомість якщо не маю наміру жадати якнайбільше, то принаймні хочу, щоб асекураційна спілка покрила мої страти, бож на такий власне випадок я й обезпечив будинок. Але спілка не показує охоти покрити мої страти, вважаючи, розуміється, що я їх перебільшую. Що мені діяти? Я наймаю інженера, плачу йому за працю, і він, як фахівець та безсторонняя особа, мірить і оцінює всі заподіяні вогнем шкоди. За йо-

го оцінкою, ці шкоди обчислюються на 10,000 дол. Кому ж тоді повірить суд: агентові спілки, що отак собі тільки оком глянув на велике знищення від вогню, і пропонує 6 тисяч, чи фаховому інженерові та одночасно безсторонній людині? Тому спілка поступається, пропонуючи 8 тисяч дол. Я натомість заявляю, що не маю на думці нажитися на спілці, і тому пропоную їй, щоб не платила мені готівкою, а на власний кошт направила заподіяні шкоди. Інженер з моєї сторони мав допильнувати, щоб усе було направлене як слід. Аж після всіх цих пересправ спілка погодилася виплатити мені 10,000 дол. відшкодування. — Отже, закон існує, але в демократичній системі вільних підприємств кожен сам повинен уміти своє право згідно з законом захистити. Закон не дозволить несумлінному громадянинові здобувати грошей шляхом грабунку, злодійства і нечесною грою. Але з другого боку лінивій і незарадній людині той таки закон не принесе манни з неба й не вложить її в рот. Це ясно.

Мої земляки, що виводяться з "старого краю", переважно з селян, призвичаєні віками жити виключно з праці рук. Тому в них у більшій чи меншій мірі закоренився такий спосіб думання, що праця десятьма пальцями це єдино чесний спосіб заробітку. А хто десятьма пальцями не працює, але прибутки має, цей уже заробляє якимсь нечесним способом. — А ось пригляньмося до можливостей життя в Канаді. Назбиралося в мене 4,000 долярів ощадностей з праці рук. Це невелика сума. Трапляється мені хата за 10,000 долярів. Готівкою плачу 4 тисячі, 3 тисячі беру в кредитівці "Карпатія" (я там старий член), а три тисячі боргує мені ("другий довг") власник хати. Сума процентів (7 процентів від 6-ти тисяч) становить 504 дол. на рік. А хата, по 100 дол. місячно, дає прибутку 1,200 дол. Оплативши 200 дол. податку, я маю приблизно 500 дол. на рік чистого прибутку. Скажіть, будь ласка, кого я тут експлуатую? Я тут чистий не тільки перед законами, але й перед власним сумлінням. Маючи тих 500 дол. без праці рук, як додаток до моїх заробітків, я тим скоріш сплачу борги за свою хату, і тоді матиму чистого прибутку 1,000 дол. Розуміється, з того мушу в потребі оплатити й ремонт хати. Маючи додатково до моєї платні тих 1,000 дол. з хати наче "задурно", я за кілька років можу на таких самих умовах купувати другу хату. Це найпростіший приклад. Він не одному, мабуть, відомий з власного досвіду. Можна б ощадному й розумному робітни-

кові законом заборонити таке поплатне льокування його ощадностей, але питання: нащо? Чи його співгромадяни від цього стануть багатшими? Ніколи!

Я власне й купував хати за позичені гроші, але за ці позики я платив банкам і кредитівкам відсотки, а тим самим платив їх теж і громадянам, що льокують свої ощадності в банках. А ці хати в свою чергу самі себе виплачували. І зробити це може кожен, хто має сильну волю поробити деякі

Всеканадська Катедра Пресвятої Тройці у Вінніпегу — (вул. Мейн ч. 1175), в стадії будови; збори Громади 9. 4. 1946 р. вибрали комітет купівлі площі — в складі: Петро Крипякевич, Іван Семенюк і автор Олександер Брик; посвячення площі під будову Катедри відбулося 11. 9. 1949 р. — Катедра в українському стилі.

ощадності на початок. Коли ж одначе в кого в міру заробітків прибувають видатки, бо він хоче відразу жити на високій стопі, і вмовляє в себе, що йому не вистачає, в того ніколи не буде ощадностей. "Апетит зростає в міру їдження". І така людина починає вважати за конечні ці предмети, які конечними не є, і вона раніш дуже добре без них обходилася. — Японці, приїжджаючи в Бразилію, спочатку мешкають у шатрах, а за відносно недовгий час вони мають на власність великі доми. — Коли їдете в Канаду з біди в Европі, ви не маєте інших вимог до життя, як тільки це, щоб бути ситому, мати дах над головою і тепло та чисто зодягнутися. Попробуйте на протязі якогось часу дотримати собі слова і жити і згідно з тими вимогами, не оглядаючись на засібних "старих канадців" — на їх авта, гарні доми, пральні машини, телевізори, часту зміну "немодної" (що кожен місяць) одежі, харчування в ресторанах і т. д. Скажіть собі, що без того всього ви обходилися в Европі і обійдетеся тепер. А такі конечні речі, як одіж і раціональний харч дістанете за невелику ціну — тим більше, що ви вмієте господарити по-домашньому, "по-старокраєвому" (не з консерв!). Ви побачите, що матимете ощадності дуже скоро. Коли ви їх не видаєте на дорогоцінні хутра, годинники, цілу купу зайвої одежі, що в неї зодягнетеся лиш пару разів на рік, ви скоро зможете задаткувати хату. З того менту, хоч у вас є ще борг, ви вже частково мешкаєте безплатно, а свої ощадності льокуєте в свою хату. Згодом з гіршої, дешевої хатини вам легше перейти до кращої і обзавестися кращим хатнім устаткуванням. Ви маєте власний дах над головою, мешкаєте безплатно. А тоді уявіть собі, що ви не ощаджували, хати не маєте, а мусите щомісяця платити льокаторне, як багато інших. Несіть це льокаторне до банку. У вас наскладається на задаток на другу хату. — Ви спитайте себе: чому ваш знайомий у таких самих умовинах життя вже має власну хату, а ви ні? Не забувайте, що самого себе треба судити суворо, а не шукати самовиправдань для заспокоєння власного сумління, мовляв — "у нього інакше, ніж у мене", як це звичайно водиться. "Подбайте про центи, а доляри самі за себе подбають".

При тому треба визбутися закоріненого забобону, мовляв — мені не повезе, бо "біда мені вже на віку записана". З терпеливістю біблійного Йова треба переносити всі неуспіхи, з німецькою послідовністю, з китайською скромністю прожиткової стопи і з підприємчивістю жида треба йти

до своєї мети. А ви, як у вас є хоч сяке-таке здоров'я, що працюєте, цю мету напевно осягнете — станете засібною людиною. Це дасть вам не тільки матеріяльну, але з нею й моральну незалежність у суспільстві. Для вас перестане існувати приповідка "скачи, враже, як пан каже".

Наш народ, почавши критично відноситися до деяких своїх закорінених мінусів, створив одну цікаву сміховинку. Люди різних національностей приходили до Бога з проханням. Німець прохав для себе сили, француз увічливости, поляк зовнішнього блеску і т. д., а наш землячок щиро прохав: "Боже, вчини так, щоб у мого сусіда корова здохла".
— Це гарно, коли народ спроможний дивитися критично на

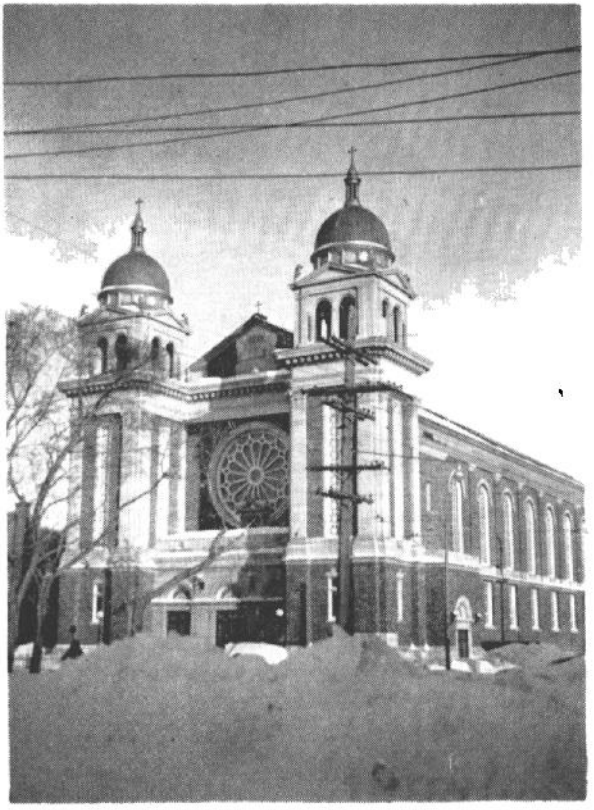

Уніятська катедра, названа в честь... українських православних святих Володимира і Ольги у Вінніпеґу

— побудована за гроші українських уніятів (500,000 дол.), але не є власністю українців, лише Риму. Побудована також в "українському" стилі.

самого себе, бо цим він доказує, що справа з ним стоїть ще не так то погано. Безперечно, така сувора самокритика нашого народу дуже переборщена. А одначе її треба піднести тільки до значної кількости осіб, а не до всього народу. Отже не бракувало таких, що й мені бажали, щоб "моя корова здохла". Бажали мені цього навіть ці люди, що стояли в числі моїх найближчих. Відбивання купців,

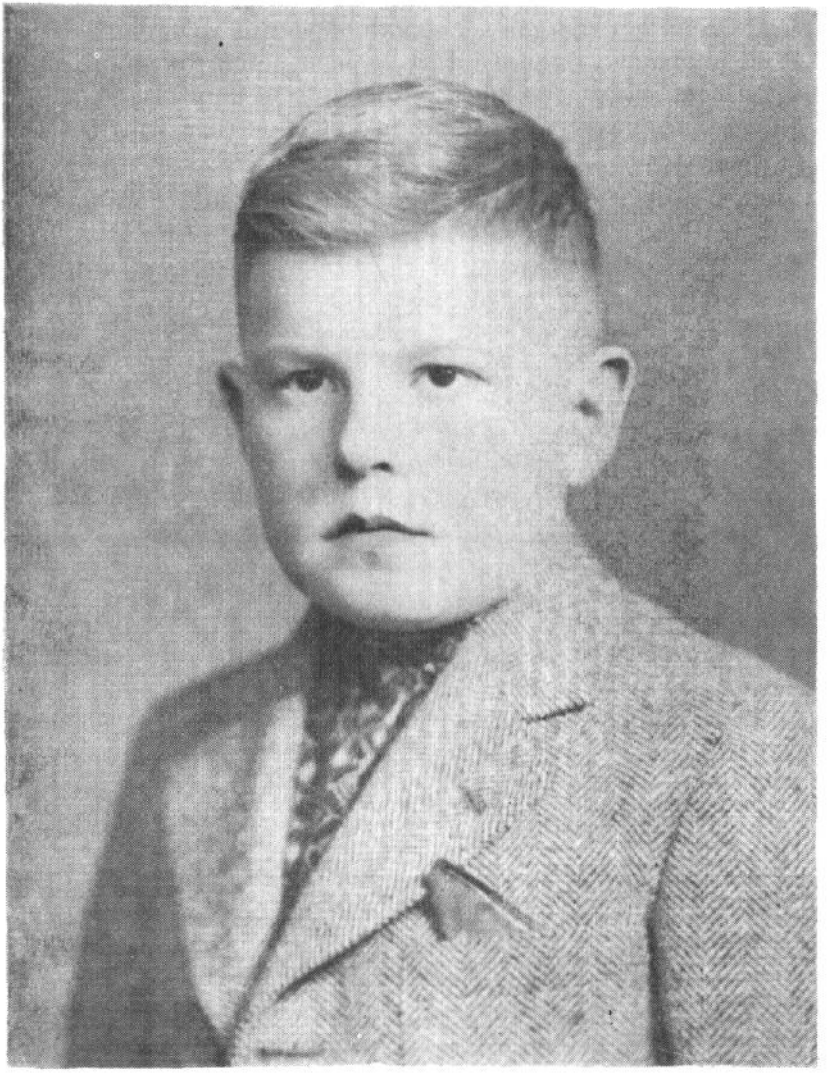

Тарас Брик
— авторів син, в першій клясі народньої школи.

спроби вкинути ворожнечу в моє родинне життя і т. д. — це були справи буденні. Я вже призвичаївся був і до того, що в мою крамницю насилали тайних агентів гуртівень, щоб доносити потім, що я продаю деякі товари по ціні нижчій, ніж у гуртівні, і за це подавали мене на суд. А також підіслали агентів, що перевірили мій звичай додавати сірники до цигарок, і за це відібрали були від мене право розпродажу тютюну і т. д. У цих обох випадках і тому подібних мені вдавалося відбити всі атаки, включно зо спробами виселити мене з Канади. — Але якщо я осягнув якусь дійсно велику побіду, то хіба цю, що знайшов у собі стільки тверезости й сили волі, що не заломився духом — не попав у песимістичну скрайність, і ні на мить не усумнився в чеснотах нашого народу як такого, а гостро відрізняв деяких одиниць від загалу. Гірші одиниці є в кожного народу. Чому ж би й у нас їх не мало бути? А коли якраз мені довелося на них надкнутися, то це звичайний життєвий випадок, - - хтось же на них надкнутися таки мусить. Якби це не був я, то був би інший. — Все це відбилося не на моєму світогляді, але на здоров'ї, дорешти підриваючи надвереджені ще в Совєтах мої нерви.

12

МАНДРІВКА ДО СТАТУЇ СВОБОДИ

Наш син Тарас конче хотів зробити подорож до США. Його бажання і в мені розбудило приспану обставинами тугу за мандрікою. З року на рік відкладали ми заплановану подорож. Часу не було так, що іноді підкрадалося їдко-насмішливе питання, чи буде час умирати... З Тарасом мусів їхати я, а тут знову одній особі, моїй дружині, самій оставатися в крамниці було рішуче затяжко. На наймані руки моя дружина не сполягала настільки, що відмовлялася від них. Наймав я їй до помочі дівчат, а вона відправляла їх, можливо, вважаючи мій крок за недовір'я до її власних сил. Тим часом її праця дійсно була понад сили в такій великій крамниці. І тільки після того, як ми продали крамницю, в нас була нагода дотримати даного Тарасові слова, і повезти його в подорож до США. Справа формальностей в'їзду в границі США полагоджувалася не більше — не менше, як десять хвилин. При тому мені на думку насувалася понура тінь спогадів про СССР — там мої формальності виїзду за

кордон тривали близько року. Канада не боїться за свого громадянина, що може він який шпигун або що, і не піддає його жодним поліційним перевіркам, як це в СССР. А тепер з СССР взагалі нікого не випускають за кордон. Тільки з сателітної Польщі під кінець 1955 р. вдалося приїхати одній старшій жінці (українці) до США, дякуючи наполегливим 4-річним зусиллям і коштам її сина в Америці.

Моя дружина відмовилася від подорожі. Так нам з Тарасом оставалося їхати вдвох. Купили ми квитки на проїзд першою клясою комфортного потяга і вирушили в подорож. Це був чудовий липневий день 1948 р.

Потяг без зупинки перелетів через американсько-канадський кордон, а десь за миль десять від кордону до кожного з пасажирів підійшла ввічлива жінка і попросила показати їй дозвіл від американського консуля на переїзд кордону. Ледве глянувши на наш папірець, вона запитала, скільки грошей маємо з собою. Я відповів: "600 долярів". По війні вільно було мати з собою по 300 дол. на особу. Вона запитала: "Чи ви певні, що подана вами сума згідна з дійсним станом?" Ми відповіли, що так. Вона ввічливо подякувала й відійшла. Потім ми довідалися, що це була функціонерка канадської "Мавнтед поліс" (Канадська Кінна Королівська Поліція).

Колеса одноманітно вистукують по рейках металічний ритм, мою душу обдає подих далечі, пригадуються давні молоді літа мандрівки по широких степах України: подорож вантажними вагонами, на платформах, з торбою за плечима. Як усе змінилося в моєму житті!... Тепер уже їду молодим не я, а мій син Тарас; моє ж волосся припорошила сивина... І їду я не пошироких степах України крізь тісні приписи чекістів — з можливістю заїхати до в'язниці, а їдемо по землі безсмертного Вашингтона до славної символічної Статуї Свободи.

Як дивно я відзвичаївся від подорожі, від їзди потягом... Від застою в одному місці почуваюся в русі в просторах так, наче бліда людина, що по довгому часі вперше вийшла з темної пивниці на різке повітря і світ сонця

Другого дня вранці були ми вже в Міннеаполіс — 500 миль від Вінніпегу. В Сан-Паул ми пересіли на американський потяг. Американські вагони чудові, як у казці: дахи в них з прозорого скла. Пасажири виходять на підвищення, ніби на поверх і звідтіля крізь дах оглядають краєвиди. —

В Шікаґо зупинилися ми в готелі Стівенс, що має 3,000 кімнат. Увесь готель заповнений, і ми з трудом дістали місце. Тут невпинний рух тисячів людей і зовсім по нікому не видно, щоб він був може переляканий споминами про колишню голосну ганґстерську банду Аль-Капоне. Не зважаючи на тисячі приїжджих, обслуга тут зорганізована так, наче в прецизійній машині. Здається, що біля кожного з нас постійно стоїть на послуги хтось з цілої армії готелевої обслуги і всі наші потреби вмить виконує.

Загалом Шікаґо — це старе фабричне місто з поважно закіпченими будівлями, серед яких копошиться муравлище народу. Транспортація наземна, підземна і надземна тут швидка, метушлива, многолюдна. Увечорі побували ми в театрі. Цікавішим видовищем за саму драму була принаймні 10-тисячна публіка, що прийшла засвідчити свою якщо не любов то повагу до театру, призабутого в добі кіна й телевізії (чи "телебачення", як кажуть в Україні).

З Шікаґо я вислав до дружини від себе і від Тараса спільного листа, що частково відзеркалює наш побут у цьому місті.

Дня 14 липня 1948 р. — 10 год. вечора.

The Stevens
Chicago

Дорога Мамо,

Ми обидва здорові. Сьогодні ми два рази відвідали музей. Цей музей славний в Америці. Оглянули все тільки здебільшого, бо музей дуже багатий, отже замало часу, щоб можна було оглянути все докладно.

Тарасик купив 6 електричних лямпочок і ще деякі "тингс" (речі); деяких звірів у музеї він фотографував. Сьогодні ми відвідали також Астрономічний музей, в якому показують, як обертається місяць, земля і т. д., та ще деякі цікаві речі. Побували ми також у звіринці, — там самі риби й черепахи. Тарасик рибами дуже зацікавився.

Що нового коло Тебе? Якщо є щось нового і важливого, напиши, будь ласка, — ми тут ще затримаємось пару днів, крім сьогоднішнього. Листа посилай "Ейр Мейл". — Не журись, не бійся за нас.

Твої Тарас і тато.

Chicago Museum of Natural History — один з найбільших музеїв на цілій західній півкулі, а може й у світі. Сам його

будинок коштує понад 50 мільйонів дол. Його площа займає кілька квадратових миль. Тут зарепрезентовані представники всіх тварин і рослин з усіх закутків вселенної, з усіх відомих нам часів. Двоє первісних людей — він і вона — на цілому тілі поросли шерстю, зігнувшись он там, сидять собі вкупочці, щось ніби ілюстрація до безбожної теорії Дарвіна про походження людини від якогось "мавполюда". І тютюнець я там наглянув кримський — на жаль, американці і тут уперто дали напис "Росія", замість "Україна".

Від маленьких домиків на окраїнах міста почавши, на імпозатних будівлях на побережжі озера скінчивши, несходимо великим простором простягається Шікаго — місто контрастів, дня і ночі, сцени й закуліся.

15-го липня о 8 год. вечора побували ми в розлогому Ґрент парку на "Концерті під зорями", виконуваному Шікаґською симфонічною оркестрою. Кількадесят тисяч слухачів — від мільйонерів почавши, а на пролетарях скінчивши — густо заповнили всі лавки, щоб продовжити традицію давніх любителів класичної музики — Шопена, Чайковського т. і. На жаль, як звичайно, про нашого найбільшого композитора Миколу Лисенка забули...

Останнього дня, перед від'їздом, коло 2-ої год., ми лаштувалися в дальшу дорогу, а тут якраз відкривається виставка Property of the Berlin Museum. Виставку влаштовує Військовий департамент США. На виставку дали давніші скарби малярського мистецтва з німецьких галерій. Перед капітуляцією німці заховали ці неоцінимої вартости образи геніяльних малярів у копальні солі. Одначе цю тайну хтось зрадив американській окупаційній владі, і вона перевезла образи до США. 150 штук було повернено в Німеччину, а решту давали на виставки по більших містах Америки. Перед відкриттям виставки прибула чота вояків, заграла американський гімн і кілька маршів. У сальонах, де відбувалася виставка, на сторожі стояли вояки з револьверами в руках. Виставка відбувалася в Ґеллері Турс. Я мав нагоду купити каталог з репродукціями тих образів.

***

З Шікаґо ми приїхали до Нью Йорку. Як і з кожного міста, так і з Нью Йорку ми перш за все вислали додому телеграму, що попереджувала наші листи.

Hotel Commodore
New York

В неділю увечорі
18 липня 1948.

Дорога Люба Мамо,

Вранці ми приїхали до цього найбільшого в світі міста. Підземною залізницею (метро) ми їздили на футбольний стадіон. По вечері ми були на верху найвищого в світі будинка. Тарас був дуже вдоволений. Потім ми відвідали Міську бібліотеку. Місто величаве, але сьогодні неділя, отже в ньому тихо. Дивна така тиша в такому велетенському місті... Ми зупинилися в готелі, що з'єднаний з Центральною залізничною станцією, а також із підземною залізничною станцією. Є тут одночасно кіно, крамниці й ресторани — все разом. Ми їздили до Гуменюка. Не застали, — він десь на провінції. Позатим ми не шукали ні за ким, — нам і вдвох добре. — Якщо є новини, напиши листа літунською поштою. Ми ще пару днів тут побудемо. Цікаво нам, як там взагалі йдуть усі справи?

Цілуємо Тебе, Мамо,

Тарас і тато.

***

Нью Йорк, 20 липня 1948 р.

Дорога Мамо,

Ми їздили пароплавом подивитися на Статую Свободи Америки. Висотою вона сягає до 300 стіп. До половини її висоти їдеться віндою ("елевейтор"), а дальше починаються 168 сходів, що по них можна дійти аж до висоти голови. Розмір голови статуї такий, що нас там помістилося 15 осіб. Є там і пропам'ятна книга. Ми з Тарасом сфотографувалися під статуєю і фотокартку негайно послали "на родіну", як кажуть москалі, цебто Тобі.

О першій годині ми збиралися поїхати залізницею до того будинку, де відбуваються засідання Об'єднаних Націй, але спізнилися через поїздку до Статуї. Тут у готелі дали нам усі інформації, включно з числом телефону. Тарас телефонував до бюра ОН, подавши моє ім'я, і нам обом дали дозвіл прийти. Тарас потім ще раз телефонував у справі інформацій, і нам відповіли, що завтра, цебто в середу, там відбуватимуться наради представників держав, що належать до Об'єднаних Націй. Завтра вранці нам треба зателефонувати до редакції газети, а вона поінформує нас про час і місце. — Ми будемо на цьому засіданні ОН. Цікаво, на-

віть більш як цікаво: будемо присутні там, де пишуться картки історії світу та його долі.

Ми їздили підземною залізницею 14 миль за Нью Йорк. Там відбувається щось таке — як Тобі сказати?... Це щось таке, як колись було в нас у Скалаті "на Ганни": показують різні дива, а навіть з парашута скачуть. Польо-Парк!

Сьогодні ми тільки що одержали від Тебе листа. Щиро дякуємо! До Шікаґо лист ішов літунською поштою, а з Шікаґо — звичайною. Пиши частіше, — адреса наша дуже коротка: A. S. Bryk, — Commodore Hotel, New York. Які там у нас новини? Як наші панни в крамниці справляються?

Щиро здоровимо Тебе,

Тарас і тато.

P.S. Вже недовго забаримося, і будемо вертатися додому. По дорозі в Монтреалі не думаємо довго попасати.

О.

***

Нью Йорк, 20 липня 1948 р.

Мамо,

Сьогодні ми вислали Тобі одного листа і цього таки дня висилаємо другого. — Вранці ми їздили до Історичного Музею. О 2-ій годині ми там таки пообідали, — як звичайно: "селф-сирвіс" (клієнти самі себе обслуговують). Опісля відвідали Планетарій, що належить до музею. Планетарій ми відвідали корисно для себе. Там зробили нам виклад про планети, включаючи й нашу Землю. Найперше показували нам як обертається Земля. Потім ми "поїхали" на Місяць. З Місяця ми оглядали ввесь світ. Бачили ми як світ обертається, як сонце сходить і заходить, бачили величезні каменюки на Місяці. — Виклад читала цілу годину лекторка. Вступ на виклад — 35 центів. Така наглядна лекція про всесвіт дуже цікава і повчальна. Серед безмежного всесвіту людина почуває себе непомітною порошинкою. Добре було б на такі виклади астрономії ходити тим людям, що вважають себе за "великих" і за "центри, кругом яких обертається світ".

Коли ми ввечорі приїхали до готелю, відвідав нас Гуменюк. Ми їздили з ним на Волл-стріт, а потім поїхали подивитися на кораблі. Запрохав він нас до себе на вечір у гостину — не знаю, чи час позволить на на це.

Здоровимо щиро,

Тарас і тато.

Учні 7 кляси народньої школи Абердін у Вінніпегу;
в першому ряді третій зліва авторів син Тарас (в кратковалій сорочці).

Нью Йорк, 22 липня 1948 р.

Дорога, Люба Мамо,

Вчора ми провели поза готелем цілий день. Вернулися о пів до шостої вечора. Спочатку їхали потягом, потім пересілися на автобус, і так о пів до першої були вже в будинку Об'єднаних Націй. Отож, попали якраз в обідню пору. У величезній їдальні нараховується біля тисячі крісел. Кожен сам себе обслуговує, так як у нас колись було в Ітона у Вінніпегу Черга за обідом була така велика, як у Росії за хлібом перед пекарнею. Побоюючись, щоб через очікування в черзі не спізнитися на засідання ОН, ми з Тарасом купили собі по торбинці трісочок — "чипсі" (насухо смажені посічені бараболі) і по склянці "кока кола", посідали за столом з якимись джентелменами (може й з дипломатами, — вони також тут обідають) і так називається — ми "пообідали", але зате в нас залишилося багато часу. Прислухався я пильно, чи не почую де московської мови якогось совєтського достойника; був би при всіх голосно запитав його, чи в Советькому Союзі пересічний громадянин міг би бути допущений до тієї їдальні, де обідають урядові достойники. Однак я не зустрінув тут нікого з них. Мабуть не обідали з нами. Видно, що і в "буржуазній" Америці ці "ролетарі" і "демократи" китайським муром відгороджуються від загалу звичайних смертників, як і в СРСР. Крім того, мабуть, бояться якогось атентату. — Чому ж усі інші не бояться?

В означений час, о пів до другої, ми отримали перепустки: вписали наші призвіща й видали квитки, розміром театральних.

В залі крісла вигідні, добра вентиляція і надзвичайна тиша, не зважаючи на численність публіки. На протязі двох годин ОН розглядали заяву в справі потреб шкільної освіти в Новій Ґвінеї. Два совєтські представники серед дипломатів вирізнювалися цим, що ввесь час сиділи мовчки дуже набурмосені. Дипломати промовляли тут кількома мовами. Мимоволі витворювалося враження що ці совєтські фігури не розуміють чужих мов; вони постійно користувалися телевізійною передачею.

Тарас ще перед перервою вийшов щонебудь перекусити, бо ми вже дійсно проголодалися. За пару хвилин наступила перерва. Вийшовши в їдальню, здибався з Тарасом. Ми повечеряли, хоч воно ще й трохи зарано — пів до п'ятої. Вечеря (кава і "пай") коштує 85 центів. Взагалі харчі в Нью

Йорку, як на таке велике місто, дуже дешеві. Біда тільки, що не маємо часу їсти.

Увечорі ми побували в театрі-варієте (різнородностей). Молоді до шіснадцяти років туди без родичів не впускають. Програма цього "шову" дуже мінлива: їзда на совгах, виловлювання поліцією банди розбійників, мадярські народні танки, спів, музика. — Тарас був захоплений. Та й я, після вислухання затяжних дебат в ОН, знайшов тут хвилеву відпочинкову розривку. Але загалом я ніяк не можу збагнути душі сталих бувальців таких "театрів".

Ми вийшли з театру. Надворі цідить затяжний дощ. Ми швиденько пересікли вулицю до підземної залізниці. Вагони не йшли безпосередньо в напрямі нашого готелю, і нам треба було кілька разів пересідати. Ми добилися додому насухо.

Другого дня встав я досить рано, поснідав і ось кінчаю писати листа. Вже п'ятнадцять хвилин по дев'ятій. Тарас ще спить. Скінчивши листа, буджу його: якщо будемо задовго спати, то мало що тут побачимо. А дивитися є на що. Треба було б хоч з місяць часу.

Пишу трохи може забагато, але матимеш про нас точні вістки, читатимеш, то не буде Тобі самітній така доскука. А Тарас навіть не згадує про поворот, — видно, цілком заполонив його Нью Йорк. Вінніпеґ, упорівень до Нью Йорку, це просто село.

Другого листа від Тебе ще не отримали. Нам дуже цікаво як там представляються всі справи і всякі місцеві новини. — Минулої суботи, цебто 17 липня, коли ми їхали з Шікаго, по дорозі бачили, що фармери вже жнуть пшеницю. Овес також біліє. В нас там, у Манітобі, він ще зелений.

Здоровимо щиро,

Тарас і тато.

**
*

Нью Йорк, 23 липня 1948 р.

Дорога Мамо,

Вчора туристичним автобусом ми їздили оглядати місто. Між іншим, побували ми в катедрі св. Петра. Можуть там стоячи вміститися коло 45,000 людей, а 15,000 на кріслах. Сама ця катедра (чи краще по-нашому сказати: собор) збудована прекрасно.

Оглянули ми один будинок, в якому мешкав колись якийсь мільйонер: три поверхи в землі, театральна заля, три

поверхи на землі, і взагалі це химерний будинок. Ми були тільки на першому поверсі. В кожній кімнаті стоїть сторож з револьвером. Усе оглядати треба мовчки, панує гробова тиша, не вільно ні до чого доторкатися. Цей будинок перейшов на власність міста, — його оцінюють на сто мільйонів долярів, багато там дорогих речей, що їх тепер на цілому світі вже більш немає; зокрема багато дорогоцінних образів.

О сьомій годині вечора ми відвідали п. Гуменюка, а безпосередньо після того поїхали до театру.

Твого листа одержали вчора. Щиро дякуємо. Бачу, що будова нашої хати йде дуже пиняво. Повідомив я п. Шума, що коли так дальше все буде йти черепашиним темпом, то до року будова таки не скінчиться, а тоді наші досьогочасні дружні взаємовідносини готові охолонути. Коли подув зими застане нас з недокінченою хатою, то ясна річ, що від мене може повіяти холодом на будівничих, хоч би і як старався бути вирозумілим.

Здоровимо сердечно,

Тарас і тато.

P.S. Пишу листа вже по сніданні. За десять хвилин десята. Тарас уже встав, одягається. Коли він поснідає, поїдемо до міста, — хоч властиво ми мешкаємо в самому центрі Нью Йорку. Відвідаємо один з музеїв і ще дещо. Не тривожся нами.

О.

***

Нью Йорк, вечір 23 липня 1948 р.

Дорога Мамо,

Сьогодні ми побували в будинку Рокефеллера; це великий будинок — на три блоки довжиною, а в ньому приміщений музей техніки. Можна там побачити найвищі досягнення цивілізації: техніки, радіофонії, телеграфу, моторизації і т. д. Де тільки потиснеш в якому апараті гудзика, апарат починає оживати, рухатися, обертатися. Провідник пояснює всі ці чуда-дива. Тарас тим разом не спішився, — він сів на кріслі і заслухався та задивився, мов очаровний. Їхав він електричним потягом, все пильно оглядав, про все випитувався. Бачили ми там теж це авто, яким їздив Гітлер; воно розвиває скорість 135 миль на годину. Гітлерове авто постійно тут зберігається.

По обіді ми побували в галерії образів. Вона тут побли-

зу нашого готелю. Увечорі Тарас дістав у готелі безплатний квиток на музичний виступ у барі.

Ми вже спакувались і покупались, — готові в дорогу. Тарас читає, я пишу листа. Спати не хочеться. Завтра вранці о год. 7.10 виїжджаємо з Нью Йорку, а о год. 8.10 вечора будемо в Монтреалі, де вже зарезервували собі готель. Твою сестру повідомили телеграфічно про наш приїзд в Монтреал і подали їй свою адресу: Mount Royal Hotel, Montreal.

Сердечно здоровимо.

Тарас і тато.

***

Велетенські підхмарні будівлі. Бистре темпо і ритм життя. Сміливість думки. Незмірне багатство. Це наче дивне казкове царство. Америка! Все гігантне, універсальне, з безмежними горизонтами. Якою маленькою показалася б тут біблійна "Вавилонська вежа", — однак людина всі ці кольоси збудувала, і не помішалися їй язики, як це було при будові Вавилонської вежі. Збудувала людина такі велетенські будівлі, перед якими сама стала такою маленькою, як атом. А проте ця людина — з вигляду ніби комашка — всім тут кермує, всім кермує її безмежний дух. Якщо б якась страшна катастрофа завалила всю сучасну цивілізацію, і людина знову опинилася б на примітивнім щаблі, про Америку остались б дивні легенди, в які ледве чи хто зміг би повірити — що був коли край такої неймовірної цивілізації. Правдоподібно перекази про це більшість людей вважала б за фантазію.

Де шукати джерела тих дивних чудес модерних здобутків, що ними покрита Америка? Щоб відповісти на це питання, треба поїхати на маленький острівець, в кількандцять акрів величиною, поблизу Нью Йорку, — там стоїть Статуя Свободи, що символізує собою свободу людини, свободу її тіла й духа. Символізує вона собою вроджену конечність тієї свободи. В цій власне свободі вся таємниця велетенського і бистрого розвитку Америки. Свобода народу й людини творить чуда.

Щодо мене особисто, то моя мандрівка до Статуї Свободи була справжнім паломництвом; коло неї я виконав ніби формально-символічний акт приналежности до вільного світу себе самого і своїх потомків. Це була урочиста хвилина. Поруч мене стояв мій син Тарас — народжений на волі. В цей мент перед моїми очима пересувалися один за одним понурі образи тюрми народів — Совєтського Союзу:

цвинтарища, тюрми, концтабори невільничої праці, примарні кістяки голодних людей, скривавлені жертви розстрілів, — Боже милосердний, змилуйся над ними... А мій Тарас був такий набожно-поважний, ніби відгадав молитовний стан моєї душі.

Тарасик Брик
— авторів синочок, 5 років; виконує українські танки в театрі "Орфіюм" у Вінніпегу.

13

"МАННА З НЕБА"

Кілька разів радіо у Вінніпегу й околиці подавало оголошення, що незабаром відкриється нова споживча крамниця під фірмою Bryk's Food Centre, 824 Main Str., Winnipeg. Хто з покупців прийде перший, дістане, як нагороду, безплатно товарів на 5 долярів, 3 дол. і 1 доляр, залежно від того, хто буде ближчий у черзі; загальна сума нагород — 50 дол. — Таке саме оголошення появилося й у газетах.

Одного березневого ранку були гострі північні вітри, — дух у грудях забивало. Перед споживчою крамницею на вулиці Мейн ч. 824 у Вінніпегу стояла довга черга людей. Вони ждали на перше відкриття нової крамниці, щоб дістати нагороду. Я наближався з дружиною до нової крамниці. Дружина висловила кілька слів вдоволення таким добрим початком. Я не відповів нічого. Вона помітила мій понурий настрій і прикро здивувалася. Я відповів: "Ця черга мимоволі пригадує мені черги голодних людей перед порожніми крамницями в совєтському пеклі. Яка різниця: у нас тут трудно привабити до крамниці чергу покупців, і треба їм аж нагороди визначувати, а там міліція відігнати не може тих нещасних з-перед дверей порожніх крамниць..."

Я мовчки відчинив перший раз свою нову величаву крамницю і на мить завагався в думках: чи не краще я почував би себе в цю мить, якщо б був одним з тих покупців, що стоять у черзі, ніж власником тієї крамниці? Моя дружина знала мій настрій і його причину...

Найпершим покупцям у черзі ми виплатили в товарах по 5 дол. нагороди, черговим — по 3 дол., а дальшим по 1 дол., якщо кожен з них купив принаймні на 3 дол. любих товарів. Сума 50 дол. призначеної нагороди вичерпалася, а черга була ще довга: ці люди прийшли завчасу, ще перед відкриттям крамниці, щоб дістати нагороду, але не вспіли. Щоб не розчарувати їх, я наднормово роздав нагороди ще кільком десяткам покупців. — Торговий оборот цього першого дня становив 280 дол. Це був добрий оборот, коли взяти до уваги, що в цьому секторі до цього часу ще не бувало споживчих крамниць, тож і покупці ще не були звичні прямувати в цю сторону по закупи.

Але кажуть: "щастя мінливе". Другого дня оборот становив тільки 80 дол. Десять відсотків з того, цебто 8 дол.,

це наш чистий прибуток. А тим часом наш фаховий різник брав 6 дол. на день. А скільки ж то видатків у нас було крім того! Нашої праці я вже й до уваги не беру... Так другого дня і третього; четвертого — трохи краще, п'ятого — ще гірше. Ми з дружиною спочатку старалися не говорити на цю тему, так наче б нічого не помічали. Однак від мене не могло затаїтися, що вона нишком проливала гіркі сльози. Мені не залишалося нічого іншого, як тільки твердо запевнювати її, що після перших кроків невдачі згодом прийде успіх. Після ночі завжди наступає день. — Я свято вірив у це, що говорив, але мій настрій також не був рожевий. Однак не через хвилевий неуспіх, яким я не хвилювався, а скоріше б сказати — власне через у с п і х, якщо так вільно висловитися. Ми добилися солідної споживчої крамниці у власному будинку на головній вулиці, і це був успіх. Цей успіх власне й непокоїв мене. Чому? Бо я знав, що чим більший буде наш успіх у споживчій бранжі, тим трудніше мені буде відв'язатися від неї. А тим часом я бачив, що мої нерви вже насилу витримують у крамнично-споживчій торгівлі.

***

Ось коротенька історія згаданої крамниці. — Купили ми на вулиці Мейн ч. 824 будинок за 13,500 дол. Попередній власник мав там крамницю з одіжжю. Просперувала його крамниця досить добре, і він мені радив перейти на цей крам. Це вигідніше, ніж споживча галузь. Години торгівлі коротші, товар не псується, продаж не такий різнородний і дрібничковий, як споживчий, менше мороки. Я погодився з ним. Одначе моя дружина, що затратила стільки часу на практику в споживчій торгівлі, не бачила для себе потреби переходити на нову, незнану нам ділянку торгівлі, на одежеву бранжу. Вона стала рішуче на споживчій крамниці. Щодо мене, лікар порадив мені рішуче вийти з нервового середовища споживчої торгівлі. Кожне невдоволення покупця — часто через закуп на пару центів — наближує стан моїх нервів до катастрофи. Отож, навіть при найкращій волі я мусів відмовитися від цього роду торгівлі, в якій я пробув уже 18 років, і кожен рік відбивався на моєму здоров'ї дедалі фатальніше. Врешті я відчув, що прийшла ця межа, якої я вже переступити не маю права, — мушу розв'язатися із споживчою торгівлею.

Моя дружина, постановивши не переходити на іншу

бранжу, погодилася сама провадити споживчу крамницю, це значить, що я буду мати можливість стати поза межами заплутаної сітки закупів, торгів, суперечок, достосовувань до щоразу то іншого характеру покупця, до терпеливого перетравлювання його поганого настрою, який він з вулиці приносить до крамниці і хоче його тут залишити, а при тому... ввічливо всміхатися.

При такій умові з боку дружини я, рад-не-рад, мусів погодитися на відкриття нової споживчої крамниці. При тому я міг прийти дружині тільки з побічною допомогою, - - стояв при касі і трохи допомагав. Як на мій стан здоров'я, навіть така легка праця приходила мені з трудом. Вже

Авторова споживча крамниця, третя з черги, у Вінніпеґу, ріг Дафрін—Дербі вул. 1948 р.

сама сцена споживчої торгівлі, яку я мав увесь час перед очима, іритувала всю мою істоту. До того ж, я бачив, що дружині провадити цю торгівлю дуже тяжко. Час не позволяв їй розділятися між домом і крамницею. Тому обставини силою факту крамницю висували на перший план. Моя сердечна дружина, як мати, мусіла боліти серцем, що дім оставався на другому плані. Однак стан здоров'я не позволяв мені прийти їй з більшою допомогою. А втім, я не переставав перепродувати доми й ферми. Це давало такі прибутки, що остаточно я не бачив потреби дружині й мені самому мучитися в крамниці; прибутки із споживчої крамниці

згодом стали досить показними, але все таки впорівень до заробітків з перепродажу нерухомостей вони представлялися блідо. Крамниця місячно приносила сотки, а перепродаж нерухомостей — тисячі. Я бачив, що за касою в крамниці зайво витрачую час, що так потрібний мені для більших торговельних операцій в ділянці нерухомостей. Одначе я не міг не відкрити крамниці взагалі, бо помітив, що дружина за 18 років торгівлі вже вспіла прив'язатися до неї; їй було важко вийти з руху, праці, нових облич, нових людей і т. д. Син ходив до школи, і рідше бував дома. А вона торгівлю любила більш за все. Це була дійсно амбітна, чесна й працьовита жінка, але все ж таки мені було жаль, що ця амбіція не дозволяла їй скористати з пропонованої полегші життя, на яку, як я вважав, ми могли собі позволити.

Кінець-кінцем я відкрив крамницю, влаштував її люксусово на наймодерніший американський зразок і віддав у руки дружині. Власне така крамниця була її мрією. — Ця коротенька історія нової крамниці сама собою проливає світло на мій настрій у той морозний березневий ранок, коли я вперше цю крамницю відчиняв.

***

До слуху наших днів дійшла старожидівська легенда про це, що коли жиди втікали з єгипетської неволі, в пустині не мали чого їсти, і тоді сталося чудо: їм почала падати манна з неба. Цю готовісеньку поживу, на яку не треба було в поті чола працювати, жиди згортали і їли.

В даному випадку маємо діло з біблійним чудом. — Треба мати на увазі, що в кожній людині десь там на дні душі таїться вроджений коріньчик надії на "манну з неба", що людина не конче мусить чути про це біблійне чудо. Біблійні часи, коли готова манна з неба падала, безумовно, минулися. Але отой вічно затаєний коріньчик людської надії на "манну з неба" ніколи не минається. Всі люди знають це. Тому бояться того темного коріньчика в своїй душі. Для самооборони перед ним вони шляхом досвіду формують у своїй душі переконання, яке звучить: "Працюй, небоже, а Бог тобі допоможе", або: "На Бога надію май, але рук не покладай".

Я мав нагоду приглянутися в Канаді до таких твердих "біблійників", що очікували й очікують "манни з неба", наче давні жиди на пустині. Маю на увазі не чесних і працьови-

тих робітників, що під час безробіття отримують урядову допомогу, а тих, що уникають усякої роботи навіть тоді, коли вона є, і шукають милостині у добродійних товариствах. Такі люди, звичайно, вважають працю за зло. Це ще півбіди, якщо дуже багато людей вважають працю за "конечне зло". Але гірше тоді, коли вони вважають труд за зло неконечне. — Багато людей не знає і не хоче знати цього, що праця — це природня конечність людини. Праця має одночасно дві мети: вишколювати характер і постачати засоби до життя. Обидві ці мети одна від одної незалежні і збіглися вони, так би мовити, цілком випадково. І правдоподібно перша природня мета праці, цебто оздоровлювати духа, важніша за зарібкову мету. Може бути так, що людина не мусить працювати на своє утримання, бо має з чого жити. Може прийти час для всього людства, що на нього працюватимуть машини. Але ніколи не прийде такий час, щоб праця стала зайвою при вихованні характеру. Праця людині з природи конечна як ціль у собі, як праця для праці, без усякого зв'язку зо справою заробітку. Якщо всі зусилля найкращого виховування не зможуть прищепити людині замилування до праці для самої праці, то така людина духово ненормальна і пропаща, будь це жебрак чи й випадковий мільйонер, що в спадку дістав гроші чи виграв їх на лотерії.

Праця організує характер, робить його пружним, зарадним, життєрадісним, шляхетним, самостійним. Праця заповнює людині час, зосереджує на собі увагу всієї її істоти, дає їй ціль життя, не відступає часу на зайві й шкідливі думки та вчинки, на розпусту тіла й духа. Хто відданий праці для неї самої, а не конче для прибутку, той не буде розчаровуватися, якщо праця не дала багато успіхів. Його успіхом є вже сам факт, що він п р а ц ю є, — працює фізично чи умово — це не грає ролі. Такий підхід до справи, з яким я зжився, дозволяв мені легше переносити всі удари долі в моїй торгівлі.

***

Наша крамниця була прекрасна. Перше за все я доклав усіх зусиль, щоб переконати дружину, що коли часом доложити на меншому, то можна заробити на більшому. І запропонував дати на виставу за вітрину сливкове вареня по 47 центів за бляшанку, цебто по кілька центів нижче власної ціни. Дружина спочатку думала, що я жартую. Бо воно дійсно було чимсь схожим на жарт. Купувати за вищу ціну,

а продавати за нижчу — з цим фактом на "здоровий розсудок" погодитися трудно. Але який же був вихід? Не могли ж ми вибігати на вулицю і просьбою чи силою затягати покупців.

Повиставляв я за вітрину бляшанки вареня по цінах нижче власних, консерви гороху по 11 центів, замість нормальної ціни — 13 ц., отже тільки по 1 ц. заробітку на консерві і ще дещо, повісив оголошення з написом "Оказія" і ждав на вислід.

Прохожі вряди-годи зупинялися перед вітриною, а згодом таких цікавих було більше. На оказію, коли діло чесне, йде кожна людина, і це нормальна річ. Покупці почали заходити щоразу частіше. Вони купували "оказії", але при тому купували й інші речі за нормальні ціни. Одночасно вони мали нагоду переконатися, що ці ціни здебільшого були трохи нижчі, ніж в інших крамницях, а товар був високоякісний. При тому покупці знали, що коли в нашій крамниці виставлена нижча ціна, то це вже дійсно нагода, а не трюк. Наслідок цього всього, і ще інших способів реклями, був такий, що з кожним днем торгівля зростала, і третій рік приніс нам уже 150,000 дол. рокового обороту, а згодом — 1,500 дол. денного обороту, — ми поклали великий натиск на зовнішній і внутрішній вигляд крамниці — все блистіло в ній люстраною чистотою, мистецьким укладом та різнородністю великої кількости товарів, поділених на відділи їх родів. Ми розвинули також живу рекляму в пресі й радіо. Щодо цін, то хіба тільки одні гуртівні могли змагатися з нами. Хто зайшов до нашої крамниці раз, той бачив для себе чистий інтерес приходити до нас постійно, бож йому це поплачувалося.

Продавець шукає прибутку в покупця, але покупець шукає собі також прибутку в купця.

У Вінніпегу заіснувала ланцюгова система крамниць. Коли наша крамниця почала скорим темпом розвиватися, стала загальновідомою, реклямованою та втішалася доброю славою, ланцюгові крамниці почали нами цікавитися. В нашій крамниці почали появлятися всякі "ринкові інформатори", що раптом виявили зацікавлення нашими цінами і якістю товарів. Моя дружина, яка старалася бачити в людині щонайкращі сторони, бо сама була втіленням чесности, воліла радіти цим зацікавленням, бо це доказ поваги нашої крамниці. Я натомість, навчений гірким досвідом, у цьому випадку волів триматися засади: "Борони мене Бо-

же від моїх "приятелів", а з ворогами я пораджу собі сам". Моє передчуття й досвід не обманули мене. Одного разу ланцюгові крамниці запропонували мені триматися таких самих цін, як і в них. Я ввічливо й коротко відповів, що в Канаді торгівля в і л ь н а; за товари кожен з нас платить

Петро Брик

— брат автора; попавши з Української Армії в польський полон біля ріки Збруча, внаслідок польських знущань втратив здоров'я і передчасно помер у Канаді 22. 8. 1951 р.

власними грішми стільки, скільки від нього жадають, і може продати їх за таку ціну, яка і покупцеві вигідна, і дасть прибуток продавцеві. А зрештою, кожен з нас має право навіть даром роздати свій товар: побачив, що покупець убогий, змилосердився над ним і дав йому товар без грошей. Це не буде злочин перед законами.

Я знав, що ця пропозиція ланцюгових крамниць — це тільки перші знаки остороги перед нападом. Мені треба було сподіватися нападу. — Одного разу зайшов до нашої крамниці один новоканадець, англійського походження, агент фірми "Фрайс какао". Продуценти какао самі рекомендували крамницям устійнену ціну розпродажу, і ця ціна була розрахована на добрі прибутки. Однак у нашій крамниці це какао продавалося на кілька центів дешевше, ніж рекомендувала фабрика. Згаданий агент, провірившн нашу ціну на какао, спитав, чи є в нас більший запас цього товару. Я сказав, що на складі маємо ще пару скринь. Він запропонував, щоб я відпродав йому ввесь той запас, а він заплатить мені з прибутком. Я хотів продати йому, як "покупцеві", одну чи пару штук, але він уперто наполягав, щоб я відпродав усе, а при тому поводився дуже арогантно, надіючись на силу фабрики, яку він репрезентував. Це мене вивело з рівноваги, — я вхопив його за обшивку сорочки і випхав за двері. В нашій крамниці під той час було аж трьох помічників-продавців, і так неславно відправлений агент не поважувався починати бучу.

Розголос про цю пригоду пішов ширше по місті. Ясно, що покупці стали по моїй стороні. Розуміється, власники крамниць здебільшого зайняли до нас непримиримe становище. Один з наших недалеких сусідів-крамарів, наш землячок (та ще й моєї віри), пару разів скликав крамарів на таємні наради, до речі — заборонені законом, щоб на них винести постанову вимагати від гуртівень стримати доставу товарів до нашої крамниці. Таким чином нас хотіли цілком викинути з торгівлі, дарма, що в Канаді такі коншахти заборонені в чесній торгівлі. Оце мала б бути ота "фер плей" (вільна конкуренція), що нею гордяться демократична Канада й США.

Коли вони, один з другим, не мають хисту до купецького діла і тому не можуть порадити собі з конкуренцією о д н о ї крамниці, то це доказ, що вони пішли не за своїм фахом, отже їм треба було купецтво чесним способом залишити в спокою. Покупець сам рішає про це, хто є добрим

продавцем, а хто ні. — Вони натомість брак купецького хисту в себе хотіли надолужити законспірованим насильством над тими, хто чесними способами зумів здобути собі покупців, і хоч продавав за дешевшу ціну товари, то все таки своїми прибутками оставив далеко позаду своїх конкурентів, у яких жадоба зисків виявилася значно більшою, ніж їхнє вміння торгувати. — Хто ж тут був винен? Певно, вини вони шукали не в собі, не в своєму бракові комерційного хисту, а в своїх конкурентах. — Кінець був такий: гуртівні відкинули пропозицію нечестивих крамарів-змовників; по-перше, гуртівні бажали з нами торгувати, а ми були вели-

Тарасик Брик
— авторів синочок; на відпочинку з батьком на провінції в Манітобі.

кими відборцями; подруге, у Вінніпеґу було тоді понад півтузина гуртівень, і всіх не було можливо пов'язати в один ланцюг змови, та ще й незаконної; тим більше, що й між гуртівнями була конкуренція; потрете, були тут три жидівські гуртівні, а жиди, як правдиві торгівці, з родимим купецьким змислом, розуміють вільну конкуренцію, отже на таку змову не підуть, бо вона їм ніяк не поплатиться ні мо-

рально, ні матеріяльно. Щодо м'ясарень, то лиш одна з них стала по стороні заговірників, а решта стала по нашому боці. І скінчилося тим, що заговірники виявили не тільки брак купецького хисту в приєднуванні собі клієнтів і показалися нечесними, але й показали брак розуму, коли наперед не зуміли передбачити, що вони себе тільки осмішать тим заговором в очах більших купців-гуртівників. Їм залишалася одинока фіртка виходу з положення: вийти з торгівлі. І багато з них повиходили. Цілком правильно: краще добрий швець, ніж поганий купець.

В торговельній "боротьбі за існування" я наглядно і в гострих формах побачив, як людина часто намагається свою власну мізерність "піднести" шляхом принижування свого конкурента в очах загалу. В голові такої людини ніяк не може поміститися отой реальний факт, що кінець-кінцем когось можна принизити, але це не значить, що тим самим підноситься себе самого, — бо сам він мізерним залишається надальше.

Я побачив, яке нещастя спричинюють собі та іншим ці люди, що вступають на цей шлях, на який рішуче не мають природнього покликання. Коли хтось із замилування займається шевством, він може добитися значних моральних і матеріяльних успіхів. Він пошиє тепле й вигідне взуття, що охороняє людей перед простудою і не натискає мозолів, — люди дякують шевцеві. Він і сам заробить і стає добродієм своїх клієнтів. Він може удосконалити своє ремесло. Може стати шевцем вищого стилю і проектувати моделі взуття для театрів тощо, він може стати шевцем-мистцем. — Але хто не має природнього таланту лікарювання, то він у своїй професії завжди буде чорноробом-партачем. Як такий, він не одного пацієнта зовсім непотрібно зажене в могилу, і так мимоволі стає злочинцем, а часом і сам помандрує у в'язницю. — Це саме й зо священиками. Коли хто йде в священики "не для Ісуса, а для хліба куса", тобто не з покликання, а для легшого заробітку, якщо він вважає його легшим, той не зможе належно виконати священичого завдання; більше того, він стоїть перед реальною можливістю мимоволі шкодити релігії та Церкві, якщо хтось його особою міряє вартість релігії та Церкви. І жодні ухвали Соборів про обов'язок вірних шанувати такого священика нічого не поможуть, а навпаки — ще підривають авторитет Церкви.

Щодо купецтва, то коли я починав ним займатися в Канаді, щиро кажу, я тоді не зустрічав ні одного з-поміж своїх

земляків, що застановлявся б над тим: має він чи не має природнє покликання до торгівлі? Мабуть, воно уявлялося їм так: накупи товарів, встанови ціну, яка тобі подабається, або яку люди встановлять, стань за прилавком і жди на покупців. Якщо вони не приходять, значить винен тут сусід-крамар, і треба якось з ним розправитися — чесно чи нечесно.

Кермуючись у виборі професії не природніми здібностями, а тільки жадобою більшого заробітку, людина при тому надіється також на це, що може теж і праця її буде легша, — одне слово, "манна з неба". А в дійсності воно є

Тарас Брик
— авторів син; вакації на провінції в Манітобі.

так, що навіть природній хист до даної професії, отже й до купецької, вимагає мозольної і впертої праці над самим собою, для озброєння хисту відповідним знанням, а також мозольної праці на заробітковій ниві в своїй професії. — Нашому великому історикові Михайлові Грушевському заздрісні люди дорікали, що ледве чи його наукові твори мають якусь вартість, коли він написав їх так багато; цим вони

хотіли сказати, що може ці його праці написані без таланту. Грушевський — людина скромна, як і всі великі люди — відповів, що даний йому Богом талант у його працях становить тільки один відсоток, а решта 99 відсотків — це висліл його наполегливої праці.

Надія на "манну з неба" пов'язана з якимсь магічним способом думання, — з вірою в чари, що бачимо навіть у найбільш поступових людей. Ось, наприклад, одного разу у всеканадській катедрі Пресвятої Тройці у Вінніпегу в мене принагідно зав'язалася розмова з одною жінкою, що професійно займається торгівлею. З усмішкою на устах, але з помітною ноткою жалю в голосі вона сказала:

"Мої і ваші прибутки стоять у такому відношенні, як один доляр до сотні долярів".

"На якій підставі ви зробили такий "точний" облік?" питаю.

"Відколи слідкую за вашою торгівлею, бачу, що ви завжди маєте щ а с т я", каже вона зовсім поважно.

"Чи не радите ви мені оставити купецтво і почати "професійно" грати на лотерії?" закінчив я цю розмову. Бо що ж я мав відповісти на силу забобону? Ця жінка таємницю успіху бачить у щ а с т і... Не хочу підозрівати, що ця щира й культурна комерсантка хотіла образити мене, коли напевно мала ось що на дуці: приїхав він з "старого краю" без якоїсь там особливої шкільної освіти, в немолодих уже літах, без знання місцевої мови в письмі і слові, мавши конкуренцію уроджених тут людей зо значною шкільно-формально освітою, і раптом став "щасливим Веняминком" успіхів. Чим це пояснити? І рішила: щ а с т я м ! — Одне слово, вона дивилася на мене, як на того щасливого Івана з байки, про якого говорили: "Він не вміє ні читати, ні писати, — хотять його за короля обібрати". Бо таке його "щастя".

В байках такий темний і бідний Іван міг "ставати королем" дякуючи щастю. Коронувала його людська уява і віра в чар щ а с т я, тобто в "манну з неба", як в єдину основу успіху. — А тим часом основою всякого успіху являються оці три чинники: знання, невсипуща праця і вдоволення, ось і все.

Але щодо мене, то ця жінка помилилася. Я не виграв на лотерії. Не знайшов золотоносних піль, і не шукав їх. Моє життя постійно проходило під суворим біблійним законом

Бога-Саваофа: "В поті чола твого їстимеш хліб твій". Якщо говорити про цю химеру, яку називають "щастям", то можу сміло сказати, що я не мав у нього симпатій. Коли мій хліб падав з рук, то все маслом у пісок. За найбільше щастя я вважав би собі хоч таке сильне здоров'я, яким "щастя" обдарувало майже кожну людину. А я не мав навіть цього... Мені залишалася тільки тверда віра в це, що посіяне зерно праці завжди зійде, — якщо не все, то хоч частково, але зійде, бо закон фізики каже, що витрачена енергія ніколи не гине. До того ж, я мусів мозольно думати над цим, щоб затрачена праця не була "вистрілом із сліпого набоя", щоб енергія не була розвіяна на вітрі, мов дим, а щоб була спрямована на точно означену ціль і була якнайбільш продуктивною. Я старався в мозок і в кров всмоктати науку І. Франка: не вір, що пташка може знести яйце, більше розміром за саму цю пташку; не жалій того, що вже сталося і не відстанеться; знай, що найбільшим твоїм другом є ти сам, і сам коваль своєї долі; не суди речей по їх зовнішньому вигляді, бо в золотій скриньці може бути повно гаддя, а в дерев'яній — золото й перли; не високо мудруй, але твердо держись, а хто правду ламає, з тим сміло борись; не бажай ти умом понад світом кружить, а бажай ти умом в світі праведно жить; визначи собі ціль і сірим каменярем лупай скалу перешкод на шляху до цілі. — Ту скалу життєвих труднощів треба лупати всією своєю істотою разом — тілом і духом. А щодо так званого "щастя", то якщо воно в якійсь формі таки існує, то можу з чистим сумлінням сказати, що я не мав його в житті. Праця тіла й духа, яку я затратив на ниві моєї професії, дала помітні успіхи, а одначе вони мусіли б бути значно більші, якщо б мені стало було до помочі ще й "щастя", тобто трохи "манни з неба".

14

У ВЛАСНОМУ ДОМІ — БЕЗДОМНИЙ

Наш нарід, що з давніх-давен приніс у модерні часи віру в д о л ю, розумує так: "смерть шукає причини", це значить: даній людині с у д ж е н о умерти "без часу", в той час як хвора людина буде жити, якщо їй "судиться на життя". Причина, що нею оправдують смерть — недуга, нещасливий випадок тощо, — це тільки обманна притичина долі, щоб пустити тумана в очі, мовляв: якби не ця притичина,

то смерть знайшла б собі іншу причину або може й без причини прийшла б, коли даній людині вже "суджено" передчасно вмерти.

Модерна людина думає інакше: не смерть шукає причини, а навпаки: причина шукає смерти, у випадку передчасного відходу у вічність.

***

Значна частина замужніх жінок має таку більш неприємну, ніж загрозливу, для них недугу, як жиляки на ногах. — Моя дружина зо смутком і тривогою почала помічати в себе признаки цієї недуги. Вистоювання на ногах у крамниці довгими годинами погіршувало цей стан до тієї міри, що під вечір одна нога трохи напухала. Дружина звернулася до нашого фамілійного лікаря — доктора Новака. Цей досвідчений і сумлінний лікар заспокоїв дружину, що в неї немає чогось надзвичайного. Однак він підходив до справи, як звичайно лікар, з точки погляду здоров'я. Він ствердив, що загрози для життя тут немає. Але, поминаючи справу здоров'я, жінки неприємно почувають себе з жиляками на ногах, тому дружина звернулася до іншого нашого лікаря, і він порадив зробити їй операцію, тоді нога знову набуде нормального вигляду. Операція відбулася в лікарні Сен-Джозеф у Вінніпегу. Після неї дружина почувала себе не дуже добре. Крім того, жиляк знову відновився. Маючи до доктора Новака беззастережене довір'я, дружина звернулася до нього, щоб на цей раз він зробив їй операцію. Доктор Новак заявив, що така операція зовсім зайва. Інша річ, якби сама недуга мала характер загрозливої для життя, тоді операція була б конечною і тоді мусіло б відпасти питання риску; бо коли стає ясно, що людина без операції неминуче і скоро відійде з цього світу, то в такому випадку роблять операцію, — пошкодити вона вже не зможе, а помогти інколи може, якщо зроблена вміло, а організм настільки сильний, що перенесе її. А щодо трохи здеформованого вигляду ноги, то, сказав він, дружині треба вже з тим фактом погодитися. Зо своєї сторони я міг потішити дружину тільки тим: є жінки ще нещасливіші від неї, — ці, яким ця недуга деформує ногу в значно молодшому віці. Очевидно, я розумів усю блідість та смішність такої "потіхи", але інших засобів тут у мене не було. З другого боку, ми, чоловіки, здається, замало знаємо душу жінок, замало стараємося її пізнати і замало рахуємося навіть з тим, що вже знаємо.

Нам трудно збагнути, як глибоко жінки переживають цю недугу, що хоч і не є загрозливою для життя, але стає дефектом її тіла.

Моя дружина звернулася до доктора Новака, щоб дав їй якісь уколи, що може усунули б жиляка з її ноги. Доктор Новак сказав, що такі уколи зовсім зайві. А загалом він, як лікар, взагалі не бачив підстав зчиняти тривогу, бож загрози для життя тут немає.

Інший лікар, з наших, заявив, що уколами він вилікує

Анастасія Брик

— мати автора; мати 6 синів та 1 доньки; прожила 96 літ; померла в Канаді 22. 6. 1954 р.; похоронена в родинному похоронищі на цвинтарі Всіх Святих у Вінніпеґу.

ногу так, що вона буде така, "як у дівчини". — Маючи недобре передчуття, я настоював на цьому, щоб дружина покищо занехала того лікаря, який обіцяв їй чудо, а звернулася до старенького 70-річного лікаря Гентерса, до якого я мав велике довір'я. Він сказав, що жодного іншого лікування тут не треба, бо воно не поможе, а вистачить під час спання хвору ногу тримати трохи вище, і то завжди. — Моїй дружині такий спосіб лікування не видався радикальним та успішним. Тоді я порадив їй звернутись до досить вдумчивого доктора Джорджа. Тоді як багато інших лікарів радили були нашому Тарасові операцію, він вилікував його без операції. Без потреби він не спішився до операції. — Оглянувши ногу дружини, доктор Джордж сказав, що чогось особливо злого він тут не бачить. Але коли нас це непокоїть, то щоб при нагоді ми зайшли до нього іншим разом, бо тепер він зайнятий серйознішою недугою. Така постанова справи навіть мене заставили думати: може цей лікар бачить, що не дасть ради недузі і тому заслонюється "браком часу". Висновок з того такий, що недуга дружини може таки дуже поважна. — Перш за все я сказав дружині, що не тільки моє, але й навіть її здоров'я не дозволяє на вистоювання в крамниці, отже конечність велить нам продати її. Здоров'я важніше за гроші. А втім, у той час, коли ми вложили в крамницю 35,000 дол. закладового капіталу, ми могли були за ці гроші купити землю і тепер продати її з подвійним заробітком. Можна було купити чотири секції (2,600 акрів землі), і заробили б по 30- -40 дол. на акрі. Це принесло б тепер біля 104,000 дол. чистого заробітку, без вистоювання в крамниці. А за той час я однаково ж не дармував би, а торгував би нерухомостями. Чи ж кінець-кінцем поплатилася нам крамниця? Прибутки наші були великі, але й у такій великій і модерній крамниці видатки також були значні. А вже щодо здоров'я, то тут ми потерпіли безповоротні страти, що їх жодними грішми покрити не вдасться.

Моя дружина врешті погодилася продати цю крамницю, якщо мені так на тому залежить, але вона рішила відкрити сама собі іншу крамницю, яку провадитиме самостійно. Я, людина, з пошарпаними нервами, дійсно не надаюся до крамничної торгівлі, бо інколи в мене не вистачає терпеливости і я починаю реагувати на коверзування покупців, сказала вона. Але в неї нерви сильні, покупцям вона не скаже терпкого слова, вони її не виведуть з рівноваги, отже в неї буде багато клієнтів, і крамниця піде блискуче.

В крамницю ми вложили були 35,000 дол., а продати хотіли за 40,000 дол. І виявилося, що за той час, як на фермах можна було легко заробити подвійно, то на перепродажі крамниці трудно було заробити дванадцять з половиною відсотків, цебто 5,000 дол. Тарас закінчив уже середню школу (12 кляс гай скул) і ще того таки літа став працювати в крамниці, від 9-ої ранку до 5.30 год. вечора, за 30 дол. на тиждень. Йшлося про це, щоб він призвичаювався до праці і самостійного заробітку, а перш за все — щоб практично засвоював собі купецьку професію. Зокрема, це була велика радість для матері, що безумно любила свого хорошого одинака, і тепер він по цілих днях буде разом з нею в крамниці. Любов до сина— на першому місці, а вже після неї йшло глибоке замилування до споживчої торгівлі. Розуміється, не справа зисків тут була на першому місці, а це, що дружина тут, у споживчій крамниці, була в своїй стихії: різні торговельні "загадки", різна публіка, різні новини, постійний рух — все це для неї мов участь у фільмі. Я це дуже добре розумів і старався числитися з цим.

А тим часом минало вже два роки від часу, коли дружина зверталася була до лікарів. На протязі тих двох років я старався настроювати її оптимістично: може лікарі таки праві, коли вважають, що краще якимись натуральними засобами лікувати ногу, а не уколами, чи операцією. І я дуже радів, коли дружина погодилася з тим. Це тим більше, що справа з ногою не ускладнювалася, не гіршала.

Була в нас у крамниці достатня кількість фахових продавців. Тарас успішно ввійшов у ролю "господаря" крамниці, — ми вже не мусіли обоє обов'язково там перебувати в літню спеку. Я мав нагоду інколи остатися дома, косити травники, підливати квіти, почитати в холодочку, а то й відвідати брата Петра в Риверс. По дорозі я любувався сонцем, вітром, великими просторами Канади. Природа нашіптувала мені свою відвічну мудрість: людині так мало треба засобів до життя, а тим часом усе життя її чомусь падає жертвою здобування тих засобів до життя...

***

Але одного разу понура тінь несподівано впала на цей мій соняшний настрій. Дружина зовсім неочікувано заявила мені, що один лікар (цей наш) вже два роки тому обіцяв їй уколами усунути з ноги жиляка, і нога буде в неї та-

ка, "як у дівчини". Мав, видно, цей лікар велику силу сугестії і дар переконування. Дружина розумувала так: коли лікар запевнює, що вилікує, то нащо ж носити на нозі той дефект, хоч той жиляк був мало помітний. Воно дійсно так виглядало... Мене тільки дивувало, чому всі інші лікарі відмовлялися давати уколи? Чому вони радили то ґумову панчоху на ногу, то тримання ноги в ліжку у вищій позиції, то кінець-кінцем, якби справа погіршала, — операцію, але не уколи? Дружина вирішила, що ці лікарі переважно старі і стосують застарілі методи лікування. Можливо, вони взагалі не знають про існування спеціяльних уколів проти жиляків! А втім, хто його знає — може й так...

Моя дружина повідомила мене, що вже назначила собі візиту в лікаря. До обіду вона буде в крамниці, а по обіді я маю прийти допомогти Тарасові, а вона піде до лікаря. Однак я забувся про це, і по обіді не прийшов. Так пропала її візита, і треба було знову ждати тиждень. Мені було прикро за себе, і я винувато перепросив дружину. — Кожна людина десь на дні душі має таємний корінь передчуття, і воно подало ледве-ледве чутний голос остороги: а може це добре, що я припізнився, і візита дружини в лікаря не відбулася? Але вона назначила собі другу візиту! Основувати свої аргументи на передчутті мені видавалося звичайним забобоном. Я не мав якихсь переконливих підстав стримувати дружину. Якщо б її просив Тарас занехати візиту, вона, думаю, напевно була б пішла йому на уступки. Але... хто ж знав? Всі ми ходимо до лікарів і сліпо виконуємо їхні поради. А чи знаємо ми, де нас чекає смерть?

***

Це був соняшний літній день 1952 р. Стомлені спекою крамарі радісно користалися звичаєм замикати в середу по обіді крамниці. Не один з них втішається думкою, що незабаром опиниться в авті і з вітром на змаг помчить у зелені ліси, на береги озера. Тільки де-не-де стояли відчинені крамнички з зеленино̀ю, що в'янула в духоті, та з холодними напитками, коло яких "розварені" прохожі не раз ставали в чергу.

Ми також поспішно зачинили свою крамницю. Дружина спішилася до лікаря. Це була по-літньому елегантно зодягнена жінка в розцвіті сили, 40-річна, але повна життя, енергії, сказати б — вічної молодости. Крамницю ми зачинили точно о 1-ій годині. Я супроводив дружину. Трамваєм

Тарасик Брик

— п'ятирічний синочок автора; виконує українські танки в одній з найбільших міських аудиторій 1938 р., впарі з Лесею Стебницькою.

заїхали ми на Портидж авеню. За вітриною в одній крамниці дружина побачила чудові квітки. Вона дуже любила квіти. На жаль, квіти були штучні. Ми зайшли в крамницю і я купив їй щонайкращу квітку (вона стоїть у мене на вікні). Потім зайшли ми до адвоката, що старався для нас про дозвіл на будову готелю (за 250,000 дол.). Дружина була всією остоєю зацікавлена тією справою, — може не так самим готелем, як цим — чи виграємо цю справу. І не зо слів, а з лиця адвоката жіночою інтуїцією старалася відгадати, як він на нашу справу дивиться в секретах своєї душі, а не в ділових актах.

Від адвоката ми доїхали до перехрестя Селкирк і Солтер. Звідтіля я поїхав просто додому, а дружина пересілася на трамвай Селкирк, до лікаря. Перед тим вона не забула мене запитати, чи я маю ключа до хати. Ключ, я думав, у мене був. — Вона пам'ятала про все. Їй жаль, що такий гарний день ,а вона мусить стратити в лікаря трохи часу. Дома треба попідливати квіти. Я обіцюю їй, що не забуду підділляти. З усміхом попрощала мене здалеку рукою і зникла у трамваї.

Я приїхав додому і сягнув до кишені по ключ, — його там не було. А я був чомусь переконаний, що він у мене був. "Немає нічого злого без доброго", подумав я механічно; посиджу собі в кріслі на травнику. Це крісло, з зеленого брезенту, має колір трави. Сів я і мені стало дивно, що в мене ціла заплутана сітка інтересів, а я собі отак сиджу без діла, серед будня-полудня, наче я не мав чого з часом робити. — Як там з дружиною?...

Через хвилин тридцять вона приїхала. Стомлено сіла в крісло, була пригноблена. Все це їй не подобається, говорила. Лікар дав їй два уколи і намірився на третій. Дружина звернула йому увагу, що може на перший раз це буде забагато. Лікар відповів, що тримається означеної дози. Після третього укола вона сказала лікареві, що почуває себе якось дивно. Їй здається, що це наступило власне після третього укола. Лікар пояснив, що може йому не вдалося якслід попасти, і укол пішов поза шкіру. Це інколи буває. Але це дрібниця. Якщо може після того нога їй більш набрякне, то треба негайно обмотати гумовим поясом і можна безпечно йти до крамниці. Небезпеки немає.

По вечері я знову вийшов на травник. Після денної спеки надворі стояла приємна прохолода. Незабаром вийшла

дружина. Її постать у ніклевому кріслі зарисовувалася, немов у лискучих рамах. Вона знову розповідала про свою візиту в лікаря. Їй, видно, трудно було передавати стан свого почування після тих дивних уколів. А особливо цей третій видався їй "дивним".

Цього вечора дружина була тиха, покірна, мов дитя, і відносилася до мене з якоюсь особливою ніжністю. Старалася безжурно усміхатися, але видно було, що хотіла затаїти якийсь тихий смуток. — Ми вже погасили світла, як вона знову повернулася до теми про відвідини в лікаря і про це, що за третім уколом вона, як висловилась, почувала себе "фоні" (чудно). — Я відповів, що до лікаря може не конче потрібно було спішитися. Але коли вже вона пішла, то нічого незвичайного тут немає. Адже лікар є лікарем — своє діло знає. Зрештою, якщо він не поможе, то також і не пошкодить. Чим же тут турбуватися? А щодо уколів, то вони безумовно якось діють на організм і це дається відчувати.

Вранці дружина сказала, що почувається нормально, і пішла до крамниці. Я спочатку радив їй після тих уколів відпочити дома, а коли вона не далася переконати, я припинив розмову на цю тему. Може й краще буде, коли вона між людьми забуде про той свій "чудний" настрій після вчорашніх уколів. Тарас, як звичайно, по 8-ій год. пішов до крамниці. Мені саме дружина з сином "дали" "голидей" (відпочинкову відпустку). Я використав цей час на переписування своєї статті на 40 сторінок на тему грошей та їхньої ролі в суспільстві.

З праці й думок мене, наче зо сну, збудив телефон. Це було десь між п'ятою і шостою годиною. Телефонував Тарас. Він сказав, що маму трохи почала боліти нога, і щоб я негайно приїхав до крамниці. В цей час повороту робітників з роботи автобуси курсували частіше, і за яких 10 хвилин я вже був на місці. Передчуття підсказувало мені, що під тим усім таїться щось поважне, — я докладав усіх зусиль, щоб не показати по собі схвилювання. Вигляд дружини був спокійний; вона тільки сказала, що нога трохи почала боліти і взагалі вона не зовсім добре почувається. Можливо, сказала, лікар дав забагато уколів за одним разом, і вони тепер діють. Вона ж питала його, чи не вистачило б на перший раз тільки два. Але, сказала, вона не почувається аж так зле, щоб не заїхати додому. Взагалі вона

відчуває не так біль, як утому. Отож, я остануся закінчити ввечорі наш торговий день, а вона поїде додому. Я зателефонував по таксі, і дружина від'їхала.

Закінчивши ввечорі підрахунки та взагалі приготовивши крамницю до завтрішнього торгу, я повернувся додому о 10 год. вечора. Дружину застав у ліжку. Вона жартувала, кажучи, що це зовсім "не по-господарськи вилігуватися в ліжку". Але ця її бадьорість була вдаваною, і вона знову повернулася до вчорашньої теми — про ці дивні уколи. Значить, треба негайно покликати лікаря. Дружина заперечила, — не треба. Адже лікар її попередив, щоб не турбуватися, коли буде трохи боліти, бо так власне має бути. Він зовсім не говорив, щоб покликати його, коли відчується біль у нозі. Значить, треба трохи вилежатися, і все промине. В крайньому разі, якщо б вона почувалася гірше, тоді покличе лікаря. А покищо вона трохи полежить, потім встане і буде господарювати в хаті. Нам же треба їхати до крамниці. — Ми поїхали з Тарасом.

В крамниці я був увесь час неспокійний, і по якомусь часі зателефонував додому. Мені ніхто не відповів. Погода була гарна. Я думав, що дружина вийшла надвір, на травник. Але водночас мене обдало тривогою. Я знову що пару хвилин телефонував, — тиша... Тоді я негайно зателефонував до "дядини". Це вдова по моєму братові. Тарас кликав її дядиною. Я попросив її, щоб вона негайно поїхала до нас допомогти дружині, в чому буде потреба, бо дружина в ліжку. Сам же я зробив у крамниці деякі розпорядки і також мерщій вирушив додому. В трамваї якраз здибався з "дядиною", що їхала до нас.

Дома ми застали дружину в ліжку. Сказала нам, що хтось настирливо "добивався" до нас телефоном, але вона так слабо почувається, що їй тяжко встати. Я негайно покликав лікаря, залишив "дядину" з недужою, а сам скоро від'їхав до крамниці. В ці передвечірні години, коли люди вертаються з роботи, буває багато покупців, і Тарасові самому, як новикові, буде затяжко справлятися з касою, і з пакуванням проданих товарів. По моєму виїзді до дружини приїхав той лікар, в якого вона дістала ці три уколи, і дав укол пеніцеліну. Дружина другого дня сказала, що після тамтих трьох уколів і після цього четвертого лікар ні разу не дезинфекував уколеного місця. А покищо ще цього таки вечора я знову зателефонував до того самого лікаря, але він був, як сказав, дуже зайнятий. Тому я просто

алярмовим способом викликав Новака. Він прибув негайно. Оглянувши місце після уколів на нозі, тільки головою похитав: "Справа фатальна". Він дав мені помацати те місце, - воно дуже твердe. Доктор Новак сказав: "У цьому місці збіглася кров. Якщо вона відлучиться звідси і піде до мозку чи до серця, — недобре буде." Я зрозумів, що значить слово "недобре" в устах цього спокійного лікаря. На протязі трьох чергових днів - - у п'ятницю, суботу й неділю — доктор Новак регулярно, тричі на день, відвідував недужу. Він давав уколи пеніцеліну, але дружина скаржилася, що почувається гірше. Можливо, це наслідки реакції організму на пеніцелін, що зводить боротьбу з недугою.

Єлисавета Брик

- - авторова дружина; на відпочинку в Норман, Мап.; глибше видно дядину авторового сина Тараса.

В суботу перед вечером "дядина", що постійно доглядала хвору, телефонічно викликала мене додому. Не робив я жодних обліків купонів на м'ясо і т. п., все оставив у хаотичному стані і чимдуж вирушив додому.

Виявилося, що стан дружини погіршувався по годинах, і вона ввесь час не могла приймати жодного питва та їжі. Слабим голосом вона висказала, що все своє майно, цебто половину всього того, що ми маємо на обох, вона

хоче записати на сина Тараса. Мене здавило за горло, очі заслонили сльози. Я відповів, що їй зовсім немає потреби робити духівницю (тестамент, завіщання), тому що їй, 40-річній жінці, в розквіті віку на це ще далеко зарано. А щодо недуги, то вона видужає напевно. Адже кожен з нас хворував, хворує і буде хворувати...

Що вона в цю мить думала — була в неї іскра надії чи ні, — це навіки залишиться її тайною. Говорила вона небагато, — важко було. Приїхав доктор Новак. Він звелів мочити шматок чистої матерії в якусь рідину, що спровадив з аптики, і прикладати до ноги, що в підвищеній позиції постійно лежала на подушці. Доктор Новак сказав, що причина недуги тут ясна, і він стосує пеніцилін, цебто найкращий лік, як на сучасні можливості медицини. На зміну він пробує знамениті пігулки "Авроміцину", — кращого нічого немає, а все решта — в руках Бога. Я запропонував докторові Новакові відвезти дружину до лікарні. Але дружина рішучо спротивилася: "Коли вмирати, то вже краще в своїй хаті... Шкода тільки, що мушу вмирати через глупого доктора, що дав завелику дозу уколів — аж три..."

Доктор Новак сказав, що в лікарні інших ліків, які він дає, давати не будуть. Він же також працює в лікарні. У недужої почала виступати на тілі висипка-сверб'ячка. Доктор Новак записав на неї лік, який частково зменшував свербіння, але усунути її, видно, вже не було можливости, бо це наслідок внутрішнього недомагання.

В неділю недужа вдруге попрохала, щоб я приготовив їй до підпису духівницю (завіщання). Щоб підтримати її на дусі, я сказав, що ні я, ні лікар не бачимо потреби писати "завіщання". Недуга осягнула свою кризу і треба мати надію, що ступнево вона вже уступатиме. Крім того, Тарас — наша дитина, — як же б я міг рідну дитину скривдити? Для кого ж я стільки років трудився? Якщо доведеться робити "завіщання", то вже скоріш мені, а не їй, сказав я. — Дружина імовірно була зовсім іншої думки про це, але одночасно їй хотілося жити і тому напевно була в неї якась іскра надії на життя, — сказати б: "надія проти надії".

"Через глупого доктора мушу помирати", — ці слова вона повторяла кілька разів у приявності моїй, Тарасовій, "дядини" та її приятеля Івана Хоми. Мені говорила: "Крамницю продай, бо ти також зле почуваєшся... Тарас хай

дальше вчиться... Не треба його мучити в крамниці... Хай наукою займається..."

Густа висипка вкривала тіло щораз густіше. Доктор Новак стиха сказав ніби сам до себе: "Закаження виходить". Кухонна сода, якою ми змивали висипку, майже не помагала. Вже четвертий день недужа не приймала ні їжі, ні питва. Доктор Новак запитав, чи є в нас доброякісна горілка. Була в нас якраз горілка "Ambasador". Лікар сказав, що недужа повинна трошечки випити. Це розбудить у неї трохи енергії. Організм докраю виснажений. Після кількох краплин алькоголю недужою оволодів півсон. З її уст від часу до часу добувалися вривані незрозумілі звуки. — Цього дня о 5 годині знову приїхав доктор Новак, дав укол пеніциліну і пігулку авроміцини. Стан недужої погіршувався. Я постійно натирав висипку розчином кухонної соди. Одні прищі зникали, але навколо ще густіше появлялися нові. Я попросив доктора Новака, щоб він потрудився пошукати найкращих лікарів-спеціялістів по цього роду недугах. Він кликав по черзі трьох лікарів, але ні одного не застав дома. Це була неділя. Від'їжджаючи, він сказав, що приїде не пізніше 11-ої години, так що я навіть не мушу його кликати. Я постійно розтирав висипку на тілі недужої.

Був пізний вечір. Я випровадив Тараса з Іваном Хомою, приятелем дядини (він мав авто), на вечерю до ресторану на Портидж авеню. Дядина спала в кімнаті хворої. Я приліг в кімнаті Тараса. Це не був сон, а якийсь стан нездорового запаморочення. Я кілька разів зривався, наче б мене хто будив, і біг довідуватися про стан хворої дружини. Раз вона ледвечутно вишептала питання: "Чи Тарасик вечеряв?" Іван Хома з Тарасом вернулися з вечері. Я ще звечора порадив Тарасові піти собі до котрогось із друзів. В кімнаті хворої Іван Хома і дядина стиха розмовляли. Я залишився при них. Хвора порушилася, відвернулася від нас на другу сторону, але зараз таки знову повернулася до нас і враз скрикнула: "А-яй! На дворі така страшна буря!!!" — Мені майнула в голові думка: доктор Новак сказав, що коли запечена кров відірветься від місця уколу на нозі і дійде до мозку чи до серця, тоді...

Через кілька хвилин недужа раптом ніби бадьоріше сказала: "Вийдіть до фронтової кімнати, може я засну..."

Ми обережно повставали, я йшов останній, і трохи примкнув за собою двері. — Під моїм постійним масуван-

ням висипка помітно позникала, лиш де-не-де ще вперто трималася на поверхні. В мене вступив проміньчик надії, — може недужа трохи проспиться, і до ранку їй полегшає. Враз я почув стогін. Вертаюся до кімнати, питаюся, — недужа не відповіла. Очевидно, їй важко говорити. Наближається година одинадцята. Має приїхати д-р Новак. Обережно свічу притишену лямпу, щоб не разити очей хворої, — бачу: вона лежить горілиць, обличчя сніжнобіле, змінене... Дзвоню по доктора Новака. Його дружина відповідає, що вже виїхав. Ось він над'їхав, почав розтирати тіло недужої, просив подати йому воду, і ще робив якісь заходи. Я ледве пам'ятав, що чинив, коли підійшов до телефону і проговорив кілька слів. Незабаром прибув той перший лікар, в якого дружина взяла була ці три уколи проти жиляків. Д-р Новак почав збирати свої струменти, лаштуючись до відходу. Я вхопив його за плечко: "Бійтеся Бога, докторе, чому ж ви нас з недужою оставляєте?" Доктор Новак відповів, що в даному випадку прибувшому лікареві залишає першість в опіці над пацієнткою, а цей лікар рішив, що недужу треба забрати до лікарні. Дядина паромa ложечками помаранчевого соку підкріпила організм недужої, що вже був у несвідомому стані. Приїхав амбулянс і забрав недужу до лікарні. Там покищо не було порожніх кімнат, і хвору примістили на коридорі. У Вінніпегу перебував під ту пору в клініці один з відомих спеціялістів, і я негайно заангажував його. Він оглянув хвору і сказав: "Удар мозку, а потім параліж". Вранці він буде тут і ще раз погляне. Незабаром хвору перенесли до кімнати і там я побачив її з апаратом до штучного дихання киснем, серед стогонів...

Другого дня вранці Тарас сам прийшов на роботу о 8 годині. В нашій крамниці була система самообслуги, так що Тарас мусів стояти тільки при касі і пакувати товар. При м'ясі ж був фаховий м'ясник.

Я знову поїхав до лікарні. Дружина ввесь час була непритомна. Тарас, непризвичаєний до праці, а в крамниці зокрема, скаржився на втому. І був він дуже пригноблений, прибитий горем. Я взяв його за руку і сказав: "Тарасе, нам загрожує втрата істоти, що однаково дорога нам обом. Але ми мусимо бути м у ж ч и н а м и. Наші предки казали: "Живий про живе думає". Ми намагаємося рятувати маму зо всіх наших сил. Ти знаєш. Лементом їй не поможемо. Але

напризволяще крамницю оставити не можемо. Я дуже далекий зараз від торгівлі, але я не смію забувати, що в мене є молодий син..."

В обідню пору ми відвідали недужу з Тарасом. Він узяв мене за руку і скоро вивів з кімнати. Боявся за мої нерви. Потім просив мене, щоб я не бував так часто в лікарні. Ма-

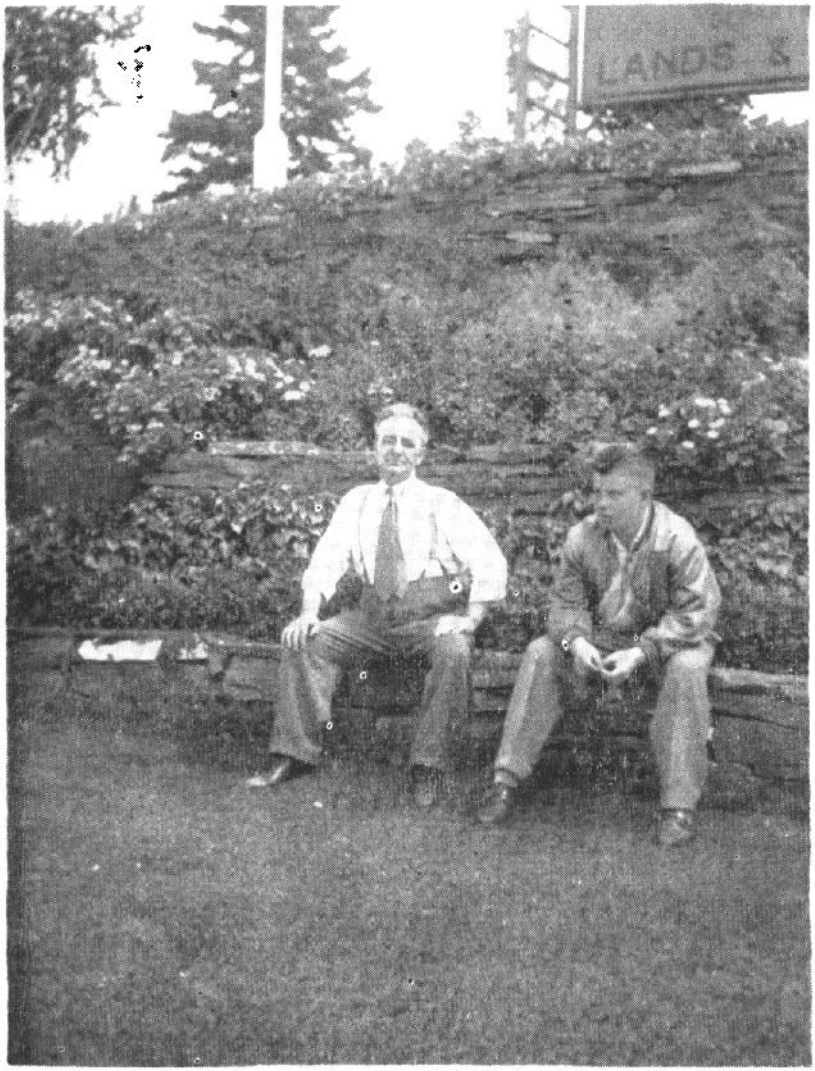

Автор з сином Тарасом
— безпосередньо по смерти дружини й матері, в дачній місцевості Кенора, Онт., 1952 р.

ма ж однаково несвідома, а коли чиїсь нерви хворі... Він боявся, бідний, щоб того самого дня не втратити разом обох — матері й батька.

Десять хвилин по другій, пополудні, з лікарні подзвонив телефон: мене повідомили, що дружина упокоїлася. Я попросив їх відвезти покійну до похоронного заведення Завідовського. В лікарні запропонували мені зробити секцію тіла, але я відмовився. Лікарі знають, що за причина смерти. Врешті лікарі самі настоювали на тому, щоб ця контрольна секція відбулася. Ствердили вони, що причиною смерти дружини була... нарість на серці!

Це заскочило мене й потрясло всією моєю істотою. Адже лікарі ввесь час признаки недуги вбачали виключно на нозі: і все лікування вони зосереджували на тих ознаках у зв'язку з ногою. Лікар, побачивши хвору ногу, сказав: "Це фатально!" Тому що кров там збіглася, згусла, то людина мусить умерти. Це ж сказав лікар! Дальше, хвора дружина ввесь час не приймала ні їжі, ні питва. На тілі появилася висипка, і лікар сказав, що це "закаження". Дальше, — 105 ступенів гарячки... За 39 годин наступив параліж і втрата притомности. Ні один з обох покликаних лікарів-спеціялістів про серцеву недугу нічого не згадував...

Пеніцелін та авроміцин лікар давав моїй хворій дружині також хіба не проти серцевої недуги... І хоч на вимогу лікаря влада, згідно з законом, дозволила була зробити секцію тіла покійної, то я особисто в секції зацікавлений тоді не був, маючи, на основі повищих даних, певність, що причина дружининої смерти була в нозі. Тому то власне висліл секції тіла, після якої лікар заявив, що причиною смерти була "нарість на серці", мене заскочив. Хоч при цій секції я й не був (а хоч би й був, то на анатомії мало розуміюся), то все таки я мусів погодитися на свідоцтво лікарів, що брали участь при секції. Вони лікарі, а я не лікар, тож на якій основі я міг заперечити їхню діягнозу, поставлену по смерти дружини? Потім я зрозумів свою помилку, що під час недуги дружининої недуги не взяв був двох лікарів з клініки, щоб вони встановили рід недуги, а тоді можна було порівняти їхню діягнозу з діягнозою при секції тіла, — узгіднилися б вони чи ні. Але я не передбачував такого нечуваного досі випадку, щоб з ноги недуга перекинулася на серце і там нагло викликала нарість, тому й не був приготований на всі ці несподіванки, що мене заскочили.

БЛ. П. ЄЛИСАВЕТА БРИК

"Дня 15-го липня, по коротких 5-денних тяжких терпіннях, при 105 ступенях гарячки, відійшла у вічність незабутня Єлисавета Брик, дружина відомого у Вінніпегу українського бизнесовця, п. Олександра Брика. Померла вона в

Єлисавета Брик

– з дому Поручник. роджена в с. Кошлаки на Збаражчині, Україна, — авторова дружина; померла 15 липня 1952 р.

Сен-Джозеф шпиталі, знаходячись перед тим кілька днів у своєму домі під лікарською опікою д-р Г. Новака, а в шпиталі - - під доглядом лікарів-спеціялістів. Всі старання мужа втримати при житті вірну дружину були безуспішні. Відійшла у вічність, маючи тільки 40 років життя, і бувши завжди в доброму стані здоров'я; залишила в глибокому смутку свого чоловіка, сина Тараса, рідних, знайомих і приятелів. Була лагідної, доброї і щирої вдачі, тому в серцях усіх, хто її знав, лишила глибокий жаль.

Бл. п. Єлисавета Брик, з дому Поручник, походила з с. Кошлаки, Збаражського повіту, Західня Україна. До Канади приїхала в 1931 році. Замешкала у Вінніпегу. Того самого року вийшла заміж за купця п. Олександра Брика. Стала вірною помічницею своєму чоловікові в торговельних справах. Крамницю споживчих товарів мали вони спочатку при вулиці Даферін, а останньо при 824 Мейн вул., під фірмою "Брик'с Фуд Сентр". На протязі останніх трьох з половиною літ, через недомагання свого чоловіка, бл. п. Єлисавета Брик сама була управителькою споживчої крамниці.

Покійна провадила торговельні справи з великим замилуванням та завжди вказувала на жидів як приклад до наслідування в наших змаганнях до побільшення матеріяльної та економічної сили нашого народу, як бази для його релігійно-національного й культурного розвитку, який запевнить українцям належний голос у канадійскому суспільстві.

Торговельна праця забирала багато часу, але бл. п. Єлисавета Брик завжди знаходила час на працю дома, утримуючи дім у зразковому порядку, а найголовніше — на працю над вихованням одинокого сина Тараса, який скінчив уже 12-ту класу й зростає на свідомого сина свого народу і своєї рідної Церкви. Добре говорить він українською мовою, яку вивчав дома та в Рідній Школі при Соборі Св. Покрови. Була вірною донькою свого народу та своєї рідної Української Православної Церкви. Не забула вона про них у своєму останньому завіщанні, припоручаючи своєму чоловікові зложити 100 дол. на Колегію св. Андрея, де виховується наша молодь, 100 дол. на Катедру Пресв. Тройці і 100 дол. на Собор Св. Покрови, де була вона з своїм чоловіком членкинею впродовж довших років та в якому вони отримали благословення на подружне життя. Належала вона також до

Т-ва ім. Лесі Українки при Українському Народньому Домі та до Взаємної Помочі.

Дня 18 липня о годині 8 вечора в Похоронному Заведенні Завідовського при великій участі людей була відправлена панахида, а 19 липня — чин похорону в Українському Православному Соборі Св. Покрови. Велика Соборна заля не могла вмістити всіх тих, що приїхали віддати останню прислугу бл. п. Єлисаветі Брик, а тому багато знаходилось поза Собором. Панахиду й чин похорону, з огляду на неприсутність під той час у Вінніпегу настоятеля о. Г. Метюка, відправили прот. Є. Грицина, голова Президії Консисторії, і о. прот. Д. Стратійчук. Вони виголосили також зворушливі похоронні проповіді. На цвинтарі Всіх Святих глибоку своїм змістом прощальну промову над домовиною покійної сказав І. Г. Сирник — заступник голови Т-ва Взаємна Поміч.

В неділю, 21 липня, по Службі Божій настоятель Собору Св. Покрови протопресв. Гр. Метюк відправив панахиду за спокій душі бл. п. Єлисавети Брик, попередивши її відповідним словом, в якому вказав на велику втрату, що її понесли чоловік, син, наша громада та українське суспільство у зв'язку зо смертю вірної дружини, дорогої матері, доброї членкині й українсько патріотки, людини доброї, лагідної вдачі, завжди діяльної, з запалом до праці для добра родини, суспільства і слави Божої.

Тіло бл. п. Єлисавети Брик похоронено на цвинтарі Всіх Святих. Мережа понад 80 переповнених авт супроводила покійну на місце вічного спочинку. — Нехай легкою буде Тобі, наша дорога в Христі Сестро, земля канадійська, на якій Ти працювала для добра своєї родини, рідного народу і Церкви. Добра пам'ять про Тебе назавжди лишиться серед нас, а в молитвах своїх ніколи не забудемо про Тебе. — Вічная Пам'ять!

Соборянин-учасник.

ПОДЯКА

Всім тим, що в похоронах нашої найдорожчої Дружини і Матері, бл. п. Єлисавети Брик, брали участь, зложили вінки й висловили нам своє співчуття, а зокрема Всеч. оо. Протоєреям Є. Грицині й Д. Стратійчукові за похоронні молитви й надгробні промови, — складаємо наше щире спасибі.

Олександер Брик
з сином Тарасом.
("Канадійський Фармер")

Рік перед тим (22 серпня 1951 р.) відійшов у вічність мій добрий брат Петро, а через два роки по смерти дружини оставила цей світ наша 96-річна мама Анастасія Брик, що осталася вдовою ще 1921 р. Прожила вона з нами в Канаді 26 років.

***

По смерти дружини остався я з сином Тарасом бездомним у власному домі. Не стало родинного огнища. Холодна пустка в хаті, як у могилі. Трагедія сталася так нагло, так несподівано, що ми поховали найдорожчу нам істоту, а ще не могли добре усвідомити собі, що її дійсно вже немає і не буде в живих.

Бідний мій Тарас — осамітнений, без маминої любови, теплоти й пестощів... Він посумнів і заховав біль у душі, яка в його віці була ще настіж відкрита для материнських пестощів, а матері вже немає... У мене, крім душевного терпіння, був просто болячкий бунт логіки думання: як же це так воно сталося? Воно зовсім не повинно було статися! Це скоїлося якесь страшне непорозуміння, що від мене смерть відібрало дружину, а від Тараса — маму. Вона ж мала всі підстави для того, щоб жити! Вона ніколи не хворувала. Вона також не втратила життя через якийсь наглий приступ недуги. Вона не стала жертвою якоїсь моторової катастрофи чи пошесті. — Смерть сталася в страшній містерії загадки...

***

Орест Бабинець, торгівець м'ясивами, — дуже добра людина. До нас він був приязно наставлений. Бачучи, що мені тепер не до торгу і що починати складну історію з шуканням купців на підприємство в моєму стані духа дуже важко, він сам привів до мене купців — Долинчуків, батька і двох синів. Не йшлося вже мені про заробіток, аби тільки вернулися вложені гроші — 35,000 дол., і таку ціну я на крамницю поставив. Ми добили торгу. Після виплати моєму м'ясникові з черги починався слідуючий тиждень праці в крамниці, — він відпрацював лиш пару днів. За це я виписав йому 65 дол. чек з подякою за совісну працю. Він узяв чек в руки і сльози тихо покотилися по його добрячому лиці. Мені також хотілося плакати. Так ми розсталися друзями. Оголосив я був своїм знайомим, що за вишукання мені купця на крамницю я дам посередникові 1,000 дол. І я

ці гроші з подякою виплатив О. Бабинцеві. Професійний агент коштував би був мене без порівняння більше.

Другого дня о 2-ій год. по полудні крамниця була вже продана.

Долинчуки вже обслуговували клієнтів у крамниці, а ми з Тарасом ще поралися тут: вибирали з каси гроші тощо. Врешті ми скінчили, попрощалися і вийшли за поріг крамниці. Ми вже там чужі. Надворі було повно сонця, але я ледве бачив його, — сльози заслонили мені очі. Не сховав я їх від кмітливого Тараса. "Тату, це нічого не поможе", сказав він благальним голосом. Я бачу, що в нього дрижать уста. — На другий раз я буду тримати себе міцніше при Тарасові. Він дуже вразливий на сльози.

Страшно йти додому. Посідаємо вдвох з Тарасом, глянемо один одному в очі, — він буде знати, що на думці в мене, а я — що в нього. Посідаємо при столі вечеряти, і третє місце при столі було порожнє. Тарас уже не зможе сказати, як досі бувало: "Добраніч, мамо". На щастя, поїхав з нами додому О. Бабинець. Потім відвідав нас доктор Новак. Він сказав, що добре нам було б на якийсь час виїхати з Вінніпеґу. Ми вхопилися за цю добру думку. Я домовився з братами Миколою та Григорієм, взяли з собою Тараса і автом поїхали до Кенори. Це мальовнича місцевість в Онтаріо, за 150 миль від Вінніпеґу. Там чудові ліси й озера. Умовини життя в примітивній кабіні були занадто "туристичні": над озером холодно, немає теплої води, доскука, могильні думки в цій тиші відлюддя, немов на чернечому скиті, ще більше обсідають душу. — Ми пробули там кілька днів і назад вернулися додому. В міському муравлищі з його метушливою суєтою можна скоріш згубитися, втекти від сам себе. З молодих літ найбільшою моєю мрією було затишне родинне огнище. Господь обдарував мене ним, і було це моє найбільше щастя. А тепер я стратив домове огнище...

Дивна річ, поки жила дружина, в повноті родинного життя , я просто обігнатися не міг перед роєм різних зацікавлень, питань, проблем, але всіх тих актуальних справ, що ними живуть сучасні сірі люди, як я. Моєю мрією було знайти хоч хвилинку часу, заховатися в тиші і виложити їх на папір, — не то що, Боже борони, публікувати, а просто скинути їх з себе на папір. Думаю, що майже кожна людина має таку потребу. Коли ж хто не викладе їх на папір, то

має потребу виговоритися перед принагідним слухачем. Але я не мав часу. І моя покійна дружина, жінка тверезого і здорового погляду на життя, правильно говорила, що хліба з тієї писанини я їсти не буду. А тепер не стало родинного огнища, і кудись ділися рої тих зацікавлень, не летять до мене, як нетлі на світло, — світло погасло разом з дружиною. Така холодна порожнеча навколо...

Звертаю свої очі в минуле. Що ж я там бачу? Відламки побитих образів. Це минуле таке неупорядковане, хаотичне. Який жаль, що я не писав щоденник або хоч місячника. В пеклі СССР я не міг цього зробити. Через щоденник мене там узяли б за "шпіона", — там ледве чи хто пише щоденники. Але тут у Канаді, що стала моїм Д о м о м (моя батьківщина там, де земля моїх батьків!) я міг писати хоч місячника, якщо не щоденника.

Тарас — моя добра дитина. Але він молодий, має свої власні інтереси, своє власне середовище. Чи маю я право вимагати від нього, щоб сидів зо мною і померклими очима дивився в могилу? Ні, не маю. Я радий, що він має куди вийти, розважитися трохи. Він значно більше терпить, ніж показує по собі. — Я беру папір, перо й окуляри та мандрую думкою в минуле. І так довгими вечорами на самоті почала виростати передо мною копиця безладно, наспіх записаного спогадами паперу. Канада... Наші минулі іміграційні роки... Розвивається в мене перед очима чудовими образами фільма "Маруся" з мальовничими танками трупи Вас. Авраменка, несуться звуки пісні славного хору Кошиця з тих образів. Бачиться як нас трьох купує цю фільму на Манітобу, який ентузіязм викликає перше демонстрування рідної фільми (і покійна дружина раділа, а не знала, що я нишком доложив до цього діла 100 дол.). А ось розвивається наш пишний прапор Українських Січових Стрільців ім. полк. Д. Вітовського. То знову барвистий образок: наш малий Тарасик танцює на сцені... На зміну приходить призабутий образок купецьких зборів у Вінніпегу. Серед інших і мене допускають до голосу. З далечі минулого часу я чую свої власні слова: "Сам я в кооперативні "ідоли" не дуже "вірую". Кооперативна система вбиває в одиниці духа ініціятиви. Це збирана "дружина", де один одному ховається за плечі, як дитина за мамину спідницю. Кооператива — це колективна система, від якої затягає советщиною. В ній немає купців, а є тільки урядники. Крамареві кооперативи не залежить на цьому, щоб покупець зайшов до крам-

ниці, бо він, крамар, однаково отримає свою місячну платню. Навпаки, йому на руку, щоб покупці не заходили, тоді в нього буде більше часу дрімати за прилавком. Якщо торгувати організовано, то я волію добру спілку кількох купців, що знають своє діло". — Дальше, в очах стають обриси будинку Інституту "Просвіти". З якою набожністю несу я туди свою вкладку 10 дол., щоб доступити того щастя і

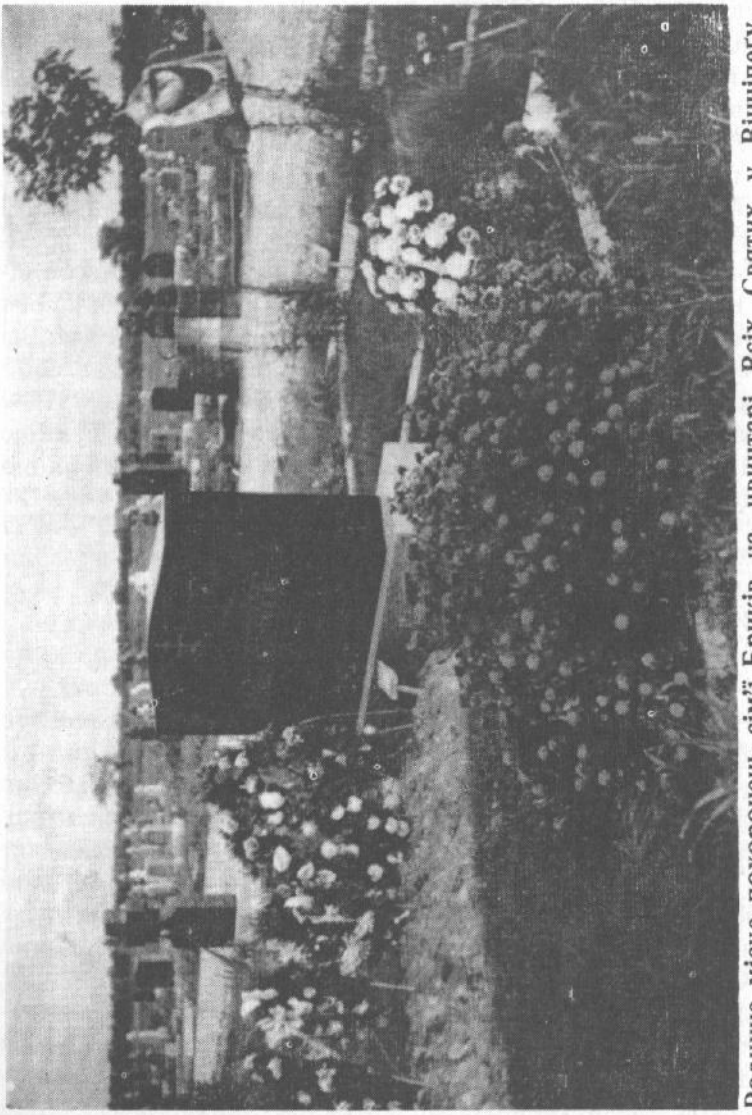

Родинне місце похоронень сім'ї Бриків на цвинтарі Всіх Святих у Вінніпеґу.
Тут пам'ятник, посередині, з трираменним хрестом, має надпис "БРИК — BRYK". Праворуч похоронена дружина, а ліворуч мама автора.

стати членом того храму, що має розвіяти серед нас темряву неуцтва, примітиву, забобонів, всяких вузьких упереджень. Там відчити, віча, концерти, збори. Все живе, допитливе, загонисте, повне вогню... Сам я один "нез'єдинений" і "проклятий", як каже Рим, серед уніятів, як острів серед моря. І до Союзу Українців Самостійників (СУС) зайшов у члени, не минув. Чи ж може бути краща кузня характерів, як плекання ідеї самостійного характеру для добра загалу? Звідси треба починати. Краще слабший патріот з сильнішим характером, ніж "сильний патріот" з слабшим характером. — З розгоном влетів я до цих організацій і в мене не було жодного сумніву, що гріхом було б не вступити до всіх організацій, де були високі патріотичні, релігійні та людські програми. Але через рік я навіть не зчувся, як мій купецький час просто сам скреслив мене і з листи Інституту "Просвіти", і СУСі-в, і ще деяких. Іду до крамниці, — ще ніч. Іду з крамниці, — вже ніч. Я самого себе ніколи не бачу... Моєю мрією було мати хоч трохи вільного часу на громадські справи, на перебування в товариствах, на читання книжок і преси. І в такі хвилини я наказував собі: Витривай! Зацін зуби і витривай — твій час прийде... — Глибше і глибше сягав я спогадами в минуле. А ось думкою вже й океан перемайнув, і побачив себе малим хлопчиною в рідній Колодіївці.

15

СВІТ ЗА ПОРОГОМ ТОРГОВЛІ

Я був рад записатися до всіх кращих українських товариств. І я вписувався. Найлегше мені було тут виконати найтрудніший у нас обов'язок, а саме — дати вкладку. Але після того мені було прикро, коли до мене приходило по кілька повідомлень (часто на один час) про збори та інші імпрези, а в мене не було часу. Не виступав я з членів, але через неможливість брати діяльну участь я автоматично опинявся поза бортом даної організації. З того боку я дуже терпів. Але згодом я став потрохи ставати на твердіший грунт. Мій час поволі наближався. І я зрадів, коли побачив, що вже маю змогу належати до деяких організацій, але належати не з гарячим запалом — вписався і забувся, — а з холодним вогнем, щоб стати твердим членом. Так я заангажувався в члени Народнього Дому. У Вінніпегу Народній

Дім — це одна з найстарших українських організацій. Покійний Тарас Ферлей поставив Нар. Дім на сильній фінансовій базі, виєднавши від уряду дозвіл на касино — продаж пива для членів. Покійний Ферлей сполучив велику ідейність і патріотизм з тверезим розумом у підході до справи. Всі ці чесноти в нашого брата рідко коли разом ходять впарі. Тепер в Народньому Домі найчастіше влаштовує відчити канадський відділ Української Вільної Академії Наук. Там таки ця установа знайшла собі притулок. Інколи відбуває в її залі свої збори Комітет Українців Канади, особливо ж його філія у Вінніпеґу.

Вміли основоположники Нар. Дому організувати його. До управи може ввійти тільки той, хто вибув членом принаймні п'ять років. Раніш мусять добре пізнати його, щоб не ввійшла випадкова людина, не розбивала його від середини. Знали ініціятори Н. Дому ясні сторони нашого брата, але знали й темні. Справді перед їхнім розумом треба шапку скинути!

Коли мати на увазі піонерські часи національно-культурної праці, то ледве чи якась інша з старших організацій перевищила тут Народні Доми.

Світла історія Народнього Дому у Вінніпеґу записана в "Пропам'ятній Книзі У.Н.Д" (Вінніпеґ 1949 р.), отже подавати його історію вдруге немає потреби. "Пропам'ятна Книга" — на 867 сторінок, в чудовій дорогій оправі — річ для майбутнього історика українців в Канаді, безперечно, — дуже вартісна. Сумнівно одначе, чи знайдеться такий історик, який використав би ці гори подробиць минулого, що ними виповнена ця книга таким значним коштом. Саму історію Укр. Нар. Дому у Вінніпеґу по суті можна і треба було вичерпати на кількох десятках сторінок. Решту місця краще було з дійсним пожитком залишити на живі, сучасні, корисні, пекуче необхідні справи, такі як торгівля, економія, промисел, фармерство, значення й конечність студій у високих школах та займання вищих становищ у канадському суспільстві. Коротко кажучи, замість "Пропам'ятної Книги" так з морального, як і фінасового погляду більше виплатився б був добрий Альманах.

Четвертий рік віддижурив я вже членом управи Народнього Дому. Бачу: відходить потрохи його "стара гвардія". Замість колишнього молодого гамору, дедалі частіше відбуваються жалібні сходини. Всевишній кожного з нас ставить у черзі перед брамою вічности.

Мене удостоїли становищем репрезентувати Народній Дім в КУК. Мій "чин" належить до побічних, але зате він іноді дає мені нагоду розрухати старі кості. Ось, наприклад, 1954 р. влаштували ми масову маніфестацію "За незалежність України". На мою долю в Діловому Комітеті випала практична частина — фінанси і програма. Про насильства Москви над Україною старався я подати багато головних моментів, у короткій, згущеній формі. Однак все це без потреби скоротили і звузили.

Надрукований в друкарні Ів. Крип'якевича оригінал програмки, що його не прочистила службова цензура, представляться так:

За ініціятивою Комітету Українців Канади,
Відділ у Вінніпеґу,
при співучасті
Ліґи Визволення України
відбудеться
МАСОВА МАНІФЕСТАЦІЯ
"ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ"
в неділю, 20 червня, 1954.

ПОРЯДОК ДНЯ:

І. Вранці у всіх українських церквах Вінніпеґу й околиці з нагоди цього свята буде відправлятися Служба Божа за волю і кращу долю України.

ІІ. Година 2.30 попол.: Збірка до походу на площі Манітобського парляменту. Звідтіля похід рушить до памятника "Невідомого вояка", де буде зложений вінок упавшим борцям, що життя своє віддали за волю. Коротку промову виголосить А. Яремович, голова КУК.

ІІІ. Від памятника похід рушить до залі міської Авдиторії, де буде слідувати нижчеподана програма:

Канадійський гимн — О, Канадо.

1. Вступне слово — І. Керелюк, голова місцевого відділу КУК
2. Хор СУМ ..... під диригентурою В. Кардаша
3. Промовець-гість — Г. Симпсон, проф. історії Саскачеванського університету.
4. Промова ..... посол Ф. Заплітний
5. Привіти від поневолених національностей:
   (1) словаки ..... о. І. Рекем

(2) естонці ..... С. Джогансон
(3) литовці ..... І. Маліновскас
(4) білоруси ..... Т. Сільванович
(5) латвійці ..... Е. Іванс
(6) українці ..... о. С. Їжик
6. Резолюції
7. Український чоловіч. хор "Сурма" ..... дир. Ю. Ткач; акомп. Володимира Кисілевська

Національні гимни.

Год. 4.50 попол. — Радіо-передача по CKSB, St. Boniface.

З цієї передачі довідаємось як Москва знехтувала Переяславський договір України.

ДО УКРАЇНЦІВ МІСТА ВІННІПЕҐУ

Українці й українки міста Вінніпеґу й околиці!

В день 20-го червня прибудьмо масово і спільно заманіфестуймо нашу єдність духа проти московського підступу, проти крутійства і шахрування історичних фактів щодо Переяславського договору. Москва як біла, так і червона увесь час послуговується насильством, терором, грабіжем та брехнею і завжди перекручувала та перекручує історію в свою користь, а Україні на шкоду. Чого царська Москва не доконала за 264 роки від Переяславського договору, то тепер московська чрезвичайка старається доконати новими насильствами, масовими арештами і вбивствами, — одне слово, вона хоче винищити наших учених, письменників, духівництво і наші церкви, щоб таким способом було легше держати український нарід у неволі.

Україна і всі інші поневолені народи мусять стати вільними, а тиранам і катам — смерть! Ми не маємо права дивитися на всі ті насильства та неправду — і мовчати. Заманіфестуймо перед цілим світом проти цієї неправди! Докажіть це своєю присутністю на маніфестації 20-го червня!

Комітет Українців Канади, Відділ у Вінніпеґу

І. Керелюк, голова С. Мокрій, секр.

Діловий Комітет:

І. Печенюк — похід і церемонія біля Ценотафу,
І. Дориш — упорядчик площі і залі (допомагатиме Український Пласт).

С. Мокрій — оголошення.
Г. Біжак — декорації.
О. С. Брик — фінанси і програма.

УВАГА — **Жодної грошевої збірки не буде!**

**
*

Подав я тут копію цієї оригінальної програми на пам'ятку, тому що в ужиток була здана інша, скорочена програма, з якої звернення "до українців міста Вінніпеґу" було "кореткорами" усунене, — можливо, з якихсь "дипломатичних" причин. Не виключена річ, що в це звернення я вклав трохи "гостроватий" зміст, що міг би декого з наших громадян немило вразити, — не знаю. Тонкощі дипломатії "в білих рукавичках", — так щоб і боронити свою

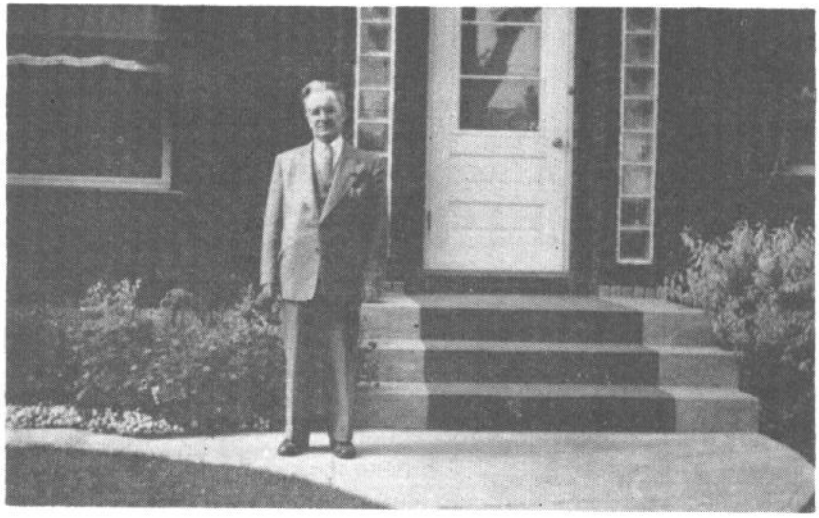

О. Брик
— автор; на фронті свого дому у Вінніпеґу; вул. Салтер 420. — 1954 р.

справу, і разом з тим нікому не наразитися, — не для всіх зрозумілі. Через слабість дипломатії та байдужність і перехід до чужих ми не маємо своєї незалежної держави.

Вибраний 1955 р. представником Народнього Дому до Комітету Українців Канади, на становищі голови фінансової комісії в цій установі, свої обов'язки я виконував не без деякого зусилля, так з огляду на стан мого здоров'я, як і взагалі через ці труднощі, які виявляються, коли справа безпосередньо торкається кишені громадянства. Легше

вам торкнутися душі, тіла, світогляду — чого хочете, але не кишені. Так воно вже є — людина є людиною.

Основники Народнього Дому, як було сказано, дивилися на світ відкритими очима, і поставили цю установу на міцній фінансовій базі. Тут також джерело оснування при цій установі Товариства Взаємної Помочі, до якого вписався я, дружина й син Тарас; дружина належала до нього тільки на протязі останнього року свого життя, одначе по її смерти Взаємна Поміч без жодних застережень виплатила мені 1,000 дол. посмертного.

Управа Народнього Дому — голова, заступник і секретар — одночасно являється й управою Взаємної Помочі, хоч це не конче практично. До управи вибирають людей настільки достойних цього становища, що потім не бачать жодної потреби їх зміняти. І так, перший голова Народнього Дому і Взаємної Помочі займав свій пост кільканадцять років і вмер на цьому становищі. Не статут і не традиція, а щастя членів до гідних кандидатів рішає про це, що на протязі цілого життя ніхто не бачить потреби їх зміняти. Загал членів зо свого боку має ту вигоду, що не мусить журитися новими кандидатами на членів управи і рискувати, що можуть попастися гірші, не маючи надії на кращих з-поміж молодших, які, до того ж, ще й практики не мають. Натомість кожен член управи має практику з з попередніх літ служби, то тим самим він автоматично надається на члена управи. А щодо кандидатів на нових членів управи, то справа така: не може він бути членом управи, бо не має практики; практики ж він не має тому, що ще в управі не бував. — Зачароване коло! — До речі, в тих народів, що в цьому ділі мають вироблену досвідом практику, 1/3 членів управи поновлюють, щоб нові люди вносили щось нового й при тому вироблялися на наступників старшого покоління.

***

Приїхавши в Канаду, в уніятській церкві за ввесь час я був тільки два рази: один раз 1927 р. в Босежур, коли принагідно запросив мене туди господар, в якого я зупинився якраз на Йорданське свято; другий раз — бувши на похороні бл. п. Курдидика у Вінніпегу. Натомість, коли я тільки вирвався до міста з далекого відлюддя на залізниці, мої кроки були спрямовані до українського православного храму — до собору св. Покрови у Вінніпегу. Хоч офіцій-

ним членом я став не відразу, то фактично я виконував усі обов'язки члена: жертвував грошеві датки і старався всякими іншими способами вкладати свою пайку в розбудову громади. Ставши членом, я навіть удостоївся чести стати заступником голови будівельного комітету. Коли ж мене потім замінили іншим, то вина в цьому не моя. Я був тієї думки, щоб громада св. Покрови визнала провід Української Греко-Православної Церкви в Канаді, а це йшло тоді врозріз з переконанням громади. Згодом обставин трохи змінилися, і мене вибрали заступником голови. Цей вибір був якимсь, сказати б, "друкарським чортиком", бо ані я, як "неблагонадійний" (через прихильність до поєднання УГПЦ під проводом Консисторії) на це не мав би заслуговувати, ані в громаді через це я не міг мати якогось твердішого ґрунту і голосу. Так свою особу я вважав за зайву на кожних зборах, і тому здебільшого не являвся на них. Був "паперовим" заступником голови громади. Але це суспільна справа. А що до релігійної, то кожної неділі й свята я відчував внутрішню потребу ходити до собору, а це тим більше, що мені треба було призвичаювати до церкви свого сина. Коли Тарас свою першу датку 25 дол. складав на українську церкву, то чинив це з глибоким переконанням, що цю свою скромну пожертву складав дійсно на велике діло, бо вже був свідомий, що в Церкві виховується наша надія — наша молодь.

Собор с. Покрови був запланований на всеканадську центральну святиню, що була б осідком всеканадського кириярха — митрополита чи архиєпископа, залежно від того, кого УГПЦерква в Канаді запросила б на це становище. Одначе сталося так, що собор адміністративно відокремився від цілости Української Православної Церкви в Канаді. Не буду входити в причини цього відокремлення. Ми принципово осуджуємо всякі роздори в нашому українському житті, без огляду на причини тих роздорів. Якою великою не була б ця причина роздорів, то все таки вона завжди є меншою за ціну шкоду, яку роздори чинять нашій спільноті. Очевидно, мало хто з майбутніх поколінь повірив би мені, якщо б я сказав, що причини відокремлення собору св. Покрови від решти Української Православної Церкви під проводом Консисторії були тільки по одній стороні. Майбутнє покоління, хоч би й не знало подробиць справи, згори підходило б до неї так, що причини були по обох сторонах, хоч може з одної сторони більші, а з другої менші, — може й

дуже малі. З котрої сторони? Не моє завдання про це судити. — Коли йдеться про собор св. Покрови, то годі обвинувачувати цілість громади — рядових членів; вони ні в чому не відрізняються від членів інших громад, і безперечно щиро бажали творити одну церковну спільноту з рештою наших одновірців у Канаді. Тож і не рядові члени були при-

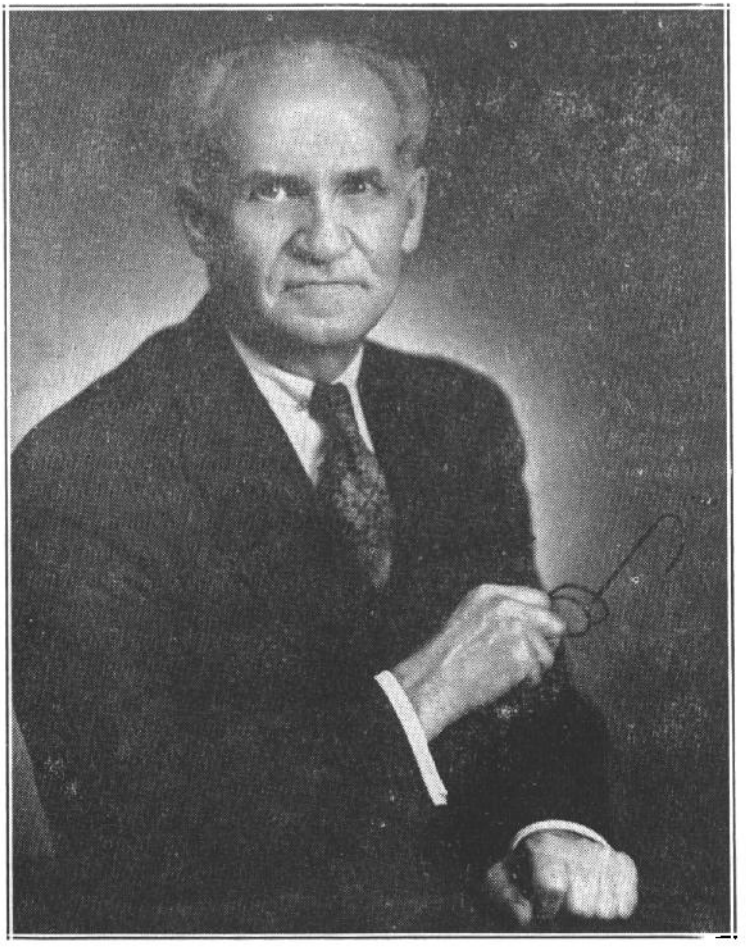

Дост. Я. В. Арсенич
— Королівський радник і перший суддя українського роду в **Канаді** († 29. 6. 1953).

чиною відокремлення собору. Якщо шукати вини, то треба шукати її серед деяких осіб проводу, з тодішнім настоятелем о. Маєвським включно. Отож біда не втому, що гро-

мада більшістю йшла за своїм проводом, — бо таке довір'я до проводу в засаді треба вважати за чесноту громади. Біда натомість починається тоді, коли провід вже перестає заслуговувати на довір'я, однак громада цього не помічає. — Так ось нам, членам громади собору, стало ясно, що надії на наше поєднання з рештою нашої Церкви в Канаді немає. Коли ми самі, члени громади, надії на своє влиття в соборне тіло всієї нашої Церкви в Канаді не мали, то тим самим не могли мати такої надії і ці, що зо становищем проводу громади не погоджувалися. Це був один факт. І цей факт зводився до того, що собор св. Покрови автоматично переставав бути центральним храмом нашої Церкви в Канаді, бо ж він відокремився. Другий факт був такий, що така центральна святиня мусіла бути. Так виринула потреба організувати у Вінніпегу нову, Катедральну громаду. На перших її організаційних зборах вписалося кільканадцять членів. На другі збори запрошено, між іншими, і мене; я став членом Катедральної громади. Для мене це була зворушлива хвилина, що я став членом в с і є ї нашої Церкви в Канаді. Тоді таки було вибрано комітет для знайдення площі під будову Всеканадської Катедри (теперішня Катедра Пресвятої Трійці, що будується) — в складі: Петро Крип'якевич, покійний Семенюк і я. Вдоволення будовою нової, центральної святині було в мене велике, але ще більше вдоволення давало учасництво в будові є д н о с т и в нашій Церкві. З Петром Крип'якевичем, з яким в'язали мене нитки дружби, підшукали ми садибу за 24,000 дол. Тому що наш комітет грошей не мав, я на задаток виписав власний чек на 1,000 дол., і зробив це без відома моєї дружини, отже, сказати б, "нелегально", поскільки ввесь наш капітал був спільним. А тримав я це в таємниці перед дружиною тому, що мій задаток міг пропасти. Він повернувся мені тільки завдяки обставинам. В міжчасі ми знайшли іншу, дешеву садибу — за 15,000 дол., до торгу. Почали ми давати за неї нижче десяти тисяч, стулнево попускаючи вище. Знайти садибу — це одна річ, а брати відповідальність за ціну — друга річ; тут мусіли рішати збори громади. Громада прийняла до відома цю теоретично-максимальну ціну — до торгу, уповажнивши о. митрата д-ра С. В. Савчука й аптекаря Залозецького добити торгу. Зійшлися вони з власниками площі за 12,500 дол. На цій садибі почали будувати Всеканадську Катедру Пресв. Трійці. Свою 1,000 дол. задатку за попередню пляновану садибу, з якої ми зрезигнували, мені

вдалося дістати назад, бо задаток я дав умовно — якщо ми до такого то терміну надумаємося купити.

В самих початках планування будови Катедри мені довелося трохи послужити громаді на становищі заступника будівельного комітету. Одначе в конкретному започаткуванні самої будови прийняти участь не було мені суджено. В проводі нашої Церкви виявився брак однозгідности щодо тодішнього нашого кірієрарха архиєпископа Мстислава (Скрипника). Уступив він зо свого становища через кілька

Олександер Брик
— автор (зліва); з братом Теодором у Вінніпеґу 1956 р.

голосів більшости на Соборі УГПЦ, отже погляди на цю справу були розділені майже пополовині. Я бачив тільки наслідок: поділ думок, конфлікт. Можливо, мали рацію одні, можливо — другі, а може й ні одні, ні другі, — не мені судити . Але тому що в с я к і конфлікти — будь вони оправдані чи ні — почали мені переливатися через горло,

я рішив зійти насторону з цієї дороги, якою проноситься стихія будь-якого конфлікту. А втім, вже сам стан мого здоров'я рішуче вимагав спокою. Лікар виразно мене остеріг. Хай мене називають "грішною" людиною, але я не перестану вважати, що все ж таки життя мені миліше, ніж моральне вдоволення цим, що "моє буде зверха". Моя покійна дружина на основі лікарських інформацій знаючи стан мого здоров'я, прохала мене не мішатися в конфлікти, бо коли "очі не бачать, то й серце не болить". А той "біль серця" міг скінчитися для мого здоров'я повною катастрофою і я вже помічав, що й торгівля починає мені щораз більше шкодити.

Осторонь від усяких зборів і дискусій я почувався здоровшим, але я був призвичаєний до участи в суспільному житті, а крім того, людина вже з уродження є суспільною істотою. Тож коли одного разу (коли вже Митрополит Іларіон був вибраний головою нашої Церкви в Канаді, а нижню частину Катедри збудовано), громада заочно вибрала мене членом будівельного комітету, я не міг не переломити в собі суспільної жилки та почуття обов'язку і відмовитися від участи в праці, коли пара інших одиниць, а між ними особливо тодішній секретар громади Петро Крип'якевич, несли на собі так багато тягару праці. Коли забракло старшого братчика, що завідував світлами й тацею, одної неділі я цілком принагідно сам узявся на той раз послужити. А другого дня громада формально вибрала мене старшим братчиком. — Так і досі я свічу і гашу вогники світил та перераховую зібрані гроші в храмі. І так доводиться мені бути свідком щораз частішого згасання життя заслужених людей нашого старшого покоління, що їх у Катедрі прощають на вічний спочинок, а між ними попрощали також професора Леоніда Т. Білецького. В таких хвилинах думаю собі: коли одного дня згасне слабенький вогник мого життя, надо мною якась добряча рука також засвітить свічку...

Головою будівельного комітету був адвокат І. Сололомон. Він уповноважив мене в потребі виручати його в практичній роботі у зв'язку з будовою Катедри. — Я виготовив план грошевої збірки на три роки. Маючи досвід з Собору св. Покрови, що фінансові труднощі можуть вже заздалегідь відбирати будівельному комітетові оптимізм і рушійну певність себе, я був мило заскочений, коли збори громади, під проводом заступника голови, одобрили цей

план і апробував його голова президії Консисторії о. митрат Є. Грицина та поблагословив Впреосв. Митрополит Іларіон.

Англійці кажуть: "Всі чесноти треба починати від власного дому". Тож і мені треба було починати від себе. Укласти план трирічної грошевої збірки, розуміється, не було аж так дуже трудно. Трудніше було надхнути людей вірою в можливість та в заохоту здійснення цього плану. Маючи це на увазі, я почав це здійснення такими кроками, про які говорять нижчеподані друки, що зберігаються в моєму архіві, наприклад, ось це масово розіслане запрошення:

ЧАЙНЕ ПРИЙНЯТТЯ

Власним коштом п. Олександер Брик влаштовує **величаве Чайне Прийняття** в залі Катедри Пресв. Тройці, 1175 Мейн Ст., **в неділю 22-го лютого** від год. 3 до 7 пополудні.

Просимо всіх православних та інших доброї волі людей прибути численно зріднею і знайомими.

Буде тепла, щира родинна гостина і ввічлива обслуга.

Запрошує Вас Будівельний Комітет.

На допомогу в обслузі поспішив мені місцевий відділ Жіночого Т-ва ім. Лесі Українки. Прибутку було 228 дол. Всі видатки я оплатив з власної кишені. Здається, що це був щасливий початок доброго діла.

А ось, для прикладу, зразок Зобов'язання, яке ми, за планом збірки пожертв на Катедру, випустили друком. Підписане **Зобов'язання Ч. І.** виглядає так:

"За благословенням Високопреосвященнішого Іларіона, Митрополита Вінніпегу і всієї Канади і за порозумінням з Консисторією Греко-Православної Церкви в Канаді починаємо в ім'я Боже вести збірку на Катедру.

— — — — — — — — — — — —

До Шановної Управи Української Греко-Православної Катедральної Громади Пресвятої Тройці, Вінніпег, Ман.

МОЇ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ:

Я нижче підписаний Олександер Брик і син Тарас зобов'язуюся у наступних трьох роках зложити не менше як $600.00. А тому що заходить велика потреба добудувати Катедру в наступник двох роках, то зобов'язуюся зложити вищенаписану суму до дня 1 січня 1955 р.

Зараз складаю $300.00 (або зложу $..... до дня ..... 19..... р.).

Це зобо'язання підписую з власної волі, однак застерігаю себе проти всякого примусового сколектування написаної мною суми.

Вінніпеґ, 23 лютого 1953 р. Олександер Брик
(Місце день рік (Власноручний підпис)
420 Salter St.

За Будівельний Комітет Катедри:
A. S. Bryk.

Цим **Зобов'язанням Ч. 1.** започатковано збірку пожертв на Будову Катедри — за трирічним планом, що про нього "Канадійський Фармер" від 27 квітня 1953 р., між іншим, писав: "Будівельний Комітет уже накреслив і видав проєкт пляну збирання грошей на докінчення будови Катедри. Назвали цей плян **"Пляном Брика".** Він розложений на три роки і полягає на т. з. "Мої Зобовязаня" — добровільних пожертв. Коли б було потрібно, то плян може бути скорочений з трьох до двох років. Це буде залежати від скількости пожертв. Початки збірки протягом перших 10 днів уже принесли добрі наслідки. Більші пожертви зложили слідуючі: Олександер Брик і його син Тарас — $600, Іван Вахняк — 500, Андрій Крип'якевич 500, Петро Крип'якевич 300, Микола Залозецький — 300, д-р П. Закус — 300, Ярослав Колтек — 250, Іван Чорний — 210, Ярослав Масцюх — 200, К. Ф. Сліпець — 100, Михайло Романів — 100, Микола Котелко — 100, Павло Лехкун — 100. Разом з деклярацїями зложено 3.560 дол.

Теперішні старання й темпо праці показує, що Катедра повинна бути докінчена до 1955 р. Потрібно однак помочі всіх щирих українців Вінніпеґу й поза ним. Ми мусимо бути більше щедрі, ніж дотепер були. Пам'ятаймо, що Катедра належить до всіх нас у Канаді, отже всі повинні помогти в добудованні її. — ..Прот. Є. Грицина сказав, що нашу жертвенність треба зрівноважити, бо деякі люди дають досить великі суми грошей, а інші дуже малі".

Мій збірковий план прийнявся не відразу й не так легко. Треба було аж фахових пояснень відомого правника І. Соломона, поки загал зрозумів, що тут немає жодного підступу і небезпеки для жертводавців. Треба дякувати Господеві, що хоч правника зрозуміли, бо хто знає, чи без того мій план не був би названий божевільним, а його автор — підозрілим... Таке частенько буває...

Я вимагав наладнання збіркового апарату. Кожен збірщик повинен мати уповноваження. Не може бути випадку, щоб комусь з жертводавців забули видати квитанцію і проголосити в пресі. Без такої прецизійної системи можуть трапитися випадки неуваги й хаосу, а за цим — скарги жертводавців. Одна з таких скарг трапилася — що жертводавця не згадали в пресі.

Листу жертводавців проголосив у газеті "Канадійський Фармер". Нащо ж імена жертводавців тримати в тайні? Це ж не секрет! Після того один з членів громади вніс

Всеч. о. Мих. Юрківський
уроженець Канади, настоятель Всеканадської Катедри Пресвятої Трійці у Вінніпегу, в 1956 році.

до управи запитання, чому теж і його пожертва, яку він склав був раніше в сумі $200.00, не була проголошена в пресі? В управі почалася гостра дискусія. Внаслідок дискусії винесено постанову, що кожен, хто хоче збирати пожертви, мусить мати посвідку від секретаря. Така формальність забезпечувала перед непорозуміннями, але разом з тим виявилася й трудність: збірщик мав пропонувати свої безплатні послуги, а разом з тим мусів старатися, щоб йому висловили довір'я і виставили посвідку-уповноваження, наче

платному урядовцеві. — Здається, що тут був початок охолодження збіркового запалу. — Я особисто зобов'язався був без жодного винагородження, навіть без звороту коштів транспортації, зібрати 75,000 дол. у Вінніпегу. Однак деякі одиниці чомусь усумнилися в цьому: стара історія: "немає пророка в краю своєму". — Не міг я цього не прийняти як якогось застереження до моїх починів, і подався до димісії. — Але це не значить, що справа Катедри мені байдужа. Навпаки, я нею цікавлюся — в тому розумінні, що досі пожертвував $725.00, а мій син Тарас, як член Всеканадської Катедри, зложив 575 дол. Крім того, я задекларував ще 500 дол. пожертви, коли вже почнуть добудову. Тепер мені особисто значно легше самому дати пожертву, ніж збирати її від інших. Загалом мій досьогочасний вклад у Катедру уже перевищив $2,000.

Требник Петра Могили, пославшись на св. Письмо, каже, що існує священство т а є м н е і священство д у х о в н е (світське). Духовним священиком є кожен, хто працює для Церкви Христової. — Це могло б бути предметом дискусії, хто при основуванні Української Православної Церкви в Канаді відограв більшу ролю: священство таємне чи духовне, — однак це належить до майбутніх істориків нашої Церкви. Я тут стверджу це, в чому я певний: світські люди в Канаді ще й досі в значній мірі виконують велику місійну працю в розвитку нашої Церкви. Господь сподобив мене також узяти в цій місійній праці невеличку участь — 1954 р. при організуванні відновленої громади в Кенорі (Онтаріо), в Трансконі, в Сарто і т. д. До своєї участи у місійному встановлюванні цих громад я завжди належно підготовлявся і приступав до цього з урочистою повагою. Свою промову писав, докладно перечитував і виправляв по кілька разів, а вже після того перед публікою виголошував її, бож відомо з досвіду, що коли промовець покажеться з паперами в руках, він вже наперед втратив у слухачів половину успіху, хоч би думки його були дійсно геніяльні. Все ж таки буває, що й великі мужі свої промови читають, але великим це може скоріш "увійде", ніж малому.

Коли дивлюся на величаві початки нашої Катедри у Вінніпегу, повз яку проїжджаю мало не щодня, в мене будиться багато думок про тих людей, які тут були, і тих, що будуть. Ось 25 листопада 1954 р. помер 75-річний піонер Назар Боднарчук. "Новий Шлях" від 31 грудня 1954 р., між іншим, писав: "Назар Боднарчук був спершу робітником,

а опісля торгівцем; разом з тим це була людина великого духа, невсипущої праці та діяч на церковній і громадській ниві; уділявся він також у Народнім Домі і Комітеті Українців Канади, де був касиром до своєї недуги. Визначився при будові катедри Пресвятої Тройці у Вінніпегу... Похоронили його на цвинтарі Всіх Святих. Вінці були від родини, церковних громад, братських організацій КУК-а та численних приятелів. Як нев'янучий вінець зібрано на Всеканадійську катедру поверх 70 дол. Більші датки зложили: пишучий ці рядки ($50 — О.Б.) та Петро Крипякевич 10 дол. — Спи, брате Назаре, спокійно, нехай Тобі земля канадійська буде легкою, та про долю й волю свого народу й рідної своєї Церкви сни! Вічна пам'ять, Вічная згадка буде по Тобі. — **Олександер Брик"**

Коли проходжу-проїжджаю повз Катедру, все мені ввижається тінь пок. Назара Боднарчука, його шляхетне обличчя, його добрий усміх, і все бачиться він мені за метушливою роботою при Катедрі, наче символ громадської жертвенности.

***

В мене є посвідка, яка показує, що 1940 р. я вплатив до Комітету Українців Канади 10 дол. Потім постійно платив по 25 дол. на рік. У статуті КУК є така клявзуля, що тільки кандидат Братства Українців Католиків (отже тільки католик) може бути головою цієї установи. Думаю, що багато православних українців вбачають у цьому суперечну християнству релігійну нетолеранцію, а як громадяни Канади вважають такий стан за суперечний з основним принципом демократії. А одначе в ім'я національної єдности належить до КУК-а і СУС, і ці православні українці, що їх не охоплюють організаційні рами СУС-а. Став я уділовцем не тільки "Українського Голосу", але й "Нового Шляху". На Українську Бурсу в Саскатуні вніс уділ 25 дол. 1948 р. На Колегію св. Андрея 1946 р. склав пожертви 150 дол., а 1,000 дол. записав як свою посмертну асекурацію. Під час війни висилав пачки на домівку нашого Союзу Вояків. По війні висилав пачки одному нашому студентові-скитальцеві в Австрії. На висиланих мною допомогових пачках бували й інші ймення наших скитальців, включаючи нашого заслуженого видавця І. Тиктора, що був уповноваженим по одержуванні пачок в Інсбруку, Австрія. Для прикладу я дозволив собі навести власну особу, бо про інших не

маю конкретних даних. Однак я знаю, що в Канаді є десятки тисяч "староприбулих" православних українців, які, поруч праці в "церковній огорожі", можуть вилегітимуватися довгими листами фактів своєї національно-суспільної праці в надконфенсійному маштабі. Для того вистачить привести ось хоч би такий документ з діяльности Відділу КУК у Вінніпеґу, очоленого православним головою:

КОМІТЕТ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ
Відділ у Вінніпеґу

До Хвальних Управ
Українських Парохій, Огранізацій,
Установ й усього українського громадянства
міста Вінніпеґу.

Розбудова Українського Громадського Фонду вимагає спільних зусиль від усіх українців у Канаді. Ціль Українського Громадського Фонду є — дати фінансову основу для праці над визволенням України з московсько-большевицької окупації та через вільні вибори установити в Україні справді український демократичний уряд. У Канаді працює в тому напрямку Комітету Українців Канади.

Враз із цим Комітет Українців Канади розбудовує всесторонньо українське життя в Канаді. Комітет Українців Канади, це наше лице в Канаді й наш найвищий репрезентант перед урядом і канадійською публічною опінією.

У виказі Українського Громадського Фонду не повинно забракнути нікого з українців у Вінніпеґу. На цю ціль вони можуть відбути в себе спеціяльні віча, або інші відповідні імпрези. Ніхто не може залишитися позаду, бо всі однаково дорожимо українською справою і бажаємо добра Україні. Тож усі ми повинні також виконати наш український обов'язок так, як наказує совість і дозволяє наш матеріяльний стан.

Не вимагаємо неможливости й зовсім не маємо на думці того, щоб через національну вкладку до Українського Громадського Фонду хтонебудь відмовляв собі, або своїм дітям якогось конечного видатку. Але будьмо здібні відмовити собі, чи своїй дитині, якоїсь незначної дрібниці, може не раз навіть шкідливої, і з цієї ощадности вирівняймо нашу вкладку до Українського Громадського Фонду.

Тож — жертвуйте на Український Громадський Фонд що хто може, але жертвуйте всі!

КОМІТЕТ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ
Відділ у Вінніпегу

УПРАВА:
Михайло Барилюк, голова. **Василь Берестянський,** секр.

ФІНАНСОВА КОМІСІЯ:
Олександер Брик. Григорій Брик. Михайло Скобляк.
("Новий Шлях", 23. 9. 1955)

Правдиво кажуть наші поселенці зо "старого краю", що в Канаді час немовірно скоро минає. Однак, коли поглянуну на календарі, що їх за той час видано, то лежить їх чимала купа. А коли оглянуся поза себе на пройдений шлях, то бачу, що він густо встелений датами, фактами і подіями, що складаються на сторінки нашої історії в Канаді, і на собі їхні сліди відчуваю ще більше, ніж вони мої сліди — на собі. Альбом газетних вирізків, в які пливуче життя занесло й моє ймення, товстіє і жовкне, як стара грамота. Коли іноді на самоті переглядаю його, мені здалеку причуваються слова улюбленої пісні наших старих піонерів у Канаді:

Колеса крутяться, літа минаються, —
Я вже старий, над гробом став...

***

Я тільки з формальних причин згадав про працю православних українців у Канаді не тільки в обсязі Української Православної Церкви, але й також поза нею — на загальній національно-суспільній ниві. Але по суті цей поділ зовсім штучний і неоправданий. Українська Православна Церква в Канаді, як незалежна від чужих центрів, без жодної решти покриває чисто релігійні інтереси з національно-суспільними. Вся суть українства нероздільно й органічно міститься в УПЦеркві, а істота УПЦеркви лежить в її християнському українстві. Що так воно є в теорії і в практиці, хай послужить один образок з нашої національно-суспільної діяльности в нашій рідній УПЦеркві. За цей образок, один з типових і багатьох, може послужити мені моя промова, виголошена в соборі св. Покрови 13 травня 1951 року на Святі Матері, яке своєю присутністю вшанував Впреосв. Митрополит Іларіон, в асисті о. протопр. Г. Метюка.

"Високодостойні Матері, Високопреосвященніший Владико, Всечесний Отче Протопресвітере, Святочна Громадо!

В цей урочистий і радісний для щасливіших народів День Свята Матері перед нашими очима проходять чорними пасмами століття занепаду нашого народу, коли то здавалося, що ось-ось ці пасма обірвуться і наступить наша заглада. А коли, на щастя, так не сталося, то це тому, що, як говорив ще Богдан Хмельницький, "козацька мати не вмерла". Від української матері приходять на світ юнаки і юначки, викормлені її грудьми, запалені її серцем, напоєні нею гарячою любов'ю до всього рідного, українського, в світському і церковному житті.

А коли є в нас такі юнаки і юначки, то існує жива сила народу, серед якої від часу до часу, в найкритичніших хвилинах, появляється в народі світла постать визволителя. — Так, наприклад, з'явилася велика постать Богдана Хмельницького, що швидко зорганізував усе козацтво, з'єднав наш народ в одну Українську Козацьку Державу, і чув тоді зачудований світ, як затримтіла горда Варшава і лячно задрижала Москва перед розбудженою силою України. — Але в нещасливу годину народилась воля України: проти неї стала татарська Орда, азійська Москва і лядсько-католицька Польща. І кожна з них була певна, що вона зітре українців з лиця землі.

Але не справдилися чорні надії ворогів наших. Наш нарід, що має за собою славну минувшину; нарід, що має за собою славну традицію; нарід, що має за собою свою рідну Українську Православну Церкву, — такий нарід ніколи не допустить до заглади Батьківщини, не допустить до наруги над нею.

Волі Божій вгодно, щоб наш нарід жив і Господа славив, і щоб це було для гнобителів наших свідченням про гріхи їхні перед Господом Богом, та щоб було це свідоцтвом могутности Божої.

А ось — нещасна батрачка з Київщини привела на світ немовля, в нужді його виховала і бідною сиріткою його оставила. Але Бог всемогучий розтягнув над ним свій покров, зберіг його для українського народу, щоб він став нашим національним пророком, який оставив нам національну "євангелію" — Заповіти, що стали нашому народові дороговказом до воскресіння і життя вічного нашого народу з його душею — Українською Православною Церквою. Цим нашим національним пророком став Тарас Шевченко.

Перед нашими очима шляхом історії пересуваються довгі лави борців за Україну, на чолі з провідниками — і всі вони перші соки любови до Батьківщини прийняли з грудей і з душі української матері: з її уст прийняли рідну мову, рідну пісню, любов до рідного минулого, вічне прив'язання до землі предків та волі. І вони знову орлами з-під рідних стріх вилетіли, муром стали на захист України — в році Божому 1918-му. Але... "встоятись не було сили".

Одначе, як довго існує українська мати, так довго невмирущими будуть слова великого і віщого Івана Франка: "Їх смерть життя розбудить у народі, — це початок борні, а не кінець". І всі ми, в кого б'ється українське серце, прямуємо до здійснення нашого найвищого національного ідеалу — до виборення Україні державної незалежности.

Дорогі наші українські Матері — старші, молодші і майбутні! Пам'ятайте, що в першу чергу від Вас залежить майбутнє України. У своїх грудях ви носите ключі до долі України. Від Вас залежить — буде Україна каратися в чорній ночі занепаду, чи воскресне до сонця волі й слави. Пам'ятайте, що якими виховаєте дітей Ваших, такими вони будуть синами, братами, чоловіками, громадянами, вояками і провідниками. Від Вас, Матері, у першу чергу залежить сила наших домашніх огнищ, наших світлих традиційних д о м і в-храмів і вся моральна сила нашого народу.

В суворій борні за своє щоденне життя чоловік Твій, Жінко, клопочеться і трудиться для свого дому, для своєї родини. Буває, часом він зашерсткий, часами і неправий буває, але Ти, Жінко-Мати, на те й маєш від Бога більшу ніж чоловік природну доброту, лагідну вдачу, поміркованість і почуття гармонії, щоб Ти була жрекинею тихого домашнього огнища, за яким так тужить кожен чоловік і яке є кузнею сильних духом і тілом грядучих поколінь. Цю душевну перевагу дав Тобі Господь Бог замість фізичної переваги і Господь кличе Тебе не закопувати цього таланту в землю. На Тобі єдиній, українська Мати, лежить обов'язок від колиски вщеплювати любов своїм дітям до всього нашого рідного: до українського народу, до української землі, до рідної Української Православної Церкви, до рідної мови, до священних звичаїв наших предків, до наших старших — патріярхів роду, до наших заслужених провідників церковних і світських, — і на скалі цього виховання Господь збудує храм волі України і сили пекельні не переможуть її. Хай у цьому Господь допоможе Тобі!"

Як бачите, в нашій Українській Православній Церкві ми маємо свободу виявляти нашу любов до України думкою, словом і ділом у повній, заокругленій формі, не оглядаючись ні на Москву, ні на Польщу, ні Рим, ні на Царгород. Це дає нам можливість прийняти Шевченка п о в н о т о ю — з його всіми творами: "Великим Льохом", де він виступив проти Москви, хоч вона й православна; з "Гайдамаками" — де він виступив проти Польщі і ствердив устами Ґонти, що католицтво несло нам з боку Польщі національну загладу; з "Іваном Гусом" — де він натаврував Рим за його протихристиянські риси: нетерпимість, неправду, підступність, жорстокість і злочинні вбивства праведних людей типу Гуса, спаленого католицькою Церквою на кострі. Натомість католицька Церква мусіла б Шевченкові твори обкроїти там, де він вказує на ворожість Риму до України і свободи віри, так як Рим тепер на наших очах фальшує історію України, дошукуючись католицтва там, де його не було й немає.

***

Католики, які не знають справжнього духа соборноправности Української Православної Церкви, не можуть собі уявити, як там ті світські та ще й "темні' люди, всякі робітники й фармери, можуть забирати голос у церковних справах вищого значення. Як собі ці сірні світські люди з тими справами радять, це може покаже ось хоч би один з численних прикладів, — промова одного з вірних-членів громади св. Покрови, виголошена 3 січня 1952 р. на річних зборах громади, в приявності Впреосв. Митрополита Іларіона.

"Світлі Збори!

Бувши вибраний на одного з двох заступників голови Управи нашої Громади, з різних незалежних від мене причин і недомагань я на зборах не бував може аж надто часто, а одначе мірою можливости я таки бував.

Останній Собор Української Греко-Православної Церкви в Канаді приніс нам один факт, що став для нас подекуди несподіванкою, до зустрічі якої ми, може, не були приготовані, але яка вимагає від нас негайно зайняти відповідну настанову, цебто зревідувати наше досьогочасне становище. — Маю на увазі це, що наш дотеперішній Високий Священнослужитель, Високопреосвященніший Владика Митрополит Іларіон, під покровом якого наша Громада мала

честь перебувати чотири роки, вибраний тепер на становище Кирієрарха Української Греко-Православної Церкви в Канаді, а тим самим він автоматично став також Головою Консисторії УГПЦК. Це був просто вищий признак, який взиває нас до негайного злиття з усією нашою Соборною Церквою в Канаді.

По Соборі УГПЦ, на другому засіданні Управи нашої Громади наш настоятель Всечесний Отець Протопресвітер Григорій Метюк зачитав був Статут Української Греко-Православної Церкви в Канаді, очолюваної Єпископатом і Консисторією. Управа нашої Громади однодушно погодилася приєднатися до Консисторії УГПЦ, але приєднатися тільки д у х о в о, а не фізично, тобто не підпорядковувати Консисторії свого майна. Розходження між нами було тільки в цьому, що для правного оформлення нашого д у х о в о г о приєднання до Консисторії наша Управа бажала заангажувати адвоката, щоб була через якесь непорозуміння не була нарушена незалежність її майна, я натомість рішуче стояв на тому, що нам, християнам, у такі очевидні й безсумнівні справи, та ще й церковні, не зовсім личює вмішувати адвокатів. Звичайно, в демократичних суспільствах рішає більшість, отож наша Управа більшістю голосів поступила так, як уважала за властиве. — Одночасно в демократичних спільнотах водиться так, що коли вибраний чи назначений член керівних органів не погоджується з деякими напрямними більшости цих органів, то він подається до димісії, тобто сам уступає зо свого поста. Я одначе, розваживши справу, не вважав за доцільне уступати з поста заступника голови, щоб не наражувати Громаду на зайві клопоти, пов'язані зо скликанням зборів для вибору мого заступника, бо це не тільки втрата часу, з яким кожен з нас рахується, але й свого роду забезпечення перед зайвими тертями, що під час виборів бувають, а тепер, в цих наших днях, Громаді особливо потрібна єдність для важливих рішень.

Ніхто з нас не заперечить, що неславний є той син чи донька, що через дрібні й зайві порахунки своїх батька-матір тягає до адвоката. А хто ж з Вас заперечить, що наша рідна Українська Православна Церква не є наша Мати? То як же поступили ми: чи не слідами того невдячного сина супроти своїх батька-матері? Хіба ж може бути тут ще якесь оправдання? Хіба ж у когось знайдеться відвага оправдувати цей поступок?

Чи ж наша Церква не була полишена на роздоріжжі, зранена й опущена? А ми ж не дуже спішилися їй з допомогою! Так був той євангельський юдей пограбований, покалічений і опущений на шляху, кудою проходили різні

Провід, професори, лектори і студенти Української Православної Богословської Академії 1955 р. (Імена подані на стор. 419).

люди: і священик, і левит, та інші, але ніхто з них не прийшов з допомогою нещасному. Аж надійшов щиросердечний самарянин, і він подав йому негайну поміч. — Наша Рідна Церква жде на таких провідників, як той самарянин.

Стверджую дійсність, якої не повинно бути, а не шукаю причин до порожніх докорів. Навпаки, це, що сталося, — сталося, і воно вже не повинно бути причиною немилозвучности між нами. Якщо його одначе треба пам'ятати, то тільки тому, щоб на майбутнє не допускати таких самих чи подібних кроків, які чести християнам не принесуть. У нас є свій власний розум. У нас є добра воля. У нас є християнські засади й чесноти. Отож, у нас є всі дані для цього, щоб у своїй християнській сім'ї по-родинному полагодитися всі справи, і буде це Богові на славу, а нашій рідній Церкві на користь".

Важне не це, що цю промову виголосив я, — бо її, сподіваюся, міг так само добре виголосити майже кожен рядовий член Громади, а це важне, що Громада, а так само й її духовний провід, дає можливість членові висловити свій погляд на справу, яку вирішується більшістю голосів.

І тільки песиміст, що, зневірений у добру волю, розум і чесноти людини, вірить у батіг як єдиний засіб порядку, а сірих, рядових вірних Церкви Христової вважає за темну отару на бездоріжжях пустині, — тільки той може підозрівати, що вірні Церкви Христової не заслуговують на соборноправність. Бувають різноголосся і в нашій Церкві, але бувають вони й у римській Церкві з її автократією, — наприклад, бували в ній аж по три папи одночасно. А втім, без соборноправности католицька Церква втратила в Канаді сотки тисяч вірних, а українці з соборноправністю створили в Канаді Українську Православну Церкву, якої тут ра-

---

Імена осіб, подані на світлині на 418 стор.

1. ряд, зліва направо: п. Вас. Сарчук, прот. о. Б. Грицина, ВПреп. Митрополит д-р Іларіон, о. прот. д-р С. В. Савчук, о. прот. мгр. Г. Метюк, проф. д-р П. Тенянко, проф. д-р Ю. Мулик-Луцик.

2-ий ряд, зліва направо: Ів. Живко, Мир. Крищук, о. С. Гуцуляк, о. диян. С. Столярчук, о. П. Блажук, п. В. Богонос, о. С. Кропельницький, о. диян. Ів. Мельник, інж. Ів. Гомик, О. Кравченко.

3-ий ряд, зліва направо: Б. Горгіца, Н. Ільницький, П. Калішук, о. О. Костюк, Г. Удод, Н. Бова, М. Стеценко, П. Дорош, Б. Древецький, Ев. Нарушевич, Ю. Гнатко, М. Свириденко, о. В. Диків.

ніше зовсім не було. Створили Церкву не високовчені теологи, а люди праці, що були прості, наче ці Христові апостоли-рибаки.

***

Римські політики в Канаді не змогли втримати в своїх "їжакових рукавицях" значну частину вірних, — тих вірних, які, сказавши словами Т. Шевченка, своїм "невченим оком заглянули в саму душу глибоко-глибоко" тим політикам, і пізнали наскрізь "вовків ув овечій шкурі". Щоб якось оправдатися перед Римом, що вони випустили з рук пару сот тисяч вірних, більшість яких вернулася на лоно своєї прадідної Віри православної, ці агенти Риму, як звичайно, почали лукавити правдою, шукаючи вини у вірних, а не в собі. І так вони баять, що до нашої Церкви пішов ніби "радикальний, вільнодумний" елемент; тим вони хотять сказати, що цей елемент був "далеким від релігії".

Хто знає Рим, тому нема чого чекати від нього чогось іншого, крім лукавства. В дійсності ж справа представляється не тільки інакше, але й цікавіше та простіше, а одночасно й глибше. З Европи за океан взагалі їхав більш підприємчивий і сильніший елемент. На першому місці тут стояли люди, що самостійно думали чи хотіли самостійно думати, а не бути до самої гробової дошки немовлятком, яке треба водити за руку, як це робить Рим з своїми вірними. Ці люди, що виїхали на цивілізаційні трудові підбої диких прерій Канади, були здані на власні сили і тому відразу побачили, що їм треба вчитися стояти на власних ногах. Для цього їм треба мати свій власний розум, дивитися своїми власними, широко розплющеними очима на світ, мати своє власне судження про цей світ; коротко кажучи, — їм треба мати д у х о в у с а м о с т і й н і с т ь, без якої не може бути й фізичної самостійности: економічної, національно-політичної, національно-культурної. Союз Українців Самостійників у Канаді цю д у х о в у с а м о с т і й н і с т ь узяв собі за головний засіб, шляхом якого можна здійснити національні і людські ідеали. Римська Церква, на жаль, є рішуче проти самостійности людини, цебто проти того, щоб людина стала п о в н о ю людиною і повновартісною, як і належиться істоті з обличчям і душею Божою. Така духова самостійність необхідна для культурного поступу і для національного визволення. Р и м н а т о м і с т ь в о л і є д у х о в и х н е в і л ь н и к і в, обмежених людей, духо-

вих паралітиків, щоб безкритично слухали його, коли він веде їх за руку, — "сліпий сліпого веде".

Цей загальний принцип духової самостійности послідовно привів думаючих людей до самостійности на всіх відтинках життя. Так теж вони побачили конечність унезалежнити рідну Церкву від чужих центрів — Москви, Риму, Царгороду і т. д. Вони побачили, що усамостійнити свою Церкву — це значить не дати напоталу д у ш у народу, що є основою всякої іншої самостійности: державно-політичної, культурної, економічної. Дякуючи принципові д у х о в н о ї с а м о с т і й н о с т и, не тільки постала в Канаді

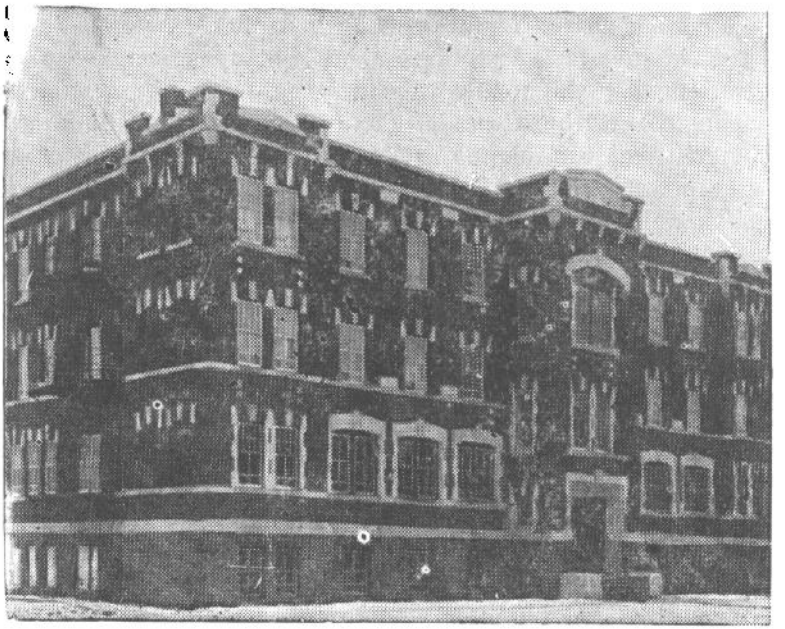

Колегія св. Андрея у Вінніпеґу

— основана 1945 року, з правами державних шкіл. Одним з факультетів її є Українська Православна Духовна Академія, яку очолює Впреосв. Митрополит Іларіон.

Українська Православна Церква як абсолютно невіддільна від народу, але й також завдяки йому з середовища цієї Церкви вийшли в Канаді самі передові українці, що принесли честь українському імені в очах співгромадян іншого етнічного походження. Це зовсім не припадок, що власне з українського п р а в о с л а в н о г о середовища вийшов сеніор послів українського роду, Достойний Н. В. Бачин-

ський, що від 1922 р. став послувати і довший час був заступником спікера Манітобського парляменту, а 1950 року назначений спікером. Заступником спікера 1953 р. і перевибраний 1955 р. там таки був І. Р. Соломон. Заступником спікера там таки 1936 р. був Н. А. Григорчук, що його син, Дост. Михайло Н. Григорчук 1955 р. був назначений генеральним правником Манітоби. Згадати б ще посадника Едмонтону, Гавриляка, 70% офіцерів українців у канадській армії і т. д. Всі вони православні. Я не буду вичислювати тут всіх послів маштабу І. Дікура — посла до федерального парламенти в Оттаві та цілого ряду інших послів типу Старчевського, діячів, військових і т. д.

Зокрема треба підкреслити, що перший у Канаді суддя українського роду, Арсенич, також був православний. Хоч православних було менше, ніж уніятів у Канаді, то вони дали більше передових людей і вищих якістю. Зовсім до речі буде згадати, що перший українсько-канадський письменник широкого маштабу, Ілля Киріяк, вийшов з середовища Української Православної Церкви. З того ж середовища виходила більшість купців, професіоналів — людей, що займали передові становища власне дякуючи засаді д у х о в о ї с а м о с т і й н о с т и, шуканню чогось кращого, і вони ставали дійсно повновартними громадянами.

Очевидна річ, що з рідного краю наші поселенці приїжджали в Канаду відсталі на полі культури й цивілізації, — з дуже нечисленними винятками. Чужинці, що поневолили Україну, не бачили для себе інтересу просвічувати поневолених. Уніятська Церква, що мала б вести перед у культурно-освітній праці, на власну руку, була в руках чужих, в руках Риму, якому також залежало на затемнюванні народу, щоб він був сліпий на римське ярмо на своїй шиї. — В демократичній Канаді, під відкритим небом її просторів, кожен дихнув повними грудьми і в більшій чи меншій мірі взявся самоосвітою надолужувати занедбане. Але тут вони, вже старші, що мусіли важко працювати на хліб насушний, далеко вже не могли зайти. Вони найбільше досягнули одного: зрозуміли, що "вченому світ, невченому — тьма", і вже хоч дітям своїм створили можливості освіти. Однак і тут на нашому загалові ще помітний слід довгого поневолення, а саме: нахил спинюватися на м а л е н ь к о м у. Мовляв, навчився читати й писати, і досить тобі, — іди до роботи. Дуже мало ще помітно туги за "здійманням зір з неба", за змаганням до все більшого й більшого, але й са-

мому відкривати для інших це, що досі не відкрите. Значить, замало задовольнятися тільки ремеслом для звичайного хліба насушного, але треба йти на вершини безсмертних творців світової культури — туди, де світять імена Коперника, Коха, Айнштайна, Моцарта, Шекспіра і т. п., і там прославити українське ім'я. Коли ж ідеться про чисто професійно-заробіткову освіту, то наші люди ще не зовсім можуть розлучитися з довговіковим підневільним способом думання: працювати у когось, під чиєюсь рукою, хай, мовляв, "бос" думає за себе і за мене; він рискує: сьогодні заробить, завтра втратить, — він за все відповідальний; а мені — аби день до вечора, — свою невеличку платню, але сталу, завжди буду мати, бо я тільки наємна сила. Господар, коли збанкротує, то сам може недоїсти, але свого коня накормити мусить. — Такий спосіб "безпечности" не розвиває підприємчивости і самостійности, а тримає людину на припоні в чужих. Отже наші ширші верстви населення, коли хто не має здібностів та аспірацій на високе місце в пантеоні геніяльних мислителів, повинні масово давати своїм дітям добру фахову освіту, **особливо торговельну, а при тому виробляти в них змисл підприємчивости, щоб вони могли творити собі свої власні, незалежні станки праці і ставати незалежними економічно. Це дасть їм можливість визволитися з тенет такої дійсности, що виражена в приповідці:** "Скачи, враже, як пан каже", або "На чийому возі їдеш, того й пісню співаєш". **Бо така залежна матеріяльна людина стає залежною духом, і не може бути повновартною людиною.**

Наприкінці хочу також ствердити той факт, що в університетах Канади кількість студентів українського роду далеко замала у відношенні до кількості українців у Канаді, і це тоді, коли всім тут університети доступні і майже кожен має матеріяльні можливості студіювати. — **Українців у Манітобі нараховується 100 тисяч, а жидів тільки 19 тисяч, цебто трохи менше, ніж у п'ять разів. Але гляньте, яка різниця між кількістю українців купців, а жидів! Чому це так? Студентів жидів 1952 р. у Манітобському університеті було 491, отже українців у такому відношенні мало б бути коло 2,500 студентів, а тим часом є їх там лише 352. Чому це так? У тому числі на медицині жидів було 67, а українців тільки 22, замість 335. Чому це так? На праві жидів було 30, а українців тільки 11, замість 150. Чому це так? — Що після того ми маємо думати самі про себе, і що ма-**

ють про нас думати інші? Під сучасну пору жидів у Канаді нараховується 189 тисяч, цебто менше половини числа українців (1951 р. українців було 395 тисяч, а тепер напевно більше). А тепер порівняйте стан жидівського майна в Канаді з українським! Жиди мають багато гуртівень, фабрик, незалежних станків праці й заробітку, а в нас цього майже немає. Чому це так?

**
*

В істоту природи вложена вічна конечність продовжити саму себе. Отож статеве кохання, це тільки одна з форм цієї конечности самопродовження людського роду. У своїх парубоцьких мріях я себе бачив батьком, і то батьком с и н а. Я одружився в першу чергу тому, щоб мати потомка. Супротивні бурі мого вибоїстого життєвого шляху стихійно спихали мене назад, коли я силкувався рватися вперед. А час ішов. Так у багатьох відношеннях я спізнився, і не міг узяти від життя та дати йому з себе самого всього того, що можна б узяти й дати в нормальних умовинах, як ось у Канаді. Я спізнився з приїздом у Канаду. — Отож, була в мене духова конечність мати потомка, передати себе самого в його душу й тіло, і вже щоб він за мене надолужив усе це, чого не вспів досягнути я сам. Мій потомок — це те саме, що я сам, але в переродженій формі.

Очевидно, як майже всі батьки, так і я мріяв про сина, а дружина також. — Жили ми тоді на вул. Аустін ч. 172. Мешкали в новій хаті, як локатори, але нам було вигідно; господарі відносилися до нас добросердечно. Одне нас розділяло — це, що вони були комуністичного переконання, і опановані таким фанатизмом, що й мови не могло бути про навернення їх на путь праведних з блудного шляху. Формально були вони католиками (таких "паперових" чи "метрикальних" католиків є аж забагато в римській статистиці, якою Ватикан хоче імпонувати світові), і для розваги святкували латинський Новій Рік, завжди запрохаючи нас у гостину, дарма що їм не по душі було наше, як вони казали, "буржуазно-націоналістичне" переконання, так само як нам їхнє комуністичне.

Коли прийшла пора, доктор Г. Новак, що мав славу одного з найкращих лікарів у Вінніпегу, забрав дружину в лікарню. Якось та склалося, що не було таких близьких, особливо жінок, що прийняли б участь у цій нашій родин-

ній події. Мати молода, недосвідчена за першою дитинкою, я такий самий батько, і обоє ми були трохи розгублені. Щоб у лікарні не була доскука, я купив дружині книжок і відвідував її. За другими відвідинами вона спитала, чи хочу я бачити ""її дитинку". Це було якраз у тій порі, коли сестра принесла немовля до матері кормити грудьми. Немовля було так закрите, що годі було придивитися до нього; а зрештою, всі немовлята в перших днях майже однакові і нічого особливого людина не може в ньому побачити. Одна тільки мати може знає таємницю його краси та індивідуальности. Але, розуміється, я сказав щиро, що дуже хочу дитинку побачити. Тут таки ми рішили, що надамо йому ймення Тарас, — це ж славне ім'я!

Після народження Тарасика ми найняли собі краще й вигідніше помешкання. Всі наші зацікавлення зосереджувалися коло цієї маленької істоти. Молода мати, як звичайно добра мати, в своїй уяві милевими кроками випереджувала фізичний та духовий розвиток дитинки, все відкриваючи в ній дедалі новіші ознаки свідомости. Тарасикові було ледве п'ять місяців, як дружина запевнювала мене, що він розпізнає мої кроки на сходах. Коли йде хтось чужий, він не звертає уваги, а коли наближаюся я, він насторожується й показує ознаки радости.

В цілому домі було чотири родини, всі бездітні, одначе Тарасик був такою тихою дитиною, що нікому не каламутив спокою ні вдень, ні вночі, і всі його любили, тому в нас не було потреби шукати однородинного домика. Але перейти на іншу квартиру ми мусіли, бо тут, на поверсі, було затяжко з дитячим візком, — дружина не могла двигати його по сходах. Тому ми знайшли собі іншу квартиру — на партері.

Одного разу приїхав до нас брат Петро з дружиною. Молода мама почала розповідати йому про своє горе: Тарасик уже твердо стоїть на ногах, а ходити не може, — видно, у нього якесь недомагання. Я сказав ще раз те саме: "Лінивий чи боягуз!" Брат Петро енергійно заговорив до хлопчика: "Ах, ти ж такий ліньтяй! То ти не соромишся рячкувати? Ти ще не ходиш?! Ану ходи но до мене, — але вважай — не рячкуй!" Мама поставила Тарасика на ноги і він підійшов до свого дядька Петра. З того часу він почав ходити.

З природи тихий, Тарасик був також виховуваний у

послусі. Все ж таки дитина помічає, що вона є центром уваги батьків та що коло неї дуже падкують. Це спонукує дитину показати себе тираном у хаті. Одного разу наш Тарасик зовсім без причини сконозився: брязьнув об підлогу вилкою чи ложкою і вперто відмовлявся піднести її. Я його пацнув рукою раз і другий: аж за третім разом він підняв. Але дуже розжалобився, — він досі ще ніколи караний не був, а тут на нього кара злетіла так нагло і то в приявності мами! Було це коло 8—9 год. вечора, і розжалоблений Тарасик відразу пішов спати. Ця легка кара, тому що була п е р ш о ю, зробила на нього сильне враження, а коли я помітив, що дитина така дійсно чутлива, я старався більш не карати його. А втім, до цього потім уже не бувало поважніших причин. Тарасик любив майструвати (я купив йому молоточок) і взагалі завжди знаходив собі нагоду зосередити на якійсь точці зацікавлення всю свою увагу, часом на цілі години, так що й не чути його в хаті. Мама ніколи й рукою не торкнула його.

Я натомість вишукував усі різні можливі способи батьківської екзекутиви, щоб не стосувати тілесної кари. Наприклад, одного разу Тарасик звідкись приволік торбу з гокейним приладдям. Я постійно вияснював йому, що чужого брати не вільно. Хоч би навіть знайшов на вулиці, рухати не слід. Адже хтось із злоби може зумисне підкинути, щоб потім причепитися. Часом описував йому всі страхіття в'язниці, де сплять на дротяній сітці, п'ють несолоджену чорну каву і т. д. Однак Тарасик звідкись таки "потягнув" цю гокейну торбу. Тоді я вдавано накрутив телефон і сказав: "Полис стейшен" (станиця поліції). Знову розжалобився наш Тарасик і каже, що цю торбу вже несе, звідки взяв. І заніс. З того часу таких випадків уже не бувало.

Другий, і останній, раз я покарав його тоді, як він пішов у кіно і вернувся аж по 12-ій годині ночі. Коли ще не було дуже пізно, я телефонував до дирекції кіна, — мені відповіли: "Був тут малий грубий хлопчина, але вийшов". Поліція відповіла, що цього дня не занотовано жодного нещасливого випадку з дітьми. Найближчий шкільний товариш відповів, що Тарасика в нього не було. Всі підприємства, з ресторанами включно, були позачинювані, бо це був день замирення по 2-ій світовій війні ("замирення", — миру й досі немає!), отже не було куди більш телефонувати. — Після всієї тієї тривоги малий волокита нарешті приблукався додому. Забарився він так довго, бо дивився на

всякі видовища радости, що тоді в місті відбувалися з нагоди закінчення війни. — Однак кара його не минула. Це була звичайна "батьківська" кара — ляпсани, але тому що це прийшло тільки другий раз на житті, то на Тарасика вона зробила враження. Бо коли дитина кожного дня ці ляпсани дістає, то призвичаюється до них, як кінь до мух, і жодного враження вони на неї не роблять. Кара тоді робить враження, коли нею лякається як чимсь нечуваним, але робиться всі зусилля, щоб не стосувати її, бо інакше дитина призвичаїться до кари і прийде до висновку, що "не такий чорт страшний, як його малюють".

Поза загальною школою, Недільна й Українська школи при соборі св. Покрови, курсів танків, підготови до виступів на імпрезах і т. д., про що була мова вище, виповнювали Тарасикові ввесь час по береги. До цих своїх національно-громадських справ він ставився серйозно. На Шевченківських роковинах у соборі він навіть сказав коротеньку промову:

"Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужого научайтесь,
Свого не цурайтесь.

Отсе слова Тараса Шевченка. Тарас Шевченко є поет України. Тарас Шевченко родився 1814 року в селі Моринцях, в Київщині; був сином кріпака, — аж добрі люди, бачучи його талант, викупили його з неволі від дідича Енгельгардта за дві тисячі п'ятьсот рублів. Було це 22 квітня 1838 року, коли йому скінчилося 24 роки. Тоді він писав поезії, і наспівав їх дуже багато і дуже гарних. Написав велйку книжку таких дум і поезій, — та книжка називається "Кобзар". Від 1848 року був на засланню далеко на Сибірі до 1858 року. Вернувшись з заслання, жив ще три роки, і вмер 1861 року. Його поховали на горі під Каневом над Дніпром. — Але його дух жиє в кожній українській хаті і той дух є тепер в цій залі між нами".

Поки ми мали крамницю на Дафрин авеню, Тарас успів закінчити народню школу на Абердін авеню. Коли ми продали крамницю на Дафрин і збудували власний дім на вул. Салтер ч. 420, де й досі мешкаємо, Тарас вступив до середньої школи "Сен-Джонс Текнікал Гай Скул" (Середня технічна школа св. Івана) і регулярно переходив з кляси до кляси, з останньою (12-тою) клясою включно.

Як родичі, ми постійно журилися тим, щоб Тарас бува не попав у невідповідне товариство; щоб не повторяв одної і тієї самої кляси; щоб не знеохотився до науки; щоб не став причиною або жертвою якогось нещасливого випадку чи авантури. Нескромно було б батькові вихваляти здібності рідної дитини, одначе тут одне певне: він був амбітний; його амбіція не дозволяла йому бути гіршим за тих, кого вважали за кращих. Крім того, ми мали щастя користуватися в нього пошаною і любов'ю. Тож і старався вести себе так, щоб ощадити нам терпінь. — Ми бачили, що наші зусилля м'яку душу дитини вложити в окреслену й тверду форму виховання давали помітний успіх. В цій формі виховання душа Тарасика ступнево тужавіла, набирала сталих рисів.

Тарас успішно закінчив середню школу. Він став кандидатом на студента університету. Ми з дружиною погодилися на одній точці: Тарас повинен студіювати такий предмет, що дав би йому можливість працювати незалежно від усяких хліботавців. Покійна дружина хотіла бачити його лікарем, але Тарас не виявив до цього охоти. Я волів би бачити його адвокатом, що провадив би всякі торговельні трансакції. Тарасові й це не подобалося, бо адвокат, як говорив, "часом мусить крутити й брехати", а він, Тарас, хоче жити чесно. Кінець-кінцем всі троє ми погодилися на тому, що Тарас вступить на Комерційний відділ. Почали ми розпитувати, де торговельні студії стоять найвище. Одні казали, що в Кінґстоні, Онт., інші — що в Міннеаполіс в США. Однак Тарас рішив, що молодий Комерційний відділ у Манітобському університеті стоїть на дуже високому поземі, отже немає потреби шукати іншої школи.

Я вже давніше задумував заснувати підприємство асекурації від вогню. Уряд вимагає запоруки в капіталі 100,000 дол. На таку суму ми могли спромогтися вже значно давніше. А щодо решти капіталу, можна було продавати уділи. Мене дуже втішало, що навіть дружина, не зважаючи на своє майже виключне замилування й пристрасть до торгівлі, радо погодилася на асекураційне підприємство і навіть сама до цього мене спонукувала. Одначе я вважаю, що кожна можливість має свої границі, тож ясно здавав собі справу з того, що асекураційне підприємство вимагає доброї фахової комерційної освіти. Значить, уже тільки син міг би здійснити наші плани. Ми рішили дати синові добру

комерційну освіту. Бо, зрештою, це не конче мусить бути асекураційне підприємство, — є чимало інших подібних можливостей широкого маштабу, але для цього потрібна висока торговельна освіта.

Повний курс середньої школи кінчається на одинадцятій клясі. Тарас закінчив дванадцяту клясу, а це вже рахується перший рік університету. Отож, Тарасові оставалося студіювати в університеті тільки три роки. Мати діждалася бачити його абсольвентом середньої школи — по дванадцятій клясі, але не судилося їй бачити сина в університеті, — бракувало лиш кілька тижнів цього злощасного літа 1952 р., коли син мав почати свої студії в університеті.

Хвилювався Тарас своїми торговельно-адміністраційними студіями. Мусів я заспокоювати його: я певний, що він буде вчитися совісно; коли ж часом не пощастить, то не слід собі брати цього дуже до серця; я сам тяжко, дуже тяжко мусів працювати на кусок хліба, отже був би щасливий, якби мій син не мусів так мучитися, як його батько.

Дружина перед смертю бажала свою половину нашого спільного майна переписати на Тараса. Я відмовив її від того "завіщання" тому, щоб виразити своє переконання, що вона буде жити, і цим відвернути від неї понурі думки про смерть. Але по її смерти всю її спадщину я офіційно переписав на Тараса.

**
*

Коли Тарас був ще в середній школі, дружина часто говорила мені: "Поки я живу, я ніколи не позволю, щоб мій Тарас наражувався на небезпеку їзди автом". Крім того, вона в своїй материнській пікловитості вважала, що авта відривають молодь від науки, так як і старших від праці. Тарас хоч і мав у банку своїх власних кілька тисяч долярів ощадностей, то одначе шанував волю матері, і не купував авта. Це свідчить про його синівські чесноти.

Коли одначе син записався в університет, їзда автобусом на далеке передмістя Форт Гері, де знаходиться університет, забирає коло години часу тільки в одну сторону. А якщо іноді треба поїхати двічі на день, то це разом забирає понад 4 години часу. Виходячи з того заложення, що в такому випадку й мама, якби жила, дозволила б йому на це, я купив йому досить комфортне на той час авто марки "Понтіяк" і був радий, що син їздив дуже обережно. Кожного ранку я будив його на 8 годину. Коли ж іноді в ран-

ніх годинах викладів не було, Тарас ще звечора ставив на нічному столику картку з написотм "Нот", — знак, що будити на 8 год. не треба. Коли Тарас одягався, в той час я готовив йому снідання: грінки ("товст"), саджені яйця, какао чи чай і т. п. Мав я в тому трохи практики ще з часів його середньошкільної науки. Готовив йому також перекуску в університет; хоч там є ресторан, Тарас волів мої "присмаки".

За наукою Тарас проводив цілі дні, а навіть вечорі, коли треба було працювати в тиші бібліотеки університетської, парламентської чи Юнайтед Чорч.

Раз на тиждень я робив у цілій хаті загальний поприт: чистив і мив усе — від стелі до підлоги Аж десь за рік почала спрятувати в мене сусідка пані Боднар. Хотів я був знайти відразу когось до спрятування, але я зневірився вже першими неуспіхами, коли звернувся до кількох наших, що тією роботою займаються по жидівських "плейсах" (місцях), а вони сказали мені щиро: "Знаєте, ми в своїх не робимо". Я зрозумів їх: вони вважають за "пониження" для себе спрятувати в с в о ї х. А чужих я не шукав. На Різдвяних вакаціях Тарас своїм автом розвозив св'яткові пачки-дарунки; за це діставав по 70 дол. на тиждень. На літо, на моє прохання, сісіефний посол Гаврилюк влаштував Тараса на роботу в Освітньому відділі Манітобської легіслятури. Стюдіюючи, Тарас протягом року заробив 700 дол. і поклав їх у банк на своє щадниче конто. Тарас ніколи не звертався до нас раніше, ані до мене тепер за грішми на інші видатки, крім тих, що йому були дійсно потрібні: на бензин до авта і тому подібні необхідності. Щоп'ятниці ми давали йому потрібну суму на видатки. Крім цього, ми самі старалися вгадувати, коли йому потрібні ще додаткові гроші, бо йому, видно, було якось незручно звертатися за цим. Така його риса характеру ще з дитячих літ.

Коли прийшов четвертий рік університету, Тарас покмітив, що я хвилююся, — чи пощастить йому? І він одного разу сказав: "Це нічого, що трохи тяжко вчитися; ти не журися цим, — я напевно закінчу студії цього року". Одного дня, коли наближалися кінцеві іспити, він несподівано заговорив: ""Скажу тобі, як кажуть діти: сів би на потяг, нікому про це не сказав би і поїхав би хто зна куди..." Він був дуже втомлений. — Курс закінчився при кінці квітня. Тарас нічого не говорив мені про вислід кінцевих

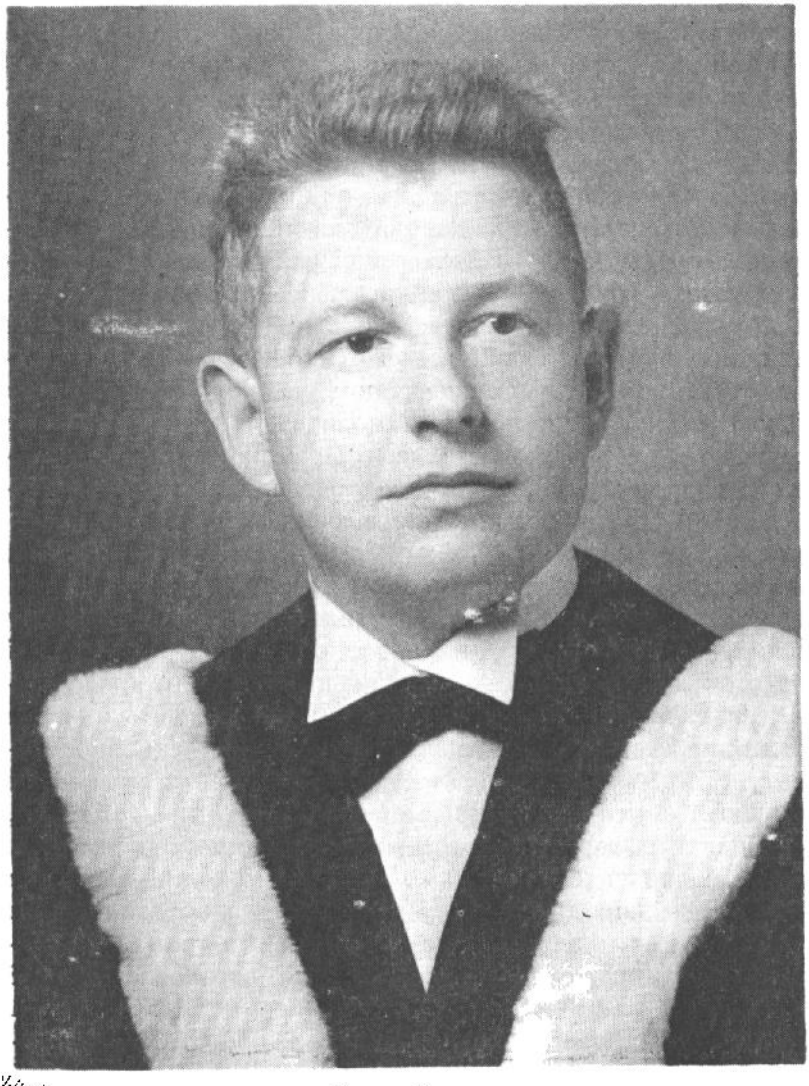

Тарас Брик

— авторів син; знимка з церемонії отримання ступеня бакалавра при закінченні Комерційно-адміністраційного відділу Манітобського університету 1955 р. — Тепер на адміністративному становищі фірми Оверлоад в Торонто, там таки став першим організатором і редактором торговельного місячника "Office Overload".

іспитів. Може й сам не знав. Був дуже зморений. Одного дня він пильніше оглянув своє авто і сказав, що поїде з друзями до США — в Міннеаполіс і Сен-Паул.

Минуло пару тижнів. І наступив день 18-го травня 1955 р. — один з найбільш зворушливих днів у моєму досьогочасному житті. Це був 76-ий з черги випускний рік в історії Манітобського університету. Церемонія Випуску (Конвокація) була дуже урочиста. Велику Авдиторію університету по береги виповнили студенти, родичі й гості. Кожен випускник отримує по два дарових квитки для родичів. Тому що його мама не діждалася цієї радісної хвилі, він другого квитка вручив своїй приятельці, що вже працювала на державній посаді. Коли всі зайняли свої місця, повагом увійшов університетський "стаф" (професура) з президентор (ректором) д-р Савндерсоном на чолі. Всі встали з місць — Конвокація почалася молитвою. Ректор сказав вступне слово. З черги відбулася церемонія надання почесних докторатів. Дальше, роздача нагород відзначеним випускникам. Опісля декан кожного факультету пойменно викликав своїх випускників. Ось перед естрадою стоїть черга випускників Комерційного відділу, третій порядком — мій Тарас. Прозора заслона сліз опустилася на мої очі, крізь ту заслону побачив я понурий образ свого минулого; на тлі цього образа стоїть він — мій син: підходить до предсідника Конвокації, приклякає; його чола доторкається рука предсідника якимсь символічним предметом, син зводиться, стискає руку, відходить... Вилонюється з мряковини минулого образ нужденної молодої людини — обдертої, виснаженої, з торбою на плечах, з лопаткою в руках... Поруч неї появляється його елегантний молодий двійняк з університетським дипломом у руках; ці два образи, це моя молодість і молодість мого сина. В руках я тримав тоненьку книжечку в оранжевій обкладинці, заголовлену: THE UNIVERSITY OF MANITOBA, 76 Annual CONVOCATION. May 18, 1955, University Gymnasium — FORT GARRY. Посередині герб університету з написом: UNIVERSATIS MANITOBENSIS. — На 32 сторінці, під **Bachelor of Commerce** в колоні прізвищ, третє з черги — **Bryk, Taras Alexander**

Після урочистости відбулося прийняття — багато столів, мальовничо заставлених добірними стравами. Зворушення далеко відсунуло мене від їжі. Тарас розумів мій настрій, коли приніс мені "джус" (овочевий сік) і просив, щоб

я хоч трохи випив. Публіка притишено гомонить, — люди добірні, пишно зодягнені, ввічливі — світ освіти... З тим світом в'яжуть мене нитки тільки почерез сина... Я вийшов надвір. Була спека над чудовими травниками, водограями й деревами. Я невимовно зрадів, побачивши хоч одне знайоме обличчя в особі п. Туркевича — власника готелю. Ця хороша людина відчувала не заздрість, а раділа успіхом мого сина, а тим самим і моїм успіхом, одним з наших спільних українських успіхів, і тому приїхала сюди спеціяльно, щоб поздоровити нас. Інших знайомих облич я тут не побачив... Тут таки перед авдиторією ми втрьох сфотографувалися. — А цього самого дня по третій годині відвідала нас дядина. Вона поздоровила сина з закінченням університету і з вступленням на шлях самостійного життя. Тарас був поважний і задуманий. Може в тій хвилі в очах йому стояла благословляюча тінь покійної матері... Серце мені сильно билося. — Але Тарас спішиться. Він уже раніш мусів виїхати в Торонто на посаду по своїй спеціяльності, але конче хотів бути на Конвокації. Свої речі він вислав уже наперед. Ось йому до відходу літака парудесят хвилин. Ми їдемо на аеродром. Четверо нас. На аеродромі Тарас частує нас шоколадом та овочевим напитком. Еллен, Тарасова приятелька, прощає його з сльозами на очах. Тарас на східцях літака обернувся, махнув рукою і зник нам з очей.

Загули мотори, літак піднявся — була год. 4.30 по полудні. — А того самомо дня по вечері сиротами сиділи ми з дядиною на травнику. Раптом — телефон. Я вбіг до хати — дзвонить Торонто. Питають, чи погоджуюся оплатити розмову. Коли я потвердив, відізвався в телефоні голос по-українськи — з Торонта говорить Тарас. Де б це не було, між своїми чи між чужими, він зо мною говорить по-українськи, так само як і пише і навіть в думці не допускає собі того, щоб може соромитися мови своїх батьків або з якихсь вирахуваних мотивів затаювати своє походження. — Отож, Тарас повідомляє, що до Торонта заїхав щасливо. На аеродромі його привітали два урядники цієї спілки, до якої він приїхав на посаду, і яка ще за 6 тижнів до закінчення університетських студій заангажувала його на становище в адміністрації. Йому звернули кошти подорожі та 50 дол. на покриття видатків, зв'язаних з приїздом.

Кожного тижня, переважно в суботу чи в неділю, ми розмовляємо з Тарасом телефонічно і листуємося. Я зовсім

не почуваюся опущеним. День у мене вщерть виповнений працею, що здирає з мене здоров'я, мов осінній вітер пожовкле листя з дерев, але дає мені зміст життя. А коли приходить вечір, і я сам, а втома не позволяє мені поринути в крутіжі суспільного життя — зборів, нарад, дискусій чи й просто товариської гутірки, беру перо й папір, розбуджую в пам'яті образи минулого, і передо мною щораз більше зростають купи записок...

***

Коли спогляну в дзеркало на своє припорошене сивиною волосся, мені пригадується одна особлива подія в моєму житті; мав би я був посивіти під час трагічної смерти дружини — це була б неуникнима, але звичайна річ. А одначе я посивів раніше, за життя дружини, а вже смерть її доповнила моє посивіння. Вона тоді була така далека від думки про смерть, як я від "зірки щастя" на небі. — Трапилася у мене така подія, що обсипала сивиною моє волосся всупереч метриці, а саме: я судився з урядом Канади, і... виграв справу.

В торгівлі бувають усякі податкові містерії, що інколи сенсаційно виринуть на сторінки преси і потрясуть загалом, та найчастіш вони покояться поховані за кулісами. В одній з таких містерій судилося бути головним актором і мені.

Перший податковий бланк від уряду прийшов до мене десь коло 1936 чи 1938 року. Я виповнив його, підписав і відіслав. Не брав я собі його дуже до серця, бо ж ні один з моїх знайомих власників крамниці жодного податку не платив. За економічної кризи малі крамниці ледве животіли, а дехто з-поміж їхніх власників мусів звертатися по державну допомогу. Все це було дуже далеке від податків.

Минуло років коло чотирьох з того часу, як я виповнив був податковий бланк. Тоді податковий уряд повідомив мене, що я маю заплатити 400 дол. податку за останні минулі роки, в ступнево зростаючій висоті кожного року. І я заплатив. Інші власники крамниць дивувалися цьому, — вони вважали це подекуди зірванням купецької солідарности: один каже, що не має звідки платити податків, а другий платить; значить, тим самим він каже, що інші також могли б платити, якби хотіли; а якщо не можуть, то хай позамикають свої крамниці!

Згодом мені знову прийшло платити понад 90 дол. податку, потім менше, а дальше — знову більше, і я платив.

Маючи на руках квитанції, я був переконаний, що по відношенні до уряду належно виконую свої обов'язки. І тому мене заскочило, коли одного разу 1948 року до нашої крамниці на Дафрин авеню зайшов податковий інспектор і докладно перевірив не тільки всі мої бухгалтерійні книги і банкову книжку, але й інвентарні книги, фактури і взагалі всі паперці, які тільки попали йому під руку. Він зацікавився навіть одним приватним листом, у якому побачив записану

Тарас Брик

— син автора; перед зайняттям вищого становища, передбаченого контрактом, на практиці асистентом в "Office Overload Co." в Торонті.

цифру грошей. На цьому не кінець. Він запитав, чи є в мене якась скринька для переховування дорогоцінностів. Це мене здивувало ще більше. Я відповів, що скринька така в мене є, але в ній зложений усякий "джонк" (дрантя). Він

звелів відкрити її. Було там державних бондів на 50 дол., 15 дол. срібних однодолярівок на пам'ятку, асекураційні поліси на життя, акції "Українського Голосу", Інституту ім. Петра Могили в Саскатуні, "Коммюнити Фуд Сентер", а також на понад 200 дол. акцій підприємства хліборобського інвентаря, які я відкупив за дешеву ціну, — це підприємство думало у сто разів заробити на експорті плугів до Совєтського Союзу, але не так склалось, як гадалось, — аранжерам не пощастило. Там таки було моє "завіщання" такого змісту: сума 27,000 дол., що її моя дружина має в банку на своєму щадничому конті, а також половина нашої хати, належить до дружини, а вся решта майна переходить по моїй смерти на власність нашого сина Тараса. Зробив я це "завіщання" заздалегідь тому, що фізично почувався дуже зле, і якби хто сказав був, що я переживу дружину, я вважав би це за несмачний жарт.

Дивлячись на цю докладну ревізію, я на мить мав дивне враження: так виходить, що я "обікрав сам своє підприємство", і влада прийшла відшукати його в мене, щоб звернути мені. То знову пригадалися мені мої давніші часи в Європі... Взагалі, я сам не знав, що про це все думати.

Інспектор перерахував усі ці мої уділи з наших національних установ і записав їх на податок. — Ну, думаю, з козла молока хочеш видоїти! — Записав навіть моїх пам'яткових 15 срібних однодолярівок. Записав 27,000 дол. дружиних у банку, що згадані в моєму "завіщанні", — записав усе, що під руку попадало, а потім почав мене "тягнути за язик" у справі моєї торгівлі. Я відповів на всі його питання. Він позаписував наші будинки, ферму, описав крамницю, і обрахував наше майно в тому злощасному 1948 році на 86,000 долярів. Ця сума мала підлягати оподаткованню. Інспектора навіть не зацікавило це, що з цих грошей я брав на прожиток коло 16 соток дол. на рік. Значить, мав платити податок і за цю суму, що її затрачував на утримання родини. Це ще не все, — інспектор підсумував кошт моїх оплат за піднаєм крамниці, за телефон, воду, електрику, ванну та кухню, і половину суми цих оплат втягнув під оподаткування. — Не оподаткував лиш туалети, якщо не помиляюся.

Заплатив я 200 дол. за зладження формального обліку свого майна і подав відклик до податкового уряду. Це не помогло. Зробив відклик до міністра фінансів, — не по-

могло. Тільки адвокатські кошти поносив за кожним разом. Всього податку мені нарахували понад 29,000 дол., включаючи відсотки за залеглість минулими роками: спочатку 6 відсотків, потім 7, а дальше 8, і також відсотки від відсотків. — В той час, як я робив відклики, з податкового уряду прийшло заплатити мені ще додаткових 500 дол. А коли мій адвокат запитав їх про причину підвищення податку, у відповідь податковий уряд прислав мені наказ заплатити других додаткових 500 дол. Бачу я, що коли таким темпом сума податку зростатиме, то незабаром він дійде до сорока тисяч, отже за порадою адвоката, я негайно заплатив до податкового уряду понад 30,000 дол. Коли уряд сам обчислив був 1948 р. моє майно на 86,000 дол., то значить, що він забрав у мене більш як третину майна за податок. У мене ніяк не могло поміститися в голові, щоб за кожну тисячу свого маєтку я мусів віддати коло 350 дол., тобто 35 відсотків державі. — Все ж таки я заплатив, і зідхнув з резигнацією: "Узяв чорт корову — хай бере й теля".

Урядові податкові інспектори з-поміж багатьох купців від часу до часу виберуть собі одного за "жертвенного козла", немилосердно обскубуть його, зроблять розголос по радіо й у газетах — на острах іншим. Якщо б так поступили з кожним підприємцем, то фабрикантам було б дуже тяжко забагатіти на скору руку. — Отож, чи був сенс щадити, недосипляти ночей, сушити собі голову — як би то в нечувану економічну кризу не ходити по урядову допомогу, як це робили мільйони людей, а утримати крамницю і ще платити переборщений податок? Чи був сенс тратити здоров'я? Приступ бунту й жалю в душі минув, почала мене огортати апатія. Справа ж бо не в грошах, кінець-кінцем, а в засадах справедливости. Коли людині ясно, що її скривджено, і то ще з боку уряду, то її самопочуття має нахил до безнадійности. Вона бачить, що їй підрізують крила. А тоді мимоволі думається: не буду мати і я, не буде й вам! Я можу опуститися в безнадійності й зійти до того, що одного дня прийду до уряду і простягну руку за допомогою — хай уряд виложить пару долярів з каси на утримання моєї родини, коли не може дати праці.

Адвокат порадив мені передати справу в "Ексчекер Корт", цебто подати на суд міністерство фінансів за неправильне оподаткування. — Значить, до мого тернового вінка доходить ще одна гилка колючок життєвого випробування:

я маю судитися з тим урядом, при виборі якого з повним довір'ям я віддав свій голос. — Це неприємне почуття... Мені оставалася тільки та потіха: закони справедливі й уряд справедливий, але несправедливим був урядовець, що зловжив довір'ям уряду. — І я рішився подати міністерство фінансів на суд. Якщо б я хоч трохи мав "зерна неправди за собою", то, очевидно, на такий риск, як позви з урядом, ніколи не пішов би. Бо ж уряд — це сила, а в мене, крім правди, іншої сили не буде. Адже, як-не-як, суд усе буде схильний тягнути за урядом.

Мені звеліли дати 400 чи 450 дол. залогу, щоб, на випадок, якщо б я програв справу, уряд міг покрити собі цими грішми кошти судової розправи. Але з боку уряду не було зложено кавції, щоб — на випадок, як уряд програє справу, — я цією сумою покрив свої судові кошти. — А втім, коли така вже процедура, то мені треба з нею погодитися. — Почалася затяжна процесова справа громадянина з урядом. У Вінніпегу уповноваженим уряду був адвокат Свифт. По якомусь часі покликав він мене на "крос екзамінейшен" (допит). Зійшовся я з своїм адвокатом на тому, що дам йому 20 відсотків від тієї суми, яку судовою дорогою поверну собі назад із заплаченого податку (понад 30,000 дол.). Виказ стану майна виготовив мені мій адвокат, а частково я сам відсвіжив собі в пам'яті розвитковий стан моїх фінансів протягом досьогочасної торгівлі, і так озброєний явився на "крос екзамінейшен". Двічі по півдня я впрівав і задихався на допиті. Заступаючи сторону уряду, адвокат Свифт старався ставити такі круті і повні "вовчих ям" питання, щоб "злапати" мене на словах. — Я доводив йому, що не всі гроші в цій сумі, що записана на опадаткування, я заробив шляхом регулярної торгівлі в крамниці. Бо перш за все ці 86,000 дол. нараховані тільки частково в готівці, а більшістю в нерухомостях. Коли я нерухомість — дім чи ферму — купую і роблю документ, то набуваю її для себе. Якщо одначе обставини складаються так, що я нерухомість мушу продати, то я продаю це не як товар запланований на збут, а продаю свою власність. Коли продаю її з зиском, то це тільки припадок, бо могло статися й таке, що я мусів би продати зо стратою. Коли хтось, хто має власну хату, продає, бо може купити собі оказійно дешевше кращу хату, заробить собі певну суму грошей, то чи він подає цю суму як прибуток до оподаткування? Крім того, пожежа пошкодила мій будинок, я дістав 10,000 дол.

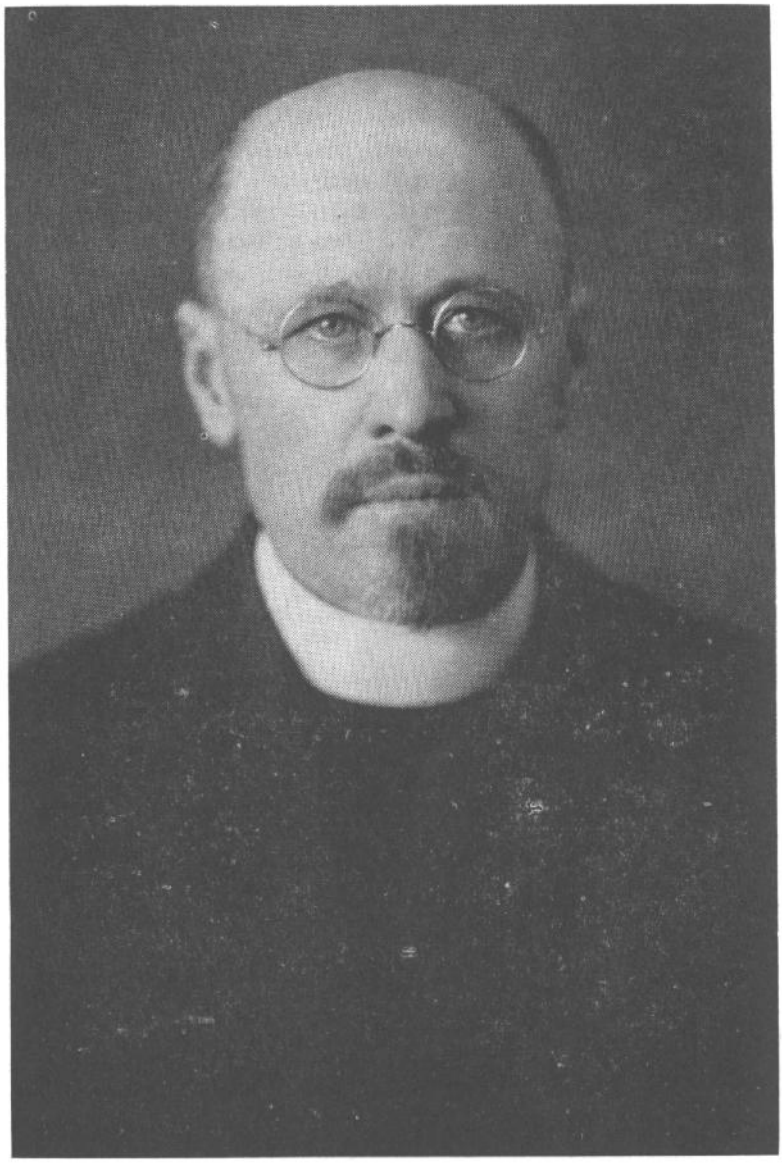

Прот. Василь Кудрик

— перший редактор "Українського Голосу"; довголітній член Консисторії УГПЦК; найвидатніший ідеолог Української Греко-Православної Церкви при її відродженні й дальшому розвитку в Канаді; поставлений кандидатом на єпископа УГПЦеркви в Канаді, на XI Соборі УГПЦК 1955 р. зрікся кандидатури, не погоджуючись з вимогою приймати чернецтво перед хіротонією; визначний мислитель, дослідник і автор численних праць та статтей. — 1956 р. вірні УГПЦеркви в Канаді, на чолі з їхнім Проводом, урочисто й масово вшанували його особу, відзначенням ювілею 50-ліття його національної, церковної і суспільної праці, засвідчуючи йому свою вдячність та розуміння його ідей і праці.

асекураційного, щоб за ці гроші направити будинок, а мої знайомі майстри за певні услуги для них взяли з мене меншу платню, як звичайно береться, і мені з того осталося 3,000 долярів. — Це наче дарунок від майстрів, — чи й це має зараховуватися до моїх "торговельних прибутків"? Крім того, уряд усе наше майно потрактував як особисто моє, а тим часом половина цього майна належить до моєї дружини. Це мою особисту суму зменшує наполовину і тим самим пропорційно зменшує висоту категорії оподаткування.

Так ось я переконався, що правний заступник уряду не має твердого ґрунту під ногами. Одначе з свого боку я старався робити все можливе, щоб уникнути позвів з урядом. Поперше, мені було просто ніяково судитися з власним урядом, який я поважав. Подруге, я самого себе бачив у якомусь смішному положенні неспівмірности: з одного боку громадянин — одиниця, а з другого боку — уряд могутньої країни. Потретє, я не був певним успіху в процесі — власне тому, що це у р я д. Тож коли мій адвокат їхав по своїх справах до Оттави, я просив його поробити в міністерстві фінансів якісь заходи, щоб мені направили кривду без процесу. Але адвокатові це не вдалося, — міністерство не виявляло охоти зревідувати становище податкового уряду.

Справа доходження набрала дуже затяжного характеру. Почалася вона 1948 р., а судова розправа відбулася аж 1951 р., у Вінніпегу. Сторону уряду заступали два адвокати: один з Оттави, а другий з Вінніпегу. Свідками були податкові інспектори — на початку розправи 5, а потім тільки трьох. У мене був тільки один адвокат — українець.

Податковий уряд хотів опиратися на тому, що я не платив податку від "підприємства" торгівлі хатами. Я натомість опирався на тому, що жодного "підприємства торгівлі хатами" в мене не було. Коли я купував хати, то не був професійним платним посередником між продавцем і покупцем. Агенти-посередники не купують хатів для себе, не роблять на себе купчу ("тайтел"). Я натомість купував хати особисто для себе на власність, і робив на себе купчу. Опісля віддавав хати в піднаєм і за користування хатою платив податок. Чому ж потім продавав ці свої хати? Бо одна хата вимагала дорогого ремонту. Друга виявилася не дуже міцною. В третій були такі жителі, що не хотіли платити, і мені треба було з ним судитися. Щоб уникнути суду, я волів продати хату. — Було багато запитів і багато

інших вияснень з мого боку. — Дальше я опирався на тому, що урядові було відомо про це, що я купував хати, бо ж робив це на своє ім'я (а деякі на ім'я дружини), документи. Урядові було теж відомо, що згодом, коли в мене виникала потреба продавати, я їх продавав. Отож, уже після першої, другої чи третьої такої трансакції, коли сам я не знав, то уряд повинен був повідомити мене, що це підлягає опадаткуванню, а не чекати кілька років при накопиченні процентів та кари. Адже я вважав, що коли купую хату, роблю на себе документ і віддаю її в піднаєм, і що коли потім у потребі продаю, то вважаю, що збуваю

Проф. д-р Дмитро Дорошенко
(1882—1951)

— славний історик України; член Центральної Ради 1917 р.; краєвий комісар Галичини й Буковини, з назначення революційного Тимчасового уряду Росії в 1917 році — він рятував на цих землях українські національні й культурні установи, Церкву та господарське життя; професор Кам'янець-Подільського університету (1919); голова Місії Українського Червоного Хреста на Балканах (до 1920 р.); професор Українського Вільного Університету в Празі (від 1921 року); професор чеського університету в Празі, від 1923 р. член-кореспондент High School of Slavonic Studies of the University of London; голова Українського Наукового Інституту в Берліні (1926—1930); професор Православного Богословського Факультету Варшавського університету (1930); член Українського Наук. Інституту у Варшаві; керманич Відділу Культури й Освіти при Центральнім Комітеті Української Еміграції (1945—1947); перший президент УВАН (1945); професор Колеґії св. Андрея у Вінніпеґу (від 1947 р.); автор праць: "Історія України", "History of Ukraine", "Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу", "Слов'янський світ", і інш.

свою власну хату. Мені не було відомо, що факт продажу власної хати підлягає оподаткуванню, будь у мене тих хатів і більше. Якщо б мене були повідомили про це і обложили податком, то можливо, що я припинив би ці трансакції. Чи тому тільки, що від мене не жадали податку протягом років, я маю тепер платити "за кару" такі високі відсотки? — І знову було багато запитів і вияснень.

Коли наступила о 12 годині обідня перерва, мій адвокат підійшов до мене з такою вісткою: суддя сказав: "Ці люди не довго в Канаді, не володіють ще задовільно мовою цієї країни (англійською), а вже добилися таких успіхів — здобутків для себе і для держави, бачу, що з ними поступили несправедливо".

По обіді, о 2 годині ми з дружиною знову прибули на суд. Мій адвокат повідомив мене, що звідси телефонічно повідомили міністерство фінансів в Оттаві про становище суду в моїй справі, — суд вважає, що податковий уряд мене дійсно зависоко оподаткував. Тепер справа в тому: яку суму я хотів би, щоб уряд мені звернув? Чи погодився б я на зворот 5,000 дол.? Я відповів, що це замало. І знову телефонували до Оттави. Адвокат повідомив мене, що можу надіятися на 6—7 тисяч звороту. Крім того, наше майно буде формально розділене пополовині між мною та дружиною і кожне з нас буде платити податок окремо. — Я погодився з таким рішенням, бо це зменшить висоту нашого податку.

Через кілька тижнів мій адвокат отримав від уряду на моє ім'я чек на суму 7,720.50 дол. Було це 17 травня 1951 р. Якесь дивне враження мною оволоділо, коли я брав у руки цей чек, який означає, що влада скривдила мене й оцим признає свою вину та винагороджує її. Не була це для мене задовільна винагорода матеріяльна, але морально мене заспокоїли. Цей чек мав для мене символічне значення: право в Канаді діє універсально по відношенню до всіх — до влади й громадян однаково. — Найбільший потайний мрійник про волю в Совєтському Союзі не міг би собі і в думці допустити, щоб була десь така дійсно демократична країна, де середній громадянин на якусь там невисоку скалю міг би судитися з урядом і виграти справу. Після того я ще більше оцінив велику благодать демократичного устрою та ще глибше збагнув її дійсну суть. — Здається, що в історії українців Канади це був перший випадок скерування справи податку на судову дорогу.

Обіцявши адвокатові 20 відстотків від зверненої суми, я тримався своєї обіцянки — готов виплатити $1,544.10, цебто п'яту частину суми $7,720.50. Одначе адвокат узяв олівець чи перо, почав рахувати, і в нього вийшла сума... $2,122.50, яку я мав заплатити. Не розуміюся я на секретах адвокатських рахунків, — я розумів так, що саме цими 20 відсотками зверненої суми я власне й плачу адвокатові його господар, одначе до тих 20 відсотків були дораховані

Проф. д-р Леонід Білецький
(1882—1955)
— б. доцент Кам'янець-Подільського університету (1918); б. професор Українського університету у Львові (1920-23); директор Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі, професор Українського Вільного Університету; дійсний член НТШ; член-основоположник УВАН і урядуючий президент УВАН по смерти проф. Д. Дорошенка; останньо був професором Колегії св. Андрея у Вінніпегу, членом Науково-Богословського Т-ва в Канаді і членом Консисторії УГПЦК; автор численних наукових праць, а зокрема — науково зредагованого 4-томового "Кобзаря", виданого В-вом "Тризуб" у Вінніпегу в рамах публікацій УВАН в Канаді.

ще якісь інші суми, яких я зрозуміти ніяк не міг; тож заплатив тих $2,122.50 і назавжди розпрощався з адвокатом. Думаю, що згодом при різних трансакціях він міг би заробити на мені значно більше, ніж тоді за один раз. — До речі, як потім від інших адвокатів я довідався, в Канаді закон забороняє адвокатам робити умови про винагородження відсотками від виграної в суді суми.

Так ось із зверненої урядом суми начисто осталося мені

тільки 5,600 дол. — Що ж я виграв? "Солі до оселедця!" Протягом тих трьох років судових доходжень я мусів припинити торгівлю нерухомостями. Чи не краще було мені махнути рукою на тих 5,600 дол., а краще, по заплаченні податків (хоч і неправильно зависоких), не переривати торгівлі? Кожного року я заробив би принаймні по 10 тисяч дол., отже 30,000. Це були повоєнні золоті роки купівлі й продажу нерухомостей. А тим часом я виграв тільки 5,600! А скільки клопотів, від яких побіліло моє волосся! Мій виграш був тільки м о р а л ь н и й.

Так в обох світових війнах морально виграла Велика Британія. Але з матеріяльного боку, то політики кажуть: "Якщо б Велика Британія виграла ще третю світову війну, як виграла обидві перші, то це міг би бути її упадок". Так само я "виграв" матеріяльно процес з урядом. — Від 1942 р. по 1946 рік я заплатив податку $35,420.06; від 1946 р. по 1955 р. — $21,531.08. Разом від 1942 р. по 1955 р. я заплатив $56,951.14 податку. Порівнюючи до мого майна — трохи забагато! — Як там не було, але я вдоволений, що тягарем для уряду я не був, дарма що іміграційна влада боялася за мою долю, коли я вступив на цю землю без вимаганої приписами суми 25 дол. на перші видатки чи на "чорну годину".

16

НАРІД, ЩО ДАВ СВІТОВІ БІБЛІЮ, — І МИ.

Жиди з давніх-давен — купецький нарід. Хто займається торгівлею, силою факту опиняється в такому становищі, що вимагає контакту з жидами. Очевидно, я також не міг тут бути винятком. Але щодо мене, то на моєму життєвому шляху доля зводила мене з жидами ще далеко раніше, ніж я почав торгівлю. В Совєтському Союзі зустрічався я з ними в праці як їхній підвладний і зустрічався також тоді, коли сам був у біді, як, наприклад, після нападу на мене бандита Дебанчука. Дальше, приязно обдарив був мене молодий Штукин під час подорожі в Канаду. — З західньо-українських земель під Австрією я не міг винести якогось рожевого погляду на жидів. З одного боку стояло там убоге селянство, якого я був членом, а з другого — менш чи більш заможні торгівці-жиди по селах і навколишніх містечках. Ми дивилися на них як на наших експлуатато-

рів і подекуди вважали, що як би не було жидів, то тоді кожен з нас був би багатий. Я ніяк не міг собі уявити такого жида, що не був би торгівцем. Одначе в центральній Україні довелося мені бачити жидів-хліборобів, які виконували всю "чорну" роботу в господарстві, як і наші селяни. Але вони вирізнялися тим, що господарили дуже економічно і навіть мали свій банк. Я зустрінув був таких жидів, які не мали з мене жодної користи, а навпаки побачили мене в нужді, і старалися хоч трохи допомогти мені. Може це були винятки? Можливо, — я не буду судити про жидів по їхньому відношенні до мене в тих чи інших випадках. Коли говорити про винятки, то я не забуваю, що зустрічав також жидів-чекістів, а також гірших одиниць, з якими мусів змагатися.

Краще говорити про жидів таких, якими ми їх бачимо збоку, а не про ці чи інші окремі випадки їхнього відношення до мене чи до нас.

Коли хто з діда-прадіда сидить на своїй землі, тому трудно зайняти безстороннє становище до жидів. Жиди, що суворими обставинами на своїй батьківщині, в Палестині, через поневолення чужинцями, ще перед народженням Христа змушені були розпорошитися по землі, стали "вічними скитальцями", вічними емігрантами. Тож тільки той, хто сам опинився поза межами своєї батьківщини, силою таких самих суворих обставин, може зрозуміти жида.

Такий емігрант-скиталець, без кола — без двора, засадничо ніде не є приймаий з відкритими раменами. Йому випікають очі тим, що він "чужинець", волокита, ізгой. Його не люблять, одначе його можуть терпіти, якщо бачать, що мають з нього якусь користь. І тоді він починає розуміти, що з ним будуть рахуватися тільки тоді, коли він матиме гроші. Значить, щоб не пропасти і щоб його мали за людину, він мусить мати гроші. Коли не потребуватимуть його, то потребуватимуть його грошей. — І жид змушений здобувати гроші. Як? Перш за все, він торгує. Чесно чи не чесно він торгує, особливо в минувшині, це тут постільки не суттєва річ, що жид не змушує силою купувати в нього, — він тільки пропонує свій товар. Коли кому це не подобається, він має вільну руку самому починати торгівлю і здобувати собі клієнтів. Жид цього не забороняє. Але чи багато наших людей на батьківщині мали охоту й уміння за торгівлю братися? А відомо, що коли хто брався до цього з охотою й умінням, то мав успіх.

Кажуть про жидів: вони лихварі, визискувачі, нечесні, завжди стають по стороні сильнішого (в Україні — вони по стороні окупантів-москалів, по стороні окупантів-поляків чи мадярів), отже вони конюнктуристи, підшиваються під призвіща панівної нації і т. д. Факт є фактом, що скитальче життя, без певности сталого місця замешкання, псує людину. Фактом є також, що імігранти взагалі мають нахил ставати по стороні сильнішого, — є сьогодні той уряд при владі, вони й лояльні до нього, а часом і виявляють нахили несмачно кадити йому, чого він зовсім не потребує; а настане інша влада, вони лояльні до неї так само. Це тому, що імігранти хотять зберегти себе. Це один з засобів боротьби за життя. — Не буду говорити про це, в якій мірі жиди самі відокремлюються від решти загалу, серед якого живуть, але треба щиро сказати, що той загал сам відокремлюється від жидів.

Коли йдеться про моральне зіпсуття, то стаємо перед питанням: який відсоток серед жидів є злодіїв, п'яниць, гуляк, розбійників і т. д.? Він певно дуже невеликий упорівень до інших народностей.

Як жиди відносилися й відносяться до нас, українців, як народу? Ми були і є поневоленою нацією. Хто став би по нашій стороні, той мусів би терпіти разом з нами. А тим часом жиди старалися й стараються втриматися на поверхні життя, залишитися собою і пильнувати свого бизнесу. Вони пильнували й пильнують себе, бо знають, що ніхто інший не буде ними журитися. Ясна річ, в такій ситуації між поневоленими українцями та гоненими жидами на українських землях витворилися досить заплутані відносини, повні взаємних історичних непорозумінь. При цьому не можна уникнути питань: що взаємно дали обидві сторони одна одній, а що взяли одна від одної? Дальше, до цих відносин інакше треба було б підходити, якби українці жили серед жидів у Палестині, а інакше — коли жиди серед українців живуть в Україні. Кінець-кінцем я щодо одного не маю сумніву: якщо б українці не були поневоленою нацією в минулому й сучасному, між жидами та українцями були б значно кращі відносини, ніж вони були, бо для цих відносин були б кращі передумови об'єктивного порядку.

На цьому місці я не маю наміру твердити, що українці ідеально добре відносилися до жидів. Однак маю всі підстави твердити, що вони, як на свої обставини поневоленої і

визискуваної нації, що стоїть у постійній боротьбі з окупантами, все таки до жидів виявили відношення не гірше, ніж інші, державні нації, а може й краще. Українська нація протягом віків перебуває на фронті боротьби за національне і соціяльне визволення. На фронті, як звичайно, затримати нейтральність дуже трудно. А втім, як правило, там і нейтральні падають жертвами. Не можуть почувати себе добре на цьому фронті українці, хоч вони живуть і на своїй землі, то годі сподіватися, щоб і жиди на теренах боротьби українців з наїздниками виносили якнайкращі враження протягом історії. І, можливо, ці власне прикрі враження не раз підсказують їх шукати причини в українцях. Звідси може й певне упередження, а навіть "дмухання на холодне".

Проф. д-р Юрій Мулик-Луцик

— професор Колегії св. Андрея у Вінніпегу; член Науково-Богословського Т-ва в Канаді і секретар його Редакційної Комісії; член Комісії Перекладів Богослужбових Книг УГПЦК у Вінніпегу; член-співробітник УВАН і б. секретар Канадського Відділу УВАН (1951-4); член-основоположник і перший голова Інституту Досліджень Волині в Канаді та перший редактор видань ІДВ; б. лектор Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ в Мюнхені (1948); член б. Наукового Т-ва УАПЦ в Мюнхені (від 1946); б. викладач мов у військовій школі у Вінніпегу 1952-1954); б. лектор Манітобського університету (1952-4); член мовознавчої і славістичної асоціяції у Канаді та Наукознавчого Т-ва в США; автор окремих наукових праць і численних розвідок-статтей.

Наприклад: починаючи з большевицької революції, жиди почали назву "жид" в устах українців уважати за образ-

ливу та за вияв "антисемітизму". Чому постало таке фальшиве поняття? Воно постало в Україні, де москалі свою мову вважають за "панську", "благородну", а українську за "просту", "вульгарну". Тому москалі вмовили в жидів, що московська назва "еврей" є "культурною", а українська назва "жид" є нібито "образливою". Тим часом українська і московська мови є окремі й незалежні одна від одної. Українці під своїм словом "жид" розуміють зовсім те саме, що москалі під своїм словом "еврей". Українці не можуть вживати слова "еврей", бо воно московське. І коли українці не бажають собі брати московських слів, бо мають свою мову, то це не є вияв антисемітизму. Поляки також не вживають московського слова "еврей", а мають своє слово, що звучить "жид". В Польщі жиди самі себе називають "жидами", бо ж поляки іншої назви для них в своїй мові не мають. І ні поляки, ні жиди назву "жид" не вважають за образливу. Німці називають жидів "юде", англосаксонці "джю" і т. д. Чи ж хто ці назви вважає за образливі, коли вони не звучать по-московськи "еврей"? З цілою певністю можна сказати, що якби українці з москалями ломінялися мовами, то москалі твердили б, що слово "жид" є дуже культурне, а "еврей" — грубе, образливе для жидів, і є виразом антисемітизму. Так, поневоленим окупант ніколи не признає рації і все у них вбачатиме гіршим. Українська мова для різних народів має свої назви: німець, англієць, француз і т. д., дарма що самі ці народи називають себе інакше: німець — "Дойч", француз — "франсе" і т. д., а одначе "Дойч" не ображується, чуючи назву "німець", бо в українській мові для нього нема іншої назви.

Важнішим за назву непорозумнінням є безкритично деким повторювана легенда про погроми жидів українцями. Повторяють цю виссану з пальця легенду наші вороги москалі за кордоном і деякі непоінформовані жиди. В Україні за часів царсько-московської окупації жидівські погроми організувала московська "чорна сотня". Влада в Україні була московська і ця влада поносить відповідальність за жидівські погроми, які вона сама неофіційно підтримувала. Українці, позбавлені політичних прав, не мали права голосу в справі жидів і не могли вирішувати про їхню долю так само, як і про свою.

Своє відношення до жидів словом і ділом українці могли засвідчити тільки тоді, коли стали вільними господа-

рями на своїй землі, тобто за часів творення і створення української державности.

В Києві було найбільше в Україні гніздо московської шовіністично-цареславної чорної сотні, на чолі якої стояли В. Шульгін, Савенко та інші. Були це ненависники всіх, хто не був москалем, отже ненависники українства, жидів, німців, поляків і т. д. Це вони підбурювали населення до жидівських погромів.

В московську мову навіки ввійшло крилате гасло московської чорної сотні: "Бей жідов — спасай Рассію!" Це ж московський клич, не український. Якби він був українським, то звучав би: "Бий жидів — рятуй Україну", — однак такого клича немає.

Натомість з іменем свідомих українців, які не вважали себе за москалів, ніколи не було пов'язане погромництво жидів. Навпаки, як тільки 1917 р. почалася зав'язка української державности під проводом Центральної Ради, ця Центральна Рада виступила проти московської чорної сотні, що влаштувала протижидівські погроми. Під кінець березня 1917 року Центральна Рада видала в обороні жидів таку відозву:

"До Української Людности.

"Громадяни!

"Всього місяць, як зійшло нам сонце волі. Пригріло й широко розгорнулося народнє життя й скрізь кипить робота на добро рідного краю. Радіючи, поспішає кожна чесна людина, щоб і своїх рук до тієї праці доложити.

"Та не всі радіють волею. Є такі, що їм вона багато вадить. Темні сили, що за старих порядків смоктали нашу кров, не сплять (московська монархічна чорна сотня — О. Б.). Вони тільки притаїлися й чекають, поки їхнє прийде. Ці вовки прибралися в овечу шкуру, але вони вже й тепер показують свою вовчу думку й свій вовчий зуб. Вони сіють непевні поголоски, ширять брехливі чутки, закликають до насильства (над жидами — О. Б.). Нишком серед ночі гострять ніж на брата.

"Вони кажуть нам, браття, на Великдень узяти хреста й з хрестом у руках чинити грабіж та розбій іменем Христа, який велів усіх людей любити. **Вони кличуть проливати кров таких як ми людей, наших братів.** Підшиваючись під дорогу нам волю, **вони підбехтують вас на сусідів — закликають до погромів**. "Нема гріха в крові німецькій, не буде

теж в крові жидівській". — Оцим огидним закликом сквернять вони велике християнське свято наше.

"Люде добрі! Громадяни!

"Хай по їхньому не буде. Не йміть віри цим вовкам в овечій шкурі. Не слухайте брехонь та підмов. Вони хочуть серед нас кинути вогонь ненависти, щоб видерти в нас волю й долю нашу та знов вернути своє панство. Коли ми встанемо один на одного, прийде наш ворог лютий, старі порядки (царсько-московський напівфеодальний режим — О. Б.), і знову убере нас у те ярмо, яке ми скинули. Цього тільки й хочуть оті люди, що іменем Христа кличуть нас на розбій, на звади й на кров.

"Браття!

"Стережіться цих лихих людей. Не дайте їм вернути давнє лихо. Не слухайте облесливих їхніх слів. Голос у них **янгольський,** та чортову думку таять вони в чорних душах. Скиньмо ж усяку полуду з очей своїх і скажім цим чорним душам:

"Гетьте зі своїми брехнями! **Не на те взяли ми волю, щоб різатись та розбивати, а на те, щоб усім людям на нашій землі стало жити краще.** І хто не підмовлятиме нас на лихо, відповімо їм словами Шевченка:

"Схаменіться, будьте люде,
Бо лихо вам буде!"

Українська Центральна Рада".

Після повалення московсько-царського режиму Українська Центральна Рада постала з волі народу, але Тимчасовий уряд (республіканський) Росії її не признавав, вважаючи Україну за "Південь Росії". Сама Центральна Рада в той час ще не проголосила повної самостійности України, починаючи покищо від автономії в межах московської держави. Тим самим Центральна Рада не мала жодної збройної сили, якою могла б спиняти протижидівські погроми. Єдиним її засобом було слово, промовляти до розсудку й сумління несвідомих елементів, збаламучених московською чорною сотнею, яка безкарно діяла собі під опікою революційної "свободи" (читай: анархії) на землях України. Власне кажучи, коли всю збройну силу мав тоді московський Тимчасовий уряд з Керенським на чолі, то він мав би і відозви видавати і силою здушувати протижидівські погроми. Однак він на це не звертав більшої уваги. Тож

український провід сам з власного почину рішив узяти в оборону жидів, загрожених московською чорною сотнею.

Оборона жидів Центральною Радою перед чорносотенними антисемітськими московськими елементами в Україні була подиктована не якимсь вирахуваним політичним тимчасовим потягненням. Це був вислів традиційно справедливої, людяної душі українського народу.

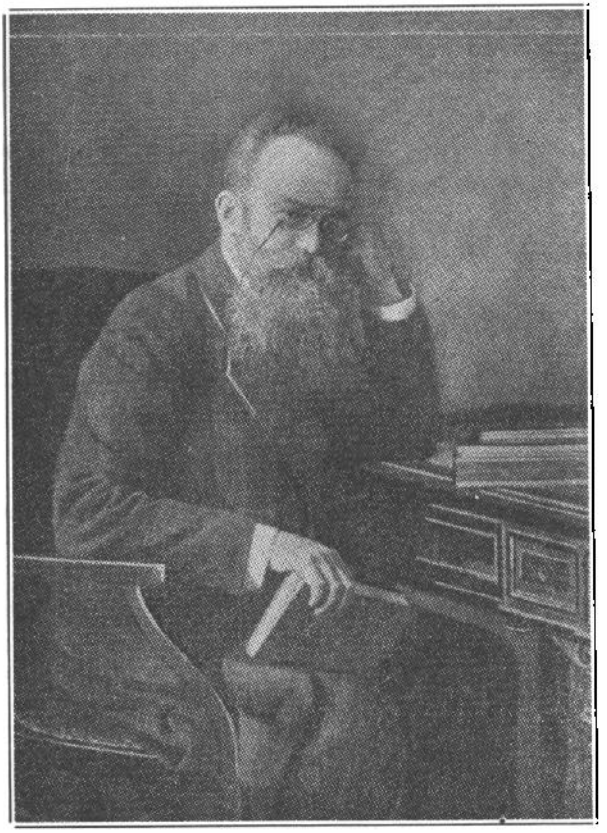

Михайло Грушевський

— найбільший історик України; голова Центральної Ради України; один з будівничих Української Народньої Республіки 1918 р.; помер на засланні в Москві.

Український уряд 15 червня 1917 р. встановив окремий підсекретаріят для жидівських справ. Це був перший в історії людства випадок створення окремого жидівського міністерства в державі. — Українська Центральна Рада 20 листопада 1917 р. проголосила III Універсал, в якому, між ін-

шим, була така точка про національні меншини: "Український нарід, що сам довгі роки боровся за свою національну свободу і нині її осягнувши, буде твердо охороняти свободу національного розвитку всіх народів, що живуть на Україні. А тому проголошуємо, що народам **великоруському, еврейському, польському й іншим на Україні представляємо національно-персональну автономію".**

Тоді представник жидів, що об'днувалися в "Бунді", заявив: "Коли ми бачимо, що освободжений український нарід дає нашому народові свободу, то ми беремо на себе частину відповідальности за цей акт і від усього серця підписуємось під Універсалом".

У Раді 20 січня 1918 р. р. був одноголосно схвалений закон про національно-особисту автономію національним меншинам в Україні, і жиди привітали його з надзвичайним одушевленням. Генеральний секретар жидівських справ М. Зильберфарб сказав: "Прийнятий нами закон можна рівняти тільки з актами великої французької революції. Тоді проголошено права людини, сьогодні проклямовано права націй". Представник "Бунду" Рафес окреслив цей закон як "найбільшої ваги акт, якого ще не знає ні одна держава в Европі". Провідник сіоністів М. Сиркін написав: "Стара мрія здійснюється".

Не може бути найменшого сумніву, що хто має протижидівське наставлення, той таких чи подібних законів не видає. При цьому треба мати на увазі, що в Раді та в уряді України Симон Петлюра вже був видною, впливовою особою і брав активну участь у всіх потягненнях цих найвищих державних органів, отже тим самим він був у числі творців цього закону, що признавав жидам національно-особисту автономію в Україні. Українці поставили жидів не тільки на рівному з українцями становищі, — бо це зрозуміла в демократичному устрою річ, але навіть, коли виходити з чисто національних (етнічних) заложень, наш нарід з повним довір'ям дав жидам аж 50 місць у Центральній Раді, цебто загально в Раді жидівські представники становили 30% усього її складу. Отож, одна третя всенароднього представництва в парляменті України складалася з жидів. Довіряючи жидам таку кількість місць у найвищому державному органі України, не зважали українці на це, що жиди становили тільки ледве 10% усього населення країни, бо вибирали їх як с в о ї х людей, а не як якихсь чужинців.

У своїй книжці, в московській мові, "Антисемитизм и погроми на Украине" (1923) жид І. Чериковер стверджує: "Відношення української влади до насильства над єврейством було спочатку цілком виразне, — вона намагалася з ними боротися усіма засобами, якими розпоряджала, як і взагалі пробувала спинити анархію в краю".

Тут усе сказано ясно: в часах творення та заіснування молодої української державности вороги України старалися перешкодити Україні таким чином, що вносили а н а р х і ю, використовуючи для цього несвідомі, темні й зло-

Іван Г. Сирник

— редактор "Українського Голосу" від вересня 1947 року, ректор Українського Інституту ім. П. Могили в 1943-47 роках, генеральний секретар Комітету Українців Канади, член Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді, заступник президента Українського Товариства Взаїмної Помочі в Канаді, голова Союзу Українців Самостійників в 1950-52 роках.

чинні елементи. Цими ворогами були чорносотенні москалі — явні і тайні. Та й червоним москалям залежало на цьому, щоб на території України діялося щось таке, що потім можна було б демагогічно використати проти всього українства. І всі ці злочинні московські елементи старалися на території України ширити і розбехтувати анархію як таку, а зокрема влаштовувати протижидівські погроми. Уряд Української Держави мав на цю ворожу роботу відкриті очі і всіми способами старався запобігти лиху. О. Я.

Шульгин, секретар національних меншин уряду Української Народньої Республіки, видав таку відозву:

"Із різних місць України надходять сумні відомості про те, що крім звичайних грабунків, підпалів і т. інш. помічаються також спроби зробити єврейські погроми і грабунок єврейського добра. Каригідні агітатори (москалі — чорносотенці, — О.Б.), користаючись темнотою народньої маси, пробують роздмухати почуття національної ворожнечі... Всі свідомі українці повинні цілою своєю енергією помогти Генеральному Секретаріяту і місцевій адміністрації в боротьбі проти цього **прокляття, яке перейшло до нас у спадщину від царського режиму** (підкр. моє — О.Б.).

"...Нас пригнічували, але ми нікого не сміємо упосліджувати. Кожний українець повинен пам'ятати, що наша свобода ще не міцна (уряд має замало сил, щоб стримати анархію — О.Б.), ми потребуємо як матеріяльних, так і духових сил. Якщо ми припустимо розвинутися національній ворожнечі і єврейським погромам, ми тим самим відштовхнемо від себе цілий нарід (бо як уряд, так і нарід взагалі був проти погромів — О.Б.). Ми цим наложимо темну пляму на наше сумління, і цілий світ стане нас вважати народом, що не вартий свободи".

Генеральний секретар у справах національних меншин

О. Шульгин.

20 жовтня 1917.

До чийого ж сумління міністр О. Шульгін іменем уряду Української Народньої Республіки промовляв? До організаторів тих погромів, тобто до московсько-чорносотенних агітаторів, — ні, бо ці українськими патріотами не були, і свідомо шкодили доброму імені України. Він промовляв до тієї частинки населення, що була українського роду, але була національно несвідома, вважала себе за "русских", мріяла про поворот московського царя на престіл і в цій своїй темряві духа йшла на пастку московських чорносотенних агітаторів, які ненавиділи українців не менше, як жидів. Український уряд знав, що якби йому в цієї частини несвідомих елементів розбудити українську свідомість, тобто патріотизм, то тим самим вони перестали б брати участь у погромах. Одне слово, все, що було дійсно українське, свідоме, патріотичне, це вже тим самим було державнотворче, було проти анархії, проти всяких погромів.

Володимир Винниченко, секретар внутрішніх справ, 27

жовтня 1917 року видав таке розпорядження до адміністрації всієї України:

"До Пп. Губерніяльних і Повітових Комісарів.

В останній час у секретаріят по внутрішніх справах надходять відомості про те, що темні елементи (московська чорна сотня — цареславні монархісти, — О.Б.) провадять погромну агітацію серед юрби, особливо у дні ярмарків, на базарах та інших місцях скупчення народу. При цьому трапляються випадки, що така агітація приводила до розгрому крамниць, приватних помешкань, льохів і т. інш.

"Від органів місцевої влади, в особах губерніяльних та повітових комісарів, вимагається зробити розпорядження, щоб у базарні та святочні дні, як також у дні ярмарків посилювати наряди пішої і кінної поліції і викликалися на підмогу міліціонерам військові патрулі. Начальники міліції, в розпорядженнях котрих є міська і повітова міліція, — мусять вжити заходів, до користування зброєю включно, проти порушення ладу і спокою населення.

"Особи, що провадитимуть погромну агітацію, повинні бути затримані і допроваджені до розпорядимости судової влади.

Генеральний секретар внутрішніх справ
В. Винниченко.

Директор адм.-політичного відділу
(підпис нечиткий).

Симон Петлюра, генеральний секретар військових справ, 15 листопада 1917 року виступив на захист правопорядку та в обороні жидів з такою відозвою:

"Я, яко генеральний секретар по військових справах в Українській Народній Республіці, закликаю всіх вас, мої товариші й друзі, в теперішній час до загальної дружньої роботи. Будьте організовані та з'єднинені — всі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно тільки становиться на ноги, і ви своєю дисципліноваиістю доведете, що являєтесь славними потомками великих предків.

"Всі, як один, станьте навкруг Центральної Ради та її Генерального Секретаріяту. Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриете славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не повинні бути допущені на нашій землі. Я вже викликав українські полки і дивізії, щоб охоронити порядок на Україні. Одночасно я

українізую ріжні частини в тилу: запасні полки піхоти й кінноти, гарматні дружини, саперів і інші батальйони, з метою мати по можливості більше своїх частин. Війська будуть розміщені по цілій Україні, по всіх залізничних лініях і шляхах, аби скінчити з безладом і погромами.

"Знайте, що все я роблю по уповаженню нашого правительства, правительства Української Народньої Республіки. Я несу відповідальність перед Центральною Радою, перед Генеральним секретаріятом і перед усім населенням за спокій у нашому краєві. Цю відповідальність я можу нести тільки тоді, коли я буду спиратися на вас, українські салдати.

Генеральний секретар по військових справах

Симон Петлюра.

15 листопада, 1917 р.

Всі ці історичні документи — оці розпорядження українського уряду, включно з розпорядженням Головного Отамана військ УНР, Симона Петлюри, які мали на меті встановити правопорядок, а в тому головно запобігти погромам, знаходяться теж у згаданій книжці І. Чериковера, що, як жид, свідчить про правду перед жидівським загалом. На жаль, значна частина жидів не познайомлена зо справою, не знає, як ця справа стояла в дійсності, і в цій своїй несвідомості вину за погроми складає на світлу постать С. Петлюри — великого борця за правду і справедливість взагалі, за волю не тільки України, але й за волю народів та л ю д и н и; кажу ще раз: на превеликий жаль, несвідомість деякої частини жидівського загалу крізь окуляри непоінформованости бачить світлу, незаплямлену постать Симона Петлюри в якійсь історичній "тіні", киненій протижидівськими погромами... Цю тінь провокативно кинула на С. Петлюру Москва, — таким чином, що московська чорна сотня влаштовувала в Україні погроми жидів, користуючись анархією революційних часів (в мутній воді ловити рибу), а червоні москалі демагогічно використали це для проти української пропаганди, мовляв: коли щось діялося на землях України, то у всьому "винні українці, а особливо Симон Петлюра, як Головний Отаман війська". — Фактом є, що уряд УНР і Симон Петлюра боронили жидів перед чорносотенними москалями, а коли не завжди могли оборонити, то це не їхня вина, бо ж жиди самі добре знають, що уряд УНР не мав ще стільки сили, щоб оборони себе та ці-

лу Україну перед Москвою, — тож у цьому не завжди мав силу оборонити й жидів. Москалі демагогічно оскаржують С. Петлюру. А коли ці самі москалі, червоні й білі, громили цілу Україну, то хіба ж за це українці мали б також оскаржувати Петлюру?! — Коли хто через несвідомість чи зумисне зв'язує погроми зо світлою постаттю С. Петлюри, то це трагічне непорозуміння чи кричуща нечесність з їхнього боку. Це ясно. І ясно також, що коли в Парижі московсько-большевицький агент-чекіст убив С. Петлюру, то зробив це з наказу московських шовіністів та імперіялістів; руками несвідомого агента жидівського походження Москва вбила С. Петлюру не як якогось "погромця жидів", а як українського патріота, що захищав перед Москвою волю України; отож, Москва мала на оці не добро жидів, а своє московське добро. Але щоб прикрити перед світом свій злочин, подиктований чисто московськими інтересами, Москва рішила собі прикрити це вбивство С. Петлюри якимсь нібито "загальнолюдським ідеалом", — нібито вона "помстилася на Петлюрі за протижидівські погроми", дарма що він цих погромів не чинив і не толерував їх, а осуджував та навіть збройно виступав на захист жидів, як і всіх мирних громадян України.

Свідомі й розумні українці та жиди ніколи не пов'язують скритовбивства С. Петлюри в Парижі зо справою таких чи інших українсько-жидівських відносин. Вони правильно вважають це за один з трагічних моментів самооборонної боротьби українців з імперіялістичною Москвою.

Якщо для кого не були б може переконливими аргументи з української сторони, він може з жидівських джерел довідатися про справжнє тло й причину протижидівських погромів в Україні, коли вони де місцями проявлялися. — І так, М. Зильберфарб, генеральний секретар жидівських справ при уряді Української Народньої Республіки, видав таку відозву до українських громадян жидівської народности:

"До єврейського населення.

"Громадяни-євреї!

"За останній час над багатьма єврейськими містами й містечками пронісся дикий ураган, що лишив по собі сліди жахливих руйнацій. Може здаватися, що повертаються старі часи, коли над нашими головами висів меч Миколая

(московського царя Миколая II — О.Б.), коли ми всі, наше життя й майно, могло дійсно ставати безкарно здобиччю всякого й кожного.

Не треба одначе забувати, що ціла Росія переживає тепер тяжкі часи, що в житті всіх народів настала велика метушня, як сполучається з нещастями й спустошеннями. Війна, яка косить направо й наліво, дорожнеча, предвісниця голого жаху; спекуляція, ще більше загострююча тяжку нужду бідноти, — все це являється приводом до ексцесів, нападів, грабунків, анархії і погромів взагалі.

"При такій анархії в країні, коли населення виведено з себе й так розбурхано, не дивина, що зла рука може направити маси на єврейські доми й крамниці, у висліді чого виникають спеціяльно єврейські погроми.

"Покищо ж євреї живуть у сталому страху погромів, що вже само по собі уявляє собою величезне прокляття.

"У дійсності одначе небезпека погромів має в українських губерніях менше основ, ніж де б то не було. У всіх губерніях України вся влада перейшла до Центральної Ради з її власною виконною владою, у вигляді Генерального Секретаріяту. І якщо по всій решті областей Росії нема в сучасний мент твердої державної влади, і в багатьох місцях проливається не мало крови, то на Україні влада тверда й міцна. А ця влада прагне тут усіма силами гарантувати й забезпечити порядок і спокій для всіх народностей, що населяють Україну. Генеральний Секретаріят твердо рішив не допускати на території України ніяких безчинств і безпорядків. І ним ужиті всі заходи для того, щоб на Україні не було місця єврейським погромам. Коли ж вони дебудь виникнуть, то в основі будуть ліквідовані.

"Громадяни-євреї, ви не повинні забувати, що в складі Українського Генерального Секретаріяту є також Єврейський Секретаріят, до компетенції якого належать всі єврейські справи. І єврейський секретар чуває на сторожі всіх інтересів єврейського населення України.

"Генеральний Секретаріят видав наказ до місцевих влад цілої України ні в якому випадку не допустити погромів. І коли ви упевнитесь, що явно готується єврейський погром, звертайтеся до місцевої влади і вимагайте ужиття належних заходів. У потрібних випадках повідомляйте про це також мене, генерального секретаря по єврейських справах. У останньому випадку Генеральний Секретаріят уже покло-

почеться, щоб погром був припинений, або щоб він у самому зародку був зліквідований.

"Не втрачайте лише мужности, громадяни-євреї! Генеральний Секретаріят України уживає всіх необхідних заходів з метою захистити ваше життя й забезпечити ваше майно та добробут.

Генеральний секретар по єврейських справах

д-р М. Зильберфарб.

Листопад 1917."

Цей історичний документ також наведений у згаданій книжці Черниковера. — Він показує, що жидівський провід в Україні добре бачив усі зусилля українського уряду оборонити жидів. А коли цей уряд був з волі всього українського народу, то це значить, що бажанням усього українського народу було, щоб жидам не сталася кривда. — До речі, треба пам'ятати, що провід жидів говорить про ще один чинник, який допомагав московській чорній сотні сям-там організувати погроми, — це: соціяльно-економічний чинник. Війна й революція принесли з собою нужду. Ця нужда кинула в ще більший одчай тих бідняків, що й за мирного часу терпіли нужду. Жиди, дякуючи торгівлі, завжди і всюди були менш чи більш заможні. Коли большевики, щоб здобути для себе симпатію убогих мас, кинули дике гасло "грабуй награбоване", ці нуждарі, люди переважно темні (тут вина царського режиму), кидалися грабувати всіх заможних — будь це українець, поляк, москаль, німець чи жид — без різниці. Мордували й грабували українських заможних селян (див. І том "Ost" Уласа Самчука), поміщиків (дідичів) і купців, — а тому що купцями були переважно жиди, то вони також падали тут жертвою. Отож, тло тут було теж соціяльне, а не конче расистське, антисемітське. Це соціяльне тло погромів роздмухували большевицькі агітатори. А коли уряд України виступив проти анархії і проти розбоїв та грабунків анархістичної і темної бідноти, то большевики це використали для того, щоб Петлюру показати перед пролетаріятом як "оборонця капіталістів". А не треба забувати, що жидів, як купців, большевицькі агітатори теж вважали за капіталістів. І через ці свої засади правопорядку, а в тому й через оборону купців-жидів Петлюра тратив серед пролетаріяту грунт; це одна з важливих причин його програної в боротьбі з большеви-

ками. І замість вдячности за це від декого, чиє життя і майно перед збольшевиченими бандами він обороняв, він діждався чорної невдячности, — це дійсно трагічне непорозуміння. Інша річ, що ці збольшевичені елементи з-під клича "грабуй награбоване" (мовляв: і жиди "награбували експлуатацією"!) були теж використовувані московськими чорносотенцями для того, щоб цю темну стихію направити в спеціяльно протижидівське русло.

Діялося це не тільки в Україні, але й у Московщині. Про це свідчить у згаданій книжці автор-жид Чериковер, згадуючи про конференцію Союзу євреїв-вояків у Києві 10 і 13 жовтня 1917 року, на якій стверджено ось що: "В Росії в сучасний мент панує юрба. Швидко зростаючий в сучасний момент антисемітизм є психоз товпи. Центральна Рада в боротьбі з погромами є безсильна (бо мала замало збройних сил, а фронтів багато — О.Б.). Червона гвардія (большевицька — О.Б.), також не гарантує дійсного захисту, бо і в **червоній гвардії розвивається антисемітизм"** (підкр. моє — О.Б.). — Отже самі жиди-військовики стверджують, що в Московщині взагалі, а також серед большевиків існував антисемітизм і погромці жидів.

Навів я ці історичні документи не тільки як українець, якого не може не боліти справа доброго імени українця, — тим більш, коли це ім'я зовсім несправедливо дехто покриває тінню, але й теж задля ствердження правди як такої — чисто людської правди. Коли хтось українське ім'я хоче бачити притіненим через якісь свідомі, вирахувані політичні міркування, то гурт вищенаведених доказів тут не поможе нічого; якщо одначе хто посуджує в сповидному антисемітизмі українців через несвідомість дійсного стану речей, то, можливо, ці повищі аргументи хоч у деякій мірі причиняться до відкриття очей на правду. Так, "пізнайте п р а в д у, а вона визволить вас", написано в св. Письмі. І в даному випадку через пізнання правди напевно будуть ступнево визволятися всі ті, що досі ще поневолені путами всяких упереджень до українців.

**
*

Думаю, що кожен з нас мав нагоду бачити жидівську родину в морі чужого оточення. Коли заходить субота, в чужому оточенні кипить праця — всюди сірий будень, а у вікнах жидівської хати урочисто мерехтять свічки — там свято. Далеко від своїх, далеко від синагоги й рабіна, ця одна жидівська родина святкує так, наче б була серед маси

свого рідного оточення. В такому випадку його дім стає для нього святинею, голова родини стає священиком, його домове огнище править йому за всю Палестину — його предків країну, яку він вважає за священну. Але ця одинока жидівська родина не почувається осамітненою, — в її пам'яті живуть минулі покоління предків; вона знає, що в той самий час по цілому світі мерехтять такі самі святкові вогники свічок у вікнах всіх жидівських домів і всюди в один час моляться за Ізраїля, всі єднаються духом в одну велику сім'ю — разом з предками й живими.

Констянтин Острожський
— князь; староста Брацлавський і Вінницький; гетьман Литовський; воєвода Троцький; основник Острожської Академії; воював з татарами і з Москвою; великий Оборонець Української Православної Церкви перед наступом над нею Польщі і Риму; очолив всеукраїнський протест під час накидання Україні поляками і Римом примусово унії в Бересті 1596 року.

Гетьман Б. Хмельницький
— Великий гетьман України; відновитель Української Держави 1648 р.; борець за волю народу, нації, держави і Української Православної Церкви.

Читали ми 1955 р. в пресі, що на жидівські свята Йом Кіпур в США мали відбуватися вибори, і влада звеліла на той час замкнути всі виборчі бюра. В багатьох американських містах запанував загальний святковий настрій, завмерла не тільки торгівля, але й праця взагалі. Це ще один доказ, що коли хто шанує все своє рідне, то й інші за це шанують його.

Важніші жидівські свята такі: Рош Гашана (Новий Рік) — у вересні, Піст Ґедалії (вбиття Ґедалії і знищення святині) — у вересні, Йом Кіпур (День примирення з Богом) — у вересні, Суккот (Свято Кучок) — у вересні, Шеміні Ацерет (Піст перед Святом Радости) — у вересні, Сімхат Тора(Свято радости, тому що Бог дав жидам Закон) — у вересні, Ханука (Перемога Макавеїв: очищення церкви) — в листопаді, Піст Естери (перед Святом Гамана) — в березні, Пурім (Свято знищення Гамана, що хотів знищити жидів) — в березні, Пейсах (Пасха — вихід жидів з єгипетської неволі) — в квітні, Шавуот (П'ятдесятниця; Свято жнив) — у червні.

Пригляньмося до значення кожного з цих свят, — ми побачимо, що все це чисто національні події з історії жидів, у нерозлучному зв'язку з їх національною релігією. Нічого чужого там немає, — воно не обходить жидів, і це правильно: кожен нарід має таку саму можливість пов'язати в одну цілість національне з релігійним, так як це чинять жиди.

***

Ми бачимо, як представляється справа відношення між національним і релігійним чинниками в жидів. І бачимо, що таке нерозлучне пов'язання цих обох чинників сприяє одночасно і національній, і релігійній справі.

А як же під цим оглядом представляється справа в християн? Замість широко говорити про всіх християн, пригляньмося тільки до одної їх частини — до себе самих. Як у нас, українців, стоїть справа пов'язання національної справи з релігійною? Християнство як таке — все це в порядку; ми прийняли віру в Христа, прийняли Його науку. Тому самозрозуміла річ, що ми святкуємо день Різдва Христового, День Воскресіння Христового і т. п. А дальше: перегляньмо наш церковний календар, — що ми там побачимо? Побачимо цілий ряд імен та подій, що нічого спільного не мали з цілим людством, а з нашим народом зокрема. Їхнє значення було виключно місцеве, — національне значення для тих народів, з яких ці церковно-календарні імена і події походять: одні належать до жидів, другі — до римлян, треті — до греків, четверті до москалів і т. д. Для кожного з названих тут народів ці церковно-календарні імена й дати церковно-історичних подій мають тільки місцеве національно-релігійне значення, — воно їхнє, а не наше. А де ж наше? Грецькі церковні обряди, що ми

прийняли, хоч і християнські, все таки основані на давній, дохристиянській грецькій національній релігії. Скажімо відверто: чотири читання св. Євангелії на Богослуженні, що ми прийняли від греків, це, як кажуть дослідники грецької культури, походить із старогрецької дохристиянської (поганської) релігії, а саме — це виводиться з чотирьох актів грецької містерії почитання божка Діоніза. Католицьке поняття про папу як нібито "найвищого" священика у всій Церкві Христовій походить з часів національної дохристиянської римської релігії, коли то за такого "світового папу" вважав себе найвищий жрець ("понтіфекс максімус") старої національної релігії гордої Римської Імперії, яка вважала, що в її межах замикається ввесь світ. — І все це чуже накинено нам як нібито "загально-християнське", хоч в науці Христа цього не сказано. Чому це так? У народів, що були свідомі своєї гідности, християнство приходило на ґрунт давньої національної релігії. Так християнство в них асимілювалося, ставало своєю формою чисто національним. У Греції воно ставало грецьким, а в Римі — римським. У форму Богослужень увійшли елементи їхніх давніх національних дохристиянських релігій. Їхні церковні календарі переповнені угодниками Божими з їхнього народу. Церковні співи, малярство і т. д. — це витвір їхнього національного духа. Св. отці Церкви теж походять з їхнього національного середовища.

Дальше, греки і римляни рішили свої націоналізовані християнства поширити на інші землі, щоб таким чином поширити свою національну культуру, а з тим теж і свої політичні впливи. І де тільки вони цей вплив поширили, там без жалю винищували сліди старих місцевих національних релігій, як "поганських", щоб разом з тим знищити місцеву культуру і на її місці прищепити власну. Греки і римляни свідомо затримали елементи своїх дохристиянських національних релігій у своїх націоналізованих християнських Церквах. В інших народів натомість немилосердно винищували всі сліди старих релігій. Наприклад, в Україні в початках християнства давня українська релігія винищувалася в самих коренях. Ми вже й не знаємо, як виглядали наші давні божки, не всі дані маємо про них, — так чужинці їх винищили як "варварське поганство", і так вихолостили початки нашої доісторичної культури. А тим часом і Греція, і Рим у себе пильно зберегли всю свою національну мітологію: статуї давніх національних божків та переказа-

ли й записали всі зв'язані з ними вірування та шанують їх як національну святість; і грецька та римська Церкви не виступають проти цього. А в нас... знайшли собі "диких варварів", яких треба покорити, асимілювати, взяти на свій пасок і вести туди, куди їм подобається... Чи ж не соромно нам?!

Греція і Рим зробили собі з України "дике поле" для змагань своїх національних культур, що їх ширили за допомогою Церкви. А при чому тут українці? Ось як думають вони! Згодом до боротьби за цю церковно-культурно-політичну експансію домішалася Польща і Москва, а також і протестанти під німецькими знаменами Лютера. Одне слово, Україну взяли собі за погній для своїх національних агресивних культур. — А що ж ми на це? Покірно гнемо шиї, покірно йдемо на паску чужинців, які безлично дурять нас, що нібито "Бог цього хоче", — отже не вагаються іменем Божим заслонювати свою імперіялістичну політику!

В останніх місяцях довідуємося, що церковна влада в Греції заборонила грекам надавати імена слов'янського походження, хоч би вони й були в церковному календарі (є їх там стільки, як капля в морі!). Значить, для греків угодники Божі слов'янського, а в тому й українського походження, не мають значення, бо вони вважають їх місцевими н а ц і о н а л ь н и м и українськими, чи іншими, релігійними постатями. Чого ж тут греки нас навчають? А ось чого: щоб ми так само відносилися до всіх чужих світлих постатей національних Церков. І на цій підставі ми могли б сказати, що даний муж хоч і був угодником Божим, але на християнській місії в Україні він не був, на світову скалю місією не займався, як це робили апостоли Христа, а провадив побожне життя й займався добродійствами тільки в Греції і для греків, або в Римі. Ми б спитали: яке відношення до України має цей іноземний святий муж? А чи ж він тільки один? Наш побожний старець Іван з Судової Вишні (Вишенський) ледве чи уступав деяким угодникам Божим з чужих сторін і мав не менше значення для України, як св. Василій для Греції. Питання: чому ж угодник Іван Вишенський не зачислений у святі? Чим же не міг би бути він для нас св. отцем Церкви? Чим же чоловік Божий Григорій Сковорода не відповідає вимогам святої людини? Нам відомо, що наш народ християнство прийняв на ґрунті своїх давніх національних українських вірувань, звичаїв, мистецтва і т. д. Завдяки цьому він мав і має підстави вважати,

що українське православ'я та українська національність — це одне й те саме. І коли великий гетьман Богдан Хмельницький обороняв православну Церкву, то він обороняв Українську Православну віру, а не іншу; отож, тим самим він обороняв і українство взагалі. Питання: чому ж у нас Богдан Хмельницький не признаний угодником Божим? Чому не признані угодниками Божими і не фігурують в нашому церковному календарі імена Івана Мазепи, Петра Могили, гетьмана Конашевича-Сагайдачного і всіх Запо-

Ольга Басараб
(1889—1924)
— жінка-героїня і як визначна членкиня УВО, замучена ляхами у Львові по їхньому загарбанні Зах. України.

Олена Теліга
(1907—1942)
— визначна українська поетеса і героїня; замучена німцями в Києві в 2-ій світовій війні.

рожських воїнів, що були в Братстві для оборони Української Православної Церкви? Це тільки приклади, — а є їх велике-велике число! А це тому, що нас провадили й провадять на паску чужинці. Вони велять нам почитати пам'ять їхніх угодників, а не наших.

Наш відступник Йосафат Кунцевич по трупах своїх жертв-українців прислужився Римові та Польщі, і ось Польща та Рим за це проголосили його "святим" і звеліли нашим уніятам почитати того чужого "святого", що був ворогом і мучителем нашого народу.

Підбила Москва Казанську Орду татар, по трупах оборонців, жінок і дітей внесла в місто Казань ікону Матері Божої, зробивши її в цьому випадку символом московської перемоги, і тоді в церковний календар вписала це політичне московське свято "Матері Божої Казанської" — святкуйте московську перемогу поневолені українці! І святкували та святкують... І навіть тут на вільній землі Канади ми в своїх церковних календарях маємо це "свято" Матері Божої Казанської"! Значить, втекли ми з неволі фізично, нашими тілами, а не втекли з неволі своїм духом, — у душах своїх, у нашій Церкві принесли з собою неволю...

Чому ми не встановили в церковному календарі своїх українських свят? Коли московська Церква приймала й приймає участь у політичних підбоях не тільки одної Казані, то чи Українська Церква не вітала гетьмана Богдана Хмельницького при його в'їзді до Києва після перемоги над ворогами-супостатами? Чи Українська Церква не брала участи в урочистому акті Злуки Українських земель в соборну цілість 1918 р.? Чому ж тоді наша Церква не має в своєму календарі цих свят? Чому в нашому церковному календарі немає імен українського єпископату з митрополитом Василем Липківським на чолі, замученого по 1930 рік большевиками? Вони ж були замучені за Віру Христову і за Українську Церкву! Чому в календарі нашої Церкви немає імен духовних і світських постатей, замучених за Українську Церкву, цебто за українську самостійну, національну Церкву?

За гріхи наших предків, що так довірливо, безкритично пішли за вказівками чужинців, ми мусимо тепер покутувати брак у нашій Церкві національного духа. Одне, що нам осталося, — це незалежність Церкви від чужих. Вона унезалежнена хоч тут, поза межами поневоленої України і то не вся (уніяти далі залежні від Риму, а дехто від Царгороду). Ця незалежність — це наш великий національно-політичний осяг. А одначе це ще далеко не все, бо це тільки незалежність формальна, але щодо духа нашої Церкви, то тут справа стоїть гірше. Як же ми переконаємо наших дітей, що наша Церква є нашою рідною, коли там святкують чужі імена та чужі національно-історичні події, від старожидівських біблійних часів починаючи, а на Греції, Римові та Московщині кінчаючи? Які ж вузли, що своїм духом в'язали б нашу Церкву з нашим народом, ми покажемо нашим дітям? Почують вони там тільки рідну мову, — це ба-

гато, але ще далеко не все. В цій рідній мові в Церкві мусить теж бути рідний зміст, так як це бачимо в жидів. Тільки тоді наша Церква була б національною формою та змістом і тільки тоді вона могла б мати органічний доступ до душі нашого народу і могла б захистити наш нарід перед винародовленням.

17

ЧОРНА ДАТА — 1596

Чи є такий закуток на землі, де не чули нічого про Україну? Увесь світ знає про Україну. Про Україну говориться і пишеться значно менше, ніж треба було б, але більше, ніж нам здається. Увесь світ знає про боротьбу українців за свою державну незалежність. Чи багато є таких, хто не знав би, що українці є окремою великою нацією з славним минулим та що вони мають право на власну державність? Ні, небагато тепер знайдеться таких людей на світі.

Не вірю, що міг би бути такий українець, який хоч раз у своєму житті не поставив би собі питання: чому Україна поневолена? Ясна річ, що тут сама собою насувається "очевидна" відповідь: Україна поневолена тому, що її поневолили с и л ь н і ш і сусіди. Може декого ця понура відповідь заспокоює. Однак заспокоює не всіх. Серед нас напевно було і є дуже багато людей, які стають перед питанням: чому ж наші сусіди сильніші за нас, і куди ділася сила України, що колись була могутньою державою, коли всі наші сусіди були слабші?

Земля українська велика й багата. Господь обдарував її плодючістю і чудовим підсонням. Він вложив у неї великі підземні багатства. Він дав їй море, ріки, рівнини, ліси й гори. Українця Господь створив сильним і талановитим. Усі природні дані маємо на це, щоб мати свою незалежну державу. І дякуючи цим даним Україна з давніх-давен була самостійною. Україна була сильною державою. Своїми могутніми грудьми Україна протягом цілих століть стримувала дикі азійські орди, що навалювалися на Европу. За плечима України Европа спокійно могла розвивати свою культуру й цивілізацію, якою вона тепер славиться.

Як же так сталося, що Українська Держава впала? Що її так послабило? Шукаємо причини цього в різних напря-

мах, даємо різні відповіді. Одні кажуть, що ми мали забагато ворогів проти себе, — тим часом "один у полі не воїн". Інші кажуть, що не маємо добрих природних границь, отже ми відкриті на всі напади ворогів. Ще інші кажуть, що наші внутрішні незлагоди нас послабили. Є теж і такі, що один одному дорікають браком дійсно глибокої любови до своїх однокровців, до своєї землі, до рідної традиції. Шукають ще й інших причин. Дехто схильний брати тут всі ці причини разом. Однак чимало людей хоч і не забуває про всі причини, але вважає, що мусіла заважити тут якась найголовніша причина. На мою думку, це правильний погляд. Різні причини заважили на упадку нашої держави, але між ними є одна найголовніша. Що ж це за причина? Відповідь знайдемо тоді, коли раніш запитаємо себе: який чинник у житті одиниці, народу й людства завжди був і досі є найважливішим? Відповідь: релігія і Церква! Отож, коли є якесь послаблення на національно-церковному відтинку, то це й само собою найважливіша причина ослаблення нації й держави. З цією правдою можуть не годитися тільки атеїсти (і то тільки несвідомі справи ігноранти).

І так, нам доводиться думкою вертатися в минуле й там шукати факту послаблення нашої нації на національно-церковному відтинку та розглянути причини, процес і наслідки того послаблення. — Поки зупинимося над цим докладніше, загально ствердимо, що головною причиною нашого національно-церковного послаблення було насильне накинення частині України унії з Римом. Чим була для України її Українська Православна Церква? Хай відповідь на це дасть відомий український учений уніятського віровизнання, який писав свої праці серед уніятського середовища у Львові, і нікому з проводу уніятської Церкви навіть у голову не приходила думка заперечувати тієї правди, про яку він писав. Навіть Рим не поважувався цього заперечити. Цим ученим був професор Михайло Возняк. А писав він ось що:

"Як скрізь тоді по Европі віра була одною з головних признак національности, так у повній мірі можна було сказати це про православну віру в приложенні до української нації. На Заході світогляд освічених людей вязався з таким чи іншими віроісповіданням, католицтвом, лютеранством, кальвінізмом тощо. Відповідно до віроісповідання людини означували її переконання й поступки в усіх галузях людського знання та людської умової й моральної діяльности"

(Михайло Возняк: "Історія української літератури", т. II., ч. І. Львів 1921, стор. 42).

Мих. Возняк був у ч е н и м, і його обов'язувала п р а в д а, тож він мусів цю правду говорити.

Дальше, кожен, хто хоч трохи знає давніші часи, той тим самим буде знати цю просту, очевидну й самозрозумілу річ, що тоді в і р а була одною з головних ознак національности. Тим самим від часів Володимира Великого православна віра була одною з головних ознак української національности. Отож, хто відривав українців від Української Православної Церкви, той тим самим відривав їх і від української національности.

Рим — це чужий для України центр. Взявши під свою владу частину українців (уніятів), він ліпив їхні душі так, як потрібно Римові, а не Україні. Тим самим ці душі для України стають пропащими. Це нічого не поможе, що тілом він може належати до своєї національної спільноти, коли духом він належить до Риму, бо Рим стає тут володарем душ, а не нація. Хто ж може так наївно думати, що інтереси Риму конче мусять іти по лінії інтересів України? А коли політичні інтереси Риму не підуть по лінії інтересів України, то тоді між Римом та Україною постане незгода. По чиїй же тоді стороні стане в такім випадку ревний уніят? По стороні того, хто виховав його душу і має над нею владу, — отже по стороні Риму — проти України! Якщо він поступив би інакше, Рим виклене його як "негідного католика".

Берестейська унія 1596 р.

Передо мною книжка, на вид якої не може боляче не здригнутися українське серце. Наголовок книжки: "Берестейська Унія". Понурі слова! Автор цієї книжки: польський римо-католицький єпископ Едвард Ліковський. — З якою втіхою мусів цей поляк і ворог українського народу писати книжку про цю глибоку історичну рану нашого народу! — Автор помістив на книжці таку присвяту: **"Памяти короля Жиґмонта III, в. канцлера коронного Яна Замойського, кардинала Бернарда Мацейовського, митрополита Іпатія Потія і епископа Кирила Терлецького, головних творців Берестейської унії в 300-літню її річницю присвячує автор".** — На українську мову за дозволом автора перевели Василь Кузьма і Осип Заторський. Друкована в Жовкві накладом

читальні українських богословів ім. Маркіяна Шашкевича у Львові 1916 р.

Ось хто були творці горезвісної унії: король польський, великий канцлер коронний польський, кардинал польський і два перекиньчики українського походження! Їхній пам'яті присвячена книжка про Берестейську унію. Можна собі уявити, як польські короновані патріоти ще й по смерти тішилися цією горезвісною унією, що по наші дні ятриться раною на тілі України! І самі ж ці українці-уніяти, перекладачі та уніятські богослови, що видали цю книжку, підписалися під цим фактом, що Берестейська унія таки була ділом польських рук — на згубу Україні. А проте вони разом з поляками тішаться тим нещастям України. Хороші "українці"! Ось як запаморочив Рим уніятів: разом з поляками радіють нещастям України та успіхом Польщі!

В передньому слові до книжки "Берестейська Унія 1596 р." її автор пише ось що: "Від часів Петра Скарги, котрий сейчас по Берестейськім соборі в 1596 р., як його учасник, описав перебіг собору і оголосив його оборону, ніхто з польських істориків через 300 літ не занявся розслідженням та обробленням цеї **так важної хвилі в польській історії.** Правда воно, що джерела, котрі відносяться до Берестейського собору і унії з римською церквою, на нім довершеною, ще перед кількома десятками років були заховані в архівах, в части недоступних (Розуміється! Де ж би Польща і Рим показували на світло дня понурі документи того страшного насильства над українським народом, яким була Берестейська унія! — О.Б.), і се в певній мірі може послужити за оправдання цеї разячої байдужности польських істориків зглядом так епохальної події, якою була Берестейська унія... Книжка моя відноситься тільки до одної частини східної Церкви (тієї частини Української Православної Церкви, що їй силою накинено унію, — О.Б.), колись могучої і чисельної, нині, внаслідок зовнішного гнету значно зменшеної (бо коли з ослабленням Польщі ослабав канчук польських посіпак, які пильнували унії, українці масово верталися на лоно Української Православної Церкви,—О.Б.), яка числить ще кілька мільйонів вірних братнього полякам і через довгі віки тісно з ним злученого руського (українського, — О.Б.) народу... Вже з цеї причини, поминаючи інші, треба полякам більшої лучности з руською церквою і з Русинами та більшого взаімного зближен-

ня до себе і треба їм існуючі, на жаль, непорозуміння з Русинами усувати та затісняти з ними узол лучности. Докладніше обізнання з історією церкви, а тим самим пізнанням провин, котрими провинилися предки поляків зглядом унії і руського народу (а провнилися здорово, і то власне насильним накиненням унії частині України, — О.Б.) і приписання їх собі є найпевнішим середником до осягнення тої цілі".

Дальше автор згаданої книжки наводить понад сотню історичних джерел, на основі яких він основує цю свою працю та свої думки про унію. Ці джерела, це різні старі документи, рукописи й друки Ватиканської бібліотеки, польських архівів та московських книжок.

У вступі до книжки, на 1 стор., автор пише: "Так само з політичних зглядів старалася Польща о релігійну злуку Русинів з церквою без огляду на се, чи понука до тої злуки була би вийшла від руських епископів, чи ні... **Польща так довго не була певна Руси, як довго вона** (Русь-Україна, — О.Б.) **не була уніятською...**" — Про оборонця української Православної Церкви, князя Острожського, там таки пише: **"Правительство** (польське, — О.Б.) **повинно було дати відчути свою силу і повагу також старому князеві Острожському, коли той станув отверто на революційнім становищу зглядом уніятських епископів та самого короля. Був то великий промах польського правительства, що не почувалося до того обовязку, або може не мало відваги його сповнити".** — Отож, автор жалує, що польський уряд ще й князя Острожського силою не змусив перейти на унію і правильно він здогадується, що польський уряд не мав відваги чинити насильства над такої міри магнатом, яким був могутній князь Острожський, що мав своє власне військо, як всі тодішні магнати, та був широко відомий в Европі. — Автор так продовжує писати про ціль унії: "щоби розширити католицьку віру в наших литовських і руських (українських, — О.Б.) краях, ми постановили і під присягою прирекли, привернути на католицьку віру і до послуху Апостольській Столиці всіх литовців обох полів, якоїби секти вони не були, у всіх наших литовських і руських (українських, — О.Б.) краях. Крім того забороняємо подружжя Литовців з Русинами, хиба що ті прирекли послух римській церкві".

Думаю, що тут уже польському католицькому єпископові Ліковському, який на основі джерел говорить про це,

що унія з Римом в інтересі Польщі була українцям накинена підступом і силою, вірити таки можна.

Головним осередком ширення унії спочатку було Вильно. Там був єзуїтський манастир, а серед єзуїтів визначався знаменитий Петро Скарга — великий польський патріот і фанатичний ширитель унії. У Вильні єзуїти мали свою колегію, в якій навчалися діти литовсько-руської (української та білоруської, — О.Б.) аристократії. Король Степан Баторій підніс цю школу до ступеня академії. В цій то школі польські єзуїти ревно трудилися при навертанні дітей православної аристократії на католицтво, що означало теж — на польськість. Однак єзуїти були хитрі й обережні; щоб не зразити до католицтва православних гострим переходом з православ'я на латинство, вони придумали унію, що мала б бути лагіднішим містком ступневого переходу з православного берега на чисто латинський.

Єзуїт Петро Скарга 1590 р. видав книжку під наголовком "Про владу і єдність Церкви Божої під одним Пастирем". Перше видання цієї своєї книжки Скарга присвятив князеві Констянтинові Острожському, київському воєводі, найбільшому українському вельможі, панові і власникові 35 містечок і 1000 сіл, що охоплювали собою більшу частину Волині, значну частину України (тоді це була назва східньої України) та Поділля, — на цих територіях він був опікуном 1000 українських православних церков і двох єпископств — Луцького і Пинського.

Присвячуючи свою книжку князеві Острожському, єзуїт Скарга правильно думав, що коли б йому вдалося прихилити до унії цього магната, то це був би дуже великий успіх Риму і Польщі. — У цій своїй книжці Скарга дорікає полякам, що вони досі не зробили ще більших заходів коло справи унії. Між іншим, він пише: "Багато можна було зробити намовою, добрим співжиттям (українців з поляками, — О.Б.), і товаришуванням з руськими (українсько-православними, — О.Б.) владиками та в порозумінні зо світськими боярами грецького обряду. Якщо б ми були обережні, ми давно могли б мати руські школи, переглянути всі руські письма, мати своїх католиків, що знали б слов'янську (церковно-словянську, що в українців тоді була літературною, — О.Б.) мову. Треба було перекладати для руського народу і на польську і руську мову потрібні для того речі, щоб скоріше пізнав правду. Добре було б посилати

учених до визначніших вельмож руського (українсько-православного, — О.Б.) обряду, щоб вказувати їм на їхні блуди й небезпеку". — Оце, як бачите, така "християнська місія" польсько-католицьких єзуїтів! Підступ, насильство, облуда — все це з політичною метою. Мовляв, добре вивчайте все українське: мову, історію, духа — а тоді будете знати, як опанувати їх. Дайте їм чужу польсько-римську ідею в їхній рідній мові, а вони подумають, що ця ідея "українська", їхня "рідна", — і декого таки зловили, коли уніятську церкву "українською" греко-католицькою називають!

Савеля Стечишин, Б.А.
— визначна сучасна українська діячка на суспільно-культурній ниві в Канаді; відома співробітниця "Українського Голосу"; бувша довголітня голова Союзу Українок Канади.

Ольга Войценко
— громадська діячка, голова Союзу Українок Канади від 1948 до 1954 року, довголітня працівниця в адміністрації "Українського Голосу".

Дивуємося тепер підступам і нахабству большевиків, а тим часом єзуїти, облудно прикриваючись іменем Христа, на близько півтисячі років випередили такою нечестивою тактикою большевиків. Не дарма ж таку тактику, яка каже, що всі засоби, будь вони навіть найбрудніші, треба уважати за добрі, якщо вони допомагають осягнути намічену ціль, називають "єзуїтською тактикою".

Єзуїти радили папі на кошт Ватикану заснувати у Виль-

ні Руську Колегію, в якій навчалася б православна, білоруська і московська молодь, і там її навертали б на католицтво. Навчання й утримання було б безплатне. Молодь мала б платити за це своєю совістю — зрадою своєї віри й народности та ненавистю до всього свого рідного, бо саме в такому дусі мали б її виховати єзуїти. Це зовсім так, як турки виховували християнських дітей на яничарів! — І справді єзуїти відкрили аж 20 бурс для православної молоді, одначе, як самі католики признаються, ці бурси ніколи не були православними питомцями заповнені. Не хотіли ставати яничарами. Ці яничари потім мали йти між свій нарід і бути чимсь на зразок совєтських "ударників", цебто передових робітників, що під проводом партії понад сили, вилазячи зо шкіри, виконують і перевиконують свою роботу. Але для цього большевикам раніш потрібний молодий нарибок — комсомол (Комуністичний союз молоді), з якого вербувалися б ударники, агітатори й шпигуни. Одне слово, Римові не важно, як їхав — аби заїхав. Шлях сліз, підкупств, зради, крови, насильства, очорнення — це також для єзуїтів добрий шлях, якщо він провадить їх до мети. А вже кн. Острожський дійсно не міг обігнатися від настирливих єзуїтів. Автор книжки "Берестейська Унія" каже, що "папському нунцієві Больонетто лежала дуже на серці справа з'єднення з католицькою церквою русинів. В тій цілі він відбув кілька нарад з синами князя Костянтина Острожського — Янушем та Костянтином, як також з самим старим князем".

Але ці "русини", на яких могутній тоді Рим зробив був натиск з усіх своїх сил, поставили такий твердий спротив, що це заскочило римських вожаків. Польсько-католицький автор книжки "Берестейська Унія", який спочатку пише, що українці нібито прагнули до католицької Церкви, бо в православній Церкві не бачили належного розвою, дальше таки був змушений сам собі заперечити, коли написав про сильний спротив православних унійній акції. Він згадує, що князь Андрій Курбський посилав остороги до православного посадника міста Вильна з закликом, щоб виленські православні русини (білоруси) уникали єзуїтських шкіл і диспут, а коли й бувають там, то щоб бували в товаристві православних вчених. Цей таки католицький автор каже: "Так само Острожська Академія, основана 1580 р. князем Констянтином Острожським, виступила від початку свого існування до боротьби з єзуїтами в обо-

роні Східньої Церкви і православ'я". І пише це той самий автор, який на початку книжки писав, що старий князь Константин Острожський був нібито схильний до унії! — Ось така крутобока книжка єзуїта! Тож і не диво, що навіть католик і вірний католицької церкви, д-р Кузеля в своєму словнику чужомовних слів слово "єзуїт" вияснює так: "Єзуїт" значить член Христового товариства (монашого), як також: фальшивий, підступний чоловік". Нічого собі славу заслужили єзуїти серед самих таки католицьких вірних! Бо і де ж таки правду сховати?

З середовища Острожської Академії виходили православні книжки, що були відповіддю на єзуїтську літературу.

Зрадник Української Православної Церкви уніятський єпископ Іпатій Потій також намагався намовити князя Острожського на унію. На його лист князь відповів дуже прикро. Він уже не називає Потія своїм пастирем і рішуче протестує проти унії. Щоб своєму протестові надати ще більшої сили, одночасно видає відозву до духовенства, шляхти й народу, остерігаючи їх перед зрадниками єпископами. В цій відозві, між іншим, він пише: "Наші ложні пастирі — митрополити і єпископи, засліплені славою світу й самолюбством, стали вовками, відступивши від одної правдивої і святої нашої східньої віри... До часу тільки ховаються вони в овечу шкуру і не виявляють правдивих замірів своїх. Однак вони вже порозумілися між собою, як Юда з жидами, щоб продати Христа, щоб віддати напоталу всіх правовірних християн... Тому то більша частина православних громадян наших сторін уважає мене за свого провідника, хоч я вважаю себе за рідного брата всіх; в боязні, щоб мені не бути відповідальним перед Богом і вами, як тільки дійшли до мене ці вісті про явних відступників і зрадників Христової Церкви, подаю до відома всім вам разом і кожному зокрема, що я спільно з вами опиратимуся цим ворогам нашого спасіння, щоб ми не впали в їхні підступні сіті... Що ж може бути більш безсоромним і беззаконним, як це, що шість чи сім лукавих людей змовляються, щоб опустити наших патріярхів і хотять нас усіх, ніби німих, за собою потягнути? Що ж нам з таких пастирів?"

Константин Острожський має тут на увазі чотирьох православних єпископів: луцького, львівського, пинського і холмського, що 1950 р. в Белзі зробили потаємну змову щоб нишком перевести Українську Православну Церкву в

унію і щоб український нарід навіть не знав, що він уже опинився під владою Риму. Почин цим переговорам дав львівський православний владика Балабан. — І ось князь Острожський виповів цим владикам боротьбу. Коли проти української Православної Церкви стали її владики, то на чолі її оборони стає світська людина — князь Острожський. Бо ж не нарід пішов в унію, а тільки владики. Коли православні владики пішли в унію і Українська Православна Церква опинилася без єпископів, то в своїй "Пораді" український православний чернець Іван Вишенський (родом з Судової Вишні з-під Львова) в святому обуренні закликає нарід:

"На священичий ступень за приписами Отців нехай вступають, а не по своїй волі задля пристрасти тілесної, щоб захопити маєтки й попасти між панство, і кожного такого, що сам наскакує, не приймайте, а коли король (польський, — О.Б.) вам надасть, без вашого вибору, проженіть і прокленіть. Не в папу ви хрестилися, і не в короля, щоб вам надавав вовків і злодіїв, розбійників і Антихристових наємників. Краще бо нам без владик і без попів, дияволом поставлених, до церкви ходити та православ'я зберегати, ніж з владиками й попами, не від Бога званими, в церкві бути й з неї насміхатися та православ'я топтати. Не попи бо вас спасуть або владики, або митрополити, тільки Таїнство нашої віри православної, зо збереженням заповідей Божих — це нас спасти має". — Ось це і є голос святого гніву з уст цього українського духівника й великого праведника, коли так сталося, що найвищі духовні пастирі опустили свою Церкву, своїх вірних і пішли до Риму задля панства великого і лакомства нещасного.

Князь Острожський написав був навіть листа до протестантського Синоду в Торуні, щоб створити з ним спільний союз для спільної оборони перед наступом католицтва, а тим самим і для оборони "Руської Церкви" (Української Церкви). Лист попав у руки польського короля, і король зробив князеві остереження, але все таки й сам затривожився. Він боявся, що ввесь український нарід на поклик князя Острожського може збройно повстати на захист своєї Церкви. Король скликав міністрів на раду, з участю папського нунція Маляспини, щоб спільно розважити, що діяти дальше. На раді одноголосно вирішено покищо підождати з висилкою православних владик до Риму для добиття торгу в справі унії, щоб за той час князь Острожський трохи охолов і втихомирився український нарід, що не ба-

жав іти в римське ярмо, куди хотіли завести його свої таки владики з поляками.

Ось чому наші уніяти і тепер виступають проти соборноправности в Українській Православній Церкві; бо там, де є соборноправність, владики ніколи не можуть на власну руку водити народ у ярмо чужинців.

З вищесказаного стає нам ясно, що наш народ боровся зо всіх своїх сил проти унії і в унію ніколи не пішов. Пішли тільки владики.

Говорять про це всі історичні документи. Чи ж маємо нині бути глухі та сліпі на їх голос? З якою ж метою мали б ми сьогодні ховати голови в пісок перед цими документами? Це ж історія нашого многострадального народу! Не вириваймо карток з рідної історії! Як каже Т. Шевченко в передмові до "Гайдамаків", серце крається, коли згадати, але згадувати треба нащадкам на науку. Це ж вороги наші люті кинули між нас оту горезвісну унію, що викликала в живому лоні нашого народу вікову ворожнечу. А зробив це Рим за своєю старою, поганською засадою: "діли і пануй". Поділи нарід на два ворожі табори, то легше опануєш його.

На здоровий розум не можна зрозуміти, чому частина нашого народу, уніятська, не хоче бачити цього, що католицтво має на цілі римські політичні інтереси, а не вчення Христа і добро України. Ви пригляньтеся, скільки уніятський провід видає часописів, журналів і книжок, — всі вони в основному направлені проти православних українців, що маючи незалежну Церкву, мусять в нерівній боротьбі витримувати атаки Москви, Польщі, комунізму, неприхильність Царгороду і т. д. А в той самий час православні українці дістають теж удари від своїх таки однокровних братів, опутаних Римом; їхня численна преса і книжки виповнені не писаннями проти Москви чи проти Польщі, чи проти комунізму, а видаються тільки проти своїх однокровних братів — православних українців. І на цю боротьбу проти українців Рим тягне гроші з самих таких українців.

Коли кипів в Україні всенародній гнів проти ворожої нам унії, два українські православні єпископи, що рішили зрадити свій народ, Іпатій Потій та Кирило Терлецький, таки їдуть до Риму, щоб там в імені всього українського єпископату підпорядкувати Українську Церкву папі, який тримав руку з Польщею. А народ? Перекиньчики не питають про згоду народу. Народ, на їхню думку, "не має права

мішатися в церковні справи", — він має на паску перекиньчиків-єпископів сліпо йти туди, куди вони його заведуть, — в чуже ярмо. Не було ж тоді в нашій Церкві соборноправности, отієї зненавидженої Римом "демократії в устрою Церкви", де вірні мають право заявити: годяться вони з єпископатом, чи ні. І так два єпископи, двоє ніким неуповноважених людей, беруть на своє сумління нав'язувати мільйонам вірних унію проти їхнього бажання й волі!

Польща знала, що український нарід не погоджується з вовчими задумами тих єпископів-перекиньчиків. Знала Польща, що український нарід може вибухнути могутнім гнівом. Тому Польща рішила вжити сили проти українського народу. Перед виїздом до Риму цих двох єпископів-відступників польський король видав універсал до "русинів", повідомляючи їх про свою волю й бажання, щоб усі його піддані "хвалили Бога єдними устами і одним серцем". Розуміється, цей універсал був наказом Польщі, щоб українці піддалися Римові і стали одної віри з поляками, бо це дасть змогу спольщити українців. Універсал польського короля означає також погрозу, що коли український нарід не погодиться з тим, що в Римі підпишуть єпископи Потій і Терлецький, то Польща силою зломить спротив українського народу. Питання: чи польській владі дійсно йшлося про це, щоб український нарід осягнув якесь спасіння душі шляхом унії? Чи до спасіння душі поляки киями і нагаями гнали український нарід? Але ж очевидно, що ні! Чи ми не знаємо Польщі? Тут полякам йшлося про це, щоб українці були з ними одної віри, а по-тодішньому це означало — й одної національности. А ці наші єпископи-перекиньчики, що рішили підписатися за унією, чинили це тільки для цього, щоб дістати від поляків високі титули і маєтки, - - одне слово, вони продавали український народ і продавали його минуле, сучасне і майбутнє. — Бачимо ж тепер, що уніятські проводирі, щоб закрити уніятським масам очі на ганебний акт Берестейської унії, безлично і злочинно рішили тепер твердити, що ще князь Володимир Великий нібито охрестив Україну в католицтві. Ось які наслідки для українського народу дала Берестейська унія! Рим посунувся так далеко, що руками своїх слуг, невірних синів нашого народу, фальшує всю нашу історію. А коли він пофальшує її, поперекручує дати і факти, то де ж ми будемо шукати правди в боротьбі з ворогами України? Хто ж тоді повірить нашій історії? Де ми будемо шукати доказів перед

світом, що ми окрема від москалів і поляків нація? Світ скаже ваша історія пофальшована, вірити їй не можна! Ось куди веде Україну Рим: хоче скомпромітувати Україну перед цілим світом! Гіршої пімсти за спротив унії Рим дійсно не міг для нас придумати!

Дальше, у книжці "Берестейстька Унія" Ліковського говориться: коли Іпатій Потій і Кирило Терлецький підписалися в Римі за унією і вернулися в Україну, перед польсько-католицькими єпископами відчитавши акт унії, ці "руські" єпископи почали обніматися й цілуватися з польськими єпископами, а після того всі пішли до польського костела і разом співали "Те Деум ляудамус" (Тебе Бога хвалимо). — Ось як наші перекиньчики-єпископи святкували акт запродання свого народу в римсько-польську кормигу! А тим часом над головами нашого нещасного наро-

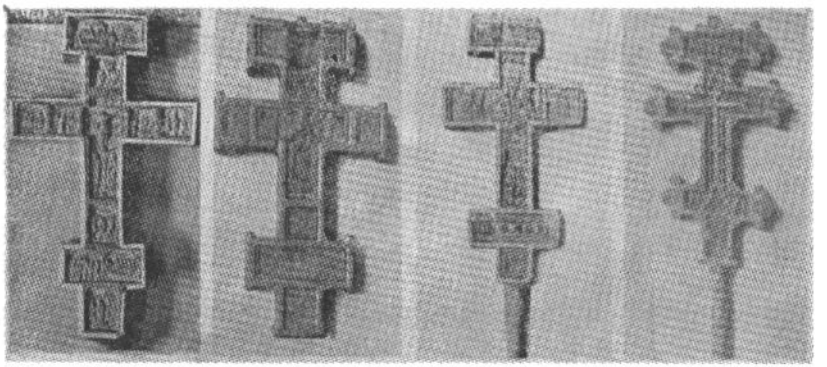

Різблені дерев'яні ручні хрести з Західньої України, з земель Галичини

— 1. хрест з Судової Вишні (де родився великий борець за Укр. Православну Церкву угодник Іван Вишенський); 2. хрест з Бориславa 1711 р.; 3. хрест з Кобильниці, Яворівщина, 18. стол.; 4 хрест роботи Шкрибляка з 1885 р. — Православні, *прираменні* хрести є пам'яткою і свідоцтвом православія на цих землях, поневоленого Польщею і Римом у формі горезвісної унії.

ду зловіще свистав польський нагай. Свистав на приказ єзуїтів. І страшна панщина шаліла: "панщизняні хлопи" не мали навіть таких прав, як мала худоба; селянина можна було панові забити, селянку насилувати, міняти їх за псів. Але католицька Церква не стала в їхній обороні, не називала цього нехристиянським ділом, — навпаки, вона твердо стояла за такою невільничою системою. Значить, католицька Церква противилася заповітам Христа про милосердя, любов до ближнього і рівність людей перед Богом і закона-

ми. Римська Церква займалася тільки політикою, боротьбою за владу, багатство й почесті.

Дальше з книжки довідуємося, що коли пішла вістка про проголошення декрету Унії, "противна сторона" (себто православна) заявила протест і проголосила його в Бересті. Цей протест звучить так:

"Ми, сенатори, достойники, урядники і лицарі, також і духовні релігії грецької, сини східньої Церкви, зібрані на синод до Берестя, довідалися нині, і то від В.П. панів посланих на той синод Його Королівською Величністю, що ви заключили якусь угоду між грецькою і римською церквою — разом з митрополитом і кількома владиками відступниками грецької Церкви. Їх уже вчорашнього дня за той поступок усунули з уряду і правом духовним позбавили всіх достоїнств, бо робили це без нашого відома, проти нашої волі і всякої справедливости. Тому супротивляємось цьому та всім особам, а їх поступування вважаємо несправедливим. Постановляємо отже не лише за ним не йти, а навіть при помочі Божій всіми силами проти нього боротися. За це будемо всіми силами підпирати і спомагати своє рішення і про це будемо просити Його Королівську Величність. Цей наш спротив посилаємо до Берестейського города, щоб його вписали в тамтешні книги. — Писано в Бересті дня 9 жовтня за старим календарем Р.Б. 1596."

З цього документу, що його наводить у своїй книжці польсько-католицький церковний достойник еп. Ліковський, бачимо ось що: уповноважені представники всього українського народу — магнатів, шляхти, міщан, лицарів, урядових осіб і духівництва ствердили, що в унію пішли тільки єпископи; український нарід, як цілість, цих єпископів до заключення унії не уповноважував; отже акт унії не обов'язує з українського народу нікого, крім цих кількох єпископів-зрадників; українці не признають їх, не признають унії, протестують проти їхнього безправного промовляння в імені українського народу і заявляють, що з усіх своїх сил будуть боротися проти унії, проти якої став увесь український нарід.

А тепер питання до всіх світських уніятів та низового уніятського духівництва. Яким же чином вони вважають, що їх "зобов'язуе" акт Берестейської унії, коли проти унії відразу запротестували були представники всього українського народу, з масами духівництва включно? Запротестували всі предки сучасних уніятів! Після кого ж тоді

наші уніяти в спадщині дістали унію, коли їхні предки унії не прийняли? — Кілька відступників-єпископів прийняли унію, і вони не заслуговують у народу на добру славу.

Князь Острожський розіслав до "сеймків" "руських" (українських) і литовських земель відозви, підписані ним і духовними та шляхтою, що були представниками народніх мас на православному Соборі в Бересті, закликаючи населення, щоб воно не занедбало зобов'язати своїх послів на найближчий варшавський сейм (шляхетський парламент) до підтримування всенароднього протесту проти безправно накиненої нашому народові унії з Римом.

Українці уніятського віровизнання! Не забувайте, що з глибини кількох віків голос усього нашого народу і вас закликає тепер до протесту проти цієї унії; цей голос народу не вмирає ніколи — він вічно живий!

Слідуючого дня, після православного протестаційного Собору в Бересті, протосинкел виготовив відозву до руського духовенства, до священиків і дяків, іменем Патріярха Царгородського взиваючи їх, щоб вони не піддавалися митрополитові та єпископам, що відступили від Церкви свого народу, але вибрали собі нових єпископів і митрополита. — У відповідь на це польський король узявся до ось таких "християнських аргументів": звелів православного протосинкела ув'язнити і оскаржити як нібито... турецького шпигуна! І так, не зважаючи на оборону князя Острожського, протосинкела за цю відозву таки засудили поляки 1597 р. і цей високий достойник Східньої Церкви помер у мальборзькій в'язниці. — Пише про це польський автор згаданої тут книжки. Ось якими засобами була ширена унія! Дивно було б після того носити це ярмо на шиї тоді, коли є нагода скинути його.

**
*

Бачила Польща, що в унію пішли єпископи, але народ з ними не хоче йти. Тоді Польща рішила застосувати силу. Польський король Сігізмунд III. 15 грудня 1596 р. видав універсал до руського народу, в якому потверджує акт унії з Римом і з натиском взиває русинів, щоб вони конечно визнали за своїх єпископів тільки цих владик, що підписалися за унією, а від тих, що осталися вірні православній Церкві, щоб не приймали духовних услуг. Хоч Рим обіцював тим єпископам, що перейдуть в унію, зрівняння в правах і привілеях з латинськими єпископами, то згаданий ко-

ролівський універсал уже зовсім нічого не згадує про обіцяне надання уніятським єпископам сенаторських титулів, що їх мали польсько-латинські єпископи. А тим часом для тих власне титулів підступні єпископи і пішли в унію. Поляки, мабуть, стали на такому становищі: нащо відступникам від свого народу і чужим наймитам давати сенаторські привілеї і титули, коли вони в унію вже й без того пішли та будуть вірно Римові і Польщі служити. Коротко кажучи, "мурин зробив своє, і муринові дали коліном у плечі", — знай пана! Так поляки й Рим поступили з продажними єпископами, що пішли в унію. — А чи тепер є інакше? Поляки, мадяри, хорвати і багато інших мають своїх кардиналів, а з-поміж "уніятів-русинів" (так в Римі офіційно називають уніятів українського походження) Рим кардинала не назначує. Бо й нащо? "Уніяти-русини", думає Рим, і без того мають йому вірно служити. Ех, Боже, Боже...

***

Народ унії не прийняв. Ні теоретично, ні на ділі унія для нього не існувала. Всенародній гнів проти унії був дуже великий. Польсько-католицький автор згаданої тут книжки признається, що коли уніятський митрополит Михаїл Рогоза вибрався на пастирську візитацію, він всюди зустрічав вияви стихійного всенароднього обурення проти унії. А в місті Слуцьку доведене до крайности населення з одчаю обсипало градом каміння митрополитову карету. І якщо б не ослона карети, митрополит певно був би вбитий. — Не чинили ж цього маси вірних з якоїсь любови до Риму! Як же тут дивуватися крайності народнього гніву, коли вороже насильство над народом також не мало жодної міри! Що тепер большевики роблять під знаком молота й серпа, єзуїти це саме чинили під знаменем хреста.

Майже всі єпископи зрадили український народ. Покищо вірними народові і його Церкві остались тільки два: Гедеон Балабан — єпископ Львівський, та Михаїл Копистенський — єпископ Перемиський. Єпископські катедри славного города Львова та могутнього Перемишля на всю Україну були єдиними вірними Українській Православній Церкві катедрами, дарма що польський король погрозив народові, щоб він не визнавав цих обох владик. У Києві вірним народові остався о. Никифор Тур — архимандрит Печерської лаври. Через унію патроном Печерської лаври став... польський король! Чи можете уявити собі поль-

ського короля "приятелем" української лаври? Це така унія... А яким же нащадкам потім дісталися ці освячені мучеництвом українсько-православні єпископські катедри Львова й Перемишля? Там потім засіли вірні слуги Риму, щоб звідтіля надвоє шматувати живе тіло нашого народу — на українську і на римську... І чи не здригалося сумління тих відступних синів народу, що неправесно посіли ці старовинні єпископські катедри, освячені мучеництвом предків?

Образ Почаївської Божої Матері
— копія виконана проф. Катериною Антонович; уфундована Т-вом Волинян для Всеканадійської Катедри Преєв. Трійці у Вінніпегу 1956 р.

Згадана тут польсько-католицька книжка каже:

"З більше чистою совістю могли уніятські єпископи жадати послуху від своїх вірних ще й з тієї причини, що унія не накидала їм іншої віри, але зберегла ціле, незмінне, первісне ісповідання віри східньої Церкви, не зміняла літургічного обряду, вимагаючи тільки признання за начальни-

ка, за зверхника Церкви папу, замість Царгородського патріярха". — Ось тут і сказано все! А сказано ось що: нарід опирався унії і не хотів признавати уніятських владик, тому його хотіли зацитькувати залишенням його православної віри, вимагаючи лиш послуху папі римському; сказано теж, що відступні уніятські владики не мали перед українським народом чистого сумління; сказано врешті, що остаточно Римові йшлося вже не так про зміну віри, як тільки про визнання влади папи.

Питання: якщо українцям унія мала залишати в їхній предківській вірі православній все "ціле, незмінне, первісне", то тим самим Рим твердив, що православна віра є правдивою. А коли вона є правдивою, то нащо ж її зміняти на римську? Дальше, сказано теж, **що не про віру папі йшлося, а про владу.** Віру собі оставляйте, а мені лиш дайте владу, і тоді все буде в порядку! Ось таке "християнство" Риму, що на віру дивиться крізь пальці — аби тільки Рим владу мав! Значить, це не віра, а звичайна політична агресія! — Це одна справа. А друга, — Рим знав, що унія це не віра, а тільки тимчасова кладка, на якій довго стояти не можна, щоб не вломилася; вона є тільки на це, щоб нею вернутися або на православний беріг, або йти на латинський. — І тепер ось на наших очах уніяти з греко-католиків" стали... католиками! — Годі дивуватися уніятському проводові: він має від Риму титули, гроші і зв'язаний з Римом клятвою. Але ширшому загалові вірних уніятів мусить бути боляче, що їх національні інтереси провід продає Римові, а вони ще й мусять до цього докладати свій важко запрацьований гріш... Виходить так, що "за твоє жито ще й тебе побито".

Підступом і насильством накидати народові чужу йому віру — це страшна річ! І народ поставив твердий спротив. Почалася нерівна завзята боротьба українців з польсько-римським насильством. Боротьба провадилася згідно з засадою "око за око, зуб за зуб". Звичайно, польсько-латинський автор у згаданій книжці не згадує про ворожі насильства над нашим народом, натомість залюбки згадує про відплатну акцію православних. Ось, наприклад, каже він, в білий день на вулиці Вильна міщанин Тенека з сокирою напав на уніятського митрополита Іпатія Потія і відрубав йому два пальці на руці. На життя уніятського митрополита Рутського православні зробили заговір. У Вітеб-

ську вбили уніятського архиєпископа Йосафата Кунцевича. В Києві втопили в Дніпрі василиянина-уніята Грековича. Іншого уніята повісили на дереві. Чотирьох уніятів посадили закованих у козацьку в'язницю. Шаргородському уніятському деканові відрубали голову. В Перемиській єпархії сокирою зарубали василиянина Будкевича. Єпископ Суша свідчить, що до половини XVIII століття козаки покарали смертю принаймні коло 100 світських уніятських священиків. — А скільки ж то українських православних священиків звелів знищити сам тільки уніят Йосафат Кунцевич, поминаючи вже інших посіпак! — Ясно, що і відплатних випадків зо сторони православних українців та білорусів було значно більше. Тут наведені лиш приклади. Вони дуже понурі, але й одночасно свідчать, що наш нарід не пішов в унію добровільно, як це тепер фальшиво твердять уніяти, коли всіми силами боронився проти унії. Правда, цей польсько-латинський автор називає оборонців своєї нації і віри "опришками", але ми не дивуємося, бо вже призвичаєні до цього, що наших героїв вороги називають "гайдамаками", що теж значить "опришки". Для нас вони герої і мученики, бо вони не нападали на чужі землі й народи, а захищали своє. Натомість дійсними опришками були польсько-римські напасники та їхні слуги-зрадники, Йосафат Кунцевич та інші, що допомагали ворогам розпинати нашу матір-Україну.

Тодішній найбільший представник нашого народу, старий князь Острожський, переконував Рим та Польщу, благав, попереджував і грозив, що коли польсько-римське насильство над нашим народом не припиниться, то він не може ручатися, чи келих горичі народнього терпіння і гніву не переллється і не вибухнуть стихійні відплатні зриви. Але вороги легковажили собі це, бо думали, що "покірний русин-схизматик", "хлопське панщизняне бидло" буде покірно йти в ярмо чи на заріз. І вороги помилилися, — народ ставав до самооборони. Ці зриви були покищо поодинокі, незорганізовані, спонукані одчаєм та розпукою.

Цей стихійний масовий спротив став такий великий і голосний, що дехто і з польських політиків (як ось князь Сапіга) почали призадумуватися над тим, чи не задалеко Польща з Римом зайшли. Князь Сапіга, католик, старався уніятському архиєпископові Йосафатові Кунцевичеві промовити до людського і християнського сумління, щоб він

не відбирав у православних церков, не вигонив їхніх священиків, не знущався над православними. Цей вельможа рішуче не погоджується з твердженням архиеп. Кунцевича, що йому, Кунцевичеві, вільно стинати голови православним. Наука Христа не дозволяє на це, — повчав поляк і католик князь Сапіга уніята Кунцевича в своєму листі до нього.

Опір нашого народу проти унії був такий сильний, що сам уніят Іпатій Потій, один з творців унії, признається: "Вже ця справа вбилася в уха майже всім громадянам Корони Польської і Великого Князівства Литовського". — Оце так "добровільно" наші предки прийняли унію! А що ж на це скажемо ми, їхні нащадки?

Чи бачив хто з нас українця римо-католика, цебто латинника? Можливо, є такі, що бачили, та напевно не багато. Питання: куди ж поділися українці римо-католики, адже за часів унії українська аристократія переходила на римо-католицтво? Це ж зрозуміла річ, що всі ці українці, які прийняли римо-католицтво, автоматично поставали поляками, — давні наші магнатські роди: Чорторийські, Вишневецькі, Тишкевичі, Острожські, Заславські, Четвертинські, Любомирські, Огинські, Слуцькі, Збаразькі, Святополк-Мирські, Глинські і т. д. і т. д. — всі вони були так довго українцями, як довго вони стояли при українській Православній Церкві. Коли ж перейшли в римо-католицтво, тим самим поставали поляками і творили цвіт польської аристократії, якою Польща гордилася на ввесь світ; вони ставали творцями польської культури. Польща ніколи не мала таких великих магнатів з родовитих поляків, як мала Україна, і через католицтво всі вони перейшли до поляків; так з плечей українського народу було зрубано його провідну, культурно-політичну голову. — Ясно: така сама доля ополячення була б чекала і ввесь наш народ, якщо б він перейшов був на римо-католицтво.

Унияти часто питають: чому ж то так, що уніятське населення в Галичині осталося українським і патріотично свідомим? Унияти з того роблять дитячий висновок, що це унія нібито спричинилася до тієї національної свідомости й патріотизму уніятських мас. — Ні, не унія. Залишення Римом українсько-православних обрядів в уніятській Церкві дійсно було одною з головних причин того, що українці-унияти не ополячилися. Але тут знову питання: чому Рим залишив народнім уніятським масам українсько-православні

обряди? А тому, що народ ставив стихійний спротив латинізації. Тому Польща і Рим рішили народні маси до латинства й ополячення вести ступнево: спочатку признати папу, потім поусувати іконостаси, потім прийняти новий календар, потім назватися католиками і т. д. Правда, може на західньо-українських землях, ближче Польщі, можна було шляхом масової пацифікації за одним махом змусити населення до римо-католицтва й ополячення. Але східня Україна, що мала опору в Козаччині, побачила б, до чого йде, і Римові треба було б виректися навіть мрій про це, щоб хтось перейшов тоді на католицтво на тих українських землях, що були під опікою козаків. Надіючись спритом приєднати до Риму цілу Україну, а також інші православні країни, Рим поступав обережно: він вдавав, що щиро хоче шанувати предківські українсько-православні обряди. — Таким чином опір православних римським затіям примусив Рим і Польщу покищо залишити уніятам їхні рідні українсько-православні обряди, що у великій мірі, якщо не головно, причинилися до збереження української національности уніятськими народніми масами. Отож, православна частина України посереднім шляхом врятувала уніятів від національної загради. Але й це їх на довшу мету не врятувало б, якби була врешті не впала історична Польща. Українське Підляшшя, там де була унія, переважно спольщилося. — Все це уніятам треба взяти до уваги і належно обдумати.

Щодо Москви, то хоч вона була православна, треба мати на увазі, що Україна під пануванням Москви в ці часи не була; дальше, Москва під культурним оглядом стояла нижче за Україну, дальше, українське православ'я відрізнялося від московського. Всі ці три причини не дозволяють твердити, що Україні грозила Москва винародовленням через однаковість віри. Католицизм натомість грозив українцям винародовленням: бо уркаїнці були поневолені Польщею, що під оглядом культури стояла вище за Московщину.

***

Так, українці бачили, що коли потриває дальше римсько-польський натиск, то українцям грозить зникнення з лиця землі. Тому українці вже не мали потреби боятися жодного риску в пошукуванні рятунку, — потопаючий хапається бритви. — Дехто думає, що злощасний Переяславський договір стався тільки тому, що Москва православна.

Ні, це не так. Українці шукали взагалі якогось союзника, якої б віри він не був, щоб рятуватися від смерти. Ми вже говорили, що вони шукали союзу з протестантами. А потім шукали допомоги навіть у тієї частини поляків, яка з хвилевих причин була в опозиції до тодішнього уряду. — Ось як воно було.

В Польщі 1606 р. магнат Зебжидовський зробив грізну революту проти короля та його прихильників. Могутній князь Острожський рішив скористати з нагоди, щоб рятувати український нарід і став з українською православною шляхтою в значній на той час силі 60,000 лицарів по стороні Зебжидовського. Зо зброєю в руках українське православне лицарство зажадало від короля, щоб він усунув уніятських єпископів (які й так не мали вірних!) та привернув Українській Православній Церкві всі її попередні права. Внаслідок того на сеймі 1607 р. польський уряд був змушений видати конституцію, що принаймні в загальному обезпечувала права Української Православної Церкви.

Церковні Братства

До боротьби з унією став увесь наш нарід. Свідомі і прозорливі одиниці зрозуміли, що опір проти унії має бути організований на широких основах, у надрах широких верств народу. Так постала ідея організувати Церковні Братства. Складалися вони головно з міщанства. Але належали до них також українські вельможі: князі Острожські, князі Четвертинські, князі Глинські, графи Тишкевичі т. і., а також багато шляхти. Вже в часі того вертепу підступу й насильства, яким була Берестейська унія, Церковні Братства були досить сильні. А після унії, з початком XVII століття, Церковні Братства густою сіткою вкривають більші осередки в Україні, Білорусі й Литві: Київ, Львів, Луцьк, Вильно, Минська, Слуцьк, Могилів і т. д. Львівське і Виленське Братства мали найбільший вплив. Де було Братство, там унія зустрічалася з найсильнішим опором. Після Берестейської унії 1596 р. Львів був православним ще понад 100 років! Київське Братство трохи молодше, але воно скоро вбилося в силу, коли в його члени вписалися всі запорожці, а митрополит Петро Могила оснував у Києві православну академію. Тому то, як мусить признати католицький єпископ Ліковський, унія в Києві та в Україні (в тих часах

— це тільки східня Україна) ніколи не запустила глибшого коріння.

Щоб мати загальне поняття про Українські Православні Церковні Братства, треба сказати, що їх своїм характером подекуди нагадує в Канаді СУС (Союз Українців Самостійників з його складовими організаціями), що становить собою базу й сильне запліччя існування Української Православної Церкви в Канаді.

Козаки в обороні Української Православної Церкви

Польсько-католицький єпископ Ліковський у своїй книжці згадує і про участь козацтва в обороні Української Православної Церкви. Розуміється, як поляк і католицький ієрарх, він описує козаків крізь темні окуляри своєї ворожости до України та її Церкви.

"Запорозькі козаки, — пише він, — як збиранина збігців різнородної людности і з різних країв, не великий могли мати інтерес в боротьбі та спорах уніятів з неуніятами... Тим часом схизма зуміла цей неорганізований елемент використати для свого світогляду, і то саме тоді, коли здавалося, що справа унії вступала на мирну дорогу (значить, унія почалася таки насильством! — О.Б.), і що неуніяти, яких кілька разів побили і упокорили на сеймах уніятські єпископи, притихли і не думали про боротьбу з своїми противниками. Була це хвиля, коли запорозькі козаки під проводом Конашевича зробили Польщі чималу прислугу, сильно борячись по стороні королевича Володислава проти Москви (значить, православна віра не перешкаджала українцям воювати проти православної Москви, але в той самий час уніяти проти католицької Польщі не хотіли воювати, бо вважали поляків за "своїх"! — О.Б.). В 1617 році вкритий славою Конашевич з московського походу вернувся на Запоріжжя, де укладав широкі плани свого майбутнього повищення. Тоді розійшлася звістка, що Єрусалимський патріярх Феофан, повертаючись з Москви, прибуде в Україну. Конашевич-Сагайдачний користає з цього. Під впливом Йова Борецького, архимандрита Печерської лаври, він стає протектором православ'я в Русі, запрошує Феофана до Києва і дає йому на ввесь час його перебування в Русі особисту охорону — 1500 козаків. Польський уряд справді занепокоївся вісткою, що Феофан появився в межах Русі, тим більше, коли знав, що він був висланником Царгородсько-

го патріярха Кирила Лукариса. Приїзд патріярха збігся саме з тим ментом, коли заносилося на молдавський похід, і з одної сторони треба було спокою дома, а з другої сторони — допомоги козацтва в загрожуючій війні. Коли Феофан наблизився до Києва 23 березня 1620 р., Конашевич вітав його на чолі озброєного відділу в брамах міста та дякував, що він зволив відвідати цю нещасну країну, здавна позбавлену своїх православних пастирів, і заохочував запобігти сирітству Церкви, а на закінчення промови сказав: "Моя потуга, моє майно, моя могутність, всі мої сили стають до твого розпорядження". Потім тричі упав перед ним на землю і поцілував його руку. За його прикладом пішло духівництво, військо й народ. По трьох днях навколо Феофана зібралися маси народу і під охороною козаків почалися наради. Одні хотіли відвертої війни з ляхами, інші жадали вирізання уніятських і латинських єпископів, гаслом до чого мало бути отруєння митрополита Рутського. Сімдесят опришків вислано на нього та на з'єднаних з ним єпископів.

Заохочений тією поставою козацтва і українського народу, Феофан вислав також від себе листи до руських міст із закликом, щоб вибрано і предложено йому відповідних кандидатів на єпископів і щоб кожен, хто тільки потребує чи свячення на священика, чи інших духовних потреб, прибув до нього до Києва. — І справді він незабаром був окружений численними депутаціями Братств і руських міст. Король, через грізну поставу козаків, не міг поступити з Феофаном згідно краєвих законів, тож привітав його прихильним листом і запрохав до Варшави. Хитрий грек, лякаючись долі Никифора, тим ревніше відбував наради над утвердженням схизми і згубою унії. Вислідом цих нарад було відновлення неуніятської ієрархії на місце уніятських єпископів, що прийняли унію. В церкві Печерської лаври, при замкнутих дверях і забитих дошками вікнах, 15 серпня 1620 року він висвятив, в імені Царгородського патріярха, як його уповноважений, неуніятського (православного, — О.Б.) митрополита і шістьох суфраганів (помічників) на ці самі столиці, що були зайняті уніятськими єпископами. Отож, він назначив єпископа проти єпископа, а добір осіб, принаймні на головні столиці, був незвичайно зручний. На митрополита вибрав здібну людину, Йова Борецького, архимандрита Київської лаври; на Полоцького архиєпископа, проти Йосафата Кунцевича — Мелетія Смотрицького, відо-

мого вже нам пропагатора неуніятських ідей у Вильні. Проти Володимирського єпископа Мороховського призначив давнього королівського секретаря — Кунцевича, потомка руських князів, спорідненого зо всією українською шляхтою. Проти Перемиського єпископа висвятив Ісаака Копинського — людину бистрого розуму. Тількищо висвячено згаданих владик, як уже другого дня по всій Русі розійшлися листи з повідомленням, що нові пастирі, номіновані Царгородським патріярхом, незабаром займуть свої престоли. Опісля Феофан скликав з нововисвячених владик Синод, на якому ухвалено суцільний план дальшої боротьби з унією."

Звичайно, як лютий ворог України, польсько-католицький єпископ Ліковський невірно показував козаків як якусь різношерстну збиранину, байдужу до справ рідної Церкви, і невірно показує Конашевича-Сагайдачного як людину, що нібито тільки для кар'єри і слави боронила свою рідну Церкву. В дійсності ж Конашевич-Сагайдачний більшу кар'єру міг би був зробити тоді, як би був став уніятом, одначе він остався вірним своєму народові та рідній Церкві. Щодо козаків, то було це знаменито організоване лицарство, свідоме своєї патріотичної мети; серед нього було дуже багато бувших студентів Острожської та Могилянської академій. — Що в рядах вірних Української Православної Церкви були здібні кандидати і на єпископські становища і було з кого вибирати, цього не заперечує і сам польсько-католицький автор книжки. Були це люди великих чеснот, розуму й освіти.

***

Так ось Українська Православна Церква на місце єпископів-відступників отримала нових ієрархів. Патріярх Феофан мав змогу висвятити їх тільки завдяки опіці козаків, бо інакше поляки були б не позволили на це, а може й знищили б патріярха. — Латинський єпископ Ліковський так описує події з часів висвячення нового українського єпископату:

"Легко собі уявити, яке роз'ярення проти унії та її єпископів запанувало серед неуніятів внаслідок відвідин Києва Феофаном. В повних розмірах показалося це на Варшавському сеймі, що був скликаний на початку 1621 року, щоб дальше обміркувати приготування до недалекої війни з Туреччиною. Митрополит Рутський передбачував, яка небезпека загрожує унії, і він з Полоцьким архиєпископом Кун-

цевичем також прибув на сейм. Один і другий зазнали тут гіркого досвіду. Не тільки неуніяти явно відносилися до них з погордою, але навіть католицькі посли й сенатори, не виключаючи єпископів, відверталися від них і публічно на вулицях Варшави показували на них як на тих, що заколочують публічний спокій. Унію злословили і жоден з католицьких послів на сеймі не хотів боронити їхньої справи. Одиноким другом і покровителем уніятських єпископів був папський нунцій. Він, хоч і був хворий, коли побачив небезпеку, що загрожувала унії внаслідок настрою сенаторів, часто пізно ввечорі вставав з ліжка, ходив по єпископах та вказував їм на обов'язок допомагати митрополитові, і провадив наради з королем".

Польсько-католицький автор тут, видно, в значній мірі переборщив, осуджуючи своїх предків за їхню нібито нехіть до справи унії. Але все таки тут правди було постільки, що якраз склалися були для Польщі такі політичні обставини, коли боротьба за справу унії хвилево їм не поплачувалася. З одного боку поляки хотіли опанувати Москву шляхом посадження на царському престолі поляка. Тому полякам вигідно було б мати серед москалів опінію дуже толерантних до релігії. Однак своїм переслідуванням православних українців і білорусів вони виробили собі серед москалів якнайгіршу опінію, і москалі боялися, що Польща в Московщині також захоче ширити католицтво. Тому москалі не захотіли мати поляка своїм царем. Це була для Польщі навіки невиджалувана політична втрата. Але поки польські політики зогляділися, було вже запізно. Тому деякі з них почали зовсім поважно оскаржувати загоністих єзуїтів та уніятів тому, що ці своєю необережністю перекреслили їхні наміри по відношенні до Москви. — Були теж і такі одиниці, хоч і рідкісні, які з переконання противилися ширенню католицтва шляхом проливу християнської крови і шляхом насильства взагалі. До таких належав князь Сапіга — поляк і католик. Він ганьбив уніятського архиєпископа Йосафата Кунцевича за його жорстокі знущання над православними. — Дальше, найголовніша причина: Туреччина загрожувала Польщі, яка навіть мріяти не могла про побіду без допомоги козаків. А тим часом унійна акція озлобила козаків проти Польщі. Отож, через унію полякам могла грозити заглада з боку турків. Хитріші польські політики хоч на той грізний для Польщі час хотіли спокою внутрі держави, а тим самим уніятські епи-

скопи, щоб показати свою ревність, зовсім не впору для Польщі почали шаліти в переслідуванні православних. Такий брак дипломатії в уніятських єпископів озлобив деяких польських політиків.

На тому сеймі Лаврентій Древинський виступив з такою промовою: "Ніколи, Найясніший Пане, не було таких заворушень і неладу в краю, як від часу унії. Яке велике число благородних громадян одноголосно обвинувачує уніятських єпископів за кривди, яких вони допустилися. Отож, Річпосполита з унії не має жодної користи. Уніятські єпископи обмежують її свободу, силою відбираючи від народу церкви. Найясніший Пане, благаю тебе в імені всієї Литви і Русі: увільни край від цього нещастя, — прикажи, щоб уніятські єпископи уступили зо своїх престолів, а потверди тих, що висвятив патріярх."

Але що ж, король та всі поляки, за вийнятком нечисленних одиниць, фанатично обстоювали польську-католицьку політику. Король дав наказ князеві Сапізі, канцлерові Литви, вислідити й схопити "турецьких шпигунів", як поляки називали нововисвячених українських єпископів і патріярха Феофана. Кільканадцятьох виленських православних братчиків покарали в'язницею нібито "за зраду". Однак зо страху перед козаками поляки не поважилися ув'язнювати митрополита Борецького та архиєпископа Мелетія Смотрицького.

Дальше польсько-католицький єпископ пише ось що: "Велике порушення настало в столиці України, коли туди дійшла вістка про кару, яку наложив Сапіга іменем короля. Митрополит Борецький ударив на тривогу і скликав козаків на громадний збір 15 червня 1621 р., щоб нарадитися над засобами охорони схизми (православ'я — О.Б.) перед дальшим гнітом. Наради тривали три дні. В них брали участь: Борецький, єпископ Курцевич, 300 світських священиків і 50 ченців. Збір запорожців відкрив Борецький словом повним гострих висловів проти короля і Речіпосполитої з причини утисків старої Грецької Віри. Потім прочитав лист від Виленського Братства і спис убитих, ув'язнених та вкинутих у гноєві ями — через їхнє прив'язання до православної віри.

Коли митрополит скінчив, Конашевич-Сагайдачний вийняв лист, якого отримав від патріярха Феофана, поцілував його, прочитав і вкінці притиснув до чола в знак своєї

відданости патріярхові. Зібрані ж у цей мент закликали: "Присягаємо вірність нашій старій вірі аж до смерти".

Так, наші предки-козаки заприсягнулися у вірності православній вірі аж до смерти і цю присягу передали теж своїм нащадкам. А що ж на це нащадки? Невже знайдуться такі, що цю їхню присягу потопчуть? Які ж тоді з них будуть патріоти!?

Пише польсько-католицький єпископ, що король на цей Козацький Збір вислав свого емісара Оборницького, щоб цей доносив йому про всі подробиці. Козаки прийняли його урочисто і прирекли королеві вірність та обіцяли, що підуть з поляками на турків, але при умові, що буде заспокоєне їхнє релігійне життя. — Козаки вислали до короля делегацію, щоб король дотримав ці умови, при яких козаки візьмуть участь в обороні краю. В противному разі вони загрозили, що знищать усе вогнем і мечем, а шляхту в Україні вигублять. — Ось так латинський єпископ описує тверду поставу козацтва в обороні рідної віри та Української Православної Церкви. Певна річ, він, як поляк і католик, старався якомога применшити цю твердість, а одначе правди затаїти не міг.

Сорок тисяч козаків пішло проти турків. Завдяки козакам війна з турками закінчилася великою перемогою Польщі. — В заплату козакам король потвердив українських православних ієрархів, висвячених патріярхом Феофаном. Це на папері. А на ділі Польща й надалі активно підтримувала уніятів. При польській підтримці уніятський єпископ Йосафат Кунцевич так жорстоко знущався над православними, що обурений нарід у такий самий спосіб покарав його смертю. Автор згаданої тут книги каже, що за смерть Йосафата Кунцевича король звелів замордувати понад 300 православних. — Безперечно, мусіли згинути кращі люди. Треба думати, що жертв було значно більше. Цей терор змусив православних притихнути на деякий час. А король з усією рішучістю став по стороні унії.

Король Сігізмунд був старий. Коли він, повільне знаряддя в руках польських єзуїтів та імперіялістів, помер, на престіл вступив Володислав IV. Він був більш поміркованою людиною. Тоді козаки знову виступили в обороні Української Православної Церкви. Під зброєю стало 30 тисяч козаків і загрозили, що коли Польща добровільно не шануватиме прав їхньої Церкви, то вони виборять ці права

вогнем і мечем. Ця козацька погроза вплинула на короля. Він погодився видати спеціяльний універсал, яким вирішувалася справа грецької (православної) Церкви. Королівський універсал привертав права православній Церкві і звертав їй деяке майно, загарбане уніятами. Інакше воно й не могло бути, бо жодного уніятського народу не було, — були тільки уніятські єпископи та православний народ, що його польські пани-посіпаки буками гнали до порожніх церков, заграбованих у православних; гнали їх, але й це справі унії не помагало. — Під тиском збройного козацтва король погодився на номінацію нового українського православного Митрополита, яким став Печерський архимандрит Петро Могила, а також дав свою згоду на назначення нових єпископів. Уніяти й католики відмовляли короля від привертання прав православним, одначе король тим разом не погодився на їхню підмову, бо поважно боявся збройного зриву козаків в обороні Української Православної Церкви. Тому й не диво, що уніятські єпископи страшною люттю дихали проти всього українського народу; у листі до литовського канцлера Л. Сапіги уніятський єпископ-перекиньчик такими плюгавими словами називає свій нарід : "великі лотри, вигнанці, що поздихали в прокляттї, Наливайківська орда, галайстра" і т. п. — Як це все нагадує теперішні "культурні", "християнські" та "патріотичні" слівця уніятських газет і журналів на свій народ; "нез'єдинені, кривославні, темні, невірні" і т. д. Значить, опир Берестейської унії серед них ще покутує...

Польсько-латинський єпископ Ліковський не щадить докорів королеві Володиславові за його хвилеві уступки православним, кажучи:

"З політичної точки могли уступки Володислава видаватися наразі розумними. Хвилево він осягнув ними це, чого бажав, цебто поміч козаків проти Росії. Але в пізніших роках не оборонили вони Польщі перед козацькими війнами, що їм так само своїми уступками хотів Володислав запобігти. Вони завдали болючі удари унії, але не могли перешкодити дальшим її розвиткам". — Так, дійсно, зломивши спротив України, Польща дальше насильно нав'язувала нашому народові унію, — оце її "розвиток"! Під ударами унії Україна політично впала, але в унію не пішла. А тепер питання: що на цій унії кінець-кінцем виграла Польща? З того часу козаки вже перестали помагати полякам у похо-

дах проти Туреччини й Московщини. Не могли ж поляки своїх патрів-єзуїтів, замість козаків, вислати проти турецького і московського війська. Впала Україна, а це був початок упадку Польщі. Хто ж був хитріший політик: король Володислав чи єзуїти!?

Опіка Риму і Польщі над Берестейською унією

Унія була витвором римського папи і польського уряду з королем на чолі. І ці ж її творці були головними її опікунами. Польсько-католицький єпископ пише про це так: "Коли єпископи Потій і Терлецький склали в Римі віроісповідання католицької віри і поверталися до краю, папа Климентій VIII одночасно висилає листи до короля, духовних та світських сенаторів і до канцлера Замойського, поручаючи унію їхній опіці. Від короля домагається, щоб прийняв до сенату всіх руських (тут: уніятських — О.Б.) єпископів, нарівні з латинськими єпископами, а руське (уніятське) духовенство зрівняв, відповідно до обітниць, даних перед підписанням унії, в правах і привілеях з латинським духовенством". — Тут сказано ясно: єпископи зрадили свій нарід і пішли в унію тому, щоб поставати панами сенаторами. Титулів, почестей, привілеїв і пихи захотіли "слуги Христа", і за це продали свій нарід Польщі! Чи зробили б таке жидівські рабіни, щоб віру свою, Церкву й нарід продати за обіцянку панських гонорів? Ніколи! Тому власне жидів і шанують за їхню стійкість у вірі їхніх батьків.

Але розчарувалися єпископи-перекиньчики: поляки, коли вже ці єпископи довершили діла зради свого народу, не дали їм у сенаті місць. Їхніми руками вони й дальше нищили український нарід, але місць у сенаті їм не дали. "Мурин зробив своє — муринові дали коліном у плечі". Польські пани з одного боку потребували зрадників, а з другого боку, видно, гидилися ними, і не хотіли сидіти поруч них у сенаті. Зрадникові місце там, де й локаєві. Побачив це папа і налякався, що така поведінка польських магнатів не заохотить до зради інших, хто був би до того схильний, і почав намовляти короля, щоб той дав місце в сенаті хоч уніятському митрополитові, — щоб дав йому хоч "останнє місце по латинському єпископі". Подумайте: уніятському митрополитові — останнє місце по латинському польському єпископові! Це ж наруга! Це така наруга, як над уніятським митрополитом Андреєм Шептицьким, який так вірно

служив Римові, а цей навіть кардинальським капелюхом не удостоїв його!

Знаючи, що старий князь Острожський — це головний провідник оборонців Української Православної Церкви, папа всіми силами намагався прихилити його до унії, і навіть написав до нього особистого листа, але князь непохитно стояв при своїй рідній Церкві. Поляки ненавиділи за це Острожського, але в душі таки мусіли подивляти й шанувати його, — сенаторське крісло він мав. Він сидів поруч польських магнатів як їхній ворог, але не як презренний перекиньчик, якими ці пани, як-не-як, таки мусіли в душі гидитися.

Як нарід ставив спротив унії

Унія була заведена підступом і насильством поляків над українським народом. Отож, нарід ставив їй спротив як тільки міг. Наш нарід ненавидів унію так, як можна ненавидіти найбільше зло й нещастя, що несе смерть народові, його культурі, традиції і національній самобутності. Опис всенароднього спротиву унії знову таки беру з того самого католицько-польського джерела, щоб читач не посудив мене в якомусь викривленні правди; єп. Ліковський на 226 сторінці своєї книжки пише ось що:

"Вся Литва розгорілась бунтом. В Минську, Городні, Новгородку попи (священики — О.Б.) зовсім явно приступили до схизми (повернулися до православ'я — О.Б.). Потій, повідомлений про це, приїхав до Вильна, а тому що незабаром прибув туди й король, то з його підтримкою він відібрав (від православних — О.Б.) церкви і віддав їх прихильникам унії... Стрінувся Потій з сильним опором і в інших місцевостях. В Слуцьку виступало проти нього все духівництво і не хотіло віддати йому церков. Аж тоді, коли він вислав свого заступника Афанасія Герасимовича, наказам якого він звелів усім покоритися під загрозою гострих кар, опір ступнево притих... У Минську ледве спромігся відібрати кілька церков, в яких могло відправлятися католицьке Богослуження, і то тільки по кількох місяцях перебування на місці і при сильних стараннях". — Ми знаємо, що означали ці "сильні старання" посілак! У Львові та в Києві ні одна православна церква не відчинила перед Потієм своїх дверей, — каже польсько-латинський автор. А коли Потій прибув до Вильна відбирати від православних

церкви, та йшов на ринок до короля, лавник Виленського магістрату Іван Тупека напав спереду і так сильно вдарив його мечем, що був би вбив його чи небезпечно поранив, якби Потій не був заслонився рукою і палкою, однак два пальці він втратив, а третій був скалічений. Отак "сердечно" привітав вірний єпископа. А був це не якийсь харциз, а міський відповідальний достойник, якого довели докраю розбишацькі діла уніятських єпископів. Населення ставило унії завзятий спротив. Одначе різні люди мають різні ступені витривалости. Тож не без того, що дечиї нерви не витримували, і він для безпеки й спокою приставав до унії. Однак, при такій обмалі вірних, та ще й силуваних, не переконаних, сам Потій врешті не вірив, що унія втримається.

Відношення католицького єпископату до уніятів.

В байці говориться, що ворона вбралася в пір'я пави й стала походжати по подвір'ї. Але від неї почали втікати і пави, і ворони. — Подібне сталося й з уніятськими єпископами.

Латинські єпископи 1643 року, цебто 47 років по Берестейській унії, зібрались у Варшаві на синод і схвалили постанову, силої якої заборонили уніятським єпископам присвоювати собі рівні з ними титули, носити на грудях єпископські хрести на золотих ланцюгах, фіолетні шати і т. п. (Ліковський, стор. 248).

Польсько-католицький автор правильно пише, що з цього легко догадатися, як поступали католики з нижчим уніятським духовенством. Всі церкви були під патронатом короля або шляхти, і то не тільки української шляхти, але й польської; і шляхта вважала, що силою свого патронату вона має над парафіяльним уніятським духовенством право не менше єпископського. У випадку непорозумінь між уніятським священиком і шляхтичем-патроном шляхтич ув'язнював священика, волочив по судах, не зважаючи на признані уніятському духовенству права нарівні з латинським. Священиків змушували до кріпацької праці нарівні з хлопами, стягали з них данину від церковного майна, і ще безсоромніш — змушували до оплат за душпастирські функції.

У випадках спротиву на нещасних священиків спадали принизливі кари. Такого ярма не зазнавали навіть жидівські рабіни і магометани в Польщі, бо ці ніколи не мусіли пла-

тити за свої Богослуження. А коли уніятські парафії були в обсязі латинських, тоді римо-католицькі настоятелі стягали десятину не тільки з українського народу, але й з уніятських священиків. — Ось що пише польсько-католицький автор (стор. 249).

Як бачимо, уніятські єпископи-відступники, щоб дослужитись перед поляками високих почестей, загнали в унію частину низового духівництва, однак поляки над ним знущалися по-старому. Українські православні священики терпіли в боротьбі з католицькою Польщею за свій рідний нарід та його прадідну Українську Православну Церкву. Але за що терпіли уніятські низові священики? — За рідну віру, що тоді покривалася з національністю, — ні. За віру Христову також ні, бо в унії вони опинилися не задля Віри Христової, а з примусу. А втім, їм не треба було йти з Православної Церкви під владу Риму, щоб аж там шукати Віри Христової. — За що ж ці священики терпіли? А тому, що полякам треба було скоріше присилувати їх до переходу на латинство й спольщити.

Унія — міст до латинства

Вже уніятський митрополит Рутський вдарив на сполох, що українці з унії почали переходити в чисте латинство. Він пише до папи звіт, в якому повідомляє, що дві сотні шкільної молоді (діти шляхти і магнатів) змінили уніятський обряд на латинський. Таке саме число молодих людей служить на польських дворах та у війську, — значить, що вони вже жертви латинства. А загалом, говорить він у звіті, кожного року принаймні 100 осіб шляхетського походження приймає латинство. — Так по уніятській кладці українська шляхетська, отже провідна верства переходила на польський бік, навіки пропавши для української нації.

Польсько-католицький єпископ пише, що унія зліквідувала також українське чернецтво. Ось приклад: латинський єпископ з Луцька на Волині "запропонував" усім уніятським монахам перейти на латинство, і вони перейшли в латинські манастирі (францішканські, бернардинські т. і.); уніятських василиян осталося ледве 100 осіб. — А втім, і з уніятських василиян українці пожитку не мали, бо вони були ополячені. Наприклад, уніятські монахи василияни в Почаївській лаврі на Волині допомагали полякам боро-

тися за визволення Польщі, яка в той же час жорстоко розправлялася з українським населенням (І. Левкович: Нарис історії Волинської землі). Коли в Умані гайдамаки суворо розправилися з учнями василіянської школи, то це тому, що всі вони були ополячені.

Єпископ Ліковський пише, що уніятський митрополит Рутський у своєму звіті до папи каже: Коли "Апостольська Столиця" не положить кінця переходові з руського обряду на латинський, то уніяти будуть виставлені на посміховище. Рутський скаржиться папі: "Чи ж не мають права схизматики (православні — О.Б.) говорити, що уніяти впали жертвою підступу, коли нам обіцяно щось інше, а в дійсності, коли унія вже сталася, маємо щось друге?" Дальше, він просить папу, щоб він заборонив генералові єзуїтського чину та всім єзуїтам перетягати на латинський обряд уніятську шкільну молодь.

Так, уніятський єпископ Рутський правду сказав папі, що уніяти впали жертвою підступу Риму й Польщі. А Рутський перед унією як думав? Чого сподівався? Як міг Рутський думати, щоб нашому народові на добро вийшло це, до чого ворожа Україні Польща змушувала нас силою!

33 Артикули Берестейської унії

Унія, що її знаємо як Берестейську, була тільки формально в Бересті 1596 р. проголошена, як уже готовий акт підступу й насильства; але сам цей ганебний акт був створений трохи раніше. Група українських православних єпископів, рішившись зрадити Україну та її прадідну Церкву, потаємно уклала відповідний унійний акт, що його підписали єпископи-відступники, а Потій та Терлецький повезли його 1595 р. до Риму на затвердження. Що це був за акт, знали тільки єпископи-відступники, Рим і польський уряд. З православних українцві знав його зміст лише старий князь Острожський, якого в цю справу єпископи-відступники втаємничили. А позатим змісту цього акту не знав ніхто аж по наші часи. Текст цього унійного документа і досі переховується у Ватиканському архіві, як недоторкана і для нікого з смертних людей недоступна пам'ятка. Тільки німецький дослідник Георг Гофман переписав цей архівний документ і в 1924-25 роках (грудень—лютий) випустив як латинське видання під назвою Ruthenica. Це Гофманове видання, на жаль, теж було секретне, отже не-

доступне для загалу. Українці мали змогу познайомитися з цим документом аж 1955 р., коли опублікував їх журнал "Наш Голос" (ч. 5 — 1955 р.) — орган Української Автокефальної Православної Церкви в Австралії. Автор, підписаний ініціялами **А. С.** (Архиепископ Сильвестер Гаєвський — голова УАПЦ в Австралії? — О. Б.), говорить у своїх заввагах: "Виключний випадок дав можливість одержати цей Гофманів секретний том видання, з якого оце друкується український текст артикулів". Цей "виключний випадок" — можливо, часи капітуляції Німеччини з кінцем 2-ої світової війни, коли то багато секретних речей стали доступ-

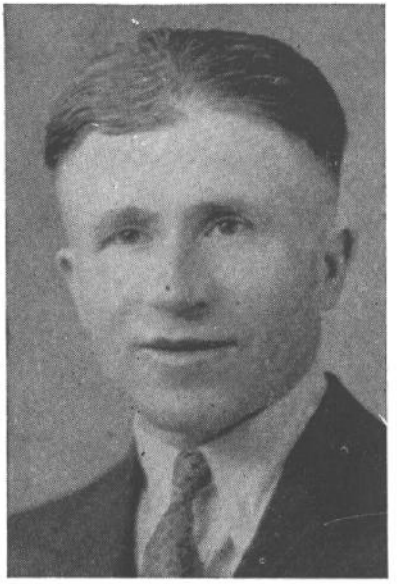

Петро Крипякевич

— за професією учитель; учителював у Саскачевані й у Манітобі; протягом років був організатором і провідником СУМК; перший секретар Української Греко-Православної Громади Всеканадійської Катедри Преєв. Трійці у Вінніпегу; голова відділу ТУС у Вінніпегу; тепер провадить власне асекураційне підприємство і продаж нерухомостей. Невтомний працівник на церковній й народній ниві.

ними для ширшого загалу. — З "Нашого Голосу" текст згаданого документу був передрукований в календарі "Рідна Нива" за 1956 рік — видання Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді. — Цим власне текстом я тут користуюся. Автор **А.С.**, що в "Нашому Голосі"

оприлюднив цей текст у перекладі на сучасну українську мову, каже: "Артикули (унії) існують (в архіві Ватикану) в трьох мовах: латинській мові для папи, польській для короля, і старо-український як первотвір, писаний українським скорописом XVI в." "Латинський і польський тексти (в копії Гофмана) надруковані латинкою, а з українського тексту дано фотокопію в дуже зменшеному вигляді; дається одначе спостерігати характерність руки Потія чи Терлецького, які вдвох, як знавці мов, були творцями цих видатних артикулів. Кількість артикулів (тридцять три) — то вік Христа на землі", — (всі пояснення в дужках мої, — О.Б.). Якщо автор **А.С.,** що оприлюднив ці унійні таємні артикули, це архиєпископ Сильвестер, то його заввати цінні тим, що цей владика УАПЦ в світському житті був відомим українським мовознавцем — професором Гаєвським. Значить, на старих документах та їхній мові він добре визнається.

Документ — це 33 артикули, що їх уклали єпископи-відступники; під артикулами підписані: Михаїл, митрополит Київський і Галицький. Іпатій, єпископ Володимирський і Берестейський. Кирило Терлецький, екзарх, єпископ Луцький і Острожський. Леонтій Пелчинсьий, єпископ Пинський і Туровський. — Крім того, артикули ствердженi вісьмома печатками, цебто печатками вищезгаданих єпископів, а також іще печатками Балабана — архиєпископа Львівського і Збіруйського, та Йони Гоголя — архимандрита Кобринської церкви св. Спаса.

В такій формі уложені і потверджені ієрархами-відступниками ці 33 артикули унії були потверджені згодою папи Климентія VIII і польського короля Сігізмунда III, — ще перед проголошенням Берестейської унії, бо на документі стоїть дата: "Року Божого 1595, іюнь 1 дня, за старим Календарем".

Оцадність місця й часу не дозволяє мені подати тут текст всіх тридцяти трьох артикулів. Зверну тут тільки увагу на деякі з них. — Артикул 5. звучить: "Про чистилище не сперечаємося, а дамося навчитися з науки Святої Церкви" (католицької, — О. Б.). Артикул 6.: "Календар новий, якщо не може бути по-старому, приймемо без порушення Пасхалій і наших свят..." — Отож, це доказ, що вже тоді уніятські єпископи старалися наблизити український обряд до римського, але видно тут певне зволікання з прийняттям римських впливів. Чому це зволікання? Чи в єпископів-від-

ступників дійсно є якась "любов до всього рідного", коли вони в основі затримали український православний обряд, що його гарантували ці 33 артикули? Ні, тут наявна хитра політика. Про це говорять інші артикули. Наприклад, 33. артикул звучить: "Отож, всі ми, нижчеподані особи, маємо схильність до тієї святої згоди на хвалу імени Божого і спокою в Святій Християнській Церкві ці артикули, що вважаємо нашій Церкві потрібні будуть, спочатку жадаємо від Святого Отця Папи і Його Королівської Милости на них ствердження й запевнення для міцнішої віри мати; подали ми в цій нашій інструкції братам нашим в побожності, велебним Отцю Іпатію Потію, прототронію, Єпископові Володимирському і Берестейському та Отцю Кирилу Терлецькому, Екзархові і Єпископові Луцькому і Острожському, щоб вони спочатку про підтвердження і запевнення тих всіх артикулів, які тут на письмі подані, в імені нашому і своєму Найсвятішого Отця Папу, а також і Його Королівську Милість пана нашого милостивого просили, щоб ми упевнені були за нашу віру (православний обряд в унії з Римом, — О.Б.) — Тайни і Церемонії без порушення нашого сумління і овечок Христових, нам доручених, до цієї святої згоди з Святою Римською Церквою приступили, а слідом інші, які ще в хитанні перебувають, **бож все своє** (рідне, українсько-православне, — О.Б.) **цілковито мавши, тим жвавіше за нами до тієї святої єдности прийшли".**

Значить, Рим з єпископами-відступниками продумали це так: коли українцям буде залишене під Римською владою **"цілковито все своє",** цебто українсько-православне, то це заохотить їх "тим жвавіше до єдности з Римом прийти". — Питання: чи тоді, як Рим уже взяв би всіх православних українців у свої руки, то й дальше шанував би православно-український обряд? Ні, Рим українсько-православних обрядів тоді вже не шанував би, а сміло завів би латинізацію. Єпископи-відступники знали це і передбачували, що так сталося б, і годилися наперед з цим, що мало б статися. Про це свідчить 31. артикул, який звучить так: "Коли б теж Господь Бог з волі і ласки Своєї святої дав нам того дочекатися, щоб і решта братів Східньої нашої Церкви грецького обряду до святої єдности з Західньою Церквою приступили, а потім за спільним поєднанням і погодженістю всієї Церкви **якесь виправлення церемоній та порядку в грецькій Церкві відбулося,** щоб ми того всього були учасниками, як люди одної релігії" (підкр. моє, — О.Б.).

Отож, єпископи-відступники передбачують, що коли шляхом тимчасового залишення уніятам їхніх українських православних обрядів Рим переманить в унію решту православної України, тоді вже Рим осягне свою ціль, і йому не треба буде йти українцям на уступки, отже сталося б це, що мусіло б статися: наступило б тоді **"якесь виправлення церемоній та порядку в грецькій Церкві"**; цебто прийшла б повна латинізація. Єпископи-відступники самі в артикулах випереджують цей факт, не сперечаються з ним, а тільки з особистої амбіції просять, щоб і вони, уніятські єпископи, були учасниками цього акту латинізації. Бо латинські єпископи насміхалися б з них, якби це сталося поза їхніми плечима, як доказ легковаження їх. Єпископи вже й тепер залишали в артикулах відкриту фіртку для латинізації, коли обіцювали прийняти латинську догму про чистилище (5. артикул) і не противилися введенню латинського церковного календаря (6. артикул). Коли ж одначе уніятська частинка українського народу в Україні зберегла наш традиційний старий церковний календар, то це заслуга не проводу, а народніх уніятських верств, які твердо трималися своєї рідної українсько-православної традиції. Одначе поза межами України, де наш народ відірваний від рідного ґрунту, деякі одиниці стали хиткішими в справах національности та її віри і виявили нахил до чужого нам церковного календаря (нового), то Рим залюбки користає з того. Артикул 9. звучить: "Одружене священство нехай цілком залишається, — exceptis bigamis" (крім тих, що двічі мали б за собою шлюб, — О.Б.). Отож, щоб перетягнути на свою сторону низове українське православне духовенство, 9. артикул дозволяє уніятським священикам дружитися. Ясна річ, як і все **"свое"** (українсько-православний обряд), так і право дружитися уніятським священикам було б залишене тільки тимчасово, поки Рим не оволодів би всією православною Україною. Потім це їхнє право було б скасоване, що й бачимо в уніятській Церкві в Канаді, де Рим заборонив уніятським священикам дружитися, потоптавши 9. арт. Берестейської унії. А втім, Рим постійно топче ці артикули, — наприклад, викидає з уніятських Церков іконостаси, заводить чужий українцям стиль церков і т. д. і т. д. Де ж тут є оце українсько-східне традиційне **"все свое цілковито"**, що його українцям уніятського віровизнання гарантує 33. артикул? Рим топче цей артикул, під яким він підписався!

Тут буде на місці згадати ще одну річ — одну з важні-

ших справ. Хоч єпископи-відступники пішли під владу Риму і Польщі, то у всіх 33 артикулах Православну Церкву вони ні разу не називають "схизматицькою" чи "нез'єдининою", як це чинять теперішні уніятські єпископи і священики, а теж і світські діячі Католицької Акції. Православну Церкву вони називають так: "Східня Церква" (2. артикул), "Східня **наша** Церква грецького обряду" (отже: "Східня українська Церква грецького обряду) (31. артикул), "Наша релігія", "своя релігія" (українська православна релігія), (8. арт.), — наприклад: "Коли б хто згодом **з нашої релігії,** нехтуючи **свою релігію** і церемонії, захотів пристати до **Римських церемоній,** щоб такий не був прийманий до (латинства) як такий, що нехтує церемоніями... (15. артикул). — В артикулах єпископи-відступники ні разу не назвали римо-католицької Церкви **єдино** "вселенською" Церквою, як це її називає Рим і теперішні уніяти. Навпаки, римо-католицьку Церкву вони вважають тільки за **одну з християнських Церков.** Доказів на це повно в 33. атрикулах. Провід римо-католицької Церкви в уніятських єпископів називається "панове римляни" (6. артикул), "Римська Церква" (18. і 30 арт.), "Західня Церква" (31 арт.). Власне 31. артикул, який тут уже був повністю наведений вище, говорить про дві Церкви — про Східню Церкву (православну) і Західню Церкву (католицьку), як про дві окремі й рівні Церкви, але не про якусь "єдино-правдиву" і "єдино-вселенську" римо-католицьку Церкву. Значить, за "вселенську і єдино-правдиву" римо-католицьку Церкву уніятські єпископи в цих артикулах не признають, — і правильно, бо претенсії Риму на "вселенність" є дикі! Більше того, **уніятські єпископи не признають римську релігію за чисто-християнську, визнаючи тільки православну віру правдиво-християнською.** Ось доказ: на головному місці артикулів Берестейської унії, — в 1. артикулі, який звучить так: "Спочатку, поскільки між Римлянами і Греками (між католиками і православними, — О.Б.) існує суперечка про походження Святого Духа, і це єднанню значно шкодить, а ні з чого іншого, чого розуміти не хочемо, то просимо не змушувати нас до іншого віроісповідання, а на тому залишитися (на православному, — О.Б.), як у Святому Письмі, в Євангелії, також і в Писаннях Святих Отців Грецьких знаходиться, цебто — що Дух Святий не з двох початків (незалежно від Отця і Сина (filioque) одночасно походить (як вчить католицька Церква, всупереч Св. Письму, — О.Б.) і не двома походженнями, а що з одного Почат-

ку (тільки від Отця — О.Б.), як з Джерела, — від Отця почерез Сина походить".

Сталася страшна, нечувана річ! Уніятські єпископи пішли до тієї Церкви, до римської, яку вважають не зовсім християнською, коли самі вказують, що віроісповідання Риму не згідне з Св. Євангелією; натомість за правильне вважають православне віроісповідання. — Питання: чого ж ці єпископи відступили від цієї Церкви (православної), яку вважають за правдиву, а пішли під владу тієї Церкви (католицької), яку не вважають за правдиву? І на це трагічне питання знаходимо в 33. артикулах Берестейської унії відповідь, — дуже понуру відповідь, в 33. артикулі:

"Отож, ми всі нижчезгадані особи (єпископи-відступники, — О.Б.), маємо схильність до тієї святої згоди (унії з Римом, — О.Б.) на хвалу імени Божого і спокою в Святій Християнській Церкві..." — Сказано ясно: не признавши римської Церкви за правдиву, єпископи ці піддалися владі Риму й Польщі тільки задля "святої згоди... і спокою в Святій Християнській Церкві". Чому? Бо Рим не давав православним українцям спокою! Рим руками поляків змусив тих єпископів до унії з Римом. Про це говорить 33. артикул. Однак закид потомків тут остається в силі: чому ці єпископи задля свого особистого блаженного спокою та вигоди далися змусити до унії, в той час як решта народу воліла стати на мученичий шлях за нарід та невіддільну від нього його віру й Церкву? Більше того, хоч без переконання, але для вигоди піддавшись Римові, вони ще й намовляли до зради свій народ, якого вирекклися й обманули його довір'я. Більше того, ці відступні єпископи самі звертаються до Польщі, щоб вона збройно захищала справу нії. Про це говорить 14. артикул: "З Греції не допускати ніяких заходів чинити та з листами заборон до держави в'їжджати і ту згоду (унію) розривати, що до замирення між людьми перебуває, котрі з якоїнебудь оказії легко до замішання (проти унії) людей привести можуть, а власне, хто б такі вигадки строїв і з листами заборон до держави в'їхав, щоб такого було б покарано, бо з тим могла б постати intestinum bellum (внутрішня війна) між людьми. А цього найпильніше треба берегтися, коли б у наших єпархіях священики нашої релігії (православної) не захотіли слухати нас, — щоб (такі) ніде не сміли виконувати духовних справ, — як ось наші архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, а особливо заштатні, як ось владики,

ченці, що з Греції приїжджають, щоб у наших єпархіях не насмілювалися на таке важитися, духовних требів виконувати, бо де це було б дозволено, (там) нічого з тої угоди не вийшло б" (в дужках пояснення моє, — О.Б.).

Сказане ясно: єпископи-відступники зверталися до поляків, щоб вони унію заводили насиллям. Отож, щоб поляки не допускали, з Греції православних владик, які б висвячували для українців православну ієрархію; хто виступає проти унії, то щоб такого польська влада покарала; хто з православних священиків не підпорядкується уніятським єпископам, то щоб польська влада заборонила їм виконувати священичі обов'язки. Бо де це (свобода віри) було б дозволено, нічого з тієї згоди (унії) не було б" (в дужках пояснення моє, — О.Б.). Знову сказано ясно: коли унію польська влада не заведе силою, то з унії нічого не вийде, бо нарід твердо тримається української православної віри. Тому в 32. артикулі сказано: "А вже відомо, що дехто (з православних) до Греції виїхав, стараючись про зверхність якусь церковну та свою юрисдикцію над нами простягати. Якщо б великого хвилювання між людьми не було, просимо, щоб Його Королівська Милість на кордонах панам старостам зволив за цим наглядати, щоб часом у державу Його Королівської Милости з такими юрисдикціями чи екскомунікатами не пропускалися, бо щоб з того хвилювання між пастирями й овечками Церкви Божої не чинилося".

Що це значить? Хоч Українська Православна Церква фактично була самостійною, то з канонічного боку її найвищим зверхником був Царгородський патріярх. Значить, він мав право відлучити від Церкви тих єпископів, що перейшли в унію і тим самим законно звільнити від послуху їм низове духовенство, а нарід масово привітав би це з одушевленням. — Тому уніятські єпископи просили польську владу, щоб її посіпаки арештовували на кордоні кожного православного, що намагався б нав'язати контакт з Царгородом. — Це ганьба, що єпископи-відступники просили Польщу, щоб чинила насильства над українським народом, з якого вони вийшли!

Дехто з сучасних "учених" уніятських істориків оправдує Берестейську унію цим, що, мовляв, єпископи-відступники хотіли нашу Церкву віддати в опіку Риму, щоб Польща над нею не знущалася. Насправді ж справа представляється так, що хоч Українська Православна Церква фактич-

но опинилася під безправним насильством Польщі, то формально Польща до неї не мала права. Щодо уніятів, то вже вище було згадано, що поляки не перестали знущатися над низовим уніятським духовенством. Але тут зло було тим більше, що Берестейська унія піддала полякам нашу Церкву, чи точніш — її частину, теж і формально, на папері. Про це говорить 11. артикул унії, в якому сказано: "По номінацію до Риму нехай владики (уніятські, — О.Б.) не посилають, а як кому Його Королівська Милість зволить дати якесь владицтво, хай по-старому Архиєпископ Митрополит кожного такого висвятить. Одначе сам Митрополит, який цей уряд Митрополії діставатиме, по номінацію до Св. Отця Папи посилається; по принесенні номінації з Риму його потім принаймні два владики своїм (православним, — О.Б.) Чином нехай висвячують; а коли б який єпископ вступав на Митрополію, то такий по номінацію нехай не посилається (до Риму, — О.Б.), тому що він уже має висвячення в єпископський сан; тільки послух summo pontifici може зложити перед Ексцеленцією Архиєпископом Гнезненським — не як перед Архиєпископом, а як перед Примасом".

Значить, згідно акту Берестейської унії, на єпархію уніятського єпископа назначав польський король; назначав, розуміється, тільки того, хто був вірний полякам. Дальше, митрополит — голова уніятської Церкви — мусів підлягати польському Примасові. Це значить, що уніятська Церква не тільки фактично, але й формально була узалежнена від поляків.

Берестейський опир тепер

Уніятські історики не люблять згадувати минулого. Бо це минуле понуре. Унія була заведена для ополячення українського народу, для знищення України. — Одначе український нарід, не зважаючи на великі втрати, що їх завдала унія, витривав. Витривали народні верстви, майже тільки селянство. Вищі й середні суспільні верстви унія перевела до поляків. — Ці часи, коли віра й національність покривалися одне з одним, кажуть, нібито "минулися". Безперечно, за наших часів свідомий українець з рації свого уніятського віровизнання за поляка себе не вважатиме. Ряди Української Галицької Армії в цілості складалися з українських патріотів уніятського віровизнання, а проте во-

ни воювали з Польщею за визволення України. Тому правильно скажуть: православ'я чи католицтво українця зовсім не означає його москвофільства чи полонофільства. Українець, мовляв, може бути добрим патріотом без огляду на свою таку чи іншу релігію. Патріотом може бути й

Інж.-агр. Федір Онуфрійчук

— б. науковий робітник Ботанічного Інституту ім. Й. Ґете університету в Франкфурті. По приїзді в Канаду працював лаборантом в Домініяльній Хліборобській Експериментальній Станиці при Манітобському Університеті, де зробив експериментальний дослід з ярою пшеницею, піддаючи її промінням Рентгена (X-Ray). Результати згаданого досліду описав та опублікував у праці англійською мовою під наг. The Production of Speltoid Mutants in Spring Wheat by X-Irradiation. Крім того написав та опублікував дві праці, в укр. мові: "Складні процеси життя рослин" і "Квіти". Тепер має опрацьовані та готові до друку нові праці: "Широкими шляхами серед хлібних ланів нашої Батьківщини" та "Флора в Св. Письмі". Є членом УВАН та лектором біології Теологічного факультету Колегії св. Андрея у Вінніпегу. На світлині Ф. Онуфрійчук в теплиці при схрещуванні пшениць.

зовсім невіруюча людина. Національність і патріотизм — це одне, а віра — друге; віра це чисто приватна справа. Чого ж тепер виступати проти унії? — Так дехто тепер питає, і питає щиро. Відповідь на це така: як і культура кожного народу, так і наша культура протягом тисячі років виростала на грунті Української Православної Церкви. Хто хотів би поминути нашу віру й Українську Православну Церкву, той тим самим перекреслював би всі наші культурні надбання, нагромаджені на протязі понад тисячу років, оскільки до нашої рідної Церкви ввійшли теж складники ще доісторичної нашої національної культури (колядки тощо). Чи можна було б усе це перекреслити, стати в культурі немовлям, і все починати з азбуки — тепер, у 20. сторіччі?

Українці не є африканськими дикунами, щоб тепер, у 20. сторіччі, Рим висилав в Україну свої місії, які "навертали б" українців "на правдиве" християнство, як це розуміє Рим свій католицизм. Бо, поперше, українці є православними християнами вже близько 1000 років. Подруге, ми не можемо принизитися і стерпіти таку наругу над нами, щоб Рим "хрестив" нас наново по близько двох тисячах років по народженні Христа. Потретє, тільки неповажна чи ненормальна людина може вірити в це, що український нарід погодився б колинебудь відкинути всю свою тисячолітню українсько-православну культуру, щоб відсьогодні почати собі іншу культуру — на римо-католицькому грунті. Це було б національно-культурне самогубство нації!

Це ще не все. Сюди доходить не менш важлива національно-політична справа. Ні один дійсно н а ц і о н а л ь н и й український уряд не погодиться на це, щоб наша Церква в Україні підлягла будь-яким чужим, закордонним центрам — Москві, Царгородові чи Римові. Дитиною в політиці є той, хто думає, що яканебудь Церква могла б бути відокремлена від політики. Отож, бути залежним від закордонних чужих центрів під церковним оглядом, то це означає теж залежність політичну від цих центрів. Україна ж є на шляху боротьби за незалежність на всіх ділянках життя, з церковною включно, а не має вертатися назад до залежностей. Тому то уряд Української Народньої Республіки з 1918 р. поставив рішучу вимогу, що Церква в Україні має бути незалежною від чужих центрів. Таку саму вимогу Провід Українських Націоналістів (Провід ОУН) поставив 1942 року. — Римські мрії, гроші, зусилля і боротьб-

ба за опанування України нічого не поможуть, — український нарід не дозволить мішатися Римові у свої внутрішні справи — в якій би це не було формі! Рим повинен знати, що коли йому не вдалося опанувати Україну в часи темного середньовіччя і в часах польської могутности, коли українські народні маси були закріпачені й темні, то тепер він такої нагоди для своєї "місії" не матиме ніколи, — не ті часи настали! Зброї вже Рим не має. А крутити голови людям, — це вже не ті часи, — люди розумніші стали!

Сучасна Католицька Акція, до якої Рим поза межами України втягає теж наших світських людей, які спритно підшиваються під український "патріотизм", робить протиукраїнську роботу. Щоб у вільному світі ми мали право промовляти в імені поневоленої України, ми мусимо бути тієї самої віри, яку визнають всі українці на Батьківщині, тобто українсько-православної. Досвід показував і показує, що де є хоч би невелика частинка католицької Церкви, там вона починає боротьбу з православними чи іншими релігіями. Православних українців є 95 відсотків, отже вони не вважають для себе за грізну евентуальну якусь боротьбу з Римом на своїй території; це тим більше, що народній загал українців уніятського віровизнання поза межами України піде за більшістю українців, а не за Римом. Але яка б там ця боротьба не була, вона нам не на руку, бо в нас і без того досить фронтів боротьби з ворогами, — за інтереси Риму, що хотів би забрати собі готовісеньким майно на нашій території, битися немає сенсу, і ніхто цього робити не буде. Ми не посягаємо по Рим, хай же Рим не посягає по Україну. Ми маємо своїх провідних людей не гірших папи римського. — Сказано це не во гнів нашим земля̀кам уніятської віри, бо напевно їм національна свідомість і честь та здоровий розум говорить це саме. Сучасна Католицька Акція серед українців, це понурий опир Берестейської унії.

Кажуть нам уніятські провідники, що католицька віра вже не загрожувала б нам ополяченням, бо тепер кожен знає, що католик не конче означає поляка. Так? А одначе між двома світовими війнами Польща старалася силою навернути православних українців (Волинь і Холмщина) на католицтво. Думаю, що поляки знали що вони робили.

Одначе тут є ще небезпечніша справа. Всі ми є свідками цього, як папа Пій XII молився за здоров'я Сталіна та промовляв до "народів Росії", тим самим назвавши й укра-

їнців "народом Росії". Отже тут ясно, чому в Римі й досі не дозволено вживати назви "Україна", "українці", а тільки "рутенці", — Рим перед Москвою хоче показати, що він українців за окрему націю не визнає. Ми є свідками, як заступник римського кардинала в США, єпископ Шін — найвпливовіша римська постать на американському континенті — влаштовує публічні масові моління за Росію, а при тому до Росії зараховує й Україну. — Ясно й сліпому, що Рим не визбувся своєї завітньої мрії про навернення Московщини на католицтво. Тому він воліє сильнішу Московщину, ніж Україну, і, як завжди, стає по стороні сильнішого. Щоб здобути в москалів симпатію, Рим виступає і буде виступати проти українців. Рим ясно, не ховаючись з цим, тягне за Москвою і буде тягнути. Ця москвофільська політика Риму є тепер для нас дуже великою політичною небезпекою. Тільки той, хто в Римі засліплений так, як комуністи в Москві, не бачить тієї небезпеки. А хто бачить її, однак вірно служить Римові, той не гідний зватися сином свого народу.

Як після того дивитися на тих уніятських "ученых", які в угоду римській політиці фальшують нашу історію, виписуючи безсовісно, що Україна за часів князя Володимира Великого прийняла не православ'я, а нібито католицтво? Ці несумлінні "вчені" виписують такі нісенітниці, що шляхом Берестейської унії наш нарід нібито "добровільно" піддався Римові і що в цьому не було польської руки! Дальше, вони в своїх "наукових" писаннях плюгавлять ієрархів Української Автокефальної Православної Церкви, тим самим допомагаючи Москві очорнювати українців. Зо шкіри вилазять ці уніятські "вчені", щоб за кошт України виправдати папу римського. Значить, не українськими, а римськими патріотами є ці уніятські "вчені"!

18

ЛЯХО-ТАТАРИ

Чому я присвятив так багато, як на розмір моєї книжки, місця горезвісній Берестейській унії? Кожному ясно, що унія вкинула розкол між наш народ. А щодо мене особисто, то ці наслідки, які принесла унія, примусили мене ще за першої світової війни опустити рідне село і мандрувати в світ за очі. Чому? В нас паношилися ляхи, що вважали українця за якийсь нижчий ґатунок тварини, — особливо ж українського селянина. Формально ми були під

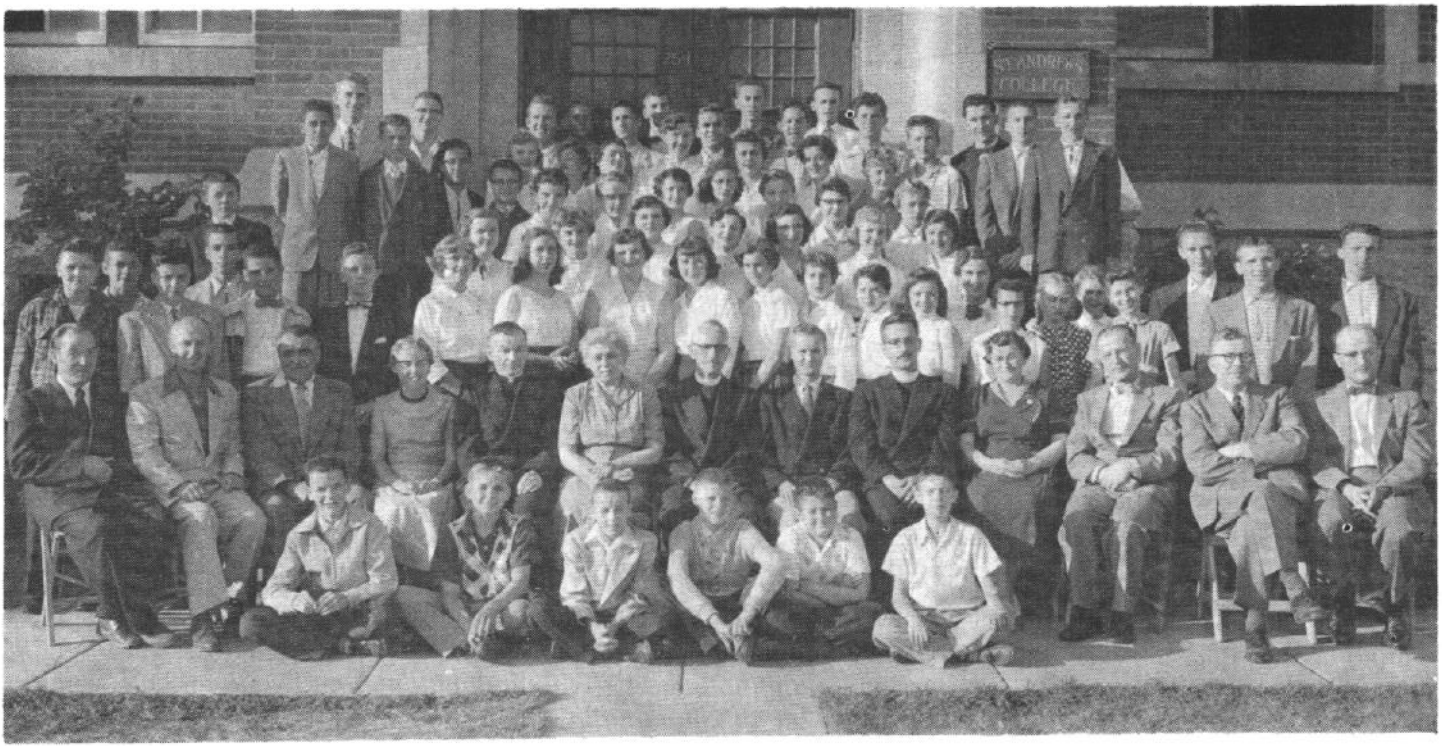

УЧАСНИКИ ДЕВЯТИХ ЛІТНІХ КУРСІВ ПРИ КОЛЕҐІЇ СВ. АНДРЕЯ В ВІННІПЕҐУ.

Учителі, сидять зліва направо: П. Каліщук, Волод. Богонос, Н. Мандзюк, панна Соня Мандзюк, о. диякон С. Столярчук, добр. Ольга Савчук, о. д-р С. В. Савчук, Орест Горчинський, Всеч. о. М. Юрківський, пані Д. Павлюкевич, Г. Піпюта, І. Г. Сирник, І. В. Бойчук.

австрійською займанщиною, але римо-католицька Австрія ляхам дала на нашій землі такі права, що вони поводилися з нами так, наче в колоніях з дикунами. "Русіні-кабані" це була щоденна назва, якою ляхи нас називали. Єдиного духового рятунку в такій ситуації можна й треба шукати в рідній Церкві. На жаль, уніятський провід нашої Церкви — як бачили ми по наших місцевих священиках — братався з ляхами, бо вони були католики й "пани". Нас натомість, українських селян, ці уніятські душпастирі, яких я знав, трактували як худобу. Оце дух Берестейської унії! Я не говорю про всіх уніятських священиків. Хоч у своїх місцевостях я між ними не бачив таких, що йшли б з народом, то не заперечую, що в інших місцевостях вони були. Але не в тому річ. Ідеться про це, що коли ми звертали уніятським священикам увагу на їхнє негідне поступування з своїм народом, то вони недвозначно натякали, що провід уніятської Церкви від них цього вимагає. Значить, цей уніятський провід не змінився був від часів Берестейської унії.

Ви прислухайтеся до уніятського проводу тут поза межами України, — він люто, жорстоко нападає на Українську Православну Церкву в Канаді, з погордою говорячи про її "демократизм" і народній характер — мовляв, "хлопська" Церква! А чи хоч словечком той уніятський провід виступив коли проти ляхів? Ні, бо ляхи — католики. Хай ці ляхи і як жорстоко мучили теж і цих уніятських священиків, якщо знаходилися такі, що йшли з народом, то однаково уніятський провід глухий на це.

Коли я опинився в советському пеклі, то це тільки тому, що мене, селянського хлопця, принижуваного, погорджуваного і поневіряного вигнала в світ за очі польсько-римська система ,на службі якої був уніятський провід. Коли з большевицького пекла була нагода відразу по революції виїхати в Західню Україну, під польську займанщину, я не бачив причин іти з-під ринви на дощ. Я знав ляхів, знав як жорстоко вони будуть розправлятися з "русінами-кабанами". Вони по-дикунськи розправлялися навіть з тими уніятськими священиками, що обстоювали інтереси свого народу. — Хай пильнують виключно інтересів Риму!

У збірці документів про боротьбу галицьких українців з поляками в 1917, 1918, 1919 і 1920 роках, що 1920 року були видані під наголовком "Трагедія Галицької України" є додаткова стаття п. н. **"Ляхо-татари".** Остап Грицай, ав-

тор цієї статті, іменем мучеників пише тут справжній Заповіт для грядучих українських поколінь:

"Український молодче:—

Розкрий найглибші глибини душі твоєї і серцем усім і душею твоєю до слів вістки моєї припади, — але як же тобі її, як її вістити? Яким голосом, якими словами сказати тобі, що нині вороги творять на матірній землі батьків твоїх?

Оце вороги, страшні ненаситністю і жадливістю своєю вороги, впали на землю твою, український молодче, напали на престольний Галич твого короля Данила і нищать вогнем і пожежами її простори і лютою смертю убивають братів і сестер твоїх.

Про Східню Галичину говорю оце до тебе, молодий сину України, щоб сказати тобі про це, що на її просторах нині чинять вони — ці твої століттями запеклі вороги, ці вороги твого життя, твоєї долі, твого щастя; ці найбільш непримиримі, найбільш люті вороги твоєї свободи, твоєї народньої волі, що їх страшне ім'я — **ляхи.**

Світ називає їх поляками, — але ти, український молодче, ти оцього йменння їм не давай. Ані ляхами не називай їх, — а називай їх тепер і на майбутнє, перед рідними твоїми і перед чужими, протягом життя твого і при смерті твоїй, — одним тільки іменем називай їх — іменем: **ляхо-татари.**

І якщо чужинці стануть говорити тобі про польський нарід і про поляків, про це, що вони твої сусіди, і жили з тобою, то ти скажи, що не знаєш їх, що не знаєш поляків, а знаєш тільки тих, що їм на ім'я **ляхо-татари.**

А якщо чужинці стануть дивуватися тобі і казатимуть, що темною стала душа твоя та що зір її потопає у сумерках давніх, давніх століть, і не в силі відрізнити лютих варварів з-перед тисячі літ від тих, що нині тобі сусідами, то ти, український молодче ,скажи тим чужинцям, що ясний є зір твоєї душі, як ніколи, і що бачить він сьогодні точно цих татар, що тому тисяча літ різали жінок і дітей в Десятинній церкві, — але саме тому нині точно, як ще ніколи, бачить цих, що їх називає іменем: — **ляхо-татари.**

Так відкажи і об'яви чужинцям, український молодче, і скажи і звісти, голоси і розповідай їм про люті жорстокості і тривоги, вбивства і грабіжі, про смерть і руїну, що їх на землі твоїй цій ляхо-татари творять.

Оце бо вони — скажу тобі перш за все — як і ті погани, та азійські варвари з-перед тисячі років не жахаються

підносити рук на посвячені голови священиків твоїх, — і вони, ці польські ляхо-татари, убивають їх з лютого гніву із-за того, що священики твої, український молодче, називають себе українцями і є провідниками народу свого.

Убивай їх!

Українських священиків убивають в Галичині ляхо-татари.

Убивають їх люто, мордуючи, як он тих двох у лісі біля села Комарівці та цього священика в Стрию, та он того в Лашпині, або вбивають їх довгою мукою, замикаючи їх сотнями по задушливих казармах та тюрмах, як у Львові, Домб'ю чи Бересті, — або проганяючи їх сотнями в чужі їм далечі на заслання, як монахів з Жовкви і Крехова та інших 800 твоїх священиків. А в престольному українському Перемишлі поставили одного перед свій суд, а коли він став говорити до них мовою народу свого, вони, ці ляхо-татари, били його за це, і били його так, що цього українського священика цілого скривавили

Слухай і знай, і не забудь того ніколи, український молодче. Вбивали й мучили священиків твоїх ненаситні українською кров'ю ляхо-татари, грабили чесні церкви твої і святотатство чинили в них, коней своїх сюди вводячи, як в Пукаловичах та Домажирі, і насміхалися з прадідних святих молитов народу твого, знущаючись при тім над священиком, як ось над тим сімдесятлітнім стариком з Потилича і над молодцем з Угнова.

Бо немає для тих поляків, для тих кровожадних ляхо-татар нічого Божого, нічого святого, нічого людським обожанням освяченого.

Дійсно — люта, непримирима є ненависть ляхо-татар до твого священства, український молодче, і вони проливають нині його кров і жаждуть його погибелі, бо від віків це твоє духовенство жило своїм життям, іншим від цього, що його вели та ведуть жреці ляхо-татар. Подругом для дружини живе від віків твій священик, батьком для дітей, люблячим і любленим головою для своєї родини, для своєї сім'ї. Не аскет він тому, тайн і величі живого життя невідаючий, не відчужений від народу і братів своїх самотних, мертві книги тільки та мрії душі своєї поглибляючий, не бездушний невільник присяги своєї, невблаганому Панові на небесах зложеної і невблаганим заступником того Пана в Римі стереженої, — ні, це не твій священик, український молодче. Не сліпий це, не зрабщений слуга Риму, цього

царсько-папського Риму, що в ім'я Господа нашого Христа після Неронів та Діоклеціянів друге гоненння християн творив, для святих ісповідників вільного людського духа костирі по цілій Европі розпалювати велів, нелюдськими судами своєї Інквізиції Божу достойність Церкви на землі на віки вічні осоромив. Ні, Його слуга — український священик, хоч тому кілька століть і веліло йому лядсько-татарське коварство з Папою Союзу (унії, — О.Б.) шукати. Подругом він остався дружині своїй, і батько дітям ,і братом братам своїм, — яко живого, плодючого життя Господній апостол.

Ти чуєш, ти розумієш мене, український молодче?

Священиків твоїх убивають тобі ці польські ляхо-татари, бо вони з глибини того духа, що ним їх надихує і годує від соток літ римський аскет та Інквізитор, в якого ляхо-татари звикли виховуватися, — ненавидять в твоєму священикові народолюбство його, і з священиком твоїм і нарід твій знищити бажали б, щоб пустіла земля українська і отворила свої притвори для римських аскетів та інквізиторів, для ляхо-татарських ханів та їхніх катів.

О, їхні кати йдуть з ними й за ними всіми їхніми шляхами, всіми шляхами — всіми дорогами нещасної Галицької Землі, а що вони там вчинять та чого допустяться, — все це тільки одним іменем велить їх на тепер і навіки ознаменувати, — цим страшним іменем: — ляхо-татари.

Слухай і знай, і не забудь цього ніколи, молодий сину страждущої України.

Оце вони в Черчі село навкруги збройно обступили, товпами своїми замкнули та, з усіх сторін підпаливши, на нарід, що втікав, стріляли, а втікаючих дітей, невинних, немічних дітей у вогонь кидали. Дітей українських тут ляхо-татари у вогонь кидали, а в Нагуєвичах їх в одну громаду зігнали, в дзвіниці замкнули та й під їхніми ніжками солому запалили, допитом питаючи — де зброя? Ах — ти лицарю Гайдамаччини, Гонто сердечний! Яким же великодушним батьком ти був тоді в тій хвилі, коли ти власною рукою губив дітей своїх, — який староримський егоїзм був тоді у вчинку твоїм! Ввижалося тоді, батьку сизий, що ти заздалегідь губиш двох смертельних ворогів свого народу — Іннокентіїв та Торквемад (Великий Інквізитор Риму, — О.Б.), констанцьких пурпур та преподобних Домініканів , — цих лютих собак римського Пана, — прочував ти, лицарю Богом незабутий, що нащадки цих твоїх ляд-

ських синів могли б колись знайти в Черчі і могли б і собі кидати невинних дітей у вогонь, — або запалювати під діточими ногами солому — ось так, як у Нагуєвичах. Страшно тобі було, замучений, подумати, що з дітей твоїх могли б стати колись два ляхо-татари, яким не страх буде палити та вбивати священиків, живцем палити людських дітей, — і ти повбивав їх.

Але хто вигубить тих нинішніх, тих ляхо-татар? Хто спинить їхні грабіжі і їхні вбивства, їхні злочини та їхні нечувані жорстокості там — на просторах нашої Матері — Землі Галицької?

У Волі Кобилянській на подобу злочину в Черчі село підпалили і тринадцять чоловіка на смерть забили. В Єзуполі, близько Галича, шіснадцять українських хліборобів застрілили, у Водниках, близько Бібрки, багнетами Яськові Боднарові очі викололи та ще й донага ограбили. А дедалі — то що крок, то вбивство або громадне вбивання, або мученича смерть, як ось муки Андрія Біласа в Трускавці, коло Дрогобича, якому розрізали п'яти, опісля, катуючи, били в живі рани, а накінець вбили туди гострі цвяхи. Гострі цвяхи вбили йому в скривавлені п'яти, — що ж ви на це, ви азійські татари з 11-го віку? Невже ж не сором вам із-за того, що ваші лядські правнуки з XX віку так чудово перевищили вас у вашій жорстокості проти безпомічних жертв, знаючи завдати їм мук, про які і вам не снилося? Але це, бачите, вищість їхньої культури, вищість їх перед богом "вибраного" римо-католицького духа, справленого заздалегідь на "правдиву" путь життя Іннокентіями (ім'я папи — О.Б.), Торквемадами, констанцькими пурпурами (в Констанці Католицька Церква спалила Івана Гуса — чеського патріота, вченого і праведника, — О.Б.) та преподобними Домініканами, — і тому вони це нарід про себе, варвари, яких не рівняти з ніким, погани, що подібних не знає мабуть найтемніший закуток Сходу, — тому ж то вони ці страшні ,оці: — ляхо-татари.

А в Бересті Литовському полонені ними українські вояки і громадяни, замкнені як звірі в клітках-казармах, на двісті кроків довжиною, а сто п'ятдесят шириною, — та й тримають їх вкупі здорових і недужих, і смертельно хворих, і божевільних, і конаючих трупів. І все це міститься в цій клітці, в тій казармі, отже здоровий лежить тут на трупі, а конаючий на здоровому, а божевільний шаліє близько всіх. А в тому Бересті голод між полоненими такий, що дер-

жані тут ляхо-татарами українці об'їли все листя, всю траву близько своєї казарми, — а такий голод, і таке божевілля в муках, і така суміш здорових з недужими і конаючими є скрізь по казармах, таборах та тюрмах, де ляхо-татари держать полонених ними українців, що проти них боронять свого стягу Вільної України.

А насилування тих сотень і тисячів самітних, що про них тільки згадує вістка!

Ось ці дівчата, Анна Макун і Анна Цигів, що їх ляхо-татари в Раві Руській знасилували (багато посіпак по черзі, — О.Б.)! Ця українська дідичка Крискова, що її провадженo проміж ляхо-татарських жовнірів, яка з тривоги перед знасилуванням кинулася з першого поверха вниз і скалічила себе важко! Цих вісім хліборобів, що як в Поручині, на панщині в ясновельможної Ванди Білінської, на глум і на кривавий сміх примушено стати за худобу та тягнути плуги, та ці чотири жінки, що їх тут таки запряжено в борони і ними як худобою повертано! А хто їх зчислить тих усіх українських вояків та офіцерів, що їх сотнями так скритовбивчо ляхо-татари повбивали, як полковинка Лєєрта, або четаря Чушака, або Кремашка, і тих, що з ними одною дорогою лишили цей світ! А хто в силі розказати про всі грози в цих казармах, де вагітні жінки всуміш з дітьми та з смертельно недужими на тиф і дезинтерію очікують злогів, а в які жодна людська поміч не прийде, бо висланцям чужонародніх місій кажуть ляхо-татари, що в цих казармах самі большевики! Мало не 130 тисяч українського населення карається так у тому східньо-галицькому пеклі, створеному ляхо-татарами!

Слухай і знай, і не забудь того ніколи, український молодче!

Не забудь, не знай прощення, так як ці, що за часів Габсбурзьких цісарів забули про ляхо-татарські товпи Єремії Вишневецьких (шляхом католицтва князь Ярема Вишневецький перейшов до ляхів і за Хмельниччини страшно й масово мордував безборонних українських селян, — О.Б.) та Потоцьких, та Каліновських, і забули про жовті Води і Межигорського Спаса, і забули, що вони кість з крови козацького лицарства і ті, хоч українці, виглядали ласкавого усміху в польських панів, які кривавицею українського хлібороба годували своїх химерних дітей. Ні, український молодче, ти не знай того позолоченого панським усміхом рабства, яке гне спину і кланяється, і продається скрізь

в ім'я брехливої згоди і брехливого гнилого прощення, — ти не забудь ніколи сяєва тих білих стін панських палаців у Галичині, які так ясніли кривавим потом чорних українських чол і рук, — не забудь цих пишних панів-вельможів, які по тих білих палацах кували страшні кайдани твоєї вічної неволі, — і не забудь того зміїного усміху, яким лядський ясновельможний так довго обдурював твоїх забудькуватих представників, — щасливий їх згідливістю.

Ляхо-татарами нехай тобі цей нарід буде навіки.

Ні друга, ні дружини нехай тобі між ними на майбутнє не буде, — ні спільного шляху, ні спільної радости, ні спільної мови. Про священиків пам'ятай, що вони їх тоді вбивали, — про ці тисячі там, що товпилися божеволіючи з голоду, недуги й розпуки рядами в лядських казармах і тюрмах, — очі свої до неба піднесли, — і Судьбу за свідка поклич і скажи за себе і за своїх дітей:

"Прокляті будьте народом моїм навіки!"

Писав це д-р Остап Грицай, відомий вчений і поет, — член Проводу Організації Українських Націоналістів, людина віруюча і побожна, член уніятської Церкви. Безперечно, його устами говорить увесь народ в Галичині. І як же після того виглядає уніятський митрополит граф Андрей Шептицький, що написав "Ліст Пастерскі до Полякув обжондку Грецко-Католіцкєго", в якому цих українців, що їх унія ополячила, щиро закликав триматися польської мови й народности? Як той таки митрополит виглядає, коли ляхи палили на Холмщині українські православні церкви і мучили наш нарід, з римського дозволу, а митр. Андрей граф Шептицький звертав вину на масонів, щоб показати поляків "невинними"? Чому у вільному світі, а зокрема в Канаді уніятська Церква не відзначила 35-ліття мучеництва поморданих поляками в Галичині уніятських священиків? Щоб не розгнівати Риму, — бо їх замучила Польща, а вона ж католицька!

Ось вийшов у Римі Шематизм 1955 р. і там сказано, що католицькі єпархії Львівська, Перемисвка, Луцька і т. д. знаходяться на території... Польщі. Значить для Риму Західня Україна ще й досі є "Польщею", а не частиною соборної України! Чому ж уніятський провід не запротестував?! Бо папа не дозволить на це, — йому Польща миліша.

Зверніть увагу, і побачите, що з наказу Риму уніятський провід стало атакує Православну Церкву, але ніколи

не атакує москалів як таких і як загарбників України, бо Рим залицяється до Москви — на горе нам!

***

Католицтво в минулому відірвало від українського народу його провідну, державну верству: старі українські княжі, боярські, міщанські та духовні роди, — прийнявши католицтво, вони тим самим поставали поляками; таким чином український народ на цілі століття став обкроєним до селянської, закріпаченої верстви "білих рабів". Отже католицтво спараліжувало державницькі можливості України. Рим на польських багнетах, в канчуках і їдкій пропаганді ніс в Україну католицтво, що означало теж і польонізацію, винародовлення українців, — ніс католицтво "на знищення Русі", як тоді говорили. Український народ мусів боротися. В цій нерівній боротьбі з Римом і Польщею Україна так була знеможена, що вкінці стала легкою здобиччю Москви, в неволі якої мучиться і досі. — **Нам треба твердо пам'ятати, що через католицтво ми на цілі століття втратили державницькі можливості; через католицтво не маємо своєї держави; через католицтво Україна по наші дні впала обезсиленою жертвою Москви! Нам треба твердо це пам'ятати і пам'ять про це переказати нашим потомкам на віки вічні!**

19

УКРАЇНЦІ В СВІТІ.

Коли 1918 р. Україна стала незалежною державою, то її уряд з волі народу і духівництва проголосив Українську Православну Церкву незалежною від закордонних центрів — від Москви і Царгороду. А 1921 року духівництво Української Автокефальної Православної Церкви старохристиянським звичаєм висвятило для своєї Церкви ієрархів на чолі з святої пам'яти Митрополитом Василем Липківським. Всі ці ієрархи разом з тисячами священиків і мільйонами вірних впали мученичою смертю з рук Москви, — впали за Україну та її національну Церкву, — не за Рим або Царгород.

Вірні уніятської Церкви в Західній Україні, не зважаючи на насильну Берестейську унію, від часів охрещення України і по наші дні, в Україні і поза її межами, були і є по суті православними, але поневолені Римом почерез свій

провід, накинений Римом без їхньої волі і згоди. Тому то свідомі українці, що приїхали в Канаду з тієї частини Західньої України, де Українська Православна Церква була поневолена Римом, тут, за океаном, на вільній землі знайшли себе вільними від римської кормиги. І як православні українці, вони вільно вибрали собі теж свій український православний Провід для для Української Православної Церкви в Канаді — в своїй рідній Церкві, незалежній від чужих. На соборі вірних і духівництва в Саскатуні 28 грудня 1918 року, а на 2-му Соборі у Вінніпегу 1919 р. в присутності Митрополита Германоса з Антіохійського Патріярхату, було проголошено автокефальну (незалежну) Українську Греко-Православну Церкву в Канаді. Тому що своєї ієрархії не було, духовну допомогу протягом деякого часу давав Антіохійський Патріярхат — у цій формі, що рукополагав священиків, але УГПЦерква в Канаді не була в його юрисдикції, цебто не була від нього залежною. Головою Церкви був адміністратор-священик, яким став о. прот. д-р С. В. Савчук. А 1924 р. настав ієрархом архиєпископом Іоан Теодорович; тоді ж почав виходити орган УГПЦеркви "Вістник". Після Владики Теодоровича був запрошений архиєп. Мстислав (Скрипник), а дальше — Митрополит Іларіон (в світському житті: проф. д-р Іван Огієнко), якому підлягає ієрарх Східньої Єпархії архиєпископ Михаїл (Хороший) з осідком у Торонто. Для Західньої Єпархії в 1955 р. створено Адміністратуру з осідком в Едмонтоні. Першим Адміністратором став о. митроф. прот. Єронім Грицина. Найвищим органом Української Греко-Православної Церкви в Канаді є Собор вірних і духівництва. Діючим органом є Консисторія, що складається з половини членів світських і з половини духовних, на чолі з Головою-Кирієрархом, яким тепер є Владика Митрополит Іларіон; екзекутивним керівником Консисторії є Голова Президії Консисторії, яким є тепер о. прот. д-р С. В. Савчук. — Українська Греко-Православна Церква в Канаді має українську богослужбову мову. Нараховує понад 150,000 вірних і близько 80 священиків, і кожен з них має по кілька парафій. Число вірних швидко зростає. Українська Православна Богословська Академія при Колегії св. Андрея у Вінніпегу, що є осідком Проводу Церкви, виховує нові кадри священиків, а Канада скоро вкривається щораз більшим числом чудових українських церков у рідному українському стилі. Всі церкви і їхнє майно є ділом труду, жертвенности й посвяти вірних,

але разом з тим все це теж є їхньою власністю, а не власністю Риму, як це в уніятів.

Українська Православна Церква в Канаді є с о б о р н о п р а в н а, це значить, організаційно-адміністративно вона управляється виборними представниками мирян і духівництва; при тому вони теж самі запрохають собі на ієрархів тих єпископів, яких вважають за достойних цього, а ніхто чужий їм не накидає їх. В соборноправному устрою, в незалежності та в національному характері лежить уся сила УГПЦеркви в Канаді. З усіх своїх посестер у вільному світі Українська Православна Церква в Канаді є найсильнішою і найбільшою. А тому що Українська Церква на Рідних Землях поневолена Москвою, то тим самим УГПЦерква в Канаді є єдиною в світі найбільшою і найсильнішою в і л ь н о ю Українською Православною Церквою.

Протестантизм і католицтво мають космополітичний (всесвітянський) характер, так само як і протилежні їм рухи — масонський, комуністичний і т. п. Як відомо, всесвітянство є запереченням патріотизму і національности. Тому українству поза межами України з боку католицького всесвітянства грозить небезпека. На довшу мету українство, позбавлене рідного ґрунту, могло б безслідно розплистися в католицькому чи протестантському всесвітянстві. В такій ситуації тільки Українська Автокефальна Православна Церква, як національна змістом і формою та незалежна від чужих, являє собою єдине і найсильніше огнище збереження української традиції і культури поза межами України. А ми опинилися в такому положенні, що нам треба взяти собі поважно до серця справу українства в світі, тому що внаслідок боротьби нашого народу за своє визволення на Батьківщині та поневолювання України займанцями значне число наших земляків опинилося поза межами України; про всякий випадок треба рахуватися теж і з цим, що може це ще не останні хвилі політичної еміграції. Тому ми стали перед цим питанням, до якого ми, здається, не зовсім приготовані, а саме перед питанням національно-культурним, так би мовити, "Світової України", — збереження національної культури в широку світі. Будувати її можна єдино і виключно на ґрунті Української Автокефальної Православної Церкви, цебто своєї національної незалежної Церкви.

При цій нагоді до речі буде завважити, що для збереження української культури в світі не вистачає саме перехо-

вування її, а потрібно зробити її експансивною. І тут саме собою насувається питання: як представляється справа наших інтелектуальних сил по різних високих установах у світі. Ось, наприклад, питання: скільки українських учених займають провідні місця по високих канадських школах, — скільки наших професорів є на становищах головами департаментів в тутешніх університетах? А коли ця справа в нас представляється бідненько чи майже ніяк, то чому? Приповідка каже: "хотіти — це могти". Канада — демократична країна. Коли хто дуже здібний і працьовитий, він може осягнути найвищі становища. Тому то наша Церква мусить працювати теж у цьому напрямі, щоб наша молодь масово вступала до шкіл, і там Церква повинна мати над студентством організовану опіку, і повинна вона найздібніших заохочувати йти по щаблях науки все вище та вище — аж до найвідповідальніших становищ.

Щодо соборноправности, то вона тут в Канаді в нас існує, але існує тільки в адміністративно-організаційній площині. В таких справах як догми й канони рішає не Собор, а тільки ієрархи. Уявімо собі, що за часів Берестейської унії була в нашій Церкві соборноправність; і ось одного дня всі наші єпископи рішили, що римська догма про головство папи над усією Церквою Христовою є "правильна", отже нашій Церкві треба піддатися папі, — і що тоді? Значить, Собор мусів би їх послухати, бо тут же справа догми! Так наші єпископи-відступники за часів Берестейської унії й зробили, однак вірні й низове духівництво за ними не пішли, і цим нарід сказав, що в даному випадку єпископи помилилися в справі догм та канонів; отже нарід сам тут вирішив справу, і поступив так, наче б хотів сказати, що в справі догм та канонів непомильною є ціла Церква, а не один тільки з її складових чинників. Безперечно, в практиці воно сталося б так само і в нашій Церкві в Канаді, однак на папері покищо маємо щось інше.

***

Ростуть наші церкви по всій Канаді, — серце радується. Однак вряди-годи діди й батьки "в чотири ока" зажурено питають один одного: "Для кого усе це будуємо, — чи ж наша молодь заповнить їх коли?" Відповідь: це залежить від нас самих. Якщо зуміємо молодь притягнути до Церкви, вона заповнить наші святині. Попередньо вже було вказано на необхідність надати Церкві національного духа

щодо змісту й форми. Все наше історичне, що відноситься до змагань нашого народу за своє життя, всі його великі події, особи, герої й мученики повинні мати в нашій Церкві місце, повинні мати священий характер. У жидів так власне є, і це тримає їхню націю та релігію, хоч жиди й розсіяні по світі. Все своє рідне мусить бачити в Церкві наша молодь, а не чуже, звідки б там воно не походило. — Було вже сказано, що Церква повинна організовано заопікуватися нашою студіюючою молоддю, — по всіх високих школах мусять бути студентські організації при нашій Церкві з вишколеними душпастирями. — Дальше, треба ходити по світі з відкритими очима і бачити, що коли молодь має йти до Церкви, то часом треба, щоб раніш Церква пішла до молоді. Треба знати молодь, треба інколи й застосувати відповідні способи, щоб прихилити її до Церкви. Молодь жива, життєва, допитлива. Молодь, наче журналіст, відзивається і ловить усі події хвилини, — а тепер ці хвилини такі багаті на щораз то новіший зміст. Священик мусить пам'ятати це, коли говорить проповідь, — вона мусить бути жива, життєва, цікава, щоб порушувала найчутливіші питання сучасности. Священик тут мусить бути в одній особі всім: богословом, фізиком, політиком, економістом, лікарем, філософом, поетом, хліборобом, робітником і т. д., а понад усе — щирим другом молоді і вірних взагалі. Він не повинен показувати себе авторитетною, офіційною особою; не повинен сидіти в музеї сивої давнини; не повинен бренькати всякими цитатами до зануди; він повинен зробити враження, що разом з слухачами обмірковує різні живі питання, над якими мозолиться молодь, і провадити слухачів так, щоб їм здавалося, наче б вони самі собі знайшли той шлях, тоді цей шлях буде їхнім, близьким для них. — При нагоді треба завважити, що наші Богослуження задовгі. Вони вдавнину були ще довші, і св. Василій Великий дещо скоротив. Думаю, що не було б гріха, якби й тепер їх трохи скоротити. Це не правда, що, мовляв, для побожної людини Богослуження задовгим не є, а тільки недовірки хотіли б якнайкоротшого Богослуження. Спитаємо: де є міра? Можемо сказати наперед, що якби Богослуження правилося щодня, і то від ранку до вечора, то навіть найпобожніша людина не вистояла б. Це її не тільки втомило б, але й знудило б. Тому власне Богослуження цілий день не триває. Його створили коротшим. Але де тут міра скорочення? Скорочувати його до двох чи до 15

хвилин ніхто вимагати не буде — за це можна ручатися, а однак скоротити треба і то конче. Наша молодь, навіть ці, що глибше релігійні, на довгі Богослуження ходити не будуть, — це певна річ. Питання: чи ж через упертість, щоб Богослуження були довгі, церкви мають бути без молоді? Це справа не побожности чи безбожности. Наші часи інакше уклали форму духа людини, — життя тепер пливе бистрим темпом. В цьому темпі зростає сучасна людина, і тому відповідно укладається форма її духовости. Тому й не диво, що вона має потребу коротшого Богослуження. Краще підвищити його якість, особливо проповідь, а скоротити кількість, — висліди напевно будуть кращі.

Однак при тому треба пам'ятати, що навіть найкраще поставленою Церквою молодь цікавитись не буде, якщо її не призвичаять ходити до церкви змалку. — Коли дитина хвора і потребує лікування, її не питають про це: хоче вона лікуватися чи ні, — родичі, що відповідають за дитину, самі несуть її до лікаря. Так само дитину ще на руках треба носити, а потім за руку водити до церкви, почавши з перших років її життя. Тоді дитина призвичаїться до церкви, а "призвичаєння — це друга натура", як каже приповідка. Отже призвичаєння ходити до церкви стане тоді невід'ємливою частиною її вдачі, що останеться в ній на ціле її життя, як той найбільший скарб, переданий їй батьком-матір'ю. А без призвичаювання дітей ходити до церкви ще змалку годі надіятися на прив'язання молоді до Церкви. — Над цим треба задуматися поважно як над невідкличною конечністю.

20

СИНЯ ПТАШКА ЩАСТЯ

А тепер, коли щораз більше наближаюся до кінцевої точки свого життя, передо мною щораз частіше стає питання: чи я був і чи є щасливий? Бо хіба ж можна затаїти це, що кожен мету свого існування знаходить у щасті? З черги приходить питання: що це таке щастя? Щастя — це вдоволення. Хто чим вдоволений — це залежить від даної людини. Гра в карти дає декому таке саме велике вдоволення, як і докторові Сокові винахід вакцини проти поліо. Різні люди знаходять щастя в різних речах. Бандит напевно щасливий, коли йому вдасться злочин — пограбування своєї жертви. Але чесна й добра людина є щасливою тоді,

коли вона прийде з допомогою цій нещасній жертві бандита. Один щасливий своєю чесною працею, що дає йому та його родині обезпечення. Інший натомість щасливий тоді, коли він розбагатіє якось без праці. Є такі люди, які щасливі виключно матеріяльними здобутками: гарним помешканням, грішми в банку тощо. Цього їм досить до щастя. А є такі, що хоч і запрацювали собі матеріяльне багатство, однак їм цього замало, тож вони мусять знайти собі якийсь чисто духовий предмет до щастя: науку, релігію, мистецтво, суспільні справи, подружжя і батьківську любов тощо. — Найменше до щастя потрібно дикунові з джунґлі, — йому аби наїстися, виспатися, нічого не робити й мати почуття безпеки. Але що культурніша людина, що вище вона стоїть духом, то стає трудніше осягнути їй почуття щастя. Таку людину атакують різні складні життєві питання, і вона почувається нещасливою, поки не розв'яже їх. Поет не щасливий, поки не виложить своїх думок на папір. Дехто нещасливий тому, що бачить навколо горе інших людей, а щасливий тоді, коли може запобігти горю ближніх.

Ясна річ, суспільство пильно вважає, щоб хтось не шукав собі щастя в тому, що кривдило б інших, як ось збагачування коштом крадіжі і т. п. Таке протисуспільне щастя одиниці є неморальним. Воно веде людину до нещастя, коли її покарають. Значить, до щастя потрібний розум і чесність. Розум має сказати людині, що хоч в даній хвилині оп'яніння дає їй вдоволення, то кінець-кінцем п'янство приведе її до нещастя. Хтось може вважати, що був би щасливим тільки тоді, якби став королем. Однак розумна людина тверезо скаже собі: ці мрії не реальні, — королем я ніколи не стану. Чи ж це має значити, що вже ніколи щасливою не буду? Чи маю я через це стати самогубцем? Ні, розумна людина шукає собі такої мети, про яку знає, що звичайний смертник при більших зусиллях може її осягнути, і також знайде в цьому щастя. Щастя людей, що стоять на низькому поземі духа, коли заспокоюються тільки їдженням і сном та тілесними втіхами, є примітивне, має тваринний характер. Дійсно культурна людина може осягнути щастя тільки в чисто духовій сфері, в духових справах. — Людина з природи є суспільною істотою. Вона мусить жити в гармонії з своїм оточенням. Отож, коли людина розумна й стоїть на вищому щаблі духа, вона буде шукати і знаходити для себе вдоволення в таких справах, що дають їй

особисту вигоду, а одночасно не тільки не шкодять загалові, а ще й приносять йому користь. Знайти собі щастя в службі для добра своїх ближніх, починаючи з родини, почерез свою громаду, аж до розмірів націй, — це безперечно найвищий рід вдоволення, але щоб осягнути його, для цього треба виробляти в собі високорозвинені чесноти: розум, знання, силу волі, потребу постійної праці, почуття родинних і суспільних обов'язків, чесність, повздержливість і т. д.

Немає і бути не може людини цілком щасливої. Щодо мене, то почуття щастя дає мені це, що свій життєвий шлях я пройшов чесно. Якщо цей вислів нескромний, то скажу: я старався жити чесно. Свого сина я виховав так, як хотів би був я бути в молодості вихованим; отож оставляю потомка, що займе моє місце на землі, якщо буде воля Божа. Поза тим, я оставлю на землі плоди моєї важкої праці. Найперше оставлю їх в своїй родині, але також дещо оставлю і в суспільстві.

Доповнення і справки

— Згадана у Вступному Слові ілюстрація — Статуя Свободи, — що її проєкт був уже виконаний, з технічних причин не могла бути поміщена.

— На 410 стороні помилково вийшло, що моя досьогочасна пожертва на Катедру Пресвятої Тройці у Вінніпегу перевищила $2,000.00, а має бути: не перевищила; точніше: — моя особиста пожертва, виплачена готівкою — $725.00, за мого сина Тараса — $575.00; додатково задекларував на докінчення будови Катедри $500.00.

— На 411 стор. пропущено факт моєї посмертної асекурації $1,000.00 (за яку плачу річно $57.00) на Катедру Пресвятої Тройці у Вінніпегу.

— Пропущено факт моєї пожертви на добудову Українського Православного Собору Св. Покрови у Вінніпегу — $596.00, не включаючи пару соток дрібних пожертв.

В. Кубійович — М. Кулицький
V. Kubijovyč — M. Kulyčkyj
ФІЗИЧНА КАРТА УКРАЇНИ
PHYSICAL MAP of UKRAINE
1 : 5 000 000
100 0 50 100 200 Km
Висоти – Heights
-26 0 100 200 300 500 1000 2000 3000 M.
Глибини – Depths
0 50 100 200 1000 2000 M.
Ozivske more
Sea of Oziv
Čornomorske
BLACK SEA
Kaspijske more
Caspian Sea
24° East of Greenwich
границі держави
границі республік у СССР
границі автон. республік
границі автон. областей
I - Кабардинська АССР — II - Півн.-Осетинська АССР — III - Адигейська А. О. — IV - Черкеська А. О. — V - Дагестанська АССР